

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Ugnė Marija ANDRIJAUSKAITĖ

**MIESTŲ DARBININKAI IR ORGANIZUOTAS DARBO
JUDĖJIMAS LIETUVOJE 1918-1940 M.**

Mokslo daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, Istorija (05 H)

Kaunas, 2017

UDK 331.105.44(474.5)(091)

An-39

Mokslo daktaro disertacija rengta 2013–2017 metais Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedroje.

Mokslinis vadovas:

dr. Rimantas Miknys (Lietuvos istorijos institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, istorija 05 H)

ISBN 978-609-467-303-0

TURINYS

1. ĮVADAS	5
1. MIESTŲ DARBININKAI IR JŲ GYVENIMO SĄLYGOS	25
1. 2. Miestų darbininkų ir smulkių tarnautojų kasdienybė ir buitnis	40
1. 3. Miestų darbininkų bei jų šeimų laisvalaikis ir poilsis	53
2. MIESTAS IR DARBAS: DARBO VIETOS SĄLYGOS, ATLYGINIMAI, DARBO KULTŪRA	65
2. 2. Darbas, fizinė ir psichinė sveikata	78
2. 3. Miestų darbininkų samdymo tvarka, darbo laikas ir atlyginimai	91
2. 3. 1. Darbo laikas	94
2. 3. 2. Atlyginimas	102
2. 3. 3. Užsienio piliečių samdymas ir pameistrių darbas	113
2. 4. Dirbančiųjų sveikatos ir socialinės apsaugos sistemos kūrimas	118
3. ORGANIZUOTAS DARBO JUDĖJIMAS LIETUVOJE	128
3. 1 Miestų darbininkų organizavimosi priežastys ir pobūdis	131
3. 2. 1. Socialistai revoliucionieriai	141
3. 2. 2. Lietuvos komunistų partija	145
3. 2. 3. Lietuvos socialdemokratų partija	150
3. 2. 4. Krikščionių demokratų blokas	152
3. 2. 5. Lietuvių Tautininkų sąjunga	157
3. 3. Profesinės sąjungos parlamentarizmo laikotarpiu	160
3. 3. 1. Profesinių sąjungų veikimas krikščionių demokratų valdymo laikotarpiu	167
3. 3. 2. Profesinės sąjungos III-ojo Seimo metu	174
3. 4. Profesinės sąjungos prezidentinio valdymo laikotarpiu (1927-1940)	182
3. 4. 1. Darbo rūmų veikla	200
3. 5. Streikai Lietuvos miestuose 1919-1926 m.	203
3. 5. 1. Transporto darbininkų streikai	207
3. 5. 2. Spaudos darbininkų streikai	211
3. 5. 3. Odos, tekstilės, avalynės ir drabužių pramonės darbininkų streikai	216
3. 5. 4. Malūnų, lentpjūvių ir baldų fabriku darbininkų streikai	221
3. 5. 5. Statybos darbininkų streikai	225
3. 5. 6. Kiti streikai	227
3. 5. 7. Policijos vaidmuo likviduojant streikus	228
3. 5. 8. Streiklaužiai	231

3. 5. 9. Lietuvos miestų streikų dinamika 1919-1926 m.....	232
3. 6. Streikai Lietuvos miestuose 1927-1933 m.....	234
3. 7. Streikai Lietuvos miestuose 1934-1940 m.....	245
3. 7. 1 1936 m. Kauno darbininkų streikas	249
4. PROFESINIŲ SĄJUNGŲ <i>ANATOMIJA</i> : TRIJŲ ATVEJŲ ANALIZĖ.....	256
4. 1. Lietuvos šoferių ir auto tarnautojų sąjunga.....	257
4. 1. 1. Profesinės sąjungos veikla gerinant narių ekonominę ir socialinę padėtį.....	260
4. 2. Lietuvos spaudos darbininkų profesinės organizacijos.....	265
4. 2. 1. Spaustuvininkų kasdienio gyvenimo ir darbo sąlygų gerinimas.....	272
4. 2. 2. Darbo konfliktai ir jų likvidavimas.....	279
4. 2. 3. Švietimo ir laisvalaikio organizavimas	286
4. 3. Lietuvos pašto, telefono ir telegrafo tarnautojų organizacijos.....	290
4. 3. 1. Pašto darbuotojų poilsio ir laisvalaikio organizavimas.....	297
IŠVADOS.....	307
LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	311
Priedai.....	330
Priedas Nr. 1. Mažmeninės kainos 1924/1928–1939 metais (metinis vidurkis).....	331
Priedas Nr. 2. Karikatūra „Įvykdytos svajonės“	332
Priedas Nr. 3. Karikatūra „Taip šventėms ruošias nesusipratę darbininkai“.....	332
Priedas Nr. 4. 1939 m. reklama.....	333
Priedas Nr. 5. Lietuvos miestų darbininkų profesinės sąjungos 1919-1927 m.	334

1. ĮVADAS

Šiandienos Lietuvoje atliekama įvairių istorinių tyrimų, tačiau kai kurių temų tyrinėjimai iki šiol nėra išplėtoti. Darbo istorija¹ (angl. *labor history*) yra beveik visiškai svetima sritis Lietuvos istoriografijoje. Vakarų valstybėse iki 6-ojo XX a. dešimtmečio darbo istorijos tyrimų disciplina analizavo profesinių sąjungų ir darbininkų organizacijų istoriją. Ilgainiui į šią populiarią tyrimų temą imta žiūrėti kitaip: tradicinę darbo istoriją ėmė keisti naujoji darbo istorija (angl. *new labor history*), didesnę dėmesį skirianti ne tik organizacijoms, o platesniems tyrimams – darbininkų patirtims, kasdienybei, taigi, socialinei dirbančiųjų istorijai. Abiejų mokyklų tyrimams skirta daug serijinių leidinių,² yra susiformavusių žymesnių tyrimų centrų ar mokslo institucijų³.

Darbo istorija atsirado valstybėse, kuriose darbininkų organizacijų kūrimasis ir vystymasis buvo gana sudėtingas, todėl jam buvo reikalingas išsamus paaiškinimas. Pagrindiniu įrankiu tą padaryti ankstyviausiose darbo istorijos disciplinos stadijose buvo marksizmas. Industrializacija bei prastos darbininkų gyvenimo sąlygos laikyti pagrindiniu darbo judėjimo varikliu, o pats judėjimas laikytas „kelio į socializmą“ dalimi⁴. Tačiau pasak istoriko Eric Hobsbawm, XX a. pradžioje marksistiniai darbo judėjimai didžiosiose pasaulio valstybėse egzistavo savotiškoje simbiozėje su kapitalizmu, o ne su juo kovojo. Dėl to E. Hobsbawm vystė kritiką senajai marksistinei darbo istorijai, taip pat stengėsi atskirti darbo judėjimą ir socializmą, kurie dažnai buvo plakami į vieną, ypač to meto komunistinėse valstybėse⁵.

Toks darbo judėjimų bei socializmo tapatinimas išlikęs ir iki šių dienų. Dėl to buvusiose Rytų Bloko valstybėse darbo istorija sulaukia gan mažai naujų tyrimų, organizuotas darbo judėjimas nėra įvertinamas iš naujo, pavyzdžiui, darant prielaidą, jog organizacijos, tarp jų ir profesinės sąjungos, darbininkų savišalpos organizacijos ir kooperatyvai gali susikurti visiškai spontaniškai ir įtakotos darbininkų gyvenimiškų patirčių, o ne politinių partijų⁶.

¹ Darbo istorija tyrinėja darbo judėjimo ir darbininkų klasės raidą. Pagrindinės darbo istorijos tyrimų kryptys – profesinių sąjungų istorija, streikai, protestai, darbininkų klasės ir socialistinių partijų istorija, darbininkų klasės socialinė ir kultūrinė raida. Darbo istorija vystėsi drauge su augančiu politiniu darbininkų judėjimu Vakarų valstybėse XIX a. antroje pusėje.

² Pavyzdžiui, nuo 1953 m. leidžiamas *Labor History* (Routledge); nuo 1960 m. leidžiamas *Labor History Review* (Liverpool University Press); nuo 1962 m. Australazijos problematikai skirtas *Labor History: A Journal of Labour and Social History* (Gale, Cengage Learning); *Labor / Le Travail* (Athabasca University Press); *International Labor and Working-Class History* (Cambridge University Press); *Labor: Studies in Working-Class History of the Americas* (Duke University Press) ir t.t.

³ Dauguma darbo istoriją tyrinėjančių institucijų yra susijungusios į Tarptautinę darbo istorijos institucijų asociaciją (International Association of Labour History Institutions, IALHI): <http://www.ialhi.org/members>

⁴ M. P. Hanagan. Labor History: strikes and unions. In: *Encyclopedia of European Social History*, vol. 1, New York, 2001, p. 253.

⁵ E. Hobsbawm. *How to Change the World. Reflections on Marx and Marxism*. Yale University Press, 2011, p. 402.

⁶ E. Hobsbawm. *How to Change the World. Reflections on Marx and Marxism*. Yale University Press, 2011, p.

Panašios problemos egzistuoja ir vakaruose. Tas pats E. Hobsbawm kaip to pavyzdį pateikia vienos konferencijos pavadinimą – „The Labour Movement as a Project of Modernity that Failed“ („Darbo judėjimas kaip žlugęs modernybės projektas“), kuris buvo suformuotas tapatinant darbo judėjimą su socializmu. E. Hobsbawm'o teigimu, darbo judėjimas ir klasinė savimonė yra ne projektai, bet socialinės produkcijos fazė, reikalinga ir neišvengiama už atlyginimą dirbančių vyrų ir moterų socialinėje grupėje. „Projekto“ terminas yra taikytinas tik pačiam socializmui, kuris siekė pakeisti kapitalizmą, sukurdamas naujo tipo ekonomiką ir visuomenę. Tuo tarpu darbo judėjimai kyla visose visuomenėse – tiek socialistinėse, tiek kapitalistinėse – nes jie kyla ne iš santvarkos, o iš dirbančiųjų klasės⁷.

SSRS ir satelininėse valstybėse darbo istorija buvo gana populiarus paradigma, tačiau pagrindinėmis tyrimų kryptimis buvo socializmo istorija ir profesinės organizacijos. Tuo tarpu anglosaksiška historiografija nagrinėjo platesnius socialinius ir kultūrinius darbo istorijos aspektus⁸. Klasinė savimonė imta laikyti ne tik kasdienių patirčių rezultatu, bet ir sociokultūriniu projektu, padėjusiu suvienyti maištingas mažumas⁹. Senosios (tradicinės) darbo istorijos tyrimai neretai koncentravosi į „didįjį naratyvą“, t. y. tyrinėjo profesines sąjungas, jų lyderius, taip pat atlikti ekonomikos bei teisės istorijos tyrimai, susiję su darbininkais, darbo teise, streikais. Tačiau tokia tyrimų prieiga turėjo daug trūkumų. Pavyzdžiui, 1880-aisiais veikusi Britų Socialistų Lyga (*British Socialist League* - BSL) buvo labai maža, trumpalaikė ir nereikšminga organizacija, todėl neturėtų gauti tiek daug tyrėjų dėmesio. Tačiau dėl to, jog ja tuo metu domėjosi kelios svarbios asmenybės, BSL save pozicionavo kaip vieną socialistinio judėjimo lyderių. Britų Socialistų Lyga nebuvo reikšminga organizacija, todėl greitai žlugo ir buvo užmiršta, tačiau dėl sąsajų su Friedrichu Engelsu, Williamu Morrisu ir kitomis svarbiomis figūromis, ji yra dažnas istorinių tyrimų objektas. Tai būdinga ne tik pastarosios organizacijos, bet ir kitų panašių atvejų vertinimui senosios darbo istorijos tyrimuose. Dėl to yra išleista daugybė monografijų apie organizacijas, kurios labiau laikytinos nedidelėmis „sektomis“ [sic], niekada netapusiomis populiariomis platesniame visuomeninių judėjimų kontekste, sudarant išpūdį, jog iš tiesų jos vaidino svarbų vaidmenį¹⁰; panašios tendencijos taip pat pastebimos sovietinėje Lietuvos historiografijoje.

Septintajame dešimtmetyje darbo istorikai ėmė kvestionuoti marksizmo tezes apie klasių sistemą, atsirado naujų įžvalgų darbo judėjimą siejant su nacionalizmais; taip pat slopstant

404.

⁷ Ten pat, 402.

⁸ M. P. Hanagan. Labor history: strikes and unions. In: *Encyclopedia of European Social History*, vol. 1, New York, 2001. P. 255.

⁹ D. Brody. Reconciling the Old Labor History and the New. *Pacific Historical Review*, Vol. 62, No. 1, 1993, p. 15.

¹⁰ E. Hobsbawm. Labor history and ideology. *Worlds of Labor*. LBS, 1984, p. 3.

marksizmo įtakai darbo istorijos tyrimams, pradėta nagrinėti darbo judėjimą iš kultūrinės, lyčių, rasės ir kitų perspektyvų¹¹. Šis posūkis žymi senosios ir naujosios darbo istorijos (angl. *old and new labor history*) atsiskyrimą. Tam įtakos turėjo ir to meto politiniai įvykiai bei socialinis kontekstas: nemažai septintojo dešimtmečio aktyvistų barikadas iškeitė į universitetus, o savo keltus socialinius ir politinius klausimus pavertė disertacijų bei tolimesnių tyrimų temomis¹².

Naujoji darbo istorija yra neatsiejama nuo „istorijos nuo apačios“ (angl. *history from below*), t. y. istorijos paradigmos, kurios tyrimų objektas – paprasti žmonės. „Istorija nuo apačios“ teikia atsvarą politinei istorijai ir savo tyrimus koncentruoja ne ties įžymiomis ir/ar svarbiomis istorinėmis asmenybėmis, o ties paprastais žmonėmis bei jų patirtimis. Imta kreipti dėmesį į darbo sąlygas, laisvalaikio leidimo formas, šeimyninį gyvenimą, bendrą veiklą už darbovietės ribų, atskirai tyrinėtus darbininkus. Kita vertus, klasikinės darbo istorijos temos kaip dirbančiųjų (angl. *wage earners*) konfliktai su darbdaviais, socialinio konflikto išraiškos ir kt. taip pat nebuvo apleistos. Naujosios darbo istorijos tyrinėtojai pamėgo atvejo analizę, neretai imtasi visapusiškai išnagrinėti pavienį darbo konfliktą¹³. Tai padėjo įveikti senosios darbo istorijos problemą, kai tyrėjai stengėsi atrasti darbininkų vienijančius aspektus taip generalizuodami patį darbo judėjimo fenomeną¹⁴.

Populiarėjant naujai darbo istorijai, imta kvestionuoti politiškai angažuotų darbo istorikų tyrimų prieigas. Klasinė savimonė nustota laikyti savaime suprantama ir visada egzistavusi tarp darbininkų. XX a. aštuntajame dešimtmetyje atsirado tyrimų, įrodžiusių, jog kai kurie darbininkai skeptiškai vertino socializmą iki tol, kol jų nenaudai buvo pakeista darbo teisė. Tai rodė, jog politinė (ir klasinė) darbininkų savimonė buvo įgyjama priklausomai nuo aplinkybių, o ne privaloma darbininkijai kaip klasei¹⁵. Ypač stipriai marksistinių darbo istorijos suvokimą atakavo poststruktūralizmo ir feminizmo šalininkai¹⁶. Pagal tradicinės darbo istorijos paradigmą dirbę istorikai intensyviai tyrinėjo organizuotą darbo judėjimą, tačiau jų tyrimų prieiga vargiai atsakė į klausimą ko darbininkai reikalavo, ir kodėl jie kėlė vienus ar kitus reikalavimus. Naujoji darbo istorija darbininkų savišalpos organizacijas, profesines sąjungas ir streikus nagrinėja kaip diskursą, o darbininkiją – kaip komunikacines bendruomenes¹⁷. Nemažai

¹¹ M. P. Hanagan. Labor history: strikes and unions. In: *Encyclopedia of European Social History*, vol. 1, New York, 2001. p. 256.

¹² D. Brody. Reconciling the Old Labor History and the New. *Pacific Historical Review*, Vol. 62, No. 1, 1993, p. 9.

¹³ *Rethinking Labor History. Essays on Discourse and Class Analysis*. Ed. L. B. Berlanstein. University of Illinois Press, 1993, p. 2.

¹⁴ L. Auslander. Perceptions of Beauty and the Problem of Consciousness: Parisian Furniture Makers. *Essays on Discourse and Class Analysis*. Ed. L. B. Berlanstein. University of Illinois Press, 1993, p. 163.

¹⁵ *Rethinking Labor History. Essays on Discourse and Class Analysis*. Ed. L. B. Berlanstein. University of Illinois Press, 1993, p. 2.

¹⁶ Ten pat, p. 9.

¹⁷ L. Auslander. Perceptions of Beauty and the Problem of Consciousness: Parisian Furniture Makers. *Essays on Discourse and Class Analysis*. Ed. L. B. Berlanstein. University of Illinois Press, 1993, p. 160-161.

įtakos tokio tipo tyrimams padarė poststruktūralistai, kai kurie istorikai idėjų sėmėsi Jürgeno Habermaso darbuose, skirtuose komunikacinio proto analizei ir kritikai. E. Hobsbawmas apskritai darbo istoriją klasifikavo kaip visuomenės istorijos atšaką. Jo teigimu, darbo istorija neegzistuoja kaip vienalytė paradigma, o turi daugybę sluoksnių; ji apima darbininkus ir jų judėjimus, darbo judėjimų lyderius, socioekonominę, politinę, kultūrinę darbininkų padėtį bei ideologinę savimonę¹⁸.

XXI a. pradžioje iššūkis iškeltas ir naujai darbo istorijai: ėmė vystytis nauja tyrimų kryptis – globalioji darbo istorija, kurios tyrimų centrais tapo pokolonijinės valstybės bei Tarptautinis socialinės istorijos institutas Amsterdame (*International Institute of Social History - IISH*). Globaliosios darbo istorijos atsiradimą paskatino ankstesnių istorikų tyrimai darbo istorijos srityje, nagrinėję procesus išskirtinai išsivysčiusiose kapitalistinėse valstybėse, kuriems priekaištauta dėl eurocentrizmo. Kartota kritika ir dėl tyrimo objekto pasirinkimo – baltaodžio vyro, dirbančio stambiojoje pramonėje¹⁹. Neretai tradiciniai darbo istorijos tyrimai nagrinėjo vienos valstybės ar tautos judėjimus, ignoruodami bendrą regiono ar laikmečio kontekstą. Dėl tokio monadologinio mąstymo buvo sunku įvertinti tyrinėtose valstybėse darbininkų judėjimo mastą ir kitus aspektus²⁰.

Darbo istorija per daugiau nei 100 savo egzistavimo metų iš gana konservatyvios ir siauros tapo itin liberalia ir daugybę aspektų apimančia paradigma. Greta senųjų tyrimų metodų reikšmingą vietą darbo istorijos tyrimuose šiuo metu užima mikroistorija. Nuo darbininkijos elito, pramonės darbininkų ir streikų, tyrimų kryptys išsiplėtė iki beveik neapbrėptas gausybės; šiuolaikinius darbo istorikus domina viskas, kas susiję su dirbančiais: jų darbo aplinka, jų veiklos po darbo, dalyvavimas darbininkų organizacijose bei profesinėse sąjungose, laisvalaikio leidimo formos, dirbančiųjų mados, mityba, jų šeimos ir pragyvenimo lygis. Naujausiuose globalios darbo istorijos tyrimuose atsisakyta etnocentrizmo, kreipiamas dėmesys į dirbančiųjų migraciją, darbininkija bei darbo judėjimas tyrinėjamas nebe vien tik išsivysčiusio kapitalizmo valstybėse, bet ir buvusiose kolonijose ar žemės ūkio kraštuose. Darbininkų klasė nuo marksistinės sampratos apie darbo jėgą ir produkciją (ir didžiausio dėmesio pramonės darbininkams) iš pradžių prasipletė iki visų asmenų, dirbančių už piniginių atlyginimą, o naujausiuose tyrimuose *darbininkai* virto *dirbančiais*, atlyginimas pradingo iš apibrėžimo, todėl lygiavertišku tyrimų objektu tapo visi asmenys apskritai dirbantys darbą, kad ir be atlygio, taigi, į tyrimus pateko ir namų šeimininkės (angl. *household laborers*), vergai bei kaliniai.

¹⁸ E. Hobsbawm. Labor history and ideology. *Worlds of Labor*. LBS, 1984, p. 12.

¹⁹ M. van der Linden. *Workers of the World. Essays toward a Global Labor History*. Leiden, Brill, 2008, p. 1-2.

²⁰ Ten pat, p. 4.

Tyrimo problematika. Panašiai kaip ir kitose buvusiose Rytų bloko šalyse, Lietuvoje dėl istorinės patirties darbo istorijos tyrimų tradicija iki šiol nėra susiformavusi. Nors pirmieji bandymai rašyti darbo istoriją Lietuvoje fiksuojami dar XX a. pradžioje²¹, o darbo istorijos kryptis Lietuvos istoriografijoje ėmė formuotis po 1945 m., iki 1990 m. atlikti darbo istorijos tyrimai neatlaiko tokio pobūdžio tyrimams taikomos kritikos. Sovietinė istoriografija išsiskyrė darbų, skirtų darbo judėjimui, gausa, tačiau dauguma tyrimų atlikti taikant marksistines-leninistines klišes, tyrinėtos daugiausiai tik LKP sąsajos su darbo judėjimu ir partijos įtaka darbininkijai bei profsąjungoms. Nagrinėjant Lietuvos darbo judėjimo ypatybes, čia vykę procesai buvo analizuoti lygiai taip pat, kaip ir vykę Rusijoje, neatsižvelgiant į vietines ypatybes.

Sovietmečiu parašyti darbo istorijai skirti tyrimai daugiausiai dėmesio skyrė komunistams (t. y. LKP nariams ir partijos simpatikams). Nors darbo judėjimas buvo visuotinis ir nesusijęs su išimtinai tik viena politine jėga, o tyrimuose retkarčiais buvo minimi ir aptariami²² kitų ideologinių krypčių darbininkų judėjimai (krikščionių demokratų, socialdemokratų, žydų darbininkų, eserų, sindikalistų, anarchistų ir kt.), tačiau jie iki šiol beveik nebuvo plačiau tyrinėti. Taigi, nėra ištirtos nekomunistinės profesinės sąjungos, jų kelti reikalavimai, nėra žinoma, kokių sričių darbininkai ir tarnautojai buvo gausiausiai atstovauti profesinėse organizacijose. Mažai tyrinėti ir streikai bei kitos viešosios darbininkų akcijos, liko neaiškios jų priežastys bei pasekmės. Trūksta darbo istorijai skirtų tyrimų teisės ir ekonomikos srityse, kol kas nedaug tyrimų skirta darbininkų gyvenimo ir darbo vietos sąlygoms, taigi, mažai žinoma apie pačias darbo judėjimo ištakas bei priežastis, paskatinusias darbininkus bei tarnautojus organizuotis.

Kita ankstesnių tyrinėjimų problema – darbininkijai priskirti tik pramonės darbininkai, dėl to buvo gana nereprezentatyvūs. Reikalingas tyrimas, apimantis visus samdomus darbininkus (pramonės, žemės ūkio darbininkus, tarnautojus), dalyvavusius organizuotame darbo judėjime. Organizuotu darbo judėjimu, sekant naujausių darbo istorijos tyrimų tendencijas, laikytina ne tik profesinių sąjungų veikla, bet ir kitų dirbančiųjų organizacijų egzistavimas (pavyzdžiui, kooperatyvų, švietimo centrų, savišalpos draugijų, darbininkų klubų ir kt.) bei dalyvavimas jų veikloje, taip pat dirbančiųjų ekonominių, socialinių ir politinių teisių gynimas platesniame kontekste.

Naudojantis pačiais naujausiais darbo istorikų darbais, pritaikant jų išvalgas Lietuvos organizuoto darbininkų judėjimo tyrimams, galima ne tik revizuoti sovietinę istoriografiją, bet ir

21 M. Cheisinas. *Profesinės darbininkų sąjungos: jų esmė, organizacija, veikimas ir kovos priemonės*. Kaunas, 1922.

22 Pavyzdžiui, Stefos Čepulienės darbai. Plačiau ši problema aptariama bendrame darbo judėjimui skirtos istoriografijos kontekste.

pateikti naują požiūrį į organizuotą darbo judėjimą Lietuvoje iki 1940 m. Imantis tyrinėti darbo istorijos temas galima „išskirti“ į naujausias šios paradigmos „madas“ ir tyrimuose dėmesį skirti darbininkų kasdienybei ir laisvalaikiui, darbininkų šeimoms, politinių idėjų raidai ir sklaidai darbo judėjime, darbininkų ir tarnautojų organizacijų kūrimuisi ir veiklai, Lietuvos darbininkų judėjimui globaliame kontekste bei kitiems klausimams.

Įvardintos Lietuvos darbo istorijos tyrimų srities problemos atskleidžia šio **tyrimo aktualumą**. Naujas tyrimas, skirtas miestų darbininkams ir organizuotam darbo judėjimui Lietuvoje 1918-1940 m., leistų patvirtinti, paneigti ar naujai įvertinti istoriografijoje įsitvirtinusius teiginius apie darbo judėjimo raidą, jo lyderius bei politines jėgas, įtakojusias darbininkų organizacijas. Toks tyrimas turėtų apjungti tradicinės darbo ir naujosios darbo istorijos interesų sritis, t. y. ne tik profesinių sąjungų bei organizuoto darbo judėjimo istoriją, bet ir socialinę-antropologinę dirbančiųjų analizę. Gauti tyrimo rezultatai padėtų atskleisti platų istorinį-socialinį darbo judėjimo fenomeną Nepriklausomoje Lietuvoje. Todėl šiuo tyrimu nutarta atlikti du nemenkus darbus: naudojantis senosios ir naujosios darbo istorijos tyrimų priegomis bei metodais, pasitelkus naują objekto sampratą ir suformulavus iki šiol Lietuvos istoriografijoje nekeltas problemas atlikti tyrimą apie miestų darbininkus ir organizuotą darbo judėjimą Lietuvoje 1918-1940 m., o taip pat atlikti sovietinės istoriografijos ir jos teiginių apie darbo judėjimą reviziją, pagal galimybes patikrinti kurtus istorinius naratyvus ir manipuliacijas parenkant istorinius faktus pagal ideologinės indoktrinacijos poreikius. Šie žingsniai būtini norint naujai pažiūrėti į tiriamą objektą ir tik juos atlikus, įmanomas mokslinis tyrimas bei naujo išsamaus pasakojimo apie organizuotą darbo judėjimą Lietuvoje tiriamuoju laikotarpiu sukūrimas.

Nors darbo istorijos pradininkai didžiausią dėmesį skyrė „didžiajam naratyvui“, t. y. darbininkų klasės istorijai ir profesinėms darbininkų organizacijoms, šiame tyrime buvo siekiama pažvelgti į temą „iš apačios“ (angl. *from below*), gilinantis į miestų darbininkus – jų asmenybes, gyvenamąją ir darbinę aplinką, šeimas, socialinę ir ekonominę padėtį, laisvalaikį. Kitaip nei ankstesniuose tyrimuose, čia pagal naujosios globaliosios darbo istorijos tendencijas yra išplečiama *darbininko* sąvoka, į ją įtraukiant ne tik pramonės darbininkus, bet ir privačių, valstybinių ir savivaldybės įstaigų tarnautojus, todėl į tyrimą pateko daug platesnis ir gausesnis miestiečių sluoksnis. Miesto darbininko socialinės-ekonominės aplinkos atskleidimas pagelbėjo aiškinant įsitraukimo į darbo judėjimo priežastis.

Dėmesys skiriamas ir kitai istorijos tyrimų kryptčiai – teisės istorijai: apžvelgta 1918-1940 m. galiojusi Lietuvos įstatyminė bazė, reglamentavusi darbo teisę, darbo saugą, sveikatos ir socialinę apsaugą, ir mėginta išsiaiškinti, ar darbo judėjimas turėjo įtakos įstatyminės bazės kaitai, sveikatos ir socialinės apsaugos sistemos (su)kūrimui Lietuvoje.

Žinoma, tradiciniai darbo istorijos tyrimų objektai kaip profesinės sąjungos, streikai ir jų istorija čia taip pat neapleidžiamos; disertacijoje keliami ir atsakomi klausimai apie organizuoto darbo judėjimo Lietuvoje mastą, profesinių sąjungų organizavimosi principus, atstovaujamas darbininkus, surinkta streikų statistika bei aiškintos jų priežastys ir pasekmės. Nemažai dėmesio skirta darbininkų ir profesinių sąjungų (ne)politiškumui bei politinėms afiliacijoms, tačiau tai analizuota tik tiek, kiek buvo reikalinga atskleisti darbininko socialiniam portretui ir darbo judėjimo specifikai, nesuteikiant per daug erdvės politinės istorijos ar politinių partijų istorijos tyrimui bei stengiantis šį disertacinį tyrimą išlaikyti socialinės istorijos krypties rėmuose. Be to, norint geriau išanalizuoti darbininkų judėjimo (ne)politiškumą, visų pirma reikalingas naujas ir išsamus Lietuvos Komunistų Partijos istorijos tyrimas.

Atliekant tokio pobūdžio tyrimą neįmanoma atskirti darbininkų nuo darbo judėjimo ar darbo judėjimą nuo darbininkų, todėl šio **tyrimo objektas** – „dvilypis“: apima miestų darbininkus ir organizuotą judėjimą. Nagrinėjant miestų darbininkų ir tarnautojų kasdienybę bei socialinį portretą siekta atskleisti kaip formavosi ir reiškėsi organizuotas darbo judėjimas. Darbe nagrinėtos ne tik profesinės sąjungos, bet ir kito pobūdžio darbininkų organizacijos, siekusios pagerinti dirbančiųjų darbo sąlygas, išsilavinimą, socialinę, ekonominę bei teisinę padėtį. Į organizuoto darbo judėjimo sąvokos rėmus be pačių darbininkišκών organizacijų įtraukti streikai, viešosios akcijos, įvairios darbininkų ar jų organizacijų iniciatyvos, taip pat darbininkams skirta spauda bei renginiai.

Sąvokos. Nagrinėjant „darbininkiškas“ temas svarbu aptarti, kokio požiūrio bus laikomasi apie klasę ir klasinę savimonę bei ar tyrime apskritai bus kalbama apie *darbininkų klasę* ir *klasinę savimonę*, o jei kalbama – ką šios sąvokos reiškia šio tyrimo kontekste. Nors daugelis iki 1990 m. (o ir dalis po 1990 m.) atliktų tyrimų darbininkų priklausymą darbininkų klasei laikė savaime suprantamu dalyku, tačiau šia disertacija mėginama peržiūrėti klasinės visuomenės sampratą ir pasiaiškinti, ar įmanoma kalbėti apie Lietuvos darbininkų klasinį sąmoningumą iki 1940 m. bei ar apskritai įmanoma operuoti *klasės* sąvoka kalbant apie Lietuvos visuomenę ir Lietuvos miestų gyventojus 1918-1940 m.

Darbo istorijos raidai itin svarbus E. W. Thompson bei jo studija „The Making of the English Working Class“ (1963). Autorius neatmetė marksistinių tezių apie tai, jog naują proletariatą sukūrė ekonominės jėgos, tačiau taip pat tvirtino, jog klasiniam sąmoningumui vystytis labai svarbi populiarioji (liaudies) kultūra bei socialinis konfliktas²³. Aktyviai darbininkų klasės ir klasinės savimonės rolę darbo istorijos tyrimuose aptarinėjo E. Hobsbawm.

²³ M. P. Hanagan. Labor history: strikes and unions. In: *Encyclopedia of European Social History*, vol. 1, New York, 2001, p. 254.

Greta klasės sąvokos jis taip pat naudojo ir antipozityvistinę *stratos*²⁴ sąvoką; pasak istoriko, klasiniai santykiai, kad ir kokia ta klasė bebūtų, yra klasių ar stratų tarpusavio santykiai, kurie negali būti adekvačiai apibūdinti ar analizuojami izoliacijoje, ar pagal jų vidines struktūras ar stratifikacijas²⁵. E. Hobsbawm darbininkų klasinę savimonę kildino iš formaliųjų organizacijų, kadangi būtent pačios darbininkų organizacijos buvo pagrindinės darbininkų klasės ideologijos nešėjos: be šio svarbaus aspekto darbininkiškoms organizacijoms būtų sunkiau vykdyti veiklas ir paaiškinti tiek jas, tiek ir pačios organizacijos prasmę ir reikšmę. Darbininkų organizacijos vaidino labai svarbų vaidmenį darbininko tapatybės formavimuisi ir neretai priklausymas jai tapo tarsi individualios darbininko asmenybės „priedėliu“, galutinai užbaigiančiu ir įprasminančiu jo savimonę²⁶.

Gilindamasis į *socialistinės savimonės* ir *darbininkų klasinio sąmoningumo* santykį E. Hobsbawm teigė, jog *socialistinė savimonė* yra labai svarbus, tačiau neprivalomas darbininkų organizavimosi elementas. O dar svarbiau tai, jog *klasinė savimonė* neretai painiojama su *profsąjungine savimone*, kuri, kitaip nei *klasinė savimonė*, yra politiškai nestabili ir gali įgauti įvairias išraiškos formas, tarp jų ir radikalias ar revoliucines sindikalistines. Būtent dėl šio painiojimo *klasinė savimonė* tampa opia istoriografijos problema. Darbo istoriją tyrinėjantys istorikai (ar istorikai, savo tyrimuose prisiliečiantys prie *klasės* problematikos), pasak E. Hobsbawm'o, turėtų daryti aiškią skirtį tarp *klasės* ir *organizacijos kaip politinio darinio*²⁷.

Daug dėmesio klasės sampratai bei Markso apibrėžtai *klasei* skyrė darbo istorikas Marcel van der Linden. Jo teigimu, *darbininkų klasė siaurąja prasme* suvokiama pagal Markso teiginį, jog darbo jėga yra prekė, o darbininkas – laisvas individas, galintis parduoti savo turimą darbo jėgą kaip prekę ir neturintis kitų parduodamų prekių²⁸. M. van der Linden tokiu atveju kelia klausimą: kodėl tada darbininkų klasės nariu negali būti asmuo, kurio santykis su darbo jėga yra kitoks, pavyzdžiui, jo darbo jėgą parduoda ne jis pats, o kažkas kitas (pvz. vergų ar dirbančių vaikų atveju)? Taigi, realybėje yra daug daugiau galimybių skirtingai panaudoti ar parduoti darbo jėgą, todėl darbininkų klasės sąvokai reikalingas naujas ir platesnis paaiškinimas²⁹. Istoriko manymu, lygiai taip pat per siauras yra ir *klasių kovos* suvokimas: ji esą vyksta tik tarp žemvaldžių ir/ar kapitalistų ir dirbančiųjų už piniginį atlyginimą. Taigi, kitos „tarpinės klasės“ [sic] kaip vergai, dirbantys savarankiškai (angl. *self-employed*), smulkūs buržua ar lumpenproletariatas lieka „istoriškai nesvarbiomis“ ir nevidina jokio svarbesnio

²⁴ Stratos sąvoka naudojama statistikos moksle; strata – homogeniška visuomenės narių grupė.

²⁵ E. Hobsbawm. Labor history and ideology. *Worlds of Labor*. LBS, 1984, p. 12.

²⁶ E. Hobsbawm. Notes on class consciousness. *Worlds of Labor*. LBS, 1984, p. 27.

²⁷ Ten pat, p. 28.

²⁸ M. van der Linden. Who are the workers? *Workers of the World. Essays toward a Global Labor History*. Leiden: Brill, 2008, p. 18-19.

²⁹ Ten pat, p. 20.

politinio vaidmens³⁰. Kaip išeitį M. van der Linden siūlo darbininkų klase laikyti visus pavaldžius darbuotojus (angl. *subaltern workers*)³¹.

Atsižvelgiant į šias naujausioje pasaulio istoriografijoje besivystančias diskusijas apie klases ir klasinio sąmoningumo sąvokas, šiame tyrime rašant apie darbininkus nutarta atsisakyti *darbininkų klasės* termino, kadangi tyrimo eigoje analizuojant darbininkų savimonę neabejotinai pavyko fiksuoti dirbančiųjų *profesinę savimonę*, tačiau visi dirbantieji asmenys (įskaitant ir smulkius tarnautojus), tapę šio tyrimo objektu, netelpa į tradicinius *darbininkų klasės* sąvokos rėmus, o taip pat toli gražu ne visi demonstravo turį *klasinę* ar *socialistinę savimonę*.

Naujoji globalioji darbo istorija gerokai praplėtė ir pačią *darbininko* sąvoką. Ji šiuo metu apima ne tik senosios darbo istorijos nagrinėtus gamyklų darbininkus, bet ir pameistrius, karius, tarnus, darbo stovyklų kalinius, vergus, padienius darbininkus, gatvių prekeivius, prostitutas ir t.t.³² Šioje disertacijoje *darbininko* (*dirbančiojo*) sąvoka apima asmenis, dirbančius už piniginių atlyginimą (angl. *wage workers*), tačiau neturinčius pavaldinių ir/ar galios priimti/atleisti kitus darbininkus/tarnautojus. Tokiu atveju į tyrimo objektą pakliūna ne tik pramonės įmonių darbininkai, bet ir valstybės ar savivaldybės įstaigų, krautuvių tarnautojai, mokytojai, mokiniai (pameistriai), padieniai darbininkai, tarnaitės, kavinių, restoranų ir užėigų darbininkai ir patarnautojai. Sąvokos *darbininkai* ir *dirbantieji* naudojamos kaip sinonimai; toks pasirinkimas leidžia apibendrintai kalbėti apie visus asmenis, dirbančius atskirose įmonėse ar įstaigose, kadangi neretai tarp vienos įmonės ar įstaigos samdinių pasitaikydavo ir darbininkų, ir tarnautojų, tačiau savo problemas jie dažniausiai sprendavo drauge. Todėl norint išskirti ir įvardinti vienos srities konkrečius dirbančiuosius, jie įvardinami itin tiksliai (pvz. *pašto tarnautojai*, *spaustuvių darbininkai*, *pramonės įmonių darbininkai*, *savivaldybės įstaigų tarnautojai* ir t.t.).

Tyrimo erdve miestas pasirinktas neatsitiktinai: visų pirma, miestuose būta didesnės pramonės įmonių, valstybės ir savivaldybės įstaigų koncentracija, ir čia dirbo bei tankiau gyveno daugiau į tyrimo objektą patekusių asmenų. Antra, stipriai skyrėsi miestų darbininkų ir žemės ūkio darbininkų samdymo tvarka; ją reglamentavo skirtingi įstatymai bei poįstatyminiai aktai. Trečia, didelių skirtumų būta ir tarp miestų bei žemės ūkio darbininkų buities ir gyvenamosios aplinkos. Kaimo vietovėse gyvenę žemės ūkio darbininkai galėjo patys užsiauginti sau maisto, taip pat jiems už darbą dalinai mokėta maisto produktais, tuo tarpu miestų darbininkai savo maistą turėjo pirkti, todėl jiems reikėjo uždirbti didesnes sumas pinigų. Aiškią skirtį tarp miesto ir kaimo darė patys darbininkai: miestų ir žemės ūkio darbininkams

³⁰ M. van der Linden. Who are the workers? *Workers of the World. Essays toward a Global Labor History*. Leiden: Brill, 2008, p. 21.

³¹ Ten pat, p. 32.

³² Ten pat, p. 1-2.

leisti atskiri leidiniai (pavyzdžiui, 1908 m. Rygoje pasirodė Liudviko Jakavičiaus išleistas „Miesto darbininkų kalendorius“), steigėsi atskiros miestų ir žemės ūkio darbininkų profesinės sąjungos. Šiame darbe miestu laikoma urbanizuota erdvė su išplėta paslaugų sfera, pramonės ir prekybos įmonių tinklu, tapusi patrauklia gyventojams ir traukusi naujakurius iš provincijos. Miestą sudaro ne tik architektūra ir infrastruktūra, bet ir jame gyvenantys asmenys, jų grupės, įvykiai ir reiškiniai, susiaudžiantys į bendrą miesto audeklą. Žinoma, Lietuvos miestai savo dydžiu negalėjo lygintis su urbanizuotų valstybių miestais, tačiau pagal savo atitinkamą dydį šis tyrimas koncentruojasi į tokius Lietuvos miestus kaip Kaunas, Šiauliai, Panevėžys. Būdami didžiausiais Lietuvos miestais, jie turėjo kad ir nedidelę, bet Lietuvos mastu labiausiai išvystytą pramonę, didžiausias valstybės bei savivaldybės įstaigas, todėl tapo ir organizuoto darbo judėjimo centrais.

Darbo **tikslas** – nagrinėjant miestų darbininkų kasdienybę atskleisti organizuoto darbo judėjimo ištakas bei išsiaiškinti jo pobūdį Lietuvoje 1918-1940 metais.

Tikslui pasiekti išsikelti šie **uždaviniai**:

- išnagrinėti Lietuvos miestų darbininkų buitį ir kasdienybę
- išsiaiškinti darbo sąlygas miestų įmonėse ir įstaigose;
- surinkti ir išanalizuoti duomenis apie profesinių sąjungų ir kitų darbininkų organizacijų steigimą, nustatyti jų veiklos kryptis ir pagrindinius siekius;
- surinkti, išanalizuoti ir apibendrinti duomenis apie streikus;
- atlikti kelių pasirinktų profesinių sąjungų istorijos tyrimą.

Chronologiniai rėmai ir teritorija. Turint omenyje, kad darbo judėjimas bei darbininkų ir tarnautojų siekiai glaudžiai susiję su galiojusia teisine sistema, tyrimas apima visą Nepriklausomos Lietuvos laikotarpį, t. y. 1918-1940 m. Žinoma, kaip svarbi kontekstinė informacija bus pristatytos ir organizuoto darbo judėjimo Lietuvoje ištakas, siekusios XIX a. pabaigą.

Organizuotas darbo judėjimas bus tiriamas teritorijoje, kurioje visą tiriamąjį laikotarpį galiojo vieninga teisinė sistema, t. y. Lietuvos Respublikos įstatyminė bazė. Be to, Klaipėdos ir Vilniaus regionai per nepriklausomybės laikotarpį dėl savo kultūrinių, socialinių ir ekonominių skirtumų nebuvo pilnai integruoti į Lietuvos visuomeninį gyvenimą, taigi ir vieną iš jos raiškos formų – organizuotą darbo judėjimą – todėl į šį tyrimą įtraukti nebuvo.

Šaltiniai. Tyrinėti darbo judėjimo Lietuvoje temą gali pagelbėti gan įvairi šaltinių bazė. Daugiausiai vertingų šaltinių rasta Lietuvos centriname valstybės archyve (toliau – LCVA). Jame esančiame Vidaus reikalų ministerijos Valstybės saugumo departamento fonde (F. 378) buvo rasta įvairių organizacijų, asmenų ir grupių stebėjimo dokumentų, leidusių pažvelgti į profesinių sąjungų susirinkimų eigą, taip pat išsiaiškinti politinės veiklos vykdymo

darbinikiškose organizacijose atvejus. Valstybės saugumo departamento pavadinimas tiriamuoju laikotarpiu keitėsi (nuo 1918 m. spalio iki 1919 m. gegužės pavadinimas pasikeitė 4 kartus, nuo 1919-05-12 iki 1923-07-31 vadinosi Krašto apsaugos ministerijos Generalio štabo Žvalgybos skyriaus Kontržvalgų dalimi, nuo 1924-01-01 iki 1927-04-30 – Vidaus reikalų ministerijos Politinės policijos skyriumi, nuo 1927-10-01 iki 1933-05-31 – Vidaus reikalų ministerijos Kriminalinės policijos valdyba, ir tik 1933 m. birželį pervadintas Valstybės saugumo departamentu išlaikė tokį vardą iki 1940-ųjų birželio 15-osios. Šiame darbe ši institucija vadinama paskutiniu oficialiuoju pavadinimu (t. y. Valstybės saugumo departamentu), taip pat ir *Politine policija*, *Saugumo policija*, kadangi taip ji buvo dažnai vadinama to meto spaudoje. Aptariant darbo teisę bei socialinę apsaugą, naudoti Darbo rūmų (F. 389), Darbo ir socialinės apsaugos, socialinio draudimo bei aprūpinimo institucijų fonde (F. 928) saugomi dokumentai, iš kurių vertingais buvo pranešimai apie darbininkų streikus ir jų reikalavimus, taip pat darbo inspekcijų veiklos dokumentai bei Darbo rūmų pranešimai apie darbininkų padėtį. Panašių šaltinių rasta ir Kauno miesto I apygardos darbo inspekcijos fonde (F. 381) bei Panevėžio apygardos darbo inspekcijos fonde (F. 804). Kauno apskrities viršininko (F. 402) bei Šiaulių apskrities viršininko (F. 412) fonduose saugomi dokumentai taip pat suteikė naudingos informacijos apie miestuose vykusius streikus.

Deja, nėra žinomas didžiosios dalies pačių profesinių sąjungų dokumentų likimas. Iki 1940 m. veikusių profesinių sąjungų dokumentai gana fragmentiški: LCVA suformuoti keli fondai, kuriuose saugomi atskirų darbininkų organizacijų dokumentai (pvz. F. 1404 Lietuvos krikščionių darbininkų sąjunga; F. 1619 Kauno adatos darbininkų sąjunga ir kiti) bei keli jungtiniai fondai (F. 1157 Lietuvos organizacijų dokumentų kolekcija; F. 1078 Lietuvos Respublikos profesinės sąjungos, F. 1141 Lietuvos žydų visuomeninės organizacijos ir kiti); čia saugomi dokumentai leido nagrinėti profesinių sąjungų veiklą ir pažvelgti į jų vidaus tvarką. Todėl siekiant atskleisti profesinių sąjungų veiklą ir kitus disertacijai svarbius aspektus, intensyviai naudotasi profesinių sąjungų leistais vienkartiniais ar periodiniais leidiniais.

Kitą gausią šio tyrimo šaltinių grupę sudaro spauda. Ji padėjo giliau pažvelgti į Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų, Lietuvos šoferių ir auto tarnautojų, Lietuvos spaudos darbininkų ir kitas profesines sąjungas,³³ papasakoti jų istoriją, atskleisti pagrindines veiklos kryptis, įvertinti šių organizacijų pasaulėžiūrinės nuostatas. Daug tyrimui naudingos informacijos rasta darbininkijos problemas aptarinėjusiuose, gana ilgą laiką ėjusiųose politinių

³³ *Lietuvos auto*, Kaunas, 1932-1935; *Lietuvos mūrininkas*, Kaunas, 1933-1934; *Matininkas*, Panevėžys, 1926-1928; *Paštininkų balsas*, Kaunas, 1920-1921; *Paštininkų žodis*, Kaunas, 1926-1933; *Pašto pasaulis*, Kaunas, 1934-1940; *Poligrafijos darbininkas*, Kaunas, 1931-1933; Marijampolės darbininkų profesinės sąjungos *Profesiniai reikalai*, Marijampolė, 1921; Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos *Spaudos darbininkas*, Kaunas, 1928; *Spauda*, Kaunas, 1928; *Spaustuvininkas*, Kaunas, 1923-1925; *Spaustuvininkų žinios*, Kaunas, 1929.

partijų leidiniuose, t. y. Lietuvos Socialdemokratų partijos leistame „Socialdemokrate“ (1919-1933 m.) bei Lietuvos darbo federacijos leistame „Darbininke“ (1919-1940 m.); itin naudingos buvo „Socialdemokrate“ spausdintos korespondencijos apie darbininkų padėtį įvairiose Lietuvos įmonėse ir įstaigose. Kadangi tokios trumpos žinutės tyrime naudotos itin dažnai, literatūros ir šaltinių sąrašė jos išskiriamos nebus, o bus tik nurodomi leidiniai, suteikę tokio pobūdžio žinių. Vertingos informacijos rasta ir kituose darbininkams bei tarnautojams skirtuose periodiniuose ar vienkartinuose leidiniuose,³⁴ kuriuose išspausdinti darbininkų skundai, laiškai, informacija apie renginius, streikus, pateikta pozicija aktualiais klausimais. Ši medžiaga leido kurti pasakojimą „iš apačios“, t. y. naudotis ne instituciniais šaltiniais, o šaltiniais, kuriuos kūrė patys darbininkai, esantys tyrimo objektu, todėl tai leido geriau atskleisti miestų darbininkų kasdienybę, su (ne)darbu susijusias problemas ir per jų prizmę nagrinėti masyvesnius reiškinius, tokius kaip darbininkų organizavimosi ypatybės ir patį organizuoto darbo judėjimo fenomeną.

Darbo teisės aptarimą palengvino V. Akelaičio sudarytas leidinys apie darbo apsaugos įstatymus³⁵ bei *Vyriausybės žiniose* paskelbti įstatymai.

Istoriografija. Pasak istoriko prof. Egidijaus Aleksandravičiaus, Lietuvoje iki šiol labai dažnai į vieną plakamos komunizmo, marksizmo, stalinizmo ir kitos idėjos; su SSRS siejamas ir demonizuojamas kairumas vakarų valstybėse reiškia socialinę gerovę, todėl norint būti suprastais tarptautinėje bendruomenėje, yra itin reikalinga atskirti kairiąsias idėjas nuo Sovietų Sąjungos vykdytos politikos Lietuvos ir lietuvių atžvilgiu³⁶. Dėl tokių istorinės praeities vertinimų kai kurios istorinių, sociologinių ar antropologinių tyrimų temos buvo ir iki šiol yra gana sudėtingoje situacijoje. Esant įsitvirtinusiame darbo judėjimo ir komunizmo tapatinimui, vis dar stinga naujų tyrimų, skirtų organizuotam darbo judėjimui, darbo teisei ar pačiai darbininkijai. Profesinės sąjungos, streikai bei visas darbo judėjimas Lietuvoje neretai matomas tik kaip SSRS įrankis savo įtakai Lietuvoje plėtoti, o istorinė atmintis, bylojanti apie Sovietų okupuotos Lietuvos profesinių sąjungų veikimo principus, pastaruosius įsitikinimus tik dar labiau įtvirtina. Čia būtina priminti, jog išskirtinis dėmesys darbui bei darbo jėgai Lietuvoje buvo skirtas dar iki II-ojo Pasaulinio karo, o 1938 m. valstybės požiūris į darbą buvo netgi įtvirtintas Lietuvos Konstitucijos VII-ajame skyriuje „Darbas“³⁷.

³⁴ *Darbas*, Kaunas, 1919-1920; *Darbas*, Kaunas, 1936-1940; *Darbininkų atstovybės balsas*, Kaunas, 1934-1935; *Darbo žinios*, Kaunas, 1935; *Kovos kelias*, Kaunas, 1926; *Lietuvos darbo balsas*, Kaunas, 1933; *Naujas rytojus*, Kaunas, 1920; *Profesinės žinios*, Kaunas, 1922-1923.

³⁵ V. Akelaitis. *Darbo apsaugos įstatymai Lietuvoje*. Kaunas, 1935.

³⁶ E. Samoškaitė. *E. Aleksandravičius: mums komunizmas – kančios sinonimas, vakariečiams – gerovės valstybės prielaida*. 2010 10 29. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=38028079>> [Žiūrėta: 2014-01-24]

³⁷ Bene svarbiausi 1938-ųjų Lietuvos konstitucijos VII-ojo skyriaus teiginiai - „Valstybę laiko nepalaujamas darbas. Piliečio darbo galia yra kartu ir Valstybės turtas“.

Iki 1940 m. Lietuvoje darbo istorija beveik nebuvo nagrinėta, veikiausiai dėl per mažo laiko nuotolio. Vienas anksčiausių mėginimų papasakoti lietuvių darbininkų judėjimo istoriją Lietuvos spaudoje – 1904 m. „Varpe“ paskelbtas Beržaičio slapyvardžiu pasirašiusio autoriaus straipsnis „Lietuvių darbininkų judėjimas“. Autorius darbo judėjimo priežastimis laikė kapitalizmo sistemos įsiviešpatavimą bei priešpriešas tarp buržuazijos ir proletariato. Darbo judėjimo pradžia datuota 1893 m., kai Vilniuje buvo pirmą kartą paminėta Gegužės pirmoji³⁸. Taip pat pasirodė dar keletas darbų, skirtų darbo judėjimo istorijai Lietuvoje, darbo teisės raidos analizei³⁹. Keli darbai buvo skirti žydų darbininkijai bei Bundui⁴⁰.

Tyrimui naudingų žinių galima rasti į lietuvių kalbą išverstoje Minėjaus Cheisino knygelėje „Profesinės darbininkų sąjungos: jų esmė, organizacija, veikimas ir kovos priemonės“ (Kaunas, 1922) išspausdintas vertėjo J. Pakalkos komentaras, konstatavęs darbo judėjimo silpnumo priežastis. Pasak J. Pakalkos, profesinės sąjungos „pakriko ne tik dėl to, kad Lietuvos valdžia, reakcinių grupių padedama, atkakliai puolė darbininkų organizacijas. Ne tik dėl to, kad profesinio judėjimo priešaky atsistojo komunistai ir vedė jį klaidingais keliais. Profesinės sąjungos sugniužo visų pirma dėl to, kad patys darbininkai menkai nusimanė, kam jiems reikalingos sąjungos, kas jose reikia daryti, patys nemokėjo sąmoningai ginti savo reikalų“⁴¹. Leidinys buvo inicijuotas socialdemokratų, todėl buvo laikomasi socialdemokratinės ir antikomunistinės pozicijos; lemiančiu veiksniu profesinio judėjimo žlugimui laikyta komunistų veikla Lietuvoje pirmaisiais nepriklausomybės metais. Knygos gale publikuota inicialais K. M. pasirašyta analizė „Profesinis judėjimas Lietuvos darbininkų tarpe“; čia darbo judėjimo ištakomis pristatyta cechų sistema, o esminiu darbo judėjimo lūžiu – 1904 m., kuomet jis tapo organizuotu⁴². O tekste iškelta idėja, jog komunistams Lietuvos darbininkų problemos buvo tik būdas „palengvinti kelią raudonajai armijai“⁴³, disertacijos nagrinėjamame diskurse prašosi atskiro dėmesio ir įvertinimo.

³⁸ Beržaitis. Lietuvių darbininkų judėjimas. *Varpas*, 1904 m. Nr. 2, p. 20-21.

³⁹ A. Moravskis. *Augis darbininkų judėjimą Lietuvoje*. Plymouth, 1900; A. Moravskis. *Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu: pirmasis dešimtmetis: 1892-1902 m.m.* Kaunas, 1931; A. Jakobas. *Darbo apsaugos įstatymų raida Lietuvoje*, Kaunas, 1939.

⁴⁰ *Der yidisher proletariat: statistik un geshikhte* („Žydų proletariatas: statistika ir istorija“), Vilnius, 1905. N. A. Bukhbinder. *Di geshikhte fun der yidisher arbeter bavegung in Rusland: loyt nit gedrukte arkhiv materialn.* („Žydų darbininkų sąjūdžio Rusijoje istorija“), Vilnius, 1931; Y. Tshernikhov. *Drei artiklen vegn „Bund“ un bundizm* („Trys straipsniai apie „Bundą“ ir bundizmą“), Vilnius, 1939.

⁴¹ M. Cheisinas. *Profesinės darbininkų sąjungos: jų esmė, organizacija, veikimas ir kovos priemonės*. Kaunas, 1922, p. 3

⁴² K. M. Profesinis judėjimas Lietuvos darbininkų tarpe. In: M. Cheisinas. *Profesinės darbininkų sąjungos: jų esmė, organizacija, veikimas ir kovos priemonės*. Kaunas, 1922, p. 101-102.

⁴³ K. M. Profesinis judėjimas Lietuvos darbininkų tarpe. In: M. Cheisinas. *Profesinės darbininkų sąjungos: jų esmė, organizacija, veikimas ir kovos priemonės*. Kaunas, 1922, p. 110.

Daugiausia darbų, skirtų darbo judėjimui Lietuvoje, buvo parašyta sovietinės okupacijos metais. Iki 1964 m. parašytų straipsnių vyraujančios temos – streikai⁴⁴, Gegužės Pirmosios šventimas⁴⁵, profesinių sąjungų steigimas ir LKP veikla jose⁴⁶. Tačiau didžioji dalis šių tyrimų neatlaiko kritikos dėl abejones keliančių indoktrinuojančių teiginių apie Lietuvos komunistų partijos vadovavimą organizuotam darbo judėjimui. Todėl disertacijoje bus naudojamos tik tokio pobūdžio tyrimuose surinktais ir pateiktais empiriniais bei statistiniais duomenimis.

1957 m. buvo išleistas straipsnių rinkinys *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje*, kuriame darbo judėjimas (įskaitant ir žemės ūkio, ir pramonės darbininkų judėjimus) nagrinėtas kaip kelias į „Tarybų valdžios įkūrimą“ Lietuvoje. Darbo judėjimo lyderiu pažymėta LKP, vadovavusi „darbo žmonių kovai prieš buržuazijos viešpatavimą“⁴⁷, kai kur terminas „darbo žmonės“ naudotas kaip sinonimas LKP(b) nariams. Aptariamame rinkinyje 14 straipsnių (neskaičiuojant atsiminimų) skirta pramonės⁴⁸ ir 2 straipsniai – žemės ūkio darbininkų⁴⁹ judėjimams. Pasirodė ir kelios išsamios monografijos, skirtos žemės ūkio darbininkų judėjimui⁵⁰; jose paliesta ir žemės ūkio darbininkų streikų tema, surinkti statistiniai streikų

⁴⁴ D. Butėnas. Pirmasis Lietuvoje. *Jaunimo gretos*, 1961, Nr. 7, p. 12-13; 10. P. Juozapavičius. Pirmasis streikas Vilniuje. *Jaunimo gretos*, 1951 Nr. 11, p. 15; P. Kanopa. Lietuvos darbininkų streikai 1919-1923 m. *Mokslų darbai*, t. 29, *LKP istorijos klausimai*, t. 1, 1959, p. 65-89.

⁴⁵ D. Butėnas. 1902 m. Gegužės pirmosios demonstracija. Atsišaukimai teatre. Šūviai į gubernatorių. *Jaunimo gretos*, 1962, Nr. 5, p. 17; C. Fradkina, J. Komodaitė. Šlovingas revoliucinės kovos puslapis. Gegužės pirmosios demonstracijų Vilniuje ir Kaune penkiasdešimtmečiui. *Tiesa*, 1952, balandžio 27 d.; R. Maliukevičius. Gegužės pirmosios minėjimo pradžia Lietuvoje. *Komjaunimo tiesa*, 1957 m. balandžio 30 d.; B. Pušinis. 70 gegužių. *Tiesa*, 1962 m. gegužės 1 d.; 16. P. Štaras. Didžiojo kelio pradžia. Iš Gegužės pirmosios minėjimų Lietuvoje istorijos. *Švyturys*, 1954, Nr. 8, p. 7 ir kt.

⁴⁶ P. Juozapavičius. Kauno darbininkų kovos pradžia ir jos pirmieji organizatoriai. *Kauno tiesa*, 1958 m. rugpjūčio 8 d.; S. Noreikienė. Kauno darbininkų judėjimas atviros reakcijos ir teroro laikotarpiu (1921-1923). *Kauno tiesa*, 1959, kovo 18-21, 23, 25. S. Noreikienė. Kauno darbininkų revoliucinė kova 1919-1920 metais. *Kauno tiesa*, 1959, vasario 4-6 d.; A. Beržinskaitė. *LKP veikla, auklėjant Lietuvos darbo žmones proletarinio internacionalizmo dvasia (1927-1940)*. Vilnius, 1962; A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1957; B. Sudavičius. *LKP kova už darbininkų klasės vienybę (1934-1937)*. Vilnius, 1961.

⁴⁷ *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius, 1957, p. 5.

⁴⁸ R. Šarmaitis. Lietuvos darbininkų judėjimas XIX a. pabaigoje, p. 19-26; J. Komodaitė, C. Fradkina. Gegužės Pirmosios demonstracijos Vilniuje ir Kaune 1902 metais, p. 47-56; J. Komodaitė. Lietuvos darbo žmonių revoliucinė kova 1905 metais, p. 59-77; B. Glikas. Visuotinis 1905 metų spalio politinis streikas Lietuvoje, p. 95-105; J. Komodaitė. 1905 metų gruodžio politinis streikas Lietuvoje, p. 122-130; E. Griškūnaitė. Revoliucinis judėjimas Lietuvoje 1908-1911 metais, p. 133-138; C. Fradkina. Darbininkų judėjimas Lietuvoje naujo revoliucinio pakilimo metais (1910-1914 m.) ir bolševikinė „Pravda“, p. 139-149; E. Griškūnaitė. Laikraščio „Vilnis“ reikšmė Lietuvos darbo žmonių revoliuciniame judėjime, p. 150-155; R. Šarmaitis. Lietuvos darbo žmonių kova prieš vokiškuosius okupantus pirmojo pasaulinio karo metu, p. 156-164; R. Šarmaitis. Revoliucinis darbo žmonių judėjimas Lietuvoje 1919-1926 metais, p. 294-303; S. Girinis. Visuotinis darbininkų streikas Kaune 1920 metais, p. 314-318; J. Apuokas-Maksimavičius. Kauno bedarbių demonstracija 1925 metų sausio 19 dieną, p. 365-369; I. Dembo. Gegužės pirmosios demonstracija Kaune 1929 metais, p. 407-408; P. Štaras. Visuotinis politinis darbininkų streikas Kaune 1936 metais, p. 417-432. // *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius, 1957.

⁴⁹ V. Kondratas. Žemės ūkio darbininkų ir valstiečių revoliucinis judėjimas Lietuvoje 1905-1907 metais, p. 82-94; J. Žiugžda. Darbo valstiečių ir žemės ūkio darbininkų kova prieš išnaudotojus ir engėjus, p. 459-476. // *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius, 1957

⁵⁰ M. Jučas, L. Mulevičius, A. Tyla. *Lietuvos valstiečių judėjimas 1861-1914 metais*. Vilnius, 1975; A. Tyla. *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*. Vilnius, 1968; V. Merkys. *Lietuvos valstiečių ir žemės ūkio darbininkų judėjimas 1901-1904 metais*. Vilnius, 1959.

duomenys. Kitaip nei darbuose apie pramonės darbininkus, sovietmečiu dirbę istorikai kaip Vytautas Merkys, Antanas Tyla, išlaikė aiškesnę ribą tarp tyrimų nešališkumo ir būtinųjų ideologinių reikalavimų bei išvadų apie darbo judėjimo pobūdį. Tą turėjo įtaką ir pats tyrimo objektas, kurį buvo daug sudėtingiau įkomponuoti į Lietuvos komunistų partijos istoriją: mėginimai Lietuvos žemės ūkio darbininkų streikų priežastis sieti su pramonės darbininkų judėjimo pakilimu kitų istorikų buvo įvertinti neigiamai⁵¹.

Pirmosios monografijos, skirtos pramonės darbininkų judėjimui Lietuvoje, pasirodė XX a. septintame dešimtmetyje. Aldonos Gaigalaitės monografijoje „Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 m.“ (Vilnius, 1967) nagrinėtos tik komunistinės profesinės sąjungos ir/ar LKP narių veikla darbo judėjime. To priežastimi gali būti ir autorės naudoti šaltiniai - išimtinai tik LKP leista periodinė spauda, LKP CK konferencijų ir plenumų dokumentai⁵². Kita vertus, A. Gaigalaitė palietė ir bendruosius darbo judėjimo klausimus: aptarė miestų darbininkų gyvenimo sąlygas, pragyvenimo lygį, teisinę padėtį⁵³, kas yra svarbu ir šio tyrimo kontekste.

Aktyviai darbo judėjimą tyrinėjo Stefa Čepulienė,⁵⁴ tačiau jos darbuose pagrindine ir bene vienintele darbo judėjimo organizatore vėlgi įvardinta LKP⁵⁵. Tyrime „Profesąjunginis judėjimas Lietuvoje (1919-1926 m.)“ (Vilnius, 1964) analizuotos komunistinės profesinės sąjungos, o pats profesąjunginis judėjimas laikytas tik gryna klasių kovos išraiška. Taip pat teigta, jog „klerikalinių profesąjungų tikslas buvo, pasinaudojus religiniais jausmais ir prietaisais, atitraukti darbo žmones nuo revoliucinės kovos“⁵⁶; katalikiškos ir krikdemiškos profesinės sąjungos įvardintos didžiausiu LKP priešū. Verta pažymėti, jog visos profesinės sąjungos pagal politines kryptis S. Čepulienės buvo skirstytos į kairiąsias (komunistines), „klerikalines“ (katalikiškas, krikdemiškas), oportunistines (socialdemokratiškąsias) bei fašistines (tautininkiškas). Kelios radikalios socialistų revoliucionierių įtakoje buvusios profesinės sąjungos netilpo į tokį skirstymą, ir drauge su „klerikalinėm“ profesinėmis sąjungomis neleido sukurti visa paaiškinančio istorinio pasakojimo.

S. Čepulienės monografija „Už kovingas profesąjungas“ (Vilnius, 1981), su paantrašte „LKP vaidmuo organizuojant profesąjunginį judėjimą buržuazinėje Lietuvoje“ pradėta tokiais teiginiais kaip: „didelę žalą profesąjungų judėjimui darė klerikalai ir jų įkurtos organizacijos, nes

⁵¹ M. Jučas, L. Mulevičius, A. Tyla. *Lietuvos valstiečių judėjimas...*, p. 328.

⁵² A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1967, p. 4.

⁵³ Ten pat, p. 28-31.

⁵⁴ S. Čepulienė. *Profesąjunginis judėjimas Lietuvoje (1919-1926)*. Vilnius, 1964; S. Čepulienė. *Už kovingas profesąjungas: LKP vaidmuo organizuojant profesąjungų judėjimą buržuazinėje Lietuvoje*. Vilnius, 1981.

⁵⁵ S. Čepulienė S. Lietuvos KP kova už miesto ir kaimo proletarų susivienijimą revoliucinėse profesąjungose 1920-1926 – *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, Serija A, 1962, t. 2, p. 119-135; S. Čepulienė. LKP – profesąjunginio judėjimo organizatorius 1919-1920 metais. *Lietuvos TS aukštųjų mokyklų mokslo darbai. LKP istorijos klausimai*, t. 2, 1962, p. 79-107.

⁵⁶ S. Čepulienė. *Profesąjunginis judėjimas Lietuvoje (1919-1926)*. Vilnius, 1964, p. 28.

silpnino proletarinį solidarumą⁵⁷ bei „profsąjungų judėjimas buržuazinėje Lietuvoje plėtojosi Komunistų partijos veiklos įtakoje, nes tik ji viena siekė, kad profsąjungos gintų darbo žmonių klasinius interesus ir nenusiristų į klasinio bendradarbiavimo su buržuazija pozicijas“⁵⁸. Taigi, darbo judėjimas vėl tyrinėtas ir vertintas kaip išimtinai tik komunistų veiklos laukas, o dalyvavimas profesinių sąjungų veikloje laikytas keliu į „politinę brandą“ ir narystę LKP. Galų gale, pastarąjį S. Čepulienės darbo tikslu buvo ne profesinių sąjungų istorijos Lietuvoje tyrimas; monografija viso labo turėjo padėti „demaskuoti emigracijoje gyvenančius lietuvius buržuazinius nacionalistus, kurie, be kita ko, klastoja ir Lietuvos profsąjunginio judėjimo istoriją“⁵⁹. Šiame bei nemažai kitų darbo istorijai skirtų sovietinės istorijos tyrimų remiamasi istoriniu determinizmu, visą darbo judėjimą aiškinant tik kaip LKP siekį dominuoti Lietuvoje. Darbo judėjimas, jo procesai ir pobūdžiai analizuoti atsiejus nuo bendro istorinio konteksto ir ignoruojant nekomunistines profesines sąjungas. Kita vertus, pastarasis S. Čepulienės tyrimas leido susidaryti įspūdį, jog nepriklausomybės metais socialdemokratų priekaištai LKP dėl nesirūpinimo darbininkų reikalais buvo pagrįsti: partija profesines sąjungas išnaudojo savo tikslams pasiekti. Panašias įžvalgas galime susidaryti ir iš 1978 m. publikuoto Alfonso Eidinto straipsnio apie 1920 m. vykusį profesinių sąjungų suvažiavimą⁶⁰, kur teigta, jog 1920 m. „komunistai žiūrėjo į profsąjungas, kaip į politinės agitacijos organus“⁶¹.

Atliekant naują tyrimą apie organizuotą darbo judėjimą Lietuvoje iki 1940 m. randama pakankamai šaltinių, rodančių, jog darbininkai jungėsi į profesines organizacijas ir kovojo dėl geresnių darbo sąlygų, tačiau nerandama duomenų, įrodančių jog LKP ar vien tik LKP vadovavo darbo judėjimui Lietuvoje; galų gale, jei toks faktas būtų iš tiesų neginčytinas, sovietinė Lietuvos istoriografija turėtų rimtesnių įrodymų, padedančių paremti savo teiginius apie LKP įtaką. Istoriko Antano Tylos teigimu, istorijos sintezės atskleidė sovietinės istoriografijos neracionalumą, kadangi svarbiausios jų dalys buvo ideologiniai postulatai, o ne išvados padarytos besiremiant surinktais duomenimis⁶²; tas pats pasakytina ir apie darbo judėjimui Lietuvoje skirtus tyrimus, atliktus iki 1990 m. Pasak Gintauto Mažeikio, „dažnai istoriniai tyrinėjimai tampa naujos politinės orientacijos pagrindimo, paaiškinimo, legitimacijos

⁵⁷ S. Čepulienė. *Už kovingas profsąjungas: LKP vaidmuo organizuojant profsąjungų judėjimą buržuazinėje Lietuvoje*. Vilnius, 1981, Vilnius, 1981, p. 9.

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ Ten pat, p. 10.

⁶⁰ A. Eidintas. Lietuvos profesinių sąjungų suvažiavimas 1920 metais. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija, XVIII*, Vilnius, 1978.

⁶¹ Ten pat, p. 29.

⁶² Siekiau būti ištikimas. Antanas Tyla atsako į Aurimo Švedo klausimus. *Naujasis židinys-Aidai*, 2008 / 1-2, p. 36.

būdu⁶³ - kas nutiko ir su didžiąja dalimi XX a. Lietuvos istorijos tyrinėjimams, parašytiems sovietinės okupacijos metais.

Sovietmečiu dirbusiems Lietuvos istorikams dažnai priekaištaujama dėl marksistinės tyrimų prieigos, tačiau iš tiesų, būtent marksizmo daugelyje darbo istorijai skirtų tyrimų rasti ir nepavyksta. Edvardo Gudavičiaus teigimu, egzistavo „sovietinis marksizmas“, kuris reiškė „stebuklingų žodžių“ prilipdymą prie empirinio tyrimo⁶⁴. Su tuo sutinka ir Alfredas Bumblauskas, kurio manymu, sovietiniai istorikai nebuvo marksistais, ir jų tyrimuose taip pat marksizmo nebūta; didžioji dalis XX a. Lietuvos istorijos tyrimų buvo atlikta ne mokslo tikslais, o turint tikslą legitimuoti dabartį pasiremiant įvykiais praeityje⁶⁵, tą darant iš privilegijuotos istoriko pozicijos, t. y. žinant kokie buvo nagrinėtų įvykių ir procesų rezultatai⁶⁶.

Apžvelgus darbo judėjimui skirtą sovietinę istoriografiją, galima išskirti kelis šiems tyrimams būdingus bruožus pagal tai, kaip vertinti LKP ir darbo judėjimo ryšiai: **1) rašant Lietuvos komunistų partijos istoriją LKP ir darbininkai vartojami kaip sinonimai** (straipsnių rinkinys *Už socialistinę Lietuvą*; Zigmas Balevičius. *Darbininkų padėtis buržuazinėje Lietuvoje*; Stefa Čepulienė, *Lietuvos darbo žmonių kova už tarybų valdžią (1919–1940)*, Vilnius, 1965, S. Čepulienė. *Kovoje ir darbe. Tarybų Lietuvos profsąjungų nueitas kelias*, 1978; S. Čepulienė. *Už kovingas profsąjungas. LKP vaidmuo organizuojant profsąjunginį judėjimą buržuazinėje Lietuvoje (1919 m. antroji pusė – 1940.06.15)*, Vilnius, 1981; Bronius Vaitkevičius. *Socialistinė Revoliucija Lietuvoje 1918-1919 m.*, 1967; B. Vaitkevičius. *Pirmoji darbininkų ir valstiečių valdžia Lietuvoje*, 1988; S. Černiauskas. *Profsąjunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927–1940 metais*, 1966; *Lietuvos TSR istorija, III t. (1917-1940)*, 1965. **2) LKP laikoma vienintele organizuoto darbo judėjimo Lietuvoje lydere** (B. Lukoševičienė, *Klasių kovos sūkurys*, Vilnius, 1967; *Lietuvos TSR istorija, III t. (1917-1940)*, 1965, S. Černiauskas (1966); S. Čepulienė (1978); B. Vaitkevičius (1988). **3) naratyvo, reikalingo paaiškinti LKP atėjimui į valdžią 1940 m., kūrimumi nepalankūs faktai apie LKP požiūrį į darbo judėjimą Lietuvoje aiškinami „išpažįstant kaltes“ apie blogai pasirinktą taktiką** (S. Černiauskas (1966); S. Čepulienė (1978), S. Čepulienė (1981). Manytina, jog norint atskleisti organizuoto darbo judėjimo Lietuvoje afiliacijas ne tik su Lietuvos komunistų partija, bet ir su kitomis politinėmis partijomis ar organizacijomis, reikalingas atskiras tyrimas, o visų pirma ir į Sizifo darbą veikiausiai būsiantis panašus visiškai

⁶³ G. Mažeikis, *Propaganda ir simbolinis mąstymas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, p. 36.

⁶⁴ *Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakinės istorijos epizodų*. Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas. Vilnius: Aidai, 2008, p. 224.

⁶⁵ A. Bumblauskas, *Konfliktai Lietuvos sovietinėje istoriografijoje: psichologija ar metodologija?*, in: A. Bumblauskas, N. Šepetys (red.). *Lietuvos sovietinė istoriografija*, Vilnius: Aidai, 1999, p. 92.

⁶⁶ H. White. *History as Fulfillment*. In: R. Doran (red.) *Philosophy of History after Hayden White*, Bloomsbury, 2013, p. 42.

naujas Lietuvos komunistų partijos istorijos tyrimas. Todėl šioje disertacijoje darbo judėjimo ir profesinių sąjungų politinės afiliacijos bus nagrinėjamos minimaliai, t.y. tik tiek, kiek bus reikalinga atskleisti temą bei nubrėžti ribas tarp savarankiško darbininkų organizavimosi į nepolitines profesines sąjungas ir „iš aukščiau“ vadovaujamas profesines sąjungas, kėlusias ne tik ekonominius, bet ir politinius reikalavimus.

Reikšmingų pokyčių istoriografijoje įvyko aštuntame XX a. dešimtmetyje – atsirado mažiau politizuotų darbo judėjimo temos tyrimų, imti tyrinėti nauji darbo judėjimo aspektai ir įvykiai: pasirodė regioninių tyrimai, skirtų Klaipėdos kraštui (tiesa, juose nagrinėta tik LKP veikla ir įtaka organizuotam darbo judėjimui),⁶⁷ aprašyti 3-4 dešimtmečiais veikę darbininkų klubai,⁶⁸ atlikti etnologiniai darbininkų gyvenimo XIX-XX a. tyrinėjimai⁶⁹. Svarbia laikytina Gedimino Vaskelos publikacija, kurioje pateikti išsamūs statistiniai streikų, vykusių 1929-1939 m. duomenys⁷⁰. Žinoma, kyla klausimų dėl istoriko išvadų įtikimumo, kadangi autorius siekė „panagrinti, kokio ryšio būta tarp LKP veiklos, darbininkų materialinės padėties ir jų streikų kovos rodiklių“⁷¹ bei patikrinti anksčiau istoriografijoje minėtus teiginius statistiniais duomenimis. Todėl kai kurie G. Vaskelos aiškinimai (pvz. apie LKP leidinių ir streikininkų skaičiaus koreliaciją⁷²) gali sukelti abejonių, ir jas išsklaidyti reikalingi papildomi tyrimai. Nepaisant to, surinktų duomenų empirinė vertė neabejotina.

Naujausiuose Lietuvos istorijos tyrimuose (nuo 1990 m.) darbo judėjimo iki 1940 m. tema vis dar nėra pakankamai nagrinėta; dėmesio jai daugiausiai skiria jauniausia istorikų karta. Pasirodė Rolando Minkevičiaus ir Jolitos Kančienės straipsniai, skirti atskiroms profesinėms sąjungoms,⁷³ tačiau juose pats darbo judėjimas analizuotas nebuvo, nevesta mokslinė diskusija su sovietine istoriografija. Darbo judėjimo istorijos klausimus savo tyrimuose šiek tiek palietė ir kiti autoriai: Virginija Jurėnienė aptarė dirbančių moterų problemas ir mėgino aiškintis jų priežastis, viena svarbiausių nurodydama pastangas moteris „grąžinti į šeimą“⁷⁴. Statistinius Lietuvos darbininkų tyrimus tęšęs G. Vaskela konstatavo, jog Lietuvos darbininkų padėtis buvo prastesnė nei Estijos ir ypač Latvijos nes Lietuvoje buvo daugiau bedarbių, dirbo mažiau

⁶⁷ K. Adomonis. Darbininkų streikų judėjimo Klaipėdos krašte klausimu (1923 sausis – 1939 kovas). *Lietuvos istorijos metraštis*, 1973 m. (1974), p. 53-67.

⁶⁸ V. Pšibilskis. Lietuvos darbininkų klubai (1919-1926). *Kultūros barai*, 1984, Nr. 6, p. 59-61.

⁶⁹ A. Daniliauskas. Kauno proletarų butai XIX a. pabaigoje – XX a. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, T. 29. Vilnius, 1969, p. 131-146; A. Daniliauskas. Kai kurie pirminiai Lietuvos pramonės darbininkų šeimos tyrimo klausimai, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1980 m. (1981) p. 29-40.

⁷⁰ G. Vaskela. Streikai, jų priežastys ir rezultatai Lietuvoje 1929-1939 m. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1983 m., p. 63-77.

⁷¹ Ten pat, p. 65.

⁷² Ten pat, p. 72-73.

⁷³ R. Minkevičius. Farmacininkų profesinės organizacijos 1919-1940. *Lietuvos farmacijos žinios*, 1999, Nr. 3/4, p. 16-23. J. Kančienė. Projektuotojų profesinės organizacijos Kaune 1918-1940 m., *Kauno istorijos metraštis*, 2000, t. 2, p. 121-129.

⁷⁴ V. Jurėnienė. Darbo rinka ir moterų tarpukario Lietuvoje. *Lyčių studijos ir tyrimai*. 2006. Nr. 2. p. 28-37.

moterų, darbininkų šeimos buvo gausesnės, darbininkai mokėjo didesnius mokesčius,⁷⁵ Arūnas Pocius surinko ir pateikė duomenis apie nedarbą, užimtumą ir darbininkų pasiskirstymą pagal darbo pobūdį⁷⁶. Reikia paminėti ir Zenono Norkaus monografiją,⁷⁷ gražinusią „klasės“ sąvoką (neovėberiška pozicija) į Lietuvos istorijos tyrimus. Ji suteikė nemažai kontekstinės informacijos aptariant tiriamojo laikotarpio Lietuvos pramonę ir visuomenės socialinę struktūrą. Marijos Drėmaitės monografija leido pažvelgti į fabrikų vidų ir aptarti darbo sąlygas bei darbininką kaip fabriko dalį⁷⁸. Mindaugo Balkaus ir Modesto Kuodžio straipsniai padėjo išsiaiškinti Kauno darbininkijos buities sąlygas⁷⁹.

Sovietinės istoriografijos reviziją bei naujų temų, faktų ir interpretacijų įvedimą į Lietuvos darbo istorijos tyrimus atlieka jauniausia istorikų karta. Norbertas Černiauskas, konstatavęs, jog „ilgą laiką „darbininkiškos“ temos tarnavo tik kaip oficialios, sovietinės propagandos ramstis, ir tai savo ruožtu galbūt nulėmė, jog ir šiandien stokojame gilesnio požiūrio į darbininkijos, darbo sampratos ir darbo santykių raidą“,⁸⁰ atliko nedarbo Lietuvoje 1918-1940 m. ir bedarbių judėjimo tyrimus⁸¹. Tiesa, autorius laikėsi marksistinio požiūrio į visuomenę ir darbo judėjimą, taigi, nors jo tyrimai suteikia žymią atsvarą sovietmečio istorikų darbams, naujesnių tokio pobūdžio tyrimams naudojamų priegų N. Černiauskas savo daktaro disertacijoje „Nedarbas Lietuvoje 1918-1940 m.“⁸² nesirinko; į darbininkijai aktualius klausimus daugiausiai žiūrėta iš valstybės (centrinės valdžios ir savivaldos) pozicijų, tačiau taip pat buvo pateiktas socialinei ar kultūros istorijos tyrimams būdingas bedarbio socialinis portretas, gilintasi į bedarbystės priežastis. N. Černiausko tyrimai lėmė pasirinkimą šioje daktaro disertacijoje atsisakyti išsamesnės bedarbystės fenomeno analizės ir koncentruotis ties pačiu organizuotu darbo judėjimu, bedarbių problemas aptariant tik tiek, kiek šios buvo susijusios su profesinių sąjungų ir darbininkų organizacijų veikla.

Reikšmingą indėlį į darbo istorijos tyrimus įnešė Artūras Svarauskas savo straipsniu apie Lietuvos Darbo Federaciją (toliau - LDF)⁸³ ir vėliau pasirodžiusia monografija⁸⁴. A. Svarausko

⁷⁵ G. Vaskela. Darbo užmokestis ir darbininkų bei tarnautojų šeimų gyvenimo lygis Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1938–1940 metais. *Lituanistica*. 2007, Nr. 4. p. 22.

⁷⁶ A. Pocius. Darbo rinka ir jos statistika tarpukario Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*. 2000, Nr. 3. p. 31-38.

⁷⁷ Z. Norkus. *Du nepriklausomybės dešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius, 2014.

⁷⁸ M. Drėmaitė. *Progreso meteoras. Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1920–1940 m.* Vilnius: Lapas, 2016.

⁷⁹ M. Balkus. Pigių butų kolonijos Kaune XX a. 3–4 dešimtmečiais: socialinio būsto sistemos veikimo apžvalga. *Kauno istorijos metraštis*, 2012, T. 12, p. 51-64; M. Kuodys. Diskusijos apie butų nuomą Kaune XX a. 4 dešimtmečio Lietuvoje spaudoje. *Kauno istorijos metraštis*, 2012, T. 12, p. 65-91

⁸⁰ N. Černiauskas. Bedarbių organizuotumas ir veikla Lietuvoje XX a. 3-4-ajame dešimtmetyje. *Istorija. Mokslo darbai*. 2012, T. 85, p. 26.

⁸¹ N. Černiauskas. Kada Lietuvoje atsirado nedarbas? *Lietuvos istorijos studijos*. 2011. t. 28. p. 81.

⁸² N. Černiauskas. *Nedarbas Lietuvoje 1918-1940 m.* Daktaro disertacija. Vilnius, 2014.

⁸³ A. Svarauskas. Lietuvos darbo federacijos nesutarimai su katalikų politine srove po 1926 m. perversmo. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. 2008. t. 31. p. 49-76.

darbai – bene pirmieji, parašyti nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu ir besistengiantys pateikti gilesnę iš pažiūros darbininkiškos organizacijos analizę bei jos santykius su politinėmis partijomis ir organizacijomis. Istoriko tyrimo objektu tapo katalikiška darbininkų organizacija, kurios principai buvo krikščionybė, solidarumas, antisocializmas ir tautiškas. Pasak autoriaus, tokie bruožai buvo būdingi ir Vakarų Europos darbininkų organizacijoms⁸⁵. Šiuo straipsniu pirmą kartą akivaizdžiai brėžiama priešprieša sovietiniam naratyvui apie komunistų dominavimą Lietuvos darbo judėjime, pristatoma mažai nagrinėta katalikiška darbo judėjimo srovė. Dar įdomesni aspektai buvo paliesti analizuojant su LDF susijusių revoliucingą Lietuvos darbo jaunimo sąjungą, save tapatinusią su krikščioniais socialistais ar net krikščioniais komunistais⁸⁶. Tarpukario Lietuvoje egzistavusi katalikiška, radikali, revoliucinga ir nelegaliais veiksmais savo tikslų siekusi organizacija išjudina sovietmečiu sukurtą naratyvą apie darbo judėjimą ir skatina gilintis į temas, ignoruotas sovietinėje historiografijoje.

Tyrimo metodai. Analizuojant ir vertinant neskelbtus šaltinius naudotas šaltinotyrinis metodas. Renkant, analizuojant ir interpretuojant tyrimui surinktus duomenis, nagrinėjant Lietuvos miestų darbininkų buitį, kasdienybę, aiškinantis darbo sąlygas naudotas analitinis metodas. Siekiant išsiaiškinti skirtingų sričių darbininkų interesų atstovavimą profesinėse sąjungose, streikų skaičių bei jų sėkmingumą, naudotas statistinis metodas. Išsamiai nagrinėjant atskirų profesinių sąjungų veiklą buvo pasitelkta atvejo analizė. Organizuoto darbo judėjimo Lietuvoje 1918-1940 m. istorinį naratyvą sukurti padėjo sintezės metodas.

⁸⁴ A. Svarauskas. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918-1940). Politinė galia ir jos ribos.* Vilnius, 2014.

⁸⁵ Ten pat, p. 51

⁸⁶ Ten pat, p. 59-62.

1. MIESTŲ DARBININKAI IR JŲ GYVENIMO SĄLYGOS

Europos ekonominiame kontekste, XX a. pradžioje Lietuva pateko tarp periferinių valstybių, kurių stipriai nepaveikė XIX a. vykusi pramonės revoliucija, pakeitusi kitas Europos valstybes ir JAV, todėl daugiau nei pusė gyventojų Lietuvoje buvo priklausomi nuo žemės ūkio,⁸⁷ o moderni pramonė vaidino gan nedidelį vaidmenį. Baltijos valstybių pramonė XIX-XX a. sandūroje buvo besivystanti, tačiau šį procesą sustabdė prasidėjęs karas⁸⁸. Po I Pasaulinio Karo atsigaunančioje Lietuvoje didžioji dalis gyventojų gyveno kaimo vietovėse, o praradus sostinę Vilnių, Lietuvoje neliko miestų, turinčių daugiau nei 100 000 gyventojų. Nors Lietuvos visuomenės modernėjimas vėlavo, tačiau ėmė augti miestai, imtos steigti naujos įmonės, turėjusios skatinti urbanizacijos procesą. Lyginant su industrializuota Vakarų Europa, miestai Lietuvoje ėmė augti ganėtinai vėlai, todėl jų augimą buvo galima bent dalinai kontroliuoti ir miestus auginti išskiriant jų funkcines zonas⁸⁹. Kita vertus, per visą nepriklausomybės dvidešimtmetį, Lietuvos miestai reikšmingai neišaugo: 1923 m. miestuose gyveno ~16 proc. gyventojų, o 1940 m. miestų gyventojų buvo 23 proc., todėl Lietuva liko žemės ūkio kraštu⁹⁰. 1934 m. Didžiojoje Lietuvoje veikė 1485 pramonės įmonės su 16 743 darbininkų ir 1690 tarnautojų. Dauguma pramonės darbininkų (11 882) buvo nekvalifikuoti. Kaune veikė 272 įmonės su 570 tarnautojų ir 5 350 darbininkų, Šiaulių apygardoje - 198 įmonės su 172 tarnautojais ir 2 167 darbininkais, Panevėžio apygardoje - 145 įmonės su 181 tarnautoju ir 1533 darbininkais⁹¹. Taigi, kalbėdami apie miestų darbininkus, kalbame apie labai nedidelę žmonių grupę.

1919 m. Kaunui tapus laikinąja sostine, ten atsikėlė valstybės įstaigos ir institucijos, o miestas gavo galimybę augti ir plėstis. Vykstantis urbanizacijos procesas tuo metu ne visada vertintas teigiamai, kadangi jis kėlė nemažai socialinių ir ekonominių problemų. Oficiozas „Lietuvos aidas“ darbininkų kėlimąsi iš kaimo į miestą netgi įvardino „nenormalumu“,⁹² kadangi kaimo vietovėse, ypač sezoniniams žemės ūkio darbams stigo darbininkų, o išaugęs darbininkų skaičius miestuose turėjo neigiamą įtaką miesto darbininkų gyvenimo sąlygas ir atlyginimus.

Būsto problemos išliko aktualių miestų klausimu visą nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, kadangi augantys miestai, o ypač Kaunas susidūrė su rimta problema, t. y.

⁸⁷ D. H. Aldcroft. *Europe's Third World The European Periphery in the Interwar Years*. Ashgate, 2006, p. 3.

⁸⁸ Ten pat, p. 9.

⁸⁹ M. Drėmaitė. *Progreso Meteoras. Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918-1940 m.* Vilnius, 2016, p. 235.

⁹⁰ Ten pat, p. 248.

⁹¹ Kiek darbininkų dirba Lietuvos fabrikuose. *Darbininkas* 1934-05-12 p. 3.

⁹² J. K. Beleckas. Pirmieji darbininkams namai Kaune. *Lietuvos aidas*, 1939-09-26, p. 4

gyvenamųjų, gamybinių ir komercinių patalpų stygiumi. Nekilnojamo turto ir nuomos kainos šoko į viršų ir butų įpirkti ar nuomotis neišgalėjo nemaža dalis *naujųjų kauniečių*. Kai kurie miestiečiai gyveno itin prastomis sąlygomis, o smarkiausiai gyvenamojo ploto stygius „kirto“ mažiausias ir/ar nepastovias pajamas gavusiems kauniečiams. Sunkiausiai vertėsi bedarbiai, nekvalifikuoti, sezoniniai darbininkai, šeimos, kuriose dirbo tik vienas asmuo. 1930 m. Kaune daugiausiai būta 1-2 kambarių butų, prasčiausi butai buvę priemiesčiuose, o ypač – Šančiuose, kadangi ten apie pusę gyventojų gyveno 1 kambario butuose. 1932 m. dviejų kambarių buto su virtuve nuoma laikinosios sostinės centre siekė 150-200 litų per mėnesį, priemiesčiuose apie 90-120. Butų trūkumas jaustas ir Antrojo pasaulinio karo išvakarėse: butų nuomininkų draugijos žiniomis, 1938 m. Kaune gyveno 31 057 šeimos, tačiau buvo tik 26 527 butai⁹³.

Dalyje augančių Europos miestų vyko socialinė segregacija: centre kurdavosi pasiturintys asmenys, o darbininkija buvo išstumama į miesto pakraščius ar priemiesčius⁹⁴. Analogiškas procesas vyko ir Lietuvoje: esant didelėms būsto kainoms mieste, mažesnes pajamas turintys asmenys kėlėsi į Kauno priemiesčius – Vilijampolę, Šančius, Aleksotą, kurie ėmė vystytis kaip darbininkiški rajonai. Tačiau tai sukėlė papildomų sunkumų: neretai atstumas nuo gyvenamosios iki darbo vietos buvo didžiulis, todėl (o ypač šaltuoju metų laiku) kelionė į darbą ir namo trukdavo itin ilgai. 1923 m. Kauno spaustuvių darbininkai skundėsi, jog dauguma spaustuvių veikė miesto centre, tačiau didžioji dalis spaustuvių darbininkų gyveno priemiesčiuose ar netgi netoli Kauno esančiuose kaimuose. Kaune susisiekimas buvo gan prastas, o nuo Šančių iki Aleksoto tilto važiavusio traukinuko tvarkaraštis nebuvo suderintas su darbo dienos pradžia, todėl kasdien į darbą kai kurie darbininkai turėdavo eiti keletą kilometrų pėsčiomis⁹⁵.

Kiti Lietuvos miestai taip pat susidūrė su apgyvendinimo problema; žinoma, jos mastai buvo gerokai mažesni nei Kaune, tad ir sprendimai aprūpinti darbininkus būstu buvo lengvesni. Siekiant aprūpinti tarnautojus būstu Šiauliuose, 1932 m. Šiaulių geležinkelio zonoje buvo pastatytas medinis namas tarnautojams. Norinčiųjų tame name apsigyventi būta daugiau nei butų, todėl butai išskirti tik aukštesniesiems geležinkelio tarnautojams,⁹⁶ neatsižvelgiant į tai, jog jiems buvo lengviau įpirkti būsto nuomą nei žemesniesiems tarnautojams ar darbininkams. Tais pačiais 1932 m. pastatytas modernus „Maisto“ fabrikas Šiauliuose ateityje planavo plėstis ir statyti butus tarnautojams⁹⁷. Kiek vėliau, 1935 m. greta Bačiūnų elektros stoties buvo pradėtas

⁹³ M. Kuodys. Diskusijos apie butų nuomą Kaune XX a. 4 dešimtmčio Lietuvos spaudoje. *Kauno istorijos metraštis*, T. 12, 2012, p. 69, 71, 73.

⁹⁴ M. J. Daunton. Introduction. *Housing the workers 1850–1914: A Comparative Perspective*. Ed. M. J. Daunton. London: Bloomsbury Academic, 2015, p. 15.

⁹⁵ Mūsų reikalais. *Spaustuvinininkas*, 1923-09-09 Nr. 1, p. 5.

⁹⁶ Pastatė geležinkieliečiams namus. *Lietuvos žinios*, 1932-07-20, p. 4.

⁹⁷ Didelis Šiaulių bekono fabrikas baigiamas statyti. *Lietuvos aidas*, 1932-09-15, p. 7.

statyti darbininkų rajonas – namukai turėjo du butus ir plotelį žemės. Viename bute įrengti du kambariai, virtuvė, taip pat vienas kambarys (tinkamas gyventi vasarą) turėjo būti įrengtas mansardoje. Numatyta kasmet pastatyti 2-3 tokius namukus, kuriuose turėjo apsigyventi nuolatiniai elektros stoties darbininkai⁹⁸.

Panevėžyje trečio dešimtmečio pradžioje butų taip pat trūko, ypač būsto stoką jautė varguomenė bei darbininkai, turėję gyventi susispaudę ankštuose butuose⁹⁹. Ketvirtajame dešimtmetyje situacija ėmė keistis: pramonės padėtis buvo prasta, nemažai žmonių neturėjo darbo ir nors būsto nuoma nebuvo brangi, o pasiūla – didelė, tačiau žiemos metu darbininkai neišgalėjo nuomotis geresnio būsto ir gyveno prastos būklės gyvenamosiose patalpose, iš kurių taip pat kai kurios šeimos būdavo iškraustytos dėl vėluojamo sumokėti nuomos mokesčio. 1937 m. imta svarstyti apie pigių butų kolonijas, kuriose Panevėžio darbininkai galėtų gauti būstą lengvatinėmis sąlygomis¹⁰⁰, tačiau ar tokie planai buvo įgyvendinti, nėra žinoma.

Apie būsto trūkumą imta kalbėti gan anksti. 1923 m. „Socialdemokratas“ kritikavo Lietuvos valdžią, kad pernelyg daug pinigų buvo leidžiama krašto apsaugai ir policijai, o ne gyvenamųjų patalpų statybai. Teigiamu pavyzdžiu įvardinta aprūpinimo būstu politika, vykdoma Vokietijoje:

Kultūringesniųjų šalių kapitalistinė visuomenė darbininkų klasės verčiama jau senokai suprato, kad ji pati turi pridėti rankos prie to didelio reikalo [butų statybos – UMA]. Jei buržuazija ir valstybė nori turėti įmanomų darbininkų, tai jos privalo duoti proletarams sąlygų gyventi, privalo parūpinti jiems ir pastogę. <...> Pas mūsų kaimynus vokiečius, nežiūrint didelio jų suvargimo, namų statymui, ypač po karo dedama labai daug pinigų. Ten, kas nori statytis, gauna žymios pašalpos iš valstybės išdo ir savivaldybių, kuriuos neprivalo grąžinti, gauna pigiai pasiskolinti iš taupomųjų kasų, iš draudimo įstaigų, iš ligonių kasų, iš hipotekos bankų; gauna pigios medžiagos statytis ir pigų darbą. Vokiečiuose paprastai užtenka turėti tik penkta pasistatymui reikalinga sumos dalis, ir jau galima statytis¹⁰¹.

Lietuvos darbininkų buitį su situacija Vakarų Europa lyginta gan dažnai. Lietuvos Spaudos darbininkų sąjungos spaudos organas 1928 m. savo skaitytojams teigė:

Vokiečiai gyvena gražiose švariose trobose, negirtuokliauja, neištvirkauja ir be reikalo pinigų nemėto, ir kas svarbiausia, yra nepaprastai darbštūs ir taupūs. Anglijos darbininkai gyvena dar geriau negu mūsų nekurie ponai. Kiekvienas darbininkas turi savo butuose visus patogumus: vonias, vandenį, centrinį šildymą, elektrą. O dėl ko jie tuos visus patogumus turi?

⁹⁸ J. Levickas. Aktualiausieji Šiaulių m. reikalai. *Lietuvos aidas*, 1935-09-03, p. 8.

⁹⁹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1923-05-10, p. 4.

¹⁰⁰ Miesto savivaldybę laukia dideli darbai. *Lietuvos žinios*, 1937-10-04, p. 5.

¹⁰¹ Trobesių statymo reikalu. *Socialdemokratas*. 1923-02-22, p. 1.

*Dėl to, kad jie susipratę, organizuoti ir savo reikalus organizuotai gina*¹⁰².

Tuo tarpu dėl Lietuvoje kilusios ir tinkamai nesprenžiamos „butų krizės“ darbininkijos atstovai įžvelgė ir savo pačių kaltę. Spaudos darbininkų manymu, butų stygių pašalinti galėjo tik patys darbininkai, kuriuos varžė Lietuvos politika profesinių sąjungų atžvilgiu. Miestų darbininkų neorganizuotumas įvardintas pagrindine priežastimi, kodėl nėra sprenžiamas butų klausimas ir kitos ekonominės darbininkų problemos. „Spaustuvininke“ 1924 m. spalį pasirodė „receptas“ kaip galima susitvarkyti su gyvenamųjų patalpų stygiumi:

*Reikia uždaryti visas smukles, restoranus, o jų užimamus butus pavesti darbininkų šeimynoms. Taip pat reikia uždaryti visus loto ir kitokius buržuazijos klubus, kuriuose dykaduoniai renkasi lėbauti, paleistuvauti, o tuose butuose leisti apsigyventi darbininkams. Valdžia turi skirti pinigų tiesiogiai profsąjungoms, kooperatyvams, kad per jas darbininkai galėtų statyti sau pastoges. Tai galės įvykti tuomet, kai darbininkai bus jėga, vadinasi, kai turės laisvės ir bus organizuoti*¹⁰³.

Panašu, jog valstybės ir valdžios pajėgumu išspręsti būsto trūkumo problemą darbininkija nepasitikėjo ir siūlė su nedidele valstybės finansine parama būstų statyba rūpintis patiems. 1922 m. „Profesinės žinios“ dėl itin blogų gyvenamųjų sąlygų miestuose siūlė įstatymais normuoti butų didumą ir erdvumą, o miestų darbininkai ir tarnautojai skatinti organizuotis į kooperatyvus ir statyti butus patys padedami valstybės – prašyta išskirti sklypus bei paskolas. Naujų būstų statymas laikytas vieninteliu galimu butų trūkumo problemos sprendimu¹⁰⁴. Tokios pačios nuomonės laikytasi ir 1923 m. rugsėjį pasirodžiusiame „Spaustuvininke“:

*Dauguma spaudos darbininkų dėlei stokos butų gyvena su šeimynomis ir vaikais tiesiog kiūtėse, o viengungiai arba ir vedusieji šeimynas kur nors kaime „pritaise“, rangosi kaip šuneliai kokios nors lūšnos ar koridoriaus kampe ant suklypusios ir priblakėjusios sofkos. Toks butų stovis verčia pagalvoti – ar nevertėtų jėgas sukauptus patiems butų pasistatyti?*¹⁰⁵

Norint geriau suprasti kodėl butų stokos klausimai buvo aptarinėjami greta miestų darbininkų (ne)organizuotumo ir kodėl manyta, jog darbininkų bei tarnautojų organizacijos gebėtų išspręsti šias problemas, būtina pasigilinti į to meto gyvenimo sąlygas miestuose ir mažesnes pajamas gaunančių darbininkų ir smulkių tarnautojų pragyvenimo galimybes. Tai bus daroma tolesniame tyrimo poskyryje.

¹⁰² Būkime taupūs. *Spaudos darbininkas*, 1928 m. lapkritis, p. 8.

¹⁰³ Butų stoka. *Spaustuvinininkas* 1924 m. spalio, Nr. 8, p. 2-3.

¹⁰⁴ Artimiausieji mūsų uždaviniai. *Profesinės žinios*, 1922-11-28, Nr. 9, p. 2.

¹⁰⁵ Mūsų reikalais. *Spaustuvinininkas*, 1923-09-09 Nr. 1, p. 5.

1. 1. Miestų darbininkų būstas ir buitines sąlygos

Gyvenamojo ploto stygius XX a. 2–3-iojo dešimtmečio Kaune darbininkus ir smulkius tarnautojus vertė keltis į priemiesčius, kur neretai gyvenimo sąlygos nuomotouose butuose buvo itin prastos – šaltinių duomenimis, pasibaigus I pasauliniam karui, menkesnes pajamas gaunantieji Kauno gyventojai glausdavosi palėpėse, rūsiuose¹⁰⁶, ar apsigyvendavo apleistuose fortuose ir kitose gyvenimui netinkančiose patalpose. Tai didino socialinę atskirtį: pastebėta, jog butų stoka „skaudžiausiai paliečia darbininkus ir biednuomenę. Pasiturintieji luomai jos beveik nejaučia, nes gali gauti už pinigą koki nori butą. Glaudžiasi palėpėse, vargsta rūsiuose arba po atviru dangumi gyvena tik tie, kas neturi pinigų – darbininkai, biednuomenė. Naujų namų statymas nepalengvina situacijos neturtingiems. Nei valdžia, nei savivaldybės piršto tam reikalui iki šiol nepajudino“¹⁰⁷. Su papildomais sunkumais susidūrė šeimos su vaikais. Viengungiams gyventi tinkamą „kampą“ buvo galima rasti daug lengviau nei kambarį ar butą, tinkantį šeimai; kai kurie nuomotojai dėl plonų namo sienų nepageidavo gyventojų su mažais vaikais¹⁰⁸.

Sparčiai augančiame Kauno mieste bei priemiesčiuose gyvenimo sąlygos XX a. trečiajame-ketvirtajame dešimtmečiuose nebuvo itin geros. Net ir priemiesčius prijungus prie miesto, situacija smarkiai nesikeitė: infrastruktūra bei būsto kokybė Žaliakalnyje buvo geresnė nei Šančiuose, Vilijampolėje ar kituose darbininkiškuose rajonuose. Ryškių miesto ir priemiesčių skirtumų priežastimi kai kurių kauniečių manymu galėjo būti pernelyg centralizuotas Kauno valdymas. Kaunietis Vincas Kartukas siūlė savitą sprendimą: burmistrų tarybos su vyriausiu burmistru sudarymą; kiekviena Kauno dalis – Šančiai, Aleksotas, Vilijampolė, Žaliakalnis ir Kaunas – turėtų savo atskirą burmistrą, kadangi visus miesto reikalus tvarkant tik vienam burmistru, priemiesčiai sulaukė nepakankamai dėmesio¹⁰⁹.

1937 m. „Diena“ rašė: *Vilijampolėje gyvena patys neturtingiausi laikinosios sostinės žmonės. Tai daugumoje fabrių darbininkų šeimos, vežikai, bedarbiai. Kažin ar kitoje Kauno dalyje galima rasti didesnį skurdą, kaip čia. Dažnai viename apytamsiame kambarėlyje skursta 5-6 asmenų šeima. Ir nors čia pat gatvėse, žinoma, daugumoje negrįstose, vakarais jau žiba ant stulpų elektra, - niūriose bakūžėse dar tebespingsi mažos smilkstančios žibalinės lemputės*¹¹⁰. Kita vertus, ketvirto dešimtmečio pabaigoje būta planų Vilijampolės rajone pasirūpinti darbininkams prieinamu būstu. 1939 m. Kauno miesto savivaldybė planavo aprūpinti darbininkus gyvenamąja vieta pastatydama nedidelis keliabučius namus Vilijampolėje ir

¹⁰⁶ Butų stoka. *Spaustuvininkas* 1924 m. spalio, Nr. 8, p. 2-3.

¹⁰⁷ Ten pat.

¹⁰⁸ U. M. Andrijauskaitė. Dirbantys ir pramogaujantys „Krantai“: Šančių gyventojų kasdienybė XX a. ketvirtame dešimtyje. *Darbai ir dienos*, T. 63, 2015, p. 52.

¹⁰⁹ Vincas Kartukas. Laiškas iš Žaliojo Kalno. *Dienos naujienos*. 1931-10-19, p. 3.

¹¹⁰ Kauno bobutė nemačiusi Laisvės alėjos. *Diena*, 1937-05-02.

suteikdama būstą išsimokėtinai¹¹¹. Žinoma, tokius savivaldybės planus sužlugdė prasidėjęs karas.

Aleksote 1938 m. gyveno apie 20 000 gyventojų, tačiau ne visuose namuose buvo galimybės naudotis kanalizacija bei vandentiekio. Rajone trūko turgavietės, pirties. Aleksoto lūšnynai buvo vadinami „Argentinka“. Kaip rašė „Sėkmadienis“, abipus varnalėšų priaugusio griovio *riogso medinės lūšnelės. Kai kurios jų tokios mažytės, kad reikia stebėtis, kaip jose žmonės gali gyventi. Du metrai skersai, trys išilgai, vienas mikroskopiškas langelis, o vietoje dūmtraukio – ant stogo iškištas molinis vamzdis arba senas skardinis kibiras. Šitas lūšnas galima pasiekti ropojant griovio šlaitais, šokinėjant nuo vieno akmens ant kito, įsikabinant į pakrypusias tvorą. Prie vienos lūšnos triūsia basa moterėlė; sijoną pasikaisčiusi, rankoves pasiraitojusi kabina iš tvartelio mėšlą ir meta į griovį. <...> Ateis lietus ir – apšvarins visą antisanitariją¹¹²*. Žinoma, būtina pastebėti, jog tokiomis sąlygomis gyveno toli gražu ne visi Aleksoto gyventojai.

Nemuno vingyje augančiuose Šančiuose taip pat kūrėsi sunkiau besiverčiantieji. Šančių Žaliakalnio gyventojai matė kaip užguitą, pilną fabrikų slėnį, kuriame gyvena „fizinio darboproletarai“ [sic]¹¹³. Dalis nedideliuose sklypeliuose statėsi namus, kurių sienas kartais susimontuodavo gimtosiose vietose ir atsiveždavo į miestą, mat taip statytis buvo pigiau¹¹⁴; kiti ieškojo nuomojamo būsto. Būsto nuoma tapo pelningu verslu: namų savininkai atskirdavo namo galą su virtuvele ir nuomodavo apie laisvą būstą pranešdami ant langų užklijuotomis baltomis juostomis¹¹⁵. Vargingiausias nelegaliai apgyvendino cariniais laikais pastatytus šaldytuvus (rūsius). Šaldytuvų „kambariuose“ nebuvo nei langų, nei durų, tvyrojo drėgmė, oras buvo troškus¹¹⁶.

Sparčiai augo greta elektrinės, popieriaus ir plytų fabriko susiformavęs Petrašiūnų priemiestis. Čia 1930 m. daugiausiai gyveno nepasiturintys darbininkai, smulkūs prekeiviai, tačiau ten besivysčiusi pramonė paskatino naujų namų statybą bei susisiekiimo su Kaunu gerinimą¹¹⁷. Visgi žymiausias Kauno varguomenės (kurios žymią dalį sudarė padieniai, nekvalifikuoti darbininkai ir bedarbiai) kvartalas buvo vadinamoji „Brazilka“, išdygusi

¹¹¹ M. Balkus. Pigių butų kolonijos Kaune XX a. 3–4 dešimtmečiais: socialinio būsto sistemos veikimo apžvalga. *Kauno istorijos metraštis*, T. 12, 2012, p. 61.

¹¹² Kauno užkulsiai. *Sėkmadienis*, 1938-06-19.

¹¹³ Vincas Kartukas. Laiškas iš Žaliojo Kalno. *Dienos naujienos*. 1931-10-19, p. 3.

¹¹⁴ U. M. Andrijauskaitė. Dirbantys ir pramogaujantys „Krantai“: Šančių gyventojų kasdienybė XX a. ketvirtame dešimtyje. *Darbai ir dienos*, T. 63, 2015, p. 51.

¹¹⁵ Ten pat, p. 52.

¹¹⁶ F. Zibėtis. Skurdas šaukiasi pagalbos, o laurai – sutvarkymo. *Lietuvos žinios*, 1938-12-12, p. 4.

¹¹⁷ M. Drėmaitė. *Progreso Meteoras. Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918-1940 m.* Vilnius, 2016, p. 236.

Žaliakalnyje, kur nedidelius sklypelius darbininkams nameliams pasistatyti nuomojo ūkininkas Sabaliauskas¹¹⁸:

Jonavos, Eigulių, Darbininkų, Žemaičių ir Utenos gatvių tarpe, kriaušinguose Neries šlaituose riogso šimtai bakūželių. Vienos suręstos žemai smėlynuose, kitos prilipdytos šlaitų pakriūtėse kaip kregždžių lizdai, dar kitos skardžių viršuje patupdytos kaip žaislų būdelės. Stačiais krantais ir griovių dugnais eina gatvės. Žiemą sniegu užpustomos, pavasarį ir rudenį pavirstančios purvo liūnais ir neišbrendamos. Vasarą dvokiančios nuo džiūstančių nešvarumų ir mėšlo. Toks bendras Brazilkos vaizdas¹¹⁹.

Kitame vaizdingame aprašyme *Brazilka* buvo vaizduojama taip: *Netoli Neries ant kalno kokia pora namelių. Kaip grybai apie kelmą jie išsiraitę įvairiausiom linijom, senais lentgaliais, skarda apkalti, su mažyčiais langais ir kaminėliais. Kitose gatvėse kaip ir nematyti. O jau šičia pilna jų lyg skruzdėlynas¹²⁰. Dalis namų buvo suręsti iš rąstų, kiti iš lentų, o kai kurios lūšnelės pastatytos iš dėžių lentelių ir kitų atliekų. Kadangi sklypai buvo nedideli, tai greta namelių nebuvo nei daržo daržovėms užsiauginti, nei tvoros¹²¹. Gyvenimo *Brazilkoje* sąlygos buvo itin prastos; neretai viename 6-8 kvadratų kambarėlyje gyveno iki 10 žmonių¹²². Už sklypelio nuomą, kuriame stovėjo 2 kambarių namas su virtuve, gyventojai 1938 m. galėjo mokėti ir 125 litus,¹²³ taigi, pajamų neturintiems ar menkas pajamas turintiems net ir tokia pinigų suma turėjo būti našta. Todėl *Brazilkos* gyventojais buvo bedarbiai, plentų darbininkai, dažytojai, viešbučiuose, baruose, smuklėse dirbusios moterys, padieniai darbininkai¹²⁴. Sunkiausiai vertėsi vienos vaikus auginančios daugiavaikės motinos – pagrindinės jų pajamos neretai būdavo savivaldybės teikiamos pašalpos ar gatvės prekyba¹²⁵.*

Brazilkos, Argentinkos bei kitose Kauno miesto ir priemiesčių dalyse prastos kokybės būstuose ar gyvenimui netinkamose patalpose besiglaudžiantieji buvo stigmatizuojami; gyvenimas tokiomis sąlygomis neretai suvoktas kaip sąmoningas sunkiau besiverčiančiųjų pasirinkimas. Tokiu požiūriu pasižymėjo to meto vietinė valdžia: 1934 m. „Savivaldybė“ rašė, jog pigių butų kolonijose „išauklėtus piliečius reikia laikyti žuvusiais savo kraštui, nes jie be blogo, nieko gero duoti jau negalės ir tik kaip visuomeniniai nenaudėliai anksčiau ar vėliau guls valstybei ir savivaldybei ant pečių“¹²⁶. Toks požiūris į skurde augančius vaikus kartotas ir vėlesnėje spaudoje. „Lietuvos žiniose“ 1938 m. pasirodžiusiame straipsnyje teigta, jog

¹¹⁸ F. Zibėtis. Skurdas šaukiasi pagalbos, o laurai – sutvarkymo. *Lietuvos žinios*, 1938-12-12, p. 4.

¹¹⁹ Kauno Brazilijos vaizdai. *Sekmadienis*, 1934-08-19, p. 9.

¹²⁰ J. Ripka. Kam aš nužudžiau gražią moterį. *Lietuvos žinios*, 1937-05-24, p. 4.

¹²¹ F. Zibėtis. Skurdas šaukiasi pagalbos, o laurai – sutvarkymo. *Lietuvos žinios*, 1938-12-12, p. 4.

¹²² M. Kuodys. Diskusijos apie butų nuomą Kaune XX a. 4 dešimtmčio Lietuvos spaudoje. *Kauno istorijos metraštis*, T. 12, 2012, p. 71.

¹²³ F. Zibėtis. Skurdas šaukiasi pagalbos, o laurai – sutvarkymo. *Lietuvos žinios*, 1938-12-12, p. 4.

¹²⁴ J. Ripka. Kam aš nužudžiau gražią moterį. *Lietuvos žinios*, 1937-05-24, p. 4.

¹²⁵ F. Zibėtis. Skurdas šaukiasi pagalbos, o laurai – sutvarkymo. *Lietuvos žinios*, 1938-12-12, p. 4.

¹²⁶ J. Timinskas. Pigių butų kolonijos Kaune, Savivaldybė, Nr. 8, 1934, p. 21.

lūšnynuose gyvenantys vaikai „gyveniman ateis su dar didesniais pašalpų reikalavimais, nes jie iš tėvų patirs, kaip „kytriau“ pašalpą gauti“¹²⁷. Tačiau tarp socialinio būsto prašytojų buvo ne tik bedarbiai, bet ir nemažai žemesniųjų kategorijų tarnautojų, ugniagesių, policininkų, padienių darbininkų¹²⁸. Pripažinta, kad varguomenė neturi galimybių lankyti mokyklas ar išmokyti amatus, tačiau tai aiškinta varguomenės tingumu, buvimu socialiniame užribyje, polinkio į darbą trūkumu. Tokie aiškinimai įprastai kilo iš stereotipų, bet nepaisant to, valdžia bei spauda ir toliau augino mitus apie skurstančiuosius. Tačiau šiandien daugelis tyrėjų sutinka, jog dažniausiai skurdo priežastys nėra pasirenkamos, o lemiamos ilgalaikio nedarbo, senatvės, darbui per jauno amžiaus ar ligų ir negalios¹²⁹.

Panašūs stigmatizuojantys teiginiai atkartoti ir naujausioje Lietuvos istoriografijoje. Remdamasis šaltiniais, M. Balkus savo publikacijoje apie pigių butų kolonijas teigė, jog „kai kurie asmenys, itin įsigyvenę landyne virtusiuose fortuose, visiškai nenorėjo keisti savo gyvenamosios vietos ir gyvenimo būdo. Tai rodė, jog šiuo atžvilgiu pigių butų kolonijos kaip socialinis būstas iš dalies virto tinginių ir nusikaltėlių prieglobsčiu“¹³⁰. Skurdo istoriją tyrinėjantis Stephen Pimpare rašė, jog skurstantieji įprastai reikalauja ne labdaros ir pašalpų, bet darbo, už kurį mokamas pragyventi leidžiantis atlyginimas¹³¹ – tai buvo būdinga ir Lietuvoje¹³². Deja, viešieji darbai nepajėgė suteikti darbo visiems norintiesiems dirbti, o dažnėjantys bedarbiai ir skurstančiųjų reikalavimai tik kėlė valdininkų pasipiktinimą, tačiau neskatinio ieškoti tinkamesnių bedarbystės ir skurdo problemų sprendimo.

Dėl augančio Kauno gyventojų skaičiaus augo ir būsto paklausa, o gyvenamojo ploto stygius lėmė darbininkų ir smulkių tarnautojų buities sąlygas. Pastaroji buvusi paprasta: nedideliame kambarėlyje dažnai gyvendavo visa šeima. Kambarėje buvo galima rasti krosnį, ant jos – virdulį, puodus, keletą indų. Neturint spintų (ar taupant erdvę) drabužiai kabinti ant sienų. Buities atributais įvardinti ir ant sienos neretai kabantys šventųjų atvaizdai, ar ant stalo sukrautas pluoštas laikraščių¹³³. Štai, pavyzdžiui, XX a. ketvirto dešimtmečio viduryje Šančiuose, Kranto g. mediniame name nuomojame 1 kambario bute su virtuve gyveno 4 asmenų šeima. 40 litų per mėnesį 1935 m. kainavusio būsto buitį aprašė „Dienos“ žurnalistas:

Koridorius šaltas, drėgnas ir atsiduoda pelėsiams bei kitokiais nemaloniais aromatais. Kambarį girdėti mažo vaiko verksmas. <...> Kambarį dvi lovos, viena nutriušusi sofa, stalas,

¹²⁷ F. Zibėtis. Skurdas šaukiasi pagalbos, o latrai – sutvarkymo. *Lietuvos žinios*, 1938-12-12, p. 4.

¹²⁸ M. Balkus. Pigių butų kolonijos Kaune XX a. 3–4 dešimtmečiais: socialinio būsto sistemos veikimo apžvalga. *Kauno istorijos metraštis*, T. 12, 2012, p. 54.

¹²⁹ S. Pimpare. *A people's history of poverty in America*. The New Press, 2008, p. 12.

¹³⁰ M. Balkus. Pigių butų kolonijos Kaune XX a. 3–4 dešimtmečiais: socialinio būsto sistemos veikimo apžvalga. *Kauno istorijos metraštis*, T. 12, 2012, p. 60.

¹³¹ S. Pimpare. *A people's history of poverty in America*. The New Press, 2008, p. 9-10.

¹³² N. Černiauskas. *Nedarbas Lietuvoje 1918-1940 metais*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2014, p. 102.

¹³³ H. Vingėla. Kaip gyvena Kauno darbininkas. *Diena*, 1934-05-06.

gėlių ant lango pora vazonų, ant sienos kalendorius, kažkokie paveikslai. Šiaip atrodo švaru ir tvarkinga. Darbininko jau geras, pavyzdingas butas – taip galima apie tą butą pasakyti. Vyras su žmona guli vienoj lovoj, mažukas turi savo lovele, o vyresnysis sūnus guli ant sofos¹³⁴.

Kituose darbininkų butuose tuometinės spaudos duomenimis sąlygos būdavo dar prastesnės. Kartais visą butą sudarydavo vienas kambarys su krosnele. Toks kambarys atstodavo ir virtuvę: ten ne tik miegota, bet ir gamintas maistas, skalbta, todėl oras dažnai būdavo drėgnas ir troškus, drėgmė kaupdavosi ant sienų. Kai kurie butai užuolaidomis ar plonų lentučių sienomis buvo padalinti į kelias erdves; atskiroji dalis dažniausiai būdavo be lango, tamsi ir nešildoma, todėl kaupdavosi drėgmė ir kambaryje įsimesdavo pelėsis¹³⁵.

Kvalifikuotų darbininkų ir aukštesnių kategorijų tarnautojų butai buvo geresni ir geriau rengti, juose be stalo, taburečių ir lovų galėjo būti ir vaikų lovelės, drabužių spinta, komoda, virtuvinis bufetas, sofa. Šiuos baldus buvo galima užsakyti dirbtuvėse. Miestiečių baldai dažniausiai buvo mažesnių gabaritų nei kaimo gyventojų – taip taupyta gan ankšta butų erdvė¹³⁶. A. Daniliauskas mėgino rekonstruoti kvalifikuoto darbininko buto vaizdą. Jo virtuvėje turėjo stovėti viryklė, spintelė, kelios taburetės, indams skirtą lentyną dengę užuolaidėlė. Kambaryje prie sienos pastatyta lova, uždengta namų darbo lovatiese ir papuošta pagalvėlėmis, virš lovos pakabintas dekoratyvinis kilimėlis. Prie kitos sienos buvo spinta, prie lango – siuvinėta staltiese užtiestas stalas, pora kėdžių¹³⁷.

Ilgą laiką bene prasčiausiuose būstuose gyvendavo darbininkai, kurių gyvenamąja erdve rūpindavosi darbovietė. „Socialdemokratas“ rašė, kad 1926 m. Lietuvos Universiteto Botanikos sodo darbininkų butai atrodė „kaip kokie rūšiai, šešti metai kaip nebaltinti: sienos juodos, šlapios, visi daiktai supuvę, supeliję“¹³⁸. Tačiau sargų ir tarnaičių padėtis buvo dar prastesnė. Kaune naujai statomuose namuose įprastai planuoti tarnaičių kambariai; jų būta „visai padorių, nedidelių šviesių, su vienu langu kambarėlių, kuriuose nors ir ankštoka, bet sveika gyventi. Bet didelėje daugumoje tie kambarėliai yra per maži“¹³⁹. Kartais tarnaitės būdavo apgyvendinamos virtuvėje – tada lovą nuo virtuvės atskirdavo širma¹⁴⁰. Pasitaikydavo, jog tarnaičių kambariai taupant erdvę suprojektuoti tokie maži, jog netilpdavo net lova, arba tarnaitės kambarys būdavo įrengiamas įrengtas pereinamoje patalpoje: tokiu atveju ne tik trūkdavo privatumo, bet ir būdavo sunku pailsėti ar išsimiegoti per patalpą vaikščiojant kitiems buto gyventojams.

¹³⁴ Kaip gyvena Kauno darbininkas. *Diena*, 1935-12-22.

¹³⁵ Mūsų darbininkų butai. *Socialdemokratas*, 1932-10-15, p. 3.

¹³⁶ A. Daniliauskas. *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.* Vilnius, 1978, p. 46.

¹³⁷ Ten pat, p. 48.

¹³⁸ Iš Lietuvos. *Socialdemokratas*, 1926-03-25, p. 3.

¹³⁹ Kauno tarnaičių butai. *Socialdemokratas*. 1932-09-17, p. 3.

¹⁴⁰ A. Daniliauskas. *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.* Vilnius, 1978, p. 50.

1930 m. pradėta diskutuoti ir apie sargų būsto problemas. Nors kiemsargiai turėjo daug pareigų – sergėti turta, palaikyti švarą kieme ir gatvėje, vesti namo gyventojų registraciją, tačiau dažniausiai atlyginimo už šiuos darbus sargai negaudavo. Įprastas susitarimas būdavo už sargų darbą atlyginti leidimu naudotis būstu be nuomos mokesčio. Piniginiu atlygiu neapmokamas darbas sargų šeimose augino skurdą, o ir namų savininkų suteiktas būstas dažnai buvo itin prastas: *Tai dažniausiai rūsy vienas drėgnas kambarėlis, į kurio langus niekuomet saulės spinduliai neužgina. Nenuostabu, kad Kauno miesto namų sargai daugumoj ligoti žmonės. Kaip gi jie maitinasi? Keista, bet didelė jų dauguma gauna pašalpas iš Kauno miesto socialinio skyriaus. Atrodo, kad Kauno miesto savivaldybė šelpia kiemsargius, kitaip tariant, namų savininkams padeda išlaikyti kiemsargius. <...> Tik vasaros metu kai kurių kiemsargių būklė bent kiek pagerėja, mat žmonų palikęs rūpintis namų reikalais, pats eina uždarbių ieškoti. <...> Tai vergijos žymės, kurios išnyks tik tuomet, kai kiemsargiai, susibūrę į savo sąjungą, ims savo reikalais rūpintis*¹⁴¹.

Spaudoje aptikta nemažai konkrečių sargų butų aprašymų. „Socialdemokrato“ korespondentai 1930 m. ir 1932 m. vasarą aprašė kelių sargų būstus: „Prezidento g. 15 sargo butas susideda iš senų sulaužytų durų: 1,5 m pločio, 1,8 m aukščio ir 1,8 m ilgio. Šių sienų viduryje įspraustas geležinis pečiukas ir viena lova. Plyšyje gyvena šeima iš trijų žmonių. Maironio g. 20 sargas gyvena su šeima tamsioje, drėgnoje landynėje po namu. Šiaulių g. 6 sargienė su vaiku 8 m. amžiaus gyvena sulūžusiam tvarte. Šančiuose, Slabadoje ir kituose rajonuose butai dar blogesni. <...> sargų butus lanko džiova, skarlatina, raupai ir kitos ligos, nusinešdamos daug gyvybių“¹⁴². Kęstučio g. 40 sargo butas buvo įrengtas rūsyje, todėl lyjant į butą per langus ir duris patekdavo vanduo. Kęstučio g. 49/51 namų savininkas visuose butuose įrengė kanalizaciją ir vandentiekį, tačiau sargo bute – ne. Kęstučio g. 27 namo sargas išstarnavo virš 30 metų ir gyveno tamsiame rūsyje įrengtame bute. Priėmus naują sargą, namo šeimininkas senąjį sargą vertė iš buto išsikraustyti,¹⁴³ vadinasi, darbą praradę sargai susidūrė su didžiule skurdo ir benamystės rizika.

Kitaip nei būstai tarnaitėms, net ir naujai statomuose namuose pasitaikydavo atvejų, jog sargų butai įrenginėti rūsiuose, todėl buvę tamsūs, drėgni, šalti. Kartais butuose nebuvo prieinamas miesto vanduo ir tualetas. Nors miesto savivaldybė stengėsi kovoti su tokiais praktikomis ir už netinkamus sargų butus namų savininkus baudavo, bet kartais sargai bijodami už skundus būti išmesti iš turimo būsto, meluodavo apie gyvenimo sąlygas¹⁴⁴. Siūlymų teisiškai įpareigoti namų savininkus užtikrinti, jog sargų būstuose būtų bent minimalius higienos

¹⁴¹ Užmiršti žmonės. *Socialdemokratas*, 1930-02-13, p. 4.

¹⁴² Kaune sargų butai – ligų lizdai. *Socialdemokratas*. 1930-07-10, p. 3.

¹⁴³ Kiemsargių bėdos Kaune. *Socialdemokratas*. 1932-08-13, p. 4.

¹⁴⁴ Kiaulė žveigia, o žmogus tyli. Kiemsargių būklė. *Socialdemokratas*. 1932-02-27, p. 2.

reikalavimus atitinkančios sąlygos buvo dar 1930-aisiais. Problema turėjo išspręsti specialiai sudaryta komisija, kuri ištirtų sargų butų padėtį ir padarytų tinkamas išvadas¹⁴⁵. Tačiau situacija ilgą laiką nesikeitė: 1937 m. Kaune buvo apie 3000 sargų, kurių nemaža dalis gyveno rūsiuose be dienos šviesos, ir tik minėtais metais siekdama užtikrinti geresnes sargų gyvenimo sąlygas miesto savivaldybė išdavinėdama leidimus naujoms statyboms ėmė reikalauti, jog rūsių grindys būtų įleistos į žemę ne daugiau kaip 1,2 metro, o lubos pakilusios ne mažiau nei 1,4 metro nuo kiemo paviršiaus¹⁴⁶. Taigi, per visą nepriklausomybės laikotarpį sargų būsto problemos iš esmės išspręstos nebuvo.

Sprendžiant būsto trūkumą Kaune, imta steigti pigių butų kolonijas. Išskiriami du tokių kolonijų tipai: darbininkų butų kolonijos, steigiamos pramonės įmonių ar savivaldybės iniciatyva bei socialinio būsto funkciją atliekančios kolonijos. Žinoma, tarp socialinio būsto gyventojų atsidūrė ir nemažai bedarbių, padienių darbininkų, našlių su vaikais, senyvo amžiaus ar dėl sveikatos problemų dirbti ne(be)galinčių asmenų. Iš esmės, visą varguomenę vienijo tik vienas dalykas – skurdas. Kadangi gyvenimas socialiniame būste glaudžiai susijęs su darbo (ne)turėjimu, čia aptarsime abiejų tipų butų kolonijas.

Darbininkų butų kolonijų vieta buvo parenkama pagal tai, ar ji būtų patogi darbininkams – štai apie 1936 m. kilusios idėjos statyti butus Žaliakalnyje netoli „geležinių vartų“, t. y. teritorijoje ties Kauno tvirtovės įtvirtinimų įvažiavimu Ukmergės plente (dab. Savanorių prospektas) atsisakyta, kadangi toje miesto dalyje nei būta didesnių fabriku, nei gyveno daug darbininkų, tad ten apsigyvensiantys darbininkai turėtų toli važiuoti ar eiti į darbus Šančiuose ar Vilijampolėje. Todėl palaikyta idėja steigti darbininkų butų kolonijas greta fabriku ar ten, kur buvo sukonzentruotos pramonės įmonės¹⁴⁷.

Socialiniai būstai – Kauno pigiųjų butų kolonijos – įrenginti prastos būklės mediniuose barakuose ar forto kazematuose. 4-ojo dešimtmečio pradžioje juose gyveno apie 400 šeimų (1700 asmenų), 1938 m. buvo likę tik dvi kolonijos, kuriose gyveno apie 100 šeimų (500 asmenų)¹⁴⁸. 1920-1921 m. suremontuota ir į socialinį būstą karo pabėgėliams bei tremtiniams perdaryta dalis kareivinių Husarų (dab. Aukštaičių) gatvėje, jose apsigyveno 90 žmonių. Vėliau suremontuotos visos kareivinės ir pervadintos į I-ąją pigių butų koloniją. Į gyvenamąsias patalpas stingant būstų 1921-1922 m. buvo pertvarkyti ir II-asis bei III-asis fortai. Nesuremontuotos Kauno tvirtovės patalpos varguomenės buvo užimamos bei apgyvendinamos

¹⁴⁵ Kaune sargų butai – ligų lizdai. *Socialdemokratas*. 1930-07-10, p. 3.

¹⁴⁶ Kaip bus tvarkomas Kauno miestas. *Lietuvos žinios*, 1937-01-29, p. 9.

¹⁴⁷ Dėl projektų darbininkams steigti kolonijas. *Lietuvos žinios*, 1937-01-15, p. 5.

¹⁴⁸ M. Kuodys. Diskusijos apie butų nuomą Kaune XX a. 4 dešimtmečio Lietuvos spaudoje. *Kauno istorijos metraštis*, T. 12, 2012, p. 79.

savavališkai, tačiau neturint galimybių išspręsti būsto stygiaus problemą, tokie *skvoteriai* atitinkamų institucijų buvo toleruojami¹⁴⁹.

II-oji pigių butų kolonija imta statyti 1924 m. pabaigoje Žaliakalnyje – ją sudarė 6 vienaaukščiai mediniai namai, viso 68 butai. Kadangi naujai pastatyta butų kolonija gyvenamųjų patalpų stygiaus problemos neišsprendė, 1926 m. III-aja kolonija tapo miesto savivaldybės įsigytos kareivinės Molėtų ir Kapsų g. kampe; ji taip pat buvo greitai užpildyta ir metų pabaigoje joje gyveno apie 800 žmonių. Tų pačių metų pabaigoje IV-ajai pigių butų kolonijai įsteigti buvo perleistos 2 medinės kareivinės Ukmergės pl. (dab. Savanorių pr.),¹⁵⁰ viena buvusi 1 aukšto, kita – 2 aukštų. Jų viduryje buvo didžiulė patalpa – bendra valgykla, o aplink ją išsidėstę maži kambarėliai, kai kurie atitverti tik medžiagine sienele. Kadangi patalpos nebuvo tinkamos gyvenimui, planuota ją kuo greičiau likviduoti. V-oji ir VI-oji butų kolonijos įsteigtos gyvenimui visiškai netinkamose patalpose – II-ame ir III-iame fortuose, todėl jas taip pat tikėtasi likviduoti artimiausiu metu¹⁵¹. Taigi, beveik visos butų kolonijos buvo įsteigtos gyvenimui neskirtose patalpose, apgyvendintos itin tankiai, o buities sąlygos jose buvo labai prastos. Deja, apgyvendinimo problemų Kaune greitai išspręsti nesisekė, todėl kolonijos gyvavo gerokai ilgiau nei tikėtasi.

1929 m. apie I-ąją pigių butų koloniją rašė žinomas žurnalistas Juozas Kazys Beleckas. Šioje kolonijoje daugiausiai gyveno senyvo amžiaus žmonės, nebegalintys dirbti ir vieninteles pajamas gaunantys iš elgetavimo. Vargingiausiems Kauno miesto savivaldybė parūpino maistą ir gyvenamą plotą, tačiau šio socialinio būsto butai buvo prasti: juos sudarė kambarys ir virtuvė, kambaryje pastatyta krosnis, kai kurie butai turėjo du langus, bet dauguma po vieną, todėl viduje dažnai tvyrojo pelėsių ir kitokie nemalonūs kvapai¹⁵². 1930 m. V-ojoje Kauno pigių butų kolonijoje, įsikūrusioje II-ame forte lankėsi „Socialdemokrato“ korespondentas ir vaizdingai aprašė savo įspūdžius: *prieš mūsų akis išsitiesė aukštas, iš plytų išmūrytas koridorius. Jo galo nesimatė. <...> Tas koridorius primena netoli nuo Kauno esantį tunelį [geležinkelio tunelį – U. M. A.]. Kuriam teko per jį važiuoti, gali geriau įsivaizduoti forto koridoriaus išvaizdą. Tuo tamsiu ir šlapiu užkamburiu, suradome pirmąjį kambarį. <...> Aukštas, be grindų, drėgnas ir dvokiąs užkampis, apgyventas keturių asmenų. Šeima už jį moka 6 Lt į mėnesį*¹⁵³.

II-oji butų kolonija turėjo kiek geresnes sąlygas nei kitos, tačiau netgi jos neatitiko higienos reikalavimų. Kitų kolonijų butuose sienos buvo kiauros, lubos atšokusios, stogai vietomis kiauri, grindys išpuvę, pečiai apgriuvę arba blogai pastatyti ir neteikiantys šilumos,

¹⁴⁹ M. Balkus. Pigių butų kolonijos Kaune XX a. 3–4 dešimtmečiais: socialinio būsto sistemos veikimo apžvalga. *Kauno istorijos metraštis*, T. 12, 2012, p. 52-53.

¹⁵⁰ Ten pat, p. 53.

¹⁵¹ J. Timinskas. Pigių butų kolonijos Kaune. *Savivaldybė*, Nr. 8, 1934, p. 20.

¹⁵² J. Beleckas, Ekskursija po Kauno landynes. Pigių butų kolonija. *Lietuvos žinios*, 1929-08-17, p. 2.

¹⁵³ Įspūdžiai iš fortų gyvenimo. 5 KMS butų kolonija. *Socialdemokratas*, 1930-02-20 d., p. 2.

visur įsimetęs pelėsis. Butuose žiemą buvo nepaprastai šalta, bet ir remontuoti jų neapsimokėjo. Butų kolonijų patalpose oras buvo troškus ir tvankus, todėl ten buvusios geros sąlygos plisti užkrečiamoms ligoms¹⁵⁴.

Nepaisant to, kad buities sąlygos butų kolonijose buvo prastos, jose norėjo apsigyventi nemažas skaičius skurstančių Kauno gyventojų. Vis dėlto pigių butų kolonijų apgyvendinimo tvarka buvo sudėtinga ir ne visada butus gaudavo tie asmenys, kuriems jų labiausiai reikėjo. 1932 m. kovo 13 d. susirinkę Kauno darbininkai išreiškė priekaištus, jog „vadinamose butų kolonijose gyvena daug tokių „vargšų“, kurie kartu su žmona uždirba į mėnesį 700 litų“¹⁵⁵. Siekdami kovoti su tokiais reiškiniais, Kauno miesto savivaldybės kanalizacijos, vandentiekio ir statybos skyrių darbininkai priėmė rezoliuciją, kurioje be darbo sąlygų gerinimo iš savivaldybės reikalauta ir steigti pigius, higieniškus butus, iš esamų butų kolonijų pašalinti visus savivaldybės tarnautojus, kurie uždirba daugiau nei 200 litų per mėnesį bei gyventojus, turinčius nekilnojamo turto. Į jų vietas siūlyta įkeldinti bedarbius¹⁵⁶.

Ši išsakyta kritika butų kolonijų apgyvendinimo organizavimui buvo ne be pagrindo. Pigių butų kolonijose gyveno tiek visiški varguoliai ir asocialūs asmenys, tiek įvairūs darbininkai, žemesnieji tarnautojai, todėl 1934–1935 m. naikindama pigių butų kolonijas ir planuodama naują aprūpinimo socialiniu būstu programą savivaldybė padalijo buvusį gyventojų kontingentą į dvi dalis: 1) gebančius dirbti ir galinčius socialiai pakilti – daugiausia darbininkus, žemesnius tarnautojus; 2) visiškus varguolius, t. y. asmenis, neturinčius perspektyvos įsitvirtinti visuomenėje ir savarankiškai gyventi¹⁵⁷; matyt planuota stengtis pirmąją grupę žmonių reintegruoti į darbo rinką ir visuomenę, o antrąją grupę apgyvendinti socialiniame būste ir pasirūpinti jų išlaikymu.

1934 m. Kaune vis dar veikė visos penkios pigių butų kolonijos. Jose būta 219 butų, kuriuose gyveno 1055 žmonės: 219 vyrai, 359 moterys ir 477 vaikai. Už butus daugiausiai mokėta nuo 2 iki 25 litų per mėnesį, tačiau I ir II kolonijose buvo ir brangesnių, veikiausiai geriau įrengtų butų, už kurių nuomą reikėjo mokėti 26-67 litus per mėnesį¹⁵⁸. 1936 m. vienintelės išlikusios nelikviduotos – I-oji ir II-oji pigių butų kolonijos pervadintos į šeimų prieglaudą. Ten buvo priimamos nuskurdusios šeimos, neišgalėjusios nuomotis jokio būsto¹⁵⁹.

¹⁵⁴ J. Timinskas, Pigių butų kolonijos Kaune. *Savivaldybė*, Nr. 8, 1934, p. 21.

¹⁵⁵ Mes reikalaujame darbo ir duonos! *Socialdemokratas*. 1932-03-19, p. 2.

¹⁵⁶ Ten pat.

¹⁵⁷ M. Balkus. Pigių butų kolonijos Kaune XX a. 3–4 dešimtmečiais: socialinio būsto sistemos veikimo apžvalga. *Kauno istorijos metraštis*, T. 12, 2012, p. 60-61.

¹⁵⁸ J. Timinskas, Pigių butų kolonijos Kaune. *Savivaldybė*, Nr. 8, 1934, p. 21.

¹⁵⁹ M. Balkus. Pigių butų kolonijos Kaune XX a. 3–4 dešimtmečiais: socialinio būsto sistemos veikimo apžvalga. *Kauno istorijos metraštis*, T. 12, 2012, p. 61.

Kitas butų stygiaus problemos sprendimo būdas buvo statyti daugiabučius darbininkams stambiųjų pramonės įmonių iniciatyva ir lėšomis arba steigti namų statybos kooperatyvus¹⁶⁰. Pramonės įmonės buvo gan suinteresuotos namų statyba; Marijos Drėmaitės teigimu, taip norėta ne tik pagerinti darbininkų būklę, bet ir gauti naudos pačiai pramonės įmonei, mat „darbininkai įvertina fabriku pastangas pagerinti jų buitį ir atsilygina sąžiningumu, darbštumu ir bendrai lojalumu“, o privačios nuosavybės turėjimas taip pat turėjo teigiamą įtaką darbininko elgesiui¹⁶¹.

Butus darbuotojams steigė ar statė valstybės ir savivaldybės įstaigos: tą palengvino po karto priimti įstatymai, leidę nusavinti patalpas valstybės institucijoms¹⁶². Taip buvo įmanoma bent iš dalies aprūpinti gyvenamu plotu tarnautojus. Pastarieji buvo linkę skūstis prastomis gyvenimo sąlygomis, todėl apie jas žinome gan nemažai. Pavyzdžiui, Kauno pašto tarnautojai dažnai gaudavo butą, kuris buvo tinkamas gyventi vienam asmeniui, tačiau „vėliau tie tarnautojai – negi eisi prieš gamtos įstatymus, negi vienuolynan įstota – negaudami atskirų butpinių, kad galėtų laikyti vedę žmoną, vaikus ar senus tėvus, priversti sutilpti „kazarmėje“ iš dviejų mažų apie 30 kv. metrų kambarių.“ Tokiomis sąlygomis 1926 m. Kauno pašto tarnautojų name glaudėsi net šešios šeimos¹⁶³. Mažesniuose miestuose situacija buvo kiek geresnė. Marijampolėje paštininkų namai buvo 2-jų aukštų, juose įrengti gyvenamieji kambariai šešioms šeimynoms. Prie namo buvo daržas, kuriame vedę tarnautojai gaudavo keletą lysvių. Greta Kybartų pašto buvo pašto žinybos sklypas, kuriame prieš karą stovėjo tarnautojų namai, bet šiuos karo metu sugriovus, žemė buvo naudojama daržininkystei – leista pasisodinti daržovių vedusiems pašto tarnautojams, nors paštininkai siūlė verčiau tą žemės sklypą išnaudoti tarnautojų būsto statybai, kas buvo daug aktualiau¹⁶⁴. Būsto trūko ir geležinkelių tarnautojams ir darbininkams. 1931 m. greta Kauno geležinkelio stoties pradėti statyti geležinkelių valdybos namai, kurių dalis turėjo būti paskirta tarnautojų butų įrengimui¹⁶⁵.

Kaip jau minėta, iniciatyvos spręsti darbininkų apgyvendinimo problemas ėmėsi ne tik miesto savivaldybė, bet ir jos paragintos atskiros įmonės ir/ar gamyklos. Bene pirmasis tokios praktikos pavyzdys Lietuvoje – vieno iš „Volfo-Engelmano“ jungtinės alaus daryklos savininkų iniciatyva 1929 m. pastatytas penkių namelių kompleksas darbuotojams; tiesa, juose veikiausiai

¹⁶⁰ M. Kuodys. Diskusijos apie butų nuomą Kaune XX a. 4 dešimtmečio Lietuvos spaudoje. *Kauno istorijos metraštis*, T. 12, 2012, p. 83.

¹⁶¹ M. Drėmaitė. *Progreso Meteoras. Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918-1940 m.* Vilnius, 2016, p. 261.

¹⁶² M. Kuodys. Diskusijos apie butų nuomą Kaune XX a. 4 dešimtmečio Lietuvos spaudoje. *Kauno istorijos metraštis*, T. 12, 2012, p. 69.

¹⁶³ Vandalizmas. *Socialdemokratas*. 1926-10-14, p. 3.

¹⁶⁴ Marijampolės pašto namai. *Paštininkų žodis*, Nr. 5, 1926-11-10, p. 14.

¹⁶⁵ Geležinkeliečiams stato namus. *Dienos naujienos*, 1931-08-26, p. 2.

gyveno įmonės tarnautojai ar meistrai¹⁶⁶. Ketvirto dešimtmečio pabaigoje Kaune, Aleksote greta „Maisto“ fabriko pradėti statyti namai šios akcinės bendrovės darbininkams. Pagrindinės priežastys, lėmusios tokį sprendimą buvo kelios: pirma, „Maisto“ atstovai tvirtino norintys pagerinti Lietuvos darbininkų padėtį; antra, tikėtasi, jog už fabriko pastangas gerinti savo darbininkų būklę, šie atsidėkos lojalumu, sąžiningu ir stropiu darbu. Manoma, jog privačios nuosavybės turėjimas palaiko gerą darbininkų moralę ir skatina prižiūrėti savą būstą, nešvaistyti pinigų menkniekiams¹⁶⁷. Statybos darbai turėjo būti užbaigti 1939 m. rudenį, o pirmieji gyventojai įsikelti turėjo žiemą. „Maisto“ darbininkų namai turėjo būti dviejų tipų. Vienuose namuose butai turėjo 1 kambarį ir virtuvę, kituose – 2 kambarius, virtuvę ir vonios kambarį¹⁶⁸. Namuose turėjo būti įvestas vandentiekis ir kanalizacija, gatvės ir sklypai apsodinti dekoratyviniais krūmais ir vaismedžiais¹⁶⁹. Kiekvienam butui taip pat priskirtas sandėliukas, tvartelis ir žemės gabalas daržui ar sodui. Darbininkai, kurie norėjo įsigyti nuosavą būstą, sklypą ar susiremontuoti turimą, galėjo imti paskolą iš tam skirto fondo geromis sąlygomis – kaip rašė „Lietuvos aidas“, tokia galimybe nemažai kas naudojosi. Ateityje planuota statyti daugiau namų „Maisto“ darbininkams – tam buvo nupirkta nemažas žemės plotas prie fabriko, turėjęs virsti nedideliu, puikiai išplanuotu darbininkų miesteliu su gatvėmis, poilsio zonomis, sporto ir vaikų žaidimų aikštelėmis,¹⁷⁰ miestelyje taip pat ketinta įsteigti darbininkų kultūros ir poilsio namus, mokyklą, vaikų darželį ir parduotuvę¹⁷¹.

Darbininkų gerove rūpinosi ir „Pienocentras“: 1939 m. rengtasi Šančiuose statyti butų koloniją darbininkams ir tarnautojams. Tarnautojų butams buvo skirti ir 1931 m. Laisvės al. pastatyti „Pienocentro“ rūmų viršutiniai aukštai¹⁷². Tačiau dėl prasidėjusio karo butų kolonijos planai įgyvendinti nebuvo.

Aptarus Lietuvos miestų darbininkų apgyvendinimo problemas, galima teigti, jog dėl urbanizacijos didieji miestai, o ypač Kaunas, susidūrė su gyvenamojo ploto trūkumu, todėl mažiausias pajamas gavę asmenys gyveno itin skurdžiai, dažnai gyvenimui netinkamose patalpose. Dėl didelių nuomos kainų Kauno darbininkija kūrėsi priemiesčiuose, kurie ilgainiui virto darbininkiškais mikrorajonais. Miestų darbininkų ir žemesniųjų kategorijų tarnautojų butis buvo kukli: jų butuose buvo galima rasti tik reikalingiausių daiktų, tuo tarpu kvalifikuoti darbininkai galėjo sau leisti geresnius butus. Sprendžiant įperkamo būsto trūkumo problemas

¹⁶⁶ M. Drėmaitė. *Progreso Meteoras. Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918-1940 m.* Vilnius, 2016, p. 271.

¹⁶⁷ Statys „Maisto“ miestą. *Lietuvos žinios*, 1937-11-29, p. 4.

¹⁶⁸ J. K. Beleckas. Pirmieji darbininkams namai Kaune. *Lietuvos aidas*, 1939-09-26, p. 4.

¹⁶⁹ Statys „Maisto“ miestą. *Lietuvos žinios*, 1937-11-29, p. 4.

¹⁷⁰ J. K. Beleckas. Pirmieji darbininkams namai Kaune. *Lietuvos aidas*, 1939-09-26, p. 4.

¹⁷¹ Statys „Maisto“ miestą. *Lietuvos žinios*, 1937-11-29, p. 4.

¹⁷² M. Drėmaitė. *Progreso Meteoras. Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918-1940 m.* Vilnius, 2016, p. 125-127.

skurstantiems Kauno gyventojams stengtasi suteikti socialinį būstą pigių butų kolonijose, o kai kurios stambios įmonės ar valstybinės įstaigos ėmėsi iniciatyvos įrengti ar statyti gyvenamųjų namų kvartalus darbininkams bei tarnautojams. Tiesa, dažniausiai toks būstas buvo išskiriamas kvalifikuotiems darbininkams ir aukštesnių kategorijų tarnautojams, todėl gyvenamųjų patalpų trūkumo problemos neišsprendė.

1. 2. Miestų darbininkų ir smulkių tarnautojų kasdienybė ir buitis

Po karo atsigaunanti ir besikurianti jauna Lietuvos valstybė susidūrė su daugybe iššūkių. Vienas iš jų buvo administracinio aparato ir valstybės bei savivaldos institucijų sukūrimas. Jei aukštesnes pareigas užimantys valstybės pareigūnai gyvenimo kokybe per daug nesiskundė, tai smulkesnieji tarnautojai jautėsi užmiršti ir reišė nepasitenkinimą dėl per mažų atlyginimų, kurių nepakako pragyvenimui. Dėl infliacijos ir kitų veiksnių sparčiai augo kainos, bet ne atlyginimai. „Paštininkų balso“ duomenimis, tarnautojams mokamos algos neatitiko pabrangusio gyvenimo, nes nuo 1919 m. pradžios iki 1920 m. pavasario duona pabrango 100%, mėsa 175%, riebalai 100%, kruopos 100%, rūbai 150%, avalynė 100%, butas 50-80%, malkos 100%, muilas 80%, pirtis 100%. Skaičiuojant išlaidas maistui (normai pagrindu imtas kario daviny), butui, aprangai ir kultūriniais poreikiams, nevedęs žmogus per dieną turėjo išleisti: pietums 9 auks., 2 sv. duonos 3,20 auks., 1/6 sviesto 3 auks., 1/2 litro pieno 1,25 auks., arbatai 25 sk., 1/8 sv. cukraus 2 auks., taigi viso – 18,7 auks., kas per mėnesį sudarė 361 auksiną. Kitos išlaidos mėnesiui sudarė maždaug: butas (vasarą) 100 auks., baltinių skalbimas, lopymas 25 auks., muilas, pirtis 30 auks., avalynės taisymas ir naujinimas 90 auks., rūbai (naujų viršutinių ir apatinių siuvimas ir taisymas) 180 auks., viso 425 auksinai. Kultūriniai poreikiai - laikraščiai, knygos ir kt. mėnesiui kainavo apie 98 auksinus, o dalyvavimas organizacijose [atkreiptinas dėmesys, jog tai įskaičiuota kaip į būtinašias asmens pragyvenimo išlaidas – U. M. A.] - 49 auksinai, taigi viso 147 auks. Vadinasi, visam mėnesiui reikėjo maždaug 1133 auksinų, tuo tarpu trijų asmenų šeimai išlaidos išaugdavo iki 1776 auksinų mėnesiui. Dėl to „Paštininkų žodyje“ pasirodė siūlymai kelti tarnautojų atlyginimus: mažiausius – 100 procentų, didesnius – proporcingai mažiau, o taip pat siūlyta tarnautojams su vaikais mokėti priedą prie algos už kiekvieną jaunesnį nei 15 metų amžiaus vaiką, o už kiekvieną negalintį dirbti šeimynos narį prie algos pridėti 5 procentų priedą¹⁷³.

Pašto tarnautojų padėtis sparčiai nekito, o apie savo sunkias gyvenimo sąlygas prabilo ir kitų sričių tarnautojai ir darbininkai. 1921 m. lapkritį siekiant iliustruoti prastą geležinkelio darbininkų padėtį „Socialdemokrate“ buvo išspausdinta lentelė apie geležinkelių darbininko

¹⁷³ Tarnautojų algų reikalai. *Paštininkų balsas*. 1920-05-20 dienos, p. 3.

šeimos išlaidas dienai ir informacija apie gaunamą atlyginimą. Nors išlaidos paskaičiuotos buvo būtent geležinkelių šeimos, tačiau tikėtina, jog panaši suma dienai buvo reikalinga ir kitose srityse dirbantiems miestų darbininkams. Pagal geležinkelių atliktus skaičiavimus, vidutiniškai 5 narių darbininko šeimai per dieną išsimaitinti reikėjo apie 76 auksinų:

1 lentelė. Geležinkelių šeimos mėnesinės išlaidos 1921 m.

Produktas	Kiekis	Kaina
Duona	12,5 sv.	17,50 auks.
Taukai	1/2 sv.	11,50 auks.
Silkė	4 sv.	6,40 auks.
Bulvės	12 sv.	6 auks.
Cukrus	1/2 sv.	4 auks.
Miltai	3 sv.	9 auks.
Kruopos	1,5 sv.	4,75 auks.
Mėsa	2,5 sv.	10 auks.
Pienas	1 l	5 auks.
Prieskoniai		2 auks.

Parengta pagal: Geležinkelininkų padėtis. *Socialdemokratas*, 1921-11-10.

Į paskaičiuotą sumą neįėjo kitos būtinosios išlaidos – buto nuoma, kuras, drabužiai ir avalynė, taip pat išlaidos kultūrai ir laisvalaikiui, todėl vienos dienos išlaidos darbininkų šeimai turėjo siekti apie 100 auksinų, tuo tarpu nekvalifikuoti geležinkelio darbininkai per dieną uždirbdavo 25-60 auksinų, todėl šeimai buvo sunku išsilaikyti, net jei dirbdavo ir abu šeimos nariai¹⁷⁴, o situaciją tuo metu dar labiau blogino didelė ir auganti infliacija.

Valstybinių įstaigų Tarnautojų profesinė sąjunga taip pat rūpinosi savo narių gerove. Siekdama tarnautojų algų padidavimo, profesinė sąjunga kaip argumentą taip pat patys mėgino paskaičiuoti kokia suma pinigų reikalinga pragyventi darbininko šeimai. Pagal profsąjungos atliktus skaičiavimus, 1922 m. vienam asmeniui inteligentui darbininkui pragyventi mėnesiui reikėjo 1600 auksinų, kas sudarytų apie 53 auksinus dienai. Tiesa, išvardinti tarnautojo poreikiai skyrėsi nuo vardinamų pramonės darbininkų poreikių. Pavyzdžiui, į išlaidas įskaičiuotos tokios paslaugos kaip skalbimas, plaukų kirpimas, pramogos (laikraščiai, teatras), smulkios aprangos

¹⁷⁴ Geležinkelininkų padėtis. *Socialdemokratas*, 1921-11-10.

detalės. Pateiktoje lentelėje paskaičiuota, jog per mėnesį savo poreikiams patenkinti tarnautojas turėtų skirti:

2 lentelė. Tarnautojo mėnesinės išlaidos 1922 m.

Pirkiniai / paslaugos	Išlaidos
Pietūs	420 auks.
Pusryčiai ir vakarienė	400 auks.
Skalbimas, pirtis, plaukų kirpimas	100 auks.
Butas, kuras, šviesa	300 auks.
Laikraščiai, teatras	100 auks.
Rūbai (vienas kompletas metams)	83,33 auks.
Paltas (dviems metams)	41,67 auks.
Skalbiniai (2 poros į metus)	41,66 auks.
Kojinės, pirštinės	15 auks.
Nosinės	7,5 auks.
Batai ir puspadžiai	58,33 auks.
Apykaklės, kaklaraiščiai ir t.t.	32,51 auks.
Viso:	1600 auks.

Parengta pagal: Valstybės įstaigų tarnautojų pareiškimas. *Socialdemokratas*, 1922-03-23.

Už malkas, buto nuomą ir smulkius buitines reikmenis (muilą, siūlus, degtukus ir kt.) šeima išleisdavo apie 284 auksinus per mėnesį. Drabužiams per metus tarnautojo(s) šeima turėjo išleisti apie 5460 auksinų; šią sumą dalijant visiems metams, į mėnesį aprangai reikėjo skirti apie 455 auksinus:

3 lentelė. Metinės šeimos išlaidos drabužiams 1922 m.

Drabužis	Kaina
4 marškiniai (vyriui ir moteriai)	600 auks.
4 apatinės kelnės	400 auks.
2 marškinėliai vaikui	200 auks.

2 kostiumai	580 auks.
1 moteriškas kostiumas /suknelė	600 auks.
2 paltai suaugusiems	670 auks.
1 paltukas vaikui	280 auks.
3 kepurės ir skarelės	120 auks.
1 pora aulinių batų ir 2 poros pusbačių (vyriškų)	680 auks.
1 pora aulinių batų ir 2 poros pusbačių (moteriškų)	620 auks.
1 pora aulinių batų ir 2 poros pusbačių (vaikui)	540 auks.
Viso:	5460 auks.

Parengta pagal: Valstybės įstaigų tarnautojų pareiškimas. *Socialdemokratas*, 1922-03-23.

Pagal oficialiąją statistiką, būtiniausiems tarnautojo 3 asmenų šeimos poreikiams įgyvendinti 1922 m. per mėnesį reikėjo apie 1690 auksinų, tačiau į ją neįėjo spauda, pramogos, pirtis ir kt. išlaidos. Valstybės įstaigų tarnautojų profesinė sąjunga, naudodamasi kareivio maisto normos duomenimis paskaičiavo, jog minimali tarnautojo šeimyna (3 nariai) Kaune per mėnesį maistui turėjo suvartoti ir išleisti:

4 lentelė. Mėnesinės Kaune gyvenančios tarnautojo šeimos išlaidos maistui 1922 m.

Produktas / prekė	Kiekis	Kaina
Duona	72 kg	342 auks.
Mėsa	12 kg	240 auks.
Riebalai	1,8 kg	126 auks.
Kruopos	6 kg	82,5 auks.
Bulvės	36 kg	72 auks.
Daržovės	3 kg	7,84 auks.
Druska	1,2 kg	3 auks.
Miltai	2,52 kg	37,80 auks.
Pipirai	0,056 kg	2,8 auks.

Svogūnai	0,448 kg	3,6 auks.
Kava ir arbata	0,700 kg	14 auks.
Cukrus	1,2 kg	24 auks.
	Viso:	955,54 auks.

Parengta pagal: Valstybės įstaigų tarnautojų pareiškimas. *Socialdemokratas*, 1922-03-23.

Šie duomenys leidžia paanalizuoti ir kokia buvo darbininkų ir žemesnių kategorijų tarnautojų mityba: žymių suvartojamų produktų dalį sudarė bulvės ir duona; juoda duona buvo svarbiausias Kauno dirbančiųjų vartojamas produktas. Vartota daug miltų, makaronų, žirnių, miežinių, kvietinių, avižinių kruopų, rečiau – grikių, manų, ryžių kruopos. Iš daržovių daugiausiai suvartota bulvių, kopūstų, burokėlių, taip pat gan gausiai vartota agurkų, morkų, ridikėlių, svogūnų, rūgštynių, kartais – pomidorų, pupelių. Nemažai vartota pieno produktų – pieno, rūgpienio, grietinėlės, grietinės, varškės, varškės sūrio, rečiau valgyti riebus fermentiniai sūriai. Daugiau valgyta šviežios mėsos – jautienos, kiaulienos, taip pat paukštienos ar avienos. Apdorotos mėsos valgyta mažiau; šviežios dešros buvo populiarsnės nei sausai rūkytos. Maisto kepimui naudoti taukai, o augalinių riebalų vartota nedaug. Silkių buvo suvartojama itin daug, tuo tarpu šviežios žuvies – gerokai mažiau¹⁷⁵.

Pusryčiai (sumuštinis, kiaušiniene ir pan.) įprastai buvo valgomi namuose prieš darbą, pietūs valgyti darbe, vakarienė taip pat namuose. Valgyklose valgyta gan retai; dažniau darbininkai pirkdavo ir valgydavo į darbo vietą atvežamus „Maisto“ dešrainius¹⁷⁶. Populiariausi pietūs darbo vietoje – sumuštiniai, o namuose pietums gamintos įvairios sriubos, šiupiniai, troškiniai:¹⁷⁷ barščiai, kopūstų sriuba, perlinių kruopų sriuba, bulvienė, sultiniai, vasaromis valgyti šaltibarščiai, rūgštynių, saldžios sriubos. Antram patiekalui (jei toks būdavo) valgyta sriuboje virta mėsa ar jos subproduktai, lašiniai, dešra, daug rečiau ant pietų ar vakarienės stalo atsidurdavo sudėtingesni patiekalai – kotletai, cepelinai, balandėliai, blynai, bulvių plokštainis, varškėčiai, virtiniai. Nemažai valgyta košių, pagardintų pienu ar spirgais. Gerta arbata, kavos pakaitalai, kisielius, kompotas. Maisto kauniečiai dažniausiai įsigydavo parduotuvėse, turguje, turintys galimybę – atsigabendavo iš kaimo vietovėse gyvenančių giminaičių¹⁷⁸. Kaune daržovių įsigyti buvo galima ir kaimynų, kurie jas augino turimuose žemės sklypuose. Krautuvėse buvo įprasta turėti nuolatinius pirkėjus, kuriems kartais maisto ar kitų produktų leista įsigyti skolon¹⁷⁹.

¹⁷⁵ A. Daniliauskas. *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.* Vilnius, 1978, p. 83-84.

¹⁷⁶ Ten pat, p. 81-83.

¹⁷⁷ U. M. Andrijauskaitė. Dirbantys ir pramogaujantys „Krantai“: Šančių gyventojų kasdienybė XX a. ketvirtame dešimtyje. *Darbai ir dienos*, T. 63, 2015, p. 56.

¹⁷⁸ A. Daniliauskas. *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.* Vilnius, 1978, p. 84, 86.

¹⁷⁹ U. M. Andrijauskaitė. Dirbantys ir pramogaujantys „Krantai“: Šančių gyventojų kasdienybė XX a. ketvirtame

Taip pat verta pažymėti, jog maisto produktų iš kaimo atsivežantys nekvalifikuoti sezoniniai darbininkai pragyvenimui išleisdavo mažiau, todėl sutikdavo dirbti už mažesnę atlyginimą, todėl kėlė didžiulį nepasitenkinimą tarp miestiečių.

Mažesnes pajamas gaunantiems miestų gyventojams pinigų maistui trūko ir kartais pilnavertiškai maitintis visai šeimai nepavykdavo. Dėl pinigų stygiaus buvo rečiau vartojami tokie maistingesni produktai kaip sviestas, kiaušiniai, žuvis¹⁸⁰. Bedarbiai ir padieniai darbininkai sunkiausiai versdavosi žiemos metu, kadangi viešųjų darbų šaltuoju metų laiku organizuota mažiau, taip pat nebūta darbo statybose (mieste) ar žemės ūkyje (kaime)¹⁸¹. Tuo tarpu kvalifikuoti darbininkai galėjo mėgautis įvairesniu, pilnavertiškesniu maistu; pavyzdžiui, ant vakarienės stalo galėdavo atsidurti veršienos kotletai su šviežiomis bulvėmis, pabarstyti krapais, o garnyrui pateikti kalafiorai su sviestu¹⁸²; jie taip pat lankėsi kavinėse, kur galėdavo atsigerti kavos, arbatos, alaus, o vaikus palepinti apelsiniais ar bananais¹⁸³. 1938 m. Kaune rezidavęs Lenkijos karo atašė Leonas Mitkewiczius pastebėjo, jog restoranų kainos Laikinojoje sostinėje buvo daug didesnės nei Varšuvoje, todėl „tokie restoranai kaip „Metropolis“ ar „Versalis“ visai neprieinami darbo inteligentijai, ypač tūkstančiams Kauno įstaigų ir parduotuvių darbuotojų“, ¹⁸⁴ kurie už nedidelę kainą galėjo papietauti „Pienocentro“ kavinėse. Tačiau net ir ten ruošiamo maisto kainos buvo per didelės sunkiai besiverčiantiems Kauno gyventojams.

Prie įprastų išlaidų žiemos metu prisidėdavo ir išlaidos kurui. 1923 m. spaustuvinių profesinės sąjungos spaudos organas aptarinėjo malkų įsigijimo sunkumus: Kuras arba malkos žmogaus gyvenime taip pat reikalinga, kaip maistas, butas ar rūbai. Bet kuro reikalas Lietuvoje, o ypač Kaune, labai blogai stovi. Kauno neturtingesnieji sluoksniai, o ypač darbininkai šlapiomis malkomis žiemą cypindami pečius kūrena, o sausomis vasarą verda valgyt. Tankiausiai pavasariais nėra pinigų prisipirkti malkų, kad jos galėtų per vasarą išdžiūt. Žiemą darbininkas viską metęs bėga malkų pirkt, nubėga ir randa kokį šmugelniką „didelį vežimą sausų malkų“ atvežusį, ir kiek prašo, tiek duok. Nupirkai, užmokėjai kiek neverta, parsivežei. Rodos rinkoj vežimėlis buvo nieko sau. Bet iškrovei – nėra kas žiūrėt. Mat vežimas buvo taip surioglintas, taip užmaskuotas, kad iš 15-18 pagalėlių – baimė, kas per vežimas išpūstas. Pažiūrėt malkos sausos, pradėdi pjaustyt, kirst – vanduo tyška. Mat pagalių galai buvo su moliu

dešimtyje. *Darbai ir dienos*, T. 63, 2015, p. 52-53, 55.

¹⁸⁰ A. Daniliauskas. *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.* Vilnius, 1978, p. 84.

¹⁸¹ Padienių darbininkų žiemos rūpesčiai. *Dienos naujienos*, 1931-09-22.

¹⁸² U. M. Andrijauskaitė. Dirbantys ir pramogaujantys „Krantai“: Šančių gyventojų kasdienybė XX a. ketvirtame dešimtyje. *Darbai ir dienos*, T. 63, 2015, p. 57.

¹⁸³ Ten pat, p. 60.

¹⁸⁴ L. Mitkewiczius. *Kauno atsiminimai (1938-1939)*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 92-93.

užtrinti. Užkuri pečių – nedega ir cypia – žalios malkos. Kitąkart nuperki sausas malkas, pradedi pjaustyti – vienos trandys, subyra¹⁸⁵.

Nepasiturintiems sunkiau buvo įsigyti ir drabužių. Antano Daniliausko teigimu, dėl nepakankamų pajamų, darbininkai drabužiams išleisdavo mažiau nei buvo nustatytas minimumas tokio pobūdžio išlaidoms; būta asmenų, kurie apskritai neturėjo kuo persirengti po darbo¹⁸⁶. XX a. 3-4 dešimtmečio Lietuvos miestuose tarp darbininkų imta dėvėti naujo tipo drabužius: darbinius kombinezonus, trikotažinius baltinius, vyriškus berankovius marškinius ar marškinius trumpomis rankovėmis, šviesius kostiumus, skrybėles¹⁸⁷. Manoma, jog prie atviresnių drabužių nešiojimo prisidėjo ir sveikesnio gyvenimo siekis: apnuoginta oda gaudavo daugiau saulės. Drabužių reikšmė darbininkijai buvo išties didelė: privalu turėti skrybėlę, batus, kostiumą. Be to, XX a. pirmoje pusėje kostiumo dėvėjimas buvo neatsiejamas nuo vyriškumo: kostiumas pabrėžė jį nešiojančiojo ekonominę nepriklausomybę, gerą fizinę būklę, heteroseksualumą¹⁸⁸. Medžiaga, iš kurios pasiūtas kostiumas, liudijo ir jo savininko socialinį statusą. Nekvalifikuoti darbininkai galėjo įpirkti tik pigiausius audinius, o kvalifikuoti darbininkai įpirkdavo ir brangesnių, gražesnių importinių medžiagų¹⁸⁹.

Siekis rengtis gražiai ir tvarkingai kartais priversdavo pasukti galvas ir ieškoti originalių sprendimų. Būta atvejų, kai į darbą moterys eidavo pėsčiomis ir basomis kojomis, kurias nusiplaudavo Nemune prieš darbą, kad į darbo vietą ateitų švariais bateliais. Tuo tarpu vyriškas kostiumas reikalaujavo didžiulių finansinių investicijų, todėl neretai medžiaga kostiumui pirkta išsimokėtina¹⁹⁰. Deja, perkant kostiumą išsimokėtina, jo kaina išaugdavo 60-200 proc. Todėl drabužiams skirti daug pinigų nekvalifikuoti darbininkai ir žemiausių kategorijų tarnautojai negalėjo, o mažiausias pajamas gaunantys miestiečiai vaikams negalėjo nupirkti tinkamų žieminių drabužių. Įprastai vyrai turėjo du drabužių komplektus – darbinį ir išeiginį, moterys turėdavo po 3-5 sukneles¹⁹¹, tuo tarpu kvalifikuoti darbininkai galėjo sau leisti gerokai daugiau. Štai kariuomenėje automobilių meistrų dirbęs P. Mikielionis kostiumus siūdindavosi tik iš brangios angliškos medžiagos. Geriau apsirengti galėjo ir jo šeima, todėl dažnai sekmadieniais ar kitais šventadieniais visi galėjo pasipuošti išeiginiais drabužiais ir eiti į bažnyčią ar pasivaikščioti po Kauną¹⁹².

¹⁸⁵ Mūsų reikalai. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 5.

¹⁸⁶ A. Daniliauskas. *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.* Vilnius, 1978, p. 68-69.

¹⁸⁷ Ten pat, p. 69.

¹⁸⁸ I. Zweiniger-Bargielowska. 'Healthier and Better Clothes for Men': Men's Dress Reform in Interwar Britain. *Consuming Behaviours: Identity, Politics and Pleasure in twentieth Century Britain*. London: Bloomsbury Academic, 2015, p. 37-38.

¹⁸⁹ A. Daniliauskas. *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.* Vilnius, 1978, p. 70.

¹⁹⁰ U. M. Andrijauskaitė. Dirbantys ir pramogaujantys „Krantai“: Šančių gyventojų kasdienybė XX a. ketvirtame dešimtyje. *Darbai ir dienos*, T. 63, 2015, p. 59.

¹⁹¹ A. Daniliauskas. *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.* Vilnius, 1978, p. 69-70.

¹⁹² U. M. Andrijauskaitė. Dirbantys ir pramogaujantys „Krantai“: Šančių gyventojų kasdienybė XX a. ketvirtame

5 lentelė. Pragyvenimo minimumas Lietuvoje.

Metai	Pragyvenimo minimumas Lt		
	1 asm.	2 asm. šeimai	5 asm. šeimai
1913	83,15	138,03	212,85
1923	91,78	151,40	235,10
1924	108,93	184,40	290,00
1925	118,64	203,00	322,10
1926	111,98	190,10	299,70
1927	111,70	190,10	300,30
1928	107,64	184,10	291,40
1929	105,53	180,30	284,90
1930	94,16	157,50	245,10
1931	88,00	148,30	223,20
1932	74,45	125,30	187,50
1933	64,35	108,00	160,50
1934	60,02	100,50	149,90
1935	52,60	87,50	129,10
1936	53,50	89,50	132,90
1937	58,95	98,90	148,30
1938	60,08	100,10	149,40
1939	63,24	103,30	153,60
1940 ¹	80,53	131,36	198,12

¹ Sausio–rugsėjo mėn.

Lentelė iš: G. Vaskela. *Lietuva 1919-1940 metais skaitmenimis*, 2002. Prieiga per internetą: <<http://ls1919.esy.es/HTML/g016.htm>> [Žiūrėta 2017-10-09]

Remiantis G. Vaskelos surinktais duomenimis apie pragyvenimo minimumą 1923–1940 m.¹⁹³ galima apibūdinti darbininku pragyvenimo mieste situaciją. Ekonomiškai sunkūs buvo pirmieji nepriklausomybės metai, taip pat laikotarpis po lito įvedimo. 1922 m. vasarą susirinkę Šiaulių tarnautojai skundėsi brangymečiu, kadangi gaunamos algos negalėjo patenkinti net elementarių poreikių, o vidutinio tarnautojo valdininko algos neužteko pietums paprasčiausioje valgykloje. Trūko pinigų nuomai, kurui, elektrai, avalynei, drabužiams ir kitoms smulkmenoms¹⁹⁴. Kiek vėliau, nuo 1925 m. iki 1935 m. pragyvenimo minimumas mažėjo,

dešimtyje. *Darbai ir dienos*, T. 63, 2015, p. 59.

¹⁹³ G. Vaskela, Mėnesinis pragyvenimo minimumas 1913 ir 1923–1940 metais. *Lietuva 1919-1940 metais skaitmenimis*, 2002. Prieiga per internetą: <<http://ls1919.hostfree.lt/HTML/g016.htm>> [Žiūrėta: 2016-09-15]

¹⁹⁴ *Profesinės žinios* Nr. 6, 1922-08-12, p. 8.

tačiau po to pradėjo augti. Vis dėlto darbininkai statistikos biuro apskaičiuotą pragyvenimo minimumą vertino gan skeptiškai. 1935 m. jis 1-am suaugusiam žmogui siekė 55 lt/mėn, dviem - 90 lt/mėn, 5-ių narių šeimai - 140 lt/mėn, tačiau atspindėjo tik minimalių poreikių patenkinimą, ir toli gražu negarantavo bent kiek oresnio gyvenimo. „Darbininkų atstovybės balsas“ rašė: „žmogus, bėdos prispaustas, gali be daug ko apsieiti: jis gali apsieiti be ištaigų, be laikraščių ir kultūrinio auklėjimos, gali prasčiau rėdytis ir maitintis ir menkam bute gyventi. Bet žmogus negali gyventi be maisto, apsirėdymo ir pastogės“¹⁹⁵. Ir nors pragyvenimo minimumas turėjo garantuoti maistą, aprangą ir pastogę, tačiau „jeigu kas iš tokios sumos [pragyvenimo minimumo – U. M. A.] vis dėlto gyvena, tai gal tik dėl to, kad iš seniau turi ar rūbų atsargą, ar už butą nemoka. <...> Jeigu iš tokio minimumo žmogus gali tik prasimaitinti, tai ir reikėtų pasakyti „prasimaitinimo minimumas“, o ne „pragyvenimo“. Tada būtų daug aiškiau“¹⁹⁶. Taigi, vertinant dirbančiųjų gyvenimo kokybę, į pragyvenimo minimumo rodiklius tenka žiūrėti gan atsargiai; kiek geriau apie dirbančiųjų materialinę padėtį leidžia papasakoti atlyginimų, maisto ir kitų produktų kainų statistika bei pačių darbininkų ar jų atstovų liudijimai.

6 lentelė. Vidutinis pramonės darbininkų 8 val. darbo dienos atlyginimas 1930–1939 metais

Metai, mėnuo	Vyrai				Lietuva		Moterys		Lietuva
	Kaunas		Didžiosios Lietuvos apskritys		Lietuva		Kaunas	Didžiosios Lietuvos apskritys	
	Nekvalifikuotas	Kvalifikuotas	Nekvalifikuotas	Kvalifikuotas	Nekvalifikuotas	Kvalifikuotas			
1930.VI	6.8	13.2	5.1	9.45	7.2	11.6	7.23.8	3.5	4.25
1931.VI	6.55	13	4.8	9.35	6.9	11.55	6.93.85	3.15	4
1932.VI	6.2	11.55	4.55	8.4	6.5	10.4	6.53.7	3	3.9
1933.VI	5.55	10.2	3.95	7.7	5.55	9.15	5.554	2.8	3.5
1934.VII	5.3	9.7	3.6	6.3	5	8.55	53.7	2.6	3.5
1935.VII	5.2	9.5	3.6	6.05	5.15	8.3	5.153.8	2.5	3.55
1936.VII	5.15	9.5	3.6	6	5.05	8.25	5.053.85	2.5	3.45
1937.VII	5.55	9.7	3.95	6.35	5.45	8.75	5.454.35	2.9	3.95
1938.VII	5.55		4.1				5.454.35	2.9	3.9
1939.VII	5.74		4.23				4.734.33	2.94	3.71

Lentelė parengta pagal: Pramonės darbininkų vidutinis atlyginimas už 8 val. darbo dieną (litas). *Statistikos biuletenis*, 1938 m. gegužė, Nr. 5 (175), p. 8.

¹⁹⁵ Daugiau tikslumo. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1935-09-22, p. 2.

¹⁹⁶ Ten pat.

Analizuojant 6-oje lentelėje pateiktus XX a. ketvirtame dešimtmetyje mokėtus atlyginimus matome, jog atlyginimai nuo 1930 iki 1935 m. mažėjo, po to lėtai ėmė augti, tačiau nepasiekė ikikrizinio lygio. Jei aukštesnės kategorijos tarnautojai ir kvalifikuoti darbininkai uždirbo pakankamai neblogai, tai nekvalifikuotų darbininkų atlyginimai buvo gerokai kuklesni. Be to, reikia pažymėti, jog atlyginimų vidurkį Lietuvoje „išaugino“ Klaipėdos kraštas: pavyzdžiui, 1930 m. birželį ten kvalifikuotas darbininkas vyras uždirbdavo vidutiniškai 15,05 lito per dieną, nekvalifikuotas – 9,9 lito. Bendrosios tendencijos, žinoma, Klaipėdą paveikė ir 1937 m. birželį atlyginimas kvalifikuotiems darbininkams siekė apie 11,1 lito, nekvalifikuotiems – 7,55¹⁹⁷.

1927 m. rugsėjį „Socialdemokrate“ pasirodė straipsnis apie darbininkų pragyvenimo galimybes Kaune. Žinoma, straipsnio objektyvumu galima abejoti, tačiau tikėtina, jog su panašiomis problemomis susidurdavo nemažai gausesnes šeimas turėjusių kauniečių. Pavyzdžiui, vienas dirbantis asmuo per dieną gaudavo 5 litus, o per savaitę – 30 litų, ir už šią sumą turėjo išlaikyti 8 narių šeimą. Savaitinės išlaidos sudarydavo ~29,75 litus: 4 kilogramai duonos (2,20), pusė gorčiaus (~1,5 l talpos indas) bulvių (0,3), malkos (0,5), butas (0,8), druska, degtukai ir kitos smulkmenos (0,2), kruopos, miltai, svogūnai ir kt. (0,25). Žinoma, toks maistas negalėjo užtikrinti tinkamos mitybos – itin mažas pajamas gaunantiesiems trūko pinigų įsigyti mėsos ir pieno produktams, taip pat drabužiams ir avalynei. Aukštesnės pajamos (150-160 litų mėnesiui) taip pat neužtikrino oraus pragyvenimo. „Socialdemokrato“ korespondento teigimu, tiek gaunantis ir 8 narių šeimą išlaikantis darbininkas siekė, jog jo vaikai lankytų mokyklą, todėl be išlaidų maistui, turėjo nemažai išleisti ir mokyklinio amžiaus vaikams – keturiems pradinukams sąsiuviniai, rašalas, pieštukai ir kiti reikmenys kainuodavo ~ 1 litą per dieną. Tačiau net ir skiriant tokią sumą pinigų mokslui, trūkdavo vadovėlių, kuriuos tekdavo skolintis iš kitų vaikų. Tuo tarpu pilnavertės mitybos užtikrinti taip pat nepavykdavo – teigta, jog „dėl blogo maisto vaikai mažakraujai ir mokslą einantieji nuolat gauna galvosūkį, apalpimą“¹⁹⁸.

1929 m. paštininkų profesiniame leidinyje „Paštininkų balsas“ skūstasi aukštomis butų kainomis miestuose: *Ar tai normalu, kad tarnautojas už butą moka vieną trečdalį arba net ir pusę savo mėnesinės algos, kurios, ypač dar su šeimyna gyvenant, neužtenka „griešnam“ kūnui išmaitinti. Žinoma, tokiai padėčiai esant, tarnautojai priversti apsigyventi priemiesčių landynėse ir įvairiuose drėgnuose požemiuose, kad kaip nors galą su galu suvestų. Butų brangumo našta ant visų tarnautojų gula labai nevienodai. Mūsų mažoje šalyje pragyvenimo minimumas, neskaitant buto mokesčio, mažai tesvyruoja. Įvairių produktų kainos didesniame*

¹⁹⁷ Pramonės darbininkų vidutinis atlyginimas už 8 val. darbo dieną (litas). *Statistikos biuletenis*, 1938 m. gegužė, Nr. 5 (175), p. 8.

¹⁹⁸ Kam gera, kam ne. *Socialdemokratas*. 1927-09-22, p. 3.

*miestelyje nedaug brangesnės kaip mažesniame. O manufaktūra ir kitos reikmenys pigesnės didesniuose miesteliuose. Tačiau butų kainos sudaro nemažą skirtumą. Todėl tarnautojai, gyvenantieji tokiose vietose, kur butai brangesni, žymiai yra nuskriausti*¹⁹⁹.

Iš tiesų, *butų krizis* labiausiai smogė sunkiau besiverčiantiesiems miestų gyventojams. Tiesa, kai kur situacija buvo kitokia nei Laikinojoje sostinėje: išimtimi buvo Panevėžys, kur dėl ekonominės krizės 1932 m. Panevėžyje butai žymiai atpigo – jų kainas mušė patys nuomotojai. Keturių kambarių buto nuomos kaina buvo vos 100-125 litų per mėnesį. Nemažai butų atsilaisvino karininkams persikrausčius į Pajuostę²⁰⁰. Vienodus atlyginimus visoje Lietuvoje gaunantys pašto tarnautojai su sunkumais dėl aukštų būsto kainų miestuose siūlė tvarkytis sekant Klaipėdos pavyzdžiu, kur tarnautojai gavo butpinigių priedą, o negaunantys butpinigių, gyveno valdiškuose butuose už labai žemą nuomos kainą²⁰¹.

Mažesnes nei tarnautojai pajamas gaunantys nekvalifikuoti darbininkai, o ypač – netekėjusios ar vienos vaikus auginančios moterys, susidūrė su didesne skurdo rizika. Todėl varguomenei skirtose savivaldybės pigių butų kolonijose gyvendavo ir dirbantys asmenys, kurių atlyginimo nepakako oriam pragyvenimui – pavyzdžiui, 3 litus į dieną 1930 m. gavusi „Maisto“ darbininkė,²⁰² ar sezoniniai statybų darbininkai žiemos metu esant nedarbui²⁰³.

1930 m. Lietuvoje pasijutus pasaulinės ekonominės krizės padariniams, pramonės įmonės ėmė mažinti darbo dienų skaičių. Todėl tiems, kurie sunkiai išsiversdavo dirbdami 6 dienas per savaitę, 3-4 darbo dienų savaitė, kuomet atlyginimas mokamas už darbo dieną, gyvenimas dar labiau apsunco: nepilna darbo savaitė neužtikrindavo pajamų, atitinkančių pragyvenimo minimumą. Susidariusią situaciją komentuodamas ekonomistas Jonas Dagys 1930 m. kritikavo „diržų veržimo politiką“ ir siūlė darbdaviams sekti JAV pavyzdžiu (panašu, jog ekonomistas simpatizavo Fordizmui ar Amerikanizmui²⁰⁴) – atlyginimus kelti, o ne mažinti:

Statistikos biuras sako, kad vieno žmogaus mėnesinis pragyvenimo minimumas Lietuvoje 120-125 litai (prieš metus buvo 141-145). <...> Tai ką gali pirktis žmogus, kuris uždirba per mėnesį 90 litų? Butui 20 litų, maistui 60 litų ir 10 litų kitiems reikalams. Bet koks, pvz. Kaune gali būti butas už 20 litų, koks maistas už 60 litų ir kokie kiti reikalai už 10 litų? Amerikos pramonininkai jau seniai kvailiais vadina Europos pramonininkus. Europos pramonininkai žiūri, kad kaip tik mažiau išmokėjus darbininkams ir tarnautojams. Bet kam tada jie gamina

¹⁹⁹ Butų priedo reikalas. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 11, p. 2.

²⁰⁰ Atpigo butai. *Lietuvos žinios*, 1932-02-05, p. 6.

²⁰¹ Butų priedo reikalas. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 11, p. 2.

²⁰² Įspūdžiai iš fortų gyvenimo. 5 KMS butų kolonija. *Socialdemokratas*, 1930-02-20, p. 2.

²⁰³ Įspūdžiai iš fortų gyvenimo. 5 KMS butų kolonija. *Socialdemokratas*, 1930-02-27, p. 3.

²⁰⁴ 1914 m. Henry Ford'as sukūrė socialinės inžinerijos sistemą, paremtą aukštais atlyginimais ir jam pačiam priimtinių vertybių diegimu darbininkų tarpe, kuri iš pat pradžių atnešė didžiulę sėkmę, išaugino produktyvumą ir sumažino gaminių savikainą. Europoje, kitaip nei JAV, panašią sistemą įdiegti buvo pernelyg sudėtinga dėl per mažos rinkos ir stipresnių sąjungų. - S. Clarke. What in the F---'s Name is Fordism. In: *Fordism and Flexibility. Divisions and Change*. Palgrave, 2001, p. 21.

savo gaminius – manufaktūrą, galanteriją? Juk pirkti juos tegali tie, kurie daugiau uždirba. <...> Juk Lietuvoj, jei daugiau gautumėm uždarbio, tai daugiau pirktumėm laikraščių, knygy, greičiau pirktumėm naujas kojines, naują kostiumą, sočiau ir skaniau pavalgytumėm. Linksmiau būtų ir gyventi²⁰⁵.

1932 m. kovo 13 d. Kauno darbininkai susirinko aptarti susidariusią situaciją, nes dėl sumažėjusių atlyginimų ir darbo dienų savaitėje skaičiaus, kai kurie darbininkai, pvz. nekvalifikuoti statybos darbininkai, uždirbo vos 0,9-2 litus per dieną, o akordiniai darbininkai gaudavo 9-12 litų per savaitę. Už tokią sumą pinigų, susirinkimo dalyvių teigimu, „nėra nei ko pačiam pavalgyti, nei kuo šeimą pramaitinti, nei kur gyventi, nes paprasčiausias rūšys kainuoja 40-50 litų į mėnesį“²⁰⁶. Jokių sprendimų kaip pagerinti dirbančiųjų padėtį susirinkime priimta nebuvo.

1935 m. gruodį „Dienos“ žurnalisto kalbintas darbininkas pasakojo, jog dirbdamas per dieną 8 valandas gauna 5 litus, tačiau per mėnesį „į rankas“ gauna tik 120 litų, kadangi darbdavys nemoka už šventadienius bei atskaito mokesčių ligonių kasai. Už šiuos pinigus turi prasimaitinti 4 asmenų šeimą. Buto nuoma Šančiuose, Kranto g. (1 kambarys ir virtuvė) kainuoja 40 litų, tad maistui kitoms išlaidoms lieka 80 litų. Darbininko žmona teigė, jog maistui išleidžiama apie 40 litų per mėnesį: bulves ir kitas daržoves perka dideliais kiekiais, jog užtektų visai žiemai, raugina kopūstus, agurkus, pati kepa duoną, nusipeni paršiuką²⁰⁷. Vadinasi, kai kurie Kauno gyventojai galėjo prasiversti turėdami itin mažas pajamas, tačiau jų gyvenimo sąlygos, galimybė įsigyti reikiamų drabužių, buitines prekių ar pilnavertiškai maitintis buvo menkos.

Mažiausias pajamas gaunančių dirbančiųjų situacija valdžios ir savivaldos institucijos ėmė rimčiau rūpintis tik 1935 m., kada pradėtos nustatinėti ir tvirtinti pramonės darbininkų uždarbių normos. 1937 m. minimalios pramonės darbininkų uždarbio normos buvo pakeltos 5-15 proc., tačiau kvalifikuotų darbininkų ir smulkių tarnautojų būklė žymiai nepagerėjo. 1939 m. Darbo Rūmai Vidaus Reikalų Ministrui siūlė kelti visus atlyginimus atsižvelgiant į gyvenimo pabrangimą, kadangi keliant tik minimalų uždarbį, šis ilgainiui susilygins su kvalifikuotų darbininkų algomis, todėl gali kilti naujų konfliktų tarp darbininkų ir darbdavių²⁰⁸. Žinia, prasidėjęs karas ir po to sekęs nepriklausomybės praradimas jokių reikšmingesnių pokyčių įgyvendinti nebeleido.

Vis dėlto su didžiausiais sunkumais susidurdavo tie darbininkai, kurie dirbo ne už atlygį, bet už gyvenamąjį plotą (sargai) ar už gyvenamąjį plotą ir maistą (tarnaitės). Didelė dalis Kauno

²⁰⁵ J. Dagys. Reikia kovoti už didesnį atlyginimą. *Socialdemokratas*, 1930-05-29, p. 3.

²⁰⁶ Mes reikalaujame darbo ir duonos! *Socialdemokratas*. 1932-03-19, p. 2.

²⁰⁷ Kaip gyvena Kauno darbininkas. *Diena*, 1935-12-22.

²⁰⁸ Darbo rūmų pranešimas VRMinistrui, 1939-08-02. LCVA f. 928 ap. 1 b. 1190, l. 9-92.

sargų dirbo tik už butą, o grynųjų pinigų turėjo užsidirbti laisvu nuo sargo pareigų metu: „Namų savininkas yra nuomonės, kad sargas iki 8 val. ryto gali atlikti beveik visą savo darbą: iššluoti ir palaistyti gatvę, sutvarkyti kiemą, o po to jis laisvas ir gali dirbti kitur iki 16 val., nes tuomet vėl reikia apžiūrėti gatvę“²⁰⁹. Kiti sargai be gyvenamojo ploto gaudavo ir keliasdešimt litų atlyginimo, kurių pragyvenimui, ypač su šeima, nepakakdavo, todėl turėdavo ieškoti papildomų pajamų. Būta ir sargų, kurių darbo sąlygos buvo itin geros: namų savininkas jiems suteikdavo ne tik gyvenamąjį plotą, kurą, bet ir mokėdavo ~150 litų per mėnesį, tačiau tokie atvejai buvo išimtiniai. Todėl dažniausiai grynųjų pinigų uždirbimu rūpindavosi sargo žmona, pavyzdžiui, dirbdavo skalbėja; dirbdama po 10 valandų į dieną, ji gaudavo 6-8 litus. Tačiau abiem tėvams dirbant, vaikai likdavo vieni ir prižiūrėdavo vieni kitus²¹⁰.

Tarnaitės mėnesinis piniginis atlyginimas 1930 m. Kaune galėjo siekti vos 15 litų, o už tą sumą pinigų, maistą ir butą buvo reikalaujama nemažai. Pavyzdžiui, vienai tarnaitėi teko aptarnauti 12 žmonių ir dirbti nuo ankstaus ryto iki vidurnakčio. Su papildomomis pareigomis (antro namo keturių kambarių tvarkymu du kartus per savaitę) be papildomo atlyginimo nesutikusi tarnaitė buvo priversta apleisti darbą ir apsistoti su mama, gyvenusia pigių butų kolonijoje Kauno fortuose²¹¹.

Dirbant pilną darbo savaitę, gaunant nekvalifikuoto darbininko atlyginimą, prasimaitinti ir nuomotis būstą gyvenant miestuose buvo įmanoma, tačiau sunkiau buvo įsigyti drabužių ir avalynės (maisto produktų ir kitų prekių kainos pateiktos **priede nr. 1**)²¹². Žinoma, ne visų darbininkų gyvenimo sąlygos buvo tokios sunkios kaip nekvalifikuotų, padienių, sezoninių darbininkų ar žemesniųjų kategorijų tarnautojų. Kvalifikuoti darbininkai, meistrai, aukštesniųjų kategorijų tarnautojai gavo atlyginimus, galinčius užtikrinti orų gyvenimą. Pavyzdžiui, vairuoti mokėjęs ir vairuotojo pažymėjimą turėjęs Petras Mikelionis savo karjerą pradėjo nuo Kauno autobusų vairuotojo darbo, vėliau įsidarbino vairuotoju kariuomenėje, o po to tapo kariuomenės vyr. mechaniku. Šios pareigos ir gaunamas atlyginimas leido pilnai aprūpinti trijų asmenų šeimą, todėl jo žmonai Pranciškai Mikelionienei dirbti nebuvo būtina²¹³, o 1935 m. šeima netgi įsigijo 8 a. sklypą su mediniu namu Šančiuose, planuodami pasistatyti naują ir didesnę namą²¹⁴. Deja, apie tokių asmenų buitį ir kasdienybę žinoma nedaug: nesusiduriant su aibe problemų, tokių dirbančiųjų gyvenimai tekėjo ramia vaga, todėl ir spaudoje nemirgėjo žinutės su skundais, kurios galėtų padėti nupasakoti vidutinės pajamas gaunančiųjų kasdienį gyvenimą, o nebūdami

²⁰⁹ Kauno kiemsargiai ir jų šeimos. *Socialdemokratas*. 1932-09-03, p. 3.

²¹⁰ Ten pat.

²¹¹ Įspūdžiai iš fortų gyvenimo. 5 KMS butų kolonija. *Socialdemokratas*, 1930-02-20 d., p. 2.

²¹² Priedas Nr. 1. Mažmeninės kainos 1924/1928–1939 metais (metinis vidurkis), p. 331.

²¹³ U. M. Andrijauskaitė. Dirbantys ir pramogaujantys „Krantai“: Šančių gyventojų kasdienybė XX a. ketvirtame dešimtyje. *Darbai ir dienos*, T. 63, 2015, p. 56-57.

²¹⁴ Ten pat, p. 51.

žymiais valstybės veikėjais ar visuomenininkais, šie žmonės nepaliko atsiminimų, netapo kitų žymių asmenų atsiminimų subjektais bei nesulaukė istorikų dėmesio. Nors kai kurie tarnautojai, pavyzdžiui, matininkai, jungėsi į profesines organizacijas, tačiau šios buvo steigiamos profesinio tobulėjimo, o ne ekonominių sąlygų gerinimo tikslais, tad veikiausiai šios profesijos atstovai su dideliais finansiniais sunkumais nesusidūrė.

Apibendrinant miestų darbininkų ir žemesniųjų kategorijų tarnautojų buitį galima konstatuoti, jog nedideles pajamas gaunantys dirbantieji vertėsi gan sunkiai, o pragyvenimo kokybę blogino infliacija, ekonominis nuosmukis bei vadinamasis *butų krizis*. Vidutinės pajamas gaunančios šeimos ar miestų gyventojai, turėję giminių ir artimųjų provincijoje, vertėsi geriau, tuo tarpu viengungiai, našlės ar šeimos, kuriose dirbo tik vienas asmuo vertėsi sunkiau. Vis dėlto elementariusius poreikius (būstas ir maistas) daugeliui miestų gyventojų pavyko patenkinti, o didesnes pajamas gavę kvalifikuoti darbininkai ir aukštesniųjų kategorijų tarnautojai vertėsi itin gerai.

1.3. Miestų darbininkų bei jų šeimų laisvalaikis ir poilsis

*Mums, proletarams, reikia kinų, teatrų, skaityklų, pasilinksminimo namų, bet tokių kur mes galėtume geriau pažinti patys save, kur turinys mūsų dvasiai artimas ir kur mes gautume progos fiziškai, profesiskai ir socialiskai save apšviesti ir prasilavinti!*²¹⁵

Darbininkijos laisvalaikio istorija imta tyrinėti palyginti neseniai; iki tol socialinė istorija tyrė laisvalaikio komercializavimą, masinių pramogų industriją, socialinės klasės ir laisvalaikio santyki²¹⁶. Panašios ekonominės padėties atstovų – darbininkų ir žemesniųjų tarnautojų – laisvalaikio leidimo formos buvo gan įvairios. Tiek žemesnes pajamas gavę miestų gyventojai, tiek vidurinėsios klasės atstovai mėgo savo laisvą laiką leisti sportuodami, besikaitindami pliažuose, besimaudydami ar lankydamiesi kine²¹⁷. Vis dėlto į darbininkų laisvalaikį galima pažvelgti ir gan kritiškai: pramogos neretai tampa tam tikra darbo tąsa, o pramogauti ir ilsėtis

²¹⁵ Ir mums reikia poilsio! *Darbininkas*, 1933-10-14, p. 1.

²¹⁶ Pvz. L. Abrams. *Workers' culture in imperial Germany: leisure and recreation in the Rhineland and Westphalia*. Taylor & Francis, 2002; P. Borsay. *A History of Leisure: The British Experience since 1500*. Palgrave, 2006; *A History of Everyday Life in Twentieth-Century Scotland*. Ed. L. Abrams, C. G. Brown. Edinburgh University Press, 2010. Lietuvoje taip pat užgimė pirmieji istorijos tyrimai apie darbininkų laisvalaikį: U. M. Andrijauskaitė. Kinas kauniečių gyvenime 1918-1940 m. *Kauno istorijos metraštis*, T. 12. Kaunas, 2012. P. 209-220; E. Balandis. Lietuvių sporto draugija „Viltis“ (1928-1931). *Kauno istorijos metraštis*, T. 13, 2013, p. 301-318; U. M. Andrijauskaitė. Dirbantys ir pramogaujantys „Krantai“: Šančių gyventojų kasdienybė XX amžiaus ketvirtame dešimtmetyje. *Darbai ir dienos*, T. 63, Kaunas, 2015. P. 47-63.

²¹⁷ *Workers' worlds. Cultures and communities in Manchester and Salford, 1880-1939*, ed. Andrew Davies, Steven Fielding. Manchester University Press, 1992, p. 9-10.

reikia tik tam, kad būtų galima grįžti prie darbo ir jam atiduoti visas savo jėgas. Pačios pramogų formos buvo taip pat mechanizuotos kaip ir darbas (pavyzdžiui kinas), todėl gali būti vertinamos kaip darbo proceso kopija²¹⁸. Bet kuriuo atveju, darbas daugeliui buvo vienintelis būdas aprūpinti save ir savo šeimą bei susikurti kiek įmanoma oresnį gyvenimą, todėl poilsis nuo darbo laikytas itin svarbiu, o vasaros atostogos laikytos reikalingomis ne tik dėl poilsio, bet ir dėl galimybės pataisyti sveikatą.

Miestų dirbančiųjų laisvalaikio leidimo formos ir atostogos stipriai skyrėsi. Laisvųjų profesijų atstovai (gydytojai, advokatai ir kt.) galėjo sau leisti atostogauti 2-4 savaites. Pusmetį išstarnavę valstybės tarnautojai gaudavo 2 savaites apmokamų atostogų, išstarnavę metus – gaudavo mėnesį atostogų. Mokytojai turėjo net 2,5 mėnesio apmokamų vasaros atostogų. Pramonės darbininkai į metus turėjo 2 savaites apmokamų atostogų, bet tokių miesto darbininkų kaip tarnaičių situacija buvo prasta. Tarnaičių poilsis nebuvo normuojamas įstatymais ar poįstatyminiais aktais, todėl priklausė tik nuo darbdavių. 1931 m. „Socialdemokratas“ rašė, kad „atėjus vasarai, tarnaitės, jei tik jos nesurištos su savo šeima, <...> pasiliuosuoja ir važiuoja kaiman pailsėti. Bet dažnai baimė negauti sugrįžus vietos jas verčia dirbti be poilsio. Kartais ponai geru noru suteikia atostogų, bet dažniausiai neapmokamų“²¹⁹. Tačiau net ir įstatymai ne visada garantavo pakankamą poilsį. Pavyzdžiui, paštininkai ne visada galėdavo pasinaudoti atostogomis, kadangi neturėjo kas juos pavaduotų, todėl vietoj mėnesio numatytų atostogų gaudavo 2-3 savaites. Paštininkai siūlė šią problemą spręsti pavaduojančiųjų įdarbinimu, „nes dirbančiam ištisus metus ir gana nepalankiose sąlygose vieno mėnesio vasaros metu poilsis yra būtinai reikalingas kaip tarnautojų sveikatos taip darbo produktyvumo atžvilgiu“²²⁰.

Pagrindinis faktorius, nulėmęs miestų gyventojų laisvalaikį – materialinė padėtis. Tačiau galima įžvelgti reikšmingų skirtumų ir tame, kaip ilsėjosi ir pramogavo vyrai ir moterys. Nemažai vyrų laiką leido baruose, o nuo jų pajamų priklausant visos šeimos materialinei gerovei, kildavo skurdo problema. Moterys turėjo gerokai mažiau laisvo laiko pramogoms ir poilsiui, kadangi tekdavo užsiimti ir namų ruošos darbais. Be to, dėl sutuoktinių polinkio į alkoholį ar lošimus, kai kurios moterys buvo priverstos rinktis tarp to, ar joms taip pat pramogauti ir leisti pinigus teatrui, kinui, ar geriau juos leisti šeimos gerovei²²¹. Taigi skurdas

²¹⁸ M. Horkheimer, T. W. Adorno. *Apšvietos dialektika*. Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 180.

²¹⁹ Tarnaičių atostogų klausimu. *Socialdemokratas*. 1931-07-11, p. 4.

²²⁰ Atostogos. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 6, p. 1.

²²¹ Andrew Davies. Leisure in the 'classic slum' 1900-1939. *Workers' worlds. Cultures and communities in Manchester and Salford, 1880-1939*, ed. Andrew Davies, Steven Fielding. Manchester University Press, 1992, p. 114-115.

gerokai apribodavo galimas laisvalaikio leidimo formas²²². Tą puikiai iliustruoja 1932 m. kurortiniame žurnale „Pližas“ išspausdintas satyrinis eilėraštis:

Kam bent kiek yra ukvatos / remontuoja sau sveikatą. / Vasara jau tam ir duota / kad sveikatą remontuotum, / jeigu pliažo nesimato, / sunku pataisyti sveikatą. / <...> Kam lig šiol dar nieks nebrangu / tasai maudosi Palangoj. / <...> Kam kišenėj maža litų, / tam užtenka Karmelitų / arba kas jau badą kenčia / tam užtenka net ir Šančių²²³.

Dalis miestų gyventojų stengdavosi vasaroms išvykti ilsėtis į kaimus ar į kurortus. Tie, kurie to neišgalėjo sau leisti, tenkindavosi poilsiu užmiesčiuose. Kaune į Panemunę sekmadieniais susirinkdavo daugybė miesto gyventojų su savo šeimomis, atsinešdavo maisto, patiesalų, rengdavo piknikus, skaitydavo knygas, laikraščius, žaisdavo kortomis, maudydavosi upėje ar kaitindavosi ant saulės²²⁴. Panemunėje buvo įrengti keli pliažai, iki pirmojo, įsikūrusio prie pušyno galima nuvykti autobusu: bilietas iš miesto centro kainavo 1 litą, iš Šančių – 50 centų. Pliaže buvo pastatytas paviljonas, kur per garsiakalbį transliuota muzika, pardavinėti gaivieji gėrimai, pietūs ir užkandžiai. Antrasis pliažas buvo įrengtas kiek arčiau Petrašiūnų. Šis buvo didesnis, tad sulaukdavo daugiau lankytojų²²⁵. Įdomu tai, jog į Panemunės pliažus daugiausiai rinkdavosi lietuviai, o Kauno žydai laisvalaikį leisdavo Senamiesčio, Vilijampolės paplūdimiuose ar važiuodavo į Kačerginę ar Kulautuvą. Šančių pliažo publika buvo įvairiautė: ten kalbėta lenkų, vokiečių, lietuvių kalbomis²²⁶.

Šančiuose gyvenę Kauno darbininkai laisvomis dienomis ir esant geram orui mėgdavo persikelti per Nemuną, kur rengdavo piknikus ar greta Napoleono kalno vasaromis įsikūrus romų taborui, keliaudavo ten pasiklausti jų dainų ir pažiūrėti jų šokių, už ką atsidėkodavo maisto produktais ir kitomis dovanomis. Šaltuoju metų laiku užšalus Nemunui, šis pavirsdavo čiuožykla, populiaria tiek tarp vaikų, tiek tarp suaugusiųjų. Jei Nemuno leidai nesukaustydavo, čiuožinėti buvo galima Šančiuose įrengtoje dirbtinėje čiuožykloje²²⁷. Apskritai, esant progai buvo stengiamasi laiką leisti gryname ore. Atšilus ir pavasarėjant Kauno miesto sodas prisipildydavo žmonių, ypač mamų su kūdikiais, todėl kauniečiai taip pat eidavo pasivaikščioti Parodos gatve į Ažuolyną, į Mickevičiaus slėnį²²⁸.

Žinoma, ne ką mažiau pramogų galėjo pasiūlyti ir moderni miestų aplinka. 1933 m. „Darbininkas“ rašė, kad „miesto darbininkams vienintelė žmogiškesnė poilsio vieta – kinas ir teatras“, kurios, deja, buvo per brangios, o be to, „teatre ir kinuose rodomi darbininko dvasiai

²²² Ten pat, p. 105.

²²³ P. Pakštiranka. Kokie pliažai kam patinka. *Pližas*, 1932 m., Nr. 2, p. 1.

²²⁴ M. Meškauskienė. *Tolimi artimi metai*. Vilnius, 1979, p. 47.

²²⁵ Kauno pliažuose. *Pližas*, 1932 m. Nr. 1, p. 13.

²²⁶ Kauno pliažuose. *Pližas*, 1933 m. Nr. 1, p. 8.

²²⁷ U. M. Andrijauskaitė. Dirbantys ir pramogaujantys „Krantai“: Šančių gyventojų kasdienybė XX a. ketvirtame dešimtyje. *Darbai ir dienos*, T. 63, 2015, p. 60.

²²⁸ J. Vileišis. Kauno pasivaikštinėjimo vietos. *Lietuvos žinios*, 1936-07-23, p. 5.

svetimi, buržuazijos tuštybėms perrūgę vaizdai²²⁹. Bene populiariausia miestietiška pramoga – kino teatrų lankymas – tikrai nebuvo pigi: už bilietą reikėdavo pakloti nuo 75 centų už prasčiausias vietas iki 3,5-5 litų už vietą patogioje ložėje. Pigesnis variantas nei apsilankymas kino teatre buvo kino filmų peržiūra tam nepritaikytose salėse, pavyzdžiui, Karmelitų rajone buvusioje Tilmanso salėje. Vis dėlto kino teatruose kauniečiai lankėsi gan dažnai: 1933 m. kino teatrus aplankė ~757 500 miestiečių, o 1939 m. visi Kauno kino teatrai per dieną sulaukdavo apie 6000 lankytojų. Šis skaičius savaitgaliais šoktelėdavo net iki 15000²³⁰. Tokį kino populiarumą Max’as Horkheimer’is ir Theodor’as W. Adorno aiškino tuo, jog kino žiūrovai suvokdavo „gatvę, kurioje stovi kino teatras, kaip pasibaigusio filmo tęsinį, nes jis labai tiksliai atkuria kasdienį pasaulio suvokimą“, priversdamas patikėti, kad išorinis pasaulis yra viso labo pasaulio, matomo kino filmuose tęsinys²³¹. Kino filmai savo žiūrovus maitindavo geresnio gyvenimo pažadais, kurių, deja, išpildyti negalėjo²³². Tokios tendencijos atsispindėjo ir kino teatrų repertuaruose bei žiūrovų pamėgtuose filmuose: Kaune daugiausiai lankytojų sulaukdavo lengvi filmai, skirti masiniam žiūrovui – farsai, komedijos, dramos²³³.

Nors turiningas laisvalaikis buvo svarbus visiems dirbantiems, pramogauti mieste ir lankytis kultūros įstaigose dažnai trukdė laisvo laiko trūkumas bei nuovargis. Pavyzdžiui, 1932 m. pradžioje Kauno miesto savivaldybei įteiktame memorandume skųstasi, jog krautuvininkai dirba ir po 13 valandų per dieną, todėl nežmoniškai išvargsta ir neturi „kada aplankyti nei teatro, nei kitų naudingų pramogų – neturi laiko net laikraščiui ar knygai perskaityti, kas yra būtina kiekvienam kultūringam žmogui“²³⁴.

1935 m. bulvarinio laikraščio „Diena“ korespondentas pakalbino Kauno darbininką, kuris papasakojo apie savo laisvalaikį. Nedideles pajamas (120 lt/mėn.) gavusio kauniečio laisvalaikis buvo kuklus. Jis pasakojo, kad laikraščių įsigydavo tik kartais, ir tai pigesnių, tačiau nebuvo patenkintas jų turiniu, kadangi šie mažai ką rašė apie darbininkų gyvenimą ir jiems įdomius dalykus; jo teigimu, „mums, darbininkams, nelabai įdomu, kaip kiti kur gyvena, kaip ponai geria ar linksminasi“²³⁵. Teatre su žmona kalbintam darbininkui teko apsilankyti tik kartą, už bilietą jie mokėjo po litą. Nors, darbininko nuomone, tokia kaina nėra labai didelė, tačiau jie abu teatre jautėsi nejaukiai: „mes prastai pasirėdę, o visi tik blizga, žiba. Mums gėda ir painiotis

²²⁹ Ir mums reikia poilsio! *Darbininkas*, 1933-10-14, p. 1.

²³⁰ U. M. Andrijauskaitė. Kinas kauniečių gyvenime 1918-1940 m. *Kauno istorijos metraštis*, T. 12. Kaunas, 2012, p. 212-213.

²³¹ M. Horkheimer, T. W. Adorno. *Apšvietos dialektika*. Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 166.

²³² Ten pat, p. 183.

²³³ U. M. Andrijauskaitė. Kinas kauniečių gyvenime 1918-1940 m. *Kauno istorijos metraštis*, T. 12. Kaunas, 2012, p. 215-217.

²³⁴ *Socialdemokratas*. 1932-01-10, p. 5.

²³⁵ Kaip gyvena Kauno darbininkas. *Diena*, 1935-12-22.

tarp gražių ponų²³⁶. Į kiną šis darbininkas taip pat vaikščiojo retai, nors kino teatras veikė visai netoliese Šančiuose. Bilietai į kiną buvę per brangūs, o ir kino filmų turinys nepasirodė įdomus. Knygomis skaityti darbininkas laiko nerasdavo: „per dieną nuvargsti bedirbdamas, vakare nori pailsėti, šventą dieną taip pat nelabai tesinori skaityti. Sūnus kartais parneša iš gimnazijos knygų, bet neskaitau, neįdomios jos man“²³⁷.

Nuovargį ir laiko trūkumą kaip pagrindinę mažo domėjimosi spauda tarp darbininkų priežastį nurodė ir ekonomistas Jonas Dagys. Jo teigimu, „ką begali skaityti žmogus, kuris į darbą išvyksta ryto 7 val., o grįžta iš darbo vakare 9 val.“²³⁸ Ekonomisto manymu, darbininkų laisvalaikiu ir švietimu turėjo rūpintis darbininkų sąjungos – „duoti darbininkams per atitinkamus kursus bendrojo išsilavinimo, išmokyti juos galvoti. Ruošti paskaitas, pranešimus, kaip darbininkas turi dirbti, kaip turi sutvarkyti savo laiką ir pan. Duoti sąjungos nariams kultūrinių pramogų, ruošiant vakarėlius, bendras ekskursijas ir pan.“²³⁹

Viena iš darbininkų laisvalaikio problemų, kurias įžvelgė tiek valdžia ir atsakingos institucijos, tiek patys darbininkai – laisvalaikio leidimo formos. Skirtingų ideologinių kryptių darbininkiška spauda nuolatos pabrėžė tai, kad „nemažai darbininkų atliekamą nuo darbo, miego ir kitų kasdieniškųjų būtinybių laiką sunaudoja daugiau nekaip abejotinos vertės pramogoms. Lankymas karčiamų, traktierių, apskritai girtuokliavimas vaidina čia vieną svarbiausių rolių. <..> Po kasdieniškų vienodų ir vis tų pačių pareigų atlikimo kiekvieną mūsų traukia „prasivėdinti“, pasisemti naujų įspūdžių, pasismaginti. Ir paprastas darbo žmogus eina į karčiamą, nes jis neturi kur daugiau eiti“²⁴⁰. Kortavimas ar alkoholio vartojimas (ypač po algadienių) laikyti nepageidautiniais, tačiau plačiai paplitusiais darbininkijoje. Tokios tendencijos aiškintos tuo, jog trūko vietų, kur būtų galima leisti laisvą laiką: „jei mes turėtume savo klubus, skaityklas, žurnalus, darbininkų teatrą, organizacijas ir iš jaunų dienų įprastume jas lankyti – daug mažiau būtų mėgėjų nuolat sėdėti smuklėse (dabar visur restoranais vadinamose) ir beprasmiskai siurbti vienas pas kitą“²⁴¹. Kita vertus, pasak Antonio Gramsci, darbdaviai ir valstybė buvo suinteresuota, kad darbininkas savo pinigus leistų racionaliai ir gerintų savo produktyvumą, todėl aktyviai palaikė kovą su alkoholiu - didžiuliu darbo jėgos priešu²⁴². Tą patvirtina ir Generalinės Darbininkų Atstovybės²⁴³ argumentai dėl darbininkų laisvalaikio organizavimo; GDA teigimu, „iš viso to daugiausiai naudos turėtų patys darbininkai, bet

²³⁶ Ten pat.

²³⁷ Kaip gyvena Kauno darbininkas. *Diena*, 1935-12-22.

²³⁸ J. Dagys. Reikia kovoti už didesnę atlyginimą. *Socialdemokratas*, 1930-05-29, p. 3.

²³⁹ J. Dagys. Rūmas turi būti statomas nuo pamatų. *Socialdemokratas*, 1930-01-30, p. 5.

²⁴⁰ Darbininkų kultūrinio klubo klausimu. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-10-15, p. 13.

²⁴¹ P. Ivanauskis. Iš Kauno metalistų gyvenimo. *Socialdemokratas*, 1932-05-21, p. 2.

²⁴² A. Gramsci. *Selections from the Prison Notebooks*. New York, 1971, p. 303-304.

²⁴³ Darbininkų generalinė atstovybė buvo įsteigta valdžios iniciatyva 1934 m. vasario 18 d. Plačiau apie šią organizaciją rašoma 3-ajame skyriuje.

nemažiau ir visa Lietuvos visuomenė ir valstybė²⁴⁴. Vis dėlto alkoholio vartojimo problema darbininkijoje tikrai egzistavo, dėl to buvo nuolatos aptarinėjama ar pašiepiama satyrinėje spaudoje (**Priedai Nr. 2** ir **Nr. 3**²⁴⁵). Tačiau galima spėti, jog panašiai kaip šiandien, taip ir prieš aštuoniasdešimt metų viena iš svarbesnių priežasčių, lėmusių didelį vartojamo alkoholio kiekį, buvo prasta ekonominė darbininkų padėtis. Dar 1906 m. tą teigė tuo metu Lietuvos socialdemokratų partijos nariu buvęs Vincas Mickevičius-Kapsukas: „Vargas – tai pirmutinis girtuokliavimo šaltinis: kitokio nusiramavimo žmogus neranda, tai bent degtinėje rūpinasi savo vargus paskandinti“²⁴⁶.

Skaitymas buvo labiausiai skatinama darbininkų laisvalaikio leidimo forma. Žinoma, skaityti dalis negalėjo ne tik dėl laiko ar lėšų trūkumo, bet ir dėl to, jog nemokėjo skaityti. Tačiau nepakankamas skaitymas ir savišvieta dažnai įvardinti pagrindinėmis darbininkų išnaudojimo priežastimis. Dažnai tokius pasvarstymus ir priekaištus spaudoje lydėjo ir konkretūs pasiūlymai kaip gerinti esamą situaciją, pavyzdžiui: „kiekvienas darbininkas į parą vieną valandą laiko gali pašvęsti paskaitymui knygos ar laikraščio. Tikrai reikia pasiryžimo ir gero noro atmenant, kad be apsišvietimo nepagerinsim savo gyvenimo. Dažnai praleidžiama ilgos valandos kortavimui ar taip pyptkių parūkymui, ot ir yra laiko paskaitymui. <...> Kurie nemoka skaityti, tegu prisideda keletą centų prie mokančių skaityti ir šventadienį gali vienas garsiai paskaityti nemokantiems“²⁴⁷.

Teigiamai pasisakyta ir apie darbininkų sportą. Individualiai ir neturint reikalingo inventoriaus sportu užsiimti buvo sudėtingu, todėl pavyzdžiu laikytos užsienio valstybės, kuriose prie įstaigų įrengtos sporto ir poilsio salės, „kur tarnautojai pertraukų metu, užuot pypkės trauktų, plepėtų, eina pasportuoti, pasigimnastikuoti, atgaivinti savo nuilsusius nervus ir visą kūną“²⁴⁸. Darbininkų sportą palaikantys straipsniai gąsdino, jog „nesportuojantys darbininkai suserga anemija, melancholija, saturnizmu [apsinuodijimas švinu – U. M. A.], pradeda girtuokliauti, vartoti narkotikus.“²⁴⁹. Spaudos darbininkai raginti sportuoti, nes darbo metu tekdavo kvėpuoti švino dulkėmis, klijų ir dažų garais, todėl užsiimant lauke sportu darbininkai giliai kvėpuodavo ir galėdavo taip „pravėdinti plaučius“²⁵⁰. Sportas itin propaguotas tarp kontorose dirbančių darbininkų, kadangi „toks „ilsėjimosi“ būdas jiems geriausiai ir tinka, nes jei jie to nedarytų, nesimankštintų, tai jų kūno raumenys atrofuotųsi, suglebtų“²⁵¹. Apskritai, dažnai teigta, kad visiems darbininkams „sportas yra gera priemonė stiprinti sveikatą, ugdyti

²⁴⁴ Darbininkų kultūrinio klubo klausimu. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-10-15, p. 13.

²⁴⁵ Priedas Nr. 2, Priedas Nr. 3, p. 332.

²⁴⁶ V. Kapsukas. *Darbo diena*. Vilnius, 1906, p. 11.

²⁴⁷ Šlėga. Liuosos nuo darbo valandos. *Socialdemokratas*, 1923-11-08, p. 1.

²⁴⁸ H. Bankauskas. Paštininkų sveikatos ratelių reikalas. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 6, p. 7.

²⁴⁹ Sporto reikalai. *Spaustuvininkas*, Nr. 4, 1924-03-01, p. 6.

²⁵⁰ Ten pat.

²⁵¹ Darbininkų kultūrinio klubo klausimu. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-10-15, p. 13.

raumenų jėgą. Sportuodamas darbininkas visuomet bus ir fiziniai ir protiniai tvirtesnis ir atsparesnis savo gyvenime“²⁵².

Profesinės sąjungos skatino darbininkus bei tarnautojus sportuoti ir todėl, kad sportuojantys darbininkai ugdė savo komandinio darbo gebėjimus, o pats sportas tapo būdu skleisti darbininkų solidarumo ir kitas politines idėjas²⁵³. Todėl nieko keisto, jog darbininkų sportą skatino ne tik profesinės, bet ir politinės organizacijos: 1928-1931 m. Kaune veikė socialdemokratinė „Vilties“ draugija, kuri ketino rūpintis darbininkų kūno kultūra, rengti sporto varžybas, taip pat paskaitas, susirinkimus, steigti bibliotekas²⁵⁴. Organizacija buvo uždaryta kuomet vadovavimą jai perėmė komunistai, tačiau uždarius „Vilties“ sporto draugiją, darbininkai skatinti sportuoti ir toliau: 1932 m. gegužę žiezirbininkų²⁵⁵ susirinkimo metu P. Armalis skaitė paskaitą apie darbininkų sportą: jis pasakojo, jog sportuojantis žmogus yra atsparesnis ligoms, energingesnis, be to, sportas skatina jungtis į organizacijas. P. Armalio teigimu, „darbininkų sporto sąjungos yra pavyzdingos darbininkų organizacijos, kurios saugo darbininkų iškovotas teises valstybėje ir kurios pasiryžusios visados su kitomis darbininkų sąjungomis vykdyti darbininkų klasės užsibrėžtus uždavinius“²⁵⁶. Tuo tarpu profesinių sąjungų įsteigtos sporto komandos galėjo geriau atskirti sportą nuo atviros politikos ir savo veiklą plėtojo beveik visą nepriklausomybės laikotarpį.

1. 3. 1. Profesinės sąjungos ir darbininkų laisvalaikio organizavimas

Darbininkų laisvalaikio organizavimu profesinės sąjungos įprastai rūpinosi nuo pat savo įsisteigimo. Viena populiariausių profesinių sąjungų siūlomų laisvalaikio formų buvo darbininkų klubai ir jų plėtojama veikla. Pirmieji darbininkų klubai buvusios Rusijos imperijos teritorijoje ėmė steigti XIX a. pabaigoje, kuomet įvairios filantropinės organizacijos rėmė „liaudies namų“ veiklas. Tokios įstaigos suteikė darbininkams ir jų šeimoms erdvę, kurioje jie galėjo bendrauti, lankyti paskaitas, skaityti ir užsiimti kita edukacine veikla. Po 1905 m. revoliucijos šias veiklas plėtojo profesinės sąjungos, steigusios tokius klubus darbininkiškuose kvartaluose²⁵⁷. Lietuvos profesinių sąjungų centro biuras darbininkų klubo Kaune steigimu ėmė rūpintis 1919 m. rudenį. Planuota, jog klube darbininkai ne tik galės leisti laisvalaikį ir

²⁵² P. Šn. Darbininkų sporto reikalai. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-04-15, p. 6.

²⁵³ J. Harvey, J. Horne, P. Safai, S. Darnell and S. Courchesne-O'Neill. *Sport and Social Movements. From the Local to the Global*. Bloomsbury, 2014, p. 27-28.

²⁵⁴ E. Balandis. Lietuvių sporto draugija „Viltis“ (1928–1931). *Kauno istorijos metraštis*, T. 13, 2013, p. 304-305.

²⁵⁵ Žiezirba – Lietuvos socialdemokratinio jaunimo sąjunga, veikė 1922-1936 m.

²⁵⁶ Kauno darbininkų susirinkimai. *Socialdemokratas*, 1932-05-14, p. 2

²⁵⁷ L. H. Siegelbaum. The Shaping of Soviet Workers' Leisure: Workers' Clubs and Palaces of Culture in the 1930s. *International Labor and Working-Class History*, No. 56, Fall 1999, p. 79.

pramogauti, tačiau ir šviestis, lavintis²⁵⁸. Klubas patalpose Laisvės alėjoje buvo atidarytas 1919 m. lapkričio 15 d. „Socialdemokratas“ rašė, jog ne visi norėję patekti į atidarymo vakarėlį gavo bilietų; daugiausiai vakaro svečių buvo profesinių sąjungų nariai ar darbininkai, taip pat atvyko ir nedidelis būrelis inteligentų, kuriems rūpėjo darbininkų reikalai. Klube kalbėta įvairiausiomis kalbomis – lietuvių, lenkų, žydų, rusų, taigi, klubas buvo atviras visiems, nepriklausomai nuo tautybės. Atidarymo kalbas sakė Kauno darbininkų atstovai, Lietuvos Socialdemokratų Partijos delegatas, žydų darbininkų dailės draugijos atstovas. Po kalbų koncertavo dainininkė Adelė Nezabitauskaitė-Galaunienė, o koncertą sekė šokiai, trukę ligi ryto²⁵⁹.

Kauno darbininkų klubas buvo nedidelis – salė talpino apie 200 žmonių. Joje iš paprastų lentų buvo sukalta scena, keletas stalų, kėdžių, suolų. Šalia salės buvo keletas mažesnių kambarėlių. Ten įsikūrė Lietuvos profsąjungų Centro Biuras, Kauno profsąjungų Centro Biuras, trylikos profesinių sąjungų valdybos, „Darbininkų gyvenimo“ redakcija. Klube vyko visuotiniai susirinkimai, valdybų posėdžiai, būdavo aptariamas streikų organizavimas ir jų eiga²⁶⁰. Vos įkurtas klubas veikė itin aktyviai: lapkričio 30 d. surengta vakaronė, kurioje vaidinta Antono Čechovo „Meška“, po spektaklio atletikos instruktorius Žilinskas demonstravo gimnastikos triukus²⁶¹. Gruodžio 13 d. rengta vakaronė su muzika, deklamacijomis ir vaidinimu „Neatmezgamas mazgas“. Gruodžio 14 d. skaityta paskaita „Profesinės sąjungos ir jų reikšmė“²⁶².

Nors pastarasis klubas nebuvo politinis, 1967 m. apie klubą rašiusi Bronė Lukoševičienė teigė, jog Karolio Požėlos, Eugenijos Tautkaitės ir Juozo Greifenbergerio nurodymu, klube lankėsi jauni Lietuvos komunistų partijos nariai – Buitvydas, Stiklius²⁶³, Juzumaitė. Jiems „buvo pavesta tapti klubo aktyvistais, suburti į saviveiklos ratelius sąmoningesnį darbininkų jaunimą, o geriau supažinus, agituoti juos į profsąjungas, politiškai šviesti“²⁶⁴. Dėl įtariamų komunistine veikla, 1920 metų pradžioje centrinis profesinių sąjungų biuras, išlaikęs Kauno darbininkų klubą, buvo uždarytas. Tačiau klubo veikla nenutrūko – jį perėmė Spaudos darbininkų profesinė sąjunga. Klube šeštadieniais ir sekmadieniais vykdavo vakaronės su šokiais ir vaidinimais; spektaklius rengė profesinės sąjungos teatro sekcija²⁶⁵. 1921 m. klubo veikla imta varžyti: sausio mėn. Kaune areštuota nemažai asmenų, įtariamų ryšiais su bolševikais, tarp jų – suimta apie 100

²⁵⁸ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1919-11-06, p. 2.

²⁵⁹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1919-11-20, p. 2.

²⁶⁰ B. Lukoševičienė. *Klasių kovos sukuryje. (Apie Kauno profsąjungų darbininkų klubo veiklą 1919-1921 m.)* Vilnius, 1967, p. 9.

²⁶¹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1919-12-04, p. 2.

²⁶² Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1919-12-11, p. 2.

²⁶³ P. Stiklius iš tiesų lankėsi klube – čia jis buvo areštuotas 1921 m. sausį. // Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-01-20, p. 3.

²⁶⁴ B. Lukoševičienė. *Klasių kovos sukuryje. (Apie Kauno profsąjungų darbininkų klubo veiklą 1919-1921 m.)* Vilnius, 1967, p. 4.

²⁶⁵ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1920-04-24, p. 3.

darbininkų, buvusių Kauno darbininkų klube²⁶⁶. 20 suimtųjų buvo išsiųsti iš Lietuvos kaip nepiliečiai, neregistruoti Kaune asmenys išsiųsti į gimtąsias vietas Lietuvoje, likę įkalinti, nubausti administracinėmis baudomis ar paleisti²⁶⁷. Dėl šių įvykių „Socialdemokratas“ negalėjo priekaištų Kauno darbininkams: Kauno profsąjungoms tuo metu priklausė apie 4500 žmonių, tad „jei panašiai būtų nutikę Vokietijoje ar Latvijoje, tai darbininkai būtų pakėlę tokią triukšmą, streiku ar kuo kitu būtų davę valdžiai toki smūgį šonon, kad ji kvapo nepagautų ir tuojau savo darbus „atitaisytų“²⁶⁸. 1921 metų sausio 13 d. Kauno darbininkų klubas buvo dar sykį uždarytas, kadangi apie tolimesnę jo veiklą informacijos rasti nepavyko, o 1923 m. darbininkų spaudoje išreikštas nusivylimas: „kaip gaila, kad Kauno darbininkai neturi savo klubo, kurio reikalingumas labai ir labai yra jaučiamas“²⁶⁹. Nors visiems Kauno darbininkams skirto klubo ir nebuvo, atskiros profesinės sąjungos galėjo išlaikyti savo klubus; pavyzdžiui, 1925 m. patalpose adresu Laisvės al. 52 veikė Valstybės ir savivaldybių tarnautojų sąjungos Kauno skyriaus klubas su biblioteka, kurioje galėjo lankytis ir skaityti ne tik sąjungos nariai, bet ir kiti interesantai²⁷⁰.

Darbininkų klubai kūrėsi ir kituose miestuose: 1921 m. vasarį Vilkaviškyje Suvalkijos miestų darbininkų profesinė sąjunga išsinuomojo butą, kurio 3-juose kambariuose atidarė klubą. Planuota, kad klubas taps „vieta, kur darbininkai galėtų jaustis pas save esą, būtų židiniu, apie kurį spiestųsi visi šiek tiek susipratusieji. Ten galėtų eiti jų tolimesnis lavinimas ir jų veikimo bendrinimas“²⁷¹. Klube įrengtas bufetas, knygynas, skaitykla, įsikūrė ir darbininkų dramos sekcija. Patalpų sienas puošė K. Markso portretas ir darbininkų lozungai. Atidarymo vakarėlis susilaukė didelio susidomėjimo: jis prasidėjo kalbomis ir sveikinimais, kuriuos sekė deklamacijos, dainos ir smuikų koncertas. Vis dėlto nuo pat atidarymo klubo organizatoriai nerimavo, kad klubo gali nepavykti išlaikyti finansiškai, arba jis gali būti uždarytas dėl nepalankių politinių aplinkybių²⁷². Baimintasi ne be reikalo: butai, kuriuose veikė profsąjungos įsteigti darbininkų klubai, buvo rekvizuoti valstybės reikmėms²⁷³.

1920 m. darbininkų klubas veikė ir Rokiškyje. Jame darbininkai su vaidinimais, deklamacijomis, dainomis ir prakalbomis sutiko Naujuosius 1921-uosius metus²⁷⁴. 1921 m. gegužės pirmoji taip pat turėjo būti švenčiama Rokiškio darbininkų klube: ten planuotas mitingas, kuriame kalbėti pakviestas socialdemokratų atstovas Steponas Kairys, tačiau renginiui

²⁶⁶ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-01-20, p. 3.

²⁶⁷ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-01-27, p. 3.

²⁶⁸ Ar geru keliu eita? *Socialdemokratas*, 1921-04-21, p. 1.

²⁶⁹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1923-10-04, p. 3.

²⁷⁰ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-12-10, p. 3.

²⁷¹ Profesinės sąjungos klubo įkurtuvės Vilkavišky. *Socialdemokratas*, 1921-02-10, p. 3.

²⁷² Ten pat.

²⁷³ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-01-20, p. 4.

²⁷⁴ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-01-13, p. 4.

leidimas duotas nebuvo²⁷⁵. Nuo 1920 m. birželio Šiauliuose veikė įstaigų tarnautojų sąjunga, kuri turėjo savo klubą²⁷⁶; 60 narių turinčios sąjungos planuose buvo kultūrinė ir švietimo veikla bei narių ekonominės padėties tyrimas²⁷⁷. Klubas savo veiklą 1922 m. pabaigoje turėjo nutraukti, kadangi profesinės sąjungos butas, kuriame klubas ir veikė, buvo sekvestruotas teismo reikalams²⁷⁸. Uždarius klubą, Šiaulių tarnautojų profsąjungos kultūrinė veikla nenutrūko – profsąjunga turėjo dramos ir muzikos sekciją, todėl 1923 m. lapkritį vėl imta svarstyti apie butą, kuriame galima įrengti darbininkų klubą. Jame minėtoji sekcija galėtų rodyti vaidinimus, o taip pat klube galėtų veikti knygynėlis, būti rengiamos paskaitos²⁷⁹. Neturint savo patalpų, darbininkų profesinės sąjungos kultūrinę veiklą organizavo išnuomotose patalpose: pavyzdžiui, 1924 m. vasario 2 d. Šiaulių miestų darbininkų profesinės sąjungos dramos sekcija viešą vakarą surengė „Fantazijos“ salėje. Vakarą metu vaidinta pjesė „Du broliu“²⁸⁰.

Šiaulių darbininkų klubo idėja dar sykį buvo įgyvendinta 1924 metais: liepos 26 dieną Šiaulių miesto LSDP organizacijos pastangomis, patalpose Vilniaus g. 249 atidarytas socialdemokratinis darbininkų klubas²⁸¹: jame Šiaulių darbininkai leido laisvalaikį ir turėjo erdvę užsiimti kultūrine veikla. Tų pačių metų spalį klube įsisteigė darbininkų choras, kuriame dainavo 40 asmenų. Tai buvo pirmasis darbininkų choras mieste²⁸². Klube taip pat veikė dramos sekcija, vaidinusi profsąjungų organizuojamuose vakaruose; 1927 m. minint gegužės 1-ąją Liaudies namų salėje po socialdemokrato Vaclovo Bielskio²⁸³ paskaitos apie gegužės pirmosios šventės istoriją, suvaidintas spektaklis „Blinda“²⁸⁴.

Panašiai darbininkai savo laisvalaikį organizavosi ir kituose miestuose. Panevėžyje 1924 m. spalio 26 d. darbininkų dramos ir muzikos draugija „Šviesa“ surengė vakaronę, kurioje vaidinta 4 veiksmų drama „Kryžius“. Dalis renginio pelno, kuris siekė apie 400 litų, buvo skirta profesinei sąjungai, dalis – ligonių kasoms²⁸⁵. 1925 m. spalio 15 d. Marijampolėje vyko Bendros darbininkų profesinės sąjungos suruoštas vakarą su vaidinimais; renginys buvo sėkmingas, todėl planuota panašų surengti ir Kalėdų proga²⁸⁶.

Be nuolatinės laisvalaikio leidimo vietos, talpinančios didesnę skaičių žmonių, daug

²⁷⁵ Pirmą gegužės Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1921-05-19, p. 1.

²⁷⁶ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-03-24, p. 4.

²⁷⁷ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-02-24, p. 4.

²⁷⁸ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*. 1922-11-21, p. 5.

²⁷⁹ Iš profesinių sąjungų gyvenimo. *Socialdemokratas*, 1923-12-06, p. 3.

²⁸⁰ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-02-14, p. 3.

²⁸¹ Partijos organizacijų ir darbininkų profesinių sąjungų veikimas Šiauliu apskrity. *Socialdemokratas*, 1924-08-21, p. 2.

²⁸² Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-10-30, p. 3.

²⁸³ Vaclovas Bielskis (1870-1936) - visuomenės ir politinis veikėjas, savivaldybininkas, Lietuvos socialdemokratų partijos narys.

²⁸⁴ Pirmosios gegužės minėjimas Šiauliuose. *Socialdemokratas*, 1927-05-12, p. 4.

²⁸⁵ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-11-27, p. 2.

²⁸⁶ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-11-12, p. 4.

Kauno darbininkams skirtų pramogų rengta Kauno Rotušėje ar Tilmanso salėje. 1924 m. Kaune minint gegužės pirmąją, Valstybės ir savivaldybės įstaigų tarnautojų profesinės sąjungos centro valdyba gegužės 3 d. „Baltosios gulbės“ salėje (Rotušėje) surengė vakaronę su paskaita, koncertu ir šokiais. Paskaitą apie tarnautojų būklės pagerinimą skaitė Kipras Bielinis²⁸⁷. 1925 m. rugsėjo 27 d. Rotušėje Odos darbininkų profesinės sąjungos Kauno skyrius rengė šokių vakarą. Renginio bilietas kainavo 3 litus ir visą pelną buvo numatyta paskirti bedarbių pašalpoms²⁸⁸. Į vakaronę susirinko apie 500 dalyvių ir ji atnešė apie 700 litų pelno²⁸⁹. Tų pačių metų spalio 17 d. Rotušės salėje vakaronę rengė Kauno metalo darbininkų profesinė sąjunga. Vakarui einant į pabaigą, už numatytu laiku nepasibaigusį renginį organizatoriams surašytas protokolas²⁹⁰. Tilmanso salėje 1928 m. sausio 14 d. vyko Bendros darbininkų profesinės sąjungos Kauno I skyriaus (degtukų fabrikų darbininkų) vakaras su vaidinimu ir šokiais. Į vakaronę susirinko jauni miesto darbininkai²⁹¹.

Itin aktyviai laisvalaikio organizavimu užsiėmė Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga. 1923 m. rugsėjo 29 d. Tilmanso salėje vyko spaustuvininkų vakaras, kurio metu vaidinta komedija „Išgyveno“, atlikti penki Liudviko Jakavičiaus kupletai, o po jų vyko šokiai²⁹². Ta pati organizacija Tilmanso salėje rengė vakaronę su spektakliu 1925 m. spalio 31 d. Į ją susirinko apie 700 žiūrovų, todėl Spaudos darbininkų sąjunga uždirbo apie 1300-1400 litų pelno²⁹³. 1928 m. gegužės pirmosios išvakarėse Tilmanso salėje vyko Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos vakaronė, kurios metu suvaidintas vieno veiksmo skečas „Jūrininko poilsis“ ir vieno veiksmo bufonada „Išbučiuok mane iki mirties“, parodyta keletas baletų numerių. Antroje vakaro dalyje vyko koncertas – atliktos kelios arijos iš operų, griežta smuiku ir violančele. Vakarą užbaigė džiazo grupės koncertas su šokiais. Į vakaronę susirinko nemažai svečių, daugiausiai – jaunimo, tačiau spaustuvių darbuotojų dalyvavo nedaug; vakarone nesusidomėjo ir žydų darbininkai²⁹⁴. 1929 m. sausio 19 d. spaustuvininkai Tilmanso salėje rengė bedarbiams sušelpiti skirtą vakaronę su šokiais. Kitaip nei buvo skatinama, vakaro programa neatspindėjo darbininkų gyvenimo, o buvo „kabaretiška“²⁹⁵.

Savo narių laisvalaikiu rūpinosi ir tarnautojų profesinė sąjunga, trečio dešimtmečio pabaigoje turėjusi 691 narį. Panašu, jog dauguma sąjungos narių buvo žydų tautybės, kadangi

²⁸⁷ Kipras Bielinis (1883-1965) – socialdemokratas, Seimo narys, profesinių sąjungų veikėjas. // Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-05-01, p. 3.

²⁸⁸ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*. 1925-09-17, p. 4.

²⁸⁹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-10-01, p. 4.

²⁹⁰ Ten pat.

²⁹¹ Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1928-07-26, p. 4.

²⁹² Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1923-10-04, p. 1.

²⁹³ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-11-12, p. 3.

²⁹⁴ J. Fabianaitis. Kauno spaustuvininkų vakaras. *Socialdemokratas*. 1928-05-10, p. 3.

²⁹⁵ Lietuvoj. *Socialdemokratas*. 1929-02-07, p. 6.

1929 m. gruodį prašyta leidimo surengti Chanukos vakarą²⁹⁶, o 1930 m. sausio 31 planuota paskaita apie JAV žydų literatūrą²⁹⁷. Taip pat tarnautojų sąjunga reguliariai rengė vakarones su patefono plokštelių muzika²⁹⁸, 1931 m. sausio 31 d. organizuotas vakarėlis skirtas šelpti bedarbiams²⁹⁹. Rūpintasi ir kiek intelektualėsiu tarnautojų sąjungos narių laisvalaikiu – 1930 m. sausį prašyta sąjungos būstinėje atidaryti skaityklą, kurioje bus laikraščių ir žurnalų³⁰⁰.

XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje Lietuvos darbininkų ir tarnautojų profesinės organizacijos rūpinosi darbininkų galimybėmis leisti laisvalaikį už miesto ribų: statyti vasarnamiai kurortuose (apie juos plačiau rašoma 4. 3. 3. skyriuje), rengtos ekskursijos ir kitos pramogos gamtoje. Pavyzdžiui, 1929 m. Tarnautojų sąjunga rengė ekskursijas į Kauno botanikos sodą³⁰¹, organizavo išvyką su garlaiviu iš Kauno į Kulautuvą, kur turėjo vykti gegužinė, ir atgal³⁰².

Taigi iš esmės profesinės sąjungos ir kitos darbininkų bei tarnautojų organizacijos stengėsi suteikti savo nariams galimybes turiningai leisti savo laisvalaikį – skaityti, sportuoti, bendrauti su savo kolegomis vakaronių metu, lankyti kultūrinius renginius bei sukurti finansiškai prieinamesnes vasaros poilsio alternatyvas nei poilsavimas brangiame Palangos kurorte. Tokios profesinių organizacijų veiklos kryptys ne tik patenkino darbininkų ir tarnautojų laisvalaikio poreikius, bet ir stiprino patį profesinį judėjimą, augino narių solidarumą ir kooperaciją.

²⁹⁶ Tarnautojų sąjungos prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, 1929-12-13. LCVA f. 1141 ap. 1 b. 36 l. 17.

²⁹⁷ Tarnautojų sąjungos prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, 1930-01-24. LCVA f. 1141 ap. 1 b. 36 l. 25.

²⁹⁸ Tarnautojų sąjungos prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, 1930-02-27. LCVA f. 1141 ap. 1 b. 36 l. 26.

²⁹⁹ Tarnautojų sąjungos prašymas Kauno miesto valdybai, 1931-01-13. LCVA f. 1141 ap. 1 b. 36 l. 44.

³⁰⁰ Tarnautojų sąjungos prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, 1930-03-17. LCVA f. 1141 ap. 1 b. 36 l. 28.

³⁰¹ Tarnautojų sąjungos prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, 1929-06-04. LCVA f. 1141 ap. 1 b. 36 l. 10.

³⁰² Tarnautojų sąjungos prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, 1929-06-04. LCVA f. 1141 ap. 1 b. 36 l. 9.

2. MIESTAS IR DARBAS: DARBO VIETOS SĄLYGOS, ATLYGINIMAI, DARBO KULTŪRA

Nuo pat XVIII a. fabrikas suvoktas kaip technologinio ir socialinio progreso simbolis, o modernus XX a. pr. fabrikas atitiko visus to meto modernios visuomenės idealus: organizuotumą, racionalumą, technologinį išradingumą, higieniškumą, visuotinę gerovę³⁰³. Darbininkų gerove fabrikuose susirūpinta XIX a. pabaigoje: norint auginti gamybos apimtį, imta rūpintis darbininkų higiena, maitinimu, geromis gyvenimo ir darbo vietos aplinkos sąlygomis³⁰⁴. Kas be ko, nors fabriku savininkai turėjo rūpintis savo darbininkais, tą darė ne visi, todėl dalyje fabriku darbo sąlygos buvo itin prastos, o į dirbančiuosius žiūrėta ne kaip į žmones, bet kaip į kone mechanines „darbo rankas“³⁰⁵.

Nemažai teigiamos įtakos darbininkų būklės gerinimui Europoje padarė ir revoliucijos Rusijoje bei Austrijoje. Pavyzdžiui, Čekoslovakijoje vos paskelbus nepriklausomybę (1918 m. spalio 28 d.) imta priiminėti įstatymus, reglamentuojančius darbo teisę ir socialinę apsaugą: nauji įstatymai buvo tarsi nuolaidos darbininkijai, kėlusiai socialinius, politinius ir ekonominius reikalavimus. Šių įstatymų priėmimas buvo naudingas pačiai valstybei – taip buvo užtikrinama, jog pokyčių bus siekiama ir pasiekta demokratinio, o ne revoliuciniu būdu. 1918 m. pabaigoje priimtas įstatymas dėl 8 valandų darbo dienos ir 48 valandų darbo savaitės, uždraustas moterų ir vaikų iki 16 m. darbas pavojingose vietose (pvz. kasyklose), vaikų iki 14 m. darbas bei moterų darbas naktinėse pamainose, išleistas gyventojų apsaugos aktas, neleidžiantis dėl butų krizės didžiuosiuose miestuose iškeldinti gyventojus iš butų tol, kol jie turės kur keltis (tinkamomis sąlygomis). 1919 m. priimti pirmieji aktai dėl ligos, nelaimingų atsitikimų ir neįgalijų draudimo. 1924 m. spalį priimtas įstatymas dėl socialinio draudimo ir pensijų. 1920-1921 m. priimti įstatymai dėl darbininkų tarybų ir komitetų įkūrimo, leidę darbininkams patiems organizuotis ir tvarkyti problemas darbo vietoje, susijusias su darbo sąlygomis, higiena, atlyginimais ir kt., taip pat dalyvauti fabriko valdyme³⁰⁶. Tokia politika darbininkų atžvilgiu užtikrino jų lojalumą valstybei ir sumažino tikimybę kilti įvairiems socialiniams neramumams.

Miestų darbininkų būklė ir darbo sąlygos, žinoma, buvo glaudžiai susijusios su bendra Lietuvos ekonomine situacija ir pramonės būkle, taip pat ir valstybinių ir savivaldybės įstaigų

³⁰³ M. Drėmaitė. *Progreso Meteoras. Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918-1940 m.* Vilnius, 2016, p. 11.

³⁰⁴ Ten pat, p. 36.

³⁰⁵ Ch. Roser. *"Faster, Better, Cheaper" in the History of Manufacturing: From the Stone Age to Lean Manufacturing and Beyond.* CRC Press, 2016, p. 185.

³⁰⁶ K. McDermott. *The Czech Red Unions, 1918-1929. A study of their relations with the Communist Party and The Moscow Internationals.* Columbia University Press, 1988. p. 27-28.

steigimu(si). Iki karo Lietuvos teritorijoje veikė 3134 pramonės įmonės³⁰⁷, tačiau pirmieji nepriklausomybės metai buvo gan sudėtingi, kadangi karo metu iš Lietuvos teritorijos besitraukdami rusai išsivežė ar sugadino beveik visų fabrikų įrangą³⁰⁸. Po karo steigėsi naujos tekstilės, chemijos, farmacijos ir kosmetikos įmonės, gamybą atnaujino karo metu savo įrenginius praradusios trys stambios metalo apdirbimo įmonės. Jose iki karo dirbo apie 3000 darbininkų, o po karo, per dešimtį nepriklausomybės metų šios įmonės „susitraukė“ ir 1929 m. ten dirbo apie 650 žmonių³⁰⁹. Šiauliuose pramonės atsigavimas prasidėjo nuo statybinių medžiagų dirbtuvių – ėmė veikti medžio apdirbimo fabrikas „Venta“, plytinės, kalkinės, lентpјūvės, atstatinėti odos fabrikai. Po to atgijo malūnai, saldainių fabrikai, bravorai, spaustuvės. Taip pat kūrėsi nauji fabrikai – linų apdirbimo, avalynės ir kt. Tačiau susitraukus rinkai, fabrikai negalėjo pasiekti ikikarinio lygio, o labiausiai nuo to nukentėjo odos pramonė (Frenkelio, Nuroko, Choronzickio fabrikai): 1926 m. gamybos lygis pasiekė vos 15 proc. ikikarinio lygio³¹⁰.

Pasak Zenono Norkaus, veikianti rinkos ekonomika Lietuvoje buvo sukurta 1922-1923 m., kai buvo įvestas litas ir stabilizuota šalies ekonomika³¹¹. 1923 m. Lietuvoje jau veikė daugiau nei 5000 pramonės įmonių, kuriose dirbo apie 10 000 kvalifikuotų ir apie 20 000 nekvalifikuotų, padienių darbininkų. 1926 m. veikė pusšesto tūkstančio pramonės įmonių ir smulkių amatų dirbtuvių, kuriose dirbo daugiau nei 40 000 darbininkų. Dauguma jų dirbo mažose įmonėse; didelėse įmonėse, turinčiose ne mažiau nei 10 darbininkų, dirbo vos 7000-8000 žmonių³¹². XX a. trečiajame dešimtmetyje dalis pramonės įmonių patenkino arba iš dalies patenkino vietinės rinkos poreikius³¹³. Lietuvos pramonė koncentravosi Kaune, Šiauliuose, Klaipėdoje, Panevėžyje. Kaunas, nors ir buvo didžiausias Lietuvos miestas, netapo stambiosios pramonės centru. 1934 m. pavasarį Kaune veikė daugiau kaip 400 įmonių, kuriose dirbo apie 25 000 darbininkų. Įmonių darbininkai sudarė apie 27 proc. visų Kauno gyventojų. Didžiausios pramonės sritys Kaune buvo medžio apdirbimas, tekstilė, metalurgija, maisto produktų gamyba, popieriaus apdirbimas, tabako, odos, avalynės, drabužių, cheminių gaminių pramonė, susisiekimas ir statyba (šiltuoju metų laiku). Labiausiai feminizuota pramonės sritis Kaune buvo

³⁰⁷ J. Purickis. Lietuvos pramonė 1919-1929 m. *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas, 1990, p.254.

³⁰⁸ Z. Norkus. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai: kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius, 2014, p. 129.

³⁰⁹ J. Purickis. Lietuvos pramonė 1919-1929 m. *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas, 1990, p.254-256.

³¹⁰ J. Puzinas. Šiaulių miestas ir jo istorija. *Šiaulių metraštis*, 1930, p. 36.

³¹¹ Z. Norkus. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai: kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius, 2014, p. 120.

³¹² J. Purickis. Lietuvos pramonė 1919-1929 m. *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas, 1990, p. 239-240.

³¹³ Ten pat, p. 254-255.

tekstilė: apie 80 proc. visų tekstilės pramonės darbininkų buvo moterys. Kitose srityse daugumą sudarė vyrai darbininkai³¹⁴.

Nors Lietuvos istoriografijoje šie klausimai ir buvo paliesti, tačiau sistemiškai, t. y. kaip kompleksas nagrinėti nebuvo. Todėl siekiant atlikti tokį darbą ir išsiaiškinti, kokia buvo miesto darbininko darbo aplinka, šiame skyriuje aptarta darbo teisė, apžvelgtos higienos sąlygos įmonėse ir įstaigose bei bandoma išsiaiškinti, kas jas sąlygojo. Taip pat nagrinėti darbo užmokesčio, darbo laiko, mokinių darbo, užsieniečių įdarbinimo ir kiti samdos klausimai, siekta atskleisti darbdavių ir darbininkų santykius bei bendravimo kultūrą. Be to, analizuoti darbo saugos klausimai ir nagrinėjami nelaimingi atsitikimai darbo vietose; atskiras dėmesys skiriamas darbininkų fizinei ir psichinei sveikatai.

2. 1 Darbo vietos higienos sąlygos

Pirmasis pasaulinis karas iš esmės sugriovė visą egzistavusią Lietuvos pramonę, todėl viską teko pradėti iš pradžių. Naujos pramonės įmonės kūrėsi tam nepritaikytose patalpose, naudotos užsienyje pirktos ir dažnai pasenusios mašinos³¹⁵. Steigti pramonės įmones reikėjo daug daugiau investicijų nei pradėdant užsiimti kita veikla, tad stengiantis užtikrinti spartesnį pramonės atkūrimą, įstatymų leidžiamoji valdžia prioritetą teikė pramonės įmonių techniniam įrangimui ir saugumui, ir tik po to darbininkų saugumui bei geroms sąlygoms darbovietėje užtikrinti³¹⁶: besikuriančiose Lietuvos miestų įmonėse gana ilgą laiką darbo sąlygos nebuvo reglamentuotos, todėl darbo vietų įrengimas ir higiena buvo prasti. Tačiau nepasitenkinimą pramonės įmonių įrengimu darbininkai ėmė reikšti gan vėlai, o pirmaisiais nepriklausomybės metais labiau rūpintis sprendžiant mažų atlyginimų klausimus. Kaip liudija darbininkų spauda, skundais dėl prastų sąlygų darbo vietose ėmė pildytis augant Lietuvos ekonomikai, kuomet opiausi klausimai buvo bent iš dalies išspręsti, todėl imta kelti į viešumą ir kitas problemas.

Nepriklausomai nuo skundų apie dirbtuvių sanitarines sąlygas datos, juose vyrauja tos pačios problemos: švaros nesilaikymas, ventiliacijos, šviesos trūkumas, šaltis žiemos metu ir karštis vasarą, vandens (geriamo ir skirto prausimuisi) stygius, neįrengti tualetai, rūbinių, poilsio kambarių, valgyklų trūkumas. Itin prastos sąlygos buvo tabako dirbtuvėse, kadangi jam reikalinga įranga neužėmė daug vietos, todėl fabrikas galėjo būti įrengiamas ir gyvenamojo namo patalpose ar ūkiniuose pastatuose³¹⁷. Žinoma, didžioji dalis skundų, paskelbtų periodinėje spaudoje turėtų būti vertinami kritiškai; neatmetama, jog dažnu atveju esama situacija buvo

³¹⁴ H. Vingėla. Kaip gyvena Kauno darbininkas. *Diena*, 1934-05-06.

³¹⁵ M. Drėmaitė. *Progreso Meteoras. Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918-1940 m.* Vilnius, 2016, p. 56-57.

³¹⁶ Ten pat, p. 76-77.

³¹⁷ Ten pat, p. 180.

vaizduojama perdėtai, siekiant sukelti didesnį įspūdį ir skatinti susirūpinti prasta situacija darbo vietose. Nepaisant to, reikėtų laikytis nuomonės, jog niekas nesiskundė be priežasties ir iš tiesų nemažai dirbtuvių ir įstaigų negalėjo užtikrinti higieniškų ir saugių darbo vietos sąlygų.

1922 m. Kauno įmonių „Universal“ ir „Konkurencija“ darbininkai skundėsi savo prastomis sąlygomis: jie negalėjo pasinaudoti tualetu, darbo vietoje nebuvo bėgančio vandens, muilo ir praustuvės plautis rankoms, o ištroškę turėjo gėrimui naudoti vandenį iš netoliese tekėjusio Nemuno. Dirbtuvėse žiemą buvo labai šalta, o vasarą jas skersai perpūtė vėjas. Jų durys, langai ir grindys taip pat buvę prastos būklės. Be to, darbininkai turėjo dirbti kenksmingoje aplinkoje, kadangi dirbtuvėje gaminti klijai, tačiau ventilacijos nebuvo, todėl dirbantieji turėjo kvėpuoti kenksmingų medžiagų pilnu oru³¹⁸. Panašiomis sąlygomis dirbo ir Panevėžio darbininkai. Pavyzdžiui 1926 m. Traubės mašinų remonto dirbtuvėje trūko ventilacijos, todėl dirbtuvių oras buvo užterštas geležies ir švino dulkėmis. Ten pat trūko ir praustuvių, rankšluosčių, geriamo vandens bei patalpos pietauti³¹⁹. Per porą metų dirbtuvėse niekas nepasikeitė: 1928 m. vis dar skūstasi išdaužytais langais, šalčiu, dulkėmis. Nebuvo įrengtas ir poilsio bei pietų kambarys. Galiausiai, žiemą anglimi kūrenant patalpose pastatytą pečiuką, priedavo dūmų smalkių, todėl darėsi „svaigu ir tamsu, kaip pragare“³²⁰. Kitoje Panevėžyje veikusioje įmonėje – Loperto vatos dirbtuvėje dulkės taip pat buvo opi problema: neturint tinkamo ventiliatoriaus, darbininkai rūpinosi didele grėsme užsikrėsti ir susirgti tuberkulioze³²¹. Pramonės įmonių savininkams bei vedėjams tinkamai nepasirūpinant sveikesnėmis darbo sąlygomis, sprendimų siūlė prekeiviai: 1939 m. pasirodė reklamos, kviečiančios darbininkus įsigyti specialias kaukes, skirtas naudoti dirbant dulkinoje aplinkoje ir taip apsaugoti savo sveikatą³²².

Būtų galima spėlioti, jog prasidėjęs ekonominis nuosmukis sumažins darbininkų nepasitenkinimą prastomis darbo vietos sąlygomis, kadangi darbo vietos išlaikymas taps prioritetu. Tačiau taip nenutiko ir XX a. ketvirtajame dešimtmetyje pasirodė dar daugiau priekaištų dėl prastai įrengtų dirbtuvių bei kabinetų. Maža to, kai kurių darbininkų teigimu, tvarką dirbtuvėse prižiūrinčios institucijos tinkamai neatliko savo darbo. Pavyzdžiui, Šiauliuose veikusiose linų dirbtuvėse būta nešvaru, dulkina ir tokia (ne)tvarka nekliuvo tol, kol jų patikrinti neatvyko specialī komisija iš Kauno. 1930 m. žiemą anonimas teigė, jog „praecitais metais iš Kauno buvo atvažiavusi komisija apžiūrėti dirbtuvės. Tris dienas valėme dulkes ir šlavėme

³¹⁸ Iš profesinio judėjimo. *Profesinės žinios*, Nr. 5, 1922-07-28, p. 8.

³¹⁹ Iš Lietuvos. *Socialdemokratas*. 1926-08-12, p. 3.

³²⁰ Iš Panevėžio darbininkų vargų. *Socialdemokratas*, 1928-03-22, p. 4.

³²¹ *Socialdemokratas*. 1928-05-24, p. 4.

³²² Priedas Nr. 4. Reklama, p. 333.

visokį purvą, nes darbdavys komisijos akyse dirbtuvę norėjo parodyti pavyzdinę ir švarią³²³. Todėl peršasi išvada, jog į darbininkų skundus neretai reaguota tik tada, kai dėl netvarkos dirbtuvėse kildavo grėsmė gauti nuobaudas. Tačiau netvarka dirbtuvėse pasiskundę darbininkai galėjo nuobaudų sulaukti patys: „Socialdemokrato“ duomenimis, dėl nešvaros, rankšluosčių ir spjaudyklių trūkumo brolių Saliamonų cigarečių dirbtuvėje pasiskundusi darbininkė buvo atleista³²⁴. Galima spėti, jog būtent dėl to anoniminiai skundai periodinėje spaudoje buvo dažnesni nei tiesioginis kreipimasis į atitinkamas institucijas; tai suteikė galimybę atkreipti dėmesį į blogas sąlygas dirbtuvėse nesulaukiant darbdavių veiksmų, nukreiptų prieš besiskundžiančiuosius.

Nors 1930 m. Kaune veikusiam „Nemuno“ fabrike lankėsi sanitarinė komisija, per metus sąlygos nepagerėjo. Buvo pakabinta lentelė „Spjaudyti ant grindų draudžiama“, tačiau tos grindys buvo purvinos, o spjaudyklių parūpinta nebuvo. 40 vieno skyriaus darbininkų turėjo dalintis viena prausykla su 5 vandens čiaupais, o kituose skyriuose prausyklų išvis nebuvo. Dirbtuvės šluotos nepakankamai dažnai ir darbo metu – taip sukelti darbininkų sveikatai kenksmingi dulkių debesys. Anksčiau fabrike veikė darbininkų valgykla, bet vėliau ji buvo perdaryta į garažą, o darbininkai liko ne tik be patalpos, kurioje galėjo užkąsti, bet ir be gėrimui tinkančio vandens³²⁵. Vadinasi, kai kuriais atvejais gerų darbo sąlygų užtikrinti nepavyko net ir jas prižiūrint atsakingoms institucijoms.

Kai kuriose dirbtuvėse pasitaikydavo ir gana kurioziškų situacijų. Štai 1931 m. Šančiuose Gimberlio dirbtuvėje buvo gaminami ventiliatoriai „Pieno Centrui“, tačiau pačioje dirbtuvėje ventiliatorių įtaisyta nebuvo, todėl darbininkai turėjo kvėpuoti ketaus dulkėmis užterštu oru³²⁶.

Remiantis šiais duomenimis, galima daryti išvadą, jog didesnėse įmonėse darbininkai dirbo geresnėmis sąlygomis nei nedidelėse dirbtuvėse. Bet nepaisant to, buvo daug „smulkmenų“, kuriomis reikėjo susirūpinti. 1931 m. Tilmanso fabriko darbininkai skundėsi nešvara ir nevaloma dirbtuve, šilto vandens trūkumu, kiaurais fabriko stogais, pro kuriuos lyjant lašėdavo vanduo. Teigta, jog į fabriką atvykstantis darbo inspektorius apžiūrėdavo tik kontorą, o ne dirbtuvę, dėl to fabriko vadovybė išvengdavo nuobaudų ir nebūdavo priverčiama taisyti esamą padėtį³²⁷. Aleksote dirbantys „Šapiro ir Levino lentpjūvės“ darbininkai 1932 m. neturėjo kur pietauti, nes valgyklai skirtos patalpos buvo nekūrenamos ir šaltuoju metų laiku jomis

³²³ Ar taip ugdoma savoji pramonė? *Socialdemokratas*, 1930-01-23. p. 1.

³²⁴ Lietuvoje. *Socialdemokratas*. 1930-10-16, p. 4.

³²⁵ Spjaudyti ant grindų griežtai draudžiama ten, kur grindų nėra. *Socialdemokratas*, 1931-03-21, p. 1.

³²⁶ Apie 8 val. darbą ir svajoti negalima. *Socialdemokratas*, 1931-05-09, p. 5.

³²⁷ Lietuvoje. *Socialdemokratas*. 1931-06-20, p. 4.

naudotis buvo neįmanoma³²⁸. 1935 m. spalį rekonstruoto „Aleksoto“ stiklo fabriko darbininkai skundėsi, jog per sienas kiaurai pūtė vėjas, „sudarydamas lyg savotišką ventiliatorių, kurio fabrikas dar nespėjo ligi šiol įsigyti“³²⁹. Įspėta darbo inspektorius, per mėnesį fabriko vadovybė ištaisė šį trūkumą užkaldama visus langus. Taip skersvėjis iš tiesų dingo, tačiau be ventiliacijos fabriko patalpos priedavo dūmų, dulkių ir kenksmingų garų³³⁰. 1940 m. sausį „Metalo“ fabriko darbininkai skundėsi dėl ventiliacijos trūkumo. Didžiausių bėdų dėl to kilo misingio liejykloje, kur prisirinkdavo nuodingų fosforo ir cinko garų. Nors sąlygų tikrinti atvykdavo darbo inspektorius, tačiau misingas lietas po pietų, todėl rytais atvykstantis inspektorius nepamatydavo tikrųjų darbo sąlygų³³¹. Nusiskundimai prastomis darbo sąlygomis Darbo inspekciją pasiekdavo visą nepriklausomybės laikotarpį, todėl galime teigti, jog pilnai išspręsti nehygieniškų, kenksmingų darbo sąlygų problemos atitinkamoms institucijoms taip ir nepavyko.

Bene problematiškiausia buvo tekstilės pramonė. Lyginant su kitomis Lietuvos pramonės sritimis, tekstilės pramonė pasižymėjo savo dydžiu (1939 m. Lietuvoje veikė 80 tekstilės įmonių, kuriose dirbo beveik 10 000 darbininkų),³³² tačiau sąlygos fabrikuose buvo itin prastos. Fabrikai buvo atsilikę tiek savo turima įranga, tiek darbo tvarka, o 1939 m. fabrikų apžiūros aktai liudijo, kad šie neatitinka leidimuose numatytų reikalavimų: darbininkai dirbo prastomis sąlygomis, neturėjo valgyklų, nes joms numatytos patalpos paverstos gamybinėmis, trūko vandens, nesilaikyta higienos³³³. Todėl visiškai nekeista, jog 1931 m. „Drobės“ fabriko darbininkai skundėsi tvankiu oru ir ventiliacijos, spjaudyklių, rankšluosčių trūkumu. Nebuvo ten ir vandens – nei geriamojo, nei plautis rankoms³³⁴. Panašių problemų būta ir „Audimo“ fabrike – trūko ventiliacijos, prausyklių, tualetų, virinto vandens, dirbtuvėje nesilaikyta švaros³³⁵. 1933 m. „Koton“ kojinių fabriko dažymo skyriuje trūko ventiliatorių, o patalpose buvo nepaprastai drėgna, pilna garų, ant grindų telkšojo vanduo. „Socialdemokrato“ korespondento žiniomis, nuo garų ir chemikalų svaigdavo dirbančiųjų galvos, kai kurios darbininkės apalpdavo darbo metu³³⁶. Situacija žymiai nepagerėjo iki pat 1940 m.: visų tekstilės fabrikų darbininkai skundėsi higienos trūkumu. „Drobės“ fabrike vis dar trūko ventiliatorių, „Lima“ fabrike buvo įtaisyti maži ventiliatoriai, tačiau ne visuose skyriuose, o ketvirto aukšto sandėliuose nebuvo šildymo.

³²⁸ Lentpjūvių darbininkų gyvenimas. *Socialdemokratas*, 1932-02-13, p. 5.

³²⁹ Iš darbininkų gyvenimo. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-10-20, p. 4.

³³⁰ Iš darbininkų gyvenimo. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-11-10, p. 6.

³³¹ Darbo rūmų darbininkų socialinės-ekonominės sekcijos posėdžio protokolas, 1940-01-13. LCVA f. 389 ap. 1 b. 11 l. 5.

³³² M. Drėmaitė. *Progreso Meteoras. Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918-1940 m.* Vilnius, 2016, p. 222.

³³³ Ten pat, p. 232.

³³⁴ Akcinė b-vė „Drobė“. *Socialdemokratas*. 1931-07-11 dienos, p. 1.

³³⁵ Negražus išnaudojimas. *Socialdemokratas*. 1931-10-10, p. 6.

³³⁶ Kauno įmonėse. *Socialdemokratas*. 1933-02-25, p. 5.

„Pluošte“ ventilatoriai įtaisyti, tačiau neveikė, o rūbinė įrengta kitame pastate, todėl darbininkai norėdami persirengti turėdavo eiti per kiemą, o darbo patalpos buvo šaltos ir nešvarios³³⁷.

XX a. ketvirtame dešimtmetyje mažesnėse Kauno ir kitų miestų dirbtuvėse problemos buvo panašios. Šančiuose įsikūrusioje Seiferio ir Bukančio skardų dirbtuvėje buvo ankšta, oras tvankus, pilnas rūdžių dulkių. Ventilatorių nebuvo, todėl žiemą tekdavo dirbti nevėdinamose patalpose, o vasarą vėdinta atidarant visus langus ir duris bei per dirbtuves traukiant skersvėjui³³⁸. Kitoje Šančiuose veikusioje įmonėje – Butkaus šilkų dirbtuvėje – irgi trūko ventilatorių, todėl patalpose vasarą buvo labai karšta, o ištroškę darbininkai neturėjo geriamo vandens³³⁹. Geriamo vandens trūko ir dirbtuvėje „Orfa“: vandentiekio čiaupas buvo įrengtas tik tualete. Nbuvo persirengimo kambario, todėl paltus ir kitus drabužius darbininkai turėjo palikti dirbtuvių salėje, kur jie apdulkėdavo. Taip pat trūko ir valgyklos³⁴⁰. Tokios pačios bėdos kankino ir Šiauliuose „Vilnos“ verpykloje dirbusius darbininkus – trūko rūbinės, drabužiai dulkėdavo dirbtuvių patalpose, kurios buvo nevėdinamos ir dulkėtos; geriamojo vandens darbo metu gauti taip pat buvo neįmanoma³⁴¹. 1936 m. šešiasdešimt Šiaulių įmonių aplankiusi specialioji komisija nustatė, jog jose būta nemažai trūkumų, nesilaikyta įmonėms taikytų taisyklių, o kenksmingiausios sveikatai sąlygos buvo linų apdirbimo įmonėse, kur net ir galingiausi ventilatoriai neištraukdavo dulkių³⁴².

Spaustuvininkai buvo itin aktyvūs organizuoto darbo judėjimo dalyviai, todėl apie jų darbo vietas sąlygas, atlyginimus ir kitas aktualijas žinome tikrai nemažai. Kadangi daugelis spaustuvių pradžioje veikė tam nepritaikytose patalpose, darbo sąlygos jose buvo prastos: dirbtuvės nešvarios, dulkinos, prastai vėdinamos, sausakimšos. Dėl to išaugdavo grėsmė susirgti tuberkulioze³⁴³. Spaustuvių darbininkams taip pat grėsė apsinuodijimas švinu. Tokios darbo vietas sąlygos buvo suvokiamos kaip Rusijos imperijos „paveldas“³⁴⁴.

Dėl prastos spaustuvių būklės, dar 1923 m. Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga pageidaujama darbo vietas tvarką įtraukė į parengtą (bet taip niekada ir nepriimtą) kolektyvinę darbo sutartį. Pagal ją, grindys ir langai spaustuvėse turėjo būti plaunami kas savaitę, grindys ir kiti paviršiai valomi kasdien po darbo valandų, patalpos šildyti pradedamos valandą prieš darbo pradžią. Patalpose turėjo būti įrengtos spjaudyklės su vandeniu ir valomos kas savaitę. Spaustuvės savininkas turėjo pasirūpinti, jog darbininkai turėtų galimybę nusiplauti

³³⁷ Darbo rūmų darbininkų socialinės-ekonominės sekcijos posėdžio protokolas Nr. 4, 1940-01-12. LCVA f. 389 ap. 1 b. 11 l. 4.

³³⁸ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1932-02-27, p. 5.

³³⁹ Lietuvoje. *Socialdemokratas*. 1932-07-30, p. 4.

³⁴⁰ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1932-04-09, p. 5.

³⁴¹ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1932-05-21, p. 6.

³⁴² A. Bružas. Šiaulių pramonė ir darbininkų būklė. *Darbas*, 1936-05-09, p. 3.

³⁴³ Mūsų spaustuvių švara. *Spauda*, 1928 m. balandis, p. 5.

³⁴⁴ Sveikatos reikalais. *Spaustuvininkas*, 1924 m. rugsėjis, Nr. 7, p. 5

rankas dubenyje ar praustuvėje, o po to nusišluostyti švari rankšluosčiu. Dirbtuvės turėjo būti vėdinamos kasdien po darbo valandų. Spaustuvės patalpos turėjo būti pakankamai gerai apšviestos, tualetai dezinfekuojami kartą per mėnesį. Grindys, ant kurių vaikšto darbininkai turėjo būti išklotos medžiu ar linoleumu, taip pat įrengtos kabyklos, ant kurių darbininkai galėtų pasikabinti savo drabužius³⁴⁵. Toks detalus darbovietės sąlygų aprašymas leidžia daryti prielaidą, kad pastarųjų patogumų nebūta reikšmingoje dalyje spaustuvių, taip pat jog pakankamai gerai nesirūpinta spaustuvių patalpų švara ir higiena. Reikalavimai dėl darbo vietos sąlygų, atsidūrę kolektyvinėje sutartyje rodo, jog siekiant užtikrinti spaustuvinių gerovę ir sveikatą, kenksmingų darbo sąlygų panaikinimas buvo ne ką mažiau svarbus aspektas nei tinkamas apmokėjimas už darbą, darbuotojų socialinė ar sveikatos apsauga.

Tinkamų darbo sąlygų nesugebėjo užtikrinti ir valstybinė įstaiga – „Valstybės spaustuvė“, įsikūrusi gyvenamose patalpose. Kadangi pastatas nebuvo pritaikytas veikti spaustuvei, 1924 m. jos darbininkai skundėsi, jog įjungus spaustuvės techniką, imdavo drebėti kambarių sienos ir grindys, savo nestabilumu keldamos pavojų darbininkų sveikatai ar gyvybei. Nepasitenkinimas reikštas ir dėl spaustuvės šildymo, kadangi krosnys buvo senos, nesugebėjo pakankamai prišildyti patalpų ir apskritai buvo nesaugios naudoti. Be to, žiemą darbininkai neturėjo galimybės naudotis tualetais – nei buvusiais pastato viduje, nei lauko, todėl, kaip rašė „Spaustuvininkas“, spaustuvės darbininkai turėjo kūrybiškai spręsti šią problemą³⁴⁶. Valstybės spaustuvėje taip pat trūko ir darbo priemonių – raidžių – todėl norėdami išdirbti reikalaujamas normas raidžių rinkėjai dėl jų pešdavosi; 1924 m. vasarą du darbininkai už tokias peštynes nubausti po 75 litų bauda³⁴⁷. Iš pradžių buvo svarstyta spaustuvę perkelti į Panemunę ir įrengti fortuose, tačiau galiausiai nutarta pastatyti naują ir spaustuvės darbams pritaiktą pastatą. Statybos prasidėjo 1923 m. vasaros pabaigoje³⁴⁸. Ir iš tiesų, naujoji „Valstybės spaustuvė“ buvo gerai pastatyta, užtikrintos tinkamos higienos sąlygos³⁴⁹.

Atidarant ir įrenginėjant naujas spaustuves, skatinta užtikrinti geresnes darbo sąlygas. 1924 m. Kaune naujai atidarytoje „Švyturio“ spaustuvėje buvo įstatyti didžiuliai langai, dėl to joje dirbę darbininkai džiaugėsi tuo, jog dirbti buvo šviesu³⁵⁰. 1928 m. ši įmonė bankrutavo, ją nupirko „Valstybės spaustuvė“ ir sujungus šias abi bendroves buvo įsteigta „Spindulio“ akcinė bendrovė³⁵¹. Kitų spaustuvių savininkai naujose įmonėse gerų sąlygų užtikrinti per daug nesistengė. 1928 m. pastebėta, jog Kaune naujai steigtos spaustuvės buvo labai mažos: „viename

³⁴⁵ Mūsų reikalais. *Spaustuvininkas*, Nr. 2, 1923-10-13, p. 4.

³⁴⁶ Valstybės spaustuvė. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 5.

³⁴⁷ Darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6, p. 6.

³⁴⁸ Valstybės spaustuvės namų statymo reikalu. *Lietuva*, 1924-02-09, p. 3.

³⁴⁹ Šių dienų įmonės – ligų šaltiniai. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovo mėn., p. 9.

³⁵⁰ Darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6, p. 6.

³⁵¹ Spaudos darbininkų gyvenimas Kaune. *Spaudos darbininkas*, 1928 lapkričio mėn., p. 8.

mažame kambaryje sutalpinta spaustuvė (rinkykla, mašinerija, knygrišykla ir kontora)“ ir piktintasi, jog tokioms spaustuvėms išduodami leidimai³⁵². Per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį darbo sąlygos spaustuvėse itin smarkiai nepasikeitė. 1931 m. darbdaviams skundžiantis dėl Kauno linotipininkų neproduktyvumo, šie atrežė, jog dėl to viso labo kaltos tik prastos sąlygos spaustuvėse: „kambariai maži, tamsūs (daugumoje visą dieną tenka dirbti prie elektros šviesos), žemi, drėgni, net ne visur yra ventiliatoriai, o kai kur nėra nė spjauklyčių. O virinto vandens ar turime spaustuvėse? Ne. Net gėda ir rašyti laikraštį, kad vanduo gerti ir rankoms plauti kai kur yra ne atskirai švariame kambaryje, bet išeinamose vietose [tualetuose – U. M. A.]“³⁵³. Daugelis Lietuvos spaustuvių vis dar veikė tam nepritaikytose patalpose, rūsiuose, kur būta per mažai šviesos, palėpėse ar prastose pašiūrėse. Skūstasi ventiliacijos trūkumu, nešvara ir neplaunamomis grindimis, susikaupusiomis dulkėmis, spjauklyčių trūkumu, tvankiu ir pilnu benzino, žibalo, alyvos garų oru³⁵⁴.

Jau minėtos 1928 m. įsteigtos „Spindulio“ spaustuvės grindys buvo cementinės, todėl darbininkams nuo šalčio gėlė kojos ir grėsė reumatizmas. Savininkai žadėjo grindis iškloti lentomis, tačiau savo pažadų per porą metų neišpildė. Nors dirbtuvėse būta ventiliatorių, tačiau rinkyklos skyriuje šis buvo per silpnas, todėl nepajėgė vėdinti oro ir ištraukti švino ir kitų dulkių³⁵⁵. Lyginant su didelėmis spaustuvėmis, mažųjų spaustuvių darbo sąlygos buvo dar prastesnės. 1931-1934 m. V. Atkočiūno spaustuvėje dirbęs Julius Būtėnas rašė, jog spaustuvė buvo įsikūrusi mediniame nuširusiame vieno aukšto namelyje. Spaustuvėje stovėjo mašina, linotipas, viename kambarėlyje buvo rinkykla, o kontorą atstojo siauras lentinis prieangis, kur prie lango tilpo rašomasis stalas ir nedidelė spinta³⁵⁶. Žinoma, tokioje spaustuvėje higienos sąlygos negalėjo būti geros. 1933 m. M. Adomavičiaus spaustuvėje trūko ne tik darbo priemonių, bet ir vandens – norintys atsigerinti darbininkai turėjo eiti iš dirbtuvės ir vandens ieškoti aplinkui, o po darbo nebuvo kuo nusiplauti rankų³⁵⁷. Situacija šioje spaustuvėje nesikeitė tikrai ilgai: 1938 m. joje apsilankęs Kauno srities technikos inspektorius nurodė, jog iki kitų metų birželio mėn. rūsyje pastatytos spausdinimo mašinos turi būti iškeltos į tinkamas patalpas, o iki kovo mėn. mašinos turi būti pertvarkytos taip, kad tarp jų būtų palikti taisyklėse nustatyti praėjimai, sutvarkyti elektros instaliaciją, įrengti diržų ir diskų apsaugas, sutvarkyti patalpų ventiliaciją, įrengti darbininkams rūbinę, prausyklą, valgyklą. Šių sąlygų neįvykdžius, spaustuvę grasinta uždaryti³⁵⁸.

³⁵² Naujos spaudos įmonės, o spaudiniai brangsta. *Socialdemokratas*. 1928-11-22, p. 2.

³⁵³ Ar blogi Lietuvos darbininkai? *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovo mėn., p. 4.

³⁵⁴ Šių dienų įmonės – ligų šaltiniai. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovo mėn., p. 9.

³⁵⁵ Poligrafijos darbininkų gyvenimas. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovo mėn., p. 13.

³⁵⁶ J. Būtėnas. *Literato duona*. Vilnius, 1975, p. 76.

³⁵⁷ Vietos kronika. *Poligrafijos darbininkas*. 1933 m. gruodžio mėn., p. 62.

³⁵⁸ Kauno srities technikos inspektoriaus pranešimo spaustuvės savininkui M. Adomavičiui 1938-11-24 nuorašas.

Su prastomis sąlygomis darbo vietoje susidūrė ne tik pramonės darbininkai, bet ir tarnautojai. Kaune besisteigiant valstybės įstaigoms, trūko tam pritaikytų patalpų, todėl jos kūrėsi patalpose, kurios dažnai neatitiko higienos ir kitų reikalavimų. Dažniausiai skūstasi tokiais trūkumais kaip drėgmė, šaltis, kiauri vamzdžiai ir pan.,³⁵⁹ kai kurie tarnautojai turėdavo dirbti ankštuose kabinetuose ir dalintis vienu rašomuoju stalu, todėl krisdavo darbo efektyvumas³⁶⁰. Taip pat pastebėta, jog nemažai pašto darbuotojų (o taip pat ir kitų tarnautojų) suserga tuberkulioze, o darbo vietos sąlygos neprisidėjo nei prie ligos prevencijos, nei prie sergančiųjų sveikatos palaikymo ar gerinimo³⁶¹. Pavyzdžiui, Jonišio paštas buvo įrengtas vieno kambario patalpoje: joje buvo telefonas, telegrafas ir teikiamos visos likusios paslaugos. Pašto tarnautojų stalai buvo sugrūsti vienas šalia kito ir vienu metu patalpoje dirbo apie dešimt tarnautojų. Dėl to pašto patalpoje buvo triukšminga ir triukšmas trukdė darbui; be to, neturint atskiros siuntų patalpos, kaskart pristatant pašta, į patalpą patekdavo didelis dulkių kiekis³⁶². Nepakankamai rūpintis Kauno geležinkelio stotyje dirbusiais konduktoriais. Jų kambarys buvo nešvarus, mažas, aprūkęs, grindys ir stalas nešvarūs, trūko lovų budėtojams, todėl tarnautojams kartais teko prigulti poilsio ar miego ant grindų³⁶³.

Darbininkų sveikatą saugančiais teisės aktais susirūpinta gana vėlai: „Pramonės darbininkų sveikatai ir gyvybei saugoti taisyklės“ priimtos tik 1934 m. pabaigoje. Taisyklės numatė, kaip turi būti įrengtos patalpos. Rūsiuose dirbtuves įrengti buvo leidžiama su sąlyga, jog jos bus apsaugotos nuo drėgmės, turės pakankamai natūralios šviesos, bus gerai vėdinamos ir sausos. Palėpėse leidžiama įrengti dirbtuves su sąlyga, kad palėpės patalpos buvo skirtos ir įrengtos gyvenimui, taip pat grindys apsaugotos nuo ugnies, o lubos – nuo šilumos praleidimo. Darbo patalpų grindys turėjo būti lygios, neslidžios ir nešaltos: jei jos padarytos iš akmens, plytų, betono ar molio, tai nuolatinio dirbančiųjų stovėjimo vietose turėjo būti paklotos lentelės ar kita izoliacinė medžiaga. Ten, kur dirbama su skysčiais, grindys turėjo būti nuolaidžios³⁶⁴. Darbo vietoje turėjo būti pakankamai langų ir šviesos, patys langai švarūs, o saulės pusėje įrengtos priemonės šviesai ir karščiui sumažinti ar sulaikyti. Uždarose darbo patalpose turėjo būti ne vėšiau nei 14-16° C, jei darbas atliekamas sėdint – 18° C. Darbo patalpos privalėjo būti vėdinamos; jei natūralaus vėdinimo nepakako, turėjo būti įrengtas dirbtinis vėdinimas.

LCVA f. 381 ap. 1 b. 2 l. 30.

³⁵⁹ A. Mikalauskas. Valstybės tarnautojų darbo sąlygos Kaune 1918–1940 m. *Kauno istorijos metraštis*, T. 11, Kaunas, 2011, p. 49.

³⁶⁰ Ten pat, p. 54.

³⁶¹ Jau metas susirūpinti. *Paštininkų žodis*, Nr. 4, 1926-10-10, p. 2.

³⁶² *Paštininkų žodis*, Nr. 5, 1926-11-10, p. 12.

³⁶³ Konduktorius. Ar verta ilgiau tylėti? *Socialdemokratas*, 1923-03-29, p. 2.

³⁶⁴ Pramonės darbininkų sveikatai ir gyvybei saugoti taisyklės. *Vyriausybės žinios*, 1934-12-06, nr. 462, eil. 3243, p. 8.

Gamybinėse patalpose oras turėjo būti valomas nuo dulkių, dujų, garų³⁶⁵. Darbininkams, kurių sveikatai dėl darbo pobūdžio (garų, nuodingų ar karštų skysčių, ėsdinančių medžiagų, skeveldrų, dulkių ir kt.) galėjo kilti pavojus, turėjo būti išduodami apsauginiai akiniai ar kaukės, respiratoriai, prijuostės, specialioji avalynė ar kitos reikalingos apsauginės priemonės, taip pat ir darbiniai rūbai³⁶⁶. Šios taisyklės turėjo darbininkams užtikrinti ir tokius dalykus kaip geriamasis vanduo, taip pat vanduo nusiprausti, atskiros šildomos patalpos valgyklai, spintelės rūbams ir kitiems daiktams pasidėti, įrengti praustuvai ar prausyklos, dirbtuvių patalpose palaikoma švara, valomos ne tik grindys, bet ir sienos bei lubos, pastatyta spjaudyklių, kurios dezinfekuojamos ir valomos kasdien. Dirbtuvių patalpos privalėjo būti valomos ne darbo metu, kad nesukeltų dulkių. Darbininkams turėjo būti įrengti tualetai – atskirai vyrams ir moterims; 25 darbininkams turėjo būti skirtas vienas tualetas, o vyrams įrengti pisuarai. Dirbtuvėse, kuriose buvo aukšta nelaimingų atsitikimų rizika, privalėjo būti vaistinėlės su priemonėmis pirmajai pagalbai suteikti³⁶⁷.

Vis dėl to tenka abejoti, ar taisyklių buvo kruopščiai ir nuosekliai laikomasi; darbininkų skundų dėl darbo sąlygų būta iki pat II pasaulinio karo pradžios, o skųstasi darbo sąlygomis, kurios prieštaravo šioms taisyklėms. Be to, 1939 m. darbininkams reklamuojamos kaukės nuo dulkių (**Priedas Nr. 4, p. 333**) verčia manyti, kad dulkių problema nebuvo tinkamai sprendžiama, o reikalavimo darbininkus aprūpinti deramomis sveikatos apsaugos priemonėmis darbdaviai bei įmonių vedėjai taip pat toli gražu ne visada laikėsi.

Nors informacijos apie prastas sąlygas dirbtuvėse tikrai nemažai, nederėtų galvoti, jog visur darbovietės buvo nešvarios, netvarkingos, nevėdinamos ir neužtikrino elementarių dirbančiųjų poreikių. Informacija apie gerai įrengtas dirbtuves ir kabinetus daug rečiau „prasibraudavo“ į spaudos puslapius, rečiau patraukdavo darbininkų gerove besirūpinančių organizacijų ir institucijų dėmesį, todėl teigiami pavyzdžiai gan fragmentiškai aptariami ne dėl savo išskirtinumo kaip išimtiniai ir reti atvejai, bet dėl šaltinių trūkumo, neleidžiančio tinkamai atskleisti rūpinimosi tinkama darbo aplinka ir darbininkų sveikata.

Bene labiausiai darbininkais rūpinosi „Maisto“ bendrovė. Žinoma, tą sąlygojo ir bendrovės veiklos pobūdis – maisto pramonė reikalavo aukštų higienos standartų. 1932 m. pastatytas „Maisto“ fabrikas Šiauliuose buvo moderniai įrengtas, jame iš viso buvo daugiau nei 200 atskirų patalpų, tarp kurių ir kambariai darbininkams, kur jie galėjo pietauti, laikyti drabužius, taip pat dušas ir vonios, kur darbininkai galėjo nusiprausti po darbo³⁶⁸. 1938-1939 m.

³⁶⁵ Pramonės darbininkų sveikatai ir gyvybei saugoti taisyklės. *Vyriausybės žinios*, 1934-12-06, nr. 462, eil. 3243, p. 9.

³⁶⁶ Ten pat, p. 12.

³⁶⁷ Ten pat, p. 13.

³⁶⁸ Didelis Šiaulių bekono fabrikas baigiamas statyti. *Lietuvos aidas*, 1932-09-15, p. 7.

Kauno miesto poreikius aprūpinti skirta „Maisto“ skerdykla buvo gerai apšviesta ir vėdinama, o jos antrame aukšte įrengtos patalpos darbininkams³⁶⁹. Rūpintasi ne tik geromis sąlygomis įmonės patalpose ar darbininkų apgyvendinimu, bet organizuota ir kultūrinė veikla: gamyklose steigti darbininkų knygynai, prenumeruoti laikraščiai, pirkti sporto įrenginiai, muzikos instrumentai, veikė šaulių būriai, chorai, orkestrai, rengtos paskaitos, įsteigti 2 vaikų darželiai³⁷⁰. Vis dėlto geras įrengimas ne visada reiškė ir aukštą teikiamų paslaugų kokybę: 1935 m. Kaune „Maisto“ fabriko valgykloje valgantys darbininkai skundėsi, kad pietūs neskanūs, indai nešvarūs, lėkštės apdaužytos, valgyklos patalpa nešvari³⁷¹. Palemono darbininkams taip pat savotiškai pasisekė: kadangi netoli fabriko nebuvo krautuvų, valgykla buvo įrengta fabrike. Čia pietūs kainavo 30 centų („Maisto“ valgykloje – 50), už tiek darbininkai gaudavo sriubos ir mėsos. Valgykla buvo moderniai įrengta, atitiko visus higienos reikalavimus. Be to, Palemono darbininkai turėjo savo krautuvę, o planuose būta pirties ir nedidelės darbininkų kolonijos statybos³⁷².

1935 ir 1938 m. plečiant Marijampolės cukraus fabriko kompleksą, pastatytas ir įrengtas darbininkų klubas, darbininkų poilsio kambariai, skaitykla, valgykla, stalo teniso kambarys. Planuota pastatyti ir darbininkams skirtus gyvenamuosius namus³⁷³. Geromis darbo vietos sąlygomis 1932 m. dziaugėsi ir Marijampolės vaisvandenių ir limonado fabriko „Labutis“ darbininkai. Fabriko patalpos buvo erdvios, šviesios, švarios, todėl fabriko savininkai nepraleisdavo progos jomis pasigirti³⁷⁴. Darbininkų gerove taip pat rūpinosi „Pienocentras“. 1939 m. rengtasi Šančiuose statyti butų koloniją darbininkams ir tarnautojams. Tarnautojų butams buvo skirti ir 1931 m. Laisvės al. pastatyti „Pienocentro“ rūmų viršutiniai aukštai³⁷⁵.

Kauno „Paramos“ kooperatyvo kepykla pasižymėjo savo higiena. Ji buvo įrengta taip, kad į jos patalpas darbininkas patekdavo per pirtį su dušu savo kasdienius rūbus palikdamas kitame kambaryje. Pasinaudojęs pirtimi, darbininkas apsivilkdavo darbininius rūbus ir kibdavo į darbą, o po darbo namo keliaudavo tuo pačiu keliu: per pirtį, joje išsimaudęs ir persirengęs savo drabužiais³⁷⁶. Tai turėjo ne tik teigiamos įtakos darbininko higienai bei sveikatai, bet ir higienos palaikymui kepykloje, kuo „Parama“ grindė savo duonos gaminių reklamą.

³⁶⁹ M. Drėmaitė. *Progreso Meteoras. Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918-1940 m.* Vilnius, 2016, p. 144.

³⁷⁰ Ten pat, p. 149-150.

³⁷¹ Iš darbininkų gyvenimo. *Darbininkų atstovybės balsas.* 1935-09-15, p. 4.

³⁷² Darbininkų kolonija Palemone. *Darbininkų atstovybės balsas,* 1935-08-25, p. 4.

³⁷³ M. Drėmaitė. *Progreso Meteoras. Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918-1940 m.* Vilnius, 2016, p. 158.

³⁷⁴ Darbininkų būklė Marijampolės fabrikuos. *Socialdemokratas,* 1932-04-09, p. 1.

³⁷⁵ M. Drėmaitė. *Progreso Meteoras. Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918-1940 m.* Vilnius, 2016, p. 125-127.

³⁷⁶ L. Rudaitis. Pirtys darbininkams. *Darbininkų atstovybės balsas,* 1934-05-01, p. 12.

Gera buvo įrengtos ir plačiabėgių geležinkelių dirbtuvės Šančiuose: darbininkai turėjo salę, kuria galėjo naudotis pietų metu ar joje organizuoti savo renginius, taip pat leisti joje pertraukas žaisdami šachmatais ar skaitydami laikraščius. Greta salės buvo virtuvė, kurioje geležinkelių darbininkai galėjo užsiplikyti arbatos ar pasišildyti atsineštus pietus. Joje taip pat buvo įrengta praustuvė, kur buvo galima nusiplauti rankas. Dirbtuvės kieme stovėjo pastogė, kurioje darbininkai galėjo palikti savo dviračius³⁷⁷. Kita vertus, tokias puikias darbo vietas sąlygas turėjo ne visi geležinkeliniai: kai kurios dirbtuvės neturėjo tinkamos ventiliacijos ar šildymo sistemos, praustuvių, drabužinių, valgyklų ir skaityklų. Tam, kad būtų pagerintos darbo vietos sąlygos, 1935 m. pradžioje geležinkelių valdyba pažadėjo dirbtuvėse įrengti papildomas krosnis, įstatyti daugiau langų, įrengti ventiliaciją ir tinkamą apšvietimą, suteikti galimybę darbininkams gauti geriamo vandens visose Kauno dirbtuvėse. Pažadėta pokyčius įgyvendinti per metus³⁷⁸.

Verta pažymėti, jog Šančių geležinkelio dirbtuvių patogumais naudojosi ne tik jų darbininkai. Dirbtuvėse įrengtoje pirtyje lankėsi ir darbininkų šeimos, ir geležinkeliuose nedirbantys Šančių gyventojai, kadangi pirties kaina buvo nedidelė. Pirtis buvo įrengta labai paprastai ir senamadiškai, bet kadangi ji buvo vienintelė vieša pirtis visame kvartale, jos lankomumas buvo didžiulis. Todėl 1936 m. geležinkelių valdybai nutarus pirtį uždaryti, Šančių gyventojai ir geležinkelių dirbtuvės darbininkai pasiūlė vietoje to pirtį suremontuoti ir išsaugoti³⁷⁹. Pirtį turėjo ir Šiaulių geležinkelių dirbtuvės, tačiau joje sąlygos buvo tokios prastos, kad darbininkai ja nesinaudojo ir verčiau rinkosi miesto viešąsias pirtis³⁸⁰.

Pažymėtina, kad apskritai Lietuvoje pramonės įmonių ir įstaigų higienos sąlygos sunormuotos buvo pakankamai vėlai, tačiau pažeidimų būta ir priėmus atitinkamas taisykles. Dažniausiai darbo vietose stigo šviesos, nebuvo užtikrinama švara, gera ventiliacija ir šildymas šaltuoju metų laiku, ne visur buvo įrengti tualetai, praustuvės, drabužinės, todėl darbovietėse susidarydavo sąlygos plisti įvairioms užkrečiamoms ligoms. Mažųjų įmonių higienos sąlygos buvo prastesnės nei didžiųjų – naujai pastatytos didelės pramonės įmonės stengėsi įrengti tinkamas ir visas higienos normas atitinkančias darbo patalpas.

³⁷⁷ J. Sakalas. Ten, kur rengiami ir gydomi riedmenys. *Geležinkelininkas*, 1935 m. Nr. 1, p. 5.

³⁷⁸ Kaip bus gerinama darbininkų būklė. *Geležinkelininkas*, Nr. 2, 1935, p. 21.

³⁷⁹ Ar uždarytina Kauno pirtis. *Geležinkelininkas*, Nr. 15, 1936, p. 240.

³⁸⁰ *Geležinkelininkas*, Nr. 1, 1936, p. 12.

2. 2. Darbas, fizinė ir psichinė sveikata

*Kol akys šviesios žybcioja, / storiausias knygas renkam, / apaks nuilsę jos - / jėgų gyvent netenkam. / <...> Tarp dulkių vis, tarp dulkių. / Nueis velniop jaunatvė. / Tada tave kaip mulkį / išmes badaut į gatvę.*³⁸¹

Prastas pramonės įmonių įrengimas, švaros ir tvarkos dirbtuvėse bei kabinetuose nesilaikymas dirbančiųjų pasipiktinimą kėlė, žinoma, ne be reikalo. Daugiausia nerimauta dėl padidėjusios rizikos susirgti tuberkulioze, tačiau statistiniai duomenys apie sergamumą infekcinėmis ligomis rodo ką kita. 1930 m. Kauno mieste didžiausias sergamumas buvo lytiškai plintančiomis ligomis – sifiliu (623 atvejai) ir gonorėja (695); tuo tarpu tuberkuliozės atvejų užregistruota 204. Kur kas didesnę grėsmę darbo vietoje kėlė gripas (690). Šiauliuose taip pat daugiausiai sirgta gripu (626), registruota 20 tuberkuliozės atvejų. Panevėžyje susirgusių tuberkulioze buvo 14, gripu – 76³⁸². 1938 m. situacija stipriai nesikeitė: Kauno mieste daugiausiai registruota susirgimų lytiškai plintančiomis ligomis (429 sifilio, 1148 gonorėjos atvejai), tuo tarpu tuberkulioze susirgo 202, gripu – 175 asmenys. Lytiškai plintančios ligos taip pat labiau už tuberkuliozę ar gripą grasė Šiauliuose (67 gripo ir 39 tuberkuliozės atvejai) ir Panevėžyje (38 tuberkuliozės atvejai, gripu nesirgta)³⁸³. Žinoma, ne visi sergantieji kreipdavosi į gydytojus, todėl statistika nėra pilnutinė. Kita vertus, žiūrint į pagrindines mirties priežastis matome, jog 1924 m. nuo tuberkuliozės mirė 3614, 1925 m. - 3418 asmenys,³⁸⁴ 1926 m. plaučių tuberkuliozė pareikalavo 3091 gyvybės³⁸⁵. 1930 m. Lietuvoje nuo plaučių tuberkuliozės mirė 2744 asmenys,³⁸⁶ 1939 m. mirčių nuo tuberkuliozės skaičius sumažėjo iki 1882³⁸⁷. Taigi, per visą nepriklausomybės laikotarpį tuberkuliozė pasiglemžė nemažai gyvybių, todėl dėl nešvariose nevedinamose dirbtuvėse susidariusių puikių sąlygų plisti tuberkuliozei nerimauta tikrai ne be reikalo. Galima spėti, jog ne visi tuberkulioze susirgę darbininkai kreipdavosi į gydytojus – tokia liga, vadovaujantis „Pramonės darbininkų sveikatai ir gyvybei saugoti taisyklėmis“, galėjo jiems kainuoti darbo vietą.

³⁸¹ K. Jakubėnas. Raidžių rinkėjo laimė. *Bundanti žemė*, Vilnius, 1972, p. 188.

³⁸² G. Vaskela. Užregistruota susirgimų infekcinėmis ligomis 1930 metais apskritimis. *Lietuva 1919-1940 metais skaitmenimis*, 2002. Prieiga per internetą: <<http://ls1919.hostfree.lt/HTM/b008.html>> [žiūrėta: 2016-10-23]

³⁸³ G. Vaskela. Užregistruota susirgimų infekcinėmis ligomis 1938 metais apskritimis. *Lietuva 1919-1940 metais skaitmenimis*, 2002. Prieiga per internetą: <<http://ls1919.hostfree.lt/HTM/b009.html>> [žiūrėta: 2016-10-23]

³⁸⁴ G. Vaskela. Mirusieji 1924-1925 metais mirties priežastimis. *Lietuva 1919-1940 metais skaitmenimis*, 2002. Prieiga per internetą: <<http://ls1919.hostfree.lt/HTM/a037.html>> [žiūrėta: 2016-10-23]

³⁸⁵ G. Vaskela. Mirusieji 1926 metais mirties priežastimis. *Lietuva 1919-1940 metais skaitmenimis*, 2002. Prieiga per internetą: <<http://ls1919.hostfree.lt/HTM/a038.html>> [žiūrėta: 2016-10-23]

³⁸⁶ G. Vaskela. Mirusieji 1930 metais mirties priežastimis. *Lietuva 1919-1940 metais skaitmenimis*, 2002. Prieiga per internetą: <<http://ls1919.hostfree.lt/HTM/a039.html>> [žiūrėta: 2016-10-23]

³⁸⁷ G. Vaskela. Mirusieji 1939 metais mirties priežastimis. *Lietuva 1919-1940 metais skaitmenimis*, 2002. Prieiga per internetą: <<http://ls1919.hostfree.lt/HTM/a040.html>> [žiūrėta: 2016-10-23]

Miestų darbininkai darbo vietoje susidūrė ne tik su rizika susirgti užkrečiamomis ligomis. Dėl netinkamai įrengtų dirbtuvių ar darbo saugos taisyklių nesilaikymo (ar neišmanymo) būta nemažai nelaimingų atsitikimų, kuomet darbo metu susižalodavo darbininkai ar tarnautojai. 1931 m. atsakydami į priekaištus dėl prastų darbo rezultatų, Kauno linotipininkai nupasakojo savo darbo pavojingumą ir jį netgi pateikė kaip argumentą kelti atlygį: „linotipininkų darbas yra sunkesnis ir atsakomingesnis, o kartu ir pavojingesnis. Čia jam mašina kiekvienu momentu gali nutraukti ne tik pirštą, bet ir ranką, be to, gali metalas nudeginti rankas, veidą, o kartais, ko gero, ir išdeginti akis. Užtat ir atlyginimas jiems turi būti didesnis“³⁸⁸. Suskaičiuoti kiek 1918-1940 m. laikotarpiu darbo vietoje buvo sužalotų darbininkų yra neįgyvendinama užduotis: tam ne tik trūksta dokumentų (ne visų miestų darbo inspektorių dokumentai išlikę), tačiau susiduriama ir su problema, jog tiriamuoju laikotarpiu tikrai ne visi darbo vietoje įvykę incidentai buvo registruojami. Siekiant išvengti baudų ir atsakomybės, darbdaviai ar dirbtuvių vedėjai neretai mėgindavo su darbininku susitarti tiesiogiai, apie incidentą neinformuodami atitinkamų institucijų. Todėl nors nelaimingų atsitikimų darbo vietoje masto atskleisti šiame tyrime veikiausiai ir nepavyks, pasistengsime pateikti, aptarti ir išanalizuoti kelis atvejus, leidžiančius geriau atskleisti šią problemą.

1922 m. lapkritį į Socialinės apsaugos inspektorių kreipėsi Pranas Gutauskas, dirbęs Kauno siaurųjų geležinkelių dirbtuvėje dailide. 1921 m. gruodžio 10 d. dirbdamas prie mašinų per neatsargumą susižalavo tris kairės rankos pirštus. Po gydymo P. Gutauskas buvo atleistas iš darbo be pašalpos. Dėl sužalotų pirštų jis nebegalėjo dirbti dailidės darbo, todėl atsidūrė prastoje situacijoje ir prašė pašalpos iki kol ras darbą. Darbininko prašymą nutarta patenkinti³⁸⁹. Šis atvejis iliustruoja gana dažną praktiką, kuomet sužaloti darbininkai buvo atleidžiami nesirūpinant tolimesne jų padėtimi. Kadangi darbdaviai ilgą laiką nebuvo įpareigoti pranešti apie incidentus darbo vietoje, kuriuose nukentėdavo darbininkai, o už nepranešimą netaikytos rimtesnės nuobaudos, koks skaičius dirbančiųjų susidūrė su tokiomis pačiomis problemomis kaip ir P. Gutauskas, sužinoti yra neįmanoma, tačiau reikėtų manyti, jog tokių atvejų buvo ne vienas ir ne du.

1929 m. vasario pabaigoje į Panevėžio apygardos darbo ir socialinės apsaugos inspektorių kreipėsi Juozas Francevičius, dirbęs „Traubo“ žemės ūkio mašinų fabrike. Vasario 8 d. darbo metu J. Francevičius nusidegino ranką, todėl negalėjo dirbti ir buvo neaišku kada jis pasveiks. Ligoninių kasos už ligos laiką nemokėjo, kadangi tarybos nutarimu pašalpą dėl nelaimingo atsitikimo turėjo mokėti darbdavys. Darbininkas prašė įsakyti darbdaviui Traubui sumokėti jam priklausančią pašalpą. Apie šį incidentą darbdavys darbo inspektoriaus nebuvo

³⁸⁸ Ar blogi Lietuvos darbininkai? *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovo mėn., p. 5.

³⁸⁹ P. Gutausko prašymas Socialinės apsaugos inspektoriui, 1922-11-24, Kaunas. LCVA f. 928 ap. 1 b. 206 l. 12.

informavęs, nors tai buvo privaloma, todėl pavesta išsiaiškinti, kodėl tai nebuvo padaryta. Veikiausiai taip siekta išvengti pašalpos mokėjimo – ši nukentėjusiam darbininkui tikrai priklausė³⁹⁰. Pastarasis incidentas paskatino Panevėžio apygardos darbo inspektorių J. Kedį tų pačių metų rugsėjį išleisti aplinkraščių pramonės įmonių savininkams ir vedėjams, kuriame primintos „užmirštos“ jų pareigos pranešti raštu darbo inspekcijai apie nelaimingus atsitikimus. Ateityje už nepranešimą pagrasinta taikyti nuobaudas³⁹¹. Vadinasi, iki tol netaikius jokių pabaudų, darbdaviai ir dirbtuvių vedėjai iš tiesų turėjo puikias sąlygas neinformuoti darbo inspekcijos apie nelaimingus atsitikimus darbo vietoje, taip į sudėtingą padėtį nustumdami dirbančiuosius – tokiu atveju, nukentėję darbininkai likdavo be pašalpos. Vis dėlto net įpareigojus atsakingus asmenis pranešti apie nelaimingus atsitikimus darbo vietoje atsakingoms institucijoms, šių nurodymų laikytasi ne visada. Informacijos apie nuslėptas nelaimes aptinkame ir gerokai vėlesniais metais; pavyzdžiui, 1937 m. prašyta nubausti „Kauno audinių“ fabriko vedėją už tai, jog jis nebuvo pranešęs policijai ir darbo inspekcijai apie sausio 20 d. įvykusį nelaimingą atsitikimą fabriko darbininkui Juozui Sakalauskui³⁹².

Išliko nemažai Panevėžio miesto darbo inspekcijos dokumentų, todėl apie nelaimingus atsitikimus darbo metu įvykusius Panevėžyje bei atliktus tyrimus žinome gana nemažai. Pavyzdžiui, 1932 m. gegužės 11 d. B. Zalmanui, I. Fondileriui ir J. Mileriui priklausiusiame malūne „Pirmyn“ darbininkui Jonui Nečioniui buvo nukirsti trys dešinės rankos pirštai (nykštys, smilius, didysis) – pastarasis prarado 35 proc. darbingumo. Dėl incidento buvo kalta netvarkinga įranga: lentpjūvės diskinis pjūklas neturėjo vagonėlio, darbininkai lėtas stūmė rankomis. Taip pat nebuvo apdengtas diskinis pjūklas, todėl atšokančios skeveldros galėjo sužeisti dirbančiųjų akis. Lentpjūvėje apsilankiusio technikos inspektoriaus manymu, pjūklas buvo įrengtas primityviai ir nesilaikant reikalavimų, dėl šios priežasties ir įvyko nelaimė. Apie nutikusią nelaimę atsakingi asmenys darbo inspektoriui nepranešė,³⁹³ todėl galima spėlioti, jog tokiu elgesiu mėginta išvengti kompensacijos mokėjimo. Tą patvirtina ir tolimesni darbdavių veiksmai. Darbo inspektorius nustatė, jog sužalotam darbininkui turėjo būti išmokėta vienkartinė 3033,3 litų išmoka arba dešimt metų kasmet išmokėti po 303,3 litų³⁹⁴. Tačiau malūno vedėjas Z. Breneris nesutiko mokėti kompensaciją, kadangi jo teigimu, dar nebuvo

³⁹⁰ J. Franckevičiaus prašymas Panevėžio apygardos darbo ir socialinės apsaugos inspektoriui, 1929-02-28. LCVA f. 804 ap. 1 b. 10 l. 19.

³⁹¹ Panevėžio apygardos darbo inspektoriaus aplinkraštis, 1929-09-13. LCVA f. 804 ap. 1 b. 10 l. 86.

³⁹² Darbo inspektoriaus pranešimas vyriausiosios socialinio draudimo valdybos pirmininkui. LCVA f.381 ap. 1 b. 2 l. 22

³⁹³ Panevėžio miesto policijos nuovados viršininko padėjėjo V. Šalkausko protokolo 1932-05-11 nuorašas. LCVA f. 804 ap. 2 b. 27 l. 16.

³⁹⁴ Panevėžio apygardos darbo inspektoriaus pranešimo lentpjūvės savininkams 1932-06-08 nuorašas. LCVA f. 804 ap. 2 b. 27 l. 28.

išaiškinta ar administracija buvo kalta dėl įvykusios nelaimės ir tik nustačius malūno administracijos atsakomybę, bus imtasi vykdyti inspektoriaus nutarimą dėl kompensacijos³⁹⁵.

1932 m. rugpjūčio 22 d. darbo vietoje buvo sužeistas Panevėžyje (Kranto g. 28) veikusios Zelmano ir Leibos Giršavičių lentpjūvės darbininkas Stasys Ščikatavičius. Darbo dienos pradžioje darbininkas paleido į darbą lentpjūvės lokomobilį ir pasilipo ant jo sutepti mašiną tepalu. Tuo metu trūko lokomobilio dalis ir sunkiai sužeidė S. Ščikatavičiaus galvą. Nukentėjęs darbininkas buvo paguldytas į žydų ligoninę, jam prakirsta galva, kaukolės skeveldros buvo įsirėžusios į smegenis, grėsė rimtas pavojus sužalotojo gyvybei³⁹⁶. Nelaimę mačiusio bendradarbio liudijimu, „lokomobilis buvo senas ir dažnai būdavo netvarkoje, nuolat reikėdavo jį remontuoti“³⁹⁷. Darbininkas S. Ščikatavičius buvo sužalotas sprogus ir lūžus vienai garo katilo štangai, tačiau 1932 m. lapkritį Panevėžio miesto policijos nuovados viršininkas J. Lukšionis remdamasis technikos inspektoriaus teigimu, jog garo katilas buvo tvarkingas ir štanga lūžo dėl darbininko kaltės, kvotą dėl nelaimingo atsitikimo nutraukė³⁹⁸. Darbo vietoje sužalotas darbininkas išgyveno. Daktaras J. Vileišis nustatė, jog Stasys Ščikatavičius po incidento prarado 70 proc. darbingumo, todėl jam lentpjūvės savininkai privalėjo mokėti pensiją (606,6 lt į metus) arba vienkartinę išmoką už 10 metų, t.y. 6066,6 lito³⁹⁹. Nurodytą sumą darbdaviai mokėti vengė, tačiau įdomiau tai, jog nepaisant liudininko parodymų apie prastos būklės ir dažnai remontuojamą mašiną, technikos inspektorius nusprendė, kad įrenginys buvo techniškai tvarkingas ir nelaimė įvyko dėl darbininko kaltės. Žinoma, neatmetama galimybė, kad sužalotas darbininkas nesilaikė darbų saugos, todėl ir įvyko nelaimė, bet sprendimas laikyti lūžusią mašiną techniškai tvarkingai kelia abejonių, kurias dėl inspektorių objektyvumo išsakydavo ir patys darbininkai.

Nors registruoti darbininkus ligonių kasose priėmus atitinkamą įstatymą darbdaviai privalėjo, ne visi laikėsi šių nurodymų: kiek dirbančiųjų nebuvo įregistruoti suskaičiuoti sunku; Panevėžio Darbo Inspekcijos dokumentuose yra užregistruota daugybė tokių atvejų. Dažniau į ligonių kasas darbuotojų neregistruodavo mažos įmonės. Didžiųjų fabrikų darbininkų situacija šiuo klausimu buvo geresnė. Tą patį 1936 m. pastėbėjo ir „Darbo rūmų“ atstovai⁴⁰⁰. Į ligonių kasas neįregistruoti darbininkai susidurdavo su rimtomis problemomis jei susižalodavo darbo metu. 1931 m. liepą Kaune veikusioje Goldbergo kepykloje užsidegė dujos ir smarkiai apdegino

³⁹⁵ Malūno „Pirmyn“ vedėjo Z. Brenero pareiškimas Panevėžio apskrities darbo inspektoriui, 1932-06-15. LCVA f. 804 ap. 2 b. 27 l. 29

³⁹⁶ Panevėžio miesto policijos nuovados viršininko pavaduotojo V. Šalkausko protokolo 1932-09-02 nuorašas. LCVA f. 804 ap. 2 b. 27 l. 11.

³⁹⁷ Ten pat, p. 12.

³⁹⁸ Panevėžio miesto policijos nuovados viršininko J. Lukšionio nutarimas, 1932-11-09. LCVA f. 804 ap. 2 b. 27 l. 14.

³⁹⁹ Panevėžio apygardos darbo inspektoriaus pranešimo lentpjūvės savininkams 1932-12-06 nuorašas. LCVA f. 804 ap. 1 b. 27 l. 7.

⁴⁰⁰ A. Bružas. Šiaulių pramonė ir darbininkų būklė. *Darbas*, 1936-05-09, p. 3.

kepėją Bureišą: sužalota viršutinė kūno dalis, veidas, rankos. Bureišas buvo nuvežtas į miesto ligoninę, kur jam suteikta pirmoji pagalba, už kurią ligoninė iš kepyklos savininko pareikalavo susimokėti 10 litų. Savininkas šią sumą mokėti atsisakė, o po to paaiškėjo, jog kepėjas ligonių kasoje įregistruotas nebuvo, todėl gydymo išlaidos iš savininko turėjo būti išieškotos teismuose⁴⁰¹.

Peržiūrint spaudoje pasirodžiusias žinutes apie darbo metu susižalojusius darbininkus susidaro įspūdis, jog tokių incidentų mastas buvo didžiulis ir reikiamų priemonių to išvengti nebuvo imtasi arba jos nebuvo tinkamai įgyvendinamos. Tą patį pastebėjo ir reguliariai į darbininkišką spaudą rašęs P. Žibartas. Rinkdamas informaciją apie nelaimingus atsitikimus darbo vietoje, jis atrado, jog iš 57 nelaimingų atsitikimų, 17 pareikalavo darbininkų gyvybių, kitais atvejais aukos liko neįgaliomis ar patyrė lengvesnius sužalojimus. Tik 9 atvejais dėl nelaimių buvo kalti darbdaviai, o 3 atvejais – netvarkinga technika. Likusiais atvejais dėl nelaimių buvo kalti darbininkai. Tačiau autorius skatino „pagalvoti ir apie tų nelaimių priežastis. Čia su skaudančia širdim reikia pripažinti kad mes, darbininkai, dažnai prie darbo parodom per mažai rūpestingumo ir dar mažiau atsargumo.“⁴⁰² Su P. Žibartu tenka sutikti; pavyzdžiui, 1935 m. Kaune „Maisto“ fabrike kapojant kiaulieną darbininkas kirviu nukirto savo kolegai S. Norkevičiui 3 vienos rankos pirštus. Darbo inspektorius tyrė nelaimės priežastis⁴⁰³, kadangi neaišku, ar ji įvyko dėl darbininkų ar dėl darbdavių kaltės. Neretai nelaimės įvykdavo prie Kauno miesto kanalizacijos ir vandentiekio darbų. Kanalizacijoje rinkdavosi nuodingos dujos, tad darbų vadovai turėjo savo darbininkus informuoti apie reikalingas atsargos priemones. Deja, tai buvo daroma toli gražu ne visada. 1931 m. pavasarį du darbininkai turėjo išvalyti potvynio sugadintą vamzdį. Šiam sugedus, jame ėmė kauptis dujos, kuriomis apsinuodijo du vamzdį taisę darbininkai⁴⁰⁴. 1934 m. lapkritį Aukštojoje Panemunėje (A. Smetonos al. 45) vesta kanalizacija. Žemės buvo blogai atremtos, todėl įvyko jų griūtis. Jos metu darbininkas J. Kudirka buvo palaidotas po žemėmis ir, deja, iš po jų ištrauktas jau negyvas⁴⁰⁵.

Situacija iš esmės nepasikeitė per visą tiriamąjį laikotarpį. 1937 m. gruodį griuvo ir vieno darbininko gyvybės pareikalavo Šančiuose statytas Kauno Miesto Savivaldybės garažas⁴⁰⁶, o 1938 m. sausį prie griauamo Kauno miesto savivaldybės garažo susižeidė dar du darbininkai⁴⁰⁷. 1940 m. pradžioje „Darbininkas“ pasidalino keliais pavyzdžiais iš Lietuvos miestuose veikusiose įmonėse įvykusių nelaimių: Leibos Faivovičiaus lentpjūvės darbininkui

⁴⁰¹ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1931-07-11, p. 6.

⁴⁰² Paul. Žibartas. Daugiau rūpestingumo ir atsargumo prie darbo. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-05-12, p. 3.

⁴⁰³ Iš darbininkų gyvenimo. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1935-07-28, p. 4.

⁴⁰⁴ Kas kaltas dėl darbininkų žuvimo kanalizacijoj. *Diena*, 1931-06-05, p. 2.

⁴⁰⁵ Mūsų žinios. *Darbininkas*, 1934-11-03, p. 4.

⁴⁰⁶ Vakarykštė nelaimė Šančiuose. *Lietuvos Aidai*, 1937-12-12, p. 3.

⁴⁰⁷ Kas naujo darbo Lietuvoje. *Darbininkas*. 1938-01-29, p.6.

Vincui Svederskiui mechaninis pjūklas nupjovė tris dešinės rankos pirštus, kai darbininkas pjaustė lentas ir per neatsargumą įkišo ranką į mašiną. Šiauliuose Iciko Kaco lentpjūvėje kraunant medžius darbininkui Alfonsui Protopopovui lūžo kairė koja. Panevėžyje Sinkevičiaus malūno darbininkas Antanas Pauliukevičius nešdamas laiptais maišus nukrito ir susilaužė stuburą⁴⁰⁸.

1937 m. įsteigtos Draudimų nuo nelaimingų atsitikimų kasos duomenimis, 1938 m. Lietuvoje buvo įregistruota viso 4858 sužeidimai (1937 m. - 2054). Tekstilės pramonėje įvyko 241 nelaimingas atsitikimas, drabužių gamyklose 20, medžio pramonėje 537, popieriaus ir poligrafijos įmonėse 67, odų ir kailių 49, metalo mašinų 835, chemijos 91, maisto 548, elektros 41, transporto 206, statybų – net 1287. Daugiausia buvo sužeista vyrų – 4408, o moterų buvo sužeista 450. Nuo sužeidimų patirtų darbo vietoje mirė 22 asmenys (1937 m. žuvo 25). Daugiausiai gyvybių pareikalavo statybos (7) ir transportas (4). Prie mašinų ir staklių susižeidė 644 vyrai ir 130 moterų, transporto srityje susižeidė 347 asmenys. Daug darbininkų nukentėjo krisdami (499) ar dėl žemių ar kitų daiktų griuvimo (477), dėl įrankių kaltės susižalojo 695. Daugiausiai buvo susižeidžiama dėl rakščių ir įvairių suspaudimų (1178), ir susižalojama daugiausiai rankas bei kojas⁴⁰⁹. 1939 m. statistika rodė, jog daugiausiai darbo metu buvo susižalojamos rankos (40% visų nelaimingų atsitikimų) ir kojos (20 %). Nudegimai sudarė 6 proc., akių sužeidimai – 7 proc.⁴¹⁰ Žinoma, iš šių duomenų nėra aišku, kokią dalį susižeidusiųjų sudarė miestų darbininkai, tačiau skaičiai leidžia padaryti išvadą, jog apskritai nelaimingi atsitikimai darbo vietoje buvo dažnas reiškinys.

Didžiausią nerimą kėlė tai, jog nelaimingų atsitikimų darbe skaičius ne traukėsi, o augo; per pirmą 1939 m. pusmetį darbo vietoje susižalojo daugiau nei 2700 darbininkų. Nemažai jų patyrė sužeidimų statybose (pradurtos kojos), liejyklų darbininkai dažnai apsidegindavo rankas, kiti darbininkai susižalodavo dėl nepakankamo apšvietimo darbo vietoje⁴¹¹. Sužalojimų skaičiaus didėjimą puikiai paaiškintų keli dalykai; visų pirma, pramonės įmonės tapo vis labiau mechanizuotos, įsigydavo daugiau įvairių įrenginių, dažnai nenaujų o dėvėtų ar pasenusių, todėl išaugdavo sužeidimų rizika. Antra, lyginant su pirmaisiais nepriklausomybės metais, gerokai patobulėjo įstatyminė bazė, apsaugojanti darbininkus, todėl dirbtuvių vedėjams ir/ar savininkams tapo privalu pranešti apie nelaimingus atsitikimus, o nepranešusiems grėsė rimtos nuobaudos. Todėl darbo vietoje susižeidę darbininkai buvo registruojami ir gavo išmokas, kuomet dažnesnė XX a. trečiojo dešimtmečio pradžios praktika buvo susižeidusį ir dalį darbingumo praradusį darbininką tiesiog atleisti iš darbo.

⁴⁰⁸ Skaudžios žinėlės. *Darbininkas*, 1940-01-04, p. 12.

⁴⁰⁹ Per metus įvyko 4858 nelaimingi atsitikimai. *Darbininkas*, 1939-02-24, p. 3.

⁴¹⁰ Sužalojimai ir nelaimingi atsitikimai. *Darbininkas*, 1939-07-27, p. 12.

⁴¹¹ Turėtų būti geresnė priežiūra darbvietėse. *Darbininkas*, 1939-07-20, p. 11.

Aptariant darbo vietose įvykusius nelaimingus atsitikimus ar bendrą miestų darbininkų ir tarnautojų fizinę sveikatą, reikia kalbėti ir apie kitą sveikatos sritį, t.y. psichinę sveikatą, kuri buvo glaudžiai susijusi darbu. Darbininkų psichinę sveikatą įtakojo ilgas darbo laikas, dėl kurio jiems trūko laiko apsidirbti namuose ar leisti laiką su savo vaikais, susitikti su draugais ir giminaičiais ar užsiimti įvairiomis laisvalaikio leidimo formomis. Trūko balanso tarp darbo ir gyvenimo, todėl nemažai darbininkų kentėjo nuo ilgalaikio išsekimo bei depresijos⁴¹².

Darbo kultūra, dirbančiųjų tarpusavio santykiai bei pavaldinių santykiai su vedėjais ir darbdaviais dažnai nagrinėjami psichologų darbuose, tačiau darbo istorijos tyrėjai įmonių darbo kultūrą įprastai aptarinėja besiremdami vadybos mokslu ir besidomėdami vadovavimu, lyderyste, pavaldumu. Šiame tyrime bandysime į tuos pačius dalykus, t.y. vidinę įmonės tvarką ir vadovų bei pavaldinių bendravimo kultūrą pažvelgti iš kitos perspektyvos – analizuoti ir įvertinti kaip dirbančiųjų santykiai su kolegomis ir administracija įtakojo darbininkų psichinę sveikatą, su kokiais pavojais buvo susiduriama darbovietėje, aptarti atskirus incidentus (atvejo analizės pasirinkimą įtakojo gan skurdi temai atskleisti tinkančių šaltinių bazė). Tokiu būdu bus sustiprintas disertacinio tyrimo inovatyvusis aspektas, kadangi ankstesniuose, o taip pat ir naujausiuose darbo istorijai skirtuose tyrimuose daugiau domėtasi įmonės socialine hierarchija ir priežiūra, įtakojančia pramonės rezultatus,⁴¹³ o ne tų pačių veiksnių įtaka bei poveikiu dirbantiesiems. Ši prieiga leis tęsti miestų dirbančiųjų tyrimą „iš apačios“. Vis dėlto istorijos tyrėjams atlikti gilią tokio pobūdžio analizę neleidžia ribotos psichologijos mokslo žinios ir nedidelis šaltinių kiekis; atliekant tokius tyrimus puikiu įrankiu tampa sakininė istorija, tačiau gyvų istorijos liudininkų rasti labai sunku ar beveik neįmanoma. Tačiau ir įvertinant tokios tyrimo krypties pasirinkimo ribotumą, manoma, jog pavyks į Lietuvos visuomenės istorijos tyrimų lauką „įmūryti“ naują plytą.

Darbininkiškoje spaudoje dažnai aptinkami skundai dėl to, jog įmonių vedėjai „kolioja“ ar muša darbininkus kelia klausimą: kiek toks elgesys buvo būdingas ir įprastas 1918-1940 m. Lietuvoje veikusiose pramonės įmonėse bei valstybės ir savivaldybės įstaigų kontorose? Su kokių darbdavių ar vadovaujančio personalo elgesiu darbuotojai taikstėsi, o kas buvo netoleruojama? Ką turėjo kęsti dirbantieji, bijodami pranešti apie netinkamą elgesį ir dėl to prarasti darbą? Dirbančiųjų psichinę sveikatą įtakojo daug faktorių: sveikatos prastėjimą, įvairius sutrikimus ar net ligas galėjo paskatinti per didelis darbo kiekis, neaiškios atsakomybės, prastas vadovavimas ir darbo metu patiriamas stresas⁴¹⁴. Minėtą darbdavių ar vedėjų elgesį

⁴¹² Ch. Roser. *"Faster, Better, Cheaper" in the History of Manufacturing: From the Stone Age to Lean Manufacturing and Beyond*. CRC Press, 2016, p. 185.

⁴¹³ M. Drėmaitė. *Progreso Meteoras. Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918-1940 m.* Vilnius, 2016, p. 35.

⁴¹⁴ J. C. Thomas, J. Hite. *Mental Health in the Workplace: Toward an Integration of Organizational and Clinical*

(keiksmus, smurtą, priekabiavimą) galima priskirti instrumentinei agresijai, kurios pagrindinis tikslas – gauti ar įtvirtinti turimą statusą, galią; toks elgesys neretai suvokiamas kaip darbo vietos organizacinės politikos dalis⁴¹⁵.

Darbininkų „koliojimas“, nepagarbus bendravimas bei keiksmas buvo bene dažniausias nusiskundimas dėl prastos psichosocialinės darbininkų būklės. Kadangi kuo tas „koliojimas“ pasireiškė ir kokia buvo tokio darbdavių ar įmonės vedėjų elgesio priežastis atskleisti nepavyks, tenka žiūrėti į šio reiškinio dažnumą; tuo 1924 m. vasarį „Socialdemokrate“ skundėsi guminių paltų fabriko „Gentleman“ darbininkai,⁴¹⁶ 1930 m. liepą – Aleksoto-Garliavos plento remonto darbininkai,⁴¹⁷ gruodį – L. Tkačio krautuvės tarnautoja,⁴¹⁸ 1931 m. liepą – „Litek“ ir „Drobės“ fabriko darbininkės⁴¹⁹. Kartais dirbtuvių vedėjai ne tik įžeidinėjo darbininkus žodžiu, bet ir ėmėsi smurto. 1924 m. teigta, jog „Varpo“ spaustuvėje mokiniai yra mušami, trankomi per veidą, ausis,⁴²⁰ 1925 m. vaizdingai aprašytas smurtas prieš Šančiuose veikusio stiklo fabriko darbininkus; pasak korespondento, „fabrike su darbininkais taip elgiasi administracija, kaip laikraščiai rašo apie Kiniją“. Tokia paralelė buvo nubrėžta dėl pasikartojančio fizinio smurto prieš darbininkus⁴²¹. 1931 m. keiksmas bei smurtas prieš vieną darbininkę kaltintas Panevėžyje veikusios siuvyklos savininkas Rutkauskas⁴²². Gan dažnai skųstasi užsieniečių meistrų elgesiu: darbo inspektorius gavo žinių, jog 1938 m. „Kauno audinių“ meistrai Barviks ir Preinbergas vertė darbininkus dirbti viršvalandžius, o jei kas skųsdavosi darbo sąlygomis, grasino atleisti ir įžeidinėjo darbininkus tokiais žodžiais kaip leišiai, arkliai, lietuviškos kiaulės, asilai ir t.t.⁴²³

Nesulaukę pagalbos iš darbo santykius prižiūrinčių institucijų, kartais darbininkai imdavosi iniciatyvos ir gan savotiškai sprendavo konfliktus su meistrais. 1933 m. rugsėjo 2 d. apie 13 val. Kauno „Paramos“ kepyklos darbininkai į maišą įkišo kepyklos meistrą Kontramavičių, išnešė į gatvę ir paliko jos viduryje. Šiose „apeigos“ dalyvavo beveik visi kepyklos darbininkai; tie, kurie maišo nenešė, stovėjo netoliese ir švilpė, šaukė bei plojo. Po incidento meistras išvyko iš įvykio vietos. Tokį darbininkų elgesį lėmė tai, jog „meistras visų „Paramos“ darbininkų, ypač dirbančių kepykloje, labai nekenčiamas, nes ieško priekabių, duoda

Theory, Research, and Practice. *Handbook of mental health in the workplace*. Ed. J. C. Thomas, M. Hersen. Sage, 2002, p. 7.

⁴¹⁵ R. Hogan, J. L. McNulty. Anger, Hostility, and Violence in the Workplace. *Handbook of mental health in the workplace*. Ed. J. C. Thomas, M. Hersen. Sage, 2002, p. 403-404.

⁴¹⁶ Iš Lietuvos. *Socialdemokratas*. 1926-02-25, p. 4.

⁴¹⁷ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1930-07-24, p. 4.

⁴¹⁸ Susirgo – išmetė! *Socialdemokratas*, 1930-12-20, p. 3.

⁴¹⁹ Kaip elgiasi su darbininkais „Litek“ ponai. *Socialdemokratas*, 1931-07-11, p. 1; Akcinė b-vė „Drobė“, ten pat.

⁴²⁰ Kas kaltas? *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6, p. 7.

⁴²¹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-10-08, p. 4.

⁴²² Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1931-10-03, p. 6.

⁴²³ Darbo inspektorius L. Neverausko pranešimas Darbo ir socialės apsaugos departamento direktoriui, 1938-04-12. LCVA f.381 ap. 1 b. 21. 50.

netikusius įsakymus dėl kurių patys darbininkai nukenčia⁴²⁴. Socialdemokratinio laikraščio „Lietuvos darbo balsas“ aiškinimu, „Paramos“ darbininkai panaudojo prieš meistrą seną kovos metodą, kurį vartodavo dar caro laikais Rusijoje darbininkai, išveždami iš fabrikų nepakenčiamus meistrus, neliečiant įmonių administracijos. Net caro bernai ir žandarai nesikišdavo į šiuos savitarpis darbininkų su meistras konfliktus⁴²⁵. Tačiau pastaruoju atveju „Paramos“ administracija reagavo į darbininkų akciją ir atleido iš darbo 6 darbininkus bei meistrą.

Nagrinėjant darbdavių, įmonių vedėjų ir darbuotojų santykius, susidaro įspūdis, jog daugiausiai įžeidinės moterys darbininkės, dirbusios tekstilės pramonėje – bent jau tokių žinučių randama daugiausiai. Todėl reikia išskirti bei atskirai aptarti moterų darbininkų situaciją. Tyrėjų duomenimis, moterys darbo vietoje patiria tuos pačius stresą sukeliančius faktorius kaip ir vyrai, tačiau joms taip pat gresia papildomi streso šaltiniai dėl to, jog jos atsiduria tradiciškai vyrų dominuojamoje aplinkoje ir patriarchalinėje organizacijoje, todėl jos darbo vietoje gali susidurti su seksualiniu priekabiavimu ar prievarta. Priekabiavimo tikimybę padidina atsainus administracijos požiūris į vidinę darbo kultūrą, darbas įmonėje, kur moterys darbininkės sudaro mažumą, ar netgi moterų atliekami tradiciškai vyriškais laikomi darbai. Seksualinis priekabiavimas darbovietėje neigiamai paveikia ne tik nukentėjusią darbininkę, tačiau ir bendradarbes bei bendradarbius, žinančius apie incidentą,⁴²⁶ todėl tokio pobūdžio incidentų pasekmės buvo didžiulės ir jaučiamos didelės dalies įmonių darbininkų.

Į darbininkams skirtą spaudą rašiusios moterų reikalais besirūpinusios visuomenininkės ketvirtajame dešimtmetyje siūlė mažinti darbininkėms kylančias grėsmes įmonėse, kuriose dirba skirtingų lyčių darbininkai – įrengti atskirus vyrams ir moterims persirengimo bei poilsio kambarius, taip pat įmonėse, kur daugiausiai darbuotojų yra moterys, darbų prižiūrėtojais taip pat samdyti ne vyrus, o moteris, kadangi „ne paslaptis, kad jaunos darbininkės dirbančios dėl duonos kąsnio, neretai atsiduria nepadoriose sąlygose, kas pastūmėja jas į puolimą, o mergaitei puolus darbdaviai atleidžia ją iš darbo“⁴²⁷. Pažymėta, jog daugiausiai sunkumų patirdavo moterys, dirbusios restoranuose, viešbučiuose, kavinėse: „kiekvienam ne paslaptis kaip yra elgiamasi minėtose įstaigose su tarnaujančiomis moterimis ir kaip į jas žiūrima. Teko girdėti, kad vyrai jas vadina „geišėmis“. Kartą teko matyti kaip vienas neblaivus vyras valgyklos koridoriuje primušė be jokios kaltės ten tarnaujančią padavėją, koliodamas ją visokiais bjauriais žodžiais“⁴²⁸. Vis dėlto ginta moterų teisė dirbti bet kokį darbą, aiškinant tuo, jog kiekvienas

⁴²⁴ „Paramos“ meistrė išnešė kepyklos darbininkai nemokamai ant rankų į gatvę. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-09-09, p. 1

⁴²⁵ „Paramos“ viešpačiai reikalauja, kad jų pavaldiniai prašytų malonės. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-09-16, p. 1.

⁴²⁶ T. M. Probst. D. A. Johns. Harassment and Discrimination in the Workplace. *Handbook of mental health in the workplace*. Ed. J. C. Thomas, M. Hersen. Sage, 2002, p. 420-422.

⁴²⁷ O. Beleckienė. Darbininkų reikalai. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-12-01, p. 2.

⁴²⁸ M. Mikaluskaitė. Neatidėliojant gelbėtinoms moterims darbininkėms iš skriaudėjų rankų. *Darbininkų atstovybės*

darbas yra garbingas ir žmogaus nežemina. Tačiau nepaisant to, kai kurių įstaigų savininkai norėdami daugiau pasipelnyti, versdavo „padavėjas su svečiais girtuokliauti ir pagaliau... [čia veikiausiai turėtos omenyje seksualinio pobūdžio paslaugos – U. M. A.] Nei restoranuose, nei viešbučiuose savininkai nelaikys tų tarnautojų, kurios nenorės su svečiais linksmintis“⁴²⁹. Norint sustiprinti tokius argumentus veikiausiai situacija buvo hiperbolizuojama, tačiau žinoma, jog iš provincijos į miestą dirbti atvykusios jaunos merginos buvo pažeidžiamesnės ir dažniau įtraukiamos į prostituciją.

Ar visuomenininkų minėtas seksualinis priekabiavimas Lietuvos miestuose veikusiose įmonėse ir įstaigose buvo dažnas reiškinys, nustatyti, deja, neįmanoma. Net ir šiandien apie tokio pobūdžio incidentus darbo vietoje pranešama gan retai, o ir pranešimas ne visada reiškia priekabiavimą patyrusio asmens apsaugą bei atitinkamų nuobaudų priekabiautojui paskyrimą. Vis dėlto galime užtikrintai teigti, jog darbininkės tiriamuoju laikotarpiu su seksualiniu priekabiavimu darbo vietoje tikrai susidūrė. 1932 m. Šiauliose veikusiose Bermano, Kutkevičiaus ir Šicho dirbtuvių darbininkės darbdavių vadintos prostitutėmis,⁴³⁰ o jau minėtame 1925 m. pranešime apie darbo sąlygas Šančių stiklo fabrike taip pat teigta, jog iš darbo buvo atleistos 4 nepilnametės mergaitės - „dėl priežasčių... už kurias ponai Spalanai [fabriko administratoriai – U. M. A.] galėtų atsisėsti teismo kaltinamųjų suole“⁴³¹. Tačiau išsamiausiai apie darbo vietoje darbininkų patiriamą seksualinį priekabiavimą ir prievartą pavyko sužinoti iš Darbo rūmų⁴³² veiklos dokumentų, kuriuose užfiksuotas gan ilgai besitęsęs „Volfo-Engelmano“ pilstyklės vedėjo Leibos Zilbovičiaus nusikalstamas elgesys su bravoro darbininkėmis.

Visų pirma, reikia pažymėti, jog pagalbos dėl seksualinės prievartos darbo vietoje į Darbo rūmus 1939 m. kreipėsi ne su ja susidūrusios darbininkės, o su jomis drauge dirbę vyrai. Jie nurodė, jog pilstyklės vedėjas L. Zilbovičius nepadoriai elgiasi su darbininkėmis, jas nuolatos užkabinėja, griebia joms už krūtų ar verčia darbininkes su juo turėti lytinių santykių. Viena fabriko darbininkė nuošalesnėje fabriko vietoje (taigi, darbo metu) L. Zilbovičiaus buvo užpulta ir jai sudraskyti apatiniai rūbai. Dėl šio incidento mergina išėjo iš darbo. Priekabiavimą ir prievartą patyrusios darbininkės vengė skųstis, nes bijojo netekti darbo. Be to, neatmestina ir tai, jog skundai nerašyti ir dėl patirtos gėdos. Vis dėlto 1940 m. birželio pradžioje dėl dirbtuvės vedėjo elgesio buvo kreiptasi į policiją ir pastarasis suimtas⁴³³. Tačiau tokiu pačiu elgesiu pasižymėjo ir naujasis pilstyimo skyriaus vedėjas Vaclovas Grušeckas, kuris anksčiau ten

balsas, 1935-09-22, p. 3.

⁴²⁹ Ten pat.

⁴³⁰ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1932-05-28, p. 6.

⁴³¹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-10-08, p. 4.

⁴³² Plačiau apie Darbo rūmus rašoma skyriuje 3. 4. *1 Darbo rūmų veikla*.

⁴³³ Socialinio skyriaus vedėjo padėjėjo Jono Plučo pareiškimas Darbo rūmų pirmininkui, 1940-06-11. LCVA f. 928 ap. 1 b. 1190 l. 85.

dirbdamas užkabinėjo moteris ir įžeidinėjo tas, kurios jo nuomone davė parodymus prieš L. Zilbovičių. Darbo rūmams pasiskūsta, jog „Grušeckas iškoliojo eilę darbininkų išvadindamas „prostitutėmis“ ir panašiais žodžiais, grasindamas kumštėmis“⁴³⁴.

Žodiniai įžeidimai bei pasikartojantis pilstyklės vedėjų seksualinis priekabiavimas smarkiai įtakojo nuotakas tarp pilstyklės darbininkų. Informaciją apie jas įpareigoti rinkti ir atsakingoms institucijoms teikti Darbo rūmai pastebėjo, jog „iš susidariusio darbininkų nepasitenkinimo prieš pilstymo skyriaus vedėją ir jo pavaduotoją galima pastebėti darbininkų tarpe tokią neapykantą, kad kartais galėtų įvykti ir išsišokimų prieš fabriko administraciją, jei būtų paleistas Zilbovičius, nes ir Darbo Rūmuose tarnautojai girdėję koridoriuje kalbant darbininkus, kad pasielgtų panašiai kaip Kranauskas,⁴³⁵ nes valžia jais nesirūpinanti“⁴³⁶.

1940 m. gegužės 28 d. buvo surašytas slaptas pranešimas Darbo ir socialinės apsaugos departamento direktoriui, plačiai nušvietęs padėtį „Volfo-Engelmano“ fabriko pilstykloje. Apie pusę dirbančiųjų, t. y. 47 moterų skundėsi žiauriu ir nemoraliumi prižiūrėtojų elgesiu, o ypač L. Zilibovičiumi, kuris naudodamasis savo tarnybine padėtimi išnaudoja darbininkes žemindamas jų moralę. Pranešime teigta:

Tik priimtai naujai darbininkei stengiasi įkalbėti turėti su juo intymius santykius, žadėdamas palikti nuolatine darbininke ir duoti lengvesnę darbą. Darbininkei su tuo nesutikus, nuolat sekioja paskui vis įkalbinėdamas ir grasindamas atleidimu.

Darbo metu dažnai siunčia darbininkes į antrame aukšte esantį archyvą, neva tai ką atnešti ar nunešti, tuojau pats ateina ir nachališkai griebia darbininkę į glėbį pradėdamas glamonėti, graibstytis vis prašydamas turėti su juo santykius. Darbininkei griežtai pasipriešinus arba iš jo ištrūkus, grasinama atleidimu, duoda dirbti mažiau darbo dienų.

Iš apklaustų darbininkų dvi prisipažino turėjusios su Zilibovičium darbo metu intymius santykius, t. y. K. J., kurią, jos pareiškimu, prievarta privertė atsiduoti ir V. M., kurią visą laiką persekiojo grasindamas atleidimu. Atrodo, kad ir daugiau tokių moterų yra, kurios iš gėdos ar kitais sumetimais neprisipažino. Darbininkės pasakojo daug įvairių, labai nemoralinių jų veiksmų, kurie yra didžiausias moters pažeminimas.

Pats būdamas žemos moralės, darbininkes viešai vadina kurvomis, prostitutėmis, gatvės mergomis ir t.t. Be to, Zilibovičius labai žiaurus ir neteisingas. Moterims, kurios nesutinka su juo meilintis, duoda pačius sunkiausius darbus dirbti: nešioti alaus dėžes ir kt., kas moteriai iš

⁴³⁴ Socialinio skyriaus vedėjo padėjėjo Jono Plučo pareiškimas Darbo rūmų pirmininkui, 1940-06-11. LCVA f. 928 ap. 1 b. 1190 l. 85.

⁴³⁵ Antanas Kranauskas 1936 m. birželį nušovė darbininkų išnaudojimu kaltintą dirbtuvės, kurioje pats dirbo, savininką, o po to nusišovė pats. A. Kranausko laidotuvių procesija virto į mitingą, kurį sekė kelias dienas trukęs visuotinis Kauno darbininkų streikas. Plačiau apie incidentą rašoma skyriuje 3. 7. 1. 1936 m. Kauno darbininkų streikas.

⁴³⁶ Socialinio skyriaus vedėjo padėjėjo Jono Plučo pareiškimas Darbo rūmų pirmininkui, 1940-06-11. LCVA f. 928 ap. 1 b. 1190 l. 85.

viso per sunku. Išjuokia ir įžeidinėja nėščias moteris. <...> Moterys dėl tokio elgesio guodžiasi tarpusavy, dažnai verkia, bet tyli, manydamos nieko negalinčios padaryti.

Jo padėjėjas Grušeckas Vaclovas, darbininkų parodymu, nėra toks įžūlus. Bet taip pat nepraleidžia progos, ypač jaunesnėms darbininkėms praeidamas nepagriebę už krūtų ir kitų neleistinų vietų.

Dauguma darbininkų pasipiktinę dėl tokio prižiūrėtojų elgesio. T. B. pasakojo, kad turi tris vaikus ir dėl nuolatinio Zilibovičiaus lindimo ir graibstymosi jautėsi labai įžeista. Pasiskundė kontoroje, tačiau tas padėties nepataisė, bet dar pablogino. Visas apklausimo aktas persiųstas Kauno Apygardos Teismo prokurorui. Tačiau po kvotos santykiai tarp darbininkų ir darbų prižiūrėtojo labai paaštrėjo⁴³⁷.

Iš šio dokumento matyti, jog seksualinis priekabiavimas bei prievarta „Volfo-Engelmano“ pilstyklėje buvo ilgalaikiai, įmonės administracija apie incidentus buvo informuota, tačiau tinkamų priemonių problemai spręsti nesiėmė, todėl pilstyklėje dirbančios moterys ir toliau patyrė savo tiesioginių vadovų priekabiavimą ir prievartą. Būtina pažymėti, jog nei seksualinis priekabiavimas, nei išžaginimas nėra susijęs su seksualinių poreikiu patenkinimu; toks elgesys visų pirma susijęs su galia bei, pasak Suzan Brownmiller, galimybe vyrams priversti moteris gyventi nuolatinėje baimėje⁴³⁸. Tą patvirtina ir „Volfo-Engelmano“ pilstyklės atvejis, kuomet seksualinė prievarta buvo būdas išreikšti pilstyklės vedėjų galią, o tuo pačiu metu ir sukurti hierarchinę, autoritarinę struktūrą darbo vietoje bei per baimę prarasti darbą sumažinti darbininkų pasipriešinimą⁴³⁹.

Kitas nemažiau svarbus miestų darbininkų psichikos sveikatos aspektas buvo (ne)pasitenkinimas gyvenimu, galimi psichikos sveikatos sutrikimai ar ligos, galėjusios išauginti savižudybių riziką. XX a. trečiajame dešimtmetyje manyta, jog savižudybių skaičius augo prastėjant ekonominei padėčiai; 1925 m. Vokietijoje 100 tūkstančių gyventojų teko didžiausias savižudybių skaičius – 25, Lietuvoje – 5, mažiausias jis buvo Graikijoje – 2⁴⁴⁰. Savižudybės 1918-1940 m. Lietuvoje – visiškai netyrinėta tema, todėl tenka daryti nemažai prielaidų iš to meto periodinėje spaudoje pasirodžiusių pranešimų apie mėginimus nusizudyti. Jei žinutėje buvo paminėtos tų bandymų priežastys, galima išskirti tris pagrindinius veiksnius, įtakojusius mėginimą atimti sau gyvybę: nelaiminga meilė, neplanuotas nėštumas ar ekonominiai sunkumai. Ankstesniame skyriuje aptarus miestų darbininkų pragyvenimo galimybes galime spėti, jog bandymų žudytis tikrai turėjo pasitaikyti. Savižudybės ir jų istorija Lietuvoje reikalauja atskiro

⁴³⁷ Kauno miesto I apygardos darbo inspekcijos slaptas pranešimas Darbo ir socialinės apsaugos departamento direktoriui, 1940-05-28. LCVA f. 928 ap. 1 b. 1190 l. 86.

⁴³⁸ S. Brownmiller. *Against Our Will: Men, Women and Rape*. New York, 1975, p. 15.

⁴³⁹ Ten pat, p. 256.

⁴⁴⁰ Kur daugiausiai savižudybių. *Mūsų rytojūs*, 1927-10-20, p. 7.

ir už disertacijos ribų gerokai išeinančio tyrimo, todėl dirbančiųjų savižudybės ar mėginimai nusižudyti čia bus aptariami tik fragmentiškai.

1932 m. birželį bulvarinėje spaudoje pasirodė pranešimas apie sieros rūgštimi nusinuodyti mėginusį trisdešimtmetį vairuotoją A. Kazlauską. Jo savižudybės priežastimi buvo ekonominė krizė: darbininkas, jo žmona ir trys vaikai gyveno iš pajamų, gaunamų už taksi paslaugas. A. Kazlauskas turėjo savo automobilį, kurį pirkė išsimokėtinai, tačiau pastaruosiu metu pajamos buvo sumažėjusios, o finansiniai įsipareigojimai už automobilį ėmė vis labiau spausti, todėl vairuotojas nematydamas kitos išeities mėgino nuodytis. Ar bandymas pavyko, nėra aišku – žinutėje rašoma, jog A. Kazlauskas nugabentas ligoninėn ir gydytojui duoda mažai šansų, jog jis išgyvens⁴⁴¹.

Prasidėjus miestų, o ypač Kauno augimui, naujakuriai nebeturėjo galimybių užsiauginti savo maisto ir turėjo jį pirkti, taip pat turėjo mokėti nuomą, todėl gyvenimas žymiai pabrango. Praradę pajamų šaltinį, miestų darbininkai susidūrė su itin staigiu kritimu nuo „socialinių kopėčių“⁴⁴². 1933 m. lapkritį Kaune, miesto sode buvo rasta actu apsinuodijusi mergina A. V., kuri dirbo tarnaitė, tačiau pastaruosiu metu buvo be tarnybos ir jos rasti niekaip negalėjo. Nuvežta į ligoninę ji pasisakė, jog „žudėsi dėl sunkaus gyvenimo atsidūrusi gatvėje be duonos ir be pastogės“⁴⁴³. Deja, išgėrusi visą butelį acto rūgštis, mergina neišgyveno. Su sunkumais susidūrė ir samdą turinčios tarnaitės – dirbdamos vienos privačioje namų erdvėje, jos susidūrė su didesne seksualinio priekabiavimo rizikos. 1939 m. vasarą Kauno apygardos teisme buvo nagrinėjama kauniečio Jochelio Kairausko byla – jis teistas, kadangi nemoraliai elgėsi [išžagino – U. M. A.] su savo tarnaitė, kuri dėl to nusižudė⁴⁴⁴.

Į dažnas darbininkų bei tarnautojų savižudybes dar 1933 m. dėmesį atkreipė socialdemokratinis savitrašis „Lietuvos darbo balsas“. Nerimauta, kad „žudosi jauni, tik ką pradėdą gyventi žmonės, o žudosi ne dėl išeikvojimų, bylų ir kitų tarnybinių nusikaltimų bei apsileidimų“⁴⁴⁵. Siūlyta rimčiau žiūrėti į savižudybes bei aiškintis jų priežastis. Straipsnio autoriaus teigimu, dažniausia kooperatyvų tarnautojų ir darbininkų žudymosi priežastimi buvo tarnybos sąlygos, maži atlyginimai; pavyzdžiui, pieninės darbininkai dirbdami po 15-18 valandų į dieną, teuzdirbdavo vos po 25-30 litų į mėnesį⁴⁴⁶. Žinoma, tokio mažo uždarbio priežastimi galėjo būti tai, jog dirbta ne pilną darbo savaitę. Kooperatyvo tarnautojas straipsnį užbaigė siūlymu „atkreipt ponų dėmesį į tai, kad ir mes esam žmonės, o ne robotai, galim pritrūkt

⁴⁴¹ Nusinuodijo šoferis Kazlauskas. *Dienos naujienos*, 1932-06-10, p. 1

⁴⁴² Ch. Roser. *"Faster, Better, Cheaper" in the History of Manufacturing: From the Stone Age to Lean Manufacturing and Beyond*. CRC Press, 2016, p. 179.

⁴⁴³ Dienos įvykiai Kaune. *Dienos naujienos*, 1933-11-29, p. 3.

⁴⁴⁴ Kairauskas pralaimėjo visose instancijose. *Darbininkas*, 1939-08-24 p. 12.

⁴⁴⁵ Kooperatyvo tarnautojas. Savižudybės kooperatyvuose. *Lietuvos darbo balsas*, 1933 m. rugpjūtis, p. 4.

⁴⁴⁶ Ten pat.

kantrybės, ir aš bijau, kad savižudybės dar dažniau nesikartotų ir kad jos nepradėtų atsitikti po kitažudybių. Reikia susirūpinti, nes tas, kuris gali sau lengvai į galvą paleist kulką, taip pat lengvai gali ir kitam⁴⁴⁷. Ir iš tiesų, praėjus keliems metams šios pranašystės virto realybe, kai 1936 m. Kaune brolių Kamberių lentpjūvės akordinis darbininkas Antanas Kranauskas nušovė jos savininką Ruvimą Kamberį, o po to nusišovė pats.

Apžvelgus pagrindines problemas, su kuriomis susidūrė dirbantieji darbo vietose, daroma išvada, jog darbo sąlygos priklausė nuo įmonės dydžio ir vadovaujančio personalo. Nors buvo stengiamasi užtikrinti tinkamas higienos sąlygas, tą sekėsi padaryti ne visada, todėl dirbančiųjų darbe plito užkrečiamosios ligos. Negebėjimas tinkamai prižiūrėti techninės įrangos ar darbininkų neatidumas buvo nelaimingų atsitikimų darbo vietoje priežastimi; ši problema taip pat nebuvo išspręsta, kadangi ketvirtuo dešimtmecio antrojoje pusėje nelaimingų atsitikimų ir sužalotų darbininkų skaičius ne mažėjo, bet augo. Dirbantieji susidūrė ne tik su fizinės, bet ir psichinės sveikatos problemomis: darbo vietose buvo neretas mobingas, nepagarbus elgesys, taip pat ir fizinis bei seksualinis smurtas. Nepalankios sąlygos darbo vietose tapo socialinių neramumų bei dirbančiųjų savižudybių priežastimi.

2. 3. Miestų darbininkų samdymo tvarka, darbo laikas ir atlyginimai

1931 m. kovo mėnesį laikraštyje „Poligrafijos darbininkas“ pasirodė straipsnis pavadinimu „Poligrafijos darbininkų gyvenimas“. Jame ne tik buvo plačiai pristatytos šioje srityje dirbančiųjų darbo bei gyvenimo sąlygos, bet ir įvardintos pagrindinės problemos poligrafijos įmonių vidaus tvarkoje. Šį straipsnį galima laikyti savotišku keliarodžiu nagrinėjant samdos tvarką, darbo laiko apskaitą ir pramonės darbininkų samdos įstatymo laikymąsi (ar, priešingai, nesilaikymą) Lietuvos pramonės įmonėse, o taip pat ir valstybės bei savivaldybės įstaigose. Skirtingose įmonėse darbininkai susidūrė su šiomis problemomis:

1. Skirtinga samdos tvarka: vieni darbininkai gaudavo mėnesinį atlyginimą, kitų algą skaičiuodavo pagal išdirbtas dienas, o tretį dirbo akordu;
2. Žeminamos darbininkų kategorijos, aiškinant tuo, jog “nėra darbo našumo”;
3. Nesilaikoma 8 valandų darbo dienos įstatymo⁴⁴⁸;
4. Algos mokamos nereguliariai;
5. Neteisingai apmokami viršvalandžiai;
6. Nesant darbo, darbininkai nedirba, o už prastovas nemokama;
7. Darbininkams dedamos pabaudos, viršijančios įstatymais nustatytas normas;

⁴⁴⁷ Kooperatyvo tarnautojas. Savižudybės kooperatyvuose. *Lietuvos darbo balsas*, 1933 m. rugpjūtis, p. 4.

⁴⁴⁸ Poligrafijos darbininkų gyvenimas. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 13.

8. Darbininkams neišduodamos atsiskaitymo knygelės;

9. Mokiniai išnaudojami kaip pigi darbo jėga, o kartais mokiniai turi susimokėti už galimybes mokytis amato⁴⁴⁹;

10. Neduodamos atostogos;

11. Darbininkai, nors ir dirba kelerius metus, įdarbinami iš naujo kas tris mėnesius, vengiant kompensacijų mokėjimo atleidžiant⁴⁵⁰.

Prie šio sąrašo reikėtų pridėti dar du straipsnyje nepaminėtus punktus, kurie kėlė miestų darbininkų susirūpinimą ir nepasitenkinimą, t.y.:

12. Neregistravimas į ligonių kasas;

13. Užsieniečių meistrų samdymas.

Visus šiuos problematiškus dalykus turėjo išspręsti samdos įstatymai. Nors 1922 m. priimta Lietuvos Konstitucija nurodė, kad darbo jėga, taip pat darbininkai ligoje, senatvėje, nelaimingų atsitikimų atveju ir bedarbystėje yra saugomi atitinkamais įstatymais⁴⁵¹, atitinkami įstatymai priimti gana vėlai. Pavyzdžiui, pramonės darbininkų samdos įstatymas įsigaliojo tik 1933 m. lapkričio 11 d.; iki tol galiojo 1921 m. papildytas iš Rusijos imperijos laikų užsilikęs įstatymas.

1933 m. pabaigoje įsigaliojęs Pramonės darbininkų samdos įstatymas⁴⁵² numatė, jog įmonės vedėjas atstovauja vedant visus įmonės reikalus ir nustato įmonės vidaus tvarkos taisykles, kuriose nurodyta darbo dienos pradžia, pabaiga ir pertraukos, bendrosios tvarkos ir rimties įmonėje palaikymo taisyklės, įmonės patalpų ir įrenginių valymo laikas ir tvarka bei kiti aktualūs dalykai. Šios taisyklės privalėjo būti iškabintos visuose įmonės skyriuose, matomose vietose. Dirbantieji darbo sutartis galėjo nuo 17 metų amžiaus sudaryti savarankiškai, o jaunesniems turėjo tarpininkauti tėvai. Darbininkai buvo samdomi terminuota, neterminuota darbo sutartimi arba konkrečiam darbui atlikti. Samdos sutartis galėjo būti sudaroma raštu arba žodžiu; ją atstojo ir samdytojo išduota atsiskaitymo knygelė, išduodama ne vėliau kaip per septynias dienas nuo darbo pradžios. Įmonė turėjo vesti atsiskaitymo su darbininkais knygą, o taip pat turėjo teisę iš darbininko uždarbio išskaičiuoti baudas, bet ne daugiau nei numatytą 1/3 ar 1/4 visos algos dalį.

Pramonės įmonė buvo įpareigota vesti darbuotojų sąrašą, kuriame būtų nurodytas darbo pradžios ir pabaigos laikas. Vaikų iki 14 metų amžiaus darbas buvo uždraustas, nepilnamečiai ir moterys negalėjo būti samdomi naktiniam darbui. Vienerius metus be pertraukos išdirbęs

⁴⁴⁹ Poligrafijos darbininkų gyvenimas. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 14.

⁴⁵⁰ Ten pat, p. 16.

⁴⁵¹ J. Švoba. *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*. Vilnius, 1990, p. 268-269.

⁴⁵² Pramonės darbininkų samdos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1933-11-11, Nr. 429-2966.

samdinys turėjo teisę kasmet gauti 10 dienų apmokamų atostogų; atostoginiai buvo nustatomi pagal vidutinį paskutinių metų prieš atostogas dienos uždarbį.

Darbdavys buvo įpareigotas išmokėti algas neterminuotam laikui pasamdytiems darbininkams ne rečiau kaip du kartus per mėnesį, terminuotam laikui – ne rečiau nei kartą per mėnesį, o pasamdytiems konkretų darbą atlikti – pagal sutartyje nustatytus terminus arba atlikus sutartą darbą. Įstatymas draudė sutartą piniginį uždarbį išmokėti kuponais ar daiktais.

Darbdavys turėjo teisę nutraukti darbo sutartį tada, kai darbuotojas be svarbių priežasčių nedirba daugiau kaip tris dienas iš eilės ar daugiau nei 4 dienas per mėnesį, taip pat jei darbininkas nedirba daugiau kaip šešias savaites dėl ligos, ar daugiau kaip dvi savaites dėl kitų priežasčių. Atleidimo priežastimis galėjo būti netinkamas darbininko elgesys, dėl kurio įmonė patiria nuostolius, darbdavio ar darbo prižiūrėtojo įžeidimas veiksmais ar žodžiais, neatsargus elgesys su ugnimi, sirgimas užkrečiama liga, jei paskirtų baudų dydis viršija $\frac{1}{4}$ mėnesinio atlyginimo ar jei įmonės darbas sustoja dėl *vis major* daugiau nei 2 savaites. Taigi, darbuotoją atleisti buvo pakankamai lengva. Tiesa, darbininkės buvo apsaugotos nuo atleidimo dėl gimdymo ir turėjo teisę neatvykti į darbą prieš gimdymą ir po gimdymo, viso 8 savaites. Nebuvo galima atleisti ir karinę prievolę 30 dienų atliekančią darbininką; be to, darbdavys tuo pačiu metu turėjo prisidėti prie darbininko šeimos išlaikymo. Be teisėtos priežasties nutraukęs sutartį darbdavys privalėjo darbininkui išmokėti priklausantį uždarbį ir kompensaciją. Kompensacija darbininkui priklausė ir tais atvejais, kai darbo sutartis buvo nutraukiama darbininko iniciatyva dėl to, jog darbdavys nesilaiko sutarties, ją pakeičia ar įžeidinėja žodžiais ar veiksmais.

Verta pažymėti, jog įstatymas skiltyje apie samdytojo ir samdininko pareigas numatė, jog darbdavys ir darbuotojas „tarpusavio santykiuose turi būti teisingi ir padorūs“; darbuotojo nemandagus elgesys galėjo tapti atleidimo priežastimi, tačiau už analogišką elgesį su darbuotojais įmonių vedėjams jokios nuobaudos negrėšė, o darbininkui tai viso labo galėjo būti tik priežastimi, leidžiančia nutraukti darbo sutartį, nors dažniausiai darbininkai stengėsi išlaikyti savo darbo vietą, ypač prasidėjus ekonominei krizei. Darbininkas taip pat turėjo teisę nutraukti darbo sutartį jei darbdavys neskyrė sutarto valgio ar būsto, nemokėjo sutarto uždarbio, jei darbdavys be darbininko sutikimo pakeičia samdos sutarties sąlygas (su išimtimis), įmonės darbui sustojus dėl *vis major* daugiau nei dviem savaitėms, taip pat nespėjant pavesto darbo atlikti laiku ar tais atvejais, kai darbas kenkia darbininko sveikatai.

Įmonės vedėjui grėšė nuobaudos už atsiskaitymo knygelių neišdavimą, netvarkingą jų bei kitų įmonės dokumentų vedimą, už įmonės vidaus taisyklių neiškabinimą, uždarbio išmokėjimą vietoje pinigų daiktais, taisyklių, nustatytų darbininkų sveikatai ir gyvybei darbe apsaugoti nesilaikymą ir kt.

Žinoma, įstatymo egzistavimas nereiškia, jog jo uoliai bus laikomasi. Už darbininkų samdos įstatymo vykdymą buvo atsakinga Darbo Inspekcija, tačiau kai kurios opios problemos pramonės įmonėse paskelbus samdos įstatymą nebuvo pašalintos, o kai kurios tęsėsi iki pat II pasaulinio karo pradžios. Lietuvos istoriografijoje į darbininkų samdos problemas iki šiol nebuvo atkreiptas atskiras dėmesys, todėl pravartu išnagrinėti miestuose veikusią pramonės įmonių bei valstybės ir savivaldybės įstaigų vidaus tvarką, dirbančiųjų nusiskundimus ja bei galimus samdos įstatymų pažeidimus. Siekiant atlikti gilesnę situacijos analizę, išskirtos kelios potėmės. Dalyje apie darbo laiką (2. 3. 1.) nagrinėjami tokie klausimai kaip darbo dienos ilgumas, darbo grafikų sudarymas, samdos sutarčių ilgumas, atostogų (ne)suteikimas. Antra dalis skirta atlyginimams, t.y. jų (ne)išmokėjimui laiku, dydžiui, pobūdžiui; atskiras dėmesys teikiamas juos įtakojuosiems veiksniams, pvz. ekonominiam nuosmukiui. Trečiojoje dalyje nagrinėjamos mokinių ir užsieniečių samdymo sukeliama problema pramonės darbininkams.

2. 3. 1. Darbo laikas

*8 valandos dirbti! 8 – ilsėtis! 8 – savo reikalams apversti!*⁴⁵³

*Aštuonvalandė darbo diena suteikia darbininkui sveikatą ir spėką, duoda laisvą laiką apsišvietimui, užsiėmimui savo dalykais.*⁴⁵⁴

Vienas svarbiausių darbininkų reikalavimų pasaulinėje darbo judėjimo istorijoje buvo (ir yra) 8 valandų darbo dienos įvedimas. Nesant sisteminių darbo judėjimo Lietuvoje iki 1918 m. tyrimų į šio reikalavimo istoriją nesigilinsime, o tik pastebėsime, jog darbo dienos trumpinimo klausimas Lietuvoje pradėtas kelti XIX-XX a. sandūroje. 8 valandų darbo dienos klausimas Lietuvoje ir lietuviškai gvildentas dar spaudos draudimo metais. 1902 m. pasirodė šiam klausimui skirtas Lietuvos socialdemokratų partijos leidinys „Darbo diena“ (nurodyta išleidimo vieta – Paryžius), 1906 m. pasirodė lietuviška brošiūra pavadinimu „Darbo diena“, kurią parengė Vincas Kapsukas. Besiremdamas kitais autoriais jis teigė, jog ilga darbo diena kenkia darbininkų sveikatai, nes jie turi dirbti kenksmingomis sąlygomis, o taip pat ir dėl to, kad „ilgas darbas baisiai nuvargina darbininką. Jis tuomet viską dirba, tarytum atgrubiomis [sic] rankomis arba snausdamas, ir čia tai tankiausia visokios nelaimės atsitinka: tai koją, tai ranką darbininkui mašina nutraukia, tai taip kokią nesveikatą padaro, o kartais ir visai gyvybę atima“⁴⁵⁵. Sekant

⁴⁵³ V. Kapsukas. *Darbo diena*. Vilnius, 1906. (virš.)

⁴⁵⁴ *Darbo diena*. Lietuviškoji Social-Demokratų Partija, Paryžius, 1902, p. 46.

⁴⁵⁵ V. Kapsukas. *Darbo diena*. Vilnius, 1906, p. 6.

Anglijos ir Šveicarijos pavyzdžiu bei sutrumpinus darbo dieną turėjo būti tausojama darbininkų sveikata, todėl turėjo išaugti ir gyvenimo trukmė. Be to, teigta, jog ilga darbo diena neigiamai įtakojo darbininko santykius su šeimos nariais, trukdė šiam skaityti bei užsiimti savišvieta. Tyrimo dalyje 1. 3. apie darbininkų laisvalaikį padarytos išvalgos rodo, jog šie pamąstymai tikrai nebuvo iš piršto laužti.

Bene pirmieji rimtesni reikalavimai įvesti 8 valandų darbo dieną Lietuvos (tuomet buvusiais Rusijos imperijos dalimi) miestuose nuskambėjo 1905 m. revoliucijos metu – sausio 24 d. sustreikavo Kauno fabrikų darbininkai (Kipro Bielinio teigimu, manifestacijose dalyvavo beveik 20.000 žmonių), o tarp jų ekonominių reikalavimų buvo ir 8 valandų darbo dienos įgyvendinimas. Dėl streiko darbo laikas buvo sutrumpintas Tilmanso fabrike – vietoje 11 valandų darbo dienos imta dirbti 10. Šiaulių darbininkų reikalavimai dėl darbo laiko buvę kuklesni – prašyta 11 valandų darbo dienos,⁴⁵⁶ kas leidžia daryti prielaidą, jog buvo dirbama dar ilgiau.

Darbo laikas pramonės įmonėse buvo sunormuotas 1919 m. gruodžio 17 d. išleistu „Darbo dienos ilgumo įstatymu“, kuris nustatė 8 valandų darbo dieną visoms dirbtuvėms ir fabrikams bei 10 valandų darbo dieną prekybos įmonėms ir krautuvėms⁴⁵⁷. Tačiau įsigaliojęs įstatymas nepateisino dirbančiųjų lūkesčių. Jau 1921 m. įstatymas kritikuotas „Socialdemokrato“ puslapiuose dėl to, jog neapėmė visų dirbančiųjų. Įstatymo projektas garantavo 8 valandų darbo dieną visiems darbininkams, dirbantiems įmonėse, „kuriuos naudojami samdomuoju darbu. Jomis eina: privatinės, valstybinės, savivaldybių ir visuomenės įmonės, įkurtos tiek pelno, tiek ir ne pelno tikslu,⁴⁵⁸ vadinasi, būtų taikomas visiems pramonės darbininkams, o negaliojūt žemės ūkio, miškų darbininkams, privačių namų tarnams. Tačiau priimtas įstatymas teisę į 8 valandų darbo dieną užtikrino tik „visoms toms dirbtuvėms ir fabrikams, kurios naudojami ne mažiau kaip 3 darbininkų samdomuoju darbu“, taigi, negaliojo mažoms dirbtuvėms, restoranams, valgykloms, kavinėms, kirpykloms, taip pat valstybės, savivaldybių ir visuomenės įstaigoms, bankams, kontoroms, prekybos įstaigoms ir kt. Įmonėms ir įstaigoms, kuriose darbas turėjo vykti ilgiau nei 8 valandas, siūlyta įvesti papildomas pamainas; o tai taip pat sukurtų naujų darbo vietų⁴⁵⁹.

Iš tiesų, visų dirbančiųjų neapimantis įstatymas sukūrė tokius precedentus, kaip, pavyzdžiui, ilgos geležinkelių konduktorių darbo valandos. 1923 m. konduktoriai skundėsi, jog kai kada tenka prekiniuose traukiniuose budėti ištisą parą be pertraukos, per savaitę dirbti 100

⁴⁵⁶ K. Bielinis. *Penktieji metai. Revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai*. Niujorkas, 1959, p. 46-47.

⁴⁵⁷ V. Akelaitis. Socialinė apsauga Lietuvoje. *Lietuva 1918-1938*. Kaunas, 1990, p. 341.

⁴⁵⁸ E. Traupis. Dėl darbo dienos ilgumo įstatymo. *Socialdemokratas*, 1921-02-03, p. 1.

⁴⁵⁹ Ten pat.

valandų, o kartais net 150⁴⁶⁰. 1932 m. per ilgų darbo valandų klausimą kėlė ir už įstatymo ribų likę šoferiai, dirbę po 14-20 valandų į parą, todėl privargdavo ir išaugdavo avarių tikimybė. Nors pagal 1932 m. vasarį įsigaliojusias „Autovežimų įstatymui pildyti taisyklės“⁴⁶¹ šoferiai miestuose galėjo važinėti ne daugiau 8 val ir užmiesčio susisiekime ne daugiau nei 12 val į parą, bet automobilių ir autobusų savininkai reikalavdavo dirbti viršvalandžius, todėl ir susidarydavo itin ilgos darbo dienos⁴⁶². Sudėtingiausioje padėtyje atsidūrė tarnaitės: nors pagal Švenčių ir poilsio įstatymą miestų tarnaitėms darbo laikas negalėjo būti ilgesnis nei 15 valandų per parą, tačiau realybėje tarnaitės savo darbo vietoje turėjo būti visą parą ir prisireikus patarnauti savo šeimininkams bet kuriuo paros metu⁴⁶³.

Nenormuojant krautivių ir kontorų darbo laiko valstybiniu mastu, ėmė bruzdėti krautivininkai. Kauno tarnautojų sąjunga 1929 m. vasarį kreipėsi į Kauno miesto valdybą, pagal kurios 1926 m. nutarimą I ir II kategorijų kolonialinių prekių krautuvės Kaune buvo atidarytos 8-20 val., tačiau nebuvo atsižvelgta į tai, kad parduotuvėse prekiauta cheminėmis medžiagomis, kenkiančioms darbininkų sveikatai. Didesnėse krautuvėse tarnautojai neturėjo pietų pertraukų, ir apskritai, krautivių tarnautojų darbas reikalavo fizinės ištvėmės, kadangi reikėjo kilnoti sunkius maišus, dėžes ir kitus daiktus. Krautivių tarnautojai siūlė tokį sprendimą: pirmomis ir paskutinėmis krautivių darbo valandomis prekyba beveik nevyksta dėl mažo pirkėjų skaičiaus, todėl būtų galima darbo dieną trumpinti ir jas laikyti atidarytas nuo 9 iki 19 val. – tas buvo praktikuojama Kaune iki 1926 metų⁴⁶⁴.

1933 m. Kauno krautivininkai išsireikalavo iš miesto burmistro įsakymo dėl krautivių atidarymo ir uždarymo laiko bei pietų pertraukų, tačiau įsakymas galiojo trumpai – dėl prekybininkų ir miesto tarybos spaudimo jis buvo atšauktas. Tų pačių metų rugsėjo 3 d. Kaune vykęs Lietuvos darbininkų ir tarnautojų profsąjungos tarnautojų skyriaus susitarimas nutarė, kad krautuvėse ir kontorose turi būti dirbama ne daugiau 8 val. – tą Lietuva buvo pasižadėjusi tarptautinėmis sutartimis. Sekmadieniais ir švenčių dienomis krautuvės turėjo būti uždarytos. Nors dalis krautivių dirbo trumpesnę laiką, tačiau Laisvės alėjoje veikusios krautuvės, pavyzdžiui, Kapulskio, Rozmarino, Barenblato ir kt., buvo atidarytos net vidurnaktį⁴⁶⁵. Krautivių darbuotojai turėdavo darbą pradėti dar auštant, pusvalandį prieš atidarant krautuvę, ir dirbti po uždarymo, kadangi „uždarius prekybos įmonę, prekyba toli gražu nepasibaigia. Tada prasideda prekyba „per užpakalines duris“⁴⁶⁶, t. y. vykdyta nelegali naktinė prekyba. Žinoma, šie

⁴⁶⁰ Konduktorius. Ar verta ilgiau tylėti? *Socialdemokratas* 1923-03-29, p. 2.

⁴⁶¹ Autovežimų įstatymui vykdyti taisyklės. *Vyriausybės žinios*, 1932-02-20, Nr. 376-2579.

⁴⁶² Vl. Vilčinskas. Ar reikia sunormuoti šoferiams darbo valandas. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 6, p. 2.

⁴⁶³ Ap. B. Užmirštieji žmonės. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-10-15, p. 14.

⁴⁶⁴ Kauno tarnautojų sąjungos memorandumas 1929-02 (nepasirašytas). LCVA f. 1141 ap. 1 b. 36 l. 7-8.

⁴⁶⁵ Tarnautojai dirba 18 valandų į parą. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-09-09, p. 5.

⁴⁶⁶ L. Rudaitis. Nenormalumai prekybos įmonėse. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-09-01, p. 6.

duomenys siekiant skaitytojų įspūdžio galėjo būti ir „pagražinti“, tačiau aptinkant tikrai nemažai panašaus pobūdžio nusiskundimų dėl ilgo darbo laiko reikia manyti, jog darbo dienos ilgumo įstatymo nereguliuojamose įstaigose ir įmonėse darbuotojai dirbo gerokai daugiau nei 8 valandas.

1935 m. prekybos įmonių tarnautojų problemos dėl ilgo darbo laiko išspręstos vis dar nebuvo: jie dirbdavo 10, kartais net iki 17 valandų per parą, taip pat turėjo dirbti viršvalandžius, per kuriuos tvarkydavo krautuvę. Blogiausia buvo maisto prekių ir vaisvandenių krautuvių tarnautojų situacija, kadangi šios krautuvės sulaukdavo didžiausių pirkėjų srautų ir darbuotojai retai kada turėjo laisvo laiko, tuo tarpu dirbantys knygynuose, manufaktūros ir kitose krautuvėse sulaukdavo mažiau pirkėjų, todėl rasdavo laiko paskaityti knygų, laikraščių ar užsiimti kita sau naudinga veikla. Ilgos darbo valandos neleido pakankamai pailsėti nuo darbo, todėl parduotuvių tarnautojams buvo „dažnai prikaišiojama <...>, kad jie tinkamai neatlieka jiems nuskirtą darbą, nestropiai ar neatidžiai aptarnauja klientus ar nesidomi savo darbu. Kaip gali žmogus gerai ir atidžiai dirbti jam pavestą darbą, jei jam trūksta miego.“⁴⁶⁷ Patys krautuvių tarnautojai siūlė, jog žiemos metu maisto produktų krautuvės būtų atidaromos 7 val. ryto, o uždaromos 18 val. vakaro, skiriant 2 val. pietų pertraukai, o vasaros metu krautuvės dirbtų valanda trumpiau. Manufaktūros, galanterijos ir kitos panašios krautuvės turėjo darbą pradėti 9 val. ryto ir baigti 17 val. vakaro, o vasarą užsidaryti 16 val. Knygynai ir popieriaus krautuvės turėtų atsidaryti 8 val. ir užsidaryti 17 val., ir vasarą dirbti valandą trumpiau. Visos krautuvės turėjo būti uždarytos sekmadieniais bei per didžiąsias šventes, o taip pat prieš didžiąsias šventes dirbti trumpiau – iki 12 val.⁴⁶⁸

Tačiau net ir įmonėse, kurioms taikytas darbo laiką normuojantis įstatymas, būta nemažai nusiskundimų dėl per ilgo darbo laiko, kas rodo, jog 8 valandų darbo dienos įstatymas neveikė taip, kaip turėjo veikti, arba jo ne visuomet buvo laikomasi. Nors sutrumpintas darbo laikas neturėjo įtakoti darbo užmokesčio ir jį sumažinti, bet praktikoje viskas vyko kitaip. 1923 m. Kaune už Aleksoto statytoje Flemingo ir Vailokaičio dirbtuvėje dirbo apie 400 darbininkų, vadinasi, įstatymas dėl darbo dienos ilgumo jai galiojo. Vis dėlto praktika rodė ką kitą: darbdaviai mokėjo ne už darbo dieną, o už valandas, todėl norėdami gauti didesnę atlyginimą, darbininkai dirbdavo po 10 valandų⁴⁶⁹. Tais pačiais metais Panevėžyje veikusiame Montvilo spirito ir mielių fabrike darbo dienos pradžia ir pabaiga buvo skelbiama laikantis įstatymo, tačiau iš tiesų darbininkai dirbo ilgiau nei 8 valandas. Kadangi valandinis darbo užmokestis buvo itin mažas, norėdami gauti didesnę atlyginimą darbininkai dirbo viršvalandžius, kai kurie

⁴⁶⁷ Prekybos tarnautojų sunkios darbo sąlygos. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-02-15, p. 3.

⁴⁶⁸ Tvarkytinas krautuvių atidarymas ir uždarymas. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-08-18, p. 3.

⁴⁶⁹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1923-10-04, p. 1.

per dieną dirbdavo net iki 16 valandų⁴⁷⁰. Tokia situacija per dešimtmetį smarkiai nepasikeitė. Finansinių sunkumų spaudžiami darbininkai dirbdavo gerokai ilgesnes valandas nei nustatyta. Pavyzdžiui, Kaune veikusioje „Žaibo“ spaustuvėje darbininkai dirbo po 12 valandų ir daugiau⁴⁷¹. „Poligrafijos darbininkas“ 1931 m. kovą rašė: „Kada užsieniuose kalbama apie šešių valandų darbo dieną, Lietuvoj, daugumoj spaustuvių, patys darbininkai savo noru dirba po šešiolika. Paklausus kodėl taip yra, atsako: „Atlyginimas mažas, už aštuonias darbo valandas neišsiverčiu. Turiu šeimą – žmoną ir keletą vaikų. Daug reikia“⁴⁷². Ilgos darbo valandos, viršvalandžiai bei akordinis darbas išliko viena didžiausių dirbančiųjų problemų visą nepriklausomybės laikotarpį.

1931 m. birželio 19 d. Lietuva ratifikavo tarptautinę konvenciją nustatyti aštuonių valandų darbo diena ir 48 val. darbo savaitę pramonės įmonėse⁴⁷³. Apie konvencijos vykdymą Lietuva įsipareigojo reguliariai pranešinėti Tarptautinei Darbo Organizacijai. Vis dėlto besitęsiantys darbininkų skundai rodo, jog konvencija 8 valandų darbo dienos nesilaikymo neišsprendė. 1931 m. rugpjūtį Kaune veikusiame kojinių fabrike „Silva“ dirba 42 darbininkės dirbo 8 valandas per dieną, už tai gaudamos 5 litus, tačiau fabriko savininkas Berenšteinas pradėjo reikalauti, kad darbininkės dirbtų 10 valandų už tokį patį atlyginimą, grasindamas nesutinkančias atleisti iš darbo. Panevėžio elektros lentpjūvėje darbininkai dirbo po 10-11 valandų⁴⁷⁴.

Kita darbininkus kankinusi problema dėl darbo laiko – naktinis darbas. Pavyzdžiui 1925 m. vasarą Kaune veikusioje Baremlato selterio ir limonado dirbtuvėje darbininkai dirbdavo nuo 5 val. ryto iki 12 val. nakties⁴⁷⁵. Tiek 1933 m. priimtas Pramonės darbininkų samdos įstatymas, tiek iki tol galioję iš Rusijos imperijos „paveldėti“ Pramonės įstatai ribojo moterų ir nepilnamečių darbą naktimis. Tačiau 1937 m. „Drobės“ ir „Kauno audinių“ fabriku vedėjai buvo įspėti dėl įstatymo nesilaikymo: darbo inspektoriaus žiniomis, fabrikuose nakties metu, t. y. tarp 22 val. nakties ir 5 val. ryto dirbo moterys ir nepilnamečiai⁴⁷⁶.

Labiausiai su naktiniu darbu siejosi kepėjo profesija. Apšvietos amžiuje miestiečiai pamėgo šviežiai keptą duoną, todėl ji imta kepti ne kelias dienas prieš turgų, o jo išvakarėse⁴⁷⁷. Tai tapo tradicija, todėl ir XX a. pr. Lietuvoje duona kepyklose buvo kepama pernakt, kad pirkėjai nuo pat ryto galėtų įsigyti šviežių duonos gaminių. Tačiau toks kepyklų darbo pobūdis

⁴⁷⁰ *Profesinės žinios*, 1923-03-25, p. 7.

⁴⁷¹ Poligrafijos darbininkų gyvenimas. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 14.

⁴⁷² Ar laukti, ar plaukti? *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 6.

⁴⁷³ V. Akelaitis. Socialinė apsauga Lietuvoje. *Lietuva 1918-1938*. Kaunas, 1990, p. 342.

⁴⁷⁴ Lietuvoje. *Socialdemokratas*. 1931-08-22, p. 6.

⁴⁷⁵ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*. 1925-10-22, p. 3.

⁴⁷⁶ Darbo inspektoriaus pranešimas „Drobės“ ir „Kauno audinių“ fabriko vedėjui. LCVA f.381 ap. 1 b. 2 l. 25.

⁴⁷⁷ S. Lawrence Kaplan. *The bakers of Paris and the bread question, 1700-1775*. Duke University Press, 1996, p. 79.

neigiamai atsiliopė jų darbuotojams: 1925 m. Vilkaviškio kepėjai dirbdavo po 14-18 valandų, kartais ir iki 20 valandų per dieną, darbas vykdavo ir naktimis⁴⁷⁸. Todėl dar tais pačiais 1925-aisiais, kai spaudoje buvo dažniau aptarinėjamos kepėjų ir naktinio problemos kepėjai ėmė siekti naktinio darbo kepyklose panaikinimo.

Kepėjų tikslas buvo pasiektas 1931 m., kai birželį Lietuva ratifikavo ir dvi tarptautines konvencijas dėl naktinio moterų ir vaikų darbo. Taip pat tą pačią 1931 metų spalio 31 d. buvo paskelbtas „Nakties darbo kepyklose įstatymas“, kuriuo buvo uždrausta dirbti kepyklose nuo 21 val. nakties iki 4 val. ryto⁴⁷⁹. Tačiau nei vietinė, nei tarptautinė teisė „nesutramdė“ kepyklų savininkų ir vedėjų. 1931 m. vasarą kepėjai vis dar dirbdavo iki 12 valandų per parą, taip pat ir naktimis⁴⁸⁰. 1932 m. gruodį Kauno kepyklos vis dar veikė naktimis – už tai nubaustos Lonkės, Kapulskio (Lukšio g.), Melcerio, Kapulskio ir C. Mackelio (Rotušės a.), Zalcburgo (Valančiaus g.), B. Joselevičiaus (Valančiaus g.), Meeravičio, Kapulskio (Jonavos g.) kepyklos⁴⁸¹. 1933 m. vasarį skūstasi, jog įstatymo nesilaiko naktimis dirba beveik visos Panevėžio kepyklos⁴⁸², o kovą Šiaulių kepyklas tikrinęs darbo inspektorius rado naktį dirbančius darbininkus dvejose iš jų⁴⁸³. 1933 m. vasario 12 d. Kaune buvo surinktas visuotinis Kauno kepėjų ir cukrinių darbuotojų profesinės sąjungos susirinkimas, kuriame aptartas darbo dienos ilgumas. Nors visose kepyklose turėjo būti dirbama po 8 valandas, bet kepėjai dirbdavo po 16 ir daugiau valandų į parą. Negana to, kai kurie darbdaviai vertė dirbti ir naktimis, nors tą įstatymas draudė. Nesutinkantys dirbti tokiomis sąlygomis darbininkai buvo atleidžiami arba jiems sumažinamas atlyginimas⁴⁸⁴. 1935 m. gruodį „Darbininkų atstovybės balsas“ rašė, jog Panevėžio kepyklų darbininkai „visai kultūringu būdu <...> pareikalavo, kad kepyklų savininkai darbininkams pagerintų darbo sąlygas“, t. y. neversti dirbti naktimis, duoti laisvą nuo darbo dienų, o metus išdirbusiems 12 dienų apmokamų atostogų⁴⁸⁵. Taigi, peršasi išvada, jog įstatymas ir tarptautinių konvencijų pasirašymas naktinio darbo kepyklose vis dėlto nepanaikino ir rasta būdų minėtus įstatymus apeiti ar jų tiesiog nesilaikyta rizikuojant pabaudomis.

Panaši situacija buvo ir su švenčių ir poilsio įstatymu. Pirmą kartą jis buvo paskelbtas 1925 m. sausio 17 d.⁴⁸⁶, vėliau kelis kartus pildytas ir taisytas. 1925-ųjų įstatymas numatė švenčių dienas, per kurias turėjo nedirbti privačios įmonės ir įstaigos, taip pat uždraudė darbą sekmadieniais. Nurodytomis dienomis ilsėtis turėjo miestų darbininkai, dirbantys pramonės

⁴⁷⁸ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-10-01, p. 4.

⁴⁷⁹ V. Akelaitis. Socialinė apsauga Lietuvoje. *Lietuva 1918-1938*. Kaunas, 1990, p. 342.

⁴⁸⁰ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1931-07-25, p. 6.

⁴⁸¹ Nakties darbai kepyklose nesiliauja. *Socialdemokratas*, 1932-12-03, p. 5.

⁴⁸² Dirba naktimis. *Socialdemokratas*. 1933-02-25, p. 4.

⁴⁸³ Visoje Lietuvoje. *Socialdemokratas*. 1933-03-04, p. 5.

⁴⁸⁴ Kepėjų susirinkimas. *Socialdemokratas*, 1933-02-18, p. 1.

⁴⁸⁵ P. Žibartas. Panevėžio kepyklų darbininkai. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-12-01.

⁴⁸⁶ V. Akelaitis. Socialinė apsauga Lietuvoje. *Lietuva 1918-1938*. Kaunas, 1990, p. 341.

įmonėse ir dirbtuvėse, prekybos įstaigose, kirpyklose, statybose. Valgyklos, kavinės, arbatinės, kepyklos ir maisto prekių bei gėrimų parduotuvės turėjo būti uždarytos vasario 16-ąją, pirmąją Velykų, pirmąją Kalėdų ir pirmąją Sekminių dieną, kitomis šventėmis dirbti sutrumpintą laiką⁴⁸⁷. 1931 m. birželį Lietuva ratifikavo konvenciją dėl savaitinio poilsio pramonės įmonėse: kas savaitę darbininkas turėjo gauti 24 valandas nepertraukiamo poilsio⁴⁸⁸. Įstatymai numatė ir darbininkų atostogas. Pagal 1933 m. priimtą Pramonės darbininkų samdos įstatymą, pramonės įmonėje metus be pertraukos išdirbęs darbininkas turėjo teisę (kas metai) gauti 10 dienų apmokamų atostogų⁴⁸⁹. Iki 1933 m. lapkričio su pakeitimais galioję Pramonės įstatai numatė pietų pertraukas (1 valanda 10 valandų darbo), 24 val. kas savaitinio poilsio bei poilsį švenčių dienomis (viso 18 šventadienių per metus). Kasmetinės atostogos pramonės darbininkams numatytos nebuvo⁴⁹⁰, todėl tapo darbdavio ir darbininkų susitarimo reikalu. Vis dėl to panašu, jog dar iki 1933 m. priimto įstatymo kai kurie pramonės darbininkai naudojosi kasmetinėmis atostogomis. 1930 m. Kaune veikusio „Litekso“ audimo fabriko darbininkai skundėsi neturį nei apmokamų atostogų, nei apmokamų šventadienių⁴⁹¹. 1931 m. tuo, kad negauna šventpinigių bei apmokamų atostogų net išdirbę dešimtmetį, skundėsi ir AB „Drobė“ darbininkai⁴⁹², o 1933 m. dėl neapmokamų atostogų skundėsi „Typolito“ spaustuvės darbininkai⁴⁹³. Nors „Žaibo“ spaustuvės darbininkai turėjo apmokamas atostogas, 1932 m. birželį šios buvo panaikintos⁴⁹⁴.

Streikų metu atostogos neretai tapdavo vienu iš darbininkų keliamų reikalavimų. Tačiau net ir susitarus su darbdaviu dėl atostogų, susitarimo ne visada būdavo laikomasi. 1927 m. vasarį Vailokaičio fabriko darbininkams buvo panaikinta 10 dienų atostogų⁴⁹⁵, panašus likimas tų pačių metų rugpjūtį ištiko ir Falkovskio batų fabriko darbininkus: darbininkai buvo streiku iškovoję 8 dienų apmokamas atostogas metams, tačiau nors atostogos ir buvo suteiktos, bet už visas dienas apmokėti fabriko administracija atsisakė⁴⁹⁶ ir apmokėjo tik už penkias dienas iš aštuonių. 1928 m. rugpjūtį Falkovskio fabrike imta kalbėti apie visišką atostogų panaikinimą⁴⁹⁷, o spalio mėn. fabriko savininkas Falkovskis ne tik atsisakė duoti darbininkams atostogų, bet ir mokėti už švenčių dienas⁴⁹⁸. Iškilusį konfliktą Falkovskis mėgino spręsti patalpindamas

⁴⁸⁷ Švenčių ir poilsio įstatymas. Vyriausybės žinios, 1925-02-02, Nr. 181-1236.

⁴⁸⁸ Konvencija dėl savaitinio poilsio pramonės įmonėse. *Vyriausybės žinios*, 1931-06-10, Nr. 359-2451.

⁴⁸⁹ Pramonės darbininkų samdos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1933-11-11, Nr. 429-2966.

⁴⁹⁰ G. Dambrauskienė. Darbo santykių teisinio reguliavimo raida. *Regnum est: 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės aktui - 20: Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Mykolo Romerio Universitetas, 2010, p. 561.

⁴⁹¹ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1930-04-24, p. 4.

⁴⁹² Akcinė b-vė „Drobė“. *Socialdemokratas*. 1931-07-11, p. 1.

⁴⁹³ Visoje Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1933-06-10, p. 5.

⁴⁹⁴ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1932-06-25, p. 4.

⁴⁹⁵ Štai kam prof. sąjungos ardomos. *Socialdemokratas*. 1927-02-10, p. 2.

⁴⁹⁶ Lietuvoje. *Socialdemokratas*. 1927-08-25, p. 4.

⁴⁹⁷ Lietuvoj. *Socialdemokratas*. 1928-08-02, p. 4.

⁴⁹⁸ Lietuvoj. *Socialdemokratas*. 1928-10-04, p. 4.

pranešimą į „Lietuvos Aidą“, kuriame teigė, jog su darbininkais dėl atostogų jis niekada nebuvo susitaręs, ir atostogas bei švenčių priedą naikina dėl to, jog atostogų neduoda ir švenčių neapmoka konkuruojantys fabrikai, todėl Falkovskio fabriko išlaidos buvo didesnės nei kitų⁴⁹⁹. Galime manyti, kad panašia logika vadovavosi daugelis savininkų: atostogų ir šventinių dienų apmokėjimas traktuoti kaip bereikalingos išlaidos.

Kita vertus, kartais atostogos pramonės įmonių savininkams buvo netgi labai naudingos. Pavyzdžiui, 1928 m. balandžio 3 d. dėl persitvarkymų sustojo darbas „Balkan“ degtukų fabrike, o jo darbininkai iki 18 d. buvo priversti išeiti neapmokamų atostogų⁵⁰⁰, taip porą savaitių likdami be pajamų šaltinio. Panaši praktika itin išpopuliarėjo ekonominės krizės laikais: neapmokamų atostogų paskyrimas leido kuriam laikui sustabdyti fabriko darbą išvengiant nuostolių už prastovas mokant darbininkams, o taip pat išlaikant savo personalą bei apsidraudžiant nuo kompensacijų išmokėjimo, jei su ilgomis neapmokamomis atostogomis nesutinkantis darbininkas išeitų iš darbo savo noru. 1931 m. prieš Kalėdas 3 savaitėms neapmokamų atostogų buvo paleistos „Kauno Audinių“ darbininkės; to priežastimi buvo ilga fabriko savininkų viešnagė Rygoje⁵⁰¹. 1932 m. nuo sausio „mėnesiui neapmokamų atostogų“ [sic] buvo paleisti Kauno m. savivaldybės kanalizacijos ir vandentiekio darbininkai⁵⁰², o 1933 m. vasarį „neapmokamų atostogų“ [sic] buvo išsiųsti Vailokaičio metalo fabriko darbininkai⁵⁰³. Darbinikiška spauda tokią neapmokamų atostogų praktiką įvardindavo rašydami kabutėse, kas parodo, jog su atostogomis vardan darbininkų poilsio ir gerovės ji mažai ką turėjusi bendro.

Tarnautojams atostogos buvo garantuotos įstatymiškai, pramonės darbininkai į jas pretendavo ir dažnai gaudavo dar iki Pramonės darbininkų samdos įstatymo įsigaliojimo, o įstatymas teisę į poilsį užtvirtino. Bet tokių miestiečių kaip krautuvininkų, sargų, automobilių vairuotojų bei tarnaičių poilsis reglamentuojamas nebuvo, todėl atostogų skyrimas ir apmokėjimas dažniausiai priklausydavo tik nuo darbdavio geros valios. Tarnaitės (veikiausiai taip pat ir sargai, krautuviai ir restoranų tarnautojai bei vairuotojai) dažnai dirbdavo be poilsio, bijodamos prarasti savo darbo vietą, o ir tos, kurios atostogų gaudavo, dažniausiai už atostogas joms apmokama nebuvo⁵⁰⁴.

Apibendrinant galime teigti, jog teisinė bazė, apibrėžianti darbo ir poilsio laiką tobulėjo, tačiau įstatymų laikytasi ne visada. Kartais aštuonių valandų darbo dienos nesilaikyta sąmoningai norint gauti didesnes pajamas, kuomet darbininkai buvo apmokami už valandinį arba už atliktą darbą. Atostogos ir šventadienių apmokėjimas iki 1933 m. lapkričio buvo

⁴⁹⁹ Pašalinis pranešimas dėl konflikto Falkovskio fabrike. *Lietuvos Aidas*, 1928-10-13, p. 5.

⁵⁰⁰ Lietuvoj. *Socialdemokratas*. 1928-04-12, p. 3.

⁵⁰¹ Sunki mūsų dalis. *Socialdemokratas*. 1932-01-30, p. 2.

⁵⁰² Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1932-01-23, p. 4.

⁵⁰³ Kauno įmonėse. *Socialdemokratas*. 1933-02-04, p. 5.

⁵⁰⁴ Tarnaičių atostogų klausimu. *Socialdemokratas*, 1931-07-11, p. 4.

susitarimo reikalas, tačiau susitarimai buvo kaitaliojami, dažniausiai – darbdavio naudai. Vis dėlto dažni dirbančiųjų reikalavimai laikytis darbo dienos ilgumo bei suteikti priklausančias apmokamas atostogas buvo pagrįsti, todėl dažnai patenkinami, o nepriklausomoje Lietuvoje standartu tapusi aštuonių valandų darbo diena praktikuojama ir šiandien.

2.3.2. Atlyginimas

Pirmieji nepriklausomybės metai buvo gan sunkūs Lietuvos pramonei. Ant kojų besistojanti jauna valstybė susidūrė su daugybe iššūkių; vienas jų – infliacija, kylančios produktų kainos, todėl kartais darbininkams mokamo atlyginimo nebepakako net patenkinti būtinausius poreikius. Darbininkai, kuriems atlyginimas buvo mokamas už darbo dieną, norėdami gauti daugiau pajamų, dirbdavo viršvalandžius, o taip pat reikalavo „brangenybės priedo“, t.y. padidinti algą atsižvelgiant į kylančias kainas.

Dar vienas svarbus darbininkų atlyginimų aspektas – vyrams ir moterims mokamų atlyginimų skirtumas. Atlyginimų nelygybė vis dar aktuali ir šiandien, tačiau apie šią problemą Lietuvoje kalbėta dar XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Darbininkų akualijomis besirūpinanti Ona Beleckienė rašė, jog rengiant darbininkų atlyginimų normas reikėtų laikytis principo už lygų darbą – lygus atlyginimas be amžiaus ir lyties skirtumo,⁵⁰⁵ kadangi esant tokiai atlyginimų nelygybei, darbdaviai ieškos pigesnių darbininkų, kurie tą patį darbą galės atlikti pigiau.

Lietuvos pramonės įmonių politika algų mokėjimo klausimu stipriai skyrėsi. Pavyzdžiui, 1923 m. Kauno spaustuvių savininkai ir vedėjai bandė išspręsti kylančių kainų ir mažų atlyginimų problemą skirtingais būdais. Margolino litografijos dirbtuvėje buvo įvestas algos priedas; 1-os kategorijos darbininkas su priedu viso gaudavo po 150 litų per savaitę. „Valstybės spaustuvės“ darbininkams buvo pažadėtas algos priedas, bet iki jo dauguma dėl didesnio uždarbio dirbo viršvalandžius. Herman reklamos kontoroje ir knygriškyje dirbusieji reikalavo 20 proc. priedo prie atlyginimo, tačiau savininkai nesutiko ir grasino visus už tokius reikalavimus atleisti iš darbo. Varpo spaustuvėje darbininkai taip pat prašė algos priedo; linotipininkai dėl pinigų stygiaus stengėsi dirbti viršvalandžius. Spaustuvėje „Prima“ 1-osios kategorijos darbininkai per savaitę uždirbdavo vos 95 litus, tuo tarpu dirbantys akordu per savaitę galėjo užsidirbti iki 160-170 litų⁵⁰⁶. „Šviesos“ spaustuvėje raidžių rinkėjai už 1000 surinktų raidžių gaudavo 1,4 lito, todėl norėdami gauti padorią savaitinę algą, dirbdavo nuo 7 ryto iki 9 vakaro. Sušauktas spaudos darbininkų atstovų susirinkimas 1923 m. lapkričio 13 d.

⁵⁰⁵ O. Beleckienė. Darbininkų reikalai. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-12-15, p. 5.

⁵⁰⁶ Spaudos darbininkų atstovų (delegatų) lapkričio 13 d. 1923 m. susirinkimas. *Spaustuvininkas*, 1923 m., Nr. 4, p. 28.

konstatavo, jog susirinkime jautėsi kažin koks prislėgtas ūpas. Tie, kurie virš normos nedirba ar negauna dirbti, iš algų nebeišgyvena – galas su galu nebesuduria; o tie, kurie virš normos dirba, tie nors uždirba dvigubai ar dar daugiau, bet po 15 val. į parą dirbdami taip nusikankina, kad nė nebejaucia šio gyvenimo eigos⁵⁰⁷.

Kita vertus, būta ir spaustuvių, kurios tvarkėsi pakankamai neblogai. Nors „Idiše Štime“ sulaukė kritikos, kad jų darbininkai uždirba „dvi algas“, o bedarbiai dėl to lieka be darbo⁵⁰⁸, tačiau šioje spaustuvėje 20 darbininkų dirbdavo po 7 valandas į parą. Prieš šabą laikraštis būdavo leidžiamas didesnės apimties, tada rinkėjai dirbdavo viršvalandžius, gaudami už viršvalandį 4,5 lito. Tokiu atveju rinkėjų savaitinė alga siekė 150-180 lt (įprasta savaitinė rinkėjų alga buvo 106 litai)⁵⁰⁹.

Kituose miestuose darbininkai susidūrė su tomis pačiomis problemomis; papildomų sunkumų sukeldavo šaltasis metų laikas. Štai 1922 m. pabaigoje Šiauliuose artinantis žiemai sustojo dauguma darbų ir didelė darbininkų dalis liko be darbo. Būdavo galima rasti darbo (įskaitant ir laikiną), tačiau dėl didelės bedarbystės, „Profesinių žinių“ teigimu, „atlyginimas toks menkas, kad net duonos užtektinai negali nusipirkti. Paprastam darbininkui už 10-12 val. darbo dieną moka nuo 50 centų iki 2 litų. Šiek tiek geriau uždirba odų dirbtuvių ir spaudos darbininkai, kurpiai ir siuvėjai. Be to, darbdaviai naudodamiesi bedarbe stengiasi sumažinti atlyginimą darbininkams“⁵¹⁰. Panevėžyje Montvilo spirito ir mielių gaminimo fabriko darbininkai už 8 valandas darbo 1923 m. gaudavo 1 litą 60 centų, todėl stengėsi dirbti kuo ilgiau. Tačiau, fabrike viršvalandžiai buvo apmokami ne dvigubai, bet tiek pat, kiek normos darbas; norėdami daugiau uždirbti, darbininkai išdirbdavo net iki 16 valandų⁵¹¹.

Per metus situacija žymiai nepasikeitė: kainos ir toliau kilo, o atlyginimai pagal jas kilti nespėjo. Nors įvedus litą produktai ir gaminiai stipriai pabrango, spaustuvių darbininkų algų priedai nepadengė susidariusio skirtumo. Algos priedo įvedimą spaustuvių darbuotojai laikė palankiu darbdaviui sprendimu, „nes daug maloniau tinkamai apmokėtam darbininkui darbuotis, jo darbas produktyvesnis ir iš tokio darbininko didesnė nauda įstaigai – spaustuvei“⁵¹². Savaitinė alga, kuri 1924 m. tenkino spaustuvių darbininkus (I kategorijos) buvo 180-225 litai⁵¹³.

Nedideliais atlyginimais XX a. trečio dešimtmečio pabaigoje skundėsi paštininkai. 1928 m. sausio 27 d. buvo pasirašytas Vyriausybei skirtas memorandumas, kuriame teigta, jog ~65 proc. visų pašto tarnautojų gauna tik 150-200 litų per mėnesį, apie 26 proc. - nuo 240 iki 280

⁵⁰⁷ Spaudos darbininkų atstovų (delegatų) lapkričio 13 d. 1923 m. susirinkimas. *Spaustuvininkas*, 1923 m., Nr. 4, p. 29.

⁵⁰⁸ Delegatų susirinkimo įspūdžiai. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6 (liepa), p. 5.

⁵⁰⁹ Darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6 (liepa), p. 6.

⁵¹⁰ *Profesinės žinios*, 1923-02-25, p. 5.

⁵¹¹ Ten pat, p. 7.

⁵¹² K. Markovas. Mūsų stovis ir algų kilimo lentelė. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6 (liepa), p. 2.

⁵¹³ Antrasis delegatų susirinkimas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. rugsėjis, Nr. 7, p. 4.

litų ir vos ~8 proc. pašto tarnautojų per mėnesį gaudavo 300-380 litų. Daugiau nei 380 litų gaudavo ~1 proc. pašto tarnautojų. Minėtosios sumos „susitraukdavo“ iš jų kas mėnesį išskaitant 6 proc. į pensijų ir pašalpų fondą⁵¹⁴. Piktintasi ne tik dėl mažo atlyginimo, bet ir dėl to, jog kitaip nei kiti valstybės ir savivaldybės įstaigų tarnautojai, paštininkai negavo papigintų butų, uniformų, ar taip, kaip geležinkeliečiai, negalėjo nemokamai važiuoti traukiniais⁵¹⁵.

Spaudos įmonių darbuotojų laikraštis „Poligrafijos darbininkas“ rašė, jog dėl mažų atlyginimų kaltinti patys darbininkai. Leidinyje buvo teigiama, jog „Vyr. Darbo Inspektorius ne kartą išsireiškė, kad spaudos darbininkai esą liurbiai [sic], tinginiai, nenorį ir nemoką dirbti ir kad geriau būtų įvesti visur akordinį darbą: kas sugebėtų daugiau padaryti, tas ir didesnę atlyginimą gautų. Tik tokiu būdu gabesnieji nebūtų nustelbiami liurbū“⁵¹⁶. Žinoma, ar Darbo Inspektorius iš tiesų vartojo tokius epitetus darbininkams, kurių teisėmis ir darbo sąlygomis turėjo rūpintis, nustatyti negalima. Tačiau verta pasigilinti į siūlymą įvesti akordinį darbą. Tiriamuoju laikotarpiu algos buvo mokamos keliais būdais – už darbo dieną, už darbo mėnesį arba už akordą.

Akordinis darbas, kuomet darbininkui apmokama ne už darbo laiką, o už atliktą darbą, atsirado siekiant kovoti su dirbančiųjų dykaduoniavimu. Tokio apmokėjimo šalininkai teigė, jog trūkstant tinkamo disciplinavimo, daug darbo dienos laiko buvo sugaištama darbuotojų pašnekesiams. Dykaduoniavimo griežta priežiūra išvengti įmanoma nebuvo, todėl nutarta paskatinti darbininką siekti geriausių produktyvumo rezultatų, įtikinant jog tai yra naudinga jam pačiam⁵¹⁷. Ši apmokėjimo sistema neatsiejama nuo Teilorizmo, įsigalėjusio XX a. 2-ajame dešimtmetyje. Vis dėlto jau 3-ame dešimtmetyje ši sistema imta kritikuoti. Nors ji pakėlė darbo našumą, tačiau turėjo rimtų trūkumų kaip algų mokėjimo sistema⁵¹⁸: įvedus akordinį darbą, darbininkas uždirbdavo daug daugiau nei gaudamas atlyginimą už darbo dieną, tačiau fabriku savininkai tuomet imdavo mažinti akordinio darbo įkainius, todėl akordinis darbininkas pagamindamas gerokai daugiau produkcijos uždirbdavo beveik tiek pat, kiek ir darbininkas, kuriam mokama už dieną⁵¹⁹.

Lietuvoje didžiųjų fabriku savininkai dažnai rinkdavosi darbininkus apmokėti pagal akordą, kuo buvo sprendžiama nedidelio darbo užmokesčio problema. 1923 m. Nuskriaustuoju pasivadinęs asmuo „Socialdemokrate“ rašė, kad darbdaviai stengėsi kuo mažiau mokėti ir

⁵¹⁴ Memorandumas Ministerių Kabinetai. *Paštininkų žodis*, 1928 m., Nr. 2, p. 22.

⁵¹⁵ Ką rašo kiti laikraščiai apie paštininkų vargus. *Paštininkų žodis*. 1928 m. Nr. 12, p. 10-11.

⁵¹⁶ Kaip mus įvertina Darbo inspekcija. *Poligrafijos darbininkas*, 1933 m. gruodžio mėn., p. 53.

⁵¹⁷ A. E. Outerbridge, Jr. The Premium System of Wage Payment. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 21, 1903, p. 10.

⁵¹⁸ C. Goodrich. The Obsolescence of Piece Work. *The University Journal of Business*, Vol. 2, No. 3 (Jun., 1924), The University of Chicago Press, p. 329.

⁵¹⁹ M. Huberman. Piece Rates Reconsidered: The Case of Cotton. *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 26, No. 3 (Winter, 1996), The MIT Press, p. 393.

samdyti kuo mažesnę skaičių darbininkų. Todėl darbininkai dirbdavo ilgesnes darbo valandas (dirbdavo akordu arba viršvalandžius)⁵²⁰: nors akordiniai darbininkai dirbdavo ilgiau, jų darbas buvo įtemptas, bet atitinkamai ir užmokestis buvo didesnis⁵²¹. Pavyzdžiui, 1922 m. spalį Šiauliuose Bačiūnų fabriko padieniai darbininkai gaudavo 1,75 lito per dieną, o akordiniai darbininkai, dirbdami 10 valandų per dieną, uždirbdavo 3 litus⁵²².

1931 m. pradžioje „Spindulio“ spaustuvėje dirbo apie 200 darbininkų; vieni gaudavo mėnesinį, kiti dieninį atlyginimą, tretį dirbo akordu. Padieniai darbininkai uždirbdavo 6-14,5 lito per dieną, mėnesiniai mažiau, o akordiniai darbininkai norėdami didesnių algų dirbo nesilaikydami 8 val. darbo dienos – išdirbdavo po 10-12 val., o kartais ir daugiau. Atlyginimų politika šioje spaustuvėje tik patvirtino akordinio darbo trūkumus: administracija ėmė žeminti darbininkus kategorijose, aiškindami, jog nėra darbo našumo. Antroje pagal dydį Kauno spaustuvėje „Žaibas“ 1931 m. dauguma darbininkų buvo akordininkai, likę – mėnesiniai. Tačiau geresnės akordininkų galimybės užsidirbti didesnę atlyginimą turėjo savo kainą. Akordiniai darbininkai esant daug darbo dirbdavo ilgas valandas ir keliomis pamainomis, bet nesant užsakymų, darbininkai stovėdavo be darbo ir laukdavo kol jo atsirasią. „Šviesos“ spaustuvėje irgi dirbta tada, kai būdavo darbo, kartais ir ištisą naktį, tačiau trūkstant užsakymų akordiniai darbininkai (kurių buvo dauguma) likdavo be darbo ir be pajamų⁵²³. Tokia pati situacija buvo ir 1933 m. „Spindulio“ spaustuvėje. Trūkstant darbo, akordiniams darbininkams buvo nurodyta likti namie ir laukti, kol pakvies dirbti, bet darbininkai šio nurodymo nesilaikė (veikiausiai bijodami, jog atsiradus darbui bus pakviesti kiti darbininkai) atvykdavo į darbo vietą ir laukdavo kol duos darbo⁵²⁴.

Dar vienas būdas kaip buvo atsilyginama už darbą Lietuvos miestuose – vadinamasis nuošimčių mokėjimas. Tokį atlygį gaudavo restoranų, alinių, valgyklų bei pirčių tarnautojai. Restoranų tarnautojams buvo įprasta mokėti apie 10 proc. nuo sąskaitos, todėl populiariuose ir branguose restoranuose padavėjai uždirbdavo neblogai, tačiau prastesnėse maitinimo įstaigose užsidirbti pakankamą pragyvenimui atlyginimą buvo sudėtinga⁵²⁵.

Informacija apie atlyginimus ir darbo valandas darbininkų spaudoje ir Darbo Inspekcijos dokumentuose neretai skyrėsi. Periodinė spauda mirgėjo nuo skundų dėl prastų atlyginimų ir ilgų darbo valandų. Štai 1926 m. socialistų revoliucionierių organas „Kovos kelias“ rašė, kad Šiaulių saldainių fabrike „Fortūna“ dirba apie 30 darbininkų, dauguma jaunos merginos. Dienos uždarbis buvo 2-2,5 lt. Darbininkės, kurios vynioja saldainius į popierėlius, uždirbdavo dienai ir

⁵²⁰ Nuskriaustasis. Akordo darbas. *Socialdemokratas*, 1923-08-02, p. 1.

⁵²¹ Šiaulių apygardos darbininkų padėtis. *Socialdemokratas*, 1919-10-02, p. 2.

⁵²² Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1923-10-26, p. 3.

⁵²³ Poligrafijos darbininkų gyvenimas. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 13-14.

⁵²⁴ Vietos kronika. *Poligrafijos darbininkas*. 1933 m. gruodžio mėn., p. 62.

⁵²⁵ A. B-tis. Nuošimtiniai darbininkai. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-12-01, p. 11.

4 litus, tačiau turėdavo dirbti 11-12 valandų⁵²⁶. Darbo Inspekcijos žinioje esančios pramonės įmonės turėdavo užpildyti anketas apie įmonės darbininkų skaičių, kvalifikacijas, atlyginimus, darbo laiką, medicininę pagalbą. Tokios anketos duomenimis, 1927 m. fabrike „Fortūna“ dirbo 32 darbininkai – 2 vyrai ir 30 moterų bei 2 meistrai. Dirbta po 8 val. per dieną su 1 valanda pietų pertraukai⁵²⁷. Akivaizdu, jog šaltinių informacija skyrėsi. Darbininkų skaičių tiek „Kovos kelias“, tiek fabriko administracija nurodė panašų, todėl tikėtina, kad laikraščio turima informacija buvo gan patikima. Esminis skirtumas buvo darbo ilgumas: fabriko administracijos teigimu, dirbta po 8 valandas, o „Kovos kelio“ - iki 11-12 valandų. Tikėtina, jog šiuo atveju patikimesni yra spaudos duomenys, kadangi tikrųjų darbo valandų nurodymas fabriko administracijai užtrauktų piniginę baudą dėl to, kad nesilaikoma 8 valandų darbo dienos įstatymo.

Kitų Šiaulių fabrikų ir dirbtuvių pateikti duomenys taip pat rodė, jog jose darbo tvarka buvo nepriekaištinga. „Gubernijos“ bravore dirbo 27 vyrai ir 2 moterys. Nekvalifikuoti darbininkai dirbdami 8 valandas per dieną gaudavo 6-9 litus, kvalifikuoti - 12 litų per dieną. Moterų atlyginimas buvo 5,20 Lt⁵²⁸. Du linų apdirbimo fabrikus valdanti įmonė „Semlin“ viename samdė 8 vyrus ir 65 moteris, o sezono metu – iki 120 moterų. Antrame fabrike dirbo 4 vyrai ir, priklausomai nuo sezono, 45-50 moterų. Kvalifikuoti darbininkai vyrai gaudavo 6 litus, nekvalifikuoti – 5 litus į dieną. Moterų atlyginimai, kaip įprasta, buvo mažesni: kvalifikuota darbininkė gaudavo 4 litus, nekvalifikuota – 3,5 litus per dieną. Dirbta šešias dienas į savaitę, po 8 valandas į parą⁵²⁹. J. Faino odos apdirbimo fabrike dirbo 10 vyrų ir 5 moterys. Kvalifikuotų darbininkų savaitinė alga siekė 36,66 lito, moterys gaudavo 25,5 lito per savaitę. Dirbta 6 dienas po 8 valandas⁵³⁰. Frenkelio odų fabrike dirbo 180 vyrų ir 20 moterų. Kvalifikuoti darbininkai gaudavo 12 litų per dieną, nekvalifikuoti – 8. Kvalifikuotos darbininkės gaudavo 4,6 lito, o nekvalifikuotos – 4 litus per dieną. Čia taip pat nurodyta 48 valandų darbo savaitė⁵³¹. Avalynės fabrikas „Batas“ nurodė, jog pas juos dirbo 114 vyrų, 71 moteris, 1 mažametis [išskirta mano – U. M. A.] ir 8 paaugliai. Kvalifikuoti darbininkai per savaitę gaudavo 60-150 litų, o tuo tarpu nekvalifikuoti – 30-70. Kvalifikuotos darbininkės gaudavo tiek, kiek nekvalifikuoti vyrai darbininkai, t.y. 40-70 litų į savaitę, o nekvalifikuotų darbininkių savaitinis atlyginimas buvo 18-30 litų. Tiek pat per savaitę uždirbdavo ir paaugliai - 18-30 litų į savaitę. Šiame fabrike dirbta nepilną savaitę, t.y. 4-5 dienas⁵³². 1934 m. įsigaliojęs pramonės darbininkų samdos įstatymas

⁵²⁶ Darbo žmonių gyvenimas. *Kovos kelias*, 1926-10-03, p. 4.

⁵²⁷ Statistikos žinios. Fabriko „Fortūna“ anketa, 1927 m. LCVA f. 412 ap. 14 b. 63 l. 5.

⁵²⁸ Statistikos žinios. Bravoro „Gubernija“ anketa, 1927 m. LCVA f. 412 ap. 14 b. 63 l. 33

⁵²⁹ Statistikos žinios. Fabriko „Semlin“ anketa, 1927 m. LCVA f. 412 ap. 14 b. 63 l. 38.

⁵³⁰ Statistikos žinios. J. Faino odos fabriko anketa, 1927 m. LCVA f. 412 ap. 14 b. 63 l. 36.

⁵³¹ Statistikos žinios. Ch. Frenkelio odos fabriko anketa, 1927 m. LCVA f. 412 ap. 14 b. 63 l. 43.

⁵³² 1927 m. Statistikos žinios. „Bato“ fabriko anketa. LCVA f. 412 ap. 14 b. 63 l. 114.

uždraudė jaunesnių nei 14 metų vaikų darbą. Todėl iš šio fabriko anketos reikėtų daryti prielaidą, jog „Bate“ dirbo vienas asmuo nesulaukęs 14 metų, o paaugliais veikiausiai įvardinti 14-17 metų amžiaus vaikinai, kurie pagal minėtąjį vėlesnį įstatymą galėjo dirbinti tik su tėvų sutikimu.

Tačiau bene dažniausiai įstatymai buvo apeinami įdarbinant ir atleidžiant darbininkus. 1921 m. balandį įsigaliojus Pramonės įstatų papildymui, numatytos kompensacijos darbininkams, jei jie atleidžiami darbdavio iniciatyva ir be darbininko kaltės. Į kompensaciją darbininkas pretendavo išdirbęs daugiau nei 3 mėnesius – tokiu atveju jam priklausė kompensacija už 2 darbo savaites. Išdirbus daugiau nei 6 mėnesius, kompensacijos dydis siekė 3 savaitių, išdirbus metus – 4 savaitių; kompensacijos dydis augo su išdirbtu laiku⁵³³. Tai leido darbdaviams piktnaudžiauti ir vengti mokėti kompensacijas: darbininkai buvo atleidžiami po 3 mėnesių darbo ir priimami kaskart iš naujo. Tokiu atveju, juos atleidžiant tų trijų darbo mėnesių laikotarpiu, į kompensaciją darbininkai kaip naujai priimti nekandidavo. Darbininkiška spauda bei Darbo Inspektorių dokumentai pateikia daugybę tokių pavyzdžių.

1924 m. darbininkai skundėsi, jog Šiauliuose „Ventos“ fabriko administracija vengdama kompensacijų išmokėjimo atleidžiant, darbo sutartis sudarė mažiau nei 3 mėnesiams⁵³⁴. Po kelių metų „Venta“ samdė darbininkus jau tik 1 mėnesiui, o tarp darbininkų buvo tokių, kurie su tokiomis trumpalaikėmis sutartimis jau buvo išdirbę du metus⁵³⁵. 1926 m. skelbta, jog Panevėžyje Montvilo fabrike darytos įvairios kombinacijos su atsiskaitymo knygelėmis tam, kad būtų išvengta kompensacijų mokėjimo⁵³⁶. Vėlgi, praėjus dviem metams, situacija nepasikeitė ir vėl skūstasi, kad fabriko darbininkai samdomi tik trims mėnesiams⁵³⁷. Faino odų dirbtuvė 1927 m. darbininkus atleisdavo kelios dienos iki išdirbtų pilnų metų, kad nereiktų mokėti kompensacijos už pilnus išdirbtus metus⁵³⁸. Guminių paltų fabrike „Union“ Kad darbdavys nemokėtų kompensacijos prieš atleisdamas darbininką, tai dažnai jie atleidžiami ir priimami iš naujo, kad neišlaikytų stažo⁵³⁹. Dar įdomiau 1929 m. veikė Soloveičiko lentpjūvėje ir malūnas: padieniai darbininkai buvo atleidžiami išdirbę 3-5 savaites, o į jų vietą priiminėjami nauji arba anksčiau ten dirbę darbininkai: toks dažnas priėmimas/atleidimas apsaugojo administraciją nuo kompensacijų mokėjimo, o taip pat leido išvengti darbininkų registravimo į ligonių kasas⁵⁴⁰. Kas tris mėnesius darbininkus atleidinėjo ir iš naujo priiminėjo baldų fabrikas „Universal“⁵⁴¹, broliū

⁵³³ Pramonės įstatų papildymas. *Vyriausybės žinios*, 1921-04-02, Nr. 61-552.

⁵³⁴ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-10-30 p. 3.

⁵³⁵ Neišlaikė vienybės. *Socialdemokratas*. 1926-11-04, p. 2.

⁵³⁶ Iš Lietuvos. *Socialdemokratas*. 1926-08-12, p. 3.

⁵³⁷ Darbininkai reikalauja geresnių sąlygų. *Socialdemokratas*, 1928-12-20, p. 2.

⁵³⁸ Atleidžia darbininkus. *Socialdemokratas*. 1927-06-02, p. 4.

⁵³⁹ Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1928-02-02, p. 4.

⁵⁴⁰ Įstatymai niekai. *Socialdemokratas*. 1929-03-14, p. 1.

⁵⁴¹ Nori išvaryti į gatvę 10 darbininkų. *Socialdemokratas*. 1929-03-28, p. 1.

Saliamonų, Zivo ir „Zefir“ tabako fabrikuose⁵⁴², „Trikolit“ mezginių dirbtuvėje ir kt.⁵⁴³ Kaune, Donelaičio g. 41 įsikūręs kartonažo fabrikas: nors darbininkai dirbo kelis metus, kas tris mėnesius jie sudarinėjo naujas darbo sutartis. Pastarajame tokią tvarką įvedę darbdaviai ne tik vengė mokėti kompensacijas, bet taip pat ir neturėjo darbininkams duoti atostogų⁵⁴⁴. Ir tai tik maža dalis pavyzdžių, patekusių į spaudos akiratį. Vadinas, tokia praktika buvo plačiai įsigalėjusi visoje Lietuvoje ir ilgą laiką kompensacijų mokėjimo darbininkus iš naujo įdarbinant kas tris mėnesius buvo galima išvengti. Tik 1933 m. priėmus Pramonės darbininkų samdos įstatymą atsirado nuostata, padedanti kovoti su tokiu darbdavių elgesiu: vienos savaitės atlyginimo dydžio kompensacija priklausė ir darbininkams, įmonėje išdirbusiems mažiau nei 3 mėnesius⁵⁴⁵.

Su problemomis dėl neišmokamų kompensacijų susidūrė ir tie darbininkai, kurie pagal darbo knygeles buvo išdirbę ilgesnį nei 3 mėnesių laikotarpį. Ne visi priklausančių kompensacijų negavę darbininkai žinojo kur ir kokia tvarka kreiptis, ne visi turėjo lėšų bylinėtis su darbdaviu, todėl pasitaikydavo atvejų, kuomet teisindamiesi lėšų trūkumų ar be jokių paaiškinimų darbdaviai vengė mokėti kompensacijas. Pavyzdžiui, 1928 m. birželį iš Kaune veikusio avalynės fabriko „Era“ buvo atleisti šeši darbininkai, atsisakę reklamuoti fabriko produkciją mieste vaikščiodami su reklaminiiais plakatais. Nors darbininkams kompensacija priklausė, bet fabriko savininkas ją mokėti atsisakė⁵⁴⁶. Tų pačių metų liepą iš Kaune veikusios brolių Melerių kartonažo dirbtuvės be priežasties ir be perspėjimo atleistai darbininkei Bessai Juchnikovaitei savininkai taip pat atsisakė išmokėti kompensaciją⁵⁴⁷. Būta ir kitokių būdų vengti mokėti kompensaciją: 1928 m. lapkritį Šiauliuose užsidarinęs odos ir avalynės fabrikas „Batas“ prašė darbininkų rašyti pareiškimus kad šie iš darbo išeina savo noru, kadangi tokiu atveju darbininkams kompensacijos nepriklausytų⁵⁴⁸. Panašios istorijos neaplenkė netgi žymiosios Kauno konkės: pasirodo, sustabdžius jos kursavimą, darbininkai buvo atleisti neišmokėjus kompensacijų, todėl buvę arklinio tramvajaus darbuotojai su darbdaviu bylinėjosi teisme⁵⁴⁹. 1932 m. vasarį „Liteks“ fabrikas atleistiems darbininkams vis atidėliojo kompensacijų išmokėjimą, o vėliau išmokėjo tik dalį priklausiusių kompensacijų aiškindamas situaciją lėšų stygiumi⁵⁵⁰. Kompensaciją darbininkai vis dėlto gavo: vieni – per teismus, kiti sutiko vietoj

⁵⁴² P. Petrauskaitė. Iš tabako fabriku darbininkų gyvenimo. *Socialdemokratas*. 1932-05-07, p. 3.

⁵⁴³ Visoje Lietuvoje. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-10-07, p. 5.

⁵⁴⁴ Poligrafijos darbininkų gyvenimas. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 16.

⁵⁴⁵ Pramonės darbininkų samdos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1933-11-11, Nr. 429-2966.

⁵⁴⁶ Lietuvoj. *Socialdemokratas*. 1928-06-14, p. 3.

⁵⁴⁷ Lietuvoj. *Socialdemokratas*. 1928-08-16, p. 3.

⁵⁴⁸ Lietuvoj. *Socialdemokratas*. 1928-11-29, p. 4.

⁵⁴⁹ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1930-04-24, p. 4.

⁵⁵⁰ J. N. „Liteks“ fabrikas neišmoka darbininkams kompensacijos. *Socialdemokratas*. 1932-03-12, p. 1.

piniginės kompensacijos priimti ją medžiagomis⁵⁵¹. Pastarajam atvejui, žinoma, nemažai įtakos turėjo ekonominė krizė, dėl kurios mažėjant užsakymų ar vykdant taupymo politiką, fabrikai atleidinėjo darbininkus, mažino atlyginimus, trumpino darbo laiką.

Apie 1931 m. Lietuvą pasiekusi didžioji pasaulinė ekonominė krizė paveikė beveik visą pramonę, gaminusią produktus vietinei rinkai⁵⁵². Smuko visas Lietuvos ūkis: 1928 m. Lietuvos valstybės pajamos siekė 319,8 mln. litų, 1930 m. jos pasiekė aukštumą – 347,7 mln. litų, 1931 m. sumažėjo iki 340,7 mln., o 1933 m. krito iki 250,2 mln⁵⁵³. Ekonominės krizės metais jos padarinius labiausiai jautė samdomi darbuotojai, kadangi būtent jie, o ne darbdaviai turėjo laikinai „susiveržti diržus“, maitinami pažadais, jog ateityje situacija pagerės ir laikini finansiniai sunkumai jiems atsipirksią su kaupu⁵⁵⁴. Įmonių administracijos ėmė trumpinti darbo savaitę, atleidinėjo darbininkus ir mažino atlyginimus likusiems dirbti, tačiau tautininkų spauda darbininkus guodė ir tikino, jog tik „sąžiningi ir pilietiškai nusistatę darbininkai padės nugalėti ekonominę krizę“⁵⁵⁵, taip jiems suteikdama svarbos valstybei pojūtį ir mėgindama mažinti socialinių neramumų tikimybę.

Nors ekonominės krizės padariniai Lietuvos žemės ūkiui ir pramonei gan neblogai ištyrinėti, tačiau apie jos poveikį miestų darbininkams, jų šeimoms bei kasdieniam gyvenimui itin daug nežinome. Iš Lietuvos bulvarinės spaudos sužinome, jog krizė stipriai palietė Kauno taksi vairuotojus. Iki ekonominio sunkmečio vairuotojai turėjo nemažai darbo; vairuotojų pasakojimu, miesto svečiai neretai susimokėdavo kokią dešimtį litų vien dėl galimybės pirmą kartą pasivažinėti automobiliu, todėl vairavimas tapo pelningu užsiėmimu ir taksi vairuotojų skaičius sparčiai augo. Deja, išaugus vairuotojų skaičiui bei pablogėjus miestiečių ekonominei padėčiai, krito vairuotojų pelnai, dalis jų turėjo parduoti išsimokėtinais pirktus automobilius ar laikinai nutraukti taksi verslą ir ieškoti kitų darbų ar veiklų⁵⁵⁶. Kauno taksi savininkų duomenimis, 1932 m. sausį-lapkritį vidutiniškai auto taksi į mėnesį gavo 647,55 litų pajamų ir turėjo 477,35 išlaidų. Vadinas, savininkų pelnas buvo apie 170,20 litų per mėnesį, už ką ir reikėjo pragyventi. Skųstasi, jog į išlaidas įskaičiuojant ir automobilio amortizacijos išlaidas, šoferiai ne tik kad neuždirbdavo pinigų, bet ir patirdavo nuostolių⁵⁵⁷.

Ekonominės krizės laiku prasta situacija buvo ir Kauno spaustuvėse. Didžiosiose spaustuvėse atlyginimai buvo neprasti, o mažosiose padorų atlyginimą gaudavo tik kvalifikuoti darbininkai – mašinistas, rinkėjas-maketuotojas, linotipininkas, tuo tarpu kiti turėjo tenkintis

⁵⁵¹ Ar yra darbininkų išnaudojimo riba? *Socialdemokratas*, 1932-05-14, p. 1.

⁵⁵² Z. Norkus. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai: kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius, 2014, p. 196.

⁵⁵³ K. Sruoga. Finansai ir ūkis nepriklausomoje Lietuvoje. *Lietuva 1918-1938*. Kaunas, 1990, p. 140.

⁵⁵⁴ Z. Norkus. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai...* Vilnius, 2014, p. 116.

⁵⁵⁵ Darbininkus reikia auklėti valstybinė ir pilietinėje dvasioje. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-02-01, p. 9.

⁵⁵⁶ Mažieji Kauno taksikai su dideliais rūpesčiais. *Diena*, 1935-02-17, p. 4.

⁵⁵⁷ Taksi šoferių reikalai. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 11-12, p. 6.

mažais atlyginimais. Be to, jose dirbdavo nemažai nepilnamečių, kuriems mokėdavo itin mažai, ir dėl to tokios spaustuvės galėdavo užsakymus atlikti gerokai pigiau⁵⁵⁸.

1934 m. padienis darbininkas Kaune gaudavo 4-6 litus, moterys darbininkės gaudavo 3-4 litus, o kai kur ir vos 1-1,5 lito dienai. Darbininkai, dirbantys akordu kartais uždirbdavo ir po 10-12 litų į dieną, tačiau jų darbas buvo nepastovus ir/ar sezoninis. „Dienos“ duomenimis, kvalifikuoti meistrai per mėnesį 1934 m. gaudavo 800-1200 litų. Vyrų ir moterų atlyginimų skirtumai nebuvo laikyti didžiausia problema; patenkinama moterų darbininkių būklė įrodinėta tuo, jog kai kurios įmonės (tekstilės, stiklo) darbininkėms mokėdavo 5-7 litus per dieną, o vyrai gaudavo mažiau – apie 3-4 litus. Tačiau ne pramonėje dirbusios moterys uždirbdavo gerokai mažiau: tarnaitės be išlaikymo (kambario ir maisto) per mėnesį Kaune gaudavo vos 15-25 litus, namų šeimininkės, auklės, virėjos – 80-100 litų ir išlaikymą⁵⁵⁹.

Šiauliuose, kitaip nei Kaune, „Lietuvos aidą“ teigimu, didelio darbo vietų stygiaus 1935 m. nebuvo jaučiama, kadangi gausiai remontuoti namai, butai, vyko statybos. Tuo pat metu buvo tiesiama miesto kanalizacija; kanalizacijos nekvalifikuotas darbininkas už 8 val. darbo dieną gaudavo 3 litus, smaluotojas 5 litus, betono vamzdžių sujungėjas 4,5 litus, vamzdžių klojėjas – 6 litus, kalvis – 4 litus, mūrininkas – 7 litus, vežėjas su savo arkliu – 6 litus. Griovijų kasėjai dirbo akordiniu darbo laiku – daugiau nei 8 valandas ir per dieną gaudavo 6-7 litus. Privачios įmonės mokėdavo didesnius atlyginimus⁵⁶⁰.

Ekonominė krizė ir dėl jos išaugęs nedarbas, atlyginimų mažinimas ir įmonių bankrotai padidino darbo konfliktų skaičių. Iki kriziniais metais darbininkų naudota streikų taktika neveikė dėl didelio bedarbių skaičiaus – sustreikavus darbininkams, jų vietas užimdavo bedarbiai⁵⁶¹. Tačiau krizė turėjo ir teigiamą poveikį dirbantiems: baiminantis galimų neramumų ir rūpinantis valstybės stabilumu, įstatymiškai imta gerinti darbininkų ekonominę padėtį, socialinę ir sveikatos apsauga, griežčiau reguliuotos higienos sąlygos darbo vietose. Vidaus Reikalų Ministerijos inicijuota Generalinė Darbininkų Atstovybė⁵⁶² savo leidinyje „Darbininkų atstovybės balsas“ rašė, jog krizės metu „visi suprato, kad miestų perkamoji galia galės padidėti, jei tik darbininkai bus materialiai aprūpinti. <...> Negalima tvirtinti, kad nesant krizei šių reformų nieks nebūtų dėjęs pastangų įgyvendinti, bet reikia pripažinti, kad krizė tai pagreitino“⁵⁶³.

⁵⁵⁸ J. Būtėnas. *Literato duona*. Vilnius, 1975, p. 78.

⁵⁵⁹ H. Vingėla. Kaip gyvena Kauno darbininkas. *Diena*, 1934-05-06.

⁵⁶⁰ Šiauliai. Kanalizacijos darbai sparčiai eina. *Lietuvos aidas*, 1935-07-19, p. 8.

⁵⁶¹ Vienerių metų darbo sukaktis. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-02-15, p. 1.

⁵⁶² Darbininkų generalinė atstovybė buvo įsteigta valdžios iniciatyva 1934 m. vasario 18 d. Plačiau apie šią organizaciją bus rašoma 3-ajame skyriuje.

⁵⁶³ R. Žaslas. Krizė ir darbininkai. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1935-01-15, p. 10.

1934 m. imta inicijuoti pramonės darbininkų samdos įstatymų pakeitimus, kuriais būtų nustatytas minimalus atlyginimas atskiros gamybos šakose. Tą paskatino susidariusi situacija: mažesnių įmonių specialistų uždarbiai buvo taip žemai nukritę, kad mažai besiskyrė nuo paprastų darbininkų uždarbių: didesniuose tekstilės fabrikuose patyrę audėjai uždirbo 10-12 Lt per dieną, naujai priimti – 5-6 Lt, mažesnėse ir naujai atidarytose tekstilės įmonėse audėjams mokėta 4,5-5,5 Lt per dieną. Didesnėse spaustuose rinkėjai ir mašinistai per dieną gaudavo 12-16 litų, o mažesnėse tik 5-7. Didesnėse metalo didesnėse šaltkalviams monteriams per dieną mokėta 8-9 Lt, o mažose per dieną tą patį darbą dirbantieji galėjo uždirbti 4-5 litus⁵⁶⁴.

Atlyginimų normos pradėtos nustatinėti jau 1934-ųjų pabaigoje. Tačiau viskas ėjosi ne itin sklandžiai. Surinkus duomenis apie mokamus atlyginimus paaiškėjo, jog daug kur jie mokėti per maži: 1935 m. kovą nepatvirtinti 23 Kauno įmonių atlyginimai ir nurodyta juos pakelti⁵⁶⁵. Tų pačių metų balandį atlyginimų normas pristatė Kauno kepyklų savininkai, bet paaiškėjo, jog nurodytos normos neatitiko realybės – darbininkams mokėta mažiau, nei nurodyta. Darbo inspektorius surinkus žinias apie Kauno kepėjų uždarbius, mėginta rasti sprendimą: darbininkai tikino, kad nemažą pelną gaunantys kepyklų savininkai turėtų mokėti kepėjams 90 Lt per savaitę, tačiau darbdaviai tikino, jog darbininkų dienos uždarbis turėtų siekti 6-8 litus. Kompromisu pasiūlytas 60 litų per savaitę atlyginimas⁵⁶⁶, vėliau ir tapęs vidutine Kauno kepėjų uždarbio norma: Blechmano kepykloje meistrui nustatyta mokėti 300 Lt/mėn., meistrui pyragiui – 60 lt/sav., meistrui riestainininkui ne mažiau nei 7 Lt į dieną pagal akordinį atlyginimą, duonos ir pyragių padėjėjams po 5,5 Lt į dieną. Poliako kepyklos pyragų kepėjui nustatyta mokėti 60 lt/sav., kitam kepėjui 185 lt/mėn., tešlininkui 45 lt/sav., riestainininkui 8 Lt, mokiniui 2 Lt į dieną. Buzo Giršo meistrui duonkepiui mokėta 65 lt/sav., meistrui padėjėjui 5,5 Lt dienai, padėjėjui – 33 lt/sav., vežikui – 115 lt/mėn., Fišienės kepyklos meistrai gaudavo 75 lt/sav., padėjėjas 33 lt/sav., vežikas 120/mėn. Daugiau nei darbdavių siūlyti 6-8 litai į dieną nustatyta mokėti Aškinazio Leibos kepyklos meistrui duonkepiui – ne mažiau nei 10 Lt per dieną dirbant akordu, meistrui pyragiui mokėta 70 lt/sav., padėjėjui – 37,5/sav. Akordu dirbantys Moročniko, Koto, Abugavienės ir Lepinaitienės kepyklų meistrai kepėjai per dieną dirbdami akordu turėjo uždirbti ne mažiau nei 8,25 lito. Kai kurių kepyklų darbuotojams nustatytas mažesnis atlyginimas: Kalerio Benjamino kepyklos meistrui pyragiui – 50 lt/sav., Melcerio Mejerio meistrui duonkepiui 55 lt/sav., Velbesaitės kepyklos meistrui duonkepiui – 40 lt/sav., Sandlerio kepyklos meistrui duonkepiui ir pyragiui 50 lt/sav⁵⁶⁷.

⁵⁶⁴ Nustatytas specialistams minimalinis atlyginimas. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1935-10-06, p. 1.

⁵⁶⁵ Įvairios žinios. *Darbininkas*, 1935-03-30, p. 4.

⁵⁶⁶ P. Š. Nepavyko nustatyti uždarbio normų. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-04-01, p. 10.

⁵⁶⁷ Jau patvirtina kepyklų darbininkams uždarbio normas. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1935-04-15, p. 7.

Vis dėlto net ir nustačius minimalias atlyginimų normas, jų laikytasi ne visada. Amerikos lietuvių akcinės bendrovės tarnautojams nustatytas atlyginimas šoferiams siekė 250 lt/mėn., konduktoriams 200 lt/mėn., tačiau bendrovė tarnautojus laikė valandiniais darbininkais ir mokėjo tik už valandas⁵⁶⁸. Vilijampolėje veikusiam „Inkaro“ fabrike mokėta žemiau vidutinio įmanomo atlyginimo, todėl nustatytos atlyginimo normos: mašinistui 32 lt/sav., kūrui 30 lt/sav., valcavimo vyr. darbininkui 65 lt/sav., vyr. darbininkui 40 lt/sav., trikotažo vyr. darbininkui 50 lt/sav., prikirpimo vyr. darbininkui 50 lt/sav., konfekcijos vyr. darbininkui 45 lt/sav., vulkanizacijos vyr. darbininkui 55 lt/sav., šaltkalvių vyr. darbininkui 50 lt/sav., siuvyklos mechanikui 60 lt/sav., elektromonteriams 60 lt/sav., kvalifikuotiems šaltkalviams 5,2-5,6 lt per dieną, kvalifikuotiems falcininkams ir kalanderių vadovams po 4,8-5,6 lt per dieną, padieniams darbininkams - 4 lt/d., šoferiui 6,4 lt/d., sargams 24-30 lt per savaitę. Moterys uždirbo mažiau: rūšiavimo vyr. darbininkei reikėjo mokėti 30 lt/sav., stalų vyr darbininkei 24 lt/sav., siuvyklos darbininkei 24 lt/sav.; padienės darbininkės – valcavimo, prikirpimo, siuvyklų, staliukų ir kt. darbininkės gaudavo 3 lt. Tačiau fabriko administracija su nustatytais normomis nesutiko ir atsisakė didinti atlyginimus⁵⁶⁹.

Po krizės atsigavusioje ir geriausiai ekonominius rezultatus pasiekusioje Lietuvoje mokami atlyginimai buvo aukštesni nei Latvijoje ar Estijoje. 1938-1939 m. atlyginimus lyginęs istorikas Gediminas Vaskela nurodė, jog pramonės darbininkai vyrai Latvijoje uždirbdavo mažiau nei Lietuvoje, tačiau Latvijos darbininkės moterys – daugiau. Estijos pramonės darbininkų atlyginimai buvo ~ 24 proc. mažesni nei Lietuvoje. Kvalifikuotų darbininkų dienos darbo užmokestis Lietuvoje 16 proc. viršijo latvių bei 36 proc. estų darbininkų darbo užmokestį. Vis dėl to atotrūkis tarp vyrų ir moterų atlyginimų Lietuvoje buvo šiek tiek didesnis nei Latvijoje ir Estijoje. Kitaip nei Latvijoje ir Estijoje, Lietuvoje itin skyrėsi kvalifikuotų ir nekvalifikuotų darbininkų atlyginimai. Nekvalifikuoti darbininkai uždirbdavo daugiau nei Lietuvoje, o Latvijoje, tuo tarpu nekvalifikuoti Estijos darbininkai uždirbdavo 11 proc. mažiau nei Lietuvoje⁵⁷⁰.

1937 m. dėl augančių kainų darbo užmokestis ir jo realioji vertė ėmė mažėti, o 1939 m. pramonės darbininko šeima Lietuvoje realiai gyveno tik kiek geriau už tokią šeimą Estijoje ir gerokai blogiau nei Latvijoje. XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje didžioji miestų darbininkų dirbo pramonėje: 1939 m. Lietuvoje buvo apie 40 900 pramonės darbininkų, o taip pat apie 20-25 000 bedarbių ir sezoninių darbininkų. Lietuvoje, lyginant su Latvija ir Estija, dirbo mažiau

⁵⁶⁸ Nemoka nustatyto atlyginimo. *Darbininkas*, 1935-03-09, p. 4.

⁵⁶⁹ Iš darbininkų gyvenimo. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-03-15, p. 12.

⁵⁷⁰ G. Vaskela. Darbo užmokestis ir darbininkų bei tarnautojų šeimų gyvenimo lygis Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1938-1940 metais. *Lituanistica*, 2007, T. 53 Nr. 4 (72), p. 20-21.

moterų, darbininkų šeimos buvo gausesnės, todėl pramonės darbininkų šeimos Lietuvoje gyveno prasčiau nei Latvijoje ir Estijoje⁵⁷¹.

Darbo rūmai 1939 m. rugpjūtį informavo Vidaus Reikalų Ministeriją apie per mažą darbininkų uždarbį Lietuvoje. Darbo rūmų surinktomis žiniomis, nuo 1935 m. iki 1939 m. pragyvenimas Kaune pabrango 20-25 proc., didesniuose apskrčių miestuose – 16-18 proc., labiausiai (apie 30-40 proc.) pabrango mažų butų (tokuose įprastai gyvendavo darbininkų šeimos) nuoma. Nors 1937 m. minimalios pramonės darbininkų uždarbio normos buvo pakeltos 5-15 proc., tačiau toks algų didinimas turėjo teigiamos įtakos tik mažiausias pajamas gavusių nekvalifikuotų darbininkų buičiai ir gyvenimui. Tuo tarpu kvalifikuotų darbininkų algos neaugo, o kai kur dėl pakeltų atlyginimų nekvalifikuotiems darbininkams, beveik susilygino su pastarųjų. Kai kurios įmonės pakėlė atlyginimus kvalifikuotiems darbininkams savo iniciatyva, bet tokie atvejai buvo dažniau išimtis nei taisyklė⁵⁷². Darbo rūmai laikė atlyginimų kėlimą būdu išvengti darbo konfliktams, todėl jų siūlymu Vidaus Reikalų Ministrui, „atlyginimai turi būti keliami tiek procentų, kiek yra pabrangęs pragyvenimas. Kartu pabrėžiame, kad negalima apsiriboti tik minimalių uždarbių normų pakėlimu, nes šie uždarbiai, dėl pakartotino jų pakėlimo, gali prilygti kvalifikuotų darbininkų faktiškai gaunamiems atlyginimams ir tas neišvengiamai galės būti rimtų konfliktų priežastimi.“⁵⁷³ Tačiau prasidėjęs karas atnešė naujų iššūkių Lietuvos Vyriausybei ir Darbo rūmų siūlymai įgyvendinti nebuvo.

Nedideli darbo užmokesčiai buvo itin dažna darbininkų skundų ir streikų priežastis. Nors augant Lietuvos ekonomikai, augo ir atlyginimai, tačiau jie nekilo taip sparčiai, kaip būsto, maisto ir kitų produktų kainos. Kvalifikuoti darbininkai ir aukštesniųjų kategorijų tarnautojai gavo pajamas, leidusias patenkinti ne tik būtinuosius poreikius, bet ir kitus poreikius (pvz. laisvalaikio pramogos ar prabangos prekių įsigijimas), tačiau nekvalifikuoti darbininkai bei moterys darbininkai gavo mažus atlyginimus, kurių dažnai pragyvenimui nepakako.

2. 3. 3. Užsienio piliečių samdymas ir pameistrių darbas

Lietuvoje įsteigus naujas pramonės įmones ar atsivežus naujo tipo įrenginių, trūko kvalifikuotos darbo jėgos, galinčios dirbti naujo tipo darbus. Todėl iš užsienio buvo atsivežamos ne tik technologijos, bet ir meistrai. Į užsieniečius meistrus vietiniai darbininkai žiūrėjo įtariai: 1921 m. Kauno baldų fabrikas „Universal“ pasisamdė meistrą iš Vokietijos. Šį veiksmažį iškart palydėjo darbininkų atleidimai – kovo 5 d. atleisti 4 darbininkai iš 23, kovo 12 d. įspėta, jog po

⁵⁷¹ Ten pat, p. 21-22.

⁵⁷² Darbo rūmų pranešimas Vidaus Reikalų Ministrui, 1939-08-02. LCVA f. 928 ap. 1 b. 1190 l. 91.

⁵⁷³ Ten pat, l. 92.

poros savaičių bus atleidžiami ir likę darbininkai. Kadangi tuo metu fabrikas buvo plečiamas ir apie jo uždarymą nekalbėta, spėliota, kad vietoj atleistų vietinių darbininkų naujieji taip pat bus atsivežti iš Vokietijos. Tikėtasi, jog reguliuoti užsieniečių samdą Lietuvoje imsis šalies valdžia⁵⁷⁴. Užsieniečiai darbininkai 1922 m. kėlė sunkumų „Valstybės spaustuvės“ darbininkams: čia buvo priimta darbininkų iš užsienio šalių, tačiau didesne problema laikytas netinkamas jų elgesys su lietuviais darbininkais. Teigta, jog anksčiau darbininkai kreipdavosi savo reikalais į viršininkus lietuvius, kurie pagelbėdavo, tačiau naujieji darbininkai lietuviškai nekalbėjo ir nekreipė dėmesio į darbininkų klausimus ar skundus⁵⁷⁵.

Gan ilgą laiką užsieniečių darbininkų samdymas nebuvo griežtai kontroliuojamas. Pirmasis įstatymas paskelbtas 1930 m. nurodė, jog norintys Lietuvoje verstis verslu ar būti įdarbinti nepiliečiai turėjo gauti leidimą, kuris buvo išduodamas ne ilgiau metams. Numatyta ir galimybė leidimą po metų pratęsti. Iki 1930 m. liepos 28 d. atvykę nepiliečiai turėjo pasirūpinti darbo leidimais iki 1930 m. lapkričio 30 d.⁵⁷⁶

Sugriežtintos užsieniečių įdarbinimo taisyklės nelietuvių darbininkų skaičiaus nesumažino. Gana daug nepiliečių dirbo spaustuvėse. 1929 m. „Spindulio“ spaustuvė įdarbino keletą linotipininkų iš Latvijos, 1930 m. iš Latvijos darbininkus – raidžių rinkėją ir mašinistą – atsivežė „Vilniaus“ spaustuvė. Daug nepasitenkinimo kėlė aukšti nelietuviams mokami atlyginimai, kurie, spaustuvininkų teigimu, žymiai skyrėsi nuo atlyginimų, mokamų vietiniams darbininkams⁵⁷⁷. Tai, jog Lietuvoje trūko specialistų, todėl juos reikėjo atsivežti iš užsienio, niekaip nepaaiškintų „Livelos“ fabriko administracijos elgesio, kuomet 1933 m. buvo atleistas vietinis specialistas ir vietoje jo įdarbintas užsienietis meistro sūnus, kuris nė neturėjo leidimo darbu⁵⁷⁸. Nors pastaruoju atveju žadėta kreiptis į Darbo Inspekciją, jos pozicija buvo tokia, kad užsieniečių specialistų Lietuvoje buvo „nedaug ir tie patys tik tokie specialistai, kokių iš mūsiškių neatsiranda“⁵⁷⁹.

Užsieniečius specialistus ilgainiui turėjo pakeisti specialistai apmokyti Lietuvoje. Mokymosi laikotarpį mokiniai kartais gaudavo išlaikymą, o už darbą mokiniams mokėta gerokai mažiau nei specialistams, taip pat kartais net mažiau nei nekvalifikuotiems darbininkams vyrams ar moterims. Štai 1922 m. Šiauliuose Bezumavičiaus šaltkalvystės dirbtuvėje buvo 9 darbininkai-mokiniai, kurie negavo jokio piniginių atlyginimo – darbdavys už darbą jiems suteikdavo maistą ir gyvenamąją vietą⁵⁸⁰. Panevėžyje 1928 m. veikusioje J. M. Traubos

⁵⁷⁴ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-03-17, p. 3.

⁵⁷⁵ Augustis. Valstybės spaustuvė. *Socialdemokratas*, 1922-04-27, p. 3.

⁵⁷⁶ Kaip leidžiama darbas svetimšaliams Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1930-09-11, p. 4.

⁵⁷⁷ „Importas“. *Socialdemokratas*. 1930-12-13, p. 6.

⁵⁷⁸ Kauno įmonėse. *Socialdemokratas*, 1933-02-18, p. 5.

⁵⁷⁹ Kaip mus įvertina Darbo inspekcija. *Poligrafijos darbininkas*, 1933 m. gruodžio mėn., p. 53.

⁵⁸⁰ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1922-12-21 dienos, p. 5.

mechanikos dirbtuvėje ir liejykloje pirmus tris mėnesius mokiniai mokėsi ir dirbo be jokio atlyginimo, po 3 mėnesių jiems buvo mokama 75 centai per dieną, o po metų per dieną mokinys gaudavo 1 litą. 3-5 metus prasimokę gaudavo iki 4 litų per dieną. Mokiniai mokėsi neapibrėžtą laiką⁵⁸¹ ir tai atvėrė galimybes pasinaudoti tokia situacija paverčiant mokinius pigia darbo jėga.

Dar 1924 m. spaustuvių darbininkai nerimavo dėl mokinių darbo. J. Petitas „Spaustuvininke“ rašė, jog „spaustuvių savininkams tik to ir reikia, kad mokinys gaudamas centais algą, jam krautų tūkstančiais. Anksčiau rinkėjų trūko, o dabar yra kvalifikuotų bedarbių rinkėjų, nes kvalifikuotas darbininkas negali gaut darbo dėl to, kad kiekviena spaustuvė stengias turėt daugiau mokinių, kurie pusdykiui dirba ir išstumia kvalifikuotą darbininką“⁵⁸². 1928 m. situacija buvo dar blogesnė. „Spaudos darbininkas“ rašė:

Šiandien jau daugumai spaustuvių nereikalingi kvalifikuoti spaudos darbininkai. Beveik visos „kuo puikiauusiai“ visus spaudos darbus atlieka su mokiniais. Tiesa, jei nori ir kvalifikuotas darbininkas gauti darbą, kartais gali, tik, žinoma, už mokinio atlyginimą. Mokinys pabaigęs mokslo terminą eina pas savininką reikalauti, kad jam paskirtų kvalifikuoto darbininko atlyginimą, bet gauna atsakymą: „Man reikalingi mokiniai, o ne kvalifikuoti darbininkai“. Žmogus esi priverstas arba dirbi pusvelčiui, arba šiais laikais „paieškoti“ darbo. Spaustuvės knibždėte knibžda mokiniais, tuo tarpu kvalifikuoti darbininkai „mieruoja“ gatvėse ir klebena spaustuvių duris⁵⁸³.

1931 m. „Vilniaus“ spaustuvė ir rinkykla kliovėsi mokinių darbu. Jie dirbdavo po 14-16 val. per dieną už menką algą⁵⁸⁴. Kai kur mokiniai ne tik tapo pigiau apmokama darbo jėga, bet ir nešė papildomų pajamų: „Šviesos“ spaustuvėje už mokymą dirbti su linotipu mokiniai turėjo susimokėti po 300-500 litų⁵⁸⁵. Kaune 1931 m. Atkočiūno spaustuvės darbininkams mažintas atlyginimas, taip pat buvo priimta daugybė mokinių, dirbdavusių ilgus valandas už mažą atlygį. Gurvičiaus spaustuvės rinkykloje ir mašinų skyriuje dirbo vien tik mokiniai, kurių vyriausias savaitei gavo 65 litus. Pigių mokinių darbu naudojosi ir Bako spaustuvė⁵⁸⁶. 1932 m. „Žaibo“ spaustuvės mašinų skyriuje dirbo 9 mokiniai, gavę mėnesiui nuo 30 iki 140 lt. Iš mokinių buvo reikalaujama tiek pat kiek ir iš kvalifikuotų darbininkų⁵⁸⁷.

Kitose pramonės srityse situacija buvo panaši. 1931 m. Šančiuose veikusioje inž. Gimblerio dirbtuvėje mokiniai atliko lygiai tą patį darbą kaip ir kiti darbininkai, tačiau jiems

⁵⁸¹ Iš Panevėžio darbininkų vargų. *Socialdemokratas*, 1928-03-22, p. 4.

⁵⁸² J. Petitas. Dėl mokinių ir bedarbių. *Spaustuvinininkas*, 1924-03-01, Nr. 4, p. 2.

⁵⁸³ Smulkmenos. *Spaudos darbininkas*, 1928 m. lapkritis, p. 6.

⁵⁸⁴ Poligrafijos darbininkų gyvenimas. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 15.

⁵⁸⁵ Ten pat, p. 14.

⁵⁸⁶ Poligrafijos darbininkų gyvenimas. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 15-16.

⁵⁸⁷ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1932-05-07, p. 3.

mokėta tik po 5-6 litus į savaitę⁵⁸⁸. 1932 m. Šančiuose Seiferio ir Bukančio skardų dirbtuvėje dirbę mokiniai mėnesiui gaudavo 25 litus⁵⁸⁹. 1936 m. Šiaulių pramonės įmonėse buvo 68 mokiniai, kuriems mokėta 0,5-3,44 litai už 8 valandų darbo dieną, tačiau kai kurie mokiniai už apmokymą turėjo susimokėti patys – nuo 50 iki 300 litų už visą mokymosi laiką⁵⁹⁰. Dėl to, kad mokiniai buvo išnaudojami kaip pigi darbo jėga, krito apmokytų darbininkų atlyginimai ir augo specialistų bedarbių skaičius. Dėl šių problemų darbininkai per savo atstovus kreipėsi į Darbo Inspekciją, tačiau į problemą ši institucija ilgą laiką žiūrėjo pro pirštus: naujų mokinių priėmimo riboti ji negalėjo, kadangi nebuvo jokio įstatymo, kuris tai draustų ar kitaip reguliuotų⁵⁹¹. Vis dėlto 1934 m. imtasi esminių pokyčių: metų pabaigoje Vidaus Reikalų Ministerija ėmė svarstyti pramonės darbininkų-mokinių taisykles. Jose turėjo būti nustatytas kiekvienai pramonės šakai mokinių skaičius pagal bendrą darbininkų procentą, mokymo laikas įmonėse apribotas iki daugiausiai 4 metų, tačiau negalėjo būti ir trumpesnis nei 1 metai. Su mokiniais turėjo būti sudarinėjamos sutartys, kurios galėjo būti nutrauktos 4 savaitių bėgyje. Visi mokiniai turėjo būti prižiūrimi mokytojo, o taip pat ir gauti nustatytą atlyginimą, kuris keliamas kas 6 mėnesius⁵⁹².

Nors mokinių skaičius pramonės įmonėse imtas tvarkyti, kitose srityse dirbusiems praktikantams aktualūs teisės aktai negaliojo. 1935 m. praktikantais kaip pigia darbo jėga vis dar naudojosi ir įvairios kontoros bei įstaigos: kredito, prekybos ir pramonės įstaigų raštinių praktikantų būklė buvo itin prasta. Praktikantams pirmais metams alga iš viso nebuvo mokama, arba mokama tokia maža, kad praktikantams iš jos nebuvo įmanoma pragyventi. Praktikantai dirbdavo po 6-8 val. per dieną, todėl imtis papildomų darbų laiko neturėjo. Kartais praktikantai įstaigose ištarnaudavo po 5 ir daugiau metų, bet nuolatiniais darbuotojais taip ir netapdavo⁵⁹³. Krautuvėse taip pat naudotas praktikantų darbas; šiam pramokus darbo, senasis darbuotojas neretai būdavo atleidžiamas ir pasiliekamasis praktikantas, kuriam buvo galima mokėti gerokai mažesnę atlyginimą: kai kurie krautuvių praktikantai gaudavo vos 40-50 litų per mėnesį⁵⁹⁴.

Per kelioliką metų nuo nepriklausomybės paskelbimo nebuvo išspręsta nei užsieniečių samdymo, nei mokinių kaip pigios darbo jėgos problema: pramonės įmonėse vis dar dirbo pilietybės neturintys asmenys, kuriuos turėjo pakeisti mokiniai. „Poligrafijos darbininko“ teigimu, 1933 m. daugiausiai spaustuvėse užsieniečiai dirbo cinkografijoje. „Spindulio“ spaustuvės meistrams iš užsienio mokėtos aukštos algos (600-800 litų į mėnesį) ir nors kitiems darbininkams algos mažintos, užsieniečiams paliktos tokios pačios. Visgi didžiausia problema

⁵⁸⁸ Apie 8 val. darbą ir svajoti negalima. *Socialdemokratas*. 1931-05-09, p. 5.

⁵⁸⁹ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1932-02-27, p. 5.

⁵⁹⁰ A. Bružas. Šiaulių pramonė ir darbininkų būklė. *Darbas*, 1936-05-09, p. 3.

⁵⁹¹ Kaip mus įvertina Darbo inspekcija. *Poligrafijos darbininkas*, 1933 m. gruodžio mėn., p. 53.

⁵⁹² Mūsų reikalai. *Darbininkas*, 1934-12-07, p. 4.

⁵⁹³ L. Rudaitis. Sunki praktikantų būklė įstaigose. *Darbo žinios*, 1935, Nr.4, p. 3.

⁵⁹⁴ Prekybos tarnautojų sunkios darbo sąlygos. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-02-15, p. 3.

kėlusi spaustuvės darbininkų nepasitenkinimą buvo ta, kad įmonėse dirbo užsieniečiai, nors tą pačią specialybę turintys vietiniai darbininkai buvo be darbo. Be to, keltas klausimas apie mokinius, kuriuos turėjo apmokyti užsienio specialistai: štai „Spindulio“ spaustuvėje cinkografijos dirbtuvės veikė 6 metus, užsieniečiai meistrai naujai apmokytais vietiniais specialistais pakeisti nebuvo⁵⁹⁵.

Kiek rimčiau į Lietuvos pilietybės neturinčių asmenų darbą imta žiūrėti 1935 metais. Galbūt tam įtakos turėjo bedarbystės mažinimo programos, augantis nacionalizmas bei prastėjantys santykiai su Vokietija: nemažai Lietuvoje dirbusių užsieniečių meistrų buvo vokiečiai. Taip pat neigiamas nuostatas į kitataučius Lietuvos ūkyje augino tokios organizacijos kaip Lietuvių Verslininkų Sąjunga bei Lietuvos Atgimimo Draugija. Dėl to vidaus Reikalų Ministerijos iniciatyva buvo sudaryta komisija nepiliečiams meistrams prižiūrėti. Jos sudėtyje buvo Kauno m. darbo inspektorius M. Liutermoza, Kauno apskrities viršininko įgaliotinis Gaudešius, Generalinės Darbininkų Atstovybės pirmininkas Pranas Šulaitis⁵⁹⁶ bei Prekybos ir Pramonės rūmų atstovas. Komisija turėjo apžiūrėti įmones, kuriose dirba pilietybės neturintys asmenys, patikrinti, ar jie moko vietos darbininkus ir ar tinkamai juos moko savo amato, taip pat išsiaiškinti, kuriam laikui jie reikalingi ir kada galės užleisti savo vietą apmokytiems vietos darbininkams⁵⁹⁷. Planuota ne tik atsisakyti nepiliečių darbo pramonės įmonėse, bet ir kitose įstaigose: neišduoti leidimų dirbti nepiliečiams buhalteriams, prokurorams, įmonių vedėjams, kurių 1935 m. rudenį šalyje priskaičiuota apie 120: jie turėjo užleisti vietas Lietuvos piliečiams⁵⁹⁸. Per ilgą laiką nepasiteisinus lietuvių meistrų apmokymui vietoje, siūlyta reikalingų specialistų įgyti siunčiant darbininkus į komandiruotes. Tą turėjo daryti stambiausios Kauno įmonės - „savo gabesnius darbininkus specialistus pasiųsti metams ar nors pusei metų į užsienį pasitobulinti, pagilinti savo žinias, suteikdamos jiems stipendijas vietoj to, ką jie dabar išmoka svetimšaliams dideles algas, o po metų kitų, turėtume kvalifikuotų savų specialistų.“⁵⁹⁹ Iš tiesų, ketvirto dešimtmečio antroje pusėje Lietuvos pramonės „atlietuvinimo“ programa įgijo didelį pagreitį, tačiau ar tokia politika buvo sėkminga, nėra žinoma.

Apibendrinant mokinių ir užsienio piliečių darbą Lietuvos įmonėse, pažymėtina, jog pameistrystė Lietuvoje XX a. trečiame-ketvirtame dešimtmetyje tapo būdu gauti pigesnės darbo jėgos, o užsieniečių meistrų samdymas atėmė galimybes aukštas pozicijas užimti Lietuvos pilietybę turintiems darbuotojams. Todėl prieš šias praktikas darbininkai kovojo tiek sava

⁵⁹⁵ „Spindulio“ svetimšaliai. *Poligrafijos darbininkas*. 1933 m. gruodžio mėn., p. 58.

⁵⁹⁶ Pranas Šulaitis (1901-1993) – spaudos darbuotojas, teisininkas, aktyvus profsąjungietis, 1934 m. tapęs Generalinės Darbininkų Atstovybės pirmininku, o 1935-1940 m. ėjo Darbo rūmų pirmininko pareigas.

⁵⁹⁷ Iš darbininkų gyvenimo. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1935-10-27, p. 6.

⁵⁹⁸ Iš darbininkų gyvenimo. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1935-11-17, p. 6.

⁵⁹⁹ Kaip parengti savų specialistų. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-10-27, p. 3.

iniciatyva, tiek su profesinių sąjungų pagalba, o ketvirtajame dešimtmetyje tuo susirūpino ir valdžia.

2. 4. Dirbančiųjų sveikatos ir socialinės apsaugos sistemos kūrimas

Kuomet kalbama apie socialinį draudimą ir valstybę, pasak darbo istoriko Marcel van der Linden, galima išskirti du jo variantus, t. y. kai valstybė užima pasyvų arba aktyvų vaidmenį socialinės sistemos kūrime. Pasyvios valstybės nesirūpina valstybinio socialinio draudimo įgyvendinimu ir palieka tuo rūpintis patiems gyventojams. Tačiau tuo atveju palaikomas savišalpos draugijų steigimasis ir kitaip nei profesinės sąjungų, jų veikla beveik niekada nebuvo varžoma. Tuo tarpu aktyvios valstybės pačios rūpinasi ir organizuoja savo gyventojų socialinę apsaugą⁶⁰⁰. 1918 m. Lietuva prisirišė sau aktyvios valstybės vaidmenį: rūpintis darbininkų reikalais laikinoji vyriausybė pažadėjo dar 1918 m. gruodį⁶⁰¹. Steigiamajame Seime darbininkų draudimas taip pat laikytas vienu svarbiausių socialinių uždavinių, kurį reikėjo išspręsti besivystant stambiajai pramonei⁶⁰²; šiuos klausimus planuota svarstyti 1921 m. pradžioje, tačiau dėl intensyvios dienotvarkės (o tam įtakos turėjo tuo pačiu metu svarstomi žemės reformos klausimai) pirmieji ligonių kasų įstatymo skaitymai įvyko tik 1921 m. balandžio 22 dieną. 1921 m. birželį įstatymo svarstymą plačiai nušvietęs „Socialdemokratas“ paskelbė, jog ligonių kasos teiks darbininkams pagalbą susirgus ar mirus: sergantys ligonių kasų nariai galės gauti nemokamą gydytojo pagalbą, vaistų bei pašalpą. Ligonių kasos taip pat turėjo teikti nėščiąjų ir gimdyvių priežiūrą, numatytos 8 savaičių trukmės motinystės atostogos. Įmokas į ligonių kasas turėjo mokėti ir darbininkai, ir darbdaviai. Ligonių kasoms prognozuota puiki ateitis: jos ne tik turės pasirūpinti dirbančiųjų sveikata, bet ir prižiūrėti darbovietės ir būsto higienos sąlygas bei rūpintis darbininkų švietimu apie sveikatą ir higieną⁶⁰³.

Vis dėlto pažadų nebuvo stropiai laikomasi. Ligonių kasų įstatymas buvo priimtas tik 1925 m. gruodžio 9 d., o imti įgyvendinti nuo 1926 m. kovo 23 d., kai buvo paskelbtas Vyriausiosios socialinio draudimo valdybos įstatymas⁶⁰⁴ bei 1926 m. rugsėjo 28 d. priėmus Ligonių kasų įstatymą⁶⁰⁵. Pagal šį įstatymą darbininkas turėjo mokėti į ligonių kasą iki 3 procentų nuo savo atlyginimo, o darbdavys įpareigotas mokėti 2 proc. 1928 m. gegužės 14 d. įstatymas buvo pakeistas: panaikintas ligonių kasų tarnautojų apmokėjimas iš valstybės išdo,

⁶⁰⁰ M. van der Linden. *Workers of the world: essays towards a global labor history*. Brill, 2008, p. 127-128.

⁶⁰¹ K. Meškauskas. *Lietuvos ūkis 1900-1940*. Vilnius, 1992, p. 210.

⁶⁰² 1921-04-22 d. I sesijos 84-ojo posėdžio stenograma. *Steigiamojo Seimo darbai*, 17 sąsiuvinis, 1921, p. 72.

⁶⁰³ Ligonių kasas Seime svarstant. *Socialdemokratas*, 1921-06-23, p. 1-2.

⁶⁰⁴ Z. Balevičius. *Darbininkų išnaudojimas buržuazinėje Lietuvoje*. Vilnius, 1950, p. 87.

⁶⁰⁵ Ligonių kasų įstatymą priėmus. *Socialdemokratas*, 1926-10-07, p. 1.

tačiau įvestos valstybinės išmokos gimdyvėms ir nėščiosioms⁶⁰⁶. Pačios ligonių kasos pradėtos steigti 1928 m., todėl iki tol sveikatos ir socialiniu draudimu daugiausiai rūpinosi profesinės sąjungos: 1922 m. „Profesinės žinios“ kreipėsi į darbininkus skatindamos kol nėra ligonių kasų, per profesines sąjungas organizuoti fondus, iš kurių būtų mokamos pašalpos sergantiesiems ar darbą praradusiems darbininkams⁶⁰⁷. Kita vertus, ligonių kasų paslaugomis naudojosi tik nedidelė dalis dirbančiųjų: 1938 m. Lietuvoje buvo apdrausta vos 141 000 žmonių (~5 proc. gyventojų)⁶⁰⁸. Manytina, jog sveikatos ir socialinio draudimo Lietuvoje istorija reikalauja atskiro išsamaus tyrimo, todėl šiame darbe šių įstatymų priėmimas bus tik apžvelgiamas, visą dėmesį skiriant diskusijoms apie minėtuosius įstatymus darbininkų spaudoje.

Vieni svarbiausių Lietuvos miestų darbininkų siekių buvo sveikatos ir socialinio draudimo sistemos sukūrimas, todėl jau 1922-aisiais darbininkiška spauda pati brėžė gaires būsimosioms ligonių kasoms. Visų pirma, tikėtasi, jog Lietuvoje ligonių kasos būtų valdomos demokratiškai, t. y. jų reikalais rūpintųsi išrinktieji darbininkų atstovai. Taip pat norėta, jog draudimo įstaigos veiktų savarankiškai ir decentralizuotai⁶⁰⁹. Tarnautojų profesinės sąjungos siekė, jog draudimą ligos, nelaimingo atsitikimo ir senatvės atveju gautų ir tarnautojai, o Kaune būtų įsteigta valstybinė ambulatorija, kurioje galėtų gydytis tarnautojai ir jų šeimų nariai⁶¹⁰. Kadangi sveikatos ir socialinio draudimo klausimai buvo itin aktualūs, jais kartais pasinaudota siekiant kitų tikslų, pavyzdžiui, pritraukti didesnes minias žmonių į viešus renginius: pvz. 1922 m. liepą apie ligonių kasų įsteigimą kalbėta Lietuvos darbo federacijos sušauktame susirinkime „Tilkos“ fabrike⁶¹¹, lapkritį – Manufaktūros ir pramonės tarnautojų profesinės sąjungos susirinkime⁶¹². 1924 m. sausį Kaune, Rotušės salėje vykusiam Prekybos ir pramonės tarnautojų profesinės sąjungos susirinkime-mitinge taip pat turėjo būti svarstomi draudimo įstatymų projektai, tačiau iš tiesų apie juos šnekėta nebuvo⁶¹³.

Kaip jau buvo minėta, iki tol, kol pradėjo funkcionuoti darbininkų sveikatos ir socialinis draudimas, sveikatos priežiūra bei šalpa dažnai rūpinosi profesinės sąjungos ar kitos darbininkų organizacijos, pvz. taupomosios-savišalpos kasos ir pan. 1923 m. vasarą Kauno geležinkeliečiai susitarė su darbdaviu, kad darbo metu dirbtuvėse bus budintis felčeris, kuris galės suteikti pagalbą nelaimės atveju sužeistiems darbininkams, o taip pat vizituos sergančius darbininkus ir gydys juos namuose⁶¹⁴. 1923 m. gruodį ligonių kasą įsisteigė „Adatos“ profesinė sąjunga: į ją

⁶⁰⁶ Ligoniių kasos. *Socialdemokratas*, 1928-08-23, p. 1.

⁶⁰⁷ Ko mums trūksta? *Profesinės žinios*, 1922-07-28, p. 1.

⁶⁰⁸ K. Meškauskas. Lietuvos ūkis 1900-1940. Vilnius, 1992, p. 211.

⁶⁰⁹ Kokia turi būti darbininkų draudimo organizacija. *Profesinės žinios*, 1922-08-23, p. 2.

⁶¹⁰ Valstybinių tarnautojų padėtis. *Socialdemokratas*, 1923-06-28, p. 1.

⁶¹¹ Agento Rimkaus pranešimas, 1922-07-15. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 4028, l. 107.

⁶¹² Agento Rimkaus pranešimas, 1922-11-19. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 4028, l. 226.

⁶¹³ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-01-15, p. 3.

⁶¹⁴ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1923-08-02, p. 4.

darbininkai turėjo mokėti 2 procentus nuo savo mėnesinės algos⁶¹⁵, 1926 m. vasarą ligonių kasą įsiegė Lietuvos rūbų, skalbinių ir kepurių amato darbininkų profesinės sąjungos Šiaulių skyrius, o jos mokestis siekė 0,5 procento mėnesinės algos⁶¹⁶. Kadangi ligonių kasos medicininę pagalbą teikė tik tarnautojams, o ne jų šeimos nariams, 1927 m. Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinės sąjungos Kauno skyrius susitarė su gydytoju Lazariu Epšteinu⁶¹⁷, kad sąjungos narių šeimos pas jį galės gydyti palankesnėmis kainomis⁶¹⁸. Žinoma, tokios darbininkų ir tarnautojų iniciatyvos neatstojo valstybinio socialinio draudimo ir patenkino tik būtinuosius sergančiųjų ir nedarbingų asmenų poreikius.

XX a. trečiojo dešimtmečio viduryje sveikatos draudimo įgyvendinimas Lietuvoje nevyko itin sklandžiai. Priėmus ligonių kasų įstatymą paaiškėjo, jog artimiausiu laiku tikėtis organizuotos dirbančiųjų sveikatos priežiūros ir ligos pašalpos buvo neįmanoma: pagal įstatymą apskričių ligonių kasas turėjo steigti Vyriausioji Draudimo Valdyba, tačiau tokia įstaiga įsteigta nebuvo. 1926 m. vasarį „Socialdemokratas“ mėgino išnagrinėti šią situaciją: pasidžiaugta pačia ligonių kasų iniciatyva, kadangi jos „parūpina darbininkui pagalbą susirgus, duoda pašalpos jo šeimynai ligos metu ar susirgusiam mirus. Ligonų kasos suriša darbininkus organizacijon, mokina juos bendrai rūpintis savo reikalais, augina jų vienybę ir jų jėgas“⁶¹⁹, tačiau negailėta ir kritikos dėl prasto įstatymo įgyvendinimo. Piktintasi dėl to, jog didžiąją dalį įmokų į ligonių kasas turėjo mokėti patys dirbantieji, o valstybė nemokėjo jokios įmokos dalies (teigiamais pavyzdžiais pateikta Latvija ir Klaipėdos kraštas, kur įmokos dalį mokėjo ir valstybė). Kritikuota, kad ligonių kasų įstatymas neapėmė visų darbininkų, t. y. galiojo tik pramonės darbininkams ir tarnautojams, tuo tarpu žemės ūkio darbininkams tebuvo sudaryta galimybė draustis sava iniciatyva. Be to, dėl nepriimtų poįstatyminių aktų prognozuota, kad einamaisiais 1926-aisiais metais ligonių kasos dar neveiks, todėl konstatavo, jog „darbininkų draudimas ligoje yra tik burbulas lengvatikiams darbininkams pradžiuginti“⁶²⁰. Į diskusiją 1926 m. birželį įsijungęs L. Rajeviskis šmaikštavo, kad „darbininkų klasė Lietuvoje turi pilną teisę sirgti, bet neturi galimybių gydytis“⁶²¹. Ligonų kasos laikytos geriausių sveikatos priežiūrą teikiančia įstaiga, kadangi jų veikla rūpinosi patys darbininkai. Pagrindiniu ligonių kasų veikimo principu įvardintas savivaldumas bei jų kaip organizacinių ir kultūrinių centrų vaidmuo darbininkijai. Taip pat buvo pateikta ir naujų idėjų kaip užtikrinti sklandų jų veikimą: siūlyta turėti gydytojus-

⁶¹⁵ Agento Kalyns pranešimas, 1923-12-15. LCVA f. 378 ap. 2 b. 7928 l. 116.

⁶¹⁶ Lietuvos rūbų, skalbinių ir kepurių amato darbininkų profesinės sąjungos Šiaulių skyriaus protokolas, 1926-08-06. LCVA f. 1141 ap. 1 b. 40 l. 20

⁶¹⁷ Lazaris Epšteinas (1866-1944) – gydytojas, Lietuvos socialdemokratų partijos narys, vienas iš Ligonų kasų steigėjų.

⁶¹⁸ Medicinos pagalba. *Paštininkų žodis*. 1927 m. Nr. 10, p. 14.

⁶¹⁹ Apgraužtas ir ore pakabintas kaulas. *Socialdemokratas*, 1926-02-04, p. 1.

⁶²⁰ Ten pat.

⁶²¹ L. Rajeviskis. Neatidedamieji eiliniai darbai. *Socialdemokratas*, 1926-06-03, p. 2.

specialistus, taip pat užsiimti profilaktika – ugdyti higienos įpročius, išgyvendinti liaudies mediciną ir „prietarus“⁶²².

1927 m. pasirodė L. Epšteino išleista knygelė apie socialinį darbininkų draudimą. Joje išreikštas nusivylimas, kad „Lietuvoje nei vieno valstybinio socialinio darbininkų draudimo rūšies neįgyvendinta“⁶²³, aptarti mitai apie socialinę apsaugą ir priminta apie pageidautinus socialinio draudimo įstaigų veikimo principus. Visų pirma buvo sureaguota į veikiausiai visuomenėje pasireiškusį požiūrį, jog „socialinis draudimas darbininkus įpratina, kad kiti jais rūpintųsi jiems patiems nieko nedarant“⁶²⁴ ir priminta, jog socialinis draudimas yra ne malonė, o kiekvieno dirbančio asmens teisė. L. Epšteinas pažymėjo, kad buvo tų, kurie manė, jog socialinis draudimas apsunkins valstybės ūkį, kadangi reikalaus didžiulių piniginių išteklių, tačiau knygelės autoriaus manymu, ligonių kasos kaip tik turėjo teigiamą įtaką valstybei, kadangi kėlė dirbingumą, o asmenys, kurie pasisakė prieš socialinį draudimą vadinti *socialinio progreso priešininkais*⁶²⁵. L. Epšteinas laikėsi nuomonės, jog socialinio draudimo įstaigas demokratiškai turėtų valdyti patys darbininkai, kadangi iki tol veikusios pramonės įmonių ligonių kasos nebuvo pačių apdraustųjų rankose, todėl darbininkai buvo visiškai priklausomi nuo darbdavio. Vėl buvo pažymėta, jog nepriklausomos ir savivaldžios ligonių kasos įgalino darbininkus, kadangi jų mokamos išmokos ir suteikiama pagalba nebuvo susijusios su labdara⁶²⁶.

Realūs ligonių kasų steigimo darbai prasidėjo 1928 m. vasarą. Kauno mieste buvo pasamdyti darbuotojai, kurie turėjo lankytis įvairiose įmonėse, privačių asmenų namuose bei valstybės ir savivaldybės įstaigose ir suregistruoti ten ne mažiau nei 1 mėnesį dirbančius asmenis⁶²⁷, o už darbininkų neįregistravimą darbdaviams grėsė mokėti baudas. 1928 m. rugsėjo 16 d. turėjo vykti pirmieji rinkimai į Kauno miesto Ligonų kasų tarybą, o rugsėjo 23 d. rinkimai buvo paskelbti ir kitur – Marijampolėje, Vilkaviškyje, Šiauliuose, Panevėžyje ir Ukmergėje, taigi, ligonių kasų veikla visos Lietuvos neapėmė. Norintys patekti į Ligonų kasų tarybą turėjo kelti savo kandidatų sąrašus – sąrašas buvo registruojamas surinkus 20 tos apylinkės ligonių kasų narių parašų⁶²⁸. Tačiau ir rinkimai nevyko sklandžiai: Kauno miesto Ligonų kasų tarybos rinkimai iš pradžių buvo perkelti į rugsėjo 23 d.⁶²⁹, po to dar sykį atidėti ir visoje Lietuvoje turėjo vykti spalio 7-ąją, o kandidatų sąrašai buvo priimami iki rugsėjo 15-osios⁶³⁰. Šiauliuose į

⁶²² L. Rajevskis. Neatidedamieji eiliniai darbai. *Socialdemokratas*, 1926-06-03, p. 2.

⁶²³ L. Epšteinas. *Privalomasis socialinis darbininkų draudimas*, Kaunas, 1927, p. 3.

⁶²⁴ Ten pat, p. 8.

⁶²⁵ Ten pat, p. 49.

⁶²⁶ Ten pat, p. 13, 19-20.

⁶²⁷ Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1928-07-26, p. 4.

⁶²⁸ Ligonų kasos. *Socialdemokratas*, 1928-08-23, p. 2.

⁶²⁹ Trumpai apie viską. *Socialdemokratas*, 1928-08-30, p. 1.

⁶³⁰ Trumpai apie viską. *Socialdemokratas*, 1928-09-13, p. 1.

ligonių kasas buvo užregistruota apie 2000 darbininkų, kurie turėjo išsirinkti penkiolika atstovų. Rinkimuose dalyvavo du darbininkų kandidatų sąrašai, du Darbo Federacijos sąrašai, du žydų darbininkų sąrašai⁶³¹; į kasos tarybą pateko devyni socialdemokratiniai sąrašai atstovai, trys žydai ir trys savo politinių afiliacijų nedeklaravę asmenys⁶³². Panevėžio Ligoninių kasose buvo užregistruota 1369 darbininkai, iš kurių balsavo 556. Į Ligoninių kasos tarybą išrinkti penki komunistai, keturi socialdemokratai, vienas Darbo Federacijos, vienas lietuvių ir žydų sąrašo, trys lenkų profesinės sąjungos, du žydų sąrašo, vienas verpyklos „Vilna“ sąrašo kandidatas⁶³³. Kauno miesto Ligoninių kasų tarybą sudarė trisdešimt narių (dvidešimt darbininkų ir dešimt darbdavių atstovų), į jas pateko dešimt socialdemokratinio sąrašo kandidatų, šeši komunistai, du Darbo Federacijos, vienas lenkų ir vienas Elektros stoties sąrašo atstovas⁶³⁴. Tačiau reikia pažymėti, jog rinkimuose savo balsus atidavė tik labai nedidelis skaičius dirbančiųjų: „Socialdemokrato“ proletarinio judėjimo centru įvardintame Kaune balso teisę turėjo 13 000 gyventojų, tačiau balsavo tik apie 4000⁶³⁵.

Susirinkusios Ligoninių kasų tarybos prezidiumo pirmininku išrinktas socialdemokratas Vincas Galinis, o pavaduotoju – darbdavių atstovas Makauskas. Valdybos nariais tapo šeši darbininkų atstovai (Balza, Diskinas, Rozenbergas, Kaplanas ir P. Šulaitis) ir trys darbdavių atstovai (Choronžickis, Tilmansas, Makauskas). Tarybos pirmaisiais darbais tapo sutarčių su medikais, ligoninėmis ir vaistinėmis išdirbimas, ligonių kasų tarnautojų samdymo tvarka⁶³⁶. Tarybos pasitarimai nebuvo sklandūs: daug ginčytasi neesminiais klausimais, skųstasi Feigelsono frakcijos atstovų elgesiu: pasak „Socialdemokrato“ korespondencijos, „pats Feigelsonas švilpė, turbūt vaizduodamasis, kad jis yra ne ligonių kasos tarybos posėdyje, bet Slabotkėje bolševikų mitinge. Šitoks elgesys viešoj vietoj gal tiktų kokiam gatvės valkatai, bet ne Feigelsonui, kuris laiko save studentu“⁶³⁷. Nepaisant to, pagrindinius darbus pirmajai Ligoninių kasų tarybai nudirbti pavyko.

1930-aisiais Ligoninių kasų veikla jau buvo įsibėgėjusi: gegužės mėn. pateiktos ataskaitos duomenimis per metus buvo išmokėta 341 672,80 litų pašalpų, medicininei pagalbai (ligoninėms, gydytojams, vaistams, sanatorijoms ir kitoms gydymo įstaigoms) išleista 1 233 773,26 litų. Be to, Ligoninių kasos užsiėmė ligų prevencija ir išleido keletą informacinių leidinių ir plakatų apie lytiškai plintančias ligas bei vaikų sveikatą už 4 975,16 litų⁶³⁸. Vaikų sveikatai skirta tikrai nemažai dėmesio: 1930 m. Ligoninių kasos įsteigė vaikų vasaros koloniją

⁶³¹ Audrų sūnus. Ligoninių kasų rinkimai Šiauliuose. *Socialdemokratas*, 1928-10-04, p. 4.

⁶³² Šiauliuos laimėjo socialdemokratiški sąrašai. *Socialdemokratas*, 1928-10-18, p. 1.

⁶³³ Panevėžio ligonių kasos taryba. *Socialdemokratas*, 1928-10-25, p. 1.

⁶³⁴ Ligoninių kasų rinkimai Kaune. *Socialdemokratas*, 1928-10-11, p. 1.

⁶³⁵ Rinkimų į ligonių kasas daviniams aiškėjant. *Socialdemokratas*, 1928-10-18, p. 1.

⁶³⁶ Pirmasis ligonių kasos tarybos posėdis. *Socialdemokratas*, 1928-11-01, p. 1.

⁶³⁷ Kauno miesto ligonių kasos tarybos posėdis. *Socialdemokratas*, 1928-12-05, p. 1.

⁶³⁸ Ligoninių kasos reikalingos. *Socialdemokratas*, 1930-05-08, p. 4.

Gelgaudiškyje, kur buvo siunčiami Kauno miesto darbininkų (ligonių kasų narių) vaikai⁶³⁹. 1931 m. vasarą vaikų kolonijoje gyveno 178 vaikai iš Kauno, Vilkaviškio ir Panevėžio; spauda džiaugėsi puikiais rezultatais, kadangi dėl subalansuotos mitybos vaikai priaugo vidutiniškai po tris kilogramus svorio⁶⁴⁰. Žinoma, nors ir asmenų, kurių sveikata rūpinosi Ligonijų kasos skaičius nebuvo didelis, tačiau Ligonijų kasos nariai su savo šeimomis galėjo gauti pakankamai neblogas sveikatos priežiūros paslaugas. Vis dėlto iki pilnos dirbančiųjų socialinės apsaugos įgyvendinimo dar daug ko trūko; Ligonijų kasų taryba pažymėjo problemą, jog nesant visuotinio sveikatos draudimo, Ligonijų kasų užduotys užtikrinti jos narių sveikatos priežiūrą buvo gan nelengvos, o be to, neįgyvendinus kitų rūšių socialinio draudimo (invalidumo, senatvės, nedarbo ar nelaimingų atsitikimų atveju), Ligonijų kasos turėjo rūpintis daugiau interesantų nei planuota. Dėl to valdžia buvo nuolatos raginama kuo greičiau skirti dėmesio šiems socialiniams klausimams⁶⁴¹.

Nepaisant visų Ligonijų kasos pasiekimų, ketvirtojo dešimtmečio pradžioje miestų darbininkai vis dar susidūrė su nemažai problemų sveikatos apsaugos srityje, o kartais ir patys buvo tokių problemų priežastimi. 1930-aisiais atsirado skundų, jog pradėjus veikti ligonių kasoms, padaugėjo sergančiųjų, ir „Socialdemokrato“ teigimu, būta mėnesių, kai sirgdavo net 30-50 proc. kasos narių⁶⁴². Kita vertus, neatmestina ir galimybė, kad įvairių sveikatos problemų turėjo nemažai dirbančiųjų, tačiau iki įsteigiant ligonių kasas neišgalėjo pasirūpinti reikalingu gydymu arba nenorėjo prarasti pajamų šaltinio ligos metu, todėl į gydytojus nesikreipdavo.

Nors iki įsteigiant ligonių kasas, reikalavimas sutvarkyti sveikatos apsaugą ir dirbančiųjų draudimą buvo itin dažnas darbininkijos reikalavimas, tačiau 1930 m. pasitaikė keletas atvejų, kuomet atskirų įmonių darbininkai ar darbdaviai mėgino atsiskirti nuo valstybinių ligonių kasų ir įsteigti savas draudimo įstaigas. Vasario 15 d. tokį pasiūlymą pateikė „Spindulio“ spaustuvės administracija, tačiau darbuotojai tokį variantą atmetė, kadangi tokiu atveju gydymo paslaugas teiktų gerokai mažesnis gydytojų skaičius, o už gydymą ligoninėje netgi tektų susimokėti⁶⁴³. Balandžio mėnesį parašus dėl atsiskyrimo nuo ligonių kasų rinko Tilmanso fabriko darbininkai, priklausę Darbo federacijai. Vis dėlto nors ir buvo surinktas pakankamas skaičius parašų, tačiau prašymas dėl atsiskyrimo įteiktas taip ir nebuvo, kadangi pasirašiusieji pakeitė savo nuomonę apie atsiskyrimą⁶⁴⁴. Kokios priežastys paskatino dirbančiuosius svarstyti apie atsiskyrimą nuo ligonių kasų, įvardinti sunku. Galima spėti, jog tą įtakojo ne itin sklandus valstybinio sveikatos

⁶³⁹ P. Šulaitis. Ligonijų kasos. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 8.

⁶⁴⁰ *Dienos naujienos*, 1931-09-02, p. 2.

⁶⁴¹ Kauno miesto Ligonijų Kasos Tarybos rezoliucija socialinio draudimo reikalui. *Socialdemokratas*, 1930-04-17, p. 3.

⁶⁴² Pribrendusiu reikalui. *Socialdemokratas*, 1930-02-27, p. 1.

⁶⁴³ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1930-02-27, p. 4.

⁶⁴⁴ Federantai vis dar nerimsta. *Socialdemokratas*, 1930-05-08, p. 1.

draudimo įgyvendinimas ar atsainus darbdavių požiūris į samdinių sveikatos apsaugą. Nemažai darbininkų nebuvo registruojami į ligonių kasas – žinutėmis apie tokią praktiką mirgėte mirgėjo darbininkiška ir socialdemokratinė spauda, o Lietuvos centriniame valstybės archyve išlikę nemažai skundų dėl neregistruotų į ligonių kasas darbininkų. Štai pavyzdžiui 1932 m. Panevėžyje veikusio „Maisto“ fabriko darbininkė Joana Plotkaitė skundėsi Panevėžio apskrities darbo inspektoriui, kad išdirbo fabrike devynis mėnesius, bet į ligonių kasą įregistruota nebuvo, nors nuo atlyginimo ir buvo išskaičiuojama už sveikatos draudimą mokėtina suma, kurią, darbininkės teigimu, pasisavino įmonės vedėjas. Maža to, J. Plotkaitė už šį skundą bei vėliau sekusius patikrinimus buvo atleista iš darbo⁶⁴⁵. Iš tiesų, bijodami prarasti darbą, kai kuriose įmonėse darbininkai vengė skųstis dėl darbą reglamentuojančių įstatymų nesilaikymo.

Darbininkų būklė bei darbo įstatymų laikymasis dažnai priklausė nuo įmonės dydžio; tokia pati situacija buvo ir su registravimu į ligonių kasas: didelės įmonės geriau užtikrindavo tinkamas darbo sąlygas, registruodavo darbuotojus į ligonių kasas, tuo tarpu mažose įmonėse dirbantieji rečiau registruoti į ligonių kasas, ne visada gaudavo atsiskaitymo knygeles⁶⁴⁶. Kartais pasitaikydavo ir gana kurioziškų situacijų: pavyzdžiui, 1940 m. vasarį siuvėjai skundėsi, jog atėjęs patikrinti, ar visi siuvyklų darbuotojai suregistruoti į ligonių kasas, darbdaviai neregistruotiems siuvėjams liepdavo apsivilkti paltus ir vaidinti siuvyklų klientus⁶⁴⁷. Broniaus Sudavičiaus duomenimis, 1936 m. Kaune už darbininkų neregistravimą į ligonių kasas ir kitus panašius nusižengimus darbdaviams buvo surašyta 400 protokolų, 1937 m. surašyta 685 protokolai ir 200 darbdavių nubausti baudomis⁶⁴⁸. Kadangi į ligonių kasas buvo įregistruota tik mažuma dirbančiųjų, o darbdaviai į jas savo samdinius registravo gan vangiai, tenka daryti išvadą, jog valstybinis darbininkų sveikatos draudimas XX a. ketvirto dešimtmečio Lietuvoje iš esmės įgyvendintas nebuvo.

Kita aktuali darbingo amžiaus asmenų problema Lietuvoje buvo bedarbystė bei aprūpinimas darbu. Šie klausimai buvo išsamiai išnagrinėti Norberto Černiausko disertacijoje⁶⁴⁹, todėl čia jie aptariami minimaliai. Svarbiausi įdarbinimą reglamentavę įstatymai buvo 1919 m. gegužės 22 d. priimtas Darbo biržų įstatymas, įpareigojęs steigti darbo biržų skyrius miestuose, kuriuose gyveno virš 4000 žmonių⁶⁵⁰, 1933 m. pabaigoje priimtas Viešųjų darbų fondo įstatymas, leidęs aprūpinti bedarbius viešaisiais darbais bei 1937 m. įsigaliojęs Draudimo nuo

⁶⁴⁵ Joanos Plotkaitės skundas Panevėžio apskrities darbo inspektoriui, 1932-05-09. LCVA f. 804 ap. 1 b. 17 l. 61.

⁶⁴⁶ Darbo rūmų darbininkų socialinės-ekonominės sekcijos posėdžio protokolas, 1940-01-05. LCVA f. 389 ap. 1 b. 11 l. 2.

⁶⁴⁷ Darbo rūmų darbininkų socialinės-ekonominės sekcijos posėdžio protokolas, 1940-02-08. LCVA f. 389 ap. 1 b. 11 l. 15.

⁶⁴⁸ B. Sudavičius. *LKP kova už darbininkų klasės vienybę*. Vilnius, 1961, p. 64.

⁶⁴⁹ N. Černiauskas. *Nedarbas Lietuvoje 1918-1940 m.* Daktaro disertacija. Vilnius, 2014.

⁶⁵⁰ A. Jakobas. *Darbo apsaugos įstatymų raida Lietuvoje*. Kaunas, 1939, p. 31.

nelaimingų atsitikimų įstatymas. Bedarbiai į darbo biržą galėjo kreiptis nemokamai, tuo tarpu darbdaviai turėjo mokėti po vieną litą už kiekvieno darbininko suradimą⁶⁵¹, tačiau bent jau pačioje darbo biržų veiklos pradžioje jų efektyvumas suteikiant darbą buvo itin mažas; 1919 m. rugpjūčio 31 d. Profesinių sąjungų centro biuras savo susirinkime Kaune išklėlė problemą, jog nors į darbo biržą buvo įsiregistravę apie 2700 bedarbių, tačiau ji savo tikslo nepasiekė, kadangi darbdaviai nesinaudojo jos paslaugomis darbuotojų paieškai⁶⁵². 1926 m. situacija iš esmės nebuvo pasikeitusi – darbo biržos buvo įsteigtos tik Kaune, Šiauliuose ir Panevėžyje, todėl savo funkcijų tinkamai vykdyti ši įstaiga negalėjo⁶⁵³. Darbo biržų veiklos išplėtoti taip ir nepavyko, todėl 1940 m. pradžioje buvo priimtas įstatymas Darbui parūpinti ir darbo jėgai rikiuoti, o ankstesnieji įstatymai prarado galią⁶⁵⁴. Tačiau reikšmingesnių pokyčių darbo aprūpinime per trumpą laiką iki okupacijos pasiekta nebuvo.

Valstybinių ir savivaldybės įstaigų vaidmuo mažinant bedarbystę iki viešųjų darbų įgyvendinimo buvo minimalus, o Kauno miesto savivaldybės sprendimas nuo 1930 m. balandžio įvesti priverstines sutaupas, iš kurių žiemos metu būtų mokamos bedarbystės pašalpos sulaukė dirbančiųjų pasipriešinimo ir įgyvendintas nebuvo⁶⁵⁵. Nuo 1924/1925 m. dalis miestų bedarbių buvo aprūpinami sezoniniais viešaisiais darbais, tačiau tai nespėdė kvalifikuotų darbininkų bedarbystės ir nedarbo problemos apskritai, todėl bedarbių situaciją Lietuvoje mėgino gerinti profesinės sąjungos; darbininkiškoje spaudoje dažnai aptarinėtos nedarbo priežastys, o dirbantiesiems bei darbdaviams dalinti patarimai kaip būtų galima sumažinti nedarbą. Daugiausiai priekaištauta dėl dirbamų viršvalandžių, o ne darbuotojų skaičių didinimo⁶⁵⁶, ar kvalifikuotų darbininkų keitimo pigesne mokinių darbo jėga⁶⁵⁷. Be to, bedarbiai dažnai sutikdavo dirbti už mažesnę atlyginimą, taip mušdami darbo užmokestį visiems dirbantiesiems. Ekonominės krizės metais profesinių sąjungų galimybės pasirūpinti savo bedarbiais bei ligotais nariais sumažėjo, todėl svarstyta daryti spaudimą valdžiai, kad būtų išleistas įstatymas dėl darbininkų pensijų bei nedarbo pašalpų ir įvestas pilnas socialinis draudimas⁶⁵⁸. Duomenų, jog profesinės sąjungos darytų tiesioginį spaudimą valdžiai dėl šių įstatymų paskelbimo rasti nepavyko, tačiau sunkmetis turėjo teigiamos įtakos didesniai valdžios dėmesiui socialiniais ir ekonominiais darbininkijos klausimais; 1938-1939 m. svarstytas senatvės pensijų įstatymo projektas⁶⁵⁹, tačiau jo priimti nebuvo spėta.

⁶⁵¹ Mūsų žinios. Kaunas. *Socialdemokratas*, 1923-05-17, p. 3.

⁶⁵² Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1919-09-11, p. 2.

⁶⁵³ Katalikiškoj Lietuvoje darbininkams naudingi įstatymai nevykdomi. *Socialdemokratas*, 1926-01-21, p. 3.

⁶⁵⁴ N. Černiauskas. *Nedarbas Lietuvoje 1918-1940 m.* Daktaro disertacija. Vilnius, 2014, p. 83.

⁶⁵⁵ D. Aras. Dėl priverstinių sutaupų. *Socialdemokratas*, 1930-02-13, p. 5.

⁶⁵⁶ Pirmieji žingsniai. *Spauda*, 1928 m. balandis, p. 2.

⁶⁵⁷ Dėl mokinių klausimo. *Spaudos darbininkas*, 1928 lapkritis, p. 2.

⁶⁵⁸ Apie mūsų veikimą. *Poligrafijos darbininkas*. 1933 m. gruodis, p. 51.

⁶⁵⁹ N. Černiauskas. *Nedarbas Lietuvoje 1918-1940 m.* Daktaro disertacija. Vilnius, 2014, p. 117.

Bene originaliausiai su nedarbo problema tvarkėsi kepėjai, kurie buvo išlaikę cechų laikų papročius. Pirmasis jų buvo „fajerantas“ [sic] – dirbančių kepėjų tradicija vieną dieną per savaitę užleisti savo darbo vietą bedarbiui kepėjui arba atiduoti jam savo dienos uždarbiui. Nors *fajerantas* suteikė galimybes bedarbiams gauti bent minimalias pajamas, tačiau dažniausiai jis buvo duodamas pažįstamiems, todėl platesnio socialinio rato neturintys bedarbiai kepėjai šia tradicija pasinaudoti negalėjo; be to, vienos dienos pameistrio kepėjo uždarbis nebuvo pakankamas išgyventi nedarbo metu. Antrasis kepėjų paprotys buvo „wędrówka“ [sic] – kelionpinigiai, kuomet kepėjai šelpė keliaujančius ir nuolatinio darbo ieškančius bedarbius kepėjus – keliaujantis kepėjas gaudavo vietos kepėjų pašalpas keliauti toliau, jei nepavykdavo rasti nuolatinio darbo toje gyvenvietėje. Vis dėlto juo naudojosi ne tik bedarbiai, bet ir tie kepėjai, kurie viso labo norėjo tik pakeliauti. Dėl šių priežasčių 1932-aisiais Kauno kepėjai įsteigė bedarbių šalpos fondą, į kurį mokėjo po 2 proc. nuo savo atlyginimų, o kelionpinigius skirstyti patikėta profesinės sąjungos valdybai⁶⁶⁰.

Buvo pastebėta, jog dalis bedarbių nebuvo suinteresuoti susirasti darbą, o veikiau stengėsi pasinaudoti galimybėmis gauti pašalpas – į tokius asmenis žiūrėta itin neigiamai⁶⁶¹, tačiau tuo pačiu įtariau žvelgta į visus bedarbius. Galbūt dėl to bedarbių problemą 1939 m. teisininkas Antanas Jakobas siūlė spręsti gan griežtai, t. y. priversti dirbti asmenis, vengiančius darbo, taip pat tikslingai organizuoti darbą ir paskirstyti darbo jėgas. A. Jakobo išleistoje knygelėje apie darbo apsaugos įstatymus į bedarbystę žiūrėta gan skeptiškai ir ji įvardinta „vadinamuoju bedarbių klausimu“⁶⁶², siedamas ją ne su socialinėmis ir ekonominėmis problemomis, o veltėdyste. Tokį požiūrį į bedarbius sustiprino kai kurių darbo neturinčių asmenų girtavimas ir kitas nepageidautinas elgesys.

Vertinant visu Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu vykdytą socialinę politiką bei išleistus aktualius teisės aktus tenka konstatuoti, jog užtikrinti dirbančiųjų socialinę ir sveikatos apsaugą nepavyko. Reaguodami į išaugusį streikų, darbo konfliktų ir kitų neramumų skaičių, 1937-1939 m. Darbo rūmai pateikė nemažai siūlymų kaip pagerinti dirbančiųjų būklę: 1937 m. sausį siūlyta įgyvendinti bendrą samdos įstatymą, kovą – visoje šalyje įsteigti darbo biržas, o lapkritį – įsteigti darbo teismus. 1939 m. kovą siūlyta įvesti darbininkų taupymą, o balandį – imtis priemonių, leidžiančių išvengti masinio darbininkų atleidinėjimo⁶⁶³. Darbo rūmai taip pat siūlė padidinti darbo inspektorių skaičių, ir jų darbą koordinuoti su Darbo rūmų, ligonių kasų ir draudimo nuo nelaimingų atsitikimų kasos veikla, kadangi kiekviena ši įstaiga rūpinosi tik savo

⁶⁶⁰ Iš Kauno kepėjų gyvenimo. *Socialdemokratas*, 1932-05-14, p. 3.

⁶⁶¹ N. Černiauskas. *Nedarbas Lietuvoje 1918-1940 m.* Daktaro disertacija. Vilnius, 2014, p. 213.

⁶⁶² A. Jakobas. *Darbo apsaugos įstatymų raida Lietuvoje.* Kaunas, 1939, p. 65.

⁶⁶³ Darbo rūmų pirmininko P. Šulaičio pranešimas Vidaus reikalų ministrui, 1939-07-24. LCVA f. 389 ap. 1 b. 5 l. 1.

kompetencijos sritimi, o kitų sričių trūkumus pastebėję inspektoriai dėl jų pašalinimo į atitinkamas įstaigas nesikreipdavo⁶⁶⁴. Gan dažnai XX a. ketvirtojo dešimtmečio Lietuvos vidaus problemų priežastimi įvardijamas valdžios nesugebėjimas konsoliduoti visuomenės. Valdžios negebėjimas susitvarkyti su socialine politika neabejotinai prisidėjo prie kilusių socialinių ir politinių įtampų.

⁶⁶⁴ Darbo rūmų pirmininko P. Šulaičio pranešimas Vidaus reikalų ministrui, 1939-07-24. LCVA f. 389 ap. 1 b. 5 l. 3.

3. ORGANIZUOTAS DARBO JUDĖJIMAS LIETUVOJE

Aptarus ir išanalizavus miestų darbininkų kasdienybę ir darbo sąlygas, galima pereiti prie organizuoto miestų darbininkų judėjimo analizės. Tokią tyrimo eigą lemia prielaida, jog ankstesniuose skyriuose nagrinėtos problemos, su kuriomis susidurdavo samdomą darbą dirbantys miestų gyventojai, veikė kaip socialinis katalizatorius ir skatino drauge ieškoti tų problemų sprendimų. Vis dėlto tiek Lietuvos darbo judėjimo gimimo metu, tiek ir jo augimo ir klestėjimo metais iš esmės neįmanoma kalbėti apie „darbininkus“ ar „darbininkų klasę“ kaip vienalytį objektą. Darbininkijoje persipynė įvairios tapatybės, pvz. klasė, tautybė, lytis ir karta. Šios socialinės tapatybės tapo pagrindu kilti kolektyviniam pasipriešinimui prieš ekonominę, socialinę ar politinę priespaudą: kuomet darbininkai save suprato kaip bendruomenę, kurią vienijo samdomas darbas, jie galėjo priešintis savo darbdaviams kaip engėjams, taip išreikšdami darbininkų klasės identitetą⁶⁶⁵.

Žinoma, nors tyrimo chronologija apima Nepriklausomos Lietuvos laikotarpį (1918-1940 m.), samdomą darbą dirbantys asmenys į organizacijas ėmė burtis anksčiau; taip pat profesinių sąjungų ištakomis galime laikyti ir darbininkų grupių bandymus pakeisti esamą padėtį, pvz. pirmuosius streikus, kuriuose dalyvavo formalioms organizacijoms nepriklausantys asmenys, kolektyvinius reikalavimus ir pan. Aiškinantis organizuoto darbo judėjimo ištakas, tenka pažvelgti ir į procesus, vykusius visoje Rusijos imperijoje.

Vienas iš galimų lietuvių darbininkų judėjimo istorijos atskaitos taškų – 1893 metai, kuomet Vilniuje buvo pirmą kartą paminėta gegužės pirmoji⁶⁶⁶. Tačiau ieškant darbo judėjimo ištakų, reikia atsigręžti į XIX a. pabaigą ir Rusijos politinio režimo demokratizaciją, todėl, istoriko Vytauto Merkio teigimu, sustiprėjo ir „klasinė proletariato kova dėl socializmo. Sudėtinė bręstančios revoliucijos dalis buvo pavergtųjų imperijos tautų nacionalinio išsivadavimo judėjimas“⁶⁶⁷. Plėtoti šią mintį bei gilintis į nacionalizmo bei socialinių pokyčių reikalaujančių judėjimų ryšį V. Merkiui veikiausiai neleido sovietinio istorikų cecho „prievaizdai“. Panašius klausimus ėmė kelti jaunosios kartos Lenkijos istorikai, įžvelgę ryšį tarp darbininkų ir nacionalinio judėjimo, kurio kulminacija tapo 1905-ųjų metų revoliucija. Tačiau Lenkijos istoriografija kelia kiek kitokį klausimą: ar 1905-ųjų metų įvykiai Lenkijoje buvo ketvirtasis nacionalinis sukilimas, ar pirmoji darbininkų revoliucija⁶⁶⁸. Tuo tarpu aptariamąjį

⁶⁶⁵ P. Kenney. *Rebuilding Poland: Workers and communists 1945-1950*. Cornell University Press, 1997, p. 7.

⁶⁶⁶ Beržaitis. Lietuvių darbininkų judėjimas. *Varpas*, 1904 Nr. 2, p. 21.

⁶⁶⁷ V. Merkys. Proletarinis judėjimas ir nacionalinis klausimas. *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas*. Vilnius, 1987, p. 241.

⁶⁶⁸ L. A. Crago. The "Polishness" of Production: Factory Politics and the Reinvention of Working-Class. National and Political Identities in Russian Poland's Textile Industry, 1880-1910. *Slavic Review*, Vol. 59, No. 1 (Spring, 2000), p. 17.

laikotarpį Lietuvoje tyrinėjęs Tomas Balkelis pažymėjo, jog 1905 m. revoliucija smarkiai paveikė Lietuvos socialinį audinį, o revoliucijos metu buvo galima aiškiai išvelgti ir nacionalinius, ir socialinius elementus. Revoliucijos metu nacionalinis judėjimas iš elitinio tapo masiniu judėjimu, o 1905 metai taip pat žymėjo ir masinės politikos piką⁶⁶⁹. 1905 m. revoliucija Lietuvoje sausio 11 d. prasidėjo visuotiniu darbininkų streiku Vilniuje; streikas tuojau apėmė ir Kauną bei kitus didžiuosius miestus. Kaune pirmasis streiką paskelbė Tilmanso fabrikas, po jo sustreikavo daugelis kitų fabriku ir dirbtuvių. Streikų pobūdis Kaune ir Vilniuje skyrėsi: Kauno streikuose kelti vien tik ekonominiai reikalavimai, o Vilniuje streikai buvo politinio protesto forma⁶⁷⁰. Vis dėlto ryšiai tarp nacionalinių ir socialinių klausimų nebuvo pakankamai stiprūs, todėl buvo išpildyti toli gražu ne visi revoliucija tikėjusiųjų lūkesčiai; pasak T. Balkelio, liaudis nekantravo, kad būtų įgyvendintas socialinis teisingumas, tačiau tam užtrukus, tarp elitistinių partijų bei jų programų ir visuomenės atsivėrė nemažas tarpas⁶⁷¹. Po streikų bangos Rusijoje paskelbtas caro manifestas suteikė nemažai laisvių, kuriomis Lietuvoje pasinaudojo ne tik besiorganizuojantys darbininkai, bet ir tautinio judėjimo dalyviai, sušaukę Lietuvių susirinkimą Vilniuje (Vilniaus Didįjį seimą), kurio priimta programa buvo tautiškai-demokratiška ir mažai liėtė darbininkijos reikalus⁶⁷².

Iki 1905 m. darbo judėjimas Rusijos imperijoje buvo silpnas. Darbininkų organizacijos buvo nelegalios, nepasitikėta nei valdžia, nei pramonininkais, todėl darbininkai dažniau atsigrėždavo ne į teisėtus savo reikalavimų reiškimo būdus ar formas, bet į tiesioginį veiksma⁶⁷³. Rusijos-Japonijos karas ir jo įtakoti ekonominiai sunkumai įtakėjo ekonominės ir politinės situacijos panašumus visuose Rusijos imperijos regionuose⁶⁷⁴. 1905-ųjų revoliucijos metu suvešėjo darbininkų organizacijos visose urbanizuotose imperijos vietovėse. Darbininkai ne tik reikalavo individualių pilietinių teisių, bet ir skatino kilti į bendrą visų darbininkų kovą su darbdaviais ir caro autokratija. Šiuo laikotarpiu įsikūrusios profesinės sąjungos tapo aktyviomis politinės arenos dalyvėmis⁶⁷⁵. Darbininkai būrėsi į legalias bei pusiau legalias profesines organizacijas, asociacijas, klubus, kooperatyvus ir švietimo organizacijas⁶⁷⁶.

⁶⁶⁹ T. Balkelis. In search of the people: the Lithuanian intelligentsia and the emergence of mass politics in the 1905 revolution. *Revolution in Nordosteuropa*. Wiesbaden, 2011, p. 105-106.

⁶⁷⁰ A. Baltrušaitis. Sukaktuvių minėjimas. *Spaustuvininkas*, 1925 Nr. 2, p. 1.

⁶⁷¹ T. Balkelis. In search of the people: the Lithuanian intelligentsia and the emergence of mass politics in the 1905 revolution. *Revolution in Nordosteuropa*. Wiesbaden, 2011, p. 105, 107.

⁶⁷² A. Baltrušaitis. Sukaktuvių minėjimas. *Spaustuvininkas*, 1925 Nr. 2, p. 1.

⁶⁷³ P. Avrich. *The Russian Anarchists*. AK Press, 2005, p. 80.

⁶⁷⁴ T. U. Raun. The Revolution of 1905 in the Baltic Provinces and Finland. *Slavic Review*, Vol. 43, No. 3 (Autumn, 1984), p. 459.

⁶⁷⁵ R. Weinberg. The Politicization of Labor in 1905: The Case of Odessa Salesclerks. *Slavic Review*, Vol. 49, No. 3 (Autumn, 1990), p. 427.

⁶⁷⁶ Alice K. Pate. *Workers and Unity. A study of social democracy, St. Petersburg metalworkers, and the labor movement in late Imperial Russia, 1906-1914*. Indiana University, 2014, p. 7.

Profesines sąjungas Rusijos imperijoje tyrinėjęs Michael Melancon išskyrė kelis profesinio judėjimo periodus. Pirmasis datuotas 1905-1907 ir įvardintas laisvės era, kuomet susikūrė didžioji dalis profesinių sąjungų, kooperatyvų bei darbininkų klubų. Antruoju laikotarpiu 1908-1911 m. įvardinta Stolypino era, kuomet valdžia uždarė nemažai profesinių sąjungų, todėl jų funkcijas perėmė augantis kooperatyvų, klubų ir taupomųjų kasų tinklas. Trečiuoju laikotarpiu – 1912-1914 m. – nepaisant suvaržymų, darbo judėjimas vėl suklestėjo ir pasiekė pirmojo laikotarpio lygį⁶⁷⁷. Tokį periodizavimą galima taikyti ir Rusijos imperijos sudėtyje buvusiai Lietuvai; žinoma, dėl menkai išvystytos pramonės, darbo judėjimo Lietuvos miestuose mastas buvo mažesnis. Tą patvirtina 1922 m. Kaune pasirodžiusi į lietuvių kalbą išversta M. Cheisino knygelė „Profesinės darbininkų sąjungos: jų esmė, organizacija, veikimas ir kovos priemonės“ - joje buvo apžvelgta ir darbo judėjimo Lietuvoje istorija. K. M. pasirašiusio autoriaus teigimu, aktyviausiai nelegalios profesinės sąjungos Lietuvoje veikė 1904-1905 m.; iki 1904 m. nei fabriku, nei žemės ūkio darbininkai aktyviai savo profesinių reikalų negynė⁶⁷⁸.

Darbinikiškos organizacijos Lietuvoje steigėsi ir veikė visą XX a. pirmąją pusę, tačiau šio darbo chronologiniai rėmai apriboja tyrimą nepriklausomos Lietuvos laikotarpiui. Atsekti pirmąsias organizacijas, įsisteigusias po nepriklausomybės paskelbimo dėl ribotų šaltinių gan keblu, kaip ir plačiai išanalizuoti jų veiklą pirmaisiais nepriklausomybės metais. Nepaisant to, šiame skyriuje mėginama atskleisti plačią profesinių sąjungų ir kitų miesto darbininkų organizacijų veiklą, vyraujancias ideologijas bei politines afiliacijas. Siekiant geriau struktūruoti tyrimą, profesinių sąjungų ir darbinikiškų organizacijų veikimą nepriklausomoje Lietuvoje galima periodizuoti. Pirmasis organizuoto darbo judėjimo Lietuvoje laikotarpis apima 1918 m. vasarį – 1926 m. gegužę, kuomet profesinės organizacijos kūrėsi ir veikė parlamentinės demokratijos aplinkybėmis valdant Lietuvos krikščionių demokratų partijai. Šiam periodui būdingas aktyvus darbininkų organizavimasis, pirmųjų naujai išleistų darbą reglamentuojančių įstatymų atsiradimas, bei minimalus darbo judėjimo varžymas dėl Lietuvoje galiojusios ypatingosios padėties, palietęs radikalias kairias (socialistų revoliucionierių, komunistų) darbininkų organizacijas. Antruoju periodu išskiriamas 1926 m. gegužė – 1926 m. gruodis, kuomet rinkimus į Seimą laimėjus kairiosioms politinėms partijoms, darbo judėjimas iš esmės nevaržytas, o karo padėties panaikinimas leido laisviau veikti ir radikalių idėjų įtakotoms darbininkų organizacijoms. Trečiasis periodas apima 1927–1935 m., jam būdingas profesinių organizacijų veiklos slopi(ni)mas, keičiant nepolitines, socialdemokratinės bei katalikiškąsias

⁶⁷⁷ M. Melancon. „Stormy Petrels“. *The Socialist Revolutionaries in Russia's labor organisations 1905-1914*. The Carl Beck Papers, 1988, p. 11.

⁶⁷⁸ K. M. Profesinis judėjimas Lietuvos darbininkų tarpe. In: M. Cheisinas. *Profesinės darbininkų sąjungos: jų esmė, organizacija, veikimas ir kovos priemonės*. Kaunas, 1922, p. 101-102.

profsąjungas tautininkiškomis, taip pat aktyvi darbą ir darbininkų socialinę bei sveikatos apsaugą reglamentuojančių įstatymų leidyba. Ketvirtasis periodas apima 1935–1940 m. birželį: jo metu profesines sąjungas pakeitė ir darbo priežiūrą perėmė valdžios įsteigti Darbo Rūmai. Nuo valstybinės valdžios nepriklausomų profesinių sąjungų likvidacija laikoma „iš apačios“ kylančio organizuoto darbo judėjimo pabaiga. Kita vertus, dėl patogumo ir galimybės geriau subalansuoti tyrimo dalis, šiame skyriuje pagrindine data iš esmės perskėlusia organizuoto darbo judėjimo istoriją Lietuvoje laikomas 1926 m. gruodžio 17 d. įvykdytas perversmas, todėl chronologinis darbininkų organizavimosi pasakojimas čia taip pat bus skeliamas pusiau pagal minėtąją datą.

3.1 Miestų darbininkų organizavimosi priežastys ir pobūdis

Darbininkų organizavimasis neatsiejamas nuo jų sąmoningumo. Sąmoningumas formavosi kuomet individualios bei kolektyvinės tam tikros socialinės grupės asmenų patirtys buvo persvarstomos ir reflektuojamos tos pačios grupės. Barselonos darbininkus tyrinėjęs Chris Ealham rašė, jog kasdienės darbininkų patirtys bei kova dėl išgyvenimo miesto erdvėje virto savotiškais kultūriniais rėmais – sąmoningumo forma. Miesto darbininkų sąmoningumas buvo surištas su bendruomeninėmis patirtimis, socialinėmis žiniomis apie galios santykius, bendra pasaulio vizija. Toks sąmoningumas buvo daugiau emocinis nei politinis, tačiau jis suformavo galingą identitetą, kūrė tarpusavio solidarumą ir įtakojo vietos bendruomenės gyvenimą, sukurdamas kolektyvinę tapatybę ir aiškias skirtis tarp „mes“ ir „jie“⁶⁷⁹.

Kaip jau buvo rašyta darbo įvade, tiriant darbo istoriją, galima kalbėti apie ir analizuoti skirtingus sąmoningumus, t. y. socialistinį sąmoningumą, darbininkų klasinį sąmoningumą, profsąjunginį sąmoningumą. Šio tyrimo ribose bus nagrinėjamas tarp Lietuvos darbininkų ir smulkiųjų tarnautojų plačiai pasireiškęs *profesinis sąmoningumas*. Tokį pasirinkimą įtakojo aktyvus valstybės ir savivaldybės įmonių darbuotojų išitraukimas į darbo judėjimą 1918-1940 m., leidžiantis daryti prielaidą, jog darbo judėjimas Lietuvos miestuose apėmė ne tik pramonės darbininkus, bet ir tarnautojus, o provincijoje – ir žemės ūkio darbininkus.

Lietuvos tarnautojų išitraukimas į organizuotą darbo judėjimą nebuvo unikalus: pirmieji tą padarė Prancūzijos tarnautojai, nusprendę ne tik dirbti valstybei, bet ir kovoti už savo kaip samdomų darbuotojų gerovę. Valstybė buvo jų darbdaviu, ir valstybei kelti tokie patys reikalavimai kaip ir pramonės įmonių savininkams ar vedėjams. Smulkūs valdininkai savo kilme, darbo pobūdžiu ir atlyginimo dydžiu buvo panašūs į pramonės darbininkus: tai įtakojo

⁶⁷⁹ Ch. Ealham. *Class, Culture and Conflict in Barcelona 1898–1937*. Routledge, 2005, p. 27-28.

tarnautojų proletarianizaciją (t. y. suartėjimą, supanašėjimą su proletariatu)⁶⁸⁰. Dauguma tarnautojų ėmė dirbti valstybės ar savivaldybės įstaigose jauname amžiuje, ir net ir perkėlus juos į kitą darbą, jų darbdavys – valstybė – nepasikeitė, todėl tarnautojai turėjo palankias sąlygas burtis į profesines organizacijas ir kelti darbdaviui reikalavimus dėl savo būklės pagerinimo⁶⁸¹. Tarnautojams Lietuvoje buvo keliami aukštesni kvalifikaciniai reikalavimai (gebėjimas skaityti ir rašyti, išsilavinimas, vėliau – ir lietuvių kalbos mokėjimas), o tai teigiamai atsiliepė jų profesinėms organizacijoms: tvarkingiau vesta dokumentacija, rūpintis profesinės spaudos leidimu bei ne tik elementariais darbo vietos sąlygų, pragyvenimą užtikrinančios algos klausimais, bet ir laisvalaikio organizavimu, poilsio namų statyba, vartotojų kooperatyvų steigimu ir t.t. Be to, tarnautojais laikyti ir valstybės ar savivaldybės įstaigose dirbę nekvalifikuoti darbininkai, pagal savo pajamas ir socioekonominį statusą buvę artimi pramonės darbininkams. Vis dėlto ryšių tarp Lietuvos pramonės darbininkų ir tarnautojų profesinių sąjungų beveik nebuvo; tam daugiau įtakos turėjo ne skirtingas šių sričių darbininkų išsilavinimas ar darbo pobūdis, bet darbdaviai bei naudota taktika: „proto darbininkų darbdavys yra valstybė ar pati visuomenė. <...> Tokiu būdu, kovojant dėl būvio pagerinimo, priemonės, kurios geros rankų darbininkams, netiks proto darbininkams. Pavyzdžiui, streikas gali priversti fabrikantus pridėti darbininkams algos, bet iš plačios visuomenės ir valstybės streiku maža teišgausi“⁶⁸².

Nepaisant reikšmingų skirtumų, Lietuvos tarnautojai tapo aktyviais profesinio judėjimo dalyviais. 1920 m. į profesinę sąjungą susijungę paštininkai save suvokė išnaudojamaisiais: „mes esame priemonė, įrankis rankose tų, kurie dažnai atsidūrę aukštose kėdėse užsimiršta, ką daro ir varo tokią pat despotizmo politiką, kas buvo ir senuose laikuose“⁶⁸³. Dėl šių priežasčių paštininkai kvietė „vienytis savo tarpe, organizuotis į profesinę sąjungą, bendrai reikšti savo balsą, bendrai ginti savo teises ir žiūrėti, kad tas darbas, kuriam mes atiduodame savo jėgas, nebūtų atskirų asmenų išnaudojimas savo egoistiniams tikslams, o neštų vien visuomenei naudą“⁶⁸⁴. Panašios priežastys skatino vienytis ir spaudos darbininkus; 1923 m. Lietuvos spaudos darbininkų profsąjungos leidinys „Spaustuvininkas“ rašė: „reikalinga visiems Lietuvos spaudos darbininkams dvasia ir kūnu susidėti į vieną stiprią šeimyną, kad eitume visi už vieną ir vienas už visus; kad vieno nelaimė būt visų nelaimė, vieno laimė – visų laimė! Tik ranka rankon eidami, profesinius savo reikalus tvirtai atstovaudami, savo teises gindami – susilauksime

⁶⁸⁰ J. Wishnia. *The proletarianizing of the fonctionnaires. Civil service workers and the labor movement under the Third Republic*. Louisiana State University Press, 1990, p. 3.

⁶⁸¹ Ten pat, p. 9.

⁶⁸² V. Bazilius. Proto darbininkų organizacijos reikalai. *Mokykla ir gyvenimas*, 1923 Nr. 4-5, p. 17-18.

⁶⁸³ *Paštininkų balsas*. 1920-01-23, Nr. 1, p. 1.

⁶⁸⁴ Ten pat, p. 1.

geresnės ateities⁶⁸⁵. Vadinasi, su tokiomis problemomis susidūrė daugybė dirbančių miesto gyventojų – tiek smulkių tarnautojų, tiek kvalifikuotų ir nekvalifikuotų darbininkų.

Krikščionių darbininkų leidinio „Darbininkas“ pirmajame numeryje 1919 m. taip pat buvo trumpai paaiškintos darbininkų organizavimosi priežastys: „sunkus pasaulio darbininkų padėjimas jau seniai juos verčia gintis nuo užpuolikų – savo išnaudotojų. Panašus padėjimas paskatino ir Lietuvos darbininkus spiestis į būrius, kad geriau atsispyrus išnaudojimui ir vargui⁶⁸⁶. Kitaip nei socialistinės darbininkų organizacijos, krikščioniškosios įprastai nesiekė žymesnių pokyčių visuomenėje ar valstybės politikoje; ir pastarasis leidinys siekė „darbininkų būvio pagerinimo, jų emancipacijos ir kultūrinio išsiplėtojimo“⁶⁸⁷. Iš esmės, darbininkai į profesines sąjungas Lietuvoje 1918-1940 m. jungėsi vedini labai panašių motyvų, o profesinių organizacijų periodinė spauda tapo svarbiu, vienijančiu veiksmu bei profesinio sąmoningumo išraiška. Savai specialybei skirtų laikraščių skaitymas rodė įsitraukimą į darbo judėjimą bei leido pasijusti darbininkų kolektyvo dalimi. Darbinikiški leidiniai tapo viešu profesinių organizacijų balsu. Pavyzdžiui, gerokai vėliau nei „Darbininkas“ pasirodęs vairuotojų ir automobilius aptarnaujančio personalo (konduktorių, mechanikų ir kt.) leidinys „Lietuvos auto“ skelbė, jog „ryždamiesi viešai pasirodyti spausdintu žodžiu, mes turime omenyje svarbiausią tikslą: vienyti šoferius ir auto tarnautojus, nagrinėti šios profesijos kasdienius būklės ir darbo klausimus, kviesti prie kultūros, išsiauklėjimo bei tinkamo savo pareigų supratimo, tobulinti specialybėje, teikiant naujausių žinių iš auto ir technikos dalykų“⁶⁸⁸. Besiorganizuojantys darbininkai turėjo „susišaukti, susiprasti ir išsiaiškinti sau savo būklę“⁶⁸⁹, o profesinė sąjunga turėjo „išauklėti savo narių tarpe drausmę ir sukaustyti juos tvirtais draugiško solidarumo ryšiais, [nes] be drausmės ir solidarumo negali būti laimėjimo“⁶⁹⁰.

Kai kurios profesinės sąjungos laikėsi marksistinių pažiūrų ir darbininkų poreikį burtis į organizacijas aiškino kiek kitaip. 1933 m. Kauno mūrinių ir tinkuotojų profesinė sąjunga savo leidinyje „Lietuvos mūrininkas“ kvietė šių specialybių darbininkus organizuotis todėl, kad „dabartinėj santvarkoj labiausiai kenčia profesinių darbininkų klasė; jie nelaikomi net žmonėmis, o tik daiktais, įrankiais; su jais elgiamasi dažnai blogiau negu su gyvuliais; jie yra iš visų pusių skriaudžiami ir išnaudojami, todėl susipratusi profesinių darbininkų klasė stengiasi organizuotis į sąjungas ir kovą už būvį stengiasi vesti organizuotai“⁶⁹¹.

⁶⁸⁵ K. S. Kilkime ir kelkime. *Spaustuvininkas*, 1923 Nr. 4, p. 23.

⁶⁸⁶ Darbą pradedant. *Darbininkas*, 1919-11-30, p. 1.

⁶⁸⁷ Ten pat, p. 1.

⁶⁸⁸ Redakcijos žodis. *Lietuvos auto*, 1932 Nr. 1, p. 1.

⁶⁸⁹ K. Bielinis. Pasekmingo darbo. *Lietuvos auto*, 1932 Nr. 1, p. 2.

⁶⁹⁰ Ten pat, p. 2.

⁶⁹¹ Organizuokimės. *Lietuvos mūrininkas*. 1933, Nr. 1, p. 1.

Lietuvos miestų darbininkams bei tarnautojams ėmus jungtis į profesines sąjungas, išskildavo ir kalbos bei tautybės klausimas. Didžioji dalis Lietuvoje veikusių profesinių sąjungų į narius priimdavo asmenis nepriklausomai nuo jų tautybės ar tikybos, tačiau būta ir kitokių atvejų. Krikščioniškos darbininkų organizacijos, tokios kaip „Darbo federacija“ iš esmės jungė darbininkus pagal krikščionišką tikybą, todėl žydai jų nariais būti negalėjo. Tačiau žydų darbininkai galėjo steigti savas organizacijas, žinoma ir apie Lietuvos lenkų darbininkų organizacijas⁶⁹². Visgi veikiausiai pagrindine priežastimi, kodėl darbininkų organizacijos jungėsi pagal tautybes, buvo kalbos klausimas. Profesinės sąjungos, kurių nariais galėjo tapti skirtingų tautybių asmenys, susidūrė su papildomais sunkumais; susirinkimuose reikėdavo kalbėti keliomis kalbomis – lietuvių, lenkų, jidiš,⁶⁹³ dėl to buvo rūpinamasi leisti darbininkų spaudą ne tik lietuvių, bet ir kitomis kalbomis,⁶⁹⁴ Lietuvos darbo federacija Kaune 1922-1932 m. turėjo lenkiškai kalbantiems darbininkams skirtą Šv. Juozapo draugiją⁶⁹⁵; rengiant darbininkams skirtus vakarėlius, vaidinimus siūlyta ruošti ne tik lietuvių, bet ir rusų bei lenkų kalbomis, kadangi į lietuviškus renginius šios kalbos nesuprantantys darbininkai nevaikščiodavo⁶⁹⁶. Taip pat veikė ir Lenkų darbininkų profsąjunga „Vienybė“ (Jedność) bei Bendroji Lietuvos lenkų darbo žmonių profsąjunga, turėjusi apie 800 narių. Joms galėjo priklausyti tik lenkų tautybės asmenys, rekomenduoti dviejų jau esamų profesinės sąjungos narių⁶⁹⁷. Verta pažymėti, jog tam, kad būtų peržengti kalbos barjerai, profesinėje spaudoje buvo siūlyta mokytis esperanto kalbos, kuria darbininkai galėtų bendrauti ir su kolegomis iš kitų valstybių⁶⁹⁸.

Su kalbos ir tautybės problemomis susidurdamos profesinės sąjungos retkarčiais diskutuodavo apie tai, koks turėtų būti darbininkų organizacijų požiūris į nacionalizmą ir organizacijų tautiškumą. 1924 m. P. Remeikis spaustuvininkų leidinyje teigė, jog „ne vieta mūsų tarpe aštriam nacionalizmui; mes turim užimti vieną frontą kovoje už savo reikalus, už savo būvį“⁶⁹⁹. Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga laikėsi pozicijos, jog tautybė neturėtų būti darbininkų organizacijas skaidantis veiksnys, kadangi „Lietuvos miestuose be lietuvių yra daug ir kitų tautų darbininkų. Darbininkams svarbu, kad tautybė nebūtų priežastis darbininkų pasiskirstymo. Yra labai karštų patriotų tarp lietuvių, kurie įsikarščiavę užmiršta darbininkų reikalus. Bet yra tokių patriotų ir tarpe tarp vadinamų mažumų. Mes turime pasmerkti ne

⁶⁹² Profsąjungų sąrašas, 1926/27 m. LCVA f. 378 ap. 2, t. 1, b. 9723 l. 39-40; Sąrašas neuždarytų profesinių sąjungų. LCVA f. 378 ap. 2, t. 1, b. 9723 l. 89-91.

⁶⁹³ Darbininkų vienybė. *Socialdemokratas*, 1925-10-15, p. 4.

⁶⁹⁴ Protokolo ištrauka. *Socialdemokratas*, 1925-09-17, p. 3.

⁶⁹⁵ Lietuvos darbo federacijos istorija. Prieiga per internetą: <<http://www.ldf.lt/istorija/>> [Žiūrėta: 2017-02-04]

⁶⁹⁶ Dėl rengiamųjų vakarėlių. *Spaustuvininkas*, 1924-01-10 Nr. 1, p. 37.

⁶⁹⁷ S. Čepulienė. *Už kovingas profsąjungas. LKP vaidmuo organizuojant profsąjunginį judėjimą buržuazinėje Lietuvoje (1919 m. antroji pusė – 1940-06-15)*. Vilnius, 1981, p. 26-27.

⁶⁹⁸ Pr. Šulaitis. Darbininkams žinotina. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01 Nr. 4, p. 3.

⁶⁹⁹ Pr. Remeikis. Ar mums reikalingas streiko fondas? *Spaustuvininkas*, 1924-01-10, Nr. 1, p. 34.

tautybę, bet tokį patriotizmą, kuris kenkia darbininkų vienybei⁷⁰⁰. 1927 m. panašius klausimus svarstė Lietuvos matininkų profesinė sąjunga: organizacijos leidinyje „Matininkas“ teigta, jog „Lietuvos matininkų profesinė sąjunga negali būti nei tautiška, nei politiška. Tautiška negali būti dėl to, kad į sąjungą įeina įvairios tautybės nariai: lietuviai, rusai, lenkai, žydai, vokiečiai ir kt., nors vyraujantis elementas ir yra lietuviai“⁷⁰¹, tačiau panašu, jog vieningo požiūrio šiuo klausimu nebuvo, mat straipsnio pabaigoje buvo pridėtas redakcijos komentaras, jog ši vis dėlto mano, kad sąjunga turėtų būti tautiška ir lietuviška. Žinoma, tai galėjo būti ir tam tikra atsargumo priemonė pasikeitus politinėms aplinkybėms: tautiškumas pabrėžtas norint išvengti kaltinimų internacionalizmu ir komunizmu.

Steigiant profesines sąjungas, jų iniciatoriai turėjo nutarti, pagal ką bus jungiamasi į naują organizaciją; kai kurios pirmosios nepriklausomos profesinės sąjungos (pvz. Marijampolės darbininkų profesinė sąjunga) jungė darbininkus pagal gyvenamąją vietą. Tačiau ilgainiui nusistovėjo praktika organizuotis pagal profesiją ir/ar pramonės šaką. 1918 m. į lietuvių kalbą išverstoje brošiūroje „Profesinių sąjungų uždaviniai“ pasisakyta už tai, kad darbininkai į sąjungas jungtųsi tokiu būdu, kuris jiems atrodo tinkamesnis, tačiau patarta ten, kur galima jungtis pagal profesiją arba pramonės šaką, verčiau jungtis pagal pramonės šakas⁷⁰². Siekiant užtikrinti geresnį profesinių sąjungų veiklos koordinavimą bei stipresnį darbo judėjimą, buvo mėginama sujungti profesines organizacijas į jų sąjungas. Pirmieji mėginimai vienyti profesines sąjungas Lietuvoje vyko 1919-1921 m., kai į centrinį profsąjungų biurą buvo susijungę apie 20 000 miestų ir provincijos darbininkų⁷⁰³, tačiau dėl sąsajų su bolševikais biuras buvo likviduotas.

Prie Lietuvos profesinių sąjungų suvienijimo idėjos grįžta 1926 m. pradžioje, o aktyviau tuo užsiimta rinkimus į Seimą laimėjus kairiosioms partijoms. Darbo judėjime dominuojant socialdemokratams ir socialdemokratinėms profesinėms sąjungoms, darbininkų organizacijų vienijimo iniciatyvos ėmėsi būtent pastarieji – imtas steigti Lietuvos profesinių sąjungų centro biuras. Prie jo prisijungusios Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinės sąjungos leidinyje „Paštinių žodis“ 1926 m. džiaugtasi, jog profesinės sąjungos „susiriša draugingumo ryšiais su kitomis analoginėmis organizacijomis, būtent, sudaro visų profesinių organizacijų centralinį organą, vadinamą centro biuru, kuris kiekvienai jam priklausančiai organizacijai atstovauja, visų jų veikimą koordinuoja ir bendromis jėgomis gina kiekvienos jų ekonominius ir profesinius reikalus, kiek anie neišeina iš teisėtumo ribų ir nekenkia nustatyti krašto tvarkai“⁷⁰⁴. 1926 m.

⁷⁰⁰ Tautybės klausimas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 8, p. 6.

⁷⁰¹ Dėl Lietuvos matininkų profesinės sąjungos tautiškumo. *Matininkas*. 1927, Nr. 3, p. 11.

⁷⁰² *Profesinių sąjungų uždaviniai*. Voronežas, 1918, p. 5.

⁷⁰³ Di prof.bavegung in Lite. *Unzere tseytung* [אונזערע צייטונג], Kaunas, 1926 m. kovas, p. 1.

⁷⁰⁴ Mūsų suvažiavimą palydint. *Paštinių žodis*, 1926-12-10 Nr. 6, p. 2.

gruodžio pradžioje Profesinių sąjungų centro biuras buvo suvienijęs apie 15 000 dirbančiųjų⁷⁰⁵. Tačiau socialdemokratinis Centro Biuras laikėsi griežtos nuostatos komunistinių profesinių sąjungų atžvilgiu: šios priimtose nebuvo, todėl nutarė steigti savąjį profesinių sąjungų susivienijimą: 1926 m. rudenį iš nepriimtų profesinių sąjungų sudarytas laikinasis vienybės komitetas, kurio tikslu buvo suvienyti visas Lietuvos profesines sąjungas⁷⁰⁶. Plačiau apie šias organizacijas rašoma skyriuje 3. 3. 2. (Profesinės sąjungos III-ojo Seimo metu).

Lietuvos miestų darbininkų profesinės sąjungos ne tik jungėsi Lietuvoje, bet stengėsi dalyvauti ir tarptautiniame darbo judėjime. 1925 m. „Spaustuvininko“ duomenimis, pasaulyje profsąjungoms priklausė apie 36 milijonus darbininkų, kurie pagal pažiūras jungėsi į Amsterdamo internacionalą,⁷⁰⁷ III internacionalą,⁷⁰⁸ krikščioniškų sąjungų konfederaciją⁷⁰⁹ ir anarcho-sindikalistinį internacionalą⁷¹⁰. Prie Amsterdamo internacionalo jungėsi nemažai Lietuvos darbininkų organizacijų. Pavyzdžiui, nuo 1923 m. Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga buvo kviečiama į Tarptautinę spaudos darbininkų sąjungą, veikusią prie Amsterdamo internacionalo Berne, Šveicarijoje. Į ją tuo metu jau buvo įstojusios Latvijos, Estijos, Lenkijos, Suomijos ir Švedijos profesinės sąjungos⁷¹¹. 1924 m. sąjungai priklausė 21 valstybė, tačiau, kaip rašė „Spaustuvininkas“, Lietuvos „spaudos darbininkai su savo Profesine Sąjunga lyg kokia pusiau laukinė šeimyna giliuose miškuose nuo viso pasaulio atsiskyrus, vien tik savu gyvenimu, savais reikalais šiaip taip rūpindamasi gyveno“⁷¹². Įstoti į spaudos darbininkų internacionalą vienbalsiai nutarta tik 1925 m. liepą⁷¹³. 1926 m. vasarį prie Amsterdamo internacionalo nutarė prisijungti Odos pramonės darbininkų profesinė sąjunga⁷¹⁴; tokią pačią kryptį 1926 m. vasarį deklaravo ir besikurianti Bendroji darbininkų profesinė sąjunga, kuri pirmojo suvažiavimo metu nutarė tapti Amsterdamo internacionalo dalimi⁷¹⁵. Kai kurios profesinės sąjungos, kuriose dominavo komunistai (pavyzdžiui Šiaulių rūbų, skalbinių ir kepurėlių amato darbininkų profsąjunga)⁷¹⁶, jungėsi prie Vienybės komiteto ir III-ojo internacionalo.

Lietuvos profesinės sąjungos itin aktyviai tarptautiniame darbo judėjime vis dėlto

⁷⁰⁵ Per savaitę. *Socialdemokratas*. 1927-09-01, p. 1.

⁷⁰⁶ Profesinių sąjungų vienyimo reikalas. *Kovos kelias*, 1926-10-17, p. 2.

⁷⁰⁷ Amsterdamo internacionalas – 1919 m. įsteigta tarptautinė socialdemokratiškų profesinių sąjungų federacija.

⁷⁰⁸ III-asis internacionalas – 1921 m. Maskvoje įsteigta tarptautinė komunistinių profesinių sąjungų federacija.

⁷⁰⁹ Tarptautinė krikščioniškųjų profesinių sąjungų federacija – 1920 m. įsteigta krikščioniškas darbininkų sąjungas vienijusi organizacija.

⁷¹⁰ Anarchosindikalistinis internacionalas – Tarptautinė darbininkų asociacija, įsteigta Berlyne 1922 m. // Apie profesinių sąjungų susivienijimą. *Spaustuvininkas*, 1925 Nr. 3, p. 3.

⁷¹¹ *Spaustuvininkas*, 1923-09-09 Nr. 1, p. 3.

⁷¹² *Spaustuvininkas*. 1924-04-01 Nr. 5, p. 3.

⁷¹³ Įstojimas į spaudos darbininkų internacionalą. *Spaustuvininkas* 1925 Nr. 3 (liepa)P. 2

⁷¹⁴ Trumpai apie viską. *Socialdemokratas*, 1926-03-04, p. 1.

⁷¹⁵ Trumpai apie viską. *Socialdemokratas*, 1926-02-11, p. 1.

⁷¹⁶ Nuo 1926-12-17 Šiauliuose uždarytos ir nustojusios veikti profsąjungos. LCVA F. 378 ap. 2, t. 1, b. 9723 1. 106.

nedalyvavo; profsąjungos retai kada turėjo lėšų siųsti savo delegatus į tarptautines konferencijas, todėl gana ilgai lietuvių atstovai į tarptautinius renginius nevyko. 1927 m. rugsėjo 1 d. Ženevoje prasidėjo pašto ir telegrafo tarnautojų tarptautinė konferencija, kurioje Lietuva neatstovauta. Lietuvos pašto, telegrafo ir tarnautojų sąjunga skundėsi, jog „dėl nuslopintos mūsų organizacijos ne tik materiališkai neišgalime, bet gal negautume nė teisės joje dalyvauti ir pasiguosti savo pasaulio bendradarbiams“⁷¹⁷. Vis dėlto paštininkai klydo: jau sekančiais į 1928 m. rugsėjo 10-23 d. Briuselyje vykusią tarptautinę telegrafo konferenciją buvo nusiųstas atstovas iš Lietuvos. Juo tapo paštų, telegrafų ir telefonų valdybos tarptautinio skyriaus referentas G. Krolis⁷¹⁸; 1929 m. gegužės 10 d. Londone prasidėjusiame tarptautiniame pašto kongrese Lietuvą atstovavo paštų, telegrafų ir telefonų valdybos direktorius inžinierius A. Sruoga ir susisiekimo reikalų referentas G. Krolis⁷¹⁹. Lietuvos atstovas vyko ir į 1928 m. balandį Rygoje vykusį Pabaltės profsąjungų pasitarimą. Tą kartą atstovavimas patikėtas socialdemokratui Vincui Galiniui⁷²⁰. 1939 m. į tarptautinę darbo konferenciją Ženevoje turėjo vykti Darbo rūmų socialinio skyriaus referentas Viktoras Lepšys⁷²¹. Kita vertus, tarptautiniuose darbo judėjimo renginiuose Lietuvą dažniausiai atstovaudavo stambūs valdininkai ar kiti valdžios siunčiami atstovai, o ne profesinių sąjungų atstovai, todėl sulaukta kritikos iš socialdemokratų⁷²².

Per socialistus revoliucionierius Vladą Karosą⁷²³ ir Kazį Borutą⁷²⁴ 3-4 dešimtmetyje buvo palaikomi ryšiai su Augustinu Souchy⁷²⁵ ir Tarptautine Darbininkų Asociacija (vok. *Internationalen Arbeiter-Assoziation*, toliau - IAA) – 1922 m. įsteigta anarcho-sindikalistinė organizacija. Už korespondencija su Lietuva 1932 m. balandį atsakingu paskirtas olandų anarchistas Arthur Müller Lehning. Jis domėjosi anarcho-sindikalistinių propagandos grupių Lietuvoje sudarymo, IAA ir jos principų populiarinimo galimybėmis, taip pat klausė apie bendradarbiauti suinteresuotų asmenų gebėjimą skaityti ir rašyti vokiečių kalba bei jų politines pažiūras. A. Müller Lehning buvo informuotas, kad propagandą už IAA principus tarp Lietuvos profesinių sąjungų vedė socialistų revoliucionierių maksimalistų sąjunga, tačiau legaliai prie IAA prisijungti dėl politinio režimo nebuvo įmanoma. IAA atstovui rašyta, jog socialistai revoliucionieriai maksimalistai „tiesioginės akcijos pagalba mėgina įsteigti nelegalų darbininkų sindikatą. Be to, yra dar kitų grupių, kurios artimos anarcho-sindikalizmui ir anarcho-

⁷¹⁷ Pasaulis ir mes. *Paštininkų žodis*. 1927, Nr. 9, p. 2.

⁷¹⁸ Tarptautinė telegrafo konferencija Briuselyje. *Paštininkų žodis*, 1928 Nr. 11, p. 5.

⁷¹⁹ Išvyksta į Londoną. *Paštininkų žodis*, 1929 Nr. 5, p. 22.

⁷²⁰ Pabaltės profsąjungų pasitarimas Rygoje. *Socialdemokratas*, 1928-05-10, p. 1.

⁷²¹ Darbo rūmų pranešimas Vidaus reikalų ministrui. Kaunas, 1940-02-12. LCVA f. 928 ap. 1 b. 1190 l. 14.

⁷²² Per savaitę. *Socialdemokratas*. 1927-09-01, p. 1.

⁷²³ Vladas Karosa (1896-1933) – visuomenės veikėjas, Lietuvos socialistų revoliucionierių maksimalistų ideologas.

⁷²⁴ Kazys Boruta (1905-1965) – rašytojas, poetas, aktyviai dalyvavo „Aušrininkų“ organizacijos ir socialistų revoliucionierių maksimalistų sąjungos veikloje.

⁷²⁵ Augustin Souchy (1892-1984) – vokiečių anarchistas, antimilitaristas, profesinių sąjungų aktyvistas.

komunizmui (mes [socialistai revoliucionieriai maksimalistai – U. M. A.] daugiausia nesame nei grynai anarchistai, nei sindikalistai, bet gvildename nepriklausomojo socializmo sintezę), pav. socialistų studentų aušrininkų sąjunga ir jų žurnalas „Aušrinė“, proletariato rašytojų grupė „Darbas“ ir kt. Daugiausia, kas mums reikalinga, tai IAA propagandinės literatūros ir informacijų apie tarptautinį judėjimą. <...> Dabar prašome prisiųsti brošiūrų, laikraščių, žurnalų ir kitokios propagandinės ir informacinės medžiagos“⁷²⁶. Apie konkretnę Lietuvos profesinių sąjungų ar politinių organizacijų bendradarbiavimą su Tarptautine darbininkų asociacija nėra žinoma; vis dėlto, 1936 m. Kauno darbininkų streiko metu policija konfiskavo CNT-FAI atviručių, vadinasi, vienais ar kitais keliais anarcho-sindikalistinė propaganda Lietuvos darbininkus pasiekė.

1919 m. buvo įsteigta Tarptautinė darbo organizacija prie Tautų Sąjungos, kuri turėjo stebėti darbo sąlygas šalyse narėse bei ruošti dokumentus, padėsiančius geriau sutvarkyti darbo sąlygas. Iki 1926 m. buvo įvykusios septynios Tarptautinės Darbo Konferencijos, tačiau jose Lietuvos profesinių sąjungų atstovai nedalyvavo, nors Lietuvos Vyriausybė savo atstovus į ją siuntė. 1925 m. konferencijoje Lietuvos darbininkus valdžios pavedimu atstovavo Darbo federacijos vadovas K. Ambrozaitis⁷²⁷. Po 1926 m. gruodžio 17-osios perversmo tarptautinės darbo organizacijos sulaukė nemažai skundų dėl darbo judėjimo varžymo Lietuvoje; Lietuva taip pat neturėjo savo atstovo Tarptautiniame darbo biure (International Labour Office, ILO) prie Tautų Sąjungos⁷²⁸. Veikiausiai tai paskatino Tarptautinės darbo organizacijos direktoriaus Albert Thomas vizitą Lietuvoje 1927 m. rugpjūčio 27 d. Vizito metu A. Thomas lankėsi visose Baltijos valstybėse, kur turėjo susitikti su jų vyriausybėmis dėl TDB siūlomų įstatymų priėmimo, surinkti informaciją apie darbininkų padėtį ir duoti atskaitą Biurui⁷²⁹. Pasinaudodamas proga Profesinių sąjungų centro biuras įteikė A. Thomas memorandumą dėl tuometinės darbininkų ir profesinių sąjungų padėties Lietuvoje⁷³⁰. TDB atstovą domino Darbo Federacijos kaip organizacijos pobūdis, santykiai su valdžia, taip pat ar pastaroji turėjo kokių nors privilegijų lyginant su uždarinėjamomis socialistinėmis darbininkų organizacijomis. Kadangi Darbo Federacijos atstovai iki 1926 m. dalyvavo valstybės valdyme, teirautasi, kodėl Lietuva nėra ratifikavusi Darbo Konferencijos konvencijų bei nesiunčia savo delegacijų į konferencijas, ką K. Ambrozaitis aiškino tuo, jog krikščionims darbininkams nebuvo priimtinas

⁷²⁶ Kazys Jakubėnas. *Raštai*. T. 3, Vilnius, 2009. p. 118-119.

⁷²⁷ Profesinių sąjungų centro reikalai. *Socialdemokratas*, 1926-01-21, p. 1.

⁷²⁸ ILO - Per savaitę. *Socialdemokratas*. 1927-09-01, p. 1.

⁷²⁹ Albert Thomas. *Lietuvos žinios*, 1927-08-02, p. 1.

⁷³⁰ Trumpai apie viską. *Socialdemokratas*, 1927-09-01, p. 1.

Amsterdamo Internacionalas, dėl to įtariai žiūrėta ir į darbininkų reikalais besirūpinantį Darbo Biurą⁷³¹.

1930 m. Lietuvos valstybės politika profesinių sąjungų atžvilgiu susilaukė ir Tarptautinės Profesinių Sąjungų Federacijos (Amsterdamo Internacionalo) kritikos. Protestuota prieš darbo judėjimo suvaržymą, profesinių sąjungų uždarinėjimą, susirinkimų ir spaudos laisvės pamnyimą, streikų draudimą, profesinių sąjungų narių ir lyderių persekiojimą ir kalinimą. Kadangi Lietuva buvo Tautų Sąjungos narė, reikalauta grąžinti profesinių sąjungų veikimo laisvę bei paleisti iš kalėjimų darbininkų aktyvistus⁷³². 1931 m. Lietuva ratifikavo nemažai tarptautinių sutarčių, liečiančių darbo sąlygas, tačiau vis dėlto Lietuva ir Lietuvos darbininkija aktyviai į tarptautinį darbo judėjimą taip ir neįsitraukė.

3. 2. Politinių partijų pozicija darbo judėjimo atžvilgiu

*Jei kurioj nors profesinėj darbininkų sąjungoj pasitaiko inteligentų, tai ten jie įeina sąjungos nariams skiepyti savo partijos pažiūrų.*⁷³³

Profesinių sąjungų (a)politiškumas buvo aktualus diskusinis klausimas nuo pat organizuoto darbo judėjimo pradžios. Svarbiausia jėga kuriant pirmąsias profesines sąjungas Rusijoje buvo menševikai. Po jų sekė eserai, kai kur – anarcho-sindikalistai bei bundistai. Tuo tarpu bolševikai stengėsi įjungti darbininkų organizacijas į savo programą ir komitetus⁷³⁴. Lietuvoje, panašiai kaip ir Rusijoje, miestų darbininkų sąmoningumą kėlė ir profesinį judėjimą bandė organizuoti tokios politinės jėgos kaip socialdemokratai, komunistai, socialistai revoliucionieriai, krikščionys demokratai. Valstiečių liaudininkų sąjungos įtakoje veikusių miesto darbininkų profesinių sąjungų buvo nedaug, tad aktyvesnės diskusijos apie pramonės darbininkų judėjimą šios politinės krypties spaudoje nebuvo dažnos. Iki Vilniaus krašto užėmimo veikiausiai aktyviai veikė ir Bundas⁷³⁵, tačiau po 1920 m. apie jo veiklą ir įsitraukimą į darbo judėjimą Lietuvoje žinoma labai mažai. Kadangi dėl sąsajų su Lietuvos komunistų partija profesinės sąjungos uždarinėtos, o jų nariai išsiųsti į gimimo vietas (o nepiliečiai – iš Lietuvos), buvo linkstama prie profesinių sąjungų tik kaip ekonominių darbininkų organizacijų pobūdžio, nes „profesinių sąjungų neutralumas yra naudingas ne tik sąjungų plėtotei, bet ir pačioms

⁷³¹ Tarptautinio Darbo Biuro direktoriaus p. Albert Thoma[s] atsilankymas ir jo pasikalbėjimas su Darbo Federacijos atstovais. *Darbininkas*, 1927-09-04, p. 1.

⁷³² Lithuanian rulers again under fire. *The New York Times*, 1930-06-06, p. 4.

⁷³³ V. Bazilius. Proto darbininkų organizacijos reikalai. *Mokykla ir gyvenimas*, 1923 Nr. 4-5, p. 16.

⁷³⁴ M. Melancon. „Stormy Petrels“. *The Socialist Revolutionaries in Russia's labor organisations 1905-1914*. The Carl Beck Papers, 1988, p. 12-13.

⁷³⁵ Bundas – 1897 m. įkurta visuotinė Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos žydų darbininkų sąjunga.

politinėms partijoms.⁷³⁶ Nuo profesinių sąjungų atsiribojusios politinės partijos galėjo tapti konfliktų mediatorėmis, o būdamos valdžioje, siūlyti darbininkijai palankius įstatymus⁷³⁷.

1926 m. nepolitinio darbo judėjimo idėja išplėtota Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono profesinės sąjungos leidinyje „Paštininkų žodis“. Pastarąją profesinę sąjungą pristačiusiame straipsnyje teigta, kad „profesinis judėjimas, kad ir eina su kai kuriomis politinio judėjimo kryptimis paraleliai, tačiau pats būtinai turi pasilikti apolitinį; jungti įvairių politinių pažiūrų darbo žmones tos pačios profesijos; kovoti dėl savo profesijos teisinių bei ekonominių reikalų ir tiems reikalams tenkinti išnaudoti tą politinę kryptį, kuri profesiniam judėjimui nestoja skersai kelią, bet laisviau ir tikriau leidžia pasistatytus tikslus pasiekti“⁷³⁸. Taigi, riba tarp organizacijos politiškumo ir apolitiškumo buvo gan siaura; nemaža dalis darbininkų organizacijų vadovavosi socialdemokratiniais (arba II-ojo internacionalo) principais, tačiau jos veikė nepriklausomai nuo LSLDP ir politikoje nedalyvavo. Tuo tarpu krikščioniškaisiais principais besivadovavusios darbininkų organizacijos buvo Darbo federacijos dalimi, o pastaroji veikė kaip politinė partija ir dalyvavo valstybės politikos formavime, todėl kartais sudėtinga nagrinėti krikščioniškąsias profesines sąjungas, nes išskyla neaiškumų, ar darbininkų organizacijas bei jų lyderius (ne)reikėtų traktuoti kaip politikų, kurie priverstų abejoti darbo judėjimo kilimu „iš apačios“. Tas pats taikytina ir LKP įtakoje veikusioms darbininkų organizacijoms.

Paštininkai skatino valstybinių įstaigų tarnautojus atsisakyti „visokių politinių atspalvių ir tapti *grynai profesiniu judėjimu*, <...> kad visoms toms valstybės ir savivaldybių įstaigų tarnautojų *profesinėms* sąjungoms būtų sudarytas bendras jas jungiąs centralinis organas ir tuo būdu koordinuotas veikimas, siekiant užsibrėžtų tikslų. <...> Kiekvienas mūsų sąjungos narys ir nuoširdus profesinio judėjimo draugas neturi leisti sąjungoje reikštis jokiam politiniam frakcionizmui. Gyvenimas išdirba kiekvieno mūsų pasaulėžiūrą ir gyvenimas tas pasaulėžiūras keičia. Kaip tikybos niekas neturi teisės primesti kitam, taip ir politinių įsitikinimų niekas neprivalo kitam brukti“⁷³⁹. Nepolitinės profesinės sąjungos palaikytos dėl to, jog jų nariams negrėstė ginčai dėl ideologijos, todėl visas profesinės sąjungos darbas bei jos narių laikas galėjo būti skiriamas kovai dėl ekonominių sąlygų pagerinimo⁷⁴⁰. Nepaisant tokių svarstymų apie būtinybę profesinėms sąjungoms laikytis atokiai nuo politikos bei politinių partijų, vis dėl to tenka kalbėti apie skirtingų politinių partijų įtaką darbo judėjimui ir miestų darbininkų organizacijoms Lietuvoje.

⁷³⁶ Dėl profesinių sąjungų partingumo. *Profesinės žinios*, 1923-03-25, p. 3.

⁷³⁷ D. Brady. *Rich democracies, poor people. How politics explains poverty*. Oxford university press, 2009, p. 97-98.

⁷³⁸ Mūsų organizacija ir tikslas. *Paštininkų žodis*, 1926, Nr. 2, p. 1.

⁷³⁹ Ten pat, p. 2.

⁷⁴⁰ Profesinės sąjungos reikalai. *Paštininkų žodis*, 1926, Nr. 3, p. 3.

3. 2. 1. Socialistai revoliucionieriai

Socialistinės partijos steigėsi Europoje ir Amerikoje nuo XIX a. antrosios pusės. Socialistinis judėjimas nebuvo vienalytis, dėl to politinių organizacijų viduje vyko nuolatiniai ginčai. Vengdamos laiką ir jėgas eikvojančių nesutarimų, nuo didžiųjų partijų atskilo mažesnės, radikalesnės frakcijos, kurios virto radikaliomis darbo organizacijomis ar nepriklausomomis politinėmis partijomis⁷⁴¹.

1914 m. kilęs karas kiek apšlopino augantį darbo judėjimą, tačiau prastėjančios gyvenimo sąlygos sudarė prielaidas darbininkų radikalizacijai. Sovietmečiu atlikti darbo istorijos tyrimai laikė radikalizaciją vien tik politiniu procesu bei siejo su bolševikų judėjimo augimu⁷⁴², panašiai tarpukario Lietuvos kairieji bei jų radikalėjimas („kairėjimas“) traktuotas ir naujausioje lietuvių istoriografijoje⁷⁴³. Šiame tyrime radikalizacija yra traktuojama kaip socialinis-kultūrinis procesas, ne visuomet priklausantis nuo politinių jėgų intervencijų, taigi, savarankiškas ir kylantis „iš apačios“. XX a. pradžioje radikalėjantis darbo judėjimas ėmė tarp savo tikslų įtraukti revoliuciją, į kurią galėjo vesti du keliai: per griežtai struktūruotą, hierarchinę politinę darbininkų partiją arba per nepartines ir skaitlingas darbininkų asociacijas ir organizacijas, keliančias politinį darbininkų sąmoningumą ir leidžiantis susikurti masinei darbininkų partijai⁷⁴⁴. Kadangi apie pirmąjį kelią ir bolševikų revoliuciją Rusijoje žinoma tikrai daug, o šio tyrimo rėmuose svarbesniais laikytinos „iš apačios“ kylančios iniciatyvos, būtent joms ir skiriamas pagrindinis dėmesys.

Sindikalistinės darbininkų organizacijos siekė greitų pokyčių, kurie pagerintų darbininkų padėtį esamoje sistemoje, tačiau taip pat išreiškė ir siekius įveikti kapitalizmą bei sukurti naują kolektyvizuotą, darbininkų valdomą sistemą. Šių tikslų sindikalistai siekė imdamiesi kolektyvinio tiesioginio veiksmo akcijų, nukreiptų ne tik prieš darbdavius, bet ir prieš pačią kapitalistinę sistemą. Todėl svarbiausiu darbininkų kovos vienetu sindikalistams tapo profesinės

⁷⁴¹ M. van der Linden, W. Thorpe. The rise and fall of revolutionary syndicalism. *Revolutionary syndicalism: an international perspective*. Ed.: M. van der Linden and W. Thorpe. Scholar press, 1990, p. 12.

⁷⁴² A. K. Pate. *Workers and Unity. A study of social democracy, St. Petersburg metalworkers, and the labor movement in late Imperial Russia, 1906-1914*. Indiana University, 2014, p. 11-12.

⁷⁴³ Žr. M. Tamošaitis. *Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*. Vilnius: Gimtasis žodis. 2010. Autoriaus pasirinkimas „kairėjimą“ sieti tik su „komunistėjimu“ kritikuotas kitų istorikų: Nerijus Šepetyš apžvelgdamas monografiją (Naujasis Židinys – Aidai, 2011, Nr. 5, p. 357) rašė: „daugelio įdomių, aštrių, diskusinių straipsnių apie prieškarinio Lietuvos visuomenės veikėjus ir kultūros bei politikos gyvenimo užkaborius autorius, vaje vaje, pagamino monografiją. Su keturiais recenzentais. Nykiu moksliniu įvadu ir išvadomis. Ir pseudoproblema – kairėjimu. Ne kultūrbolševizmas, ką sugestijuoję jo šaltiniai, ne „penktoji kolona“, apie ką pats yra rašęs, net ne kairuoliškumas ar tiesiog radikalizmas, o kairėjimas kaip procesas. Buvo rašytojai „normalūs“ ir ilgainiui sukairėjo? Ar tiesiog tarp jų daugėjo kairiųjų? Ar dalį jų Maskva nupirko? Kairumas literatūroje, pažiūrose, politiniame aktyvume? Autorius leidžia kilti tokiems klausimams, bet kažin ar visus juos suvokia, ką ten sprendžia.“ Panaši kritika buvo išsakyta ir Kęstučio Raškausko daktaro disertacijoje *Revoliucinės kultūros eksperimentas Lietuvoje (1927–1935 m.)* (VDU, 2014).

⁷⁴⁴ A. K. Pate. *Workers and Unity. A study of social democracy, St. Petersburg metalworkers, and the labor movement in late Imperial Russia, 1906-1914*. Indiana University, 2014, p. 16.

organizacijos⁷⁴⁵. I-ojo pasaulinio karo pabaigoje Rusijoje, Vengrijoje, Lenkijoje, Vokietijoje ir Bulgarijoje įtakotos revoliucinių judėjimų ėmė steigti darbininkų ir kareivių tarybos. Darbininkija organizavosi arba į fabrikų komitetus, arba į tarybas. Fabrikų komitetų tikslas buvo perimti gamybos procesą ir jo administravimą, tuo tarpu tarybų nariais galėjo būti ne tik darbininkai, bet ir kareiviai ar valstiečiai; taigi, tarybos buvo politinės organizacijos, kuomet fabrikų komitetai – ne. Tačiau abi darbininkų savivaldos formos metė iššūkį kapitalistinei sistemai ir siūlė alternatyvas tuometinei pasaulio (san)tvarkai⁷⁴⁶. Revoliucinis sindikalizmas įgalino darbininkus, leisdamas patikėti savo gebėjimu rūpintis aktualiais reikalais, taip sukurdamas sąlygas darbininkijos saviorganizacijai. Nors revoliucinis sindikalizmas „ištirpo“ XIX-XX a. sandūroje dominavusiam socialdemokratiniam darbo judėjime, tačiau neabejotinai galime atrasti ir šios ideologijos egzistavimo įrodymų⁷⁴⁷.

Minėti procesai vyko ne tik Vidurio Rytų Europoje, bet ir Lietuvoje. Nors dažniausiai istoriografijoje aptariant tarybų kūrimąsi Lietuvoje yra kalbama apie bolševikų koordinuojamas tarybas, tačiau randame įrodymų, jog kūrėsi ir nebolševikinės darbininkų savivaldos institucijos: tą liudija kuklios lietuvių socialistų revoliucionierių biografijos. Aušrininkų⁷⁴⁸ ir Lietuvos socialistų revoliucionierių maksimalistų sąjungos⁷⁴⁹ ideologo Vlado Karosos biografijoje, kurią veikiausiai parengė radikalių kairiųjų pažiūrų rašytojas Kazys Boruta, teigiama, jog V. Karosa 1918-1919 m. organizavo Miroslovo, Seirijų, Ūdrijos ir kt. vietovių darbo žmonių tarybas bei viso savo gyvenimo metu „kūrė naujos, laisvos, socialistinės darbo Lietuvos ideologiją“⁷⁵⁰. Minimų tarybų nepriklausomybę (ir nuo bolševikų, ir nuo besikuriančios Lietuvos valdžios) liudija 1926 m. eserų maksimalistų leidinyje „Revoliucionierius“ pasirodęs V. Karosos tekstas⁷⁵¹. Autoriaus teigimu, „ir vieni (tautiškieji buržujai), ir kiti (bolševikai) negalėjo pakęsti mūsų partijos draugų pagalba susikūrusių revoliucinių darbininkų ir darbo valstiečių tarybų“ -

⁷⁴⁵ M. van der Linden, W. Thorpe. The rise and fall of revolutionary syndicalism. *Revolutionary syndicalism: an international perspective*. Ed.: M. van der Linden and W. Thorpe. Scholar press, 1990, p. 1.

⁷⁴⁶ A. Bayat. *Work, politics and power: An international perspective on workers' control and self-management*. London, 1991, p. 16.

⁷⁴⁷ M. van der Linden, W. Thorpe. The rise and fall of revolutionary syndicalism. *Revolutionary syndicalism: an international perspective*. Ed.: M. van der Linden and W. Thorpe. Scholar press, 1990, p. 1.

⁷⁴⁸ Aušrininkai – pirmoji visuotinė lietuvių jaunimo organizacija, veikusi 1910-1936 m. Aušrininkai laikėsi socialistinių bei laisvamaniškų pažiūrų; organizacija leido žurnalą „Aušrinė“, o aušrininkų skyriai veikė Lietuvos miestuose, gimnazijose bei Lietuvos Universitete. Daugiau: U. M. Andrijauskaitė. *Aušrininkų organizacija 1910-1938 m.* Magistro darbas. Kaunas: VDU, 2013.

⁷⁴⁹ Socialistai revoliucionieriai maksimalistai – apie 1924/25 m. nuo Lietuvos socialistų revoliucionierių atskilus ir radikalesnes idėjas skelbusi grupė, vėliau susijungusi į Lietuvos socialistų revoliucionierių maksimalistų sąjungą. Plačiau: K. Raškauskas. *Revoliucinės kultūros eksperimentas lietuvoje (1927–1935 m.)*. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU, 2013, p. 42-46.

⁷⁵⁰ *Vladas Karosa. Biografiniai daviniai*. LNB RS f. 10-436, l. 1-3.

⁷⁵¹ Laikraščio tekstų autoriai nebuvo nurodomi; kaip nurodyta Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomuose Kazio Borutos fondo dokumentų aprašuose, straipsnių autorius veikiausiai jau po sovietinės okupacijos leidinio kolekcijoje sužymėjo eserų maksimalistų veikloje dalyvavęs Jonas Lukoševičius.

eseriškas tarybas organizavę asmenys pateko ir į Lietuvos, ir į Rusijos kalėjimus⁷⁵². Lietuvos provincijoje besikūrę savivaldūs dariniai (darbininkų tarybos ir komitetai) kėlė nemenką susirūpinimą jaunos valstybės institucijoms. 1919 m. lapkritį Žemės ūkio departamentas šiuo klausimu kreipėsi į Vidaus Reikalų Ministeriją ir prašė „reaguoti į vadinamųjų dvarų darbininkų „komitetų“ pakrypimą anarchijos pusėn: <...> dabartiniai dvarų komitetai įstatymo bei valdžios įsakymų keliu netvarkomi, <...> virsta politinėmis vienetomis“⁷⁵³, todėl galėjo tapti ir užsienio valstybių įrankiais. Sąmyšį kėlė tai, jog skirtingi minėtieji komitetai agitavo už skirtingą politiką: vieni pasisakė už greitesnę dvarų parceliaciją, kiti – prieš parceliaciją ir už ordinarijas žemės ūkiui, tretį – prieš nuomos mokėjimą už valstybines žemes, prieš mobilizaciją ir t.t.⁷⁵⁴ Šie procesai Lietuvos istoriografijoje dėmesio dar nesusilaukė; nors gilesnis šios problemos išmanymas ir leistų geriau kontekstualizuoti darbininkų organizavimosi istoriją Lietuvoje, tačiau savivaldžių darbininkų organizacijų (komitetų ir tarybų) kūrimosi istoriją teks palikti būsimiems istorijos tyrinėjimams.

Socialistai revoliucionieriai nebuvo skaitlinga ir įtakinga politinė jėga; XX a. 3-4 dešimtmėčiais šioms idėjoms prijautę asmenys dažniausiai prisidėjo prie profesinių sąjungų steigimo, dokumentacijos vedimo, streikų organizavimo. 1920 m. leistame leidinyje „Naujas rytojus“ socialistai revoliucionieriai apibrėžė savo vaidmenį darbo judėjime, atsiribodami nuo galimybių patys tapti politiniais darbininkijos lyderiais: „Darbo klasės išsiliuosavimo [sic] darbas turi būti jos pačios darbas. Darbo klasės išsiliuosavimas nuo kapitalistinės vergovės – gali būti *tiktai jos pačios kovos vaisius*. Darbo klasė turi būti organizuota į savo klasės partiją ir į profesines organizacijas. Visi be tautos, tikybos skirtumo vargdieniai, kaip einantieji vienu keliu, prie vieno tikslo ir turintieji vieną priešą – dvarininką ir kapitalistą – privalo susijungti į vieną kovojančią darbo armiją. Susipratusi, tvirtai organizuota, einanti po revoliucinio socializmo vėliava darbo klasė iškovos valdžią ir žemę ir pati galės laisvai kurti sau laimingą ateitį“⁷⁵⁵.

Glaudžius ryšius su eserais palaikė Marijampolės darbininkų profesinė sąjunga; 1921 m. profsąjungos leidinyje „Profesiniai reikalai“ pasirodė svarstymai apie profesines sąjungas ir partijas. Nežinomo(s) straipsnio autoriaus/ės nuomone, „profesinėse sąjungose privalo susispiesti visi darbininkai ir darbo valstiečiai, visi tie, kurie nenaudoja svetimo darbo. Reiškia, kad darbininkų profesinė sąjunga turi savyje sutraukti visą darbo klasę, kad profesinė sąjunga

⁷⁵² Kovos draugams. *Revoliucionierius*, 1926 m. Nr. 1, p. 1.

⁷⁵³ Žemės ūkio ir valstybės turto ministerijos Žemės ūkio departamento pranešimas Vidaus reikalų ministerijai, 1919-11-15. LCVA f. 928 ap. 1 b. 1 l. 122.

⁷⁵⁴ Ten pat.

⁷⁵⁵ Būtinuoju reikalu. *Naujas rytojus*, 1920-12-20, Nr. 5, p. 1.

yra ta pati Lietuvos darbo klasė, tik ne palaida, bet stipriai susiorganizavusi⁷⁵⁶. Laikytasi nuostatos, jog negalima iš profesinių sąjungų narių reikalauti, kad jie laikytųsi kurių nors vienintelį pažiūrų, išpažintų vienintelę tikybą ar simpatizuotų vienintelei partijai, todėl darbo judėjimas turėtų remtis vien ekonominiais pagrindais, kurie yra vienodi visiems darbininkams. Socialistai revoliucionieriai profesines sąjungas laikė svarbiu socialinės revoliucijos elementu – darbininkų organizacijos turėtų rūpintis ekonominiu šalies gyvenimu, tuo tarpu nuo darbo judėjimo atskirtos partijos uždavinys – politinių klausimų sprendimas, dėl to profesinės sąjungos turėjo apsiriboti tik ekonominių klausimų sprendimu⁷⁵⁷.

Apie 1925 m. susiformavo radikalesnė eserų atšaka – socialistai revoliucionieriai maksimalistai. Valstybės saugumo duomenimis, socialistai revoliucionieriai maksimalistai veikė per Aušrininkų organizaciją⁷⁵⁸, kuri kaip moksleiviška organizacija veikė nuo 1910 m., o 1926 m. vasarį įsisteigė ir Studentų Socialistų Aušrininkų Draugija, kuri savo veiklai plėtoti įsteigė darbo grupes – darbininkų profesinių sąjungų, darbo jaunimo, socialistinės spaudos, paskaitininkų, dramos ir sporto. Draugija daug dėmesio skyrė Kauno darbininkų problemoms: ketino organizuoti darbo biurą, rasti butą, kuriame būtų įsteigtas bendrabutis, rūpintis savišalpa⁷⁵⁹.

Socialistai revoliucionieriai maksimalistai pasižymėjo antibolševizmu, antiautoritarizmu. Pasak V. Karosos, „Lapkričio revoliucija, be abejonės, yra socialistinės revoliucijos pradžia, pradžia tos revoliucijos, kurios priešaušry stovi visas pasaulis, kurios anksčiau ar vėliau sulauks ir Lietuvos darbo klasė“⁷⁶⁰. Bolševikai kritikuoti dėl kitų revoliucijos dalyvių – kareivių, darbininkų, valstiečių, kairiųjų socialistų revoliucionierių, socialistų revoliucionierių maksimalistų, anarchistų – išstūmimo, bolševikų partijos diktatūros įvedimo, opozicijos kalinimo bei trėmimo. Todėl buvo skatinama siekti panašios revoliucijos Lietuvoje, tik vengiant bolševikų įsigalėjimo. Socialistų revoliucionierių deklaruotas Lietuvos ateities „kelias – darbo respublika su laisvomis darbininkų ir darbo valstiečių tarybomis, sindikatų kooperatyvų federacija, laisvojo socializmo santvarka“⁷⁶¹. Kadangi eserai maksimalistai skyrė daug dėmesio miestų ir žemės ūkio darbininkams bei jų saviorganizacijai, dera apžvelgti pagrindines jų idėjas bei vizijas.

Lietuvoje įgyvendinus laisvąjį socializmą, pasak Jono Lukoševičiaus, turėjo sumažėti ar visai išnykti bedarbystė, o „už milijonus, leidžiamus kariuomenei, puotoms, valdžios

⁷⁵⁶ Profesinė sąjunga ir partija. *Profesiniai reikalai*, 1921 m. Nr. 2-3, p. 2.

⁷⁵⁷ Ten pat, p. 3.

⁷⁵⁸ Valstybės saugumo policijos viršininko Aug. Povilaičio nutarimas. Kaunas, 1935-01-08. LCVA f. 378 ap. 3 t. II b. 3712 l. 2-3.

⁷⁵⁹ Studentai aušrininkai – į platus kelią. *Aušrinė*. 1926 m., Nr. 2, p. 13.

⁷⁶⁰ V. Karosa. Lapkričio revoliuciją beminint. *Revoliucionierius*, Nr. 5, 1927 m. lapkritis, p. 2.

⁷⁶¹ Ten pat, p. 3.

automobiliams ir jų išlaikymui, būtų galima organizuoti kelių taisymą ir tiesimą, miestų sutvarkymą, kad darbininkai turėtų žmogiškesnius butus, valstiečiams būtų suteiktos galimybės geriau sklypus apdirbti ir t.t.⁷⁶² Daugiausiai informacijos apie eserų maksimalistų politinį projektą suteikia 1928 m. V. Karosos (pasirašyta Karolio Burneikos slapyvardžiu) išleista brošiūra „Kas tie socialistai revoliucionieriai maksimalistai.“ Leidinys dėl priešvalstybinių nuostatų Lietuvoje buvo uždraustas. Toks sprendimas yra visiškai aiškus, kadangi maksimalistai siūlė radikalią alternatyvą: laisvojo socializmo, arba anarchizmo santvarką. Laisvojo socializmo valstybės pramonė turėjo būti organizuojama gamykloms ir ūkiams jungiantis į sindikatus, o vartotojams – į kooperatyvus:

Sindikatai tvarkosi gamybą kiekvienas savo srity, o visi susijungę sudaro sindikatų federaciją, kuri apima visus gamintojus ir tvarko visą gamybą. <...> Žmonės, kaip vartotojai teikiasi į kooperatyvus. Kooperatyvai organizuojasi sulig vartojamų dalykų rūšies sritimis ir susijungę sudaro kooperatyvų federaciją, kuri tvarko gėrybių gamybą ir vartojimą. <...> Taip susitvarkiusi gamyba eis ne aklai, kaip dabar kapitalistinėj netvarkoj, bet iš anksto numatant vartotojų reikalavimus, todėl negalės būti gamybos krizių. <...> Tokia sindikatų-kooperatyvų federacija, maksimalistų įsitikinimu, tegali susiorganizuoti laisvai, iš apačių. Jokie valdžios ministerių ar komisarų dekretai, jokia prievarta to nepadarys⁷⁶³.

Siekdami padėti darbininkams organizuotis, apie 1924-5 m. aušrininkai Jonas Lukoševičius ir Bronius Miglinas daug laiko leisdavo Marijampolės darbininkų profesinėse sąjungose: B. Miglinas tvarkė jų raštvedybą, ūkinius bei finansinius reikalus, o J. Lukoševičius daugiausia užsiimdavo darbininkų profesiniais reikalais, organizacine, kultūrine veikla, agitacija. Marijampolės aušrininkai profsąjungos narius kviesdavo į savo renginius, o kai kuriuos rengdavo būtent orientuotus į darbininkiją⁷⁶⁴. Aktyviai su profesinėmis sąjungomis Kaune darbavosi poetas Kazys Jakubėnas. Onos Šimaitės teigimu, apie 1935 m. K. Jakubėną buvo galima dažniau sutikti streikuojančių darbininkų būreliuose nei rašantį poeziją, o 1937 m. K. Jakubėnas už aktyvią veiklą tarp Kauno darbininkų bei skatinimus streikuoti ir kovoti dėl geresnio atlyginimo buvo patekęs į kalėjimą⁷⁶⁵.

3. 2. 2. Lietuvos komunistų partija

Kita politinė jėga, įsitraukusi į Lietuvos darbininkų judėjimą, buvo komunistai, 1918 m. rudenį susijungę į Lietuvos komunistų partiją. Pastarieji pasisakė už darbininkų dalyvavimą

⁷⁶² J. Lukoševičius. Alkani bedarbiai patys eis duonos ieškoti. *Revoliucionierius* Nr. 11, 1928 m. gruodis, p. 4.

⁷⁶³ K. Burneika. *Kas tie socialistai revoliucionieriai maksimalistai*, 1928, p. 36.

⁷⁶⁴ M. Meškauskienė. *Žvelgiu į tolius*. Vilnius: Vaga, 1969, p. 159.

⁷⁶⁵ *Kazys Jakubėnas. Raštai*. T. 3, Vilnius, 2009. p. 131, 140.

revoliucijoje, tačiau kitaip nei socialistai revoliucionieriai, nuo Maskvos sprendimų priklausę partiečiai iš esmės buvo nusistatę prieš Lietuvos nepriklausomybę: nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimas laikytas žalingu darbininkams bei jų klasiinei kovai⁷⁶⁶. Po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo, komunistų tikslu tapo proletarinė revoliucija ir valdžios nuvertimas. Tačiau čia susidurta su didele problema: Lietuvoje pramonė nebuvo išvystyta, miestų darbininkai sudarė itin mažą dalį gyventojų, todėl proletariato revoliucija praktiškai buvo neįmanoma⁷⁶⁷. Be to, nemažai partijos narių nė nebuvo kilę iš darbininkijos, kas vis dėlto buvo svarbiu komunisto kriterijumi. Dėl šių priežasčių LKP veikla ilgą laiką apsiribojo pagrindinės spaudos leidimu bei šliejimusi prie politiškai naudingų įvykių, juos pateikiant savo veiklos rezultatu⁷⁶⁸.

Nors LKP įtakoje buvo kelios profesinės sąjungos,⁷⁶⁹ iki pat 1926 m. komunistai iš esmės nebuvo reikšmingi Lietuvos darbo judėjimui. Be to, į LKP bei partijos simpatikų įsitraukimą į darbo judėjimą visos likusios politinės jėgos žiūrėjo itin neigiamai: socialdemokratas, Steigiamojo Seimo atstovas Jonas Pakalka komunistus kaltino dėl pirmųjų nepriklausomos Lietuvos profesinių sąjungų sužlugdymo⁷⁷⁰. Socialdemokratams smerkė LKP taktiką laikyti profesines sąjungas savo įtakoje, kadangi komunistuojantys profsąjungų vadai buvo užimti tik partine kova ir skambių rezoliucijų rašymu, „kurios davė progos žvalgybai dar daugiau persekioti sąjungas ir primesti joms komunistų vardą“⁷⁷¹. Vos pradėjusiam eiti partijos laikraštįje „Socialdemokratas“ 1919 m. rugsėjį rašyta: „Komunizmo vykdyti atėjo Lietuvon žmonės, kurių tarpe maža dalis tebuvo savo siekimams pilnai atsidavę ir juos aiškiai suprato. <...> Rusų komunizmas žlugo Lietuvoje. <...> rusų komunistai mėgino socializmą vykdyti durtuvo jėga ir už tuos mėginimus dabar labai brangiai turi atsimokėti Lietuvos darbininkai. Bolševikai laikinai išsklaidė mūsų eiles, apardė organizacijas. Skriaudos padarę mūsų kraštui jie davė progos visiems darbininkų priešams Lietuvoje primesti bolševizmą kiekvienam darbininkų reikalų kovotojui ir jį žlugdyti“⁷⁷². Panašų neigiamą požiūrį į komunistų įsitraukimą į darbo judėjimą turėjo ir socialistų revoliucionierių ideologas Vladas Karosa; nuo bolševikų nepriklausiusias, 1918-1921 m. susikūrusias ir veikusias profesines sąjungas bei savivaldžius

⁷⁶⁶ S. Yla. *Komunizmas Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2012, p. 10.

⁷⁶⁷ Ten pat, p. 12.

⁷⁶⁸ M. Kuodys. *Varniai, Dimitravas, Pabradė: koncentracijos ir priverčiamojo darbo stovyklos Lietuvoje 1927-1940 m.* Vilnius, 2007, p. 142-143.

⁷⁶⁹ Lietuvos Komunistų Partijos veiklą profesinėse sąjungose ir darbo judėjimo organizavimą tyrinėjo sovietmečiu dirbę istorikai. Tačiau jų darbai yra stipriai ideologizuoti, jiems būdingas istorinis determinizmas, todėl jais remtis mėginant atskleisti LKP įtaką organizuotam darbo judėjimui yra nepaprastai sunku. Tyrimą apsunkina ir tai, jog nuo 1990 iki šiandien pasirodė vos keli didesnės apimties darbai, skirti LKP istorijai iki 1940 metų. Todėl šiame tyrime sovietmečiu parašyti darbai apie Lietuvos profesinių sąjungų istoriją ir LKP vaidmenį profesiniame judėjime bus naudojami minimaliai.

⁷⁷⁰ Vertėjo J. Pakalkos žodis. In: M. Cheisinas. *Profesinės darbininkų sąjungos: jų esmė, organizacija, veikimas ir kovos priemonės*. Kaunas, 1922, p. 3.

⁷⁷¹ K. Tamošius. Lietuvos prof.sąjungų klausimus. *Socialdemokratas*, 1922-04-20, p. 3.

⁷⁷² Į mūsų skaitytojus. *Socialdemokratas*, 1919-09-11, p. 1.

darinius jis laikė revoliucija, kurios pralaimėjimo priežastimi buvo į Lietuvą besiveržę bolševikai, siekę įvesti savo griežtą, centralizuotą, šablonišką politiką: „bolševikų okupacija pastūmėjo Lietuvos valstiečius tautinės buržuazijos glėbin, padėjo jai įsistiprinti ir pasmaugti revoliucinį judėjimą“⁷⁷³.

Į profesines sąjungas LKP žiūrėjo kaip į savo netiesiogines-pagalbines organizacijas, veikusias LKP naudai, tačiau prisidengusias neutraliais pavadinimais⁷⁷⁴. 1921 m. komunistas Zigmas Valaitis rašė, kad ir ekonominė, ir politinė kova turi būti vedamos vienu metu, o darbininkai (sindikalistai, anarchistai, krikščionys), pasisakantys už vien tik ekonominius darbininkų reikalavimus, klysta⁷⁷⁵. Pasak Z. Valaičio, „profesinė sąjunga stovi antroj vietoj nuo politinės partijos. Profesinė sąjunga tai galinga savo vyresnėlės draugės – partijos – talkininkė“⁷⁷⁶; autorius teigė, jog darbininkų ekonominius ir politinius interesus turėtų atstovauti politinė proletarų-darbininkų partija, taigi, savais reikalais turėtų rūpintis ne patys darbininkai, o ši darbą patikėti LKP. 1920 m. Juozas Greifenbergeris⁷⁷⁷ pasisakė už profesinių sąjungų aktyvų vaidmenį sprendžiant bedarbystės problemas: jos turėjo užsiimti fabričių komitetų steigimu ir įvesti visišką gamybos kontrolę; šie darbai turėjo vesti į kapitalistinės santvarkos pakeitimą socialistine⁷⁷⁸, taigi, ir komjaunimo lyderiai profesines sąjungas laikė įrankiais siekiant politinių tikslų. 1920 m. spalį komunistinis Lietuvos profesinių sąjungų centro biuras (toliau - LPSCB) išleido atsišaukimą, kuris puikiai atspindi LKP veiklą profesinėse sąjungose ir partijos siekius. Visų pirma, buvo kritikuojama valdžia už tai, jog profesinių sąjungų nariai kalinti, darbininkų organizacijos persekiotos, spauda ir susirinkimai varžyti, o „Lietuvos valdžia vietoje tikros sąjungos su Sovietų Rusija, visaip lenkiasi prieš Antantę ir jos žvalgybinius agentus, visokias „kontrolės komisijas“ ir laukia sau pagalbos tik nuo gaujos imperialistų plėšikų „Tautos lyga“⁷⁷⁹. LPSCB reikalavo legalizuoti profesines sąjungas, darbininkų organizacijas ir partijas, spaudos, susirinkimų ir streikų laisvės, pilnos politinės amnestijos, dvarininkų žemių perdavimo į žemės ūkio darbininkų rankas, fabričių komitetų pripažinimo⁷⁸⁰. Taigi, kelti reikalavimai buvo ne tiek ekonominio, kiek politinio pobūdžio. Po reikalavimų pripažinti darbininkų partijas slėpėsi reikalavimas legalizuoti LKP, o požiūris į Rusiją bei Vakarų valstybes neleidžia abejoti atsišaukimą išleidusios organizacijos pakraipa bei priešvalstybiniais tikslais: ji daugiau veikė ne kaip profesinė sąjunga, o kaip politinė komunistų organizacija. Vis dėlto, panašaus pobūdžio drąsių pareiškimų po 1921 m. gan ilgą laiką neskelbta.

⁷⁷³ V. Karosa. Lapkričio revoliuciją beminint. *Revoliucionierius*, Nr. 5, 1927 m. lapkritis, p. 3.

⁷⁷⁴ S. Yla. *Komunizmas Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2012, p. 33.

⁷⁷⁵ Z. Valaitis. *Profesinės sąjungos marksininkų pažiūromis*. Kaunas, 1921. p. 10.

⁷⁷⁶ Ten pat, p. 17.

⁷⁷⁷ Juozas Greifenbergeris - (1898-1926) – LKP ir komjaunimo veikėjas.

⁷⁷⁸ J. Greifenbergeris. *Raštai*. Sud. R. Čepas. Vilnius, 1978, p. 39-40.

⁷⁷⁹ Lietuvos profesinių sąjungų centro biuro pareiškimas, 1920-10-20. LCVA F. 378 ap. 2, t. 1, b. 3360 l. 71.

⁷⁸⁰ Ten pat.

1922 m. Kaune išleistame socialdemokratų leidinyje apie profesines sąjungas kritikuotas komunistų įsitraukimas į darbo judėjimą. K. M. inicialiais pasirašęs autorius apžvelgdamas profesinio judėjimo Lietuvoje istoriją teigė, jog „komunistai mažai rūpinosi kelti darbininkų susipratimą, juos šviesti, juos pratinti, kad patys kasdieninėj kovoje tvirtėtų. Jie tik stengėsi sąjungų priešaky visur pastatyti savo žmones ir per juos „valdyti“ sąjungas taip, kaip jiems sakė komunistinė Maskva. Darbininkų minia iškart jų klausė, nes tikėjo komunistų skardžiais pažadais, tikėjo, kad jau ryt visas gyvenimas pasikeis jų naudai. Gi komunistai Lietuvoje dėl to mažai rūpinosi sustiprinti Lietuvos darbininkų jėgas, kad visą savo viltį dėjo Rusų Tarybų valdžiai. Jų supratimu iš ten turėjo ateiti naujos tvarkos kūrėjai ir viską padaryti. Jų supratimu Lietuvos darbininkų reikalas buvo tik palengvinti kelią raudonajai armijai“⁷⁸¹. Žinia, pirmąjį nepavykusį bandymą Lietuvoje sukurti tarybų valdžią 1940 m. sekė ir antrasis. Tačiau nei pirmuoju, nei antruoju metu valdžia komunistų rankose neatsidūrė dėl partijos idėjų įtakingumo ar liaudies revoliucijos: be sovietų kariuomenės, komunistai nebūtų gebėję perimti ir išlaikyti valdžios⁷⁸². 1922 m. trūkumus savo veiksmuose profesinių sąjungų atžvilgiu išvelgė ir patys LKP nariai: gana dažnai išreikštos pastabos, jog tarp darbininkų užsiimama beveik vien tik politine propaganda, tačiau ignoruojami ekonominė darbininkų padėtis bei jų keliami reikalavimai dėl padėties pagerinimo⁷⁸³. 1923 m. sudarinėti ekonominiai darbininkų reikalavimai (reikėtų pažymėti, jog LKP tuo metu veikiausiai buvo vienintelė politinė jėga, reguliariai pasisakiusi už lygų atlyginimą vyrams ir moterims), tačiau pažymėta, jog negalima tenkintis vien tik ekonomine kova: per ją tik stiprinami ir revoliucionizuojami darbininkai, kurie vėliau kurs santvarką „kur nebus išnaudotojų ir išnaudojamųjų“⁷⁸⁴.

1924-1925 m. vis dar nebuvo nusistovėjusios LKP taktikos tarp darbininkų: dalis pasisakė už tai, kad atgyjant darbo judėjimui derėtų aktyviau įsitraukti ir vadovauti darbininkų ekonominėms bei politinėms kovoms, tuo tarpu kiti manė, jog darbo judėjimas Lietuvoje dar per silpnai išsivystęs, jog būtų galima aktyviau veikti profsąjungų gretose. LKP veikla suaktyvėjo 1926 m. po rinkimų į III-ąjį Seimą. Nors laimėjusios partijos į aktyvesnę komunistų veiklą žiūrėjo pro pirštus⁷⁸⁵, tačiau į tai dėmesys buvo atkreiptas. 1926 m. birželį „Socialdemokrate“ pasirodė J. Dauginio straipsnis, pavadintas „Komunistų pavojumi“, kuriame autorius aprašė susidariusią situaciją:

darbininkų judėjimo stiprėjimu stengiasi pasinaudoti komunistai. Jie visur stengiasi įlįsti

⁷⁸¹ K. M. Profesinis judėjimas Lietuvos darbininkų tarpe. In: M. Cheisinas. *Profesinės darbininkų sąjungos: jų esmė, organizacija, veikimas ir kovos priemonės*. Kaunas, 1922, p. 110.

⁷⁸² Padraic Kenney. *Rebuilding Poland: Workers and communists 1945-1950*. Cornell University Press, 1997, p. 3.

⁷⁸³ J. Greifenbergeris. *Raštai*. Sud. R. Čepas. Vilnius, 1978, p. 120.

⁷⁸⁴ J. Greifenbergeris. *Raštai*. Sud. R. Čepas. Vilnius, 1978, p. 199-200.

⁷⁸⁵ S. Yla. *Komunizmas Lietuvoje*. Vilnius, 2012, p. 14-16.

į darbininkų organizacijas ir gauti jose vadovybę. Komunistų tikslas yra aiškus. Jie nori paimti profsąjungas į savo rankas ir padaryti iš jų savo partijos agentūras, kaip tai 1920-21 metais kad buvo. <...> Kas būtų, jei komunistai vėl paimtų profsąjungas į savo rankas? Atsakymas čia yra labai aiškus. Komunistai savo netikusia taktika profsąjungas greitu laiku sugriautų <...> Komunistai šiandien darbininkuose pasitikėjimo neturi ir todėl jie eina į mases prisidengdami „kairiaisiais darbininkais“, „gerais darbininkais“, „bendro fronto šalininkais“ ir kitokiais pavadinimais⁷⁸⁶.

Taigi, komunistų suaktyvėjimas 1926 m. buvo lyginamas su panašiais procesais, vykusiais pirmaisiais Nepriklausomybės metais. Komunistų partija pasinaudojo palankesnėmis veikimo sąlygomis ir užsiėmė masių proletarizacija bei rengimu proletariato revoliucijai. Pasak Stefos Čepulienės, LKP „siekė, kad profsąjungos būtų masinės darbininkų klasės organizacijos, kovotų dėl gyvybinių darbo žmonių interesų, ir stengėsi jų veiklą nukreipti į vieną tikslą – nuversti išnaudotojišką ir įkurti socialistinę santvarką“⁷⁸⁷. Todėl partija profesinėse sąjungose stengdavosi perimti vadovavimą, taip pat daryti darbininkijai įtaką per leidžiamą spaudą. Stasio Ylos teigimu, aktyvesnė komunistų veikla patraukė ir socialdemokratinę darbininkiją⁷⁸⁸. Po 1926 m. gruodžio 17-osios perversmo ir iki pat 1928 m. LKP veikla beveik visiškai nuslopo⁷⁸⁹, tačiau prasidėjusi Didžioji ekonominė krizė vėl suaktyvino komunistų veikimą Lietuvoje, o esminis lūžis įvyko 1935 m., kuomet VII-ajame Kominterno kongrese pakeista veikimo taktika: Lietuvoje imta rūpintis *fašistinės* valdžios nuvertimu, liaudies fronto vyriausybės sudarymu bei darbininkų sąmoningumo kėlimu, kad būtų galima įtvirtinti komunistinę-sovietinę valdžią. Vienas iš svarbesnių pasikeitimų buvo nurodymas, jog komunistų veikėjai turi paremti visus spontaniškai pasireiškusius neramumus, juos gilinti ir plėsti⁷⁹⁰. Iki 1932-1933 m. komunistų vadovaujamos profesinės sąjungos veikė iš dalies atvirai, tačiau po masinio jų uždarinėjimo siūlyta aktyvią veiklą patraukti į pagrindį ir profesinėse sąjungose steigti slaptas grupes. Ketvirtą dešimtmetį LKP veikė kitų kryptių profsąjungose ir stengėsi rengti bei vadovauti kilusiems streikams tam, kad jie išaugtų į politines demonstracijas⁷⁹¹. Vadinasi, socialdemokratų ir eserų kaltinimai LKP buvo pagrįsti: ekonominiai darbininkų reikalavimai LKP buvo būdas siekti savo partijos tikslų. Tokiu atveju, „iš apačios“ kylančias darbininkų iniciatyvas bei ekonominius siekius pakeitus „iš viršaus“ nuleistiems partinės vadovybės veiksams, išsamus komunistų vadovaujamų profesinių sąjungų ir streikų tyrimas veikiau būtų LKP istorijos, o ne

⁷⁸⁶ J. Dauginis. Komunistų pavojus. *Socialdemokratas*, 1926-06-24, p. 2.

⁷⁸⁷ S. Čepulienė. *Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius, 1964, p. 92.

⁷⁸⁸ S. Yla. *Komunizmas Lietuvoje*. Vilnius, 2012, p. 15.

⁷⁸⁹ Ten pat, p. 34.

⁷⁹⁰ S. Yla. *Komunizmas Lietuvoje*. Vilnius, 2012, p. 26.

⁷⁹¹ Ten pat, p. 61.

darbo istorijos tyrimu. Todėl šiame darbe bus stengiamasi kiek įmanoma apsiriboti būtent nepriklausomomis ar bent jau politinių reikalavimų nekeliančiomis darbininkų iniciatyvomis.

3. 2. 3. Lietuvos socialdemokratų partija

Bene aktyviausi darbininkiško sąmoningumo kėlėjai Lietuvoje buvo Lietuvos Socialdemokratų Partija. 1919 m. pradėję leisti savo laikraštį „Socialdemokratas“ jie kreipėsi į savo skaitytojus žadėdami, kad „eidami kovon už demokratinę Lietuvos respubliką mes darysime viską, kad ji būtų demokratinga ne tik iš žodžio, bet ir iš pamato, kad nauja tvarka Lietuvoje duotų darbininkams kuo daugiausia sąlygų aprūpinti savo klasės reikalus ir netrukdomiems eiti prie tolesnių jos siekimų. Tai artimiausiai kovai Lietuvos darbininkai turi sukelti ir suvienyti visas savo pajėgas“⁷⁹². Nors ir buvo pasisakoma už socialdemokratinę darbo judėjimą Lietuvoje, tačiau laikytasi principo atskirti politinę veiklą nuo profsajunginės veiklos; šių sričių maišymas(is) laikytas profesinių sąjungų nesivystymo ar smukimo priežastimi, nes anksčiau „jose buvo vykdoma plačiausia partinė politika. Tikrieji sąjungų uždaviniai buvo užmirštami, o stengiamasi įgyti įtakos savo partijos tikslams“⁷⁹³. Siūlyta iš profesinių sąjungų veiklos „išmesti visus grynai partinius klausimus, o palikti tik tuos, kurie liečia – plačiai imant – darbininkų ekonominį gyvenimą“⁷⁹⁴ bei pasisakyta už profesinių sąjungų veiklos viešumą, legalumą, skatinta vengti politinių konfliktų su Lietuvos valdžia, kuomet jų priežastis nėra susijusi su profesinių sąjungų veikla ar darbininkų gerovės klausimais⁷⁹⁵. Šios nuostatos nuolat kartotos: 1921 m. „Socialdemokrato“ straipsnyje apie profesinį judėjimą rašyta, jog „Lietuvos darbininkų klasinės organizacijos <...> turi pačios imti savo reikalus į savo rankas, turi juos ginti ne tik per savo priešakinius draugus, bet ir patys, darbininkų miniomis. Kiekvienas profsajungos narys turi pats veikliai dalyvauti visuose sąjungos reikaluose, pats juos svarstyti ir tarti, pats prižiūrėti, kaip padaryti nutarimai gyveniman vykdomi. Tik tuo keliu eidami Lietuvos darbininkai įgus prie bendro ir suderinto savo reikalų gynimo“⁷⁹⁶. Vadinasi, rūpinimasis dirbančiųjų padėtimi laikytas pačių darbininkų reikalu.

Socialdemokratai save vadino darbininkų partija, kuriai svarbi politinė laisvė ir demokratija, užtikrinančios galimybę darbininkijai kovoti už savo būklės pagerinimą. LSLDP kėlė sau uždavinį „kovoti iš vieno su darbininkų klase“ už 8 valandų darbo dieną, socialinį ir sveikatos draudimą, bedarbystės pašalpas, taip pat siekė įstatymais apsaugoti dirbančias moteris

⁷⁹² Į mūsų skaitytojus. *Socialdemokratas*, 1919-09-11, p. 1.

⁷⁹³ *Profesinės žinios*, 1922-07-12, p. 1.

⁷⁹⁴ Ten pat.

⁷⁹⁵ *Profesinės žinios*, 1922-07-12, p. 2.

⁷⁹⁶ Dėl mūsų profesinio judėjimo. *Socialdemokratas*, 1921-01-06, p. 2.

bei nepilnamečius nuo išnaudojimo, o pramonės įmonėse siūlė suteikti teisę darbininkams patiems kontroliuoti savo darbo sąlygas bei pačios įmonės darbo organizavimą⁷⁹⁷. 1921 m. vasario 26-28 d. vykusioje LSLDP konferencijoje, galbūt reaguojant į komunistines profesines sąjungas, nutarta visais įmanomais būdais padėti persitvarkyti esamoms profesinėms sąjungoms, taip pat padėti kurti naujas profsąjungas ir dalyvauti jų veikloje. Į darbo judėjimą įsitraukę socialdemokratai turėjo „žadinti darbininkuose savo klasinių reikalų supratimą, aiškinti profesinio judėjimo tikruosius uždavinius, pratinti sąjungų narius išvien ginti savo reikalus“⁷⁹⁸. Socialdemokratų požiūris į profesinių sąjungų ryšius su partijomis buvo neigiamas: nutarta, kad dirbdami profesinėse sąjungose partijos nariai privalejo vienyti visų darbininkų jėgas ir „nenešti į tą darbą partinės kovos“⁷⁹⁹. Dar kartą toks pat sprendimas padarytas 1921 m. spalio 16 d. vykusioje Marijampolės apskrities socialdemokratų konferencijoje. Čia kalbėjęs Vincas Galinis⁸⁰⁰ pabrėžė, jog „profesinės sąjungos - ne politinės organizacijos. Rūpindamos ekonominiais darbininkų reikalais, jos neprivalo užmiršti galutinio darbininkų kovos uždavinio - socializmo. Į profesines sąjungas neprivalome nešti partinės kovos“, mat ši tik susilpnina darbininkų organizacijas⁸⁰¹. Socialdemokratai žadėjo stengtis „padėti Lietuvos proletarams, <...> kad suprastų savo klasės reikalus ir išmokyti juos ginti“⁸⁰², t. y. kviesti burtis į profesines sąjungas bei kovoti už savo teises. Iš esmės, LSLDP prisiėmė „didžiojo brolio“ vaidmenį: aiškiai matomas noras, jog profesinės sąjungos būtų socialdemokratiškos, tačiau vengta tiesiogiai kištis į jų veiklą.

1926 m. socialdemokratinės profesinės sąjungos iš esmės dominavo Lietuvos organizuotame darbo judėjime. Vis dėlto į socialdemokratų apsiimtą vadovavimą darbo judėjimui radikalesnės politinės organizacijos kaip, pavyzdžiui, socialistai revoliucionieriai, žiūrėjo įtariai: jų laikraštyje „Kovos kelias“ socialdemokratai kritikuoti už tai, kad profesinėms sąjungoms kėlė „visai minimalistiškus uždavinius, t. y. tik tokius, kuriuos jie tikisi lengvai atsiekti per seimus buržuazinę tvarkoj. Soc-dem į profsąjungas žiūri kaip į savo partijos pridurką“⁸⁰³. Ir net socialdemokratams savo spaudoje reguliariai palaikant streikus, eserai savo skaitytojus bandė įtikinti, jog LSLDP negalėjo palaikyti streikų, nes šie dažniausiai laužo įstatymus ir kelia šalyje neramumus, todėl socialdemokratai „visada stengiasi sulaukyti darbininkus nuo streiko arba pradėtą be jų streiką kuo greičiausia likviduoti, kad ir darbininkų

⁷⁹⁷ *Steigiamojo seimo socialdemokratų frakcijos deklaracija, pareikšta seimo posėdy frakcijos vardu ats. St. Kairio birželio 23 d.* Kaunas, 1921, p. 6-7.

⁷⁹⁸ Lietuvos Socialdemokratų Partijos konferencijos nutarimai. *Socialdemokratas*, 1921-03-10, p. 2.

⁷⁹⁹ Ten pat.

⁸⁰⁰ Vincas Galinis (1897-1972) – socialdemokratas, I, II ir III Seimo narys, profsąjungų veikėjas.

⁸⁰¹ Iš partijos gyvenimo. *Socialdemokratas*. 1921-10-27, p. 2.

⁸⁰² *Steigiamojo seimo socialdemokratų frakcijos deklaracija, pareikšta seimo posėdy frakcijos vardu ats. St. Kairio birželio 23 d.* Kaunas, 1921, p. 13.

⁸⁰³ Profesinės sąjungos ir partijos. *Kovos kelias*, 1926-07-25, p. 2

nenaudai; <...> dabar jie streikus viešai ėmė vadinti provokacijomis⁸⁰⁴. Tokie kaltinimai galėjo būti mesti dėl nuolatinės socialdemokratų kovos su komunistais dėl įtakos profesinėse sąjungose. Tačiau tokias kovas (bent jau atviras) nutraukė 1926 m. gruodį įvykęs perversmas, o po jo socialdemokratai ir toliau laikėsi savo pozicijos išlaikyti darbo judėjimą apolitišku, pasilikant „prižiūrėtojo“ vaidmenį.

3. 2. 4. Krikščionių demokratų blokas

Dėl didelio katalikų skaičiaus, populiarios ir skaitlingos buvo krikščioniškos darbininkų organizacijos. Pirmosios krikščioniškos darbininkų organizacijos Lietuvoje ėmė kurtis XX a. pradžioje; pirmoji buvo 1909 m. Suvalkijoje įsteigta Darbininkų-Krikščionių draugija. Jos tikslu buvo tikiybinės, dorovinės, švietimo, ekonominės, tautinės ir visuomeninės darbininkų būklės gerinimas. Tikslą draugija ketino siekti rengdama susirinkimus, paskaitas, steigdama knygynus ir skaityklas, tarpininkaudama darbo paieškose, teikdama teisinę ir finansinę pagalbą, organizuodama darbininkų laisvalaikį⁸⁰⁵. Tokio pobūdžio draugijos užsiėmė ne tik kultūrine veikla, bet kėlė ir ekonominius darbininkų klausimus. Tačiau joms buvo būdinga ir kova prieš socializmą, kuris laikytas priešišku katalikiškoms vertybėms. Daliai draugijų vadovavo kunigai, kadangi, Antano Staugaičio teigimu, darbininkams esant neapsišvietusiems, reikalingas inteligentas, kuris galės vesti draugijų veiklas tol, kol tą sugebės daryti patys apsišvietę darbininkai⁸⁰⁶.

Nepriklausomoje Lietuvoje krikščioniškosios darbininkų organizacijos 1919 m. rugsėjį susijungė į Lietuvos Darbo Federaciją (toliau - LDF). Ši sąjunga veikė ne tik kaip darbininkų profesinė organizacija, bet ir kaip politinė jėga. LDF įstatuose rašyta, jog „darbininkų sąjungos yra ekonominio ir visuomeninio gyvenimo nariai. Jos atstovauja darbo (darbininkų) reikalus prieš kapitalą ir valdžią <...>. Valdžioje [pabraukta mano – U. M. A.] ir visuomenėje darbininkų sąjungos stengiasi užimti joms atsakančią vietą, o savo narius pastatyti kultūros, teisių ir ekonominiu atžvilgiu lygioje padėtyje su kitomis visuomenės grupėmis (klasėmis)⁸⁰⁷. Kita vertus, A. Staugaitis teigė, jog ne visi palaikė Darbo Federacijos kryptį bei sugalvotą organizacijos pavadinimą, tačiau laikytasi pozicijos, jog visos katalikiškos organizacijos privalėjo sudaryti bendrą frontą, nes kitu atveju joms grės suirimas⁸⁰⁸.

⁸⁰⁴ Profesinės sąjungos ir partijos. *Kovos kelias*, 1926-07-25, p. 2

⁸⁰⁵ *Darbininkų krikščionių draugijos įstatai*. Suvalkai, 1909, p. 3-4.

⁸⁰⁶ A. Staugaitis. Šiek tiek atsiminimų iš darbininkų sąjūdžio istorijos. *Darbininkas*, 1934-05-12, p. 2.

⁸⁰⁷ *Lietuvos darbo federacijos (trumpai L.D.F.) statutas*. Kaunas, 1924, p. 2.

⁸⁰⁸ A. Staugaitis. Šiek tiek atsiminimų iš darbininkų sąjūdžio istorijos. *Darbininkas*, 1934-05-12, p. 2.

Įsisteigusi kaip atsvara kairiosioms darbininkų organizacijoms, LDF aktyviai dalyvavo Lietuvos politiniame gyvenime – kėlė savo kandidatų sąrašus Seimų rinkimuose. Steigiamajame Seime, Krikščionių demokratų bloke (59) darbavosi 20 su Lietuvos Darbo Federacijos sąrašais išrinktų narių⁸⁰⁹, į I Seimą išrinkta 11⁸¹⁰, II-ąjį – 12 (+2)⁸¹¹, o į III-ąjį – 5 nariai⁸¹². LDF savo kandidatus kvietė remti todėl, kad šie gintų lietuvių krikščionių darbininkų reikalus ir padarytų „galą visokiam išnaudojimui“⁸¹³. Iš tiesų, Darbo Federacija savo pažadų laikėsi ir rūpinosi darbininkų reikalais; Darbo Federacijos frakcija pačioje II Seimo darbo pradžioje pateikė Dvarų darbininkų samdymo ir atstatymo įstatymo, taip pat Darbo inspekcijos įstatymo projektus, o socialiniais klausimais dažniausiai sutardavo su socialdemokratais⁸¹⁴. Dėl aktyvios LDF politinės veiklos gana keblu šią organizaciją ir jos veiklą nagrinėti kaip profesinę sąjungą, todėl tyrime bus stengiamasi šias dvi sritis atskirti ir apsiriboti tik su profsąjunginės veiklos analize.

Lietuvos Darbo Federacijos (1934 m. persiorganizavusios į Lietuvos krikščionių darbininkų sąjungą) santykis su socializmu buvo sudėtingas. Iš vienos pusės, skelbta kova su socializmu kaip bedievybės šaltiniu, bet iš kitos pusės, išsakytos vertybės ir socialinės politikos gairės buvo itin artimos krikščioniškajam socializmui. Tą pastebėjo Augustinas Janulaitis, kurio nepasirašyta brošiūra „Ar geras katalikas gali būti socialistu?“ buvo išleista 1907 m. A. Janulaičio teigimu, lietuviai kunigai per pamokslus ir spaudoje puola socialistus ir skelbia, „kad visi socialistai esą vagys, plėšikai, nenaudėliai, apgavikai, padegikai, paleistuviai ir bedieviai, todėl nė vienas geras katalikas negali nė pats būti socialistu, nė su jais susidėti bei jų raštus skaityti“⁸¹⁵. Todėl brošiūros autorius kreipėsi tiesiai į katalikus, mėgindamas pristatyti socializmą ir jo ryšius su krikščionybe; išstudijavęs evangeliją bei socialistų tekstus, A. Janulaitis padarė išvadą, „jog geras katalikas gali ir turi būti socialistu“⁸¹⁶.

1909 m. Šv. Kazimiero draugijos rūpesčiu Kaune buvo išleista kunigo dr. Jurgio Matulevičiaus-Matulaičio knygelė „Miestų ir apskritai pramonės darbininkų klausimas“, kurioje pristatytos visuomenės socialinės grupės ir jų bruožai, amatininkų ir fabričių darbininkų skirtumai ir proletariato formavimosi ypatybės. Pasak J. Matulaičio, fabričių darbininkai negalėdami patys įsigyti fabričių bei priklausydami nuo savo viršininkų, gali tapti proletariatu, ką dar labiau paskatina didelis darbininkų skaičius fabrikuose, kur jie „krūvoje dirbdami greičiau susigyvena, greičiau ir geriau pajaučia savo bendrą stovį <...> kaip atskiras luomas, dėl

⁸⁰⁹ D. Blažytė-Baužienė, M. Tamošaitis, L. Truska. *Lietuvos Seimo istorija. XX-XXI a. pradžia*. Vilnius, 2009, p. 51.

⁸¹⁰ Ten pat, p. 97.

⁸¹¹ Ten pat, p. 116.

⁸¹² Ten pat, p. 147.

⁸¹³ *Lietuvos darbo žmonės*, LDF atsišaukimas, 1920.

⁸¹⁴ D. Blažytė-Baužienė, et al. *Lietuvos Seimo istorija. XX-XXI a. pradžia*. Vilnius, 2009, p. 135.

⁸¹⁵ A. Janulaitis. *Ar geras katalikas gali būti socialistu?* Tilžė, 1907, p. 3.

⁸¹⁶ Ten pat, p. 12.

to auga tarp darbininkų solidarumas ir kaskart jų didesnis kaip visuomenės klasės susipratimas⁸¹⁷. Kritikuodamas kapitalizmą, J. Matulaitis kėlė klausimą – kokia santvarka užtikrintų gerą darbininkijos būklę bei normalizuotų darbdavių ir samdinių santykius⁸¹⁸. J. Matulaitis darbininkų kovą dėl išlaisvinimo ir lygybės vadino emancipacija⁸¹⁹: tik ji galėjo užbaigti darbininkų kovą dėl lygybės, nes labdarystė, žiūrėjimas į darbininkus iš aukšto ar valstybės įstatymų, reglamentuojančių darbą leidimas, nebuvo pakankami galutiniam darbininkijos tikslui⁸²⁰. Darbininkų emancipaciją savo tikslu laikė ir Lietuvos Darbo Federacijos 1919-1940 m. leistas savaitraštis „Darbininkas“; savo pirmajame numeryje leidinys skelbė, jog bus stengiamasi „sustiprinti ir išplėsti krikščioniškų darbininkų sąjungų veikimą, padaryti jas didžiomis ir galingomis organizacijomis, kad tuo būdu jos galėtų atsispirti prieš kiekvieną priešingą gaivalų pasikėsinimą, kad didesnėms darbo žmonių eilėms kartu einant greičiau pasiekus savo tikslo – darbininkų būvio pagerinimo, jų emancipacijos ir kultūrinio išsiplėtojimo⁸²¹.

Pagrindinis dokumentas, kuriuo remtasi formuojant ir sprendžiant socialinius klausimus Lietuvos katalikų bendruomenėje, buvo 1891 m. popiežiaus Leono XIII paskelbta enciklika *Rerum novarum*, kurioje aptarti darbininkų ir darbdavių santykiai bei abipusiai išipareigojimai bei reikštas susirūpinimas socialine nelygybe bei darbininkijos padėtimi. Enciklika palaikė darbo laiko sutrumpinimą, darbo vietas saugų įrengimą, moralės darbo vietoje palaikymą bei sąžiningą atlyginimą už darbą. 1912 m. Justinas Staugaitis⁸²² išleido brošiūrą, kurioje minėtoji popiežiaus enciklika buvo adaptuota lietuvių darbininkams. J. Staugaičio manymu, tam, kad būtų pagerinta darbininkų būklė, darbdaviai turėtų už darbą mokėti pagal jo tikrąją vertę, darbo diena neturėtų būti per ilga, o šventadieniai turėtų būti laisvi. Siūlyta drausti vaikų ir moterų darbą, mat jis žlugdo jų moralę, ištekėjusioms moterims neleidžia atlikti žmonos ir motinos pareigų; netekėjusių moterų darbas turėjo būti ribojamas vengiant moralės smukimo. Pasisakyta už darbininkų organizacijų kūrimą,⁸²³ tačiau skatinta vengti streikų, kadangi jie buvo žalingi ir darbdaviams, ir darbininkams⁸²⁴. Streikų naudingumu abejota ir 1929 m. Kaune išleistame „Socialinio kodekso“ vertime (originalą 1920 m. paskelbė katalikiška Tarptautinė socialinių studijų draugija). Leidinyje teigta, jog prieš skelbiant streiką būtina įvertinti „bendrąjį reikalą“, t. y. poveikį visuomenei ir valstybei (ypač kai streikuoja valstybinės įstaigos ar privačios įstaigos,

⁸¹⁷ J. Matulevičius. *Miestų ir apskritai pramonės darbininkų klausimas*. Kaunas, 1909, p. 5.

⁸¹⁸ Ten pat, p. 6.

⁸¹⁹ Ten pat, p. 15.

⁸²⁰ Ten pat, p. 16.

⁸²¹ Darbą pradedant. *Darbininkas*, 1919-11-30, p. 1.

⁸²² Justinas Staugaitis (1866-1943) - vyskupas, visuomenės veikėjas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, priklausė Lietuvos krikščionių demokratų partijai.

⁸²³ J. Staugaitis. *Darbininkų klausimas*. Tilžė, 1912. p. 38-39.

⁸²⁴ Ten pat, p. 45.

nuo kurių priklauso viešasis gyvenimas), taip pat atsižvelgti į pagarbą teisingumui ir meilei. Itin svarbi „Socialinio kodekso“ pozicija įstatymų, varžančių streikų laisvę atžvilgiu; dėl pavojaus pakenkti visuomenės ir valstybės gerovei, buvo pateisinami įstatymai, varžantys teisę streikuoti. Kita vertus, įstatymų leidėjai buvo įpareigoti pasirūpinti, kad išvis neatsirastų priežasčių tiems streikams kilti⁸²⁵. Lietuvos krikščioniškosios demokratijos poziciją darbo judėjimo atžvilgiu Mykolas Krupavičius 1921 m. apibūdino kaip liaudies veikimą liaudžiai: darbininkų gyvenimo sąlygos ir ekonominės padėties pagerinimas laikytas itin svarbiu uždaviniu, tačiau jis turėjo būti sprendžiamas nekurstant neapykantos kitiems visuomenės sluoksniams⁸²⁶.

Katalikų mąstytojai, kaip antai Antanas Maceina ar Povilas Jakas, laikėsi nuomonės, kad pelnu įmonių savininkai turėtų krikščioniškai pasidalinti su neturtingaisiais, o svarbiausia savininko pareiga – tenkinti visuomenės narių, o ne tik savo poreikius. Todėl darbininkų gerovės klausimai buvo aktualūs Lietuvos katalikams. Tačiau suvokta, jog pelno siekimas skatino ieškoti pigios darbo jėgos ir taip didėjo darbininkų išnaudojimo tikimybė, ekonominė nelygybė bei socialinis nesaugumas. Vis dėlto ginant darbininkų interesus, apeliuota į darbdavių geranoriškumą ir sąžinę, ko kažką pakeisti darbo kultūroje nepakako. A. Maceina taip pat nemanė, kad darbininkai turėtų kelti per didelius reikalavimus darbdaviams, nes darbas svarbus asmenybės tobulinimui bei pasaulio kūrimui, o darbo netekimas – pati didžiausia nelaimė⁸²⁷.

1934 m. „Darbininkas“ išspausdino išverstą A. Maeder tekstą apie darbininkų ir darbdavių santykius; jame suabejota, ar darbdaviai laikėsi krikščioniškų prisakymų ir deramai elgėsi su savo samdinais: „šandien į tarnautojus ir darbininkus žiūrima tik kaip į tarnybinius asmenis. Su atlyginimo išmokėjimu baigiasi visi santykiai. Šiais ekonomiškąjo liberalizmo laikais darbo santykiuose meilė nevaicina jokio vaidmens“⁸²⁸. Darbdaviams priminta jų pareiga mylėti darbininką taip pat kaip ir save, ir elgtis su darbininku draugiškai, kantriai, su meile: „darbdavys savo darbininkui privalo būti tėvu. Kol darbdaviai negrįš prie pagrindinio dieviško įstatymo, teisingumas pasiliks tik socialiniu skambučiu“⁸²⁹. Nepaisant visų pamokymų, darbdavių ir samdinių santykiai neatitiko katalikiškojo idealo; esamą situaciją „Darbininke“ aprašiusi K. Viltrakytė 1934 m. pabaigoje deklaravo: „šandien katalikai darbdaviai nuo kitų tikybų žmonių savo elgesiu su tarnaujančiais daugumoj niekuo nesiskiria“⁸³⁰.

Ypatingai smarkiai nepasikeitusių lietuvių darbininkų padėtis XX a. ketvirtajame

⁸²⁵ *Socialinis kodeksas*. Kaunas, 1929, p. 30-31.

⁸²⁶ A. Svarauskas. Nuo pamokslų iki partinės agitacijos: politinė Krikščioniškosios Demokratijos institucionalizacija Europoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, T. 34, Vilnius, 2001, p. 116.

⁸²⁷ V. Pruskus. Jaunosios kartos katalikų intelektualų pažiūros į kapitalizmą ir socializmą tarpukario Lietuvoje. *Problemos*, 2002, t. 62, p. 37-39.

⁸²⁸ R. Maeder. Darbdaviai ir darbininkai. *Darbininkas*, 1934-11-30, p. 4.

⁸²⁹ Ten pat.

⁸³⁰ K. Viltrakytė. Negydomas sopulys. *Darbininkas*, 1934-12-07, p. 2.

dešimtmetėje skatino ieškoti naujų būdų, kaip katalikai darbininkai turėtų vertinti darbo santykius bei kaip elgtis norėdami pagerinti savo būklę. Tą veikiausiai įtakojo ir 1931 m. Popiežiaus Pijaus XI paskelbta enciklika *Quadragesimo anno*, kurioje aptarti etiniai socialinės ir ekonominės sistemos aspektai, kritikuotas socializmas, komunizmas ir nereguliuojamas kapitalizmas. Popiežius alternatyvomis siūlė socialinės sistemos pertvarką ir jos grindimą solidarumo bei subsidiarumo principais. Vis daugiau imta pasitikėti darbininkais ir jų gebėjimais su Bažnyčios pagalba išsikovoti sau tinkančias darbo sąlygas: apsišvietę darbininkai galėjo perprasti savo gyvenimo sąlygas ir padėti visuomenėje, kelti teisėtus reikalavimus bei siekiant pagerinti savo padėtį, vienytiis į įvairias draugijas ir sąjungas⁸³¹. Bažnyčia darbo judėjime galėjo dalyvauti dvejopai: skelbti Kristaus mokslą, žadinti teisybės ir meilės jausmus, nurodyti darbdavių ir darbininkų pareigas, o taip pat ir aktyviai darbuotis profesinėse sąjungose⁸³². 1936 m. „Darbininke“ buvo išspausdinti A. Tamošausko apmąstymai apie tai, koks turėtų būti krikščionis darbininkas; jie iš esmės atitiko to meto modernaus krikščionio darbininko portretą. Pagrindiniu darbininkų priešu įvardinti kapitalistai, o krikščionių darbininkų tikslas buvo „įgyvendinti krikščioniškąjį socialinį teisingumą visose viešojo ir privataus gyvenimo faktorių srityse ir tuo būdu pagerinti darbo žmonių gyvenimo sąlygas; iškovoti darbo ir jo naštos nešėjams pilnos vertės pripažinimą“⁸³³. Pasak straipsnio autoriaus, tikrasis krikščionis darbininkas turėjo būti religingas, pareigingas, drąsus, apsišvietęs, išgilinęs į krikščioniškojo socialinio veikimo ypatybes ir į Kristaus mokymą, o visas gyvenimo problemas spręsti atsižvelgdamas į katalikybės doktrinas. Pabrėžta ir solidarumo svarba: „pavienis žmogus milijoniniam žmonijos kolektyve nieko nereikia. Todėl jis stengiasi kitus katalikiškojo veikimo entuziazmu uždegti ir įtraukti į aktyvų darbininkijos organizacinį gyvenimą. Štai krikščionio darbininko apaštališkas *visuomeniškumas*“⁸³⁴.

Lietuvos katalikų mąstytojai nuosekliai pasisakė prieš komunistų veiklą SSRS; komunistų partija kritikuota už tai, jog ji darbininką laiko ne asmenybe, o tik klasės dalimi, tuo tarpu katalikai žmogų laikė savarankišku individu, kurio apsisprendimas negalėjo būti priklausomas nuo jokios išorinės jėgos, įskaitant ir partiją⁸³⁵. 1936 m. buvo prisimintas ir Kristaus figūros revoliucingumas; Stasys Yla „Darbininke“ rašė, jog Kristaus gyslose tekėjo darbininkiškas kraujas, ir jis „išėjo reformuoti pasaulio, sukurt pasaulinę revoliuciją be ginklo ir kraujo. Kristus Darbininkas tapo Kristus Revoliucininkas. Melo, netiesos, skriaudų ir

⁸³¹ J. Matulevičius. *Miestų ir apskritai pramonės darbininkų klausimas*. Kaunas, 1909, p. 18.

⁸³² Ten pat.

⁸³³ A. Tamošauskas. Koks turi būti krikščionis darbininkas. *Darbininkas*, 1936-03-14, p. 3.

⁸³⁴ A. Tamošauskas. Koks turi būti krikščionis darbininkas. *Darbininkas*, 1936-03-14, p. 3.

⁸³⁵ V. Pruskus. Jaunosios kartos katalikų intelektualų pažiūros į kapitalizmą ir socializmą tarpukario Lietuvoje. *Problemos*, 2002, t. 62, p. 48.

išnaudojimų pasaulyje Kristus padarė revoliuciją, taikos, teisybės ir lygybės revoliuciją⁸³⁶. Veikiausiai visa tai vedė į tokių organizacijų kaip tautiniu bei socialiniu radikalizmu pasižymėjusios Lietuvos Darbo Jaunimo Sąjungos susikūrimas 1932 m. Ši organizacija save kartais įvardindavo krikščionimis socialistais ar krikščionimis komunistais, o savo tekstuose naudodavo marksistinę retoriką⁸³⁷. Kita vertus, istoriko Ramūno Labanausko tyrimas rodo, jog Darbo Jaunimo Sąjungos gretose aktyviai veikė komjaunimas, galėjęs įtakoti tokią organizacijos raidą⁸³⁸. Nepaisant tokio radikalėjimo, iš esmės Lietuvos krikščioniškoji demokratija rėmėsi reformizmu ir evoliucija, o radikalizmas ir revoliucingumas nebuvo priimtini⁸³⁹, todėl ir į darbo judėjimą bei jo siekius žiūrėta atitinkamai bei nuosekliai.

3. 2. 5. Lietuvių Tautininkų sąjunga

Tautininkai iki patekimo į valdžią darbininkijos problemų išsamiai nenagrinėjo; jos aktyviau imtos aptarinėti tik 4-ajame dešimtmetyje. Tautininkų požiūris į darbininkiją bei palaikoma politika stipriai skyrėsi nuo anksčiau aptartų politinių jėgų: pasisakyta už darbininkų savarankiškumo varžymą bei organizuoto darbo judėjimo centralizavimo ir perleidimo į valstybės rankas. Panašiai kaip ir katalikai, tautininkai akcentavo valstybės svarbą bei neigiamai vertino visus darbininkų veiksmus, kurie kėlė žalą valstybės ūkiui. Pasak Zenono Norkaus, Lietuvai kaip periferinio kapitalizmo šaliai buvo būdinga represyvi darbo jėgos kontrolė, kadangi valstybė buvo per silpna, kad kilus interesų konfliktams gebėtų išlaikyti efektyvią ir neutralią žemutinę administracinio aparato grandį⁸⁴⁰; tokios pozicijos laikėsi ir tautininkų sąjunga.

1935 m. leidinyje „Darbo žinios“ užduotas klausimas – kaip gerinti darbininkų būklę, į kurį duotas vienareikšmis atsakymas: „mūsų [darbininkų – U. M. A.] pareiga suprasti, kad vienintelis kelias darbo žmogaus ekonominiam ir socialiniam klausimui pagerinti yra organizuota vienybė ir pasitikėjimas savo krašto vyriausybe ir jos daromomis pastangomis“⁸⁴¹. Darbininkai skatinti susispiesti į vieną stiprią tautinę nepartinę organizaciją – Lietuvos

⁸³⁶ S. Yla. Kristus darbininkas Kauno gatvėse. *Darbininkas*, 1934-05-19, p. 1.

⁸³⁷ žr. A. Svarauskas. Lietuvos darbo federacijos nesutarimai su katalikų politine srove po 1926 m. perversmo. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. 31. Vilnius, 2008, p. 49-76.

⁸³⁸ R. Labanauskas. *Jaunųjų katalikų sąjūdžio genėzė, ideologiniai principai Ir jų realizavimo praktika (1919 – 1940)*.

Daktaro disertacija. Vilnius, 2011, p. 68-70.

⁸³⁹ A. Svarauskas. Nuo pamokslų iki partinės agitacijos: politinė Krikščioniškosios Demokratijos institucionalizacija Europoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, T. 34, Vilnius, 2001, p. 117.

⁸⁴⁰ Z. Norkus. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius, 2014, p. 170.

⁸⁴¹ Kalvis. Kaip gerinsim savo būklę. *Darbo žinios*. 1935, Nr. 4, p. 3.

Darbininkų Susivienijimo Organizaciją, įkurtą 1934 m., kuri turėjo tapti pirmąja visus darbininkus jungiančia nepriklausomos Lietuvos organizacija⁸⁴². Vėliau šios funkcijos buvo perduotos Darbo Rūmams (įsteigti 1935 m. lapkritį). Taip buvo sukurta organizacija, atstovaujanti darbininkų interesus, tačiau savo veiklą derinanti su Vyriausybe, taigi, nuo jos ir priklausanti. Darbo rūmai turėjo tapti profesinių sąjungų alternatyva, tačiau visų jų funkcijų nesugebėjo perimti, todėl, Z. Norkaus teigimu, Darbo rūmai tapo tik A. Smetonos režimo „dekoracija“⁸⁴³. Darbo judėjimą perdavus į valstybės rankas, nebeįmanoma kalbėti apie savarankišką, „iš apačios“ kylantį darbininkų judėjimą: Darbo Rūmų įsteigimas ir profesinių sąjungų uždarymas 1934 m. žymi laisvo ir nepriklausomo darbo judėjimo pabaigą.

Vyriausybės priežiūroje veikusi darbininkų organizacija turėjo „aprūpinti darbininkus ir tarnautoju darbu, kovoti su nedarbu, gerinti darbo ir atlyginimo sąlygas, darbo vietos higienos ir sanitarijos sąlygas, šelpti darbininkus nelaimėse, likviduoti konfliktus tarp darbdavių ir darbininkų, teikti projektus valdžiai darbininkų reikalais, organizuoti parengimą specialistų kadro atskiroms gamybos šakoms atsižvelgiant į krašto poreikavimus, rūpintis darbininkų švietimu steigiant mokyklas ir kursus suaugusiems⁸⁴⁴, rūpintis teisine pagalba darbininkams, duoti nemokamas konsultacijas“⁸⁴⁵. Šių tikslų įgyvendinimo priemonės bei darbininkų organizacijos politika tapo dar palankesne valstybės interesams. 1932 m. tautininkiška Lietuvos šoferių [sic] ir auto tarnautojų sąjunga savo leidinyje „Lietuvos auto“ aptarė darbo judėjimo kryptis ir konstatavo, jog Lietuvoje nesant daug tikro proletariato bei didelės socialinės nelygybės, socializmas ir komunizmas neturėtų susilaukti didelio populiarumo, kaip ir fašizmas ar hitlerizmas. Todėl siūlyta darbininkams apsisototi ties tokiomis darbo judėjimo formomis, „kurios deda pagrindan ne neapykantą, o gerą sugyvenimą, interesų suderinimą, tiktai tuos pagrindus prisitaikant mūsų sąlygomis <...>, santykiauti su kitais ne kaip su amžiniais priešais, o kaip su bendradarbiais, arba dar tiksliau pasakius, kaip su bendrai gyvenančiais“⁸⁴⁶. Nors sąjunga deklaravo apolitiškumą, tačiau veikiausiai reikėtų ją laikyti palankia Vyriausybei organizacija. Ji skelbė savo veiklos gaires, kurios vėliau tapo tam tikru etalonu. Profesinės sąjungos atstovas teigė:

Jeigu mes iš principo kovotumėm prieš darbdavius, tai dabartinėse sąlygose greičiausiai sunku būtų ką nors laimėti. Mums naudingiau yra bendrauti su teisingais darbdaviais, bet

⁸⁴² Mūsų žinios. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1934-05-01, p. 2.

⁸⁴³ Z. Norkus. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai...*, p. 215.

⁸⁴⁴ Valstybė aktyviai suaugusiųjų švietimo neorganizavo – tą daugiausiai darė nevyriausybines organizacijos. Apie darbininkų švietimo organizavimą Kaune plačiai rašyta: U. M. Andrijauskaitė. Darbininkų švietimo bandymai Kaune XX a. 3–4 dešimtmečiuose: liaudies universitetai ir vakariniai kursai bei gimnazijos suaugusiems. *Kauno istorijos metraštis*. T. 15. Kaunas, 2015, p. 167-186.

⁸⁴⁵ Mūsų tikslai. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1934-05-01, p. 2.

⁸⁴⁶ Naujos kryptys darbininkų klausime. *Lietuvos auto*, 1932, Nr. 10, p. 5.

*griežtai kovoti su vietomis pasireiškiančiais neteisingsumais. Šiuo keliu mes savo reikalams daug daugiau galime laimėti, taigi toks kelias yra realesnis*⁸⁴⁷.

Streikai tautininkams buvo nepriimtina priemone darbininkams siekti savų tikslų. Įdomu tai, jog galima rasti liudijimų, jog prieš streikus pasisakė ir Darbo Inspekcijos pareigūnai: 1934 m. vasarį Kauno darbo inspektorius rūmuose vykusioje darbininkų konferencijoje kalbėjo vyr. darbo inspektorius Martynas Liutermoza, kuris pristatė Darbo inspekcijos funkciją, t. y. žiūrėti, kad įstatymai būtų vykdomi, tarpininkauti tarp darbdavių ir darbininkų. Darbininkų kultūrinė veikla turėjo būti organizuojama pačių darbininkų. Taip pat M. Liutermoza teigė, jog neorganizuota, susiskaldžiusi darbininkija negali sėkmingai rūpintis savo reikalais, taip palaikydama būsimos Darbininkų Atstovybės bei Darbo rūmų projektus. Tačiau svarbiausia, jog darbo inspektorius išsakė abejonę, ar streikuodami darbininkai gali pasiekti savo tikslo – inspektorius manymu, ši priemonė buvo pasenusi ir dažniau tik pablogindavo darbininkų padėtį. Negana to, „ji kenkia kartu Valstybės autoritetui ir socialinei santvarkai“⁸⁴⁸. Tokie vyr. darbo inspektorius teiginiai paaiškina kodėl nebuvo pasitikima šia institucija – veikiausiai kai kuriais atvejais Darbo inspekcija atstovaudavo ne darbininkų, o darbdavių, valdžios ar valstybės interesus.

XX a. ketvirto dešimtmečio antroje pusėje Lietuvos ekonomika augo ir ėmė įgyti valstybinio monopolinio kapitalizmo bruožų, taip išlaikant valstybės ekonominį savarankiškumą. Išaugo ir kooperatyvai bei jų sąjungos, padėję lietuviškiems produktams patekti į užsienio rinkas. Zenonas Norkus tokį Lietuvos ūkio modelį siūlė vadinti valstybinio kooperatiniu kapitalizmu⁸⁴⁹. Laikantis „tautiškos“ ekonomikos linijos, reikšta kritika globaliam kapitalizmui, kadangi „jis suka sau lizdus ten, kur tik yra palanki pelno, išnaudojimo ir konkurencijos dirva. Jam visai nerūpi ar tas naudinga, ar nenaudinga tautai, valstybei ir visuomenei“⁸⁵⁰. Valstybės interesams priešiškais laikytas ir kapitalizmas, ir socializmas, todėl siūlyta abu derinti su valstybės ir tautos reikalais taip, kad kapitalizmas ir socializmas tarnautų valstybės reikalams ir tautiškumui. Tokiu būdu „*įsteigimas generalinės darbininkų atstovybės vietoje visokių palaidų sąjungų* [sic] yra pirmas žingsnis prie teisiško darbininkų ir darbdavių santykių sutvarkymo <...>. Dažni streikai, lokautai ir panašūs nenormalumai neigiamai veikia socialius žmonių santykius ir tautišką pramonę“⁸⁵¹. Taigi, galime daryti išvadą, jog bendrasis interesas tapo prioritetu, ir jo labai galėjo būti aukojamos kai kurios darbininkų teisės bei

⁸⁴⁷ Naujos kryptys darbininkų klausime. *Lietuvos auto*, 1932, Nr. 10, p. 5.

⁸⁴⁸ Lietuvos gamyklų ir šiaip darbininkų atstovų konferencijos, įvykusios Kauno Darbo Inspektorius rūmuose 1934-02-19 d. protokolais. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1934-05-01, p. 3.

⁸⁴⁹ Z. Norkus. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius, 2014, p. 197.

⁸⁵⁰ Vl. K. Kapitalo internacionalizmas ir tautiškos valstybės kenkėjai. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1934-09-01, p. 7.

⁸⁵¹ Ten pat, p. 7-8.

laisvės.

Apžvelgus ir įsigilinus į politinių jėgų požiūrį bei veiksmus profesinių sąjungų atžvilgiu pastebėta, jog tarp Lietuvos darbininkų populiariausiomis buvo krikščioniškojo socializmo bei socialdemokratinės idėjos, skatinusios darbininkus burtis į profesines organizacijas ir ginti savo interesus. Krikščioniškosios profesinės sąjungos būrėsi į vieną didelę politinę darbininkų organizaciją – Darbo Federaciją, kuri be ekonominių klausimų užsiėmė aktyviu dalyvavimu valstybės politikoje, tuo tarpu socialdemokratinės profesinės sąjungos stengėsi išlaikyti savo apolitiškumą, tą nuolat pabrėždamos savo įstatuose. Lietuvos komunistų partija profesines sąjungas laikė partijos įrankiu ir ekonomiais klausimais ilgą laiką buvo rūpinamasi tik tiek, kiek tai galėjo prisidėti prie politinių siekių įgyvendinimo. Ketvirtajame dešimtmetyje tautininkų politika profesinių sąjungų atžvilgiu buvo derinama su valstybės interesais, dažniausiai Lietuvos ūkio bei kapitalo interesus atstovaujant geriau nei darbininkijos. Nuo 1934 m. nepriklausomos profesinės sąjungos imtos keisti palankiomis tautininkų režimui darbininkų organizacijomis, o Darbo rūmų įsteigimas iš esmės žymi nepriklausomų ir apolitiškų profesinių sąjungų veiklos pabaigą.

3. 3. Profesinės sąjungos parlamentarizmo laikotarpis

Lietuvos profesinių sąjungų kelias buvo duobėtas ir vingiuotas: darbininkų organizacijų steigimasis suaktyvėjo revoliucingais 1905-1906 bei 1917-1919 m., tačiau darbo judėjimo pakilimus palydėjo ir spartūs nuosmukiai, kuomet profesinės sąjungos uždarinėtos dėl jose vedamos politinės agitacijos ar panašių įtarimų. 1919-1921 m. neretai įvardinami darbo judėjimo piku: tada Lietuvoje registravosi daugiausiai profesinių sąjungų⁸⁵². Valstybės saugumo policija buvo surinkusi duomenis apie 1919-1926 m. įsteigtas 68 profesines sąjungas⁸⁵³, tačiau sąrašas nėra pilnas – to meto Lietuvoje kūrėsi ir veikė daugiau darbininkų organizacijų. Kita vertus, ne visos įsteigtos sąjungos vykdė aktyvią veiklą, dalis neleido savo spaudos, nevedė sąjungos dokumentacijos (arba ši neišliko), todėl išsamiai ištyrinėti visas iki 1926 m. pabaigos veikusias profesines sąjungas yra neįmanoma. Dėl šių priežasčių pasirinkta kokybinė analizė ir buvo imtasi išsamiai nagrinėti dalies aktyviausių profesinių sąjungų veiklą: ketvirtajame darbo skyriuje ištirta kelių sričių darbininkų – vairuotojų, spaudos darbininkų, pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinių organizacijų veikla. Tuo tarpu šioje darbo dalyje bus apžvelgtos ir išnagrinėtos bendros organizuoto darbo judėjimo tendencijos bei svarbiausi įvykiai.

⁸⁵² Priedas Nr. 5. Lietuvos miestų darbininkų profesinės sąjungos 1919-1927 m., p. 334.

⁸⁵³ Darbininkų profesinės sąjungos Lietuvoje. LCVA f. 378 ap. 2, t. 1, b. 9723 l. 158-162.

Lietuvos valdžia pripažino, jog darbininkų profesinės organizacijos buvo svarbios valstybės išsivystymui, tačiau nepritarė darbininkų priekaištams dėl to, jog darbo judėjimas buvo varžomas, o profesinės sąjungos – uždarinėjamos. Stengtasi priminti apie 1919 m. vasarą, kuomet „po visus Lietuvos miestus ir kaimus paplito daugybė agitatorių-propagandistų, sąjungos dygo viena po kitos, nes sunki finansinė padėtis bei bedarbė buvo geriausia dirva agitacijai, o taip pat sunkios gyvenimo sąlygos vertė darbininkus savo būvio pagerinimo ieškoti“⁸⁵⁴ - šios sąlygos leido plėtoti komunistų veiklą darbo judėjime siekiant jį perimti į savas rankas. Komunistų partijų nariai ketino panaudoti profesines sąjungas, darbininkų klubus ir mitingus revoliuciniams tikslams, o pačios profesinės sąjungos komunistų manymu turėjo būti revoliucinio proletariato organizacijomis. 1919 m. rugsėjį konfiskuotame LKP leidinyje „Partijos žinios“ teigta, jog: „profesinė sąjunga pirmučiausiai yra revoliucinių darbininkų organizacija, o ekonominis darbininkų aprūpinimas yra antraeilis sąjungos uždavinys“⁸⁵⁵, kas patvirtina tai, jog kritika komunistams dėl ekonominių klausimų ignoravimo buvo pelnyta.

Taigi, profesinių sąjungų suaktyvėjimo (o taip pat ir apmirimo) priežastimi 1919-1921 m. laikytas komunistų ir jų Darbininkų kuopų aktyvumas. Prieš bolševikus nusistatęs darbininkams skirtas laikraštis „Profesinės žinios“ rašė, jog „darbininkų dienos reikalai, profesinių sąjungų ekonominiai klausimai tuo laiku buvo užmiršti. Žinoma, toks vedimas profesinių sąjungų lėmė ne tik jų pakrikimą, bet ir žlugimą. <...> jie [darbininkai – U. M. A.] ėmė bėgte bėgti iš profesinių sąjungų, nes patys darbininkai nesuprato sąjungų uždavinių, o sąjungų vadai buvo tuos uždavinius užmiršę“⁸⁵⁶. Steigiamojo Seimo atstovas socialdemokratas Jonas Pakalka taip pat matė panašias pirmųjų Lietuvos profesinių sąjungų problemas: 1919 m. išaugęs darbo judėjimas smuko, o tą lėmė ne tik tai, kad „Lietuvos valdžia <...> atkakliai puolė darbininkų organizacijas, <...> kad profesinio judėjimo priešaky atsistojo komunistai ir vedė jį klaidingais keliais. Profesinės sąjungos sugniužo visų pirma dėl to, kad patys darbininkai menkai nusimanė kam jiems reikalingos sąjungos, ką jose reikia daryti, patys nemokėjo apginti savo reikalų“⁸⁵⁷. 1921 m. vasarą „Socialdemokratas“ gan drąsiai deklaravo, jog „klasinis Lietuvos darbininkų judėjimas užmiręs: nėra profesinių sąjungų, nėra fabričių ir dvarų darbininkų komitetų, silpnutės ir politinės darbininkų partijos“⁸⁵⁸. 1922 m. padėtis nebuvo žymiai pasikeitusi: „Profesinės žinios“ rašė, kad „Profesinis darbininkų judėjimas gyvena sunkų krizį. Profesinės organizacijos yra tik ant popieros. Nė kalbos negali būti apie tai, kad jos galėtų teikti savo nariams gyvos pasipirties kovoje su darbdaviais. <...> Kodėl mūsų [profsąjungos]

⁸⁵⁴ Lietuvos profesinių sąjungų darbuotė. LCVA f. 378 ap. 2 b. 7281 l. 7.

⁸⁵⁵ Ten pat.

⁸⁵⁶ Dėl profesinių sąjungų partingumo. *Profesinės žinios*, 1923-03-25, p. 3.

⁸⁵⁷ Vertėjo J. Pakalkos žodis. M. Cheisinas. *Profesinės darbininkų sąjungos: jų esmė, organizacija, veikimas ir kovos priemonės*. Kaunas, 1922, p. 3

⁸⁵⁸ Organizuokimės. *Socialdemokratas*, 1921-07-28, p. 1.

ne tik nesivysto, bet vis dar smunka žemyn?⁸⁵⁹ 1923 m. darbo judėjimo nuosmukį bandė paaiškinti į Lietuvos mokytojų profsąjungos leidinį „Mokykla ir gyvenimas“ rašęs V. Bazilius. Pasak jo, Lietuvos profesinis judėjimas buvo tokioje pačioje stadijoje kaip Anglijoje 1825-1850-aisiais metais. Autoriaus teigimu, „mūsų profesinės sąjungos, būdamos jaunutės, silpnai susitvarkiusios, be lėšų, stato sau neįvykdomus tikslus. Esant pasauliniam ekonominiam kriziui, Lietuvos ekonominė padėtis taip pat yra varginga. Sunku tokiu laiku reikalauti, kad visi nors ir teisingi darbininkų reikalavimai būtų patenkinti. Profesinės organizacijos privalo ne tik reikalauti, bet ir pačios kiek galėdamos stengtis savo nariams medžiaginei padėti, organizuodamos įvairias kasas ir įmones“⁸⁶⁰.

Besikuriančios ir jau veikiančios profesinės sąjungos kėlė įtarimų Lietuvos žvalgybai. 1920 m. spalį pastebėjus augantį ir besiplečiantį profesinį judėjimą, Generalinio štabo žvalgyba nurodė surinkti ir pristatyti kuo smulčiausias žinias apie visas profesines sąjungas ir joms vadovaujančius asmenis, taip pat į jas infiltruoti agentus, kurie reguliariai pranešintų žinias apie profsąjungos veiklą⁸⁶¹. Didžiausia valstybės slaptųjų tarnybų baimė buvo profesinių sąjungų ryšiai su bolševikais.

Tačiau didžioji dalis besikuriančių darbininkų organizacijų labiausiai rūpinosi ekonominiais klausimais ir vengė politinių klausimų. Pavyzdžiui, medžio pramonės darbininkų Vinco Ulevičiaus, Jono Černiausko, metalo pramonės darbininkų Prano Elijošaičio⁸⁶², Andriaus Butkevičiaus bei statybininko Juozo Galvičiaus 1919 m. gruodį įsteigtos Marijampolės darbininkų sąjungos tikslas buvo vienyti Marijampolės darbininkus, ginti jų ekonominius ir dvasinius reikalus bei kelti jų klasinę sąmonę. Savo tikslams įgyvendinti sąjunga steigė savišalpos kasą, stengėsi rasti darbą savo bedarbiams nariams, teikė teisinę ir medicininę pagalbą, stengėsi pagerinti darbo sąlygas, tarpininkavo tarp darbdavių ir darbininkų, rengė kursus, paskaitas, vakarones, steigė kooperatyvus, klubus, knygynus, amato mokyklas, leido laikraščius ir knygas ar prisidėjo prie kitų organizacijų spaudos leidimo. Į sąjungą buvo priimami visi Marijampolės darbininkai, nepriklausomai nuo amžiaus, tikybos, tautybės ir lyties, taip pat ir amatininkai, kurie nenaudojo samdomojo darbo. Į sąjungą nepriimti asmenys, dirbę administracijoje ir galintys samdyti bei atleisti darbininkus, normuoti jų darbo sąlygas. Iš

⁸⁵⁹ Mūsų profesinio judėjimo ydos. *Profesinės žinios*, 1922-07-12, p. 1.

⁸⁶⁰ V. Bazilius. Dėl profesinių organizacijų taktikos. *Mokykla ir gyvenimas*, 1923 Nr. 2, p. 17.

⁸⁶¹ Generalinio štabo žvalgybos skyriaus pranešimas Vilniaus, Kauno kontržvalgybos dalių ir visiems žvalgybų punktų viršininkams, 1920-10-25, Kaunas. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 395 l. 15.

⁸⁶² Pranas Elijošaitis (1893 – 1963) II-ojo pasaulinio karo metu gyveno Kaune ir gelbėjo žydus, už ką 1992 m. buvo apdovpasakas Žūvančių gelbėjimo kryžiumi, o 1994 m. jam ir jo šeimai suteiktas Pasaulio tautų teisuolio vardas. Yad Vashem duomenimis, Pranas Elijošaitis simpatizavo socialistams revoliucionieriams.

sąjungos galėjo būti pašalinti tie nariai, kurie šmeižė sąjungą, laužė streiką ar kitaip kenkė sąjungos interesams⁸⁶³.

Kai kurios organizacijos, pavyzdžiui, Lietuvos geležinkelių sąjunga, ne tik kad neturėjo polinkio į bolševizmą, bet priešingai – kūrėsi kaip tautinė lietuvių darbininkų organizacija. Savo įstatuose sąjunga teigė esanti „sąjunga lietuvių, kuriems rūpi jų jaunutės respublikos vystymasis ir tvirtėjimas. Toliau tat sąjunga specialistų svarbiausios valstybės gyvenimo šakos gelžkelių [sic], kurių geras sutvarkymas prilygsta geram respublikos parėmimui. Taip samprotaudami, Lietuvos geležinkelininkai paverčia savo sąjungą tautiškai-politine organizacija. Jų siekimai koncentruojasi apie besikuriančią valstybę. Tos valstybės pamatan jų pageidavimai dėti demokratybės principus, nes žmonių reikalai tinkamiausiai aprūpinami ten, kur jie patys valdosi <...>. Taip protaudami ir matydami lietuvių tautos kultūros augime ir lietuvių tautos pažangoj tvirčiausią pamatą Lietuvos respublikai, lietuviai geležinkelininkai stosi tautybės šalininkais. Jų supratimu, lietuvybė vedanti žmones į pažangą“⁸⁶⁴. Geležinkelių sąjunga savo tikslais kėlė tarp sąjungos narių ugdyti tautiškai ir valstybiškai nusistačiusius elementus, remti Seimą ir jo rinktos valdžios darbą, pakelti Lietuvos geležinkelių produktyvumą, tarnautojų tautišką ir politinį susipratimą, bendrą techninį apsišvietimą, pagerinti tarnautojų ekonominę ir kultūrinę būklę. Užgrobus valdžią Lietuvos Seimo priešininkams, sąjunga turėjo stengtis visais įmanomais būdais trukdyti perversmininkams, įskaitant ir geležinkelių sustabdymą⁸⁶⁵. Geležinkelių darbuotojų būklę gerinti sąjunga žadėjo tik teisiniu keliu, „visai atmesdama streiko priemones, kaipo kenkiančias valstybės kūrybos ir gerovės atstatymo darbams“; panašų požiūrį į streikų įtaką valstybei vėliau pamatysime tautininkiškose profesinėse organizacijose. Sąjungos nariais galėjo tapti visi lietuvių kilmės tarnautojai, kurie sutiko su sąjungos įstatais. Nelietuviai ir nepiliečiai į sąjungą galėjo būti priimti tik tuo atveju, jei buvo gerai žinoma apie jų palankumą Lietuvos valstybei ir lietuviams⁸⁶⁶.

Geležinkelių sąjunga 1920 m. birželį buvo uždaryta, kadangi veikė neturėdama leidimo iš Vidaus Reikalų Ministerijos, o jos nariai Jonas Kubickis, Oskaras Rigertas, Stasys Bržozauskis, Vladas Reingartas ir Simas Kurauskas už priklausymą sąjungai buvo patraukti atsakomybėn. Lietuvos geležinkelių viršininkas Bižauskas birželio 17 d. siūlė Žvalgybos skyriaus viršininkui išsiųsti sąjungos valdybos pirmininką J. Kubickį į Rusiją, mat kaip streiko organizatorius, šis ateityje gali sukelti nemalonumų⁸⁶⁷. Įtarimai buvo pagrįsti: J. Kubickio veikla

⁸⁶³ Marijampolės darbininkų sąjungos įstatai. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 1454 l. 296.

⁸⁶⁴ Lietuvos geležinkelių sąjungos įstatai. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 1454 l. 44.

⁸⁶⁵ Ten pat, l. 45.

⁸⁶⁶ Ten pat, l. 46.

⁸⁶⁷ KAM Lietuvos geležinkelių viršininko pranešimas Žvalgybos skyriaus viršininkui 1920-06-17 d., Kaunas.

su geležinkiečių sąjungos ideologija kirtosi dėl pastarojo priklausymo Lietuvos Komunistų Partijai. 1919–1920 m. J. Kubickis buvo LKP Kauno rajono komiteto nariu, 1920 m. – LKP Centro komiteto nariu. 1922 m. pagal Darbininkų ir vargingesniųjų valstiečių rinkimų sąrašą J. Kubickis buvo išrinktas į Seimą. 1923 m. balandžio mėnesį už antivalstybinę veiklą jis suimtas ir išstremtas į Vilniaus kraštą, o po to išvyko gyventi į SSRS⁸⁶⁸. Kodėl kaip tautiška ir patriotiška organizacija įsteigta geležinkiečių sąjunga išsižadėjo savo įstatuose išsakytų vertybių, galime tik spėlioti. Neatmestina galimybė, jog besilaikant demokratiškus principus ir renkant sąjungos valdybą, joje ėmė dominuoti LKP nariai ar simpatikai: profesinių sąjungų užvaldymas iš vidaus perimant vadovavimą buvo dažna partijos taktika.

Įtarimai komunistine veikla buvo pagrindine profesinių sąjungų likvidavimo ar veiklos varžymo priežastimi iš esmės visą nepriklausomybės laikotarpį. Kadangi visos darbininkų organizacijos buvo akytai stebimos, įžvelgus jose galimai vedamą priešvalstybinę veiklą ar reiškiant didesnę nepasitenkinimą valdžia, imtasi atitinkamų priemonių. 1921 m. sausio 11 d. Kauno policijos I nuovados viršininkas Sergėjus Kalistratorius buvo informuotas apie slaptą Darbininkų dailės profesinės sąjungos susirinkimą⁸⁶⁹. Nuvykęs į įtariamo nusikaltimo vietą, S. Kalistratorius ten rado 14 asmenų – streikuojančių siuvėjų. Visi jie buvo areštuoti ir patalpinti į koncentracijos stovyklą, o penki iš jų vėliau kaip nepiliečiai buvo išsiųsti į gimimo vietas, nes „būdami komunistiškai pakreipti, veda smarkią agitaciją visuotino streiko naudon, ką tuom pat daro apsunkindami visuotinam ir valstybiniam mūsų liaudies gyvenime“⁸⁷⁰. Vos po kelių dienų – sausio 13 d. gauta informacijos, jog sausio 15 d. vyks komjaunimo ir profesinių sąjungų narių susirinkimas, kuriame bus svarstoma apie sukilimą⁸⁷¹. Nurodytą dieną Darbininkų klube (Laisvės al. 48) rasta 40 darbininkų⁸⁷²; atlikus patalpose kratą, paimti laiškai, pinigai, brošiūros, narių bilietai, knygos, antspaudas⁸⁷³. Vis dėlto klube sulaikyti asmenys nepasirodė keliantys grėsmę valstybei⁸⁷⁴. Pranešimas galėjo būti klaidingas ar melagingas, o galbūt gavus tokių žinių imtasi prevencinių priemonių patikrinant visas darbininkų organizacijas ir susibūrimo vietas: per kelias dienas buvo suimta šimtai profesinių sąjungų veikloje dalyvavusių darbininkų, o darbininkų klubas – uždarytas⁸⁷⁵.

LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 593 l. 5.

⁸⁶⁸ R. Šarmaitis. Jonas Kubickis. *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, T. 2 (Grūdas-Marvelės). Vilnius, 1986, p. 414.

⁸⁶⁹ Kvota Jono Paliubinsko, Miko Eismanto, Aleksandro Krasnavičiaus, Bero Lako, Abroko Sakolovičiaus ir kt., kaltinamų sulaikytų slaptam profesinės sąjungos darbininkų susirinkime (1921-01-11). LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 2165 l. 1.

⁸⁷⁰ Žvalgybos skyriaus viršininko Lipčiaus pareiškimas generalinio štabo viršininkui. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 2165 l. 37.

⁸⁷¹ Pareiškimas piliečių Apsaugos departamento direktoriui, 1921-01-13. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 3360 l. 10.

⁸⁷² Nuorašas pranešimo Generalinio štabo žvalgų dalies viršininkui, 1921-01-15. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 3360 l. 35

⁸⁷³ Kratos protokolas. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 3360 l. 36.

⁸⁷⁴ Pranešimas Centralinio kriminalinio biuro viršininkui, 1921-01-20. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 3360 l. 45.

⁸⁷⁵ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-01-20, p. 3.

Saugumo tarnybos veikė pakankamai gerai, ir apie kiekvieną įtartą susirinkimą buvo informuojama; 1923 m. gruodžio 10 d. Lukšio g. 9 posėdžiavo „Adatos“ profesinės sąjungos valdyba. Posėdyje svarstytas ligonių kasų klausimas, tačiau taip pat aptarta ir propagandos sklaida tarp darbininkų, agitacijos būdai, komjaunimo narių siuntimas į streikuojančias dirbtuves⁸⁷⁶. Dėl įtarimų komunistine veikla, ši sąjunga 1924 m. buvo uždaryta. 1925 m. renkant Kauno miesto tarybą, buvo pranešta, jog su Statybos ir Tabako fabrikų darbininkų sąrašais buvo iškeltas 21 LKP kandidatas. Dėl to rekomenduota šias profesines sąjungas uždaryti⁸⁷⁷. Vis dėlto nemažai (ir veikiausiai – dauguma) profesinių sąjungų susirinkimų neturėjo nieko bendro su priešvalstybine veikla. Tačiau net ir jų veikla buvo stebima: 1920 m. gruodį buvo informuota apie lapkričio mėn. vykusį Panevėžio darbininkų profesinės sąjungos, vienijusios 790 narių, susirinkimą. Susirinkime dalyvavo vos apie 20 jos narių, o kalbėta apie profsąjungos reikalingumą bei apie nederamą dvarininkų elgesį su ūkio darbininkais⁸⁷⁸. 1921 m. balandį Krašto apsaugos ministeriją pasiekė dar vienas pranešimas iš Panevėžio, kur Montvilo teatro salėje balandžio 24 d. vyko profesinės sąjungos susirinkimas. Susirinkimas buvo legalus, į jį susirinko apie 400 darbininkų; jame dalyvavęs agentas pranešė, jog be darbininkų susirinkime dalyvavo ir Steigiamojo Seimo nariai V. Požela, V. Bielskis⁸⁷⁹, J. Plečkaitis, gyd. Andrius Domaševičius, kurie „davė gan daug priekaištų mūsų valdžios, taip pat ant Kr[ikščionių] Demokratų frakcijos. <...> Bielskio gi kalboje tai tik ir buvo girdėti: „Klerikalų ir buožių valdžia tai tik priešai mūsų draugų darbininkų“⁸⁸⁰. Taigi iš tiesų profesinių sąjungų susirinkimai galėjo būti vieta, kurioje vyko politinės diskusijos. Kita vertus, jos dažniausiai apsiribodavo kritika valdžios politikai, darbininkų samdos, socialinės ir sveikatos apsaugos trūkumui, ir į antivalstybines akcijas nepavirsdavo.

Agentas *Išaiškintojas Rimkus* savo vadovybę informavo apie 1922 m. gegužės 16 d. vykusį Kauno kirpėjų profesinės sąjungos susirinkimą: jame kalbėta apie darbo užmokesį, darbo valandas, darbininkų teises. Agentas pažymėjo, jog prieš valdžią nieko nebuvo kalbėta⁸⁸¹. 1922 m. liepos 13 d. Valstybės įstaigų tarnautojų profesinė sąjunga diskutavo apie algų priedus,⁸⁸² liepos 14 d. susirinkę Lietuvos darbo federacijos nariai, dirbę „Tilka“ fabrike, aptarinėjo ligonių kasų steigimą, maisto produktų išdavimą, algos didinimą ir apskritai

⁸⁷⁶ Agento Kalynys pranešimas, 1923-12-15. LCVA f. 378 ap. 2 b. 7928 l. 116.

⁸⁷⁷ Pranešimas Kauno apskrities viršininkui, 1925-02-25. LCVA f. 402 ap. 1 b. 72 l. 234.

⁸⁷⁸ Kapitono Nasvyčio pareiškimas Žvalgybos skyriaus viršininkui, 1920-12-21. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 457 l. 204.

⁸⁷⁹ Kitaip nei nurodė agentas, Vaclovas Bielskis Steigiamojo Seimo nariu nebuvo.

⁸⁸⁰ KAM generalinio štabo žvalgybos skyriaus Panevėžio kontražvalgų dalis. Pranešimas Žvalgybos skyriaus viršininkui, 1921-04-29. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 1732 l. 65.

⁸⁸¹ Agento Išaiškintojas Rimkus pranešimas, 1922-05-17. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 4028 l. 20.

⁸⁸² Agento Kreivas pranešimas 1922-07-14. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 4028 l. 102.

tarpusavio sugyvenimą⁸⁸³; liepos 18 d. vykusiame Kauno kirpėjų sąjungos susirinkime nutarta, kad kirpyklų savininkai turėtų priimti ir atleisti kirpėjus tik per profsąjungą, o atlyginimai turėtų būti mokami ne mėnesiniai, o 60 proc. nuo visos uždirbtos sumos⁸⁸⁴. Tų pačių metų spalį apie 80 susirinkusių Prekybos ir pramonės tarnautojų profesinės sąjungos narių kalbėjo apie tai, jog algos turėtų būti mokamos litais, o ne ostmarkėmis,⁸⁸⁵ lapkričio 4 d. susirinkę 70 sąjungos narių vis dar tęsė diskusijas apie valiutas⁸⁸⁶. Lapkričio 18 d. susirinkę apie 170 Manufaktūros ir pramonės tarnautojų profesinės sąjungos narių kalbėjo apie ligonių kasas⁸⁸⁷. Lapkričio 27 d. susirinkusios Lietuvos darbo federacijai priklausiusios „Tilkos“ fabriko darbininkės (apie 150) kalbėjo, jog visi darbininkų reikalavimai turi būti pateikti darbdaviams tvarkingai ir organizuotai – iš tuo metu mokamos algos nebuvo įmanoma pragyventi, todėl planuota reikalauti jos padidinimo bei priedo maisto produktais⁸⁸⁸. Iš esmės, dauguma profesinių sąjungų susirinkimų buvo skirti ekonominių klausimų svarstymui, o ne politinėms diskusijoms, vadinas, buvo stengiamasi profesines sąjungas išlaikyti ekonominio pobūdžio organizacijomis, besirūpinančiomis darbininkų materialine būkle, socialine gerove, o kartais ir švietimo bei laisvalaikio organizavimu.

Vis dėlto net jei profesinė sąjunga apsiribodavo tik ekonominių klausimų svarstymu, kartais atsirasdavo priežasčių, dėl kurių organizacijos veikla galėjo būti varžoma. Pavyzdžiui, 1925 m. pavasarį Kauno apskrities viršininkui buvo pateikti įregistruoti Lietuvos metalo pramonės darbininkų profesinės sąjungos įstatai, tačiau komisija įstatus atmetė, kadangi juose numatyta, kad sąjunga gali sudaryti kolektyvines samdymo sutartis ir kad kilus darbo konfliktui, sąjunga vadovauja savo nariams. Pastarieji punktai komisijai neįtikėjo ir profesinė sąjunga užregistruota nebuvo⁸⁸⁹. „Socialdemokratas“ skundėsi, jog 1925 m. Kaune įsikūrus socialdemokratiniam Odos darbininkų profesinės sąjungos skyriui, vadovavimą jam mėgino perimti komunistai, tačiau nesėkmingai. Nepaisant to, Kauno apskrities viršininkas ne visada duodavo leidimus sąjungos susirinkimams ir taip ribojo sąjungos veikimą⁸⁹⁰. Kita vertus, tokie atvejai buvo veikiau išimtyms nei taisyklės.

⁸⁸³ Agento Rimkaus pranešimas, 1922-07-15. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 4028 l. 107.

⁸⁸⁴ Agento Bunimavičiaus pranešimas, 1922-07-20. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 4028 l. 114.

⁸⁸⁵ Agento Rimkaus pranešimas 1922-10-28. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 4028 l. 191.

⁸⁸⁶ Agento Rimkaus pranešimas 1922-11-06. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 4028 l. 203.

⁸⁸⁷ Agento Rimkaus pranešimas 1922-11-19. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 4028 l. 226.

⁸⁸⁸ Agento Rimkaus pranešimas 1922-11-28. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 4028 l. 246.

⁸⁸⁹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-05-01, p. 3.

⁸⁹⁰ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-05-21, p. 4.

3. 3. 1. Profesinių sąjungų veikimas krikščionių demokratų valdymo laikotarpiu

Dirbantieji į profesines sąjungas aktyviai būrėsi nuo pat nepriklausomybės paskelbimo, tačiau krikščionių demokratų valdymo laikotarpiu profesinių sąjungų veikla bei pats darbo judėjimas nebuvo stipriai išplėtotas; profesinių sąjungų pagrindinėmis veiklos sritimis buvo politinis lobizmas, visuomenės informavimas apie darbininkų darbo bei gyvenimo sąlygas, darbininkų reikalavimų surašymas, įteikimas ir streikų organizavimas⁸⁹¹, taip pat ir rūpinimasis dirbančiųjų laisvalaikiu bei švietimu, bedarbių šalpa ir darbo biržos funkcijos. Didesnį rezonansą įgavusių konfliktų tarp darbininkų ir darbdavių buvo nedaug. Registravosi nemažas skaičius profesinių sąjungų, bet nemažai jų buvo ir uždaroma. Likusios veikti profesinės sąjungos ne visada išaugdavo į dideles ir įvairiomis sritimis besirūpinančias darbininkų organizacijas, arba pernelyg smarkiai nesirūpindavo savo veiklos dokumentacija ir/ar informavimu apie ją, todėl apie daugumos darbininkų organizacijų veiklą šiandien išsamiau sužinoti yra gan keblu.

Krikščionių demokratų valdymo laikotarpiu (iki III-ojo Seimo darbo pradžios) darbo judėjimas varžytas minimaliai, t. y. neleista veikti profesinėms sąjungoms, kurių vadovai sieti su Lietuvos komunistų partija, ribotas Gegužės 1-osios kaip socialistinės šventės minėjimas. Tačiau ekonominius darbininkijos klausimus gvildenančios ir savo narių interesus gynusios profesinės sąjungos veikė be didesnių apribojimų. Tačiau būta ir išimčių: dėl įvairaus pobūdžio neramumų (priešvalstybinė veikla, vagiliavimai, streikai ir/ar sabotažo grėsmė) 1919 m. lapkričio 25 d. Lietuvos geležinkelių zona buvo sukarinta, t. y. joje pradėjo veikti Ypatingieji valstybės apsaugos įstatai⁸⁹². Tokia padėtis galiojo iki 1926 m. vasaros ir leido užtikrinti sklandų geležinkelio darbą bei išvengti incidentų tarp geležinkelių. Žinoma, buvo nepritariančių geležinkelio militarizacijai; „Socialdemokratas“ 1921 m. rašė, jog „karo padėtis duoda valdžios organams galimybes pririšti darbininką prie jo dirbamo darbo, pavartoti prieš jį visą prievartos griežtumą. Bet turi būti ir valdžiai aišku, kad alkano, nuplyšusio darbininko ar tarnautojo negalima pasotinti karo stoviais“⁸⁹³. Vis dėlto vagystės bei priešvalstybinė veikla šia griežta tvarka iš geležinkelių zonos ilgainiui buvo eliminuoti.

Pirmosios geležinkelių profesinės sąjungos buvo uždarytos dėl įtarimų komunistine veikla, tačiau tai nesustabdė geležinkelių darbininkų ir tarnautojų, suinteresuotų organizacija: jie rengė susirinkimus ir mėgino iš naujo įregistruoti savo profesinę sąjungą. Panašu, jog besiorganizuojantys geležinkelių darbininkai šliejosi prie socialdemokratų. 1921 m. liepos 9 d.

⁸⁹¹ Streikai nagrinėjami darbo dalyse 3. 5. ir 3. 6.

⁸⁹² M. Kuodys. *Karo padėties režimas Lietuvos respublikoje 1919-1940 m.* Daktaro disertacija. Kaunas, 2009, p. 188-189.

⁸⁹³ Dėl geležinkelių padėties. *Socialdemokratas*, 1921-09-29, p. 1.

vykusiame visuotiniame centrinių siaurųjų geležinkelių dirbtuvių darbininkų susirinkime nutarta reikalauti 50 proc. padidinti atlyginimus arba pigesnėmis kainomis duoti mėsos, lašinių, bulvių, miltų, rūbų ir avalynės, taip pat prašyti nemokamos medicinos pagalbos. Geležinkeliečiai planavo kreiptis į LSLDP frakciją Seime, kad ši padėtų išpildyti darbininkų reikalavimus⁸⁹⁴. Tų pačių metų rugsėjį padieniai geležinkelio dirbtuvių darbininkai įteikė socialdemokratų frakcijai pranešimą, jog iš gaunamos algos jie negalėjo pragyventi⁸⁹⁵. Taigi iš esmės pagrindinis geležinkeliečių rūpestis 1921-aisiais metais buvo algų kėlimas bei ekonominės būklės pagerinimas. 1921 m. spalio 8 d. Kauno plačiųjų geležinkelių dirbtuvių darbininkai planavo mitingą, į kurį nutarė pasikviesti Vladą Poželą, tačiau renginiui leidimas duotas nebuvo⁸⁹⁶. Mitinguoti leista keliomis dienomis vėliau – spalio 12 d.; į mitingą atvykęs V. Požela kalbėjo apie algų pakėlimą geležinkelių darbininkams⁸⁹⁷. Dar vienas mitingas surengtas ir po savaitės – spalio 19 d., kur svarstytas algos priedo klausimas Kauno rajono darbininkams. Ten vėl buvo nutarta per LSLDP frakciją kreiptis į Seimą ir reikalauti įstatymo keliu pridėti priedą prie algos atbuline data (nuo liepos mėn.), taip pat iš Susisieikimo Ministerijos reikalauti paramos steigti kooperatyvams, reguliariai mokėti algas, teikti nemokamą medicininę pagalbą ir duoti dvi savaites apmokamų atostogų padieniams darbininkams⁸⁹⁸.

1922 m. geležinkeliečiai vis dar buvo nepatenkinti savo ekonomine padėtimi. Balandžio 26 d. Kaune vykusiame neseniai įsisteigusios geležinkelio tarnautojų profsąjungos visuotiniame susirinkime dalyvavo apie 200 žmonių; susirinkime svarstytas streiko klausimas – streiku planuota reikalauti 500 auksinų algos priedo (visiems, ir tarnautojams, ir darbininkams, ir etatiniams, ir padieniams), mokėti 100 auksinų priedą už kiekvieną vaiką, mokiniams pridėti 250 auksinų priedą mėnesiui, taip pat išduoti darbininkams produktus, teikti nemokamą medicinos pagalbą geležinkelių darbuotojams ir jų šeimos nariams, ir mokėti atlyginimus ligos metu⁸⁹⁹. Streikas buvo pradėtas gegužės 5 d., tačiau pralaimėtas, o profesinė sąjunga – uždaryta.

Geležinkeliečiai profesinės sąjungos idėją atgaivino 1923 m.: vėl kviesta burtis į nepartinę, tarptautinę, interkonfesinę sąjungą, kuri galėtų spręsti kylančius konfliktus su darbdaviais ir bendrus darbininkijos reikalus. Tačiau nors ir buvo deklaruojamas nepolitiškumas, imtasi kritikuoti Rusijoje veikusias profesines sąjungas, nes „bolševikai savose sąjungose rūpinasi tik savais reikalais“⁹⁰⁰, todėl tikėtina, jog geležinkeliečių organizavimasis vyko su socialdemokratų įtaka, tačiau stebint organizacijos veiklą iš šalies ir joje taip aktyviai

⁸⁹⁴ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-08-25, p. 4.

⁸⁹⁵ Dėl geležinkelių padėties. *Socialdemokratas*, 1921-09-29, p. 1.

⁸⁹⁶ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*. 1921-10-13, p. 3.

⁸⁹⁷ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*. 1921-10-20, p. 4.

⁸⁹⁸ Geležinkelininkų padėtis. *Socialdemokratas*, 1921-10-27, p. 1.

⁸⁹⁹ Daugiau rimtumo! *Socialdemokratas*, 1922-05-04, p. 2.

⁹⁰⁰ Geležkelietis. Geležinkelininkai, organizuokime savo profesinę sąjungą! *Socialdemokratas*, 1923-02-15, p. 2.

kaip ankstesniais metais nedalyvaujant. Ir iš tiesų, vasario 11 d. Šančiuose vyko Kauno geležinkelių darbuotojų socialdemokratų bei jiems prijaučiančiųjų susirinkimas, kurio metu aptartos galimybės atkurti profesinę sąjungą. Susirinkime dalyvavo apie 30 asmenų, į sąjungos steigimo komisiją buvo išrinkti Seimo atstovas Kromeris, geležinkelių darbuotojai Mykolas Kazakevičius, Vincas Purinskas, Juozas Sakalis ir Juozas Činčiukas⁹⁰¹. 1923 m. pavasarį buvo parengti ir pateikti registravimui geležinkelių sąjungos įstatai, tačiau liepos mėn. jie įregistruoti vis dar nebuvo. Geležinkeliniai skundėsi, jog „sąjungos stoka kenkia ne tik darbininkams ir tarnautojams, bet ir darbdaviams. Sąjungai esant, visa eilė nesusipratimų ir smulkesnių reikalavimų būtų galėję būti pašalinta derybų keliu. Tuo tarpu sąjungos įregistravimas vilkinamas, darbininkų padėtis darosi vis sunkesnė, darbininkų susierzinimas vis auga ir santykiai ima aštrėti“⁹⁰².

1924 m. geležinkelių darbuotojai vis dar veikė be legalios profesinės sąjungos; vasario 9 d. apie 300 asmenų susirinko į visuotinį Kauno plačiųjų geležinkelių depo ir dirbtuvių darbininkų susirinkimą, kur svarstė algos padidinimo, medicininės pagalbos, savišalpos organizavimo ir kitus klausimus. Susirinkime nutarta reikalauti, kad algos būtų padidintos 50 proc., nuo vasario 15 d. Kauno geležinkelių ruože būtų įdarbinti 2 gydytojai ir 3 felčeriai, o jau dirbantys akių bei dantų gydytojai teiktų kokybiškas paslaugas. Taip pat nutarta kreiptis į Seimą, jog šis imtųsi svarstyti ligonių kasų klausimą⁹⁰³. 1924 m. pavasarį Geležinkelių valdybai nutarus atleisti 10 proc. darbuotojų, gegužės 14 d. susirinkusių apie 250 Kauno geležinkelio depo darbuotojų aptarė tvarką, kokia turėtų būti atleidžiami darbininkai: pirmiausiai turėtų būti atleidžiami svetimšaliai, po jų – darbininkai, turintys nekilnojamo turto, o galiausiai – darbininkai, kurių šeimose dirba keli asmenys. Atleidimus turėtų organizuoti patys darbininkai, o vėliau atsiradus laisvų darbo vietų, pirmiausiai turėtų būti priimami tie, kurie buvo atleisti per etatų mažinimą⁹⁰⁴.

Kadangi geležinkelių darbininkai nuolat turėjo įvairių rūpesčių dėl per mažų atlyginimų, sveikatos apsaugos bei samdos, vis stengtasi įsteigti legalią profesinę sąjungą, kuri galėtų geriau atstovauti darbininkų interesus. 1925 m. vasarį dar sykį pateikti sąjungos įstatai, tačiau Geležinkelio darbininkų ir tarnautojų profesinė sąjungą įregistruota nebuvo⁹⁰⁵. Vis dėlto įstatai galiausiai buvo įregistruoti 1925 m. liepos 25 d.⁹⁰⁶ ir profesinė sąjungą galėjo legaliai plėtoti savo veiklą.

Į sąjungas minimu laikotarpiu būrėsi ir valstybės ir savivaldybės įmonių specialistai bei

⁹⁰¹ Geležinkelininkų profesinės sąjungos organizavimas. *Socialdemokratas*, 1923-03-08, p. 2.

⁹⁰² Sunki geležinkelininkų padėtis. *Socialdemokratas*, 1923-07-26, p. 2-3.

⁹⁰³ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-02-21, p. 3.

⁹⁰⁴ Geležinkelininkų reikalais. *Socialdemokratas*, 1924-05-22, p. 1.

⁹⁰⁵ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-02-26, p. 4.

⁹⁰⁶ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-08-06, p. 4.

tarnautojai. 1918 m. gruodį susikūrusios Lietuvos matininkų profesinės sąjungos tikslas buvo ginti savo profesijos reikalus, siekti geresnio darbo apmokėjimo, lavinti sąjungos narius, dalyvauti visuomenės ir politikos gyvenime, šelpti organizacijos narius. Tam, kad būtų patenkinti ekonominiai reikalavimai, matininkai žadėjo naudoti protestus, streikus, asmenų ir įstaigų boikotą, taip pat esant poreikiui ketino šelpti sąjungos narius⁹⁰⁷. Sąjunga nebuvo labai aktyvi, posėdžiauta retai, nuo 1921 iki 1923 m. nemažai narių nebuvo mokėję nario mokesčio, todėl 1923 vasario 26 d. vykusio posėdžio metu nutarta surinkti mokesčių už nemokėtą laiką. Per tą patį valdybos posėdį priimtas sprendimas kovo pabaigoje sušaukti visuotinį susirinkimą ir apsvarstyti įstatų keitimą, nekilnojamo turto įsigijimą, santykius su valstybinių įstaigų tarnautojų sąjunga ir kitus klausimus. Būta siūlymų pasikviesti Seimo narį paskaityti pranešimą apie profesinį judėjimą bei žemės reformą, tačiau atsirado abejojančių tokio pranešimo objektyvumu, mat pranešėjas veikiausiai kalbėtų iš savo partijos pozicijos. 1919 m. vykusio Matininkų profesinės sąjungos suvažiavimo metu Steigiamojo Seimo narys J. Bielinis pasakojo apie profesinį judėjimą, ir tuo pranešimu visi liko patenkinti, todėl galiausiai nutarta prašyti žemės reformos valdybą parengti pranešimą apie žemės reformą, o Seimo narį S. Kairį – apie profesinį judėjimą⁹⁰⁸. Visuotinis matininkų susirinkimas įvyko 1923 m. kovo 24-25 d., jo metu nutarta prisijungti prie Lietuvos valstybinių ir savivaldybių tarnautojų profesinės sąjungos virtus pastarosios sekcija autonominėmis teisėmis, apsvarstytas matininkų būklės klausimas bei išrinkta nauja valdyba – pirmininku tapo Liudas Alseika⁹⁰⁹, į organizaciją užsirašė ir 30 naujų narių⁹¹⁰. Matininkų profesinė sąjunga daugiausiai užsiėmė savišvieta, rūpinosi kvalifikacijos kėlimu, tačiau aktyviau darbininkų bei tarnautojų ekonominių ir socialinių klausimų nesprendė.

1920 m. birželį Šiauliuose įsikūrė Įvairių įstaigų tarnautojų sąjunga, kuri nepasizymėjo narių gausa⁹¹¹. 1923 m. situacija iš esmės nebuvo pasikeitusi – nors narių buvo 105, bet susirinkimus lankė vos kelios dešimtys, dėl to sąjungos veikla nebuvo išplėtotą. Vis dėlto sąjungos valdyba buvo aktyvi ir jos rūpesčiu įsteigta valgykla bei klubas⁹¹². 1921 m. pavasarį Marijampolės miesto tarnautojai ėmė ruošti įstatus profesinei sąjungai. Į ją planuota priimti visus mieste dirbusius valstybės, savivaldybės ir privačių įstaigų žemesnius tarnautojus, kurie nėjo administracinių pareigų, t. y. neturėjo teisės priimti ir atleisti kitus darbuotojus, nustatyti jiems darbo sąlygas⁹¹³.

Kauno įstaigų tarnautojai taip pat buvo susijungę į profesinę sąjungą, tačiau pakėlus

⁹⁰⁷ Lietuvos matininkų profesinė sąjunga. *Socialdemokratas*, 1921-01-20, p. 2.

⁹⁰⁸ Matininkas. Iš matininkų profesinės sąjungos gyvenimo. *Socialdemokratas*, 1923-03-15, p. 2.

⁹⁰⁹ Liudas Alseika (1887-1960) – inžinierius, matininkas, Tarptautinės esperanto asociacijos atstovas Lietuvoje.

⁹¹⁰ Matininkų gyvenimas. *Socialdemokratas*, 1923-04-09, p. 4.

⁹¹¹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-03-24, p. 4.

⁹¹² Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1923-02-15, p. 4.

⁹¹³ Valdininkai ir tarnautojai organizuojasi. *Socialdemokratas*, 1921-03-17, p. 2.

atlyginimus, 1921 m. vasarą profesinės sąjungos veikla apmirė⁹¹⁴, bet sąjunga atgaivinta po kelių metų: 1923 m. sausį įvykusiame Valstybinių įstaigų tarnautojų profesinės sąjungos Kauno skyriaus visuotiniame susirinkime dalyvavo apie 60 narių. Jo metu valdyba kritikuota už neveiklumą bei prastą narių informavimą apie susirinkimą. Daugiausiai nepasitenkinimo sulaukė valdybos pasiūlymas apmokėti jai už posėdžiavimą, kas būtų kainavę 1820 litų per metus. Pasiūlymas priimtas nepaisant to, jog žemesnieji tarnautojai valdybai algų mokėti nebuvo linkę⁹¹⁵. 1923 m. Valstybinių įstaigų tarnautojų profesinės sąjungos veikla atgijo: Kauno skyriaus valdyba sudarė sutartį su kirpyklos, veikusios Laisvės al. 45 savininku Iciksonu: nuo balandžio pirmosios profesinės sąjungos nariai galėjo apsikirpti perpus pigiau, barzdos skutimui taikyta 30 proc., manikiūrai ir šukavimui 40 proc. nuolaida. Tokios pačios sąlygos taikytos ir profesinės sąjungos narių šeimoms – jiems tereikėjo gauti skyriaus valdybos pažymėjimą. Buvo susitarta ir su pirties, veikusios Maironio ir Kęstučio g. kampe savininku Burbo – sąjungos nariai galėjo bendra pirtimi naudotis 25 proc. pigiau⁹¹⁶. Pastarieji susitarimai atskleidžia, jog profesinės sąjungos rūpinosi ir kasdienio narių gyvenimo palengvinimais.

Lietuvos darbo judėjimo centru buvo Kaunas; nors profesinės sąjungos ar jų skyriai steigėsi visuose Lietuvos miestuose bei provincijoje, tokios pačios aktyvios veiklos kaip laikinosios sostinės darbininkų organizacijos jos beveik niekada neišvystydavo. 1920 m. sausio 22 d. įsiregistravusi Panevėžio darbininkų profesinė sąjunga per metus įsteigė 9 sekcijas (metalo darbininkų, odininkų, statybininkų, siuvėjų, kurpių, kepėjų, transporto darbininkų, krautuvų tarnautojų ir juodadarbių), kuriose buvo apie 1000 narių. Sąjunga rūpinosi bedarbių mažinimu; vienas iš jos darbų buvo macų kepyklos įsteigimas, kur apie 300 darbininkų kepė macą Lietuvai bei Latvijai. Panevėžiečiai skundėsi, jog profsąjungos veiklai trukdyta, nes neleista rengti visuotinio narių susirinkimo, o tik rinktis sekcijomis iki 50 žmonių, nors jose darbininkų skaičius siekdavo ir po 100-200⁹¹⁷. Šie skundai veikiausiai buvo išgirsti: 1921 m. balandžio 24 d. leista rengti visuotinį susirinkimą. Susirinkime numatyta aptarti 1920 m. sąjungos veiklos apyskaitą, ligonių kasos, darbo biržos ir kovos su nedarbu, Panevėžio darbininkų kooperatyvo steigimo, kultūros ir švietimo bei kitus klausimus. Į susirinkimą buvo pakviesti Lietuvos socialdemokratų partijos nariai⁹¹⁸; kvietimas priimtas ir į Panevėžį atvyko Seimo atstovas V. Bielskis, kuris kalbėjo apie darbo biržą bei darbininkų kooperatyvus. Profesinės sąjungos valdyba susirinkimo metu priėmė nemažai svarbių nutarimų: susitarta, jog darbininkui susirgus, jis turėtų gauti medicininę pagalbą bei pilną atlyginimą, ligonių kasos

⁹¹⁴ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-07-28, p. 4.

⁹¹⁵ Valdyba už pinigų. *Socialdemokratas*, 1923-02-08, p. 3.

⁹¹⁶ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1923-04-13, p. 4.

⁹¹⁷ Iš darbininkų gyvenimo. *Socialdemokratas*, 1921-03-17, p. 2.

⁹¹⁸ Iš darbininkų gyvenimo. *Socialdemokratas*, 1921-04-07, p. 2.

valdymas turėtų būti darbininkų rankose, o įmokas mokėtų darbdaviai (2/4), valstybė (1/4) ir darbininkai (1/4). Darbo biržos turėtų būti vadovaujamos darbininkų atstovų, darbininkai būti samdomi ir atleidžiami tik per jas, o algas ir kitas darbo sąlygas turėtų nustatyti taip pat patys darbininkai per savo atstovus⁹¹⁹. Pastarieji planai įgyvendinti nebuvo – profesinė sąjunga uždaryta, o 1923 m. Panevėžio darbininkai skundėsi pablogėjusia situacija ir per mažais atlyginimais, kas galėjo būti darbininkų vienybės ir profesinių organizacijų stygiaus pasekme. Kita vertus, anksčiau veikusi profesinė sąjunga kritikuota, nes esą jos nariai mokėjo mokesčius, tačiau sąjunga beveik jokios veiklos nevykdė, kadangi jos lyderiai nelabai žinojo ką turėtų veikti profsąjunga, arba daugiau rūpinosi politikavimu, o ne ekonominiais darbininkų reikalais. Nors būta planų atgaivinti Panevėžio darbininkų profesinę sąjungą (socialdemokratų iniciatyva)⁹²⁰, bet to padaryti nepavyko. 1925 m. lapkritį įsisteigė socialdemokratinės Odos pramonės darbininkų profesinės sąjungos Panevėžio skyrius⁹²¹, tačiau iki 1926 m. (ir vėliau) Panevėžys liko Lietuvos organizuoto darbo judėjimo užribyje.

Šiauliuose 1920 m. veikusios profesinės sąjungos (adatos, odos darbininkų, pardavėjų, sunkiųjų vežimų) buvo susibūrusios į centro biurą. Profsąjungai priklausė apie 500 narių, tačiau nario mokesį mokėjo vos 35. Ši organizacija valstybės saugumo žiniomis buvo įsteigta komunistų Vigdoro Joffe, Gesselio Šeino ir Efroimo Joffe; susirinkimuose svarstyti ne tik ekonominiai klausimai, bet ir partiniai komunistų partijos reikalai, o pačią sąjungos veiklą finansavo Šiaulių raikomas. Nors į susirinkimus būdavo kviečiami visi profesinės sąjungos nariai, tačiau atvykdavo tik maža dalis⁹²²; 1923 m. profesinė sąjunga kaip komunistinė organizacija buvo uždaryta. 1924 m. Šiauliuose veikė Odos ir adatos darbininkų profesinė sąjunga, kuri taip pat laikyta komunistinės organizacijos priedanga⁹²³, o tų pačių metų gruodį įsisteigė Lietuvos metalo pramonės darbininkų profesinės sąjungos skyrius – pirmoji šios srities darbininkų organizacija Lietuvoje. Narių gausa veiklos pradžioje ši profesinė sąjunga nepasizymėjo⁹²⁴, o apie aktyvesnę Šiaulių skyriaus veiklą nėra žinoma.

Tuo tarpu pastarosios Lietuvos metalo pramonės darbininkų profesinės sąjungos Kauno skyrius buvo daug aktyvesnis: nuo pat 1925 m. pradžios spaudoje informuota apie vykusius susirinkimus ir juose aptartus dalykus; vasarį vykusiame steigiamajame susirinkime šnekėta apie atlyginimus, dirbtuvių administracijos prastą elgesį su darbuotojais, akordinius darbus,

⁹¹⁹ Iš darbininkų gyvenimo. *Socialdemokratas*, 1921-05-05, p. 3.

⁹²⁰ P. Papartis. Panevėžys. *Socialdemokratas*, 1923-04-16, p. 3.

⁹²¹ Odos pramonės darbininkų profesinės sąjungos Panevėžio skyriaus steigiamojo susirinkimo protokolas, 1925-11-07 d. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 4 l. 18.

⁹²² Pranešimas Žvalgybos skyriaus viršininkui, 1920-10-25. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 457 l. 211.

⁹²³ Sąrašas valdybų narių uždarytos Šiaulių m. ir apskrities darbininkų profesinės sąjungos, jos „Jaunuomenės sekcijos“ ir dabar veikiančios „Odos ir adatos darbininkų profesinės sąjungos“, 1924 m. LCVA f. 378 ap. 2 b. 7928 l. 2-4.

⁹²⁴ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-12-25, p. 3.

neteisingą viršvalandžių apmokėjimą. Šios problemos sietos su darbininkų neorganizuotumu bei nepasišvietimu, o jų sprendimui būtinu laikytas profesinės sąjungos įsteigimas. Į naujai įsikūrusios profesinės sąjungos valdybą išrinkti Ponitauskis, Pečiulis ir Škerys; sąjungos nariai turėjo mokėti mėnesinį 50 centų mokesį⁹²⁵. Kovo 15 d. sušauktame profesinės sąjungos Kauno skyriaus narių susirinkime dalyvavo virš 100 žmonių, per mėnesį gyvavimo profsąjunga surinko 127 lt pajamų, rengti vieši pranešimai, svarstyta algų klausimas. Susirinkime nutarta, jog profesinė sąjungos valdyba su darbininkų atstovais parengtų suvienodintus tarifus algoms⁹²⁶ – tai turėjo išspręsti mažų ir nevienodų atlyginimų problemą. 1925 m. gegužės 17 d. Metalų pramonės darbininkų profesinės sąjungos visuotiniame susirinkime, kuris vyko Kaune, Baltosios gulgės salėje, paskaitą skaitė Seimo narys Steponas Kairys. Tuo metu sąjunga turėjo 162 narius, per tris mėnesius veiklos buvo surinkusi 332,5 lito pajamų bei išleidusi 78,45 lito⁹²⁷. Birželio 14 d. Kauno rotušės salėje vyko dar vienas visuotinis sąjungos narių susirinkimas, kurio metu nutarta boikotuoti akordinius darbus ir viršvalandžius tam, kad būtų mažinama bedarbystė⁹²⁸. Rugsėjo 20 d. metalų pramonės darbininkai susirinko Šančiuose; susirinkime nutarta įsteigti ligos ir nedarbo fondą, taip pat kreiptis į Seimo socialdemokratų frakciją, kad būtų inicijuotas socialinę apsaugą reglamentuojančių įstatymų išleidimas⁹²⁹. Kol tokių įstatymų nebuvo, metalų pramonės bedarbiais rūpinosi profesinė sąjunga: spalio 17 d. Kaune, Baltosios gulgės salėje surengta vakaronė – jos pelnas buvo paskirtas bedarbių šalpai⁹³⁰. 1926 m. pavasarį Lietuvos metalų pramonės darbininkų profesinė sąjunga tarpininkavo „Auto“ bendrovės darbininkų ir darbdavių konflikte: padėjo išdėstyti ir įteikti darbininkų reikalavimus bei balandžio 1 d. paskelbti streiką, kuris baigėsi darbininkų pergale⁹³¹.

Metalų pramonės darbininkų profesinės sąjungos pavyzdys puikiai atskleidžia 1925 m. organizuoto darbo judėjimo situaciją Lietuvoje: šis išgyveno pakilimą, į kurį dėmesį atkreipė ir spauda. Besibaigiant 1925-iesiems „Socialdemokratas“ rašė, jog darbo judėjimas „yra žymiai sustiprėjęs ir išaugęs. Ir svarbiausia, kad judėjimas sustiprėjo *organizacijos* žvilgsniu. Komunistų nevykusios taktikos ir reakcijos sužlugdytas darbininkų profesinis judėjimas diena iš dienos vis auga ir stiprėja.⁹³²“ Džiaugtasi, jog 1924 metais aktyviai veikus vos kelioms profesinėms sąjungoms, per 1925-uosius jų skaičius žymiai išaugo. „Socialdemokrato“ teigimu,

⁹²⁵ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-03-05, p. 3.

⁹²⁶ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-03-26, p. 3.

⁹²⁷ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-05-28, p. 3.

⁹²⁸ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-07-09, p. 4.

⁹²⁹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-10-08, p. 4.

⁹³⁰ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-11-12, p. 3.

⁹³¹ Kauno „Auto“ bendrovės arklių tramvajaus darbininkų ir tarnautojų streikas. *Socialdemokratas*, 1926-04-08, p. 3.

⁹³² 1925 metai. *Socialdemokratas*, 1925-12-31, p. 1.

iškilmingai švęsta Gegužės pirmoji rodė augantį Lietuvos darbininkų klasinį susipratimą⁹³³. 1926-ųjų pradžioje darbo judėjimas dar labiau augo, tuo pačiu didėjo ir komunistų veikla profesinėse sąjungose, itin suaktyvėjusi prieš rinkimus į III-ąją Seimą⁹³⁴. Tas buvo pastebėta, ir komunistų veikėjai iš socialdemokratiškos sąjungos imti šalinti – taip pasielgė Bendros darbininkų profesinės sąjungos Šiaulių skyrius; tuo tarpu kitos profesinės sąjungos įspėtos dėl „provokatorių“ veiklos ir skatintos saugotis tokių veikėjų, „nes jų tikslas buvo plačiai provokuoti profsąjungas.“⁹³⁵ Įvairių profesinių sąjungų veikla itin išsiplėtojo po 1926 m. gegužės mėn. vykusių rinkimų į Seimą, kuomet krikščionių demokratų blokas prarado turėtą daugumą ir valdžia atiteko kairiosioms partijoms.

3.3.2. Profesinės sąjungos III-ojo Seimo metu

Naujai išrinktas Seimas ėmėsi valstybės demokratizacijos: inicijuotas karo padėties, spaudos varžymo, mirties bausmės panaikinimas, susirinkimų laisvės atkūrimas. Karo padėtis buvo panaikinta birželio 17 d.⁹³⁶, o tuo pačiu baigėsi ir profesinių sąjungų veiklos varžymas. Žinoma, būtina pažymėti, jog toks politinis sprendimas buvo palankus ne tik ekonominiams reikalais besirūpinančioms darbininkų organizacijoms, bet ir su jų priedanga veikusiai Lietuvos komunistų partijai. Todėl dalis politikų nebuvo patenkinti organizacijų veikimo laisvėmis, ir laikė profesines sąjungas keliančiomis pavojų valstybei. Tokios nuotaikos vyravo ne be pagrindo: aptinkama nemažai informacijos apie aktyvesnę LKP veiklą profesinėse sąjungose; pavyzdžiui, 1926 m. birželio 29 d. vykusiam visuotiniame Kauno tarnaičių susirinkime (apie 300 dalyvių) priimta rezoliucija, kurioje be ekonominių reikalavimų taip pat reikalauta išleisti visus politinius kalinius bei laisvės visoms politinėms ir ekonominėms organizacijoms⁹³⁷. Iš esmės, tokių klausimų nagrinėjimas leidžia identifikuoti profesinės sąjungos (ar kitos organizacijos) veikimą komunistų įtakoje. Pašto, telefono ir telegrafo tarnautojų profesinės sąjungos nario teigimu, 1926 m. įtariai žiūrėta į visas profesines sąjungas, mat jose gali įsigalėti ir vadovavimą perimti komunistai, be to, kritikuoti ir keliami esą per dideli ekonominiai reikalavimai, kurių neįmanoma įgyvendinti nepakenkiant valstybei. Dėl komunistų konspiracinės veiklos profesinėse sąjungose kaltinta ankstesnioji valdžia: „jei tarnautojai gali duoti save komunistams už nosies vedžioti, tai reiškia, tarnautojai nenusimano, nesiorientuoja,

⁹³³ Ten pat, p. 2.

⁹³⁴ Visai be reikalo stengiasi. *Socialdemokratas*, 1926-02-25, p. 2.

⁹³⁵ Saugokitės provokatorių. *Socialdemokratas*, 1926-04-01, p. 4.

⁹³⁶ D. Blažytė-Baužienė, M. Tamošaitis, L. Truska. *Lietuvos Seimo istorija. XX-XXI a. pradžia*. Vilnius, 2009, p. 155.

⁹³⁷ Rezoliucija. *Socialdemokratas*, 1926-08-05, p. 4.

arba, tiksliau, mažai išlavinti, tamsūs. Kadangi visą laiką tarnautojus „auklėjo“ ir globojo dabartinieji profesinių sąjungų priešai, bet nepasirūpino jų tinkamai išlavinti“⁹³⁸.

Pagyvėjimas visuomeninių organizacijų veikloje buvo staigus ir akivaizdus; besidžiaugdamas atsigauanančiu darbo judėjimu, „Paštinkų žodis“ 1926 m. lapkritį rašė, kad „be organizuotų masių bendradarbiavimo negali būti demokratybės. Kur nėra demokratybės, ten viešpatauja savavaliavimas ir nepasitikėjimas, neteisėtumas ir melas, prievarta ir neapykanta. O visame tame bendros laimės ieškoti veltui!“⁹³⁹ Todėl naujosios valdžios atlikti pakeitimai apskritai laikyti Lietuvos demokratizavimu.

Dar 1920 m. profesinės sąjungos išreiškė norą vienytis į Centro biurus, kadangi tokiu būdu lengviau organizuoti darbo judėjimą, užsiimti savišalpa bei daryti spaudimą valdžiai, jog būtų priimami reikalingi darbininkijai svarbūs įstatymai. 1924 m. gegužės 21 d. vykusiame Profesinių sąjungų atstovų susirinkime (atstovauta 11 profsąjungų) nutarta, jog reikia steigti Profesinių Sąjungų Centro Biurą. Jo įstatus turėjo parengti Lazaris Epšteinas, Špunderis, Kostas Markovas, Jurevičius ir Juozas Paplauskas⁹⁴⁰. Tačiau steigimas užtruko ir Bendros darbininkų profesinės įstatatai buvo įregistruoti tik 1925 m. vasario 21 d. Vilkaviškyje, todėl sąjungos veikla buvo prižišta prie pastarojo miesto. Dėl įtarimų priešvalstybine veikla, sąjunga uždaryta 1926 m. kovą⁹⁴¹. Šis siekis įsteigti vienijantį profesinių sąjungų organą išliko ir 1926-aisiais. Jo poreikis aiškintas ne tik tuo, jog susivienijus lengviau kovoti dėl darbininkų ekonominių sąlygų pagerinimo, bet ir tuo, kad turėdama Centro Biurą Lietuva galėtų būti atstovaujama Tarptautinėje Darbo Organizacijoje prie Tautų Sąjungos (ILO), kadangi nė vienoje iš 7 įvykusių konferencijų, Lietuvos darbininkų organizacijos neturėjo savo atstovų⁹⁴².

Kadangi iki III-ojo Seimo darbininkų organizacijų susijungimo į skėtinę organizaciją galimybės buvo apribotos, tik 1926 m. liepos 3 d. buvo įregistruotas Lietuvos darbininkų ir tarnautojų profsąjungų centro biuras. Jo tikslas buvo jungti visas Lietuvos profesines sąjungas ir rūpintis visais klausimais, kurie liečia profesinių sąjungų veiklą, ginti profsąjungas, ugdyti draugiškus santykius tarp jų ir padėti organizuoti darbininkų bei tarnautojų profesinėms sąjungoms. Centro biuras kėlė uždavinius tikrinti darbo sąlygas ir imtis priemonių įvesti privalomą valstybinį socialinį draudimą bei darbo saugą, steigti darbininkams ir jų šeimoms skirtas įstaigas (knygynus, kursus, kooperatyvus, klubus, valgyklas, kasas, prieglaudas, sanatorijas, ligonių kasas ir kt.), įvesti kolektyvines sutartis, steigti bedarbių šalpos, spaudos ir streikų fondus, atstovauti darbininkus ir jų organizacijas įv. įstaigose, šaukti ir dalyvauti

⁹³⁸ Lupus Novus. Profesinės sąjungos ir valstybingumas. *Paštinkų žodis*, 1926-11-10, Nr. 5, p. 6.

⁹³⁹ Gana tyčiotis! *Paštinkų žodis*, 1926-11-10, Nr. 5, p. 5.

⁹⁴⁰ Profesinių sąjungų susirinkimo protokolai (ištrauka). *Socialdemokratas*, 1924-05-29, p. 3.

⁹⁴¹ Bendros Darbininkų Profesinės Sąjungos byla. *Socialdemokratas*, 1926-06-17, p. 2-3.

⁹⁴² Profesinių sąjungų centro reikalai. *Socialdemokratas*, 1926-01-21, p. 1.

susirinkimuose, kuriuose būtų svarstomi darbininkijai aktualūs klausimai, leisti darbininkams skirtą spaudą, rengti vakarones, koncertus, paskaitas, ekskursijas ir kitas pramogas, pagelbėti steigiantis profesinėms sąjungoms. Centro biuro pirmininku tapo Juozas Paplauskas, sekretoriumi – Jonas Januškis, o išdininku – Kostas Markovas. Į Centro biurą nutarta priimti profesines sąjungas, kurių nariais buvo samdomąjį darbą dirbantys asmenys bei kurios savo idėjas grindė klasių kova⁹⁴³.

Įsiregistravęs Centro biuras savo artimiausiais uždaviniais įvardino neorganizuotą darbininkų įtraukimą į profesines sąjungas, geresnį streikų organizavimą bei streikų fondo įsteigimą, darbininkų švietimą – neapsišvietimas laikytas priežastimi to, jog iš kelių šimtų darbininkų Lietuvoje į profesines sąjungas buvo susijungę tik keliolika tūkstančių⁹⁴⁴. Liepos mėn. pastebėta, jog dėl blogų ekonominių sąlygų Lietuvoje daugėjo streikų, todėl buvo pavesta Centro biuro komisijai, sudarytai iš V. Galinio, L. Pečiulio, J. Vilčinsko, J. Domaševičiaus ir J. Lukoševičiaus, rūpintis streikais⁹⁴⁵. Rugsjūčio pradžioje Centro biurui priklausančioms profesinėms sąjungoms duotas nurodymas, jog prieš skelbiant streiką, apie jį informuotų CB – praneštų streiko aplinkybes ir priežastis, todėl skelbiamas streikas. Tai turėjo padidinti šansus laimėti streiką⁹⁴⁶. Svarstytas ir Darbo rūmų statymo klausimas. Darbo rūmai galėjo talpinti darbininkų kooperatyvą, pirtį, skaityklą, biblioteką, spektaklių ir susirinkimų salę, profsąjungų raštines⁹⁴⁷. „Socialdemokrato“ duomenimis, 1926 m. spalio pabaigoje Centro biuras vienijo apie 6000 Bendros darbininkų profesinės sąjungos, apie 5000 Geležinkelio darbininkų ir tarnautojų profesinės sąjungos bei apie 2000 Žemės ūkio darbininkų profsąjungos narių⁹⁴⁸, tuo tarpu, pasak Kapsuko, socialdemokratinis profsąjungų Centro biuras teturėjo tik 1750 narių⁹⁴⁹. Centro biuras aktyviai rūpinosi ir Lietuvos profesinių sąjungų išitraukimu į tarptautinį darbo judėjimą: nutarta siųsti delegaciją į Skandinavijos ir Pabaltės profsąjungų konferenciją, kuri vyko gruodžio 6-7 d. Stokholme. Į delegaciją išrinkti: J. Januškis, J. Paplauskas, K. Freimanas, S. Galvadskis. Taip pat nutarta spalio 26 d. išsiųsti J. Paplauską ir B. Strolią, K. Markovą, J. Kedį ir A. Šulaitį į Latviją, Rygą, kur delegatai susipažintų su darbo judėjimu Latvijoje⁹⁵⁰. Centro Biuras taip pat pareiškė norą prisijungti prie Amsterdamo (II) Internacionalo⁹⁵¹.

⁹⁴³ Kauno miesto ir apskrities viršininko pranešimas Piliesių apsaugos departamentui, 1927-07-14. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 9723 l. 154.

⁹⁴⁴ J. Papliauskas. Centralinis biuras įregistruotas. *Socialdemokratas*, 1926-07-08, p. 2.

⁹⁴⁵ Streikams vesti komisijos prie CB pranešimas visoms profsąjungų valdyboms, 1926-07-18. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 120 l. 39

⁹⁴⁶ Trumpai apie viską. *Socialdemokratas*, 1926-08-05, p. 1.

⁹⁴⁷ Profsąjungų centro biuro nutarimas. *Socialdemokratas*, 1926-10-28, p. 4.

⁹⁴⁸ Štai kas darbininkų vienybę ardo. *Socialdemokratas*, 1926-10-28, p. 1.

⁹⁴⁹ S. Čepulienė. *Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius, 1964, p. 103.

⁹⁵⁰ Profsąjungų centro biuro nutarimas. *Socialdemokratas*, 1926-10-28, p. 4.

⁹⁵¹ S. Čepulienė. *Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius, 1964, p. 96.

Centro biuras steigėsi kaip socialdemokratinė organizacija; nors jo tikslu ir buvo visų profesinių sąjungų sujungimas į bendrą organizaciją, tačiau iš CB įstatų matyti, jog katalikiškos profesinės sąjungos, kurios rėmėsi socialinės katalikybės, o ne klasių kovos idėjomis, prie Centro biuro prisijungti negalėjo. Komunistų vadovaujamos profesinės sąjungos šį punktą atitiko, todėl iš pradžių laikytasi pozicijos, jog profsąjungos, būdamos ekonominėmis organizacijomis ir nespėsdamos politinių klausimų, į savo narių tarpą gali įsileisti ir komunistus su sąlyga, jog jie profesinės sąjungos veikloje dalyvaus tik tam, jog gintų darbininkų ekonominius reikalus, tačiau „jei komunistas į nepolitinę profsąjungą pradės kišti savo politiką, tai tada reikia priešintis visomis priemonėmis. <...> [N]eprivalome leisti, kad komunistai profsąjungą išnaudotų savo partijos reikalams“⁹⁵². Vis dėlto dažniausiai socialdemokratinės profesinės sąjungos laikėsi gana griežtos pozicijos komunistų dalyvavimo darbo judėjime atžvilgiu. Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinės sąjungos leidinys „Paštininkų žodis“ 1926 m. lapkritį ramino tuos, kurie matė grėsmę darbo judėjimo laisvėje: „sąjungai mes patys vadovausime, o priešvalstybiški gaivalai joje balso neturės. Nežiūrint į tai, ištisų metų eilę mes buvome ujami ir išnaudojami, bet savo, kaip žmogaus ir piliečio teisių nepamiršome; ir mes jomis tik dabar tegalėsime pradėti naudotis“⁹⁵³. Ir iš tiesų, buvo stengiamasi išstumti komunistus iš darbo judėjimo, todėl LKP įtakoje buvusios profesinės sąjungos į Centro biurą priimtos nebuvo, o tai įžiebė didžiulį konfliktą bei tapo darbo judėjimo skilimo priežastimi.

Kiek profesinių sąjungų iš tiesų buvo vadovaujamos LKP, nustatyti veikiausiai neįmanoma. Stefa Čepulienė remdamasi LKP archyvo duomenimis, 1964 m. rašė, jog 1926-ųjų vasarą Kaune profesinėms sąjungoms priklausė apie 8-10 tūkst. narių, kurių 3/4 buvo komunistų įtakoje⁹⁵⁴. Panašius skaičius pateikė ir Vincas Mickevičius-Kapsukas: jo teigimu, 1926 m. spalį Vienybės komitetui priklausė 7350 Kauno profsąjungų narių, o socialdemokratiniam Centro biurui – 1750 narių⁹⁵⁵. Teisės istoriko Simono Černiausko teigimu, 1926 m. rudenį Lietuvos profesinės sąjungos turėjo apie 30 000 narių, kurių didžioji dauguma buvo LKP įtakoje⁹⁵⁶. Tačiau koku būdu skaičiuoti komunistų įtakoje buvę darbininkai, nėra aišku. Pagal S. Černiausko pateikiamus duomenis apie partijos veikėjus profesinėse sąjungose 1927-1929 m.⁹⁵⁷, bei turint omenyje, jog iš esmės beveik visi sovietmečiu darbo judėjimą Lietuvoje iki 1940 m. tyrinėję istorikai teigė, kad iki perversmo LKP nebuvo gerai išvysčiusi darbo profesinėse sąjungose, galima daryti prielaidą, jog jei profesinei sąjungai priklausė ir jos veikloje dalyvavo

⁹⁵² J. D. Mes ir profsąjungos. *Socialdemokratas*, 1926-08-19, p. 1.

⁹⁵³ Lupus Novus. Profesinės sąjungos ir valstybingumas. *Paštininkų žodis*, 1926-11-10, Nr. 5, p. 6.

⁹⁵⁴ S. Čepulienė. *Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius, 1964, p. 94;

⁹⁵⁵ Ten pat, p. 103.

⁹⁵⁶ S. Černiauskas. *Profsąjunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius, 1966, p. 5.

⁹⁵⁷ Ten pat, p. 16-17.

bent vienas komunistas, tuomet visi jos nariai laikyti buvę partijos įtakoje. Tuo tarpu partijos vadovavimas profesinei sąjungai reiškė, jog bent vienas profesinės sąjungos valdybos narys priklausė LKP.

Iš 1926 m. įsisteigusios Lietuvos rūbų, skalbinių ir kepurinių amato darbininkų profesinės sąjungos išlikusių dokumentų galime daryti išvadą, jog jai vadovavo LKP: profesinės sąjungos priedangoje veikę komunistų partijos nariai stengėsi pritraukti naujų žmonių, todėl buvo subūrusi komisiją, besirūpinančią organizacijos ateitimi bei propaganda tarp darbininkų⁹⁵⁸. 1926 m. rugsėjo 13 d. šios profesinės sąjungos Šiaulių skyriaus prezidento pirmininku buvo išrinktas Kazys Preikšas⁹⁵⁹, susirinkime taip pat dalyvavo profesinės sąjungos centro valdybos narys Juozas Greifenbergeris⁹⁶⁰, abu jie buvo LKP nariais. Steigiantis socialdemokratiniam Lietuvos darbininkų ir tarnautojų profesinių sąjungų biurui, Lietuvos rūbų, skalbinių ir kepurinių amato darbininkų profesinė sąjunga nebuvo pakviesta prie jo prisijungti, tačiau laikytasi nuomonės, jog pastaroji profesinė sąjunga kaip ekonominė darbininkų organizacija taip pat turėtų būti priimta į Centro biurą, todėl sąjungos laikinoji valdyba raštu kreipėsi dėl priėmimo, tačiau 1926 m. rugpjūčio pradžioje atsakymo dėl prisijungimo dar nebuvo sulaukusi⁹⁶¹. Tai, jog socialdemokratinis Centro biuras į savo sudėtį nepriėmė visų profesinių sąjungų, buvo traktuojama kaip profesinio judėjimo skaldymas, todėl kaip atsvara Centro Biurui Kaune įsteigtas Vienybės komitetas. Rūbų, skalbinių ir kepurinių amato profesinės sąjungos Šiaulių skyriaus visuotiniame susirinkime 1926 m. rugsėjo 13 d. priimta rezoliucija, kuria pasmerktas profesinių sąjungų vienybės skaldymas bei išreikštas protestas, kad į Centro Biurą nepriimtas šios bei Prekybos ir pramonės tarnautojų profesinės sąjungos skyriai⁹⁶².

Konfliktas dėl darbo judėjimo krypties bei lyderystės tarp socialdemokratų bei komunistų kilo dar 1926 m. liepą, kuomet Kaune Centrinis Biuras iniciavo Konfliktų komisijos sudarymą. Ji turėjo spręsti darbininkų ir darbdavių konfliktus, vadovauti streikams bei įsteigti profesinių sąjungų Centro biurą. Komisija buvo sudaryta iš penkių narių – socialdemokratų V. Galinio, L. Pečiulio, komunistų J. Domaševičiaus, J. Vilčinsko ir esero J. Lukoševičiaus. Pasak S. Čepulienės, „konfliktų komisija buvo nauja vienybės organizacijos forma profsąjunginiame judėjime. Lietuvos profsąjungų judėjime susidarė naujas klimatas, kurį nulėmė tai, jog profsąjungų veiksmų vienybė gimė iš apačios, darbo žmonių masėse, kovoje dėl kasdienių

⁹⁵⁸ Lietuvos rūbų, skalbinių ir kepurinių amato darbininkų profesinės sąjungos Šiaulių skyriaus protokolai, 1926-08-06. LCVA f. 1141 ap. 1 b. 40 l. 14.

⁹⁵⁹ Kazys Preikšas (1903-1961) – 1921-1924 m. ir 1927 m. LKP Šiaulių rajono komiteto narys, nuo 1931 m. LKP CK sekretoriato narys.

⁹⁶⁰ Visuotinio rūbų, skalbinių ir kepurinių amato darbininkų profesinės sąjungos Šiaulių skyriaus narių susirinkimo 1926-09-13 protokolai. LCVA f. 1141 ap. 1 b. 40 l. 19.

⁹⁶¹ Lietuvos rūbų, skalbinių ir kepurinių amato darbininkų profesinės sąjungos Šiaulių skyriaus protokolai, 1926-08-06. LCVA f. 1141 ap. 1 b. 40 l. 14.

⁹⁶² Visuotinio rūbų, skalbinių ir kepurinių amato darbininkų profesinės sąjungos Šiaulių skyriaus narių susirinkimo 1926-09-13 protokolai. LCVA f. 1141 ap. 1 b. 40 l. 19.

reikalavimų⁹⁶³. Čia derėtų atkreipti dėmesį į tai, jog darbo judėjimo kilme išvelgta buvusi „iš apačios“ ir sovietinių istorikų, tačiau šiuo metu historiografijoje bei viešojoje nuomonėje vyrauja kitoks darbo istorijos interpretavimas, t. y. siejamas su LKP dominavimu profesiniame judėjime.

Liepos 15 d. įsteigta Konfliktų komisija žlugo jau liepos 26 d., kuomet iš jos pasitraukė socialdemokratai, atsisakę dirbti drauge su komunistais⁹⁶⁴. Rugsjūtį į Centro Biurą nepriėmus komunistų vadovaujamų profesinių sąjungų, šios ėmėsi iniciatyvos rugsjūčio 31 d. sušaukti Kauno profesinių sąjungų skyrių konferenciją. Joje dalyvavo 62 asmenys, o socialdemokratinės profesinės sąjungos savo delegatus siūsti į ją atsisakė. Keliomis dienomis anksčiau – rugsjūčio 26 d. – tą patį padarė ir socialdemokratinės profesinės sąjungos, bet komunistai šią konferenciją boikotavo. Rugsjūčio 31 d. konferencija priėmė nutarimą, jog rugsjūčio 26-osios konferencija skaldė profesinį judėjimą, kadangi Centro biuras nebuvo demokratiškai įsteigtas ir neatstovavo visoms profesinėms sąjungoms⁹⁶⁵.

Vis dėlto panašu, jog vieningos LKP pozicijos dėl Centro Biuro tuo metu nebuvo. Karolio Poželos nuomone, socialdemokratų įsteigto Centro Biuro nepripažinti būtų klaida, kadangi komunistai būtų apkaltinti profsąjungų vienybės skaldymu, vadinas, reikėjo dalyvauti Centro Biuro veikloje ir stengtis perimti jo vadovavimą⁹⁶⁶. Tačiau rugsėjo 11 d. vykusios komunistinių profesinių sąjungų atstovų konferencijos metu išrinktas Kauno profesinių sąjungų Vienybės komitetas. Jo nariais išrinkti J. Greifenbergeris, J. Vilčinskas ir B. Pušinis. Jam pavesta rūpintis suskaldytų profesinių sąjungų suvienijimu⁹⁶⁷. Spalio 5 d. įvyko komunistų vadovaujamų profesinių sąjungų pasitarimas, kuriame konstatuota, jog „Lietuvos darbininkų profsąjungos jau suskaldytos, Socialdemokratų partijos viršūnės neišsižada savo nusistatymo kurti grynai socialdemokratinės profsąjungas. Kairieji darbininkai mėtomi iš profsąjungų vien už jų politinį nusistatymą. Ištisi skyriai netvirtinami tik todėl, kad jie pasirodo neištikimi socialdemokratų vadams“⁹⁶⁸. Dėl to į socialdemokratinį Centro biurą nepriimtos profesinės sąjungos nutarė jungtis į savo centrą – Profsąjungų Vienybės komitetą, ir laikytis nuostatos, kad į jį turi būti priimami visi darbininkai ir tarnautojai be tautos, tikybos ir politinio nusistatymo skirtumo⁹⁶⁹. Į Centro biurą nepriimtų profesinių sąjungų sudarytas Vienybės komitetas ne tik sujungė komunistų vadovaujamas profsąjungas, bet ir kvietė prie jo prisijungti socialdemokratinės profesines sąjungas, jau priklausiusias Centro biurui.

⁹⁶³ S. Čepulienė. *Už kovingas profsąjungas. LKP vaidmuo organizuojant profsąjunginį judėjimą buržuazinėje Lietuvoje (1919 m. antroji pusė – 1940-06-15)*. Vilnius, 1981, p. 99.

⁹⁶⁴ S. Čepulienė. *Už kovingas profsąjungas. LKP vaidmuo organizuojant profsąjunginį judėjimą buržuazinėje Lietuvoje (1919 m. antroji pusė – 1940-06-15)*. Vilnius, 1981, p. 99.

⁹⁶⁵ S. Čepulienė. *Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius, 1964, p. 99, 101.

⁹⁶⁶ Ten pat, p. 95.

⁹⁶⁷ S. Čepulienė. *Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius, 1964, p. 102.

⁹⁶⁸ Rezoliucija Lietuvos profsąjungų susivienijimo klausimu. 1926-10-29. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 120 l. 15.

⁹⁶⁹ Ten pat.

Toks Vieniybės komiteto žingsnis buvo sėkmingas: spalio 31-lapkričio 1 dienomis vykusiame Maistininkų profesinės sąjungos suvažiavime įvyko skilimas, komunistų vadovaujama dalis maisto pramonės darbininkų nutarė įsteigti atskirą profesinę sąjungą bei prisijungti prie Vieniybės komiteto⁹⁷⁰. Miltų sekcija lapkričio 12 d. tokius Maisto pramonės darbininkų profesinės sąjungos veiksmus viešai pasmerkė kaip žalingus profesinei sąjungai bei visai darbininkų klasei, ir pasisakė už bendrą darbą su Centro biuru. Panašiai elgėsi ir Tilmanso fabriko darbininkai, priklausę metalo darbininkų profesinei sąjungai: 1926 m. lapkričio 12 d. jie padarė viešą pareiškimą, jog vyriausiu profesinių sąjungų organu pripažįsta tik Centro biurą, o ne Vieniybės komitetą, taip pat išreiškė protestą prieš asmenis, kurie be Centrinio biuro žinios vadovavo metalo darbininkų profesinei sąjungai bei vedė derybas su Vieniybės komitetu, norėdami atsiskirti nuo CB ir prisijungti prie Vieniybės komiteto. Lapkričio 14 d. protestą prieš Vieniybės komiteto veiklą išreiškė ir Kauno elektros stoties darbininkai⁹⁷¹. 1926 m. gruodžio 12 d. posėdžiavusi Geležinkelio darbininkų profesinės sąjungos valdyba svarstė kovos su partinėmis sąjungomis būdus. Posėdžio metu nutarta iš agituojančių rinkti atstovus į „Vienybės komiteto“ suvažiavimą reikalauti raštiško pareiškimo, kuriuo būtų atsiribojama nuo agitacijų, o išrinkti atstovai turėjo atsisakyti mandatų. Šių reikalavimų nepaisantys nariai turėjo būti pašalinti iš sąjungos, o „maištauojantys“ skyriai – uždaryti⁹⁷². Iš esmės, paskutinį 1926 m. ketvirtį darbo judėjimas Lietuvoje išgyveno didžiulę krizę.

Rugsėjo 23 d. Vieniybės komitetas svarstė galimybę sekti kitų šalių pavyzdžiu ir siųsti darbininkų delegaciją į Sovietų Sąjungą, kadangi „visų šalių buržuazija ir jos spauda be pertraukos skelbia įvairiausius gandus apie Sovietų Rusiją gi visų šalių darbininkams reikalinga žinoti teisybę“⁹⁷³. Planuota, jog grįžę delegatai turės duoti ataskaitą apie vizitą bei pristatyti savo įspūdžius mitinguose ir susirinkimuose, taip leisdami Lietuvos darbininkams sužinoti „tiesą apie Sovietų Rusiją ir šitai palengvins jų tolimesnę kovą už galutinį paliuosavimą darbininkų klasės“⁹⁷⁴. Kiek vėliau ir kiek kitais reikalais (deryboms dėl Sovietų Sąjungos paramos kovojant Ispanijoje prieš generolo Francisco Franco perversmą) 1936 m. tris savaites Sovietų Sąjungoje svečiavosi Ispanijos delegacija, kur drauge su kitais anarcho-sindikalistinės profsąjungos CNT (*Confederación Nacional del Trabajo*) nariais vyko ir Ispanijoje įsikūręs lietuvis Martynas Gudelis, savo įspūdžius iš vizito 1945-aisiais aprašęs knygoje. M. Gudelis puikiai mokėjo rusų kalbą, tačiau nuslėpė tą nuo sovietų pareigūnų, prižiūrėjusių delegaciją, todėl galėjo klausytis pokalbių, kurie nebuvo skirti delegatams, o taip pat pastebėjo, jog į ispanų kalbą buvo

⁹⁷⁰ Komunistai griauna profesines sąjungas. *Socialdemokratas*, 1926-11-04, p. 3.

⁹⁷¹ Darbininkai prieš Vieniybės Komitetą. *Socialdemokratas*, 1926-11-25, p. 3.

⁹⁷² Geležinkelio darbininkų profesinės sąjungos pareiškimas. *Socialdemokratas*, 1927-02-17, p. 2.

⁹⁷³ Profsąjungų vienyybės komiteto laiškas Spaudos profsąjungos Kauno skyriui, 1926-09-23. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 120 l. 31.

⁹⁷⁴ Ten pat.

išverčiami toli gražu ne visi pokalbiai bei pasakojimai⁹⁷⁵. Vadinasi, tokios delegacijos į SSRS galėjo sužinoti ne tiesą apie Sovietų Sąjungą, o tokią „tiesą“, kokią pastaroji norėjo pateikti. Vienybės komiteto planus siūsti atstovus į SSRS sujaukė gruodį įvykdytas perversmas.

1926 m. spalį Vienybės komitetas skelbė, jog jau buvo plačiai išvystęs savo veiklą: šaukė darbininkų mitingus Kaune ir provincijoje, rengė paskaitas, ruošė profsąjungų aktyvistams kursus, turėjo darbininkų chorą, vadovavo streikams ir pačioms profesinėms sąjungoms⁹⁷⁶. Stefos Čepulienės teigimu, lapkričio 1 d. Kaune, Vienybės komiteto būstinėje Mapu g. 9 profesinių sąjungų nariams skirtus kursus įsteigė LKP; politinės ekonomikos, darbo judėjimo istorijos, profsąjungų organizavimo praktikos ir kitas paskaitas ten skaitė partijos nariai K. Požela, P. Glovackis, Br. Pušinis ir kiti⁹⁷⁷. Aktyviai veikęs Vienybės komitetas ėmėsi iniciatyvos tapti darbo judėjimo vedliu: Kaune 1926 m. spalio 5 d. susirinkę Vienybės komitetui priklausiusių dešimties profesinių sąjungų (Metalų pramonės, maisto pramonės, spaudos, tabako, gilzių ir papirosų, prekybos pramonės ir visuomenės įstaigų tarnautojų, rūbų skalbinių ir kepurinių amato, vandens transporto, šoferių ir automechanikų, Lietuvos kirpėjų, juodadarbių ir nešikų) atstovai nutarė susitarus su Centro biuru sušaukti visos Lietuvos visų darbininkų ir tarnautojų profesinių sąjungų suvažiavimą. Vienybės komiteto atstovai teigė, jog šiuo klausimu buvo kreiptasi į CB, tačiau jis jokio atsakymo nedavė, todėl priimtas sprendimas tokį susirinkimą gruodžio mėn. šaukti vien tik Vienybės komiteto iniciatyva⁹⁷⁸. Galiausiai profesinių sąjungų suvažiavimą nutarta rengti Kaune 1927 m. sausio 1-2 dienomis⁹⁷⁹. Tačiau Lietuvos pareigūnai aktyvioje Vienybės komiteto veikloje įžvelgė pavojų, todėl 1926 m. spalio 8 d. Kauno apskrities viršininkas Kauno profsąjungų Vienybės komitetą uždraudė⁹⁸⁰, bet nepaisant to, jo veikla nenutrūko.

Panašu, jog aktyviai Vienybės komiteto šalininkai veikė ir Panevėžyje, kur panevėžiečio Rožomskio namuose (Laisvės a. 40) veikė šeši profesinių sąjungų skyriai (Bendras darbininkų profesinės sąjungos, Lietuvos odos pramonės darbininkų profesinės sąjungos, Lietuvos maisto pramonės darbininkų, Lietuvos metalo pramonės, Lietuvos rūbų, skalbinių ir kepurinių amato, Lietuvos prekybos, pramonės įmonių ir visuomenės įstaigų tarnautojų); šios organizacijos kaltintos tuo, jog nesilaikė savo įstatuose nustatytų tikslų ir savo veikla pažeidinėjo įstatymus, t. y. susirinkimuose stengėsi „įskiepyti kurstančius vieną visuomenės dalį prieš kitą idėjos“⁹⁸¹,

⁹⁷⁵ M. Gudell. *Lo que oí en la U. R. S. S. Mexico*, 1946, p. VIII (prefacio).

⁹⁷⁶ Profesinių sąjungų vienybės komiteto pranešimas Spaudos darbininkų profesinės sąjungos Kauno skyriaus valdybai, 1926-10-11. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 120 l. 5.

⁹⁷⁷ S. Čepulienė. *Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1964, p. 112-113

⁹⁷⁸ Suvažiavimo šaukimo komisijos laiškas Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos centro valdybai, 1926-11-26. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 120 l. 8.

⁹⁷⁹ Profesinių sąjungų suvažiavimas. *Kovos kelias*, 1926-12-12, p. 1.

⁹⁸⁰ S. Čepulienė. *Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1964, p. 108.

⁹⁸¹ Panevėžio miesto ir apskrities viršininko komisijos draugijų registracijai posėdžio protokolas, 1926-10-20.

garsiai dainuodavo internacionalą ir kitas revoliucines dainas, o sąjungos nariai įžeidinėjo Lietuvos Vyriausybę,⁹⁸² todėl spalio 20 d. nutarta visus minėtus profesinių sąjungų skyrius uždaryti. Marijampolės bendrojoje darbininkų profesinėje sąjungose 1926 m. įsigalėjo socialistai revoliucionieriai, Vilkaviškio, Kalvarijos, Virbalio, Naumiesčio darbo judėjime aktyviai reiškėsi komunistai, o profesinės sąjungos jungėsi prie Vienybės komiteto Kaune⁹⁸³.

1926 m. lapkritį krizę pergyveno ir Lietuvos Vyriausybė: augo nepasitenkinimas valdžia bei sklido gandai tiek apie planuojamą fašistinę, tiek apie komunistinę perversmą⁹⁸⁴. Gali būti, jog gandus apie pastarąjį paskatino suaktyvėjusi LKP bei profesinių sąjungų Vienybės Komiteto veikla ir planuotas suvažiavimas 1926 m. gruodį (vėliau – 1927 m. sausio pirmosiomis dienomis). Naktį iš gruodžio 16 į 17 įvykdyto perversmo priešastimi pirmuosiuose Laikinosios karo valdžios informaciniuose lapeliuose įvardinta tai, jog Seimas ir Vyriausybė „parduoda tėvynę bolševikams ir svetimtaučiams“⁹⁸⁵. Gruodžio 18 d. buvo išleistas Kauno karo komandanto įsakymas ir Kaune įsigaliojo karo stovis. Jo metu Kauno mieste, Kauno ir Trakų apskrityse buvo draudžiama be komandanto leidimo rengti susirinkimus, demonstracijas ir eisenas, kurstyti vieną visuomenės sluoksnį prieš kitą bei streikuoti⁹⁸⁶, taigi, tokie apribojimai buvo nutaikyti į profesines sąjungas. Dėl to galima teigti, jog gruodžio 17-osios perversmas tapo svarbia organizuoto darbo judėjimo istorijos Lietuvoje etapų riba.

3. 4. Profesinės sąjungos prezidentinio valdymo laikotarpiu (1927-1940)

Viena pagrindinių viešai įvardintų priežasčių, dėl kurių buvo įvykdytas valstybės perversmas, buvo suaktyvėjusi komunistų veikla. Dar 1922 m. dėl panašių priežasčių – kaip atsakas į komunistų ir socialistų skelbiamą klasių kovą – Italijoje iškilo fašizmas, siūlęs tautos vienybę ir socialinį solidarumą⁹⁸⁷. 1926-aisiais Lietuvoje pagyvėjo profesinių sąjungų veikla, padažnėjo streikai, taip pat aktyviau ėmė veikti ir komunistai. Valdžios opozicijos manymu, komunistinis judėjimas vystėsi drauge su profesiniu darbininkų judėjimu ir kėlė pavojų valstybei, tačiau socialdemokratams tuos pačius procesus laikė darbininkų klasės augimo ir

LCVA f. 1078 ap. 2 b. 13 l. 4.

⁹⁸² Panevėžio miesto ir apskrities viršininko komisijos draugijų registracijai posėdžio protokolas, 1926-10-20. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 13 l. 4.

⁹⁸³ Pranešimas apie uždarytas profesines sąjungas Marijampolės apskrityje, 1927-08-18. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 9723 l. 112.

⁹⁸⁴ J. Švoba. *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*. Vilnius, 1990, p. 146.

⁹⁸⁵ Ten pat, p. 161.

⁹⁸⁶ Kauno karo komandanto įsakymas 1926-12-18, LCVA f. 402 ap. 1 b. 76 l. 9.

⁹⁸⁷ J. Švoba. *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*. Vilnius, 1990, p. 186.

stiprėjimo rezultatu⁹⁸⁸. 1966 m. profesinį judėjimą tyrinėjęs Simonas Černiauskas rašė, jog LKP prastai vadovavo streikams, ir darbininkai dažnai ekonominius streikus pradėjo patys, net be profesinių sąjungų⁹⁸⁹, tad viskas galėjo būti dar sudėtingiau: arba kažkuri pusė, vertindama darbo judėjimo suaktyvėjimą klydo, arba vyko keli procesai vienu metu: socialdemokratams suteikus nemažai laisvių, darbo judėjimas augo, tuo naudojosi ir savo veiklą profesinėse sąjungose plėtojo LKP, o taip pat nepatenkinti savo ekonomine būkle bruzdėjo miestų ir provincijos darbininkai, bet ne kaip sąmoningi darbininkų klasės atstovai, o kaip bendro intereso suvienyti individai.

Įvykdytas perversmas iš tiesų pasiekė savo: LKP darbas profesinėse sąjungose buvo laikinai sustabdytas⁹⁹⁰. Socialdemokratinis profesinių sąjungų Centro Biuras liko veikti, tačiau S. Čepulienės teigimu, „nesiėmė jokių priemonių profsąjunginiam judėjimui suaktyvinti ir sustiprinti“⁹⁹¹. Tuo pat po perversmo imtos uždaryti ar pačios likvidavosi profesinės sąjungos. Kaune savo veiklą nutraukė linų apdirbimo „Koklu“ veikęs profesinės sąjungos skyrius, kuris, valstybės saugumo duomenimis, buvo įsteigtas komunistų, jame skleista komunistinė propaganda, skatinta skelbti politinius streikus. Suėmus kelis profsąjungos narius, užsidarė ir Šmidto „Metalisto“ fabriko dirbtuvės metalistų profesinės sąjungos skyrius, kuriam pagal saugumo žinias taip pat vadovavo komunistai. Nustojo veikti ir socialdemokratų įtakoje veikusios bei politinių klausimų nesvarsčiusios „Drobės“ dirbtuvės bei saldainių fabriko „Tilka“ profesinės sąjungos skyriai⁹⁹². Dėl priklausymo Vienybės komitetui uždarytos maisto pramonės darbininkų, butų samdytojų, odos pramonės darbininkų, rūbų, skalbinių ir kepurinių amato darbininkų, tabako, papirosų ir gilzių fabriko darbininkų, vandens transporto tarnautojų ir darbininkų, prekybos ir pramonės įmonių tarnautojų ir visuomenės įstaigų tarnautojų, juodadarbių ir nešėjų, chemijos pramonės darbininkų, tarnaičių profesinės sąjungos ar jų skyriai⁹⁹³. Šiauliuose uždaryta Rūbų, skalbinių, kepurinių amato darbininkų profsąjunga: saugumo policijos duomenimis, jai vadovavo komunistai, darbininkai skatinti rengti politinius streikus. Ši sąjunga nesijungė prie Šiaulių profsąjungų centro biuro ir II-ojo Internacionalo, o priklausė Vienybės komitetui bei simpatizavo III Internacionalui⁹⁹⁴.

Gruodžio 19 d. Kauno stoties ir geležinkelių ruožo komendantas uždarė Plačiųjų geležinkelių dirbtuvių profesinės sąjungos skyrių. Jis priklausė Lietuvos geležinkelių darbininkų ir tarnautojų profsąjungai, kuri įėjo į profsąjungų Centro biurą Kaune. Sąjunga uždaryta, nes

⁹⁸⁸ D. Blažytė-Baužienė, M. Tamošaitis, L. Truska. *Lietuvos Seimo istorija. XX-XXI a. pradžia*. Vilnius, 2009, p. 169-171.

⁹⁸⁹ S. Černiauskas. *Profsąjunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius, 1966, p. 26-27.

⁹⁹⁰ S. Čepulienė. *Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1964, p. 114.

⁹⁹¹ Ten pat, p. 116.

⁹⁹² Žinios apie profesines sąjungas Šančių rajone. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 9723 l. 75.

⁹⁹³ Nuo 1926-12-17 Kaune uždarytos ir nustosios veikti profsąjungos. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 9723 l. 104.

⁹⁹⁴ Nuo 1926-12-17 Šiauliuose uždarytos ir nustosios veikti profsąjungos. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 9723 l. 106.

tarp jos narių buvo komunistų, kurie nutarė atsiskirti nuo profsąjungų Centro Biuro ir prisijungti prie komunistų vadovaujamo Vienybės Komiteto. Sąjungos valdyba uždarymui nepritarė: 4600 narių vienijusi sąjunga savo tikslais kėlė kovą už geležinkelių ekonominius, kultūrinius ir teisinius reikalus, atstovavimą profsąjungos narių reikalams įvairiose įstaigose, savišalpos ir kultūrinių fondų, kooperatyvų, valgyklų, knygynų, klubų, lavinimosi kursų steigimą, laisvalaikio organizavimą. Sąjunga oficialiai savo veiklą buvo atriojo nuo politikos, tačiau stengėsi kovoti su Vienybės Komiteto šalininkais bei vykdė griežtą politiką jų atžvilgiu – komunistinėmis pažiūromis pasižymėjusius narius iš sąjungos šalino, o jų vadovaujamus skyrius uždarinėjo⁹⁹⁵.

Likviduota buvo ir Lietuvos Metalo darbininkų profesinė sąjunga Tilmanso dirbtuvėje, priklausiusi Lietuvos metalo darbininkų profsąjungai ir komunistų Vienybės Komitetui. Vis dėlto, valstybės saugumo policijos dokumentuose pažymėta, jog „profsąjungos valdyba visą laiką vedė kovą prieš „Vienybės Komiteto“ šalininkus Pečiulį, Vilčinską ir kitus, kuriuos iš sąjungos, daugumos narių nutarimu išmetė. <...> Dauguma narių buvo griežtai nusiteikę prieš dabartinę vyriausybę“⁹⁹⁶, todėl galima suabejoti, ar tikrai ši organizacija veikė komunistų įtakoje, o ne buvo vadovaujama socialdemokratiškos pažiūros asmenų. Tokias abejones sustiprina ir tai, jog 1927 m. sausio 24 d. kaip komunistinė organizacija buvo uždaryta ir socialistų revoliucionierių įtakoje veikusi Lietuvos socialistų jaunuomenės „Draugas“ sąjunga. Kartu su „Draugo“ sąjunga 1927 m. sausį dėl įtarimų komunistine veikla taip pat buvo uždaryta Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga, Lietuvos šoferių ir automechanikų profesinė sąjunga, Lietuvos kirpėjų darbininkų profesinė sąjunga⁹⁹⁷. Sausio 11 d. buvo sustabdytas Lietuvos profesinių sąjungų laikraščio „Proletaras“ leidimas ir konfiskuota virš 900 anksčiau išėjusių egzempliorių⁹⁹⁸, taip pat sustabdytas ir pašto tarnautojų laikraščio „Paštinkų žodis“ leidimas⁹⁹⁹, konfiskuotas Profsąjungų Centro biuro išleistas „Darbininkų kalendorius“¹⁰⁰⁰.

Nors atrodytų, jog uždaryta buvo tikrai daug profesinių sąjungų, daugelio jų veikla nebuvo nutraukta, tačiau atsidūrė „po padidinamuoju stiklu“: stebėtas jų narių nusistatymas vyriausybės atžvilgiu. Liko veikti socialdemokratinės profesinės sąjungos – Lietuvos valstybės tarnautojų profesinė sąjunga, Lietuvos kooperatyvų tarnautojų ir darbininkų profesinė sąjunga, Lietuvos kooperatyvų ir tarnautojų darbininkų Kauno „Paramos“ skyrius, taip pat Bendroji darbininkų profesinė sąjunga, Lietuvos darbininkų ir tarnaičių profesinės sąjungos centro biuras bei Lietuvos geležinkelių darbininkų ir tarnautojų profesinė sąjunga (jose veikė ir komunistai).

⁹⁹⁵ Geležinkelio darbininkų profesinės sąjungos pareiškimas. *Socialdemokratas*, 1927-02-17, p. 2.

⁹⁹⁶ Žinios apie profsąjungas veikiančias Karmelitų rajone 1927-08-18. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 9723 l. 77.

⁹⁹⁷ Sąrašas uždarytų profesinių sąjungų. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 9723 l. 82-83.

⁹⁹⁸ Prof.saj. Centro Biuro pareiškimas. *Socialdemokratas*, 1927-01-20, p. 1.

⁹⁹⁹ Trumpai apie viską. *Socialdemokratas*, 1927-01-27, p. 1.

¹⁰⁰⁰ Konfiskavo. *Socialdemokratas*. 1927-02-10, p. 2.

Neuždarytos valstiečių liaudininkų įtakoje buvusios Valstybės kontrolės tarnautojų profesinė sąjunga, Lietuvos artistų muzikų profesinė sąjunga, Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinė sąjunga, tautininkiški Vidaus reikalų ministerijos, Žemės ūkio ministerijos, Finansų ministerijos, Švietimo ministerijos tarnautojų profesinių sąjungų skyriai, Lietuvos matininkų profesinė sąjunga, krikščioniška Kauno lenkų krikščionių darbininkų „Vienybės“ profesinė sąjunga ir Bendroji Lietuvos lenkų darbo žmonių profesinė sąjunga. Nebuvo uždaryta net ir komunistų vadovaujama Lietuvos šerių ir šepėčių pramonės darbininkų profesinė sąjunga¹⁰⁰¹.

Dėl uždarinėjamų profesinių sąjungų socialdemokratams kaltino komunistus, kurių „demagogija ir šūkavimai dabar daug duoda medžiagos tiems, kas nori išgriauti darbininkų profesines sąjungas“¹⁰⁰². Tuo tarpu Darbo federacija perversmą pasitiko džiugiai: 1927 m. sausį organizacijos leidinys „Darbininkas“ skelbė, jog nėra jokio pagrindo manyti, kad naujoji valdžia ignoruos darbininkų reikalus – ji tenkins juos tiek, kiek tai įmanoma pagal dabartinę šalies ekonominę būklę. Kviesta ignoruoti „provokatorius“ ir siekti savo gerovės organizuojantis į sąjungas, nes darbininkams turi rūpėti ne ką valdžia duos, o ką patys išsirūpins¹⁰⁰³. Tačiau jau vasarį Darbo federacijos atstovų suvažiavimo metu pripažinta, jog toji pasitenkinimo banga ėmė slūgti¹⁰⁰⁴. 1927 m. birželį LDF diskutavo apie Vyriausybės programą; organizacijos pirmininkas K. Ambrozaitis teigė, jog darbininkijos gerovė priklauso ne nuo valdžios formos, o nuo žmogiškumo, vyraujančio tarp politikų. Jo manymu, Lietuvoje buvo reikalinga valdžia, kuri „sudarys išganingą vienybę tarp visos tautos ir valstybės, kuri sugebės visas krašto gyvas pajėgas, visus luomus suorganizuoti tautinėje, socialinėje ir darbo drausmėje. Griežtai smerkdami ir atmesdami klasinės neapykantos principus, sujungę savo pajėgas didžiajai tautinės valstybės ir tautinės gerovės kūrybai, darbininkai ir darbdaviai išgelbės mūsų tautą, jos žmones, jos dvasinius ir materialinius turtus nuo pikčiausio mūsų priešų, nuo bolševizmo.“¹⁰⁰⁵ Vis dėlto valdžiai buvo priminta apie būtinybę palaikyti demokratiniais principais, kurių Lietuvoje stigo¹⁰⁰⁶. Demokratijos stygiumi buvo nepatenkinti ir socialdemokratiniai pažiūrų darbininkai: kviesta kovoti už demokratiją Lietuvoje – žodžio, spaudos ir organizacijos laisvę¹⁰⁰⁷, taigi, nedemokratinis valstybės valdymas buvo neigiamai vertinamas abiejų iki perversmo darbo judėjime aktyviai besireiškusių politinių jėgų.

¹⁰⁰¹ Sąrašas neuždarytų profesinių sąjungų. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 9723 l. 87-91.

¹⁰⁰² Sunkūs laikai prof.sajungoms. *Socialdemokratas*, 1927-02-10, p. 1.

¹⁰⁰³ Gruodžio perversmas ir darbo žmonių reikalai. *Darbininkas*, 1927-01-30, p. 1.

¹⁰⁰⁴ L.D.F.-jos apskričių sekretoriatų atstovų nepaprastasis suvažiavimas. *Darbininkas*, 1927-02-06, p. 2.

¹⁰⁰⁵ Darbo Federacijos nusistatymas dėl Vyriausybės programos. *Darbininkas*, 1927-06-12, p. 4.

¹⁰⁰⁶ Darbo federacijos pareiškimas dėl Vyriausybės programos. *Darbininkas*, 1927-07-17, p. 1.

¹⁰⁰⁷ Žemaitis. Gyvi darbininkų reikalai. *Socialdemokratas*, 1927-09-08, p. 3.

Naujajai valdžiai varžant darbo judėjimą, Lietuvos profesinių sąjungų Centro Biuras 1927 m. sausį skatino visur ir visada esant galimybei rengti profesinių sąjungų skyrių susirinkimus, aptarti einamuosius reikalus, taip pat neleisti profesinėse sąjungose vesti politinės agitacijos bei saugotis nuo įvairių provokacijų¹⁰⁰⁸. Birželio mėn. Bendros darbininkų profesinės sąjungos skyriams buvo išsiuntinėtos užklauskos apie jų veiklą, kadangi susirinkimų rengti įprastai nebuvo leidžiama, o dėl susirinkimų draudimo buvo sunku vystyti plačią profesinės sąjungos veiklą. Skyrių valdybų klausta apie susirinkimų, įvykusių nuo gruodžio 17 iki birželio 17 d. skaičių: kiek kartų prašyta leidimo rinktis, kiek kartų jie buvo išduoti, o jei susirinkimų nė nemėginta rengti, tai dėl kokių priežasčių. Domėtasi ir skyrių narių skaičiumi – kiek narių būta iki gruodžio 17 d., ir kiek narių turėta einamuojų laiku. Teirautasi ir apie iki perversmo veikusius darbininkų klubus¹⁰⁰⁹.

Budinti profsąjungas bei skatinti jas aktyviau veikti buvo nemažai priežasčių. Daugiausiai nerimo kėlė valdžios deklaracija, kurioje nebuvo aptariami darbininkų klausimai: socialinis draudimas, ligonių kasų įstatymo vykdymas, draudimas nuo nelaimingų atsitikimų ir nedarbo. Vyriausybės planuose buvo darbo našumo kėlimas kaip priemonė kovojant su krize, o darbininkams, manantiems, jog jų gaunami atlyginimai yra per maži, siūlyta patiems įsitikinti, jog darbdaviai tikrai negali mokėti didelių algų¹⁰¹⁰.

Uždarytos profesinės sąjungos, nutraukti leisti darbininkų leidiniai bei vyriausybės pozicija darbo atžvilgiu sudarė sąlygas darbdaviams mažiau paisyti dirbančiųjų gerovės ir reikalavimų; nuo 1927 m. vasario darbo sąlygos dalyje įmonių ėmė prastėti, imtas mažinti darbo užmokestis. Nuo vasario 1 d. Kaune Vailokaičio fabrike buvo panaikintos 10 atostogų dienų, nutrauktas malkpinigių mokėjimas, atsisakyta mokėti už 13 švenčių dienų, taip pat dirbant 6 dienas nutarta mokėti už 5, kadangi kasmet fabrikas planuotas sustabdyti 3 mėnesiams, ir tuo metu darbininkams žadėta mokėti 3 darbo dienų savaitės atlyginimą. „Tilkos“ fabrike 7 darbininkams nuo vasario 9 d. darbo savaitė sutrumpinta iki 4 dienų, „Laido“ artelėje imti atleidinėti seni darbininkai, vietoje jų priimant naujus¹⁰¹¹. Odos pramonės darbininkai prastėjančias darbo sąlygas taip pat siejo su profesinės sąjungos likvidavimu; imti atleidinėti darbininkai, mažintas darbo uždarbis, nors batų pardavimo kainos nesikeitė¹⁰¹². Atleidinėti Kauno lentpjūvių darbininkai: sausį be darbo liko 5 Ožinskio lentpjūvės darbininkai, nuo kovo 1 d. darbo neteko 12 Rachmilevičiaus ir Freibergo lentpjūvės darbuotojų. Kovo 3 d. atleisti 3 degtukų fabriko „Etna“ darbininkai. Skųstasi, jog neveikiant profesinėms sąjungoms,

¹⁰⁰⁸ Lietuvos darbininkai. *Socialdemokratas*, 1927-01-20, p. 2.

¹⁰⁰⁹ Svarbu prof.sąjungoms. Bendros Darbininkų Profesinės Sąjungos Skyrių valdyboms. *Socialdemokratas*, 1927-06-23, p. 1.

¹⁰¹⁰ Ylos iš maišo išlindo. *Socialdemokratas*, 1927-02-24, p. 1.

¹⁰¹¹ Štai kam prof. sąjungos ardomos. *Socialdemokratas*, 1927-02-10, p. 2.

¹⁰¹² Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1927-03-17, p. 4.

atleistiesiems darbininkams darbdaviai vengė išmokėti priklausančias kompensacijas¹⁰¹³. Kovo pabaigoje vertindamas atlyginimų mažinimą ir darbininkų atleidinėjimą, „Socialdemokratas“ konstatavo, „kad iš tokio uždarbio gyventi visiškai nėra galima, todėl tenka gyventi pusbadžiu. Daugumos ūpas pakilęs vykti Brazilijon, Argentinon ir kitur“¹⁰¹⁴.

Vėlyvą 1927 m. pavasarį Lietuvoje kilo odos pramonės krizė: gamybos apimtis sumažino Choronzickio odų fabrikas, kuriame darbininkai dirbo tik tris dienas per savaitę, ir sklandė gandai apie šio fabriko bankrotą bei gresiantį uždarymą. Trijų dienų darbo savaitė buvo įvesta ir Frenkelio fabrike, sunkiai vertėsi ir smulkesnės dirbtuvės. Labiausiai dėl to kentėjo šios pramonės srities darbininkai, kurių pajamos sumažėjo beveik dvigubai¹⁰¹⁵. Birželį iš Choronzickio dirbtuvės pranešimą apie atleidimą gavo 15 darbininkų, iš Faino odų dirbtuvės atleista 21 darbininkas; „Socialdemokrato“ žiniomis, visi atleistieji buvo aktyvūs profesinių sąjungų nariai. Be to, darbininkams vengtos mokėti didesnės kompensacijos, juos atleidžiant keliomis dienomis anksčiau nei išdirbti pilni metai. Spėliota, jog vietoje atleistų darbininkų bus priimami nauji, tačiau jiems bus mokamas mažesnis atlyginimas nei seniesiems, ir skųstasi, jog neleidžiant streikuoti, su pastarosiomis praktikomis kovoti buvo neįmanoma¹⁰¹⁶. Iš esmės, pirmąjį 1927 m. pusmetį ne tik odos pramonės, bet ir kitų miestų darbininkų padėtis buvo žymiai pablogėjusi.

Socialdemokratai laikėsi nuostatos, jog darbininkų profsąjungų laisvė buvo ne tik darbininkų, bet ir valstybės klausimas, o valdžios šališkumas ir subjektyvumas darbininkų klausime ne pašalina, o gali net paaštrinti socialinius neramumus¹⁰¹⁷. Tačiau valstybės politika profesinių sąjungų atžvilgiu nesikeitė ir 1927 m. rugpjūtį įvertinęs darbo judėjimo situaciją Lietuvoje, „Socialdemokratas“ paskelbė, kad *Profesinis darbininkų sąjūdis po gruodžio 17 d. įvykių sunkiai gyvuoja. Tik viena kita profesinė sąjunga pasiliko neuždaryta. Lietuvos darbininkams tenka giliai įsidėmėti, kad be politinės laisvės negali būti ir sėkmingos ekonominės kovos, kuri turi būti visos darbininkų klasės vedama planingai, sąmoningai ir organizuotai. Nėra abejonės, kad ir Lietuvos darbininkų solidarumas ir pasišventimas anksčiau ar vėliau sukurs patvarias savo organizacijas, kurioms nebus baisūs jokie pasikėsinimai prieš jų teises*¹⁰¹⁸.

Nepaisant visų patiriamų sunkumų, perversmo, uždarinėjimų bei aktyvių profsąjungiečių areštų supurtytas darbo judėjimas pamažėle ėmė atsigausti. Paprasčiausia buvo veikti darbininkų organizacijoms, kurios buvo įsteigtos 1927-aisiais ir rūpinosi tik profesiniais darbininkų

¹⁰¹³ Atleidžia darbininkus. *Socialdemokratas*, 1927-03-17, p. 4.

¹⁰¹⁴ Darbininkus skriaudžia. *Socialdemokratas*, 1927-03-31, p. 3.

¹⁰¹⁵ Odininkas. Odų pramonės krizė. *Socialdemokratas*, 1927-05-19, p. 1.

¹⁰¹⁶ Atleidžia darbininkus. *Socialdemokratas*, 1927-06-02, p. 4.

¹⁰¹⁷ Per savaitę. *Socialdemokratas*, 1927-09-01, p. 1.

¹⁰¹⁸ Kova dėl aštuonių valandų darbo dienos. *Socialdemokratas*, 1927-08-25, p. 1.

reikalais. Išduoti leidimai veikti Lietuvos plentų, vieškelių ir žemės nusausinimo darbų darbininkų sąjungai, kuri jungė darbininkus, kad rūpintųsi jų materialiniais ir dvasiniais reikalais, besivadovaudama krikščioniškosios doros reikalavimais, taip pat leista veikti Lietuvos garlaivių darbininkų ir tarnautojų sąjungai, kuri rūpinosi dirbančiųjų ekonominės, socialinės ir kultūrinės būklės gerinimu. Įsisteigė Lietuvos miškų ir lentpjūvių darbų darbininkų sąjunga, taip pat didžiulė Lietuvos geležinkelininkų sąjunga, kuri savo tikslu nurodė materialinių, dvasinių ir specialybės interesų gynimą¹⁰¹⁹. 1927 m. gruodžio 8 d. įsteigta Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga; steigiamojo susirinkimo metu į ją įsirašė 64 darbininkai¹⁰²⁰. 1928 m. rugpjūtį atidaryta Kauno tarnautojų sąjunga¹⁰²¹, tačiau rugpjūčio 11 d. buvo uždaryta Bendroji darbininkų profesinė sąjunga, Lietuvos sionistų socialistų jaunimo sąjunga, Bedarbiams šelpti komitetas ir Kauno inteligentų draugija¹⁰²².

1927-1928 m. atkurta dalis anksčiau veikusių bei įsteigta naujų profesinių sąjungų, kurių nariais buvo įvairių politinių pažiūrų asmenys, todėl neretai būdavo sunku išskirti vieną konkrečios profesinės sąjungos kryptį¹⁰²³. Į „Socialdemokratą“ 1927 m. vasarą rašęs J. Ajaras mėgino paaiškinti, kodėl dažnai buvo gan sunku atskirti komunistuojančius darbo judėjimo narius: kadangi LKP veikė pogrindyje, tai ir mitinguose bei susirinkimuose neminėtas partijos vardas, o darbininkai kalbėdavo kaip „kairieji“. Tačiau „kairysis darbininkas“ toli gražu ne visada reiškėdavo komunistų simpatiką, taip save vadindavo ir socialdemokratai [o veikiausiai taip pat ir socialistai revoliucionieriai – U. M. A.], todėl ir jų besiklausantys darbininkai neskirdavo kalbėtojų politinių pažiūrų. J. Ajaro teigimu, jei komunistai būtų save pristatę komunistais, tai veikiausiai būtų išvaromi iš viešųjų renginių, mat daugiausiai palaikymo darbininkijoje turėjo socialdemokratai. Autorius taip pat pastebėjo, jog po perversmo pagausėjo platinamų komunistinių atsisaukimų, kas galbūt rodė LKP veiklos suaktyvėjimą, ir tą aiškino tuo, jog komunistai dažniau reiškiasi šalyse, kuriose stinga demokratijos, žmonės yra neapsišvietę: „savaiame aišku, kad despotijose kaip tik komunistiškiems metodams psichologinės sąlygos patogesnės“¹⁰²⁴. „Socialdemokratas“ savo puslapiuose įspėjo, kad „draudžiant darbininkų ekonomines organizacijas ir jų laisvą veikimą, tik daroma tas, kad tos organizacijos įgyja dar labiau politinį pobūdį, ir jų santykiai su valstybe ir darbdaviais dar labiau aštrėja“¹⁰²⁵.

Profesinių sąjungų atkūrimu rūpinosi ir LKP: 1927 m. balandžio 8 d. vykęs partijos plenumas apsvartė profsąjungų klausimą. Buvo nutarta atgaivinti nelegalias profesines

¹⁰¹⁹ Spaudos apžvalga. *Socialdemokratas*, 1927-10-06, p. 3.

¹⁰²⁰ Pr. [Šu]Laitis. Įsikūrė Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga. *Socialdemokratas*, 1927-12-15, p. 4.

¹⁰²¹ Trumpai apie viską. *Socialdemokratas*, 1928-08-16, p. 1.

¹⁰²² Trumpai apie viską. *Socialdemokratas*, 1928-08-23, p. 1.

¹⁰²³ S. Černiauskas. *Profesų sąjunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius, 1966. p. 11-13.

¹⁰²⁴ J. Ajaras. Bijomasi: komunistų ar socialdemokratų? *Socialdemokratas*, 1927-08-18, p. 3-4.

¹⁰²⁵ J. Ajaras. Organizacija ir darbingumas. *Socialdemokratas*, 1927-05-01, p. 1.

sąjungas, fabričių komitetus, remti įkalintus profesinių sąjungų ir komunistų partijos narius, ir visas šias veiklas vykdyti remiantis šūkiu apie kovą prieš fašizmą¹⁰²⁶. Pasak istorikės S. Čepulienės, 1928 m. Kaune buvo užregistruoti 3 komunistinių profsąjungų įstatai¹⁰²⁷, o 1929 m. LKP nariai veikė prekybos ir pramonės tarnautojų, odos ir pramonės, „Adatos“ profsąjungose¹⁰²⁸. Vis dėlto 1928 m. komunistinėje spaudoje buvo skundžiamasi LKP neveiklumu profesinėse organizacijose, ko priežastimi laikyta tai, jog daugiausiai buvo darbuojamasi mažose dirbtuvėse, o ryšiai su stambių įmonių darbuotojais buvo silpni¹⁰²⁹. 1966 m. S. Černiauskas pažymėjo, jog „iš pradžių dauguma komunistų manė, jog nėra reikalo būti profsąjungų nariais. Tik vėliau, 1930 m. vasario mėn. Kauno partinės organizacijos konferencija įpareigojo visus komunistus stoti į profsąjungas ir būti konkrečių proforganizacijų nariais“¹⁰³⁰, todėl į sovietinės istoriografijos teiginius apie didelę LKP įtaką profesinėse sąjungose reikia žvelgti nepatikliu žvilgsniu. Pavyzdžiui, S. Čepulienė rašė, kad 1930-1931 dauguma Kauno profsąjungų jau buvo komunistų įtakoje, o šešiose Kauno profsąjungose dirbo 101 komunistas ir vienas komjaunuolis¹⁰³¹. S. Černiauskas pateikė detalesnius skaičius apie LKP veiklą profesinėse sąjungose 1929-1934 m.: gana silpnai veikusi maisto pramonės darbininkų profesinė sąjunga jungė 300 narių, joje buvo iš 4 narių sudaryta komunistinė frakcija. „Adatos“ profesinė sąjunga vienijo 514 narių, komfrakcijoje buvo 7 asmenys. 600 narių turėjusioje tarnautojų profsąjungoje iš pradžių darbavosi tik vienas LKP deleguotas asmuo (Š. Maiminas), ir tik vėliau prisijungė antrasis (A. Plakchinas). Nelegalios komunistų grupelės veikė ir 300 narių jungusioje odos darbininkų profesinėje sąjungoje, nuo 1931 m. komunistų įtaka išaugo ir socialdemokratinėje spaudos darbininkų profesinėje sąjungoje, turėjusioje 300 narių, tačiau geležinkelių darbininkai ir tarnautojai buvo tautininkų įtakoje¹⁰³².

Nors 1928 m. profesinės sąjungos veikė kiek aktyviau, tačiau jų veikla dažniausiai apsiribojo vakaronių ar gegužinės surengimu, o ekonomine darbininkų padėtimi rūpintasi mažai: daugiausiai tą darė ne darbininkų organizacijos, o pavieniai asmenys. Darbo judėjimas neaugo ir netapo masiškesniu reiškiniu, ir to priežastimis laikytas ne profesinių sąjungų veiklos varžymas, o pati darbininkija ir jos nesuinteresuotumas dalyvauti organizuotame profesiniame judėjime¹⁰³³. Žinoma, tai neigiamai atsiliepė darbo sąlygoms, ne taip uoliai laikytasi ir darbą reglamentuojančių įstatymų. Pavyzdžiui, 1928 m. vasarį skūstasi situacija „Union“ guminių

¹⁰²⁶ S. Černiauskas. *Profsąjunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius, 1966. p. 9.

¹⁰²⁷ S. Čepulienė. *Už kovingas profsąjungas. LKP vaidmuo organizuojant profsąjunginį judėjimą buržuazinėje Lietuvoje (1919 m. antroji pusė – 1940-06-15)*. Vilnius, 1981, p. 14.

¹⁰²⁸ S. Čepulienė. *Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1964, p. 116.

¹⁰²⁹ Spaudos apžvalga. *Socialdemokratas*, 1928-08-30, p. 2.

¹⁰³⁰ S. Černiauskas. *Profsąjunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius, 1966. p. 15.

¹⁰³¹ S. Čepulienė. *Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1964, p. 116.

¹⁰³² S. Černiauskas. *Profsąjunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius, 1966. p. 16-18.

¹⁰³³ J. Ajaras. Daugiau tvirtumo. *Socialdemokratas*, 1928-04-12, p. 2.

paltų fabrike, kuriame atleidinėti darbininkai, likusiems mažintas atlyginimas, neišduotos atsiskaitymo knygelės, taip pat darbininkai buvo priiminėjami trumpam laikotarpiui, kad būtų išvengiama kompensacijų mokėjimo atleidžiant¹⁰³⁴. Tose įmonėse, kurių darbininkai vienu ar kitu metu priklausė profesinėms sąjungoms, dažniau kreiptasi į Darbo inspektorius dėl įvairių pažeidimų, tačiau ten, kur darbininkai profesiniame judėjime nedalyvavo, dėl pažeidimų dažnai nesiskųsta¹⁰³⁵, nors net ir priklausymas profesinėms organizacijomis ne visada reiškė aktyvesnę kovą dėl savo gerovės: „Tilkos“ fabriko darbininkai buvo Darbo Federacijos nariais, tačiau prastinant darbo sąlygas (atimtas produktų išdavimas, panaikintas šventadienių apmokėjimas), aktyvesnių veiksmų prieš tai nesiimta¹⁰³⁶.

Prastėjanti darbininkų padėtis 1929 m. sulaukė ir Darbo federacijos dėmesio: kovo 3-4 dienomis Kaune vykusio visuotinio suvažiavimo metu buvo priimta rezoliucija, kurioje kreiptasi į Vyriausybę dėl pramonės darbininkų padėties. Rezoliucijoje teigta, jog *dabartinė tvarka teikia visišką laisvę darbdaviams savanaudiškai elgtis su darbininkais, o darbininkams ne tik kad neteikia įstatymu numatytos socialinės apsaugos, bet dar netikslingu karo stovio laikymu draudžia patiems darbininkams imtis įstatymo leidžiamų priemonių, sakykime streikų kovoti už savo reikalus. Reikalui ištikus darbo inspekcija vilkina paduotų darbininkų skundų sprendimą ir tuo būdu leidžia įsigalėti darbdavių savanaudiškai su skriauda darbininkams nustatytam darbo atlyginimui. Sanitariniu atžvilgiu inspekcija taip pat neteikia tinkamos priežiūros, nereikalauja, kad dirbtuvės būtų tinkamai apšildytos ir t.t., todėl darbininkai suserga. Darbdaviams neužkertamas kelias išsisukinėti iš kompensacijos įstatymo. Tuo daroma ypač didelė skriauda tiems darbininkams, kurie šaukiami karo tarnybai atlikti. Taip reikalingų socialinės apsaugos įstatymų leidimas nutrauktas*¹⁰³⁷.

1930 m. ekonomistas Jonas Dagys aptarė prastą profesinių sąjungų padėtį: nors dalies jų įstatatai buvo įregistruoti, o veikti leista, tačiau realiai jokios veiklos jos nevykdė, tuo tarpu darbininkų ekonominė padėtis buvo prasta, o darbo vietos neretai neatitikdavo higienos reikalavimų. J. Dagys nubrėžė pagrindines profesinių sąjungų (kurių pavadinime dėl politinių aplinkybių paprastai nebelikdavo žodžio „profesinė“) veiklos gaires. Visų pirma, jos turėjo spręsti iškilusius konfliktus tarp darbdavių ir dirbančiųjų; antra, profesinės sąjungos turėjo užsiimti darbininkų švietimu bei laisvalaikio organizavimu; taip pat jos turėjo daryti spaudimą įmonių ir fabriku administracijai, kad būtų užtikrinti higienos reikalavimai, o galiausiai, rūpintis darbininkų ekonominės padėties gerinimu ir reikalauti kelti atlyginimus. J. Dagio teigimu, „Kai

¹⁰³⁴ Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1928-02-02, p. 4.

¹⁰³⁵ Atleisti iš darbo darbininkai. *Socialdemokratas*, 1928-05-17, p. 3.

¹⁰³⁶ Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1928-05-31, p. 3.

¹⁰³⁷ Visuotinio Lietuvos darbo federacijos suvažiavime kovo 3-4 d. Kaune priimta rezoliucija, Kaunas, 1929-03-20. LCVA f. 378 ap. 2 b. 11461 l. 108.

esamos darbininkų sąjungos neveikia, teisindamosi, kad neturi ko veikti, tai jos labai apsirinka, o kartu apgaudinėja ir darbininkus. <...> Ne mano dalykas mokyti buržuazinę visuomenę ar atitinkamus valdžios organus. Bet jei kas galvoja, kad darbininkų organizacijos – neigiamas reiškinys, tas labai klysta. <...> Jei kitose šalyse yra aukštesnis darbo našumas, tai daug tam galim būt dėkingi darbininkų sąjungoms. Darbininkų sąjungų vedėjai ir steigėjai turėtų labai ir labai susirūpinti, kad darbininkų sąjungos gyvuotų ne dėl formos, bet kaip būtina darbininkų gyvenimo dalis¹⁰³⁸.

Nepaisant nusilpusio profesinio judėjimo, darbininkai vis tiek skatinti organizuotis: 1931 m. „Socialdemokratas“ siūlė prisiminti, „kad kiekvienas darbininkas yra tas šaltinis, iš kurio varva pelnas darbdavio kišenėn. Juo smarkiau darbininkas spaudžiamas, juo blogesnes jis turi darbo sąlygas, juo geriau iš jo varva darbdaviui, bet tuo liesesnis, tuo labiau skurdo suvargintas, labiau sieloje sunykęs lieka pats darbininkas. Seniai patirta, kad pavienis darbininkas lengviau pasiduoda spaudžiamas: jis yra bejėgis atsispirti, išsireikalauti sau geresnę algą, trumpesnę darbo dieną, geresnes darbo sąlygas, žmonišką darbdavio ir jo prievaizdų apsiėjimą. Pavienis darbininkas, nuolat vargo ėdamas, nuolat baimingas dėl savo rytojaus, pradeda pagaliau bijotis net savojo šešėlio. Toks kirpti tai jau patogiausias¹⁰³⁹. Tačiau 1930-1931 m. profesinės sąjungos steigėsi gan vangiai. 1930 m. vasarį Kauno miesto ir apskrities viršininkui pateiktos įregistruoti socialdemokratinės Medžio apdirbimo ir malūnų darbininkų sąjunga ir Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienytos sąjunga¹⁰⁴⁰, bet jų įregistravimas vilkintas, o įstatai vis gražinti taisymui: gegužės pabaigoje abi šios organizacijos dar buvo neįteisintos¹⁰⁴¹. Ir tik 1931 m. liepos 14 d. Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienytos sąjungos įstatai buvo patvirtinti, o sąjungai leista steigti savo skyrius visoje Lietuvoje¹⁰⁴².

Darbininkų neorganizuotumas sudarė sąlygas sėkmingai LKP veiklai. Kunigas Stasys Yla konstatavo, jog „būdami išnaudojami darbdavių, darbininkai savaime jaučia savo bejėgiškumą ir dėl to lengvai šliejasi prie tų, kurie turi organizuotą jėgą, būtent prie komunistų, ir viliasi, kad jų padedami, jei ne dabartyje, tai bent ateityje galės apginti savo profesinius reikalus. Be to, kai išnaudojimais būna pasiekę aukštą laipsnį ir kai darbininkų kantrybė būna išsemta, jie duodasi komunistų agitatorių išvedami į gatves, visai nebežiūrėdami, kokios iš to galės būti pasėkos [sic]¹⁰⁴³. Ir iš tiesų, kol ekonominių problemų sprendimu turėjusios rūpintis nepolitinės darbininkų sąjungos realios veiklos nevykdė, nuo 1930 m. suaktyvėjo politinių tikslų

¹⁰³⁸ J. Dagys. Rūmas turi būti statomas nuo pamatų. *Socialdemokratas*, 1930-01-30, p. 5.

¹⁰³⁹ Kurkime profesines sąjungas. *Socialdemokratas*, 1931-08-29, p. 1.

¹⁰⁴⁰ Steigiamos darbininkų sąjungos. *Socialdemokratas*, 1930-02-06, p. 1.

¹⁰⁴¹ Darbininkų sąjungos vis dar neįregistruotos. *Socialdemokratas*, 1930-05-22, p. 1.

¹⁰⁴² Įregistravo Lietuvos Darbininkų ir Tarnautojų suvienytą Profesinę Sąjungą. *Socialdemokratas*, 1931-07-18, p. 3.

¹⁰⁴³ S. Yla. *Komunizmas Lietuvoje*. Vilnius, 2012, p. 108.

siekusių komunistinių profesinių sąjungų veikimas. LKP išskėlė naujus tikslus profesinėse sąjungose dirbusiems partiečiams: jie turėjo organizuoti masinius ekonominius streikus, siejant juos su bendrais darbininkų klasės tikslais bei stiprinti visą revoliucinių profesinių sąjungų judėjimą¹⁰⁴⁴. 1930 m. balandį išleistoje brošiūroje Z. Angarietis rašė: „reikia kurti revoliucines profsąjungas, proletarines sporto draugijas, fabrikuos, dirbtuvėse ir dvaruos rinkti darbininkų komitetus, bedarbiams prisieina rinkti bedarbių komitetus. Reikia rūpintis ir kitokiomis organizacijomis, kaip ana: darbininkų klubai, visokie rateliai ir t.t. Bet kad tų visų organizacijų darbas gerai eitų, darbininkų klasei reikia turėti savo partiją, revoliucinę partiją, arba kaip ji dabar vadinasi Komunistų partija. Tik prie komunistų partijos vadovavimo įvairios darbininkų organizacijos galbūt ir būna tikrai naudingos darbininkų klasei ir jų kovai“¹⁰⁴⁵. Partijos nariai ir organizacijos skatintos rūpintis, kad visi įmonėse kilę konfliktai būtų panaudojami partijos tikslams, taip pat reikalauta įtraukti darbininkus į aktyvią politinę partijos kovą¹⁰⁴⁶.

Žinoma, LKP veikla profesinėse sąjungose buvo akylai stebima saugumo policijos. 1931 m. gruodžio 27 d. buvo atlikta krata „Adatos“ profesinės sąjungos būstinėje Kaune, Mapu g. 1¹⁰⁴⁷. Kriminalinės policijos žiniomis, „Adatos“ profesinėje sąjungoje vyravo komunistai, kurie prisidengę profesine sąjunga vykdė politinę veiklą. Taip pat teisėsauga buvo informuota ir apie tai, jog LKP buvo gavusi nurodymus: 1) perkelti savo veikimą į profesines sąjungas, ypatingai šiuo laiku – per ekonominę krizę ir panaudoti esamą padėtį sustiprinimui LKP ir išplėtimui savo siekimų; 2) kad per profesines sąjungas būtų vedama propaganda, jog vyriausybė neteisėtai panaikino „teisingus“ ligonių kasos tarybos rinkimus, ir būtų vėl renkami komunistų išstatytiems į ligonių kasos tarybą kandidatams parašai; 3) kad darbininkai, tokiu atveju jeigu iš vyriausybės pusės būtų neprileisti jų išstatytieji kandidatai, protestuotų prieš tokį vyriausybės žygį; 4) per profesines sąjungas įvairiose įmonėse, ypatingai didesnėse, ir tarp bedarbių būtų organizuojami komitetai paruošti darbininkus „tarptautinei bedarbių dienai“. Esant tokioms aplinkybėms, net ir apolitiški darbininkai pakliūdavo į profesines sąjungas ir buvo įtraukiami į komunistų veiklą, kartais imdami simpatizuoti komunistams ar net tapdami LKP nariais¹⁰⁴⁸, todėl stabdant LKP veiklą profesinėse sąjungose „Adata“ buvo uždaryta. Toks pat likimas laukė ir Kauno chemijos pramonės darbininkų ir tarnautojų sąjungos bei kitų profesinių organizacijų, kuriose aktyviai veikė LKP¹⁰⁴⁹. 1931-1932 m. sandūroje buvo uždarytos visos legaliai veikusios komunistinės darbininkų organizacijos¹⁰⁵⁰, bet pagrindinė veikla augo: Kaune veikė 7 nelegalios

¹⁰⁴⁴ S. Černiauskas. *Profesų sąjunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius, 1966. p. 20.

¹⁰⁴⁵ Z. Angarietis. *Revoliuciniai darbininkai ir komunistų partija*. 1930, p. 5.

¹⁰⁴⁶ Ten pat, p. 17.

¹⁰⁴⁷ Apžiūrėjimo protokolas 1931-12-27 Adatos profsąjungos būstinėje Mapu 1. LCVA f. 378 ap. 3 b. 252 l. 2.

¹⁰⁴⁸ Kauno Kriminalinės policijos I skyriaus viršininko nutarimas, 1931-12-30. LCVA f. 378 ap. 3 b. 252 l. 3.

¹⁰⁴⁹ Apžiūrėjimo protokolas 1931-12-27, sąjungos būstinės Palangos 3. LCVA f. 378 ap. 3 b. 253 l. 2.

¹⁰⁵⁰ S. Čepulienė. *Profesų sąjunginis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius, 1964, p. 117.

profsąjungos ir 56 profrateliai, o juose buvo apie 490 narių. 1932 m. Kauno profgrupėse dirbo 39 komunistai, o legaliose profsąjungose – 3 komunistai¹⁰⁵¹. 1933-1934 m. komunistai A. Butkus, V. Lukoševičius, J. Bortkevičius bei Paliulis darbavosi Šoferių ir auto tarnautojų sąjungoje, o F. Bieliauskas įsitraukė į katalikiškos Darbo jaunimo sąjungos veiklą ir tapo Žaliakalnio skyriaus valdybos nariu¹⁰⁵². 1933 m. V-osios LKP konferencijos metu buvo iškeltas tikslas nelegalias profesines sąjungas paversti masinėmis¹⁰⁵³; 1934 m. ėmus uždarinėti likusias legalias profesines sąjungas, aktyviai steigtos nelegalios: 1934 m. rudenį „Adatos“ profesinė sąjunga turėjo 60 narių. Sąjunga rengė streikus, mitingus, pasitarimus. Taip pat įsisteigė nelegalios odininkų, dažytojų, tarnautojų profesinės organizacijos, komunistiniai rateliai veikė „Inkaro“ fabrike, „Kauno audiniuose“ ir kitur¹⁰⁵⁴.

1931-1934 m., ekonominės krizės metais, gan aktyviai veikė socialdemokratinė Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienyta profesinė sąjunga (toliau - LDTSPS). Ji rengė nemažai susirinkimų, kuriuose buvo svarstomi darbininkų reikalai, priiminėjo rezolucijas ir teikė pasiūlymus kaip būtų galima gerinti miestų darbininkų būklę. 1932 m. vasario 21 d. 14 val. „Hercelijos“ salėje (Ožėškienės g. 27) buvo šaukiamas Lietuvos darbininkų ir Tarnautojų suvienytos profesinės sąjungos visų Kauno skyrių narių susirinkimas. Jo metu šnekėta apie atlyginimų ir darbo dienų skaičiaus mažinimą¹⁰⁵⁵. Tą pačią dieną „Socialdemokrato“ redakcijoje (Donelaičio g. 55) vyko ir profesinės sąjungos II-ojo skyriaus (lentpjūvių darbininkų) susirinkimas¹⁰⁵⁶. Aptarus pagrindines problemas, su kuriomis susidūrė darbininkai, t. y. atleidinėjimai, algų mažinimai, LDTSPS priėmė rezoliuciją, kuria buvo reikalauta uždrausti darbdaviams mažinti darbo dienų skaičių, atlyginimus, įvesti socialinį draudimą, keičiant darbo sąlygas kuomet darbininkai su tuo nesutinka, išmokėti jiems kompensacijas, taip pat teikti nuolatinę pašalpą arba nuolatinį darbą bedarbiams¹⁰⁵⁷.

1932 m. kovo 13 d. LDTSPS rengė Kauno darbininkų susirinkimą. Jame skųstasi mažais statybų darbininkų atlyginimais ir buvo priimta Kauno miesto savivaldybės kanalizacijos, vandentiekio ir statybos skyrių darbininkų rezolucija. Ja reikalauta, kad viešieji darbai Kaune vyktų visais metų laikais, kad dienos atlyginimas būtų ne mažesnis nei 6 litai, kad žiemą būtų panaikinami akordiniai darbai (nes dirbant žiemą akordu, nepavykdavo uždirbti minimaliems poreikiams patenkinti reikalingų pinigų), kad vyresni nei 50 metų ir ligoti darbininkai gautų iš savivaldybės pašalpą, ne mažesnę nei 6 litai į dieną, kad Kauno miesto savivaldybė statytų

¹⁰⁵¹ S. Černiauskas. *Profsąjunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius, 1966. p. 31-32.

¹⁰⁵² Ten pat. p. 38-39.

¹⁰⁵³ A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1957, p. 104.

¹⁰⁵⁴ Ten pat, p. 106.

¹⁰⁵⁵ Visiems darbininkams ir tarnautojams. *Socialdemokratas*, 1932-02-20, p. 1.

¹⁰⁵⁶ Lentpjūvių darbininkams. *Socialdemokratas*, 1932-02-20, p. 1.

¹⁰⁵⁷ Kauno darbininkai stoja griežton kovon su darbdavių savivaliavimais. *Socialdemokratas*. 1932-02-27, p. 1.

pigius ir higienos reikalavimus atitinkančius butus, kad iš butų kolonijų būtų išskeldinti didesnius nei 200 litų per mėnesį atlyginimus gaunantys gyventojai, bei gyventojai, turintys nekilnojamo turto. Taip pat prašyta, kad savivaldybė apdraustų darbininkus nuo ligos, senatvės, invalidumo ir nelaimingų atsitikimų, o jei nelaimingo atsitikimo metu darbuotojas žūtų, tai jo šeima būtų išlaikoma savivaldybės lėšomis. Siūlyta, kad ilgiau dirbę darbininkai nebūtų keičiami naujais, o tie, kurie savivaldybės organizuojamuose darbuose dirbo ilgiau nei pusę metų, gautų apmokamų atostogų, švenčių priedus bei kompensaciją atleidžiant¹⁰⁵⁸.

Po susirinkimo, vykusio 1932 m. kovo 13 d., savo reikalavimus surašė ir lentpjūvių darbininkai. Susirinkime aptarti darbininkų reikalai ir padaryta išvada, kad „darbininkų gyvenimas diena po dienos sunkėja; visose lentpjūvėse mažinamas darbo atlyginimas ir darbo dienų skaičius, nors gaminių pardavimas ir kainos nėra sumažėję, o miško medžiaga yra atpigusi. <...> Darbdaviai nežiūri dirbtuvėse švaros. Daugely lentpjūvių darbininkai neturi kur nusiprausti, šalčio metu turi pietauti ant sniego. Darbininkai apgaulinėjami su atsiskaitymo knygutėmis, darbdaviai neįrašo į jas susitarimo sąlygų, ir tuo būdu, atleisdami darbininkus nuo darbo, neišmoka jiems kompensacijos. Iš teisėtų darbininkų reikalavimų darbo inspektoriai tik pasityčioja, žemesnis siunčia pas vyresnį, kol pagaliau darbininkams parodomos durys“¹⁰⁵⁹. Todėl lentpjūvių darbininkai reikalavo, kad nebūtų mažinami atlyginimai, darbo dienų skaičius, kad tvarkingai būtų vedamos atsiskaitymo knygelės, mokama už šventadienius, panaikinamas akordinis darbas ir įvedama 8 valandų darbo diena, įvedamas socialinis draudimas, mokamos priklausančios kompensacijos, šelpiami bedarbiai. Taip pat skatinta neiškeldinti darbo netekusių asmenų iš butų bei įregistruoti juos į ligonių kasas savivaldybės lėšomis. Reikalauta ir kruopštesnio darbo inspektorių darbo, o kad būtų užtikrintas nešališkumas, patikrinimuose prašyta leisti dalyvauti ir darbininkų atstovams¹⁰⁶⁰.

Kauno darbininkai savo padėties aptarti rinkosi ir 1932 m. gegužės mėnesį. Gegužės 8 d. vykusiuose susirinkimuose dalyvavo apie 600-700 žmonių. Tekstilės pramonės darbuotojai skundėsi atleidinėjimais, laiku nemokamais atlyginimais ir aiškino, jog „visas šiandieninis skurdas, vargas, kuris priseina iškęsti darbininkų klasei, yra kapitalistinės santvarkos pasekmė, todėl norint galutinai pašalinti tą vargą, reikalinga kovoti už naują visuomeninę santvarką – už socializmą“¹⁰⁶¹. Kadangi susirinkime buvo keliami politiniai klausimai, galima spėti, jog jame dalyvavo ir LKP atstovai. Tekstilės darbininkai ketino dalyvauti visuotiniame profesinių sąjungų suvažiavime, kuris turėjo vykti gegužės pabaigoje, ir į jį išrinko savo atstovus Kavaliauską, Apanavičienę, Jurevičių ir Miklaševičių. Tą pačią dieną susirinkę šoferiai ir

¹⁰⁵⁸ Mes reikalaujame darbo ir duonos! *Socialdemokratas*, 1932-03-19, p. 2.

¹⁰⁵⁹ Liet. Darb. Ir Tarn. Suv. Prof. sąjungos Kauno II skyriaus nutarimas. *Socialdemokratas*, 1932-03-26, p. 1.

¹⁰⁶⁰ Ten pat.

¹⁰⁶¹ Kauno darbininkų susirinkimai. *Socialdemokratas*, 1932-05-14, p. 2.

autobusų tarnautojai skundėsi savo profesine sąjunga, nes „ekonominiai šios profesijos darbininkų reikalais valdyba nelabai tesusirūpinusi, nes jai šie reikalai yra tik antraeiliai. <...> šoferiai yra vadovaujami asmenų, kurie patys yra gana gerai apsirūpinę, todėl vietoj rūpintis šoferių teisine ir medžiagine padėtimi, kalba apie įvairius menkos vertės reikalus. Ot, kaip įsigyti paradinę vėliavą, kaip surinkti visus tarnautojus nusifotografuoti ir t.t.“¹⁰⁶². Gegužės 20 d. dar sykį susirinkę apie 500 Kauno kanalizacijos, vandentiekio ir statybos darbininkų surašė savo reikalavimus miesto savivaldybei. Darbininkai siekė, kad Kaune gyvenantys būtų aprūpinti darbu, būtų keliami atlyginimai, iš darbo būtų atleisti asmenys, turintys kitos rūšies pragyvenimo šaltinį, už viešuosius darbus turėtų būti atsiskaitoma kaip už padenius, ne akordinius, kad senyvo amžiaus asmenys ir neįgalieji gautų pašalpas, bedarbiams būtų suteikti nemokami butai bei pašalpos, užtikrinamas pagarbus darbdavių elgesys su dirbančiais. Reikalauta, kad būtų atgal į darbus priimti atleistieji darbininkai ir apskritai būtų sustabdyti masiniai atleidinėjimai. Prašyta panaikinti savivaldybės darbininkų taupomąją kasą, grąžinti sumokėtus įnašus ir užtikrinti darbo vietas žiemos metu. Darbininkams buvo aktualu ir draudimas nepiliečiams tapti darbų rangovais, didesni atlyginimai dirbantiems pavojingomis sąlygomis, draudimas nuo nelaimingų atsitikimų ir sanatorijos Varėnoje plėtimas. Taip pat siūlyta išskaičiuoti mokesčių į ligonių kasas iš darbdavių bei valstybės bei į darbą priiminėti tik per profesines sąjungas¹⁰⁶³.

Veikiausiai dėl suaktyvėjusios profesinių sąjungų veiklos bei pagausėjusių streikų, darbo judėjimas 1932-1933 m. vėl imtas labiau varžyti. 1932 m. gegužės 21-22 dienomis Kaune turėjo vykti Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienytos profsąjungos skyrių atstovų suvažiavimas, tačiau jam leidimas neduotas¹⁰⁶⁴. Liepą pastarosios profsąjungos Kauno II skyriaus (lentpjūvių) valdybos narys Izidorius Aleksandravičius buvo nubaustas 500 litų bauda arba mėnesiu kalėjimo „už kurstymą darbininkų streikuoti ir visuomenės kiršinimą, gąsdinančių ir grasinančių gandų skleidimą“¹⁰⁶⁵. Rugsėjo 16 d. iš šios profesinės sąjungos Kauno VIII-ojo skyriaus už darbininkų provokavimą buvo pašalintas narys Jonas Jakučionas¹⁰⁶⁶. Dar vienas LDTSPS suvažiavimas buvo planuojamas 1933 m. rugsėjo 17 d., tačiau jam leidimas taip pat duotas nebuvo, nes manyta, kad jis gali sudaryti pavojų valstybės saugumui¹⁰⁶⁷.

Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienytoji profesinė sąjunga buvo socialdemokratinės krypties, taip pat aktyviai darbo judėjime reikėsi ir komunistai, tačiau 1932 m. Ukmergės profesiniame judėjime dalyvavo ir socialistai revoliucionieriai, nors vietinis profesinės sąjungos

¹⁰⁶² Kauno darbininkų susirinkimai. *Socialdemokratas*, 1932-05-14, p. 2.

¹⁰⁶³ Mes alkani ir badaujam! *Socialdemokratas*, 1932-05-28, p. 3.

¹⁰⁶⁴ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1932-05-28, p. 6.

¹⁰⁶⁵ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1932-07-23, p. 2.

¹⁰⁶⁶ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1932-08-20, p. 4.

¹⁰⁶⁷ Prof. sąjungų suvažiavimas neįvyks. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-09-16, p. 6.

skyrius 1932 m. balandžio 3 d. buvo įsteigtas socialdemokratų iniciatyva. Steigiamajame susirinkime dalyvavo apie 150 asmenų, iš kurių 95 įsirašė į sąjungą; skyriaus pirmininku išrinktas Kazlauskas, vicepirmininku – Abuojus, sekretoriumi Narkevičius, valdybos nariais – Cavilovas, Bagdanavičius, kandidatais – Gribulis ir Ivcevičius. Susirinkimą stebėjęs saugumo policijos agentas pažymėjo, jog jame dalyvavo ir socialistai revoliucionieriai su jų lydere Čiurlionyte, o į valdybą pateko jiems simpatizuojantys Bagdanavičius ir Ivcevičius¹⁰⁶⁸. Gegužės 8 d. Ukmergėje įsisteigė šoferių sekcija. Steigiamojo susirinkimo metu kalbėjęs vairuotojas Jurkūnas kvietė „organizuotis su kitais darbininkais ir kitais profesijos draugais“, tačiau dėl tokio išsireiškimo buvo pareikštas protestas ir siūlyta vadinti darbininkus ne „draugais“, o „broliais“, taip pat įsteigti ne LDTSPS sekciją, o atskirą profesinę sąjungą¹⁰⁶⁹. Galima daryti prielaidą, jog kalbėtojo panaudotas žodis „draugas“ užkliuvo dėl to, jog tai buvo įprastas kreipinys tarp komunistų, tuo tarpu „broliais“ vienas į kitą kreipėsi socialistai revoliucionieriai, kurių iniciatyva galbūt mėginta atsiriboti nuo socialdemokratų įtakos įkuriant prie LDTSPS nepriklausančią darbininkų organizaciją. „Broliais“ vieni į kitus kreipėsi ir JAV profesinių sąjungų nariai, todėl neatmestina galimybė, jog ši tradicija drauge su sugrįžusiais migrantais atkeliavo ir į Lietuvą.

Dėl politinių pažiūrų išsiskyrimo Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienytos profesinės sąjungos Ukmergės skyriaus veikla buvo komplikauta. Gegužės 15 d. sąjungos narės Čiurlionytės iniciatyva buvo surengta gegužinė, kurios dalyviai buvo pasipuošę raudonais popierėliais. Toks sprendimas sukėlė nepasitenkinimą tarp profesinės sąjungos narių: Gribulio teigimu, jei ši profesinė sąjunga bus politinė ir demonstruos su raudonomis vėliavomis, tai sąjungos nariams vietos bus paruoštos kalėjime, todėl skatino ekonominius, o ne politinius reikalais besirūpinančius darbininkus ištotti iš sąjungos. Tokį sprendimą šis darbininkas priėmė pirmasis: grąžino nario bilietą sakydamas, kad „kol valdyboje bus Kazlauskas ir sąjungos nariu Čiurlionytė su kompanija, tai aš tokioje sąjungoje negaliu būti“¹⁰⁷⁰. Nesutarimai vis augo ir rudenį profesinė sąjunga skilo į dvi dalis. Dėl skilimo spalio 7 d. buvo sušauktas susirinkimas, kuriame nutarta, jog skaldytis yra žalinga, todėl reikia rasti kompromisą ir dirbti drauge¹⁰⁷¹. Socialdemokratų iniciatyva buvo surengta daugiau susirinkimų, kuriuose kalbėta apie darbininkijos būklę bei profesinės sąjungos tikslus, siūlyta nepolitikuoti ir atskirti politiką nuo ekonominių reikalų¹⁰⁷², tačiau Ukmergės skyriaus veikla slopo. 1934 m. balandžio 8 d. vykusio

¹⁰⁶⁸ Agento Vilkas pranešimas, 1932-04-04. LCVA f. 378 ap. 3 b. 805 l. 1.

¹⁰⁶⁹ Agento Dalivis pranešimas, 1932-05-08. LCVA f. 378 ap. 3 b. 805 l. 3.

¹⁰⁷⁰ Agentūrinis pranešimas apie Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienytos profesinės sąjungos susirinkimą Ukmergėje 1932-05-16. LCVA f. 378 ap. 3 b. 805 l. 7.

¹⁰⁷¹ Agento Vilkas pranešimas, 1932-10-11 d. LCVA f. 378 ap. 3 b. 805 l. 14.

¹⁰⁷² Agentūrinis pranešimas apie Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienytos profesinės sąjungos Ukmergės skyriaus visuotinį susirinkimą, 1932-11-13. LCVA f. 378 ap. 3 b. 805 l. 18.

susirinkimo metu S. Paulauskas skaitė pranešimą apie Lietuvos darbininkų profesinį judėjimą, ir aiškino, jog „Lietuvoje profsąjunga yra apolitinė, jos nariu privalo būti kiekvienas darbininkas nežiūrint tautybės, tikybos ir politinio nusistatymo. Profsąjungos tikslas – kovoti tik už darbininkų ekonominį būvį. Su pavieniu darbininku niekas nesiskaito, o su organizuota darbininkų mase visi skaitosi. Kovojama ne tik dėl ekonomikos, bet užsiimama kultūrinė veikla – darbartiniu laiku darbininkai dirbę ištisą savaitę ir šeštadienį gavę atlyginimą eina į karčemas; profsąjungos narys galės pasiskaityti laikraščių, rengiami vakarėliai ir pasilinksminimai“¹⁰⁷³. Tačiau jau gegužės 30 d. saugumo policijos agentas pranešė, jog Ukmergės profesinės sąjungos veikimas visiškai susilpnėjo, joje iš 150 teliko 40 narių, kadangi darbininkai atratę nuo darbo judėjimo bei supranta, „kad dabar esančiomis sąlygomis Lietuvoje profesinė sąjunga darbininkams pagerinti nieko negali“¹⁰⁷⁴. Be to, tas pats agentas stebėdamas Ukmergės darbininkų nuotaikas informavo, jog *darbininkai neturi noro prisidėti ir remti profsąjungos skyrių. Didesnė dalis darbininkų pritaria Voldemaro vedamai politikai, darbininkai laukia ir mano, kad Voldemarui laimėjus greičiau pradėtų žydus pjauti ir vyti iš Lietuvos, ir tuomet darbininkų būklė pagerėtų. Tas pasireiškė ir kaimo gyventojų sluoksniuose, nepatenkinimas esama vyriausybe kad žydų nespaudžia, žydai Lietuvoje geriau jaučiasi kaip Palestinoje. <...> Kitas sluoksnis darbininkų komunistinio nusistatymo ir kairieji priešingi Voldemaro politikai, be to sako dabar gera proga būtų nuversti valdžią Lietuvoje darbininkams. Bet kadangi nesam organizuoti, todėl nieko ir negalim padaryt*¹⁰⁷⁵.

Ketvirtajame dešimtmetyje krizę išgyveno ir Darbo federacija. Iki perversmo buvusi krikščionių politinio bloko dalimi, ji nepasitraukė į opoziciją ir iki 1928 m. palaikė tautininkų režimą, balansuodama tarp darbininkiškos ir politinės organizacijos formų¹⁰⁷⁶. 1929-1931 m. Darbo Federacijos skyriai ėmė užsidarinėti, veikla nunyko, todėl jos vadovai nutarė persiorganizuoti: dalis LDF skyrių performuota į atskiras profesines sąjungas, o 1932 m. Darbo federacija atsisakė politinės veiklos bei darbininkų profesinių reikalų atstovavimo pasiskelbdama kultūrinę darbininkų organizaciją¹⁰⁷⁷. Politinė krikščionių darbininkų veikla persikėlė į 1932 m. kovo 4 d. įsteigtą Lietuvos darbo jaunimo sąjungą (toliau – LDJS). Ši organizacija neturėjo aiškios veiksmų programos, todėl jos narių nuomonės neretai išsiskirdavo: vieni kritikuodavo socializmą, tuo tarpu kiti save įvardindavo krikščionimis socialistais¹⁰⁷⁸. Toks organizacijos padrikumas palengvino komunistų veikimą jos viduje; nors kai kurie

¹⁰⁷³ Agento Vilkas pranešimas 1934-04-09 LCVA f. 378 ap. 3 b. 805 l. 34.

¹⁰⁷⁴ Agento Vilkas pranešimas, 1934-05-30 LCVA f. 378 ap. 3 b. 805 l. 37.

¹⁰⁷⁵ Agento Vilkas pranešimas 1934-06-14 LCVA f. 378 ap. 3 b. 805 l. 38.

¹⁰⁷⁶ A. Svarauskas. Lietuvos darbo federacijos nesutarimai su katalikų politine srove po 1926 m. perversmo. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. 31. Vilnius, 2008, p. 49-50.

¹⁰⁷⁷ Ten pat, p. 56-57.

¹⁰⁷⁸ Ten pat, p. 62.

komunistai manė, kad su religingumu reikia kovoti ir katalikiškose organizacijose dėl to savo veiklos neplėtoti, tačiau kiti laikėsi nuomonės, kad atsisakant veiklos katalikų darbininkų gretose būtų skaldoma darbininkijos vienybė. 1937 m. buvo priimta LKP rezoliucija, kuria nurodyta, jog veikimas katalikiškose organizacijose yra būtinas¹⁰⁷⁹. Nuo 1936 m. LDJS imta akyliau stebėti slaptųjų tarnybų; 1936 m. sausio 26 d. LDJS susirinkimą, kuriame dalyvavo apie 80 žmonių stebėjo valstybės saugumo agentas, užrašęs kas buvo kalbėta jo metu. Vienas iš LDJS lyderių Juozas Bernotas ragino Lietuvoje burti darbo jaunimą, skelbti karą bolševizmui ir eiti lietuvišku keliu – už darbą, valstybę ir jaunąją Lietuvą, stengtis, kad joje nebūtų skurdo ir būtų išspręstas socialinis ir ekonominis darbininkų klausimas. Skatinta nesidairyti į kitas šalis, vengti provokacijų, buvo pabrėžtas ir organizacijos nepolitiškumas. Be saugumo agentų susirinkime dalyvavo ir LKP veikėjai, mat kalbą atsistojo sakyti ir saugumui žinoma Tauba Solominaitė, kuri kalbėjo apie Lietuvos darbininkų išnaudojimą ir gyrė Sovietų sąjungą. Susirinkimo vadovai J. Paura ir J. Bernotas pastarosios kalbą pertraukė ir „liepė nutilti, nes čia ne vieta provokacijai“¹⁰⁸⁰. Organizacijos „mirties nuosprendžiu“ tapo 1936 m. birželį jos nario Antano Kranausko įvykdyta darbdavio žmogžudystė ir pačio savižudybė. A. Kranausko laidotuvės tapo didžiulio politinio streiko Kaune pretekstu; situaciją 1936 m. pabaigoje dar labiau pablogino ir kitos LDJS narės savižudybė, todėl 1936 m. gruodžio 23 d. Lietuvos darbo jaunimo sąjunga buvo uždaryta¹⁰⁸¹. Nuo 1934 m. veikė ir Lietuvos krikščionių darbininkų sąjunga, tačiau 1939 m. konstatuota, jog Lietuvos katalikiškos darbininkų organizacijos „dirbančiųjų interesų gynime ir viešajame gyvenime kiek didesnės reikšmės neturi“¹⁰⁸².

Profesinis darbininkų judėjimas Lietuvoje 1935-1940 m. buvo silpnas, profesinės sąjungos nedidelės¹⁰⁸³. Legalios profesinės sąjungos 4 dešimtmečio viduryje veiklos beveik nevykdė, bet aktyviai veikė ir augo pagrindinės komunistų vadovaujamos darbinikiškos organizacijos. Kovojant su stiprėjančia LKP įtaka profesinėse sąjungose, 1934 m. vasarą Lietuvoje buvo uždarytos ir legaliai veikusios socialdemokratinės profesinės sąjungos¹⁰⁸⁴, o 1936 m. ir toliau augant LKP įtakoje likusiose profsąjungose, uždarytos ir šios¹⁰⁸⁵. Vadovaujantis Italijos pavyzdžiu, darbo judėjimas ir jo organizavimas buvo perleidžiamas į valstybės rankas. 1934 m. vasario 18 d. buvo įsteigta Generalinė darbininkų atstovybė (toliau -

¹⁰⁷⁹ B. Sudavičius. *LKP kova už darbininkų klasės vienybę*. Vilnius, 1961, p. 40.

¹⁰⁸⁰ Pranešimas apie 1936-01-26 d. vykusį Lietuvos Darbo Jaunimo Sąjungos steigiamąjį susirinkimą. LCVA f. 402 ap. I bendrasis skyrius, b. 387 l. 85.

¹⁰⁸¹ A. Svarauskas. Lietuvos darbo federacijos nesutarimai su katalikų politine srove po 1926 m. perversmo. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. 31. Vilnius, 2008, p. 67.

¹⁰⁸² A. Jakobas. *Darbo apsaugos įstatymų raida Lietuvoje*. Kaunas, 1939, p. 61.

¹⁰⁸³ S. Černiauskas. *Profesijunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius, 1966, p. 49.

¹⁰⁸⁴ Ten pat, p. 39.

¹⁰⁸⁵ Ten pat, p. 43.

GDA)¹⁰⁸⁶. Ši organizacija buvo įsteigta „iš viršaus“, nepasitarus su veikusių darbininkų organizacijų atstovais, todėl ji sulaukė kritikos iš visų pusių: „Darbininkas“ rašė, jog ši organizacija „buvo sudaryta labai skubiai ir tik iš keliolikos dirbtuvių atstovų, kurie rūpinosi tik pramonės darbininkais“¹⁰⁸⁷. GDA įsteigimas sukėlė sąmyšį ir tarp komunistų: iš pradžių siūlyta šią organizaciją boikotuoti, bet jai įsitvirtinus, 1934 m. kovo 9 d. LKP CK priėmė rezoliuciją, kuria nurodė dėti visas pastangas, kad darbininkų atstovai paliktų GDA, tačiau taip pat ir dalyvauti jos rengiamuose susirinkimuose, ardyti jų tvarką ar perimti vadovavimą¹⁰⁸⁸.

Generalinė atstovybė turėjo tapti vienintele stipria tautine nepartine darbininkų organizacija. Pirmajame išleistame GDA leidinyje „Darbininkų atstovybės balsas“ organizacijos susikūrimas aiškintas tuo, jog per visą nepriklausomybės laikotarpį darbininkai neturėjo savo nuolatinės jungiančios organizacijos, o 1926 m. bandymas sujungti darbininkus į centro biurą nepavyko dėl nuolatinių ginčų. Lietuvos Darbininkų Susivienijimo Organizacijos Generalinė Atstovybė turėjo užpildyti šią spragą¹⁰⁸⁹. Organizacijos tikslai buvo: aprūpinti darbininkus ir tarnautoju darbu, kovoti su nedarbu, gerinti darbo ir atlyginimo sąlygas, darbo vietos higienos ir sanitarijos sąlygas, šelpti darbininkus nelaimėse, likviduoti konfliktus tarp darbdavių ir darbininkų, teikti projektus valdžiai darbininkų reikalais, organizuoti specialistų rengimą, rūpintis darbininkų švietimu steigiant mokyklas ir kursus suaugusiems, rūpintis teisine pagalba darbininkams, duoti nemokamas konsultacijas¹⁰⁹⁰.

Atstovybės vadovu išrinktas ilgametis darbo judėjimo aktyvus dalyvis Pranas Šulaitis, jos posėdžiuose dalyvavo darbo inspektorius Martynas Liutermoza, pateikęs artimiausią organizacijos darbų planą: GDA turėjo paruošti įstatymo projektą dėl algų ir kompensacijų išieškojimo skubos tvarka ar priverstinai, taip pat peržiūrėti darbininkų samdos, ligonių kasų, socialinio draudimo įstatymus. Nutarta labiau rūpintis viršvalandinio darbo priežiūra, atsiskaitymo knygelių tvarkingu išdavimu, sanitariniais įmonių patikrinimais, mokinių skaičiaus nustatymu, įsteigti pašalpų fondą, rinkti įmonių ir fabrių seniūnus, kurie palaikytų tiesioginį ryšį su darbininkų atstovybe, taip pat stengtis atpiginti miesto pramogas bei poilsį kurortuose, kad šios būtų prieinamesnės darbininkams¹⁰⁹¹. Vis dėlto Generalinė Darbininkų atstovybė buvo laikinas organas: 1935 m. spalį paskelbus Darbo Rūmų įstatymą¹⁰⁹², jie turėjo perimti GDA funkcijas ir tapti Lietuvos darbininkų atstovu¹⁰⁹³.

¹⁰⁸⁶ Ten pat, p. 50

¹⁰⁸⁷ Darbininkų atstovybės klausimu. *Darbininkas*, 1935-03-23, p. 1.

¹⁰⁸⁸ B. Sudavičius. *LKP kova už darbininkų klasės vienybę*. Vilnius, 1961, p. 36.

¹⁰⁸⁹ Mūsų žinios. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-05-01, p. 2.

¹⁰⁹⁰ Mūsų tikslai. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-05-01, p. 2.

¹⁰⁹¹ Lietuvos Darbininkų susiv. Organizacijos generalinės atstovybės posėdžiai. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-05-01, p. 5.

¹⁰⁹² Darbo rūmų įstatymas. *Įvyriausybės žinios*, Nr. 505-3505.

¹⁰⁹³ Darbo Rūmai greit pradės veikti. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1935-10-27, p. 1.

3. 4. 1. Darbo rūmų veikla

Uždarius nevalstybinės profesines sąjungas, Darbo Rūmai (toliau – DR) tapo pagrindine darbininkų interesais besirūpinančia institucija. Jos įsteigimas taip pat žymi ir laisvo, nepriklausomo organizuoto darbo judėjimo pabaigą, todėl itin išsamiai DR veikla šiame tyrime nagrinėjama nebus. Pagrindine Darbo Rūmų funkcija buvo nuomonės darbininkų reikalais pareiškimas, aktualių įstatymų projektų siūlymas, teisinių konsultacijų teikimas, darbininkų skundų nagrinėjimas¹⁰⁹⁴. Nuo 1937 m. kovo Darbo Rūmai pateikė eilę pasiūlymų, kurie turėjo padėti išvengti streikų ir kitų konfliktų: 1937 m. sausio 16 d. siūlyta priimti bendrą darbininkų samdos įstatymą, tų pačių metų kovą siūlyta visoje Lietuvoje įsteigti darbo biržas, o lapkritį – įsteigti darbo teismus. 1939 m. kovo 15 d. pateiktas pasiūlymas įvesti darbininkų taupymo programą, o balandžio 28 d. skatinta imtis priemonių, kad darbininkai būtų apsaugoti nuo masinių atleidimų iš darbo. Tačiau šie įstatymų projektai bei sumanymai liko neįgyvendinti, kas laikyta viena iš priežasčių, kodėl vis dar buvo dažni streikai ir kiti konfliktai¹⁰⁹⁵.

7 lentelė. Darbo Rūmų tarpininkavimas sprendžiant konfliktus¹⁰⁹⁶:

Metai	1937	1938	1939
Patarimų duota	8498	8674	Visų veiksmų atlikta vidutiniškai 30-50 proc. daugiau nei 1938 m.
Prašymų parašyta	6514	10 672	
Tarpininkauta įstaigose ir įmonėse	1910	506	
Atstovauta teismuose	163	224	

Darbo Rūmai aktyviai užsiėmė ir kultūrine veikla: steigė kultūros klubus, knygynus, bibliotekas, turėjo chorus, orkestrus, teatro sekcijas, šachmatininkų ir kitus būrelius, rengė gegužines, minėjimus ir kitas šventes:

¹⁰⁹⁴ S. Černiauskas. *Profsąjunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius, 1966, p. 52-53.

¹⁰⁹⁵ Darbo rūmų pirmininko P. Šulaičio pranešimas Vidaus reikalų ministrui, 1939-07-24. LCVA f. 389 ap. 1 b. 5 l. 2.

¹⁰⁹⁶ Parengta pagal: Kaip rūpinamasi dirbančiųjų reikalais. *Informacinis darbininkų ir tarnautojų iliustruotas kalendorius 1940 metams*. Darbo rūmai, 1939, p. 28.

8 lentelė. Darbo rūmų kultūrinė veikla¹⁰⁹⁷

Metai	1936	1937	1938	1939 (I pusmetis)	1939 (I pusmetis) talkos klubai
Lankytojų skaičius	175 000	350 452	330 712	182 203	47 661
Surengta paskaitų	100	295	384	156	31
Surengta vaidinimų	2	300	301	185	21
Surengta koncertų	30	34	162	68	4
Chorai	10	13	12	15	3
Chorų nariai	600	653	649	669	167
Orkestrai	8	12	9	5	3
Orkestrų nariai	250	451	155	144	26
Teatro sekcijos	7	13	13	13	5
Vaidintojai	170	443	325	375	122
Surengta ekskursijų	-	48	73	29	6

Nors Darbo Rūmų veiklos rezultatų statistika buvo neblogo, tačiau darbininkijos pasitikėjimo ši įstaiga taip ir neįgavo. Pripažinta, kad buvo sunku „nustatyti glaudų kontaktą tarp DR ir darbininkijos, sužadinti darbininkų tarpe glaudaus bendradarbiavimo su DR nuotaiką. Reikia, kad darbininkai ne tik lauktų iš D. Rūmų nuolatinio jų reikalais rūpinimosi, bet ir patys jiems padėtų, informuodami apie savo reikalus, darbo sąlygas ir t.t.“¹⁰⁹⁸ Teigta, jog „darbininkai būdami nuolatiniam kontakte su Darbo Rūmais tikriau gali apsaugoti savo teises. Dėl tokio kontakto nebuvimo kartais įvyksta net apgailėtini dalykai“¹⁰⁹⁹; darbininkų prašyta turėti kantrybės, kol jų reikalai bus apsvarstyti kompetetingų įstaigų, nes tuomet ir be streikų bus galima kažko pasiekti.

Darbo Rūmų pareigūnai rinko informaciją apie darbininkų padėtį ir kreipdavosi į atsakingas institucijas dėl jos pagerinimo, taip pat apie nuotaikas tarp darbininkų pranešinėjo Vidaus Reikalų Ministerijai, tačiau į DR pastabas reaguojama nebuvo. 1939 m. birželį Darbo Rūmų pirmininkas P. Šulaitis kreipėsi į VRM Darbo ir socialinės apsaugos departamento direktorių ir jį informavo, jog darbininkai skundėsi dėl to, jog darbdaviai nesilaiko darbo ir socialinės apsaugos įstatymų, taip pat prašė peržiūrėti jų uždarbių normas, kadangi pabrangus pragyvenimui, gaunamos algos nebepakako. Pasak P. Šulaičio, Darbo Rūmai pasigilinę į minėtus skundus nutarė, jog jie buvo pagrįsti ir siūlė imtis atitinkamų priemonių bei patenkinti

¹⁰⁹⁷ Parengta pagal: Kaip rūpinamasi dirbančiųjų reikalais. *Informacinis darbininkų ir tarnautojų iliustruotas kalendorius 1940 metams*. Darbo rūmai, 1939, p. 22.

¹⁰⁹⁸ Kaip rūpinamasi dirbančiųjų reikalais. *Informacinis darbininkų ir tarnautojų iliustruotas kalendorius 1940 metams*. Darbo rūmai, 1939, p. 25-26.

¹⁰⁹⁹ Kaip rūpinamasi dirbančiųjų reikalais. *Informacinis darbininkų ir tarnautojų iliustruotas kalendorius 1940 metams*. Darbo rūmai, 1939, p. 26.

darbininkų reikalavimus. Atsakingos įstaigos stengėsi tą padaryti, bet nesėkmingai, todėl darbininkų skundai nesiliovė, o galiausiai darbininkų nepasitenkinimas baigėsi streikais, todėl „kad ateity neįvyktų streikų ar rimtesnių konfliktų, turėtų būti tampresnis Darbo Rūmų bendradarbiavimas su darbo inspekcijomis ir darbo departamentu. Dabar kažkodėl Darbo Rūmai izoliuojami nuo darbo apsaugos įstatymų priežiūros ir siūlomi įstatymų projektai, sumanymai ir skundai laiku neimami dėmesin“¹¹⁰⁰.

Prasidėjęs karas dar labiau pablogino miestų darbininkų būklę, o viešuose renginiuose, diskusijose, mitinguose, padažnėjo komunistų pasisakymų¹¹⁰¹. 1940 m. kovą Darbo Rūmų direktorius Pranas Šulaitis kreipėsi į atsakingus VRM pareigūnus, išreikšdamas susirūpinimą, jog pastaruoju metu buvo gaunama labai daug darbininkų nusiskundimų dėl gyvenimo pabrangimo ir pasunkėjusia materialine būkle. Apsvarsčius prašymus, Darbo Rūmų valdyba prašė VRM pagreitinti atlyginimo pakėlimo klausimo išsprendimą, kadangi „atsižvelgimas į dirbančiųjų sunkią būklę įneštų didelę dozę rimties mūsų socialiniam gyvenimui, o taip pat užkirstų kelią svetimų gaivalų kiršinimams“¹¹⁰². Žinia, tolimesni Lietuvos istorijos įvykiai atsižvelgti į DR pasiūlymus nebeleido, todėl tik belieka spėlioti, ar anksčiau susirūpinus dirbančiųjų problemų sprendimų būtų pavykę konsoliduoti Lietuvos visuomenę.

Apžvelgus darbo judėjimo Lietuvoje raidą bei kryptis paaiškėjo, jog nors ir dauguma profesinių sąjungų kūrėsi pačių dirbančiųjų iniciatyva, įvairios politinės jėgos stebėjo jų veiklą, o kartais atvirai ar slapta ėmėsi ją koordinuoti. Miestų darbininkai ir tarnautojai įprastai nebuvo itin aktyvūs profesinių sąjungų nariai; jų veiklumas (pvz. nario mokesčio mokėjimas) buvo didesnis tuo metu, kai buvo susiduriama su daugiau problemų darbe, tačiau joms išsisprendus, narystė profesinėse sąjungose dažnai būdavo apleidžiama. Darbo judėjimas Lietuvoje netapo masiniu reiškiniu, taip pat nebuvo tarptautiškas. Dėl to profesinės sąjungos nevaicino svarbaus vaidmens ir dažniausiai negalėjo daryti įtakos valdžios sprendimams. Kita vertus, profesinėms sąjungoms pavyko gan sėkmingai imtis darbo konfliktų sprendimo, organizuoti savišalpą ir narių laisvalaikį.

¹¹⁰⁰ Darbo rūmų pirmininko Pr. Šulaičio pranešimai VRM, Darbo ir socialinės apsaugos departamento direktoriui apie darbininkų streikus ir jų keliamus reikalavimus, 1939-06-24. LCVA f. 389 ap. 1 b. 5 l. 1-3.

¹¹⁰¹ Darbo rūmų darbininkų socialinės-ekonominės sekcijos posėdžio protokolas, 1940-01-04. LCVA f. 389 ap. 1 b. 11 l. 1.

¹¹⁰² Darbo rūmų pranešimas Darbo ir socialinės apsaugos departamento direktoriui, 1940-03-19. LCVA f. 928 ap. 1 b. 1190 l. 18.

3. 5. Streikai Lietuvos miestuose 1919-1926 m.

Streikas kaip darbininkų kovos už savo būklės pagerinimą priemonė atsirado su industrializacija, kuomet cikliška vykdomi darbai sudarydavo progos sėkmingai vykdyti streikus. Streikai tapo įprasta darbo konflikto išraiška XIX amžiuje, o jų šaknimis buvo su sparčia pramonės pažanga nespėjanti paskui sekti atsilikusi socialinė sistema¹¹⁰³. Pirmasis streikas Lietuvoje datuojamas 1861 m. liepos 4-ąją dieną, kuomet sustreikavo Sankt Peterburgo-Varšuvos geležinkelį tiesę darbininkai: streiku reikalauta nemažinti atlyginimų. Nors šis streikas veikiausiai buvo gan chaotiškas ir organizuotas pavienių darbininkų, XIX a. pabaigoje siekiant didesnio streikų sėkmingumo, 1888 m. buvo įsteigtos pirmosios streikų kasos Lietuvoje¹¹⁰⁴.

Streikus 1919-1923 m. iššaukdavo išaugusios kainos bei atitinkamai nepadidėjusios algos, todėl miestų darbininkams pragyventi tapdavo itin sunku¹¹⁰⁵. Profesinės sąjungos tuo metu buvo pakankamai silpnos, todėl išsikrovoti geresnes darbo sąlygas buvo ganėtinai sunku. Darbininkams imant bruzdėti ir/ar streikuoti, kilusius darbo konfliktus spręsdavo Darbo inspektorius. Tačiau iš „Darbininko“ puslapių galime susidaryti įspūdį, jog inspektorius labiau rūpinosi valstybės ir darbdavių interesais, kadangi kilus streikams darbo inspektorius reiškė viltį, „kad bus susitaikyta ir darbas ilgam laikui nesustos“¹¹⁰⁶.

1921 m. apie augančias kainas bei profesinių sąjungų svarbą kovojant su prastėjančiu gyvenimo lygiu išsamiai rašė Marijampolės darbininkų profesinės sąjungos laikraštis „Profesiniai reikalai“: *maisto ir kitų reikalingiausių produktų kainos kyla diena į dienos. Kyla, nes šaly liuosai eina šmugelis. Javai, mėsa, gyvuliai plaukia užsienin, o iš užsienio vežama vyno, degtinės, alaus ir kitų svaigalų. Jei taip ilgiau bus, kraštas degtinėj papluks, o biednuomenė liks be duonos kąsnio. Nes jau ir dabar darbininkai niekaip negali galų su galais sudurti. O kasdien javai, bulvės vis brangsta. Tuo tarpu darbininkų uždarbis lieka tas pats. Dar gi jį darbdaviai, naudodamiesi nedarbu, mažina. Kad valdžia išgirstų biednuomenės balsą, ir, svarbiausia, su tuo balsu skaitytųsi, reikia, kad biednuomenė būtų susiorganizavus. <..> Visi darbininkai iki vienam turi susispiesti į savo tikrąsias profesines sąjungas. Profesinės sąjungos reikalaus, kad valdžia nustatytų reikalingiausiųjų produktų kainas ir pirkliais bei ūkininkams uždraustų tas kainas kelti. Ir valdžia, matydama kad darbininkai eina išvien, kad jie susiorganizavę ir sudaro jėgą, pildys jų reikalavimus*¹¹⁰⁷.

¹¹⁰³ *Strikes, wars and revolutions in an international perspective. Strike waves in the late nineteenth and early twentieth centuries.* ed. L. H. Haimson, Ch. Tilly. Cambridge University Press, 2002, p. 48.

¹¹⁰⁴ S. Čepulienė. *Profesijunginis judėjimas Lietuvoje.* Vilnius, 1964, p. 6.

¹¹⁰⁵ Darbininkų streikai ir milicija. *Socialdemokratas*, 1922-05-11, p. 1.

¹¹⁰⁶ Darbininkų reikalais. *Darbininkas*, 1922-03-19, p. 4.

¹¹⁰⁷ Brangenybė ir profesinės sąjungos. *Profesiniai reikalai.* Marijampolė, 1921 Nr. 1, p. 2-3.

Taigi matome, jog į profesines sąjungas skatinta burtis sprendžiant ekonominius sunkumus, kurie netgi nebūtinai susiję su darbovieta, o jų šaknys gali slypėti visos valstybės padėtyje bei ekonomikos politikoje. Vadinasi, profesinės sąjungos įprastai kūrėsi kaip darbininkų organizacijos, kėlusios ekonominius reikalavimus bei kitus, pvz. draudimo ligos ar nelaimės atveju, glaudžiai susijusius su miestų bei provincijos darbininkų būkle ir pragyvenimo lygiu. Susibūrę į profesines sąjungas, darbininkai galėjo gerinti savo ekonominę ir kultūrinę būklę įvairiais būdais, tačiau svarbiausiu ekonominės kovos būdu laikytas streikas. Tame pačiame Marijampolės darbininkų leidinyje streikas pristatytas kaip „darbininkų kovos egzaminas. Laimėtas streikas priduoda darbininkams ūpo, sustiprina jų vienybę, pakelia energiją, duoda didesnio savo jėgoms pasitikėjimo“¹¹⁰⁸. Tokiu atveju streikas buvo suvokiamas ir veikė ne tik kaip priemonė savo tikslams pasiekti, bet ir kaip darbininkiją vienijantis, solidarumą auginantis veiksnys. Lietuvoje dažnai kitos nei streikas darbininkų kovos priemonės naudojamos nebuvo, tačiau apie jas darbininkai buvo informuoti. 1924 m. periodiniame Spaudos darbininkų profesinės sąjungos leidinyje „Spaustuvininkas“ Antanas Baltrušaitis pristatė ir kitus būdus, kuriais darbininkai gali siekti savų tikslų. Vienas jų – sabotžas, t. y. slaptas darbo trukdymas. Tokį būdą pasak A. Baltrušaičio naudoja tie, kurie nedrįsta stoti į atvirą kovą su darbdaviu. Kita priemonė – boikotas, t. y. atsisakymas dirbti kieno nors užduotą darbą arba pirkti kieno nors prekes¹¹⁰⁹. Lietuviai darbininkai buvo supažindinti ir su dar vienu kovos būdu – „lebeliu“ [sic; angl. *label*] (šiandien tokią funkciją atlieka *Fair trade* ženklavimas): specialiu ženklu, kuriuo žymima produkcija, pagaminta įmonėse, kuriose darbininkai dirba trumpesnį laiką, gauna didesnes algas ir turi geresnes darbo sąlygas. Tokiu būdu darbininkai įsipareigoja pirkti tik tokiu ženklu pažymėtas prekes, todėl pramonininkai turėtų būti suinteresuoti pagerinti darbininkų sąlygas ir gauti teisę naudotis tokiu pačiu prekių ženklinimu¹¹¹⁰. Streikui tapus pačia dažniausia darbininkų kovos su darbdaviu priemone, vis dėlto ne visi profesiniame judėjime dalyvavę darbininkai laikėsi tos pačios nuomonės apie streikus: spaustuvininkų profesinės sąjungos leidinyje pasirodė ir straipsnių, kuriuose streikas laikytas darbininkų silpnybės išraiška¹¹¹¹. Tačiau net ir į streiką žiūrint kiek įtariau, visuomet buvo stengtasi streiką suplanuoti kuo geriau.

Norint užtikrinti streikų sėkmingumą, darbininkai mokyti jų rengimo subtilybių. Visų pirma, svarbiausia streiko sėkmės sąlyga įvardinta darbininkų vienybė: „kur stipri darbininkų prof. sąjunga, ten darbininkai visuomet streiką laimi, ten ir bendra darbininkų padėtis geresnė,

¹¹⁰⁸ Streikas. *Profesiniai reikalai*. Marijampolė, 1921 Nr. 1 p. 3.

¹¹⁰⁹ A. Baltrušaitis. Kai kurios darbininkų kovos priemonės. *Spaustuvininkas*, 1924, Nr. 9, p. 4.

¹¹¹⁰ *Profesinių sąjungų uždaviniai*. Voronežas, 1918, p. 12.

¹¹¹¹ Mūs reikalai. *Spaustuvininkas*, 1924 Nr. 9, p. 1.

nekaip tose vietose, kur nėra profesinių sąjungų, arba jos silpnai tegyvuoja¹¹¹². Prieš pradėdant streiką, darbininkai skatinti gerai pasiruošti, apsvarstyti, ar streiką galima laimėti ir jei kyla abejonių dėl pergalės, geriau streiko nė nepradėti, kadangi „pralaimėtas streikas duoda progos buržujui-darbdaviui dar stipriau užsisėsti ant darbininkų sprando“¹¹¹³. Streiko organizatoriai turėjo numatyti, kaip ilgai darbininkai galės streikuoti, kaip ilgai darbdavys perneš streiką, t. y. ar daug įmonėje numatyta darbo ir kokius patirtų nuostolius dėl streiko, taip pat įvertinti ir tai, ar neatsiras streiklaužių ir kokių bus imamos priemonių kovojant su streiklaužiais¹¹¹⁴. 1924 m. spaustuvinių leidinyje Pranas Remeikis pristatė streikų fondus: apžvelgė šią praktiką, gyvuojančią Latvijoje ir siūlė ją taikyti Lietuvoje. Spaustuvininkai streiko fondo neturėjo, tačiau jis laikytas reikalingu, mat tokiu atveju darbininkai galėtų būti iš anksto pasiruošę kovai už savo būklės pagerinimą¹¹¹⁵.

Po 1926 m. vasarą vykusio kartonažo darbininkų streiko, liepos 15 d. posėdžiauti susirinkę profesinių sąjungų atstovai Liepos penkioliktą profsąjungų susirinkimas apsvarstė Bekaros streiką ir aptarė svarbiausius streikų organizavimo klausimus. Nutarta, jog „kiekvieną streiką vedant reikia apsvarstyti jo padėtį visapusiškai ir radus progą laimėti, visuomet stengtis streiką baigti su laimėjimu, bet nevaryti streiko link „garbingo pralaimėjimo“, nes kiekvienas pralaimėjimas tuo metu kai galima bent kiek laimėti yra žalingas darbininkų judėjimui ir griaua pasitikėjimą profesinėmis sąjungomis“¹¹¹⁶, taip pat streiko metu profsąjungų valdybos įpareigotos palaikyti nuolatinius ryšius su streikuojančiais, rengti jų susirinkimus, kadangi kitu atveju gali sumenkėti pasitikėjimas streiko vadovybe, o pats streikas būti pralaimėtas¹¹¹⁷.

Veikiausiai atsižvelgiant į pastarojo susirinkimo pasiūlymus, 1926 m. rugsėjį „Socialdemokrato“ puslapiuose buvo paskelbti išsamūs patarimai kada ir kaip streikuoti. Streikas laikytas „galutine priemone ekonominėje kovoje su darbdaviu, todėl streiką reikia pradėti tik tuomet, kai jokios kitos išeities nėra“¹¹¹⁸. Prieš streiką reikėjo pasidomėti, ar darbininkai laikysis vieningai, taip pat parinkti tinkamą streiko laiką, t. y. darbų sezono metu ar įmonei turint terminuotą užsakymą. Nurodyta, kad streiką galima pradėti tik nutarus didžiąjai daliai atitinkamos įmonės darbininkų, o nutarus streikuoti, darbdaviui įteikiamų darbininkų reikalavimų nuorašus reikėjo atsiųsti Darbo inspektoriumi bei savo profesinės sąjungos centro valdybai. Paskelbus streiką reikėjo išleisti atsišaukimą, kuriame būtų nurodyta streiko priežastis ir kitų darbininkų prašoma nelaužyti streiko. Siekiant užtikrinti sklandžią streiko eigą, siūlyta

¹¹¹² Streikas. *Profesiniai reikalai*. Marijampolė, 1921 Nr. 1 p. 4.

¹¹¹³ Ten pat.

¹¹¹⁴ Ten pat, p. 4-5.

¹¹¹⁵ Pr. Remeikis. Ar mums reikalingas streiko fondas? *Spaustuvininkas*, 1924-01-10, Nr. 1, p. 34.

¹¹¹⁶ Raštelis prezidiumui. 1926-07-15. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 6 l. 40.

¹¹¹⁷ Ten pat.

¹¹¹⁸ Kada ir kaip streikuoti. *Socialdemokratas*, 1926-09-16, p. 2.

streiko metu rengti streikuojančių darbininkų susirinkimus, kuriuose būtų informuojama apie streiko eigą, o taip pat šias žinias suteikti ir profesinei sąjungai. Darbininkai skatinti vengti provokacijų ir skandalų, taip pat organizuoti sargybas, kurios prižiūrėtų, jog streikas nebūtų laužomas. Darbininkams priminta, jog streiko metu svarbu turėti streikų fondus, kurie galėtų materialiai sušelpsti streikuojančius darbininkus. Į streiko fondą darbininkai turėtų reguliariai mokėti įmokas, o kilus streikui į fondą aukoti kviečiami ir kiti darbininkai¹¹¹⁹.

Vienas pirmųjų plačiau aprašytų nepriklausomos Lietuvos streikų buvo Kaune 1919 m. rugsėjo 15-ąją įvykęs visuotinis streikas, kuriame dalyvavo apie 3000 žmonių darbininkų. Streikuojantieji reikalavo laiku mokėti atlyginimą, palikti padidintą atlygį dėl brangymečio, įstatymais nustatyti atlyginimo minimumą, uždrausti išvežti žaliavas, kad galėtų plėtotis vietinė pramonė, aktyviai kovoti su nedarbu, išleisti 8 valandų darbo dienos, darbininkų komiteto, draudimo ir medicinos pagalbos įstatymus, užtikrinti spaudos, žodžio, susirinkimų ir sąjungų laisvės, paleisti politinius kalinius bei sumokėti už streiko dienas. Streikas truko vos vieną dieną ir streikuojančių reikalavimai buvo patenkinti¹¹²⁰. Didžioji dalis keltų reikalavimų buvo ekonominiai ir socialiniai ir tik vienintelis – politinių kalinių paleidimas – turėjo politinį atspalvį. Politinių kalinių amnestija buvo dažnas Lietuvos Komunistų Partijos reikalavimas, todėl neatmetama galimybė, jog jos nariai dalyvavo streiko organizavime ar reikalavimų formulavime. Panašių įtarimų 1919 m. turėjo ir socialistai liaudininkai demokratai, rašę apie šį streiką: nors kelti reikalavimai buvo ekonominiai, tačiau buvo ir politinių, t. y. paleisti politinius kalinius. Juos esą kėlė į streiką įsijungę lenkų ir bolševikų „provokatoriai“, kurie mėgino pasinaudoti bloga darbininkų ekonomine padėtimi savo tikslams pasiekti¹¹²¹. Vadinasi, patys streikų dalyviai bei stebėtojai galėjo gan nesunkiai atskirti streikų pobūdį bei identifikuoti jų organizatorius ir dalyvius.

1919 m. lapkričio 8 d. streikavo centrinės karo dirbtuvės darbininkai ir reikalavo išmokėti algas už praeitą mėnesį. Iš pradžių dirbtuvės vedėjas pareiškė, kad dirbtuvė uždaroma, o darbininkai atleidžiami, tačiau lapkričio 11 d. darbininkams algos išmokėtos – dalis mokėta pinigais, dalis produktais – todėl darbininkai streiką baigė ir grįžo prie darbo¹¹²². Tų pačių metų rudenį Kaune taip pat streikavo moteriškų drabužių siuvėjai, su kurių beveik visais reikalavimais darbdaviai sutiko, tačiau atsisakė mokėti už streiko laiką, todėl streikas tęsėsi. Lapkričio 11 d. norėdami paremti savo ekonominius reikalavimus darbą sustabdė Kauno miesto gaisrininkai.

¹¹¹⁹ Kada ir kaip streikuoti. *Socialdemokratas*, 1926-09-16, p. 2.

¹¹²⁰ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1919-09-19, p. 2.

¹¹²¹ *Darbas*. 1919-09-24, p. 2.

¹¹²² Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1919-11-13, p. 2.

Taip pat panašiu metu visoje Lietuvoje sustreikavo apie 110 tipografijos rinkėjų – tokiu būdu reikalauta išmokėti vėlavusius atlyginimus¹¹²³. Pastarųjų streikų baigtis nėra žinoma.

Nuo 1919 m. lapkričio iki 1922 m. liepos Šiaulių apskrityje įvyko apie 40 ekonominio pobūdžio streikų. Dalis jų buvo gerai organizuoti ir baigėsi darbininkų pergale, tačiau dauguma jų pralaimėta dėl blogo organizavimo(si) arba dėl streikuojančių darbininkų areštų. „Profesinės žinios“ 1922 m. rašė, jog Šiauliuose „stoka geros darbininkų organizacijos nedavė galimybės atitinkamai pastatyti streikus, todėl ne visuomet darbininkams pavykdavo laimėti. Visos profsąjungos Šiaulių apskr. labai silpnos, net susirinkimų negali sukviesti“¹¹²⁴. Norint geriau suprasti streikų priežastis bei streikuojančių siekius, skirtingų sričių darbininkų streikai bus nagrinėjami atskirai.

3. 5. 1. Transporto darbininkų streikai

Gana dažnai 1919-1926 m. streikavo geležinkelių darbuotojai. 1919 m. spalio 6 d. streikavo Kauno siaurųjų geležinkelių darbininkai reikalaudami išmokėti algas (šio streiko baigtis neaiški)¹¹²⁵, o po mėnesio, lapkričio 7 d. streiką pradėjo Kauno geležinkelio dirbtuvės darbininkai. Keltas tas pats reikalavimas – išmokėti atlyginimą pinigais, tačiau sekančią dieną streikuojantieji sutiko priimti atlygį produktais ir streiką nutraukė¹¹²⁶. Bene masiškiausias Kauno geležinkelių streikas prasidėjo 1921 m. lapkričio 8 d. – streikavo apie 900 darbininkų, dirbusių Kauno depo plačiųjų ir siaurųjų geležinkelių dirbtuvėse bei Kauno rajono siauruosiuose geležinkeliuose. „Socialdemokrato“ teigimu, dar nuo vasaros darbininkai kreipėsi į įvairias atsakingas įstaigas, prašydami pagerinti jų būklę, buvo parengtas tam skirtas įstatymo projektas, tačiau lapkritį derybos nutrūko – Susisiekimo Ministras Ernestas Galvanauskas atsisakė lapkričio 7 d. susitikti su darbininkais, todėl sekančią dieną jie pradėjo streiką. Streikuojantys darbininkai reikalavo padidinti algą 200 proc., teikti nemokamą medicinos pagalbą sergančiam darbininkui ir jo šeimos nariams, išdirbusiems metus skirti dvi savaites apmokamų atostogų, išduoti malkų, leisti steigti profesines sąjungas ir nebausti už streikus, o už streiko dienas – apmokėti. Streiku darbininkams pavyko atkreipti dėmesį į savas problemas – jų atstovai buvo pakviesti deryboms į ministeriją. Derybų metu sutikta patenkinti dalį reikalavimų: įvesti apmokamas atostogas, nuo kitų metų teikti medicinos pagalbą, leisti veikti profesinėms sąjungoms, apmokėti už streiko laiką. Tačiau algas didinti atsisakyta ir vietoje to pasiūlyta steigti kooperatyvus, kuriems duotų 250 000 auksinų kreditą. Darbininkai su tokiomis sąlygomis

¹¹²³ CB plenumo posėdžio protokolas, 1919-11-10, Kaunas. LCVA f. 378 ap. 2 b. 7281 l. 24.

¹¹²⁴ Iš profesinio judėjimo. *Profesinės Žinios*, 1922-06-29, p. 7.

¹¹²⁵ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1919-10-09, p. 2.

¹¹²⁶ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1919-11-13, p. 2.

nesutiko, todėl ministras pranešė, jog visi streikuojantys darbininkai atleisti, o į jų vietą bus priimti nauji darbininkai¹¹²⁷. Vis dėlto lapkričio 24 d. buvo pranešta apie pasibaigusį streiką – abi pusės turėjo nusileisti: ministerija be ankstesnių pažadų sutiko padidinti atlyginimus, tiesa, tik 20-25 proc., todėl išliko nemaža tikimybė, jog geležinkelių darbininkai dėl algų didinimo streikuos ir ateityje¹¹²⁸.

1922 m. balandžio 26 d. įvyko visuotiniam geležinkelio tarnautojų profesinės sąjungos susirinkimui, kuriame dalyvavo apie 200 žmonių. Susirinkime nutarta gegužės 5 d. 11 val. paskelbti streiką keliant šiuos reikalavimus: prie algos pridėti 500 auksinų mėnesinį priedą, o už kiekvieną vaiką mokėti dar papildomai 100 auks., mokiniams prie algos pridėti 250 auks. priedą, taip pat pagal Vyriausybės nutarimą, tvarkingai išduoti produktus, suteikti medicininę pagalbą valstybės lėšomis tarnautojams ir jų šeimos nariams, o ligos metu mokėti pašalpas. Vis dėlto dėl būsimo streiko geležinkeliniai smarkiai nerimavo: kadangi susirinkime dalyvavo mažai atstovų, spėliota, jog dėl to prie streiko gali prisijungti ne visi Lietuvos geležinkelių darbuotojai, o „nepasisekęs streikas gali blogai atsiliepti į darbininkų organizacijos reikalus.“¹¹²⁹ Kaip ir buvo nutarta, Kaune sustreikavo padieniai plačiųjų geležinkelio dirbtuvių darbininkai (apie 400 žmonių), depo darbininkai (apie 230 žmonių), siaurųjų geležinkelių darbininkai (prie darbo liko 30 Šaulių sąjungos narių). Dalis darbininkų ėmėsi ieškoti naujo darbo, o streiko organizatoriai Vechtas, Logoskis ir Kozakevičius buvo suimti. Geležinkeliniai streikavo ir kituose miestuose: gegužės 6 d. streiką pradėjo Šiaulių depo padieniai darbininkai (apie 110 žmonių) ir dirbtuvių darbininkai (apie 300 žmonių). Etatiniai darbininkai prie streiko neprisidėjo, o iš streikuotojų suimti trys darbininkai, priklausę profesinei sąjungai. Siekiant išvengti neramumų, prie depo ir dirbtuvių buvo pastatyti kareiviai. Prie streiko prisijungė ir Radviliškio geležinkelių darbininkai (90 iš 150), tačiau gegužės 8 d. komendantui pareikalavus, geležinkeliniai grįžo prie darbo, taip pat pasielgė ir streikavę Kybartų depo darbininkai. Geležinkelių administracija su streikuojančiais darbininkais jokių derybų nevedė, gegužės 8 d. streiką nurodyta nutraukti, o jį organizavusi Geležinkelių darbininkų ir tarnautojų profesinė sąjunga su visais skyriais Lietuvos geležinkelių karo viršininko įsakymu buvo uždaryta kaip pavojinga valstybei ir visuomenei organizacija¹¹³⁰. Taigi, išsipildė didžiausios streiko organizatorių baimės – streikas ne tik kad nebuvo sėkmingas, bet ir dėl jo buvo uždaryta pati profesinė sąjunga. Analizuojant streiko eigą matyti, jog streikavo tik padieniai darbininkai. Vadinasi, streikas buvo ekonominio pobūdžio ir streikavo darbininkai, kuriems trūko darbo saugumo (angl. *job security*) ir stabilių, pragyvenimą užtikrinančių pajamų.

¹¹²⁷ Kauno gelžkeliečiai sustreikavo. *Socialdemokratas*, 1921-11-17, p. 2.

¹¹²⁸ Į gelžkeliečius-darbininkus. *Socialdemokratas*, 1921-11-24, p. 1.

¹¹²⁹ Daugiau rimtumo! *Socialdemokratas*, 1922-05-04, p. 2.

¹¹³⁰ Gelžkeliečių streikas. *Socialdemokratas*, 1922-05-18, p. 3.

Geležinkelių streiko pasekmes taisyti mėgino Seimo socialdemokratų frakcija, 1922 m. gegužės 8 d. pasiūlusi priimti interpeliaciją Vyriausybei¹¹³¹. Joje pabrėžtas ekonominis streiko pobūdis ir darbininkų kelti reikalavimai, t. y. algų pakėlimas, produktų teikimas, medicinos pagalbos suteikimas darbininkams ir jų šeimoms. Interpeliacijoje išsakytas nepritarimas valdžios organų pasirinktam streiko likvidavimo keliui, t. y. darbininkų atstovų suėmimui pirmosiomis streiko dienomis ir Geležinkelių darbininkų ir tarnautojų profesinė sąjungos uždarymui, kritikuotas streikuojančių darbininkų reikalavimų ignoravimas ir derybų vengimas. Interpeliaciją pasirašiusių Steigiamojo Seimo narių J. Pakalkos, V. Poželos, K. Bielinio, K. Venclauskio, S. Digrio, J. Daukšio, S. Kairio, E. Šukevičiaus, A. Povyliaus ir V. Čepinskio teigimu, „visas valdžios veikimas nukreiptas darbininkų ekonominės organizacijos panaikinimui, iššaukimui darbininkų nepasitenkinimo, taikant areštus, pašalinant iš darbo“¹¹³². Interpeliaciją norėta svarstyti skubos tvarka – tokį pasiūlymą palaikė liaudininkai, bet atmetė krikščionys demokratai bei Darbo Federacija, ir ji turėjo būti svarstoma gegužės 30 d., tačiau streikas pasibaigė anksčiau.

Nepavykus pateikti interpeliacijos, socialdemokratai drauge su kitomis profesinėmis sąjungomis gegužės 13 d. parašė pareiškimą valdžiai, kuriuo pateisino geležinkelių streiką kaip brangymečio ir sudėtingų materialinių darbininkų sąlygų išraišką. Lietuvoje galiojusi karo padėtis laikyta būdu atimti darbininkams ginti savo reikalus organizuotu kovos keliu, t. y. streikais. Buvo iškelti reikalavimai: streikų, susirinkimų, organizacijų ir spaudos laisvė, karo padėties panaikinimas, geležinkelių streiko likvidavimas patenkinant jų reikalavimus, areštuotų streiko dalyvių paleidimas ir profsąjungos išsaugojimas, maisto kainų ir maisto produktų eksporto normavimas, konfiskuotos profesinių sąjungų nuosavybės (knygų, anspaudų, butų ir kt.) grąžinimas. Valdžia įspėta, jog „jei Lietuvos darbininkams nepalengvės jų politinio ir materialinio gyvenimo sąlygos, jie bus verčiami kovos keliu ginti savo teises“¹¹³³. Pareiškimą pasirašė geležinkelių darbininkų ir tarnautojų profesinės sąjungos atstovas P. Jurevičius, „Adatos“ profesinės sąjungos atstovas J. Milinavičius, kepėjų profsąjungos atstovas Gavinis, Kauno miesto tarnautojų profsąjungos atstovas Mankevičius, statybos darbininkų profsąjungos atstovas Svolkinas, Mokytojų profsąjungos atstovas A. Tamošaitis, prekybos tarnautojų profsąjungos atstovas Portnovas, odos darbininkų profsąjungos atstovas Belopetravičius, spaustuvių darbininkų profsąjungos atstovas Mikalauskas, taip pat Kauno miesto tarybos darbininkų frakcijos narys J. Kubickis, Kauno LSDP atstovas J. Pakalka ir Steigiamojo Seimo

¹¹³¹ Interpeliacija valdžiai. *Profesinės žinios*, 1922-06-01, p. 1.

¹¹³² Ten pat, p. 2.

¹¹³³ Darbininkų organizacijų žygiai. *Profesinės žinios*, 1922-06-01, p. 3.

socialdemokratų frakcijos narys S. Kairys¹¹³⁴. Tokiu būdu buvo išreikštas solidarumas su streikuojančiais darbininkais.

Geležinkelių streikas baigėsi tik gegužės 25 d. Šiauliuose ir 26 d. Kaune; darbininkai sutiko dirbti Geležinkelių valdybos paskelbtomis sąlygomis. Dalis darbininkų reikalavimų vis dėlto buvo patenkinti: kiekvienai kategorijai pamatinė alga pakelta 2-3 auksiniais, vaikų turintiems darbininkams pridėtas 100 auksinų priedas už kiekvieną vaiką iki 14 metų, o vaikams iki 16 metų garantuotas nemokamas mokslas valstybinėse mokyklose. Pažadėta kuo daugiau padienių darbininkų pervesti į akordinius, taip pat akordiniams darbininkams mokėti premijas, nevilkinti maisto produktų išdavimo. Kita vertus, algos padidintos minimaliai ir jų dydis negarantavo oraus pragyvenimo, už streiko laiką mokėti atsisakyta, dalis streikavusių darbininkų nepriimti atgal į darbą, tačiau didžiausias smūgis streikavusiems geležinkeliečiams buvo profesinės sąjungos uždarymas¹¹³⁵.

Darbo sąlygomis nepatenkinti buvo ne tik geležinkelių tarnautojai, bet ir prekių stotyse dirbę krovikai. Kauno stotyje prekes į vagonus 1924 m. krovė apie 20 darbininkų, dalis jų gavo mėnesinį (~150 litų), kiti – dieninį atlyginimą (5 litai). Dėl mažų atlyginimų 1923 m. rudenį krovėjai sustreikavo, tačiau prie streiko prisijungė ne visi, o streikuojančių krovikų vietas užpildė bedarbiai. Dėl to streikas buvo pralaimėtas¹¹³⁶. 1925 m. bruzdėjo ir Šiaulių geležinkelio stoties krovėjai. Čia jų dirbo apie 100, dirbta 12-16 val. per dieną, įskaitant ir šventadienius, o mėnesinis krovėjų atlyginimas buvo apie 130 litų. Sausio 28 d. vyko LSDP inicijuotas krovikų susirinkimas, kuriuo metu nutarta reikalauti sumažinti darbo laiką iki 8 valandų, atlyginimą pakelti iki 300 litų/mėn., o už darbą švenčių dienomis mokėti dvigubai daugiau, taip pat apdrausti krovikus nelaimingo atsitikimo ar ligos atveju bei teikti medicinos pagalbą darbininkams ir jų šeimos nariams¹¹³⁷. Šiuos tikslus krovikai nutarė pasiekti vasario 5 d. paskelbdami streiką. Į krovikų vietą geležinkelių administracija planavo pasiųsti dirbti remonto darbininkus, bet pastarieji dirbti ir laužyti streiką atsisakė. Dėl to buvo atleisti 9 remonto darbininkai, keli jų buvo išdirbę po 6 metus¹¹³⁸.

1926 m. pavasarį Kaune „Auto“ bendrovės darbininkai ir tarnautojai įteikė darbdaviams savo reikalavimus: reguliariai išmokėti atlyginimus, duoti dvi savaites atostogų, mokėti švenčių priedą, paskirti gydytoją. Žymiosios *konkės* – arklinio tramvajaus darbininkai bei tarnautojai prisijungė prie kolegų ir savo darbdavių taip pat pareikalavo reguliariai mokėti algas, išmokėti švenčių priedus, duoti 2 savaites atostogų. Kadangi darbdaviai į derybas nesileido, balandžio 1-

¹¹³⁴ Darbininkų organizacijų žygiai. *Profesinės žinios*, 1922-06-01, p. 4.

¹¹³⁵ Pasibaigė geležinkelio darbininkų streikas. *Profesinės žinios*, 1922-06-01, p. 6.

¹¹³⁶ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-02-21, p. 3.

¹¹³⁷ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-02-12, p. 3.

¹¹³⁸ Ten pat, p. 4.

ąją 7 valandą ryto „Auto“ ir tramvajaus darbuotojai pradėjo streiką. Streikas truko 8 valandas ir buvo laimėtas: „Auto“ bendrovės darbininkai gavo 3 savaites atostogų, pažadėta išmokėti švenčių priedus, algą mokėti laiku, nemokamai teikti gydymo paslaugas. *Konkės* darbininkai ir tarnautojai sutarė dėl 2 savaičių metinių atostogų, švenčių priedo, reguliaraus algų mokėjimo bei nemokamų gydytojo paslaugų¹¹³⁹.

Tačiau „Auto“ bendrovėje po streiko ramu buvo tik mėnesį: dėl balandžio mėnesį sudarytos sutarties nesilaikymo darbininkai gegužės 9 d. dar sykį sustabdė darbą ir reikalavo pildyti sudarytą sutartį, atleistiems darbininkams išmokėti algas, kompensacijas, neišmokėtą švenčių priedą, o taip pat leisti darbininkų atstovams prižiūrėti algų išmokėjimo procesą¹¹⁴⁰. „Auto“ bendrovės valdyba nesutiko su darbininkų reikalavimais argumentuodama prasta bendrovės finansine padėtimi grasindami, jog net ir minimalios nuolaidos „skaudžiai atsilieps bendrovės likimui, o jei darbininkai kels didesnius reikalavimus, bendrovė žlugs ir tai dar skaudžiau atsilieps patiems darbininkams“¹¹⁴¹. Darbininkai su darbdavių pasiūlymais nesutiko ir iškėlė naujus reikalavimus: išmokėti darbininkams vėluojančias algas (1100 litų) ir šventpinigius, atleistiems darbininkams tučtuojau sumokėti neišmokėtas algas, kompensacijas, grąžinti užstatus, neatleidinėti darbininkų tol, kol bendrovė neturės lėšų algoms išmokėti, taip pat turėti iš trijų asmenų sudarytą darbininkų komitetą bei teisę kiekvienu metu prašyti pakeisti esamas darbo sąlygas¹¹⁴². Bendrovės valdyba nutarė eiti sau patogiausiu keliu ir ignoruoti darbininkų pasiūlymus bei baigti streiką nemokant už jo dienas, atleidžiant streikuojančius darbininkus ir į jų vietą priimant naujus darbuotojus¹¹⁴³.

Apibendrinant geležinkelių ir kelių transporto darbininkų ir tarnautojų streikus matome, jog geležinkeliečiai dėl ypatingos geležinkelių zonos padėties neturėjo palankių sąlygų kelti streikus, ir vykę streikai buvo pralaimėti. Vairuotojų ir autotarnautojų streikai nebuvo dažnas reiškinys, veikiausiai dėl to, jog vairuotojai įprastai nebuvo didelių įmonių samdomais darbuotojais, dalis dirbo savarankiškai.

3. 5. 2. Spaudos darbininkų streikai

Spaudos darbininkai savo reikalavimus pirmą kartą parėmė streiku 1919-aisiais metais, kai lapkričio 11 d. sustabdė Valstybės spaustuvės darbą ir pareikalavo išmokėti atlyginimus.

¹¹³⁹ Kauno „Auto“ bendrovės arklių tramvajaus darbininkų ir tarnautojų streikas. *Socialdemokratas*, 1926-04-08, p. 3.

¹¹⁴⁰ Pranešimas Kauno miesto Darbo inspektoriui. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 121 l. 12.

¹¹⁴¹ AB „Auto“ pranešimas Lietuvos metalo pramonės darbininkų profesinės sąjungos centro valdybai. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 121 l. 15.

¹¹⁴² Pranešimas „Auto“ bendrovės valdybai, 1926-05-09. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 121 l. 2.

¹¹⁴³ AB „Auto“ 1926-05-09 nutarimo nuorašas. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 121 l. 14.

Ministras Pirmininkas E. Galvanauskas į darbininkų reikalavimus atsakė grąsinimu uždaryti spaustuvę ir atleisti darbininkus, o darbininkai nenusileido ir reikalavo išmokėti atlyginimus už mėnesį į priekį – tai buvo numatyta įstatymuose¹¹⁴⁴. Kuo baigėsi šis konfliktas, nėra žinoma.

Spaudos darbininkai streikavo ne tik Kaune. 1921 m. kovo mėn. viduryje prasidėjo Šiaulių spaudos darbininkų streikas; pagrindinis darbininkų reikalavimas buvo atlyginimų pakėlimas. Įmonių savininkai vyko į Kauną ieškoti pamainos streikuojantiems darbininkams, kurie sutiktų laužyti streiką, todėl „Socialdemokratas“ ragino kauniečius spaudos darbininkus nevykti dirbti į Šiaulius¹¹⁴⁵. Tų pačių metų rugsėjo 5 d. paskelbtas streikas Šiauliuose veikusioje Fridmano ir Goco spaustuvėje. Jis kilo dėl to, kad buvo be priežasties atleistas darbininkas ir jam neišmokėta pagal kolektyvinę sutartį priklausiusi kompensacija¹¹⁴⁶. Pastarasis streikas – kitokio pobūdžio nei anksčiau aprašytieji: ši iššaukė ne žemi ir/ar ne laiku mokami atlyginimai ar socialinės/sveikatos apsaugos trūkumas, o darbininkiškas solidarumas. Kauno spaustuvių darbininkai 1921 m. lapkritį dėl pabrangusio gyvenimo taip pat kėlė reikalavimus darbdaviams: dirbantys privačiose spaustuvėse reikalavo padidinti algas 50 proc., nemažai spaustuvių ši reikalavimą patenkino, kitose darbdaviai siūlė algas didinti 25-50 proc., todėl derybos tęsėsi, o kai kurių spaustuvių darbininkai lapkričio 13 d. paskelbė streiką. Valstybės spaustuvės vedėjas sutiko pridėti tik 20 proc. atlyginimo, todėl derybos šioje spaustuvėje taip pat užtruko¹¹⁴⁷. Šis streikas tęsėsi net pusketvirtos savaitės ir baigėsi gruodžio 8 d. spaudos darbininkų pergale: išpildyti visi reikalavimai bei apmokėta už visą streiko laiką¹¹⁴⁸.

1922 m. rugpjūtį dėl žemų atlyginimų Kaune streikavo „Varpo“ spaustuvės darbininkai. Nors darbdaviai planavo paskelbti streikuojantiems darbininkams lokautą ir į jų vietas pasamdyti kitus, tačiau streikas buvo laimėtas: algos padidintos 30 proc., vadinasi, pirmos kategorijos darbininkas per savaitę galėjo uždirbti 1600 auksinų¹¹⁴⁹. Tačiau spaustuvės darbininkų gyvenimas nepagerėjo, kadangi 1923 m. vėl imta bruzdėti dėl algų pakėlimo: įvedus litą, algos apskaičiuotos itin mažos. Jos darbininkams reikalaujant buvo keliamos du kartus, tačiau vis tiek nepasiekė ikikarinio lygio. Tris mėnesius „Varpo“ darbininkai reikalavo padidinti algas 25 proc., tačiau į reikalavimus atsižvelgta nebuvo, todėl gegužės 28 d. 11 val. visi 35 spaustuvės darbininkai sustreikavo¹¹⁵⁰. Gegužės 30 d. tarpininkaujant darbo inspektoriui streikas

¹¹⁴⁴ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1919-11-13, p. 2.

¹¹⁴⁵ Pespėjimas. *Socialdemokratas*, 1921-03-17, p. 3.

¹¹⁴⁶ Spaudos darbininkų domei! *Socialdemokratas*, 1921-09-15, p. 3.

¹¹⁴⁷ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-11-17, p. 3.

¹¹⁴⁸ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-12-15, p. 3.

¹¹⁴⁹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1922-08-17, p. 3.

¹¹⁵⁰ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1923-05-31, p. 3.

buvo likviduotas. Jis baigėsi daline darbininkų pergale: algos buvo padidintos 10 proc., o už abi streiko dienas sumokėta¹¹⁵¹.

Šiaulių spaustuvių darbininkai akylai sekė įvykius Kaune, todėl žinodami apie keliamas algas Kauno spaustuvių darbininkams, to paties reikalavo ir Šiauliuose. 1923 m. vasario 13 d. streiką paskelbė Savičo ir Šumkausko spaustuvės darbininkai, reikalaudami mokėti tokią pat algą kaip ir kauniečiams darbininkams. Streikas truko pusantros dienos ir baigėsi darbininkų pergale: spaustuvės savininkai sutiko nuo vasario mokėti didesnę algą, tačiau darbininkai pareikalavo algų skirtumą išmokėti už sausio mėn., su kuo savininkai nesutiko. Todėl darbininkai sustreikavo dar sykį. Ginčas buvo išspręstas, o solidariai besilaikę spaustuvės darbininkai po pietų streiką nutraukė¹¹⁵². Dar sykį tos pačios dirbtuvės darbininkai sustreikavo 1924 m. vasario pabaigoje. Streikas truko dvi savaites ir baigėsi kovo 8 d., susitarus su darbdaviu dėl algos pakėlimo 12,5 proc. Už streiko dienas darbininkams buvo sumokėta¹¹⁵³.

Per 1923 m. spaustuvių darbininkų padėtis žymiai nepagerėjo, todėl metų pabaigoje imtasi aktyvesnių veiksmų: lapkričio 15 d. Kauno spaustuvių savininkams buvo įteikti reikalavimai padidinti atlyginimus 33 proc., tačiau darbdaviai reikalavimą ignoravo, todėl gruodžio 3 d. pradėtas streikas. Streike dalyvavo nemažai Kauno spaustuvių (Kuzmickio, Gurvičo, Mankino, Bako, Neimano, „Žydų balso“, „Raidės“, „Aido“ ir kt.). Streikas buvo laimėtas: skirtingose spaustuvėse nuo gruodžio 5 d. iki gruodžio 9 d. darbdaviai sutiko padidinti algas 25 proc.¹¹⁵⁴. Prie streiko neprisijungė Valstybės spaustuvė, kurios darbininkams buvo pažadėta duoti malkų ir Kalėdų priedą bei „Primos“ spaustuvė, kurioje raidžių rinkėjai uždirbo 95 litus į savaitę, kai kitose spaustuvėse alga buvo apie 77 litus¹¹⁵⁵. Šiam streikui vadovavo socialdemokratai. Verta pažymėti, jog saugumo agentų duomenimis, prie streiko neprisidėjusius darbininkus streikuojantieji pravardžiavo „davatkomis“¹¹⁵⁶. 1924 m. kovo 17 d. galiausiai sustreikavo ir Valstybės spaustuvės darbininkai, reikalaudami 25 proc. algos priedo. Darbininkų reikalavimai buvo patenkinti ir algos nuo kovo 15 d. mokėtos didesnės¹¹⁵⁷.

1924 m. spaudos darbininkai vis dar buvo nepatenkinti savo padėtimi, tačiau po anksčiau laimėtų streikų profesinis judėjimas buvo apsnūdęs. Pavasarį sustreikavo Beregovskio litografijos darbininkai, kuriems nebuvo pridėtas brangymečio priedas – po streiko 25 proc. priedą darbininkai gavo¹¹⁵⁸. „Varpo“ spaustuvėje po streiko priedą pridėjo tik profesinės

¹¹⁵¹ Naujienos. *Spaustuvininkas*, 1924, Nr. 5, p. 2.

¹¹⁵² J. Kairionis. Šiauliai. *Socialdemokratas*, 1923-02-22, p. 3.

¹¹⁵³ Darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1924, Nr. 5, p. 8.

¹¹⁵⁴ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1923-12-13, p. 3.

¹¹⁵⁵ Kauno spaustuvinių-ių streikas. *Spaustuvininkas*, 1924-01-10, p. 37.

¹¹⁵⁶ Agento Sapkauskas pranešimas, 1923-12-04. LCVA f. 378 ap. 2 b. 7287 l. 27.

¹¹⁵⁷ Darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1924-04-0, p. 8.

¹¹⁵⁸ Delegatų susirinkimo įspūdžiai. *Spaustuvininkas*, 1924 Nr. 6, p. 5.

sąjungos nariams. Mokiniai priedo negavo, jiems taip pat liko nesumokėta už streiko laiką¹¹⁵⁹. Vasarą dėl laiku nemokamų algų kai kurių Kauno spaustuvių darbininkai streikavo „itališkai“ (t. y. darbininkai pernelyg kruopščiai laikosi visų darbo vietos taisyklių ir visais įmanomais būdais lėtina darbą, neskelbdami streiko). Tik keturiose Kauno spaustuvėse darbininkai įteikė reikalavimus kelti atlyginimus, dvejų spaustuvių darbininkai buvo patenkinti savo gaunamais atlyginimais (vienoje I kategorijos darbininkas gaudavo 180 litų į savaitę, kitoje – 225 litus), tačiau kilus streikams, žadėjo palaikyti streikuojančius¹¹⁶⁰. 1924 m. liepos 7 d. Perelmano knygrišyklos darbininkai streiku pareikalavo 15 proc. algos priedo, sekančią dieną jų reikalavimai buvo patenkinti. Rugsjūčio 30 d. sustreikavo visi 10 Aronštamo litografijos dirbtuvės darbininkų, kadangi darbdavys nepatenkino reikalavimo laiku išmokėti algas, duoti atostogų ir 20 litų priedą už kiekvieną vaiką iki 14 metų amžiaus¹¹⁶¹.

1925 m. pradžioje Kaune buvo sušauktas posėdis, kurio metu spaustuvių savininkų atstovai („Varp“ atstovas Justas Klevinskas, spaustuvių savininkai Neimanas, Aranas Bakas ir Sokolovskienės bei Lano spaustuvių atstovas Gabrielius Lan) ir darbininkų atstovai (spaudos darbininkų profesinės sąjungos pirmininkas Kostas Markovas ir sekretorius Eugenijus Vicas) tarpininkaujant Darbo inspektoriui M. Liutermozai mėgino išspręsti konfliktą, t. y. streiką iššaukusį darbininkų reikalavimą padidinti algas 25 proc. Susirinkimo metu rastas kompromisas: visi Kauno miesto spaustuvių savininkai nuo 1924 m. gruodžio 15 d. pasižadėjo visiems darbininkams pakelti algas 20 proc., o taip pat susitarta iki 1925 m. vasario pirmosios aptarti ir pasirašyti kolektyvinę sutartį tarp spaustuvių savininkų ir profesinės sąjungos¹¹⁶².

Pastarasis susitarimas spaustuvių savininkų ramybę garantavo neilgam. 1925 m. gegužę dėl vėluojančių algų streikavo „Raidės“ spaustuvės darbuotojai¹¹⁶³, liepos 7 d. atostogų negavę sustreikavo Aronštamo litografijos darbininkai. Pastarasis streikas baigėsi sekančią dieną, darbdaviui pasižadėjus duoti atostogų¹¹⁶⁴. 1926 m. rugsjūtį „Raidės“ spaustuvės darbininkai rugsjūčio 4 d. nutarė rengti streiką ir pagalbos kreipėsi į Lietuvos spaudos darbininkų profesinę sąjungą, kuri nurodė, jog streikas negali būti pradėtas be streiko vedimui komisijos sutikimui, kadangi tokiu atveju profesinė sąjunga negali prisiimti jokios atsakomybės už streiką, o darbininkams patarta ateiti į pasitarimą su profsąjungiečiais¹¹⁶⁵. Rugsjūčio 14 d. tarp „Raidės“ spaustuvės darbininkų (atstovai Markovas, Marganavičius ir Skarbolis) ir „Raidės bendrovės atstovo Puodžiūno tarpininkaujant Spaudos darbuotojų profesinės sąjungos valdybos atstovui

¹¹⁵⁹ Darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1924 Nr. 6, p. 6.

¹¹⁶⁰ Antrasis delegatų susirinkimas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 7, p. 4.

¹¹⁶¹ Spaudos darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 7, p. 6-7.

¹¹⁶² Spaustuvininkai turės su darbdaviais kolektyvinę sutartį. *Socialdemokratas*, 1925-01-22, p. 4.

¹¹⁶³ „Raidės“ spaustuvėje. *Spaustuvininkas*, 1925 Nr. 2, p. 2.

¹¹⁶⁴ Spaudos darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1925 Nr. 3, p. 6.

¹¹⁶⁵ Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos valdybos pranešimas „Raidės“ spaustuvės darbininkams, 1926-08-02. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 120 l. 72.

Juškevičiui buvo sudaryta sutartis, kuri numatė, jog algos turi būti mokamos reguliariai kas dvi savaites, senoms skoloms išmokėti per savaitę turi būti sudaroma notaro patvirtinta sutartis. Nesilaikant šios sutarties, darbininkai įgijo teisę bet kada sustabdyti darbą ir dėl visų nesklandumų kaltę prisiimti turėjo „Raidės“ bendrovė¹¹⁶⁶. Panašu, jog darbdaviai sutarties nesilaikė, kadangi 1926 m. rugsėjo 7 d., kaip nurodo „Socialdemokratas“, dėl per žemų atlyginimų kilo streikas „Raidės“ spaustuvėje. Streikas likviduotas rugsėjo 9 d. ir darbininkai grįžo prie darbo¹¹⁶⁷, o 1926 m. lapkričio 11 d. streiką paskelbė ir Kauno knygrišiai – apie 40 streikavusių darbininkų reikalavo padidinti atlyginimą bei suteikti atostogas¹¹⁶⁸. Taigi, iki 1926 metų pabaigos spaudos darbininkų problemos išspręstos nebuvo.

Lietuvos miestuose veikusių kartonažo dirbtuvių darbininkai savo sąlygų pagerinimo ėmė siekti streikuodami tik 1925-aisiais. Spalio 15 d. streiką paskelbė Kaune veikusio brolių Feinbergų kartonažo fabriko darbininkai. Streikas truko porą valandų ir baigėsi darbininkų pergale – pasirašyta kolektyvinė sutartis, pagal kurią darbininkams pakelti atlyginimai, Spaudos darbininkų profesinei sąjungai patikėta surasti specialistą-pervedėją, o tokio per dvi savaites neradus Lietuvoje, duoti leidimą specialistą atsivežti iš užsienio. Metus išdirbusiems darbininkams duota 2 savaitės atostogų vasaros metu, išdirbusiems pusę metų – 1 savaitė. Darbininką atleidžiant išmokama kompensacija už nepanaudotas atostogų dienas. Kolektyvinė sutartis įpareigojo fabriko administraciją su darbininkais elgtis mandagiai, o darbininkus – klausyti administracijos, pildyti teisėtus jos reikalavimus ir sąžiningai dirbti. Medicinos pagalbą (išskyrus atvejus, kai darbininkai suserga venerinėmis ligomis) nemokamai teikė fabriko savininkai, mokėjo už vaistus ir ligos pašalpą. Uždrausta persekioti darbininkus, dalyvaujančius profesiniame judėjime bei atleidžiant darbininką apie tai informuoti jo atstovus. Profesinės sąjungos narius įsipareigota esant reikalui įsileisti į fabriką, o profesinė sąjunga pasižadėjo skatinti darbininkus dirbti sąžiningai ir nedaryti sabotažo¹¹⁶⁹.

1926 m. vasarą sustreikavo kartonažo dirbtuvių „Bekara“ darbininkai, kadangi jų savaitinis atlyginimas tesiekė 15-20 litų, o darbdavys nesutiko juos pakelti 60 proc. Streikas tęsėsi 4 savaites; liepos 17 d. tarpininkaujant darbo inspektoriui pradėtos derybos. Darbdavys sutiko pakelti algas 25 proc., sumokėti už 7 streiko dienas, duoti 2 savaites atostogų ir padenius darbininkus laikyti savaitiniais. Darbininkai nuo 60 proc. algų didinimo nusileido iki 30 proc., ir abiem pusėms susitarus, liepos 19 d. streikas baigtas¹¹⁷⁰.

¹¹⁶⁶ Sutartis, 1926-08-14. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 120 l. 73.

¹¹⁶⁷ Iš Lietuvos. *Socialdemokratas*, 1926-09-09, p. 3.

¹¹⁶⁸ Trumpai apie viską. *Socialdemokratas*. 1926-11-18, p. 1.

¹¹⁶⁹ Kartonažo darbininkų kova su darbdaviais. *Socialdemokratas*, 1925-10-22, p. 2.

¹¹⁷⁰ Darbo žmonių gyvenimas. *Kovos kelias*, 1926-07-25, p. 4.

Spaudos darbininkai streikavo gana dažnai – dažniausiai streikai kildavo dėl laiku nemokamų ar per mažų atlyginimų, kartais streikuose reikalauta ir kolektyvinės sutarties, sveikatos priežiūros paslaugų, atostogų. Šios srities darbininkų streikai dėl aukšto solidarumo pasižymėjo dideliu sėkmingumu.

3. 5. 3. Odos, tekstilės, avalynės ir drabužių pramonės darbininkų streikai

1921 m. sausio 11 d. prasidėjęs Kauno siuvėjų streikas nubrėžė gaires pageidautinoms siuvėjų darbo sąlygoms: streikuojantys siuvėjai per profesinę sąjungą „Adata“ įteikė siuvyklų savininkams reikalavimų sąrašą. Siuvėjai pageidavo, jog nuo sausio 10 d. Kauno siuvyklose būtų įvestas savaitinis darbas su nustatytu tarifu (I kategorijos darbininko alga 400 auks./sav., II kat. - 350, III – 250, IV – 150 auksinų per savaitę), įvesta 8 valandų darbo diena su 1,5 val. pietų pertraukai, darbininkai būtų samdomi ir atleidžiami tik per profesinę sąjungą, darbininkai neturėtų būti atleidžiami be rimtos priežasties, o to nesilaikant – atleistam darbininkui turi būti išmokama 2 sav. kompensacija. Visi darbininkai turėjo gauti algą už šventines dienas, krikščionys ir žydai darbininkai turėjo būti atleidžiami kartą per savaitę savo šventėms; sergantys darbininkai pristatę pažymą turėjo gauti iki 2 sav. atlyginimą, o streikuojantiems darbininkams turėjo būti atlyginta už visą streiko laiką. Reikalauta pagerinti ir sąlygas dirbtuvėse: visi profesinės sąjungos nariai turėjo gauti atsiskaitymo knygelę, visose dirbtuvėse reikalauta tvarkingų įrankių bei norėta uždrausti imtis darbą į namus. Streiko baigtis buvo miglota: siuvyklų savininkai paskelbė, kad streikas baigtas ir darbininkai sutiko dirbti senomis sąlygomis, nors „Socialdemokratas“ rašė, kad streikas tęsėsi ir toliau¹¹⁷¹.

Tekstilės ir linų apdirbimo fabrikų darbininkai, nors ir dirbo prastomis sąlygomis, streikavo nedažnai. 1924 m. liepos 9 d. reikalaudami padidinti atlyginimą sustreikavo apie 100 Kauno „Drobės“ fabriko darbininkų. Streikas tęsėsi iki liepos 21 dienos, tačiau buvo pralaimėtas, kadangi atsirado pašalinių asmenų, sutikusių dirbti vietoje streikuojančių darbininkų. Streiko metu „Drobės“ darbininkus kvietėsi policija apklausoms, o po streiko du fabriko darbininkai buvo atleisti. Vienas atleistųjų kreipėsi į Darbo inspektorių dėl neteisėto atleidimo, tačiau „Socialdemokrato“ duomenimis, pagalbos nesulaukė¹¹⁷². Valstybės saugumo policijos duomenimis, streiką organizavo Jonas Bubonas, Mikas Kriaunevičius, Juozas Kuplianskas, Aleksandras Egorovas, prie organizavimo taip pat prisidėjo Juozas Nekrašas, Pranas Žukas, Antanina Pilaitytė, Boleslavas Ruskaika, Vladas Kavaliauskas, Jonas Pavlovičius, Aleksandras Bučys, Robert Perle, Stasys Butkevičius, Juozas Sikiraitis, Jonas Augulis, Bučius ir

¹¹⁷¹ Siuvėjų streikas. *Socialdemokratas*, 1921-02-10, p. 3.

¹¹⁷² Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-07-24, p. 3-4.

Kablenksis¹¹⁷³. Streike dalyvavę J. Bobonas ir Babkauskas [veikiausiai pastarieji ir buvo atleisti – U. M. A.] buvo komunistinių pažiūrų. Kadangi streike kelti reikalavimai, t. y. padidinti atlyginimus 50 proc. įvertinti kaip neįgyvendinami, nutarta, jog streikas buvo politinio, o ne ekonominio pobūdžio. Be to, streiką stebėjęs agentas pažymėjo, jog „Babkauskas agituoja B[olševikų] K[omunistų] naudai ir darbo metu dainuoja politines dainas, kas labai erzina darbininkų ūpą“¹¹⁷⁴. Tai vienas iš streikų, kurio organizavimu įtarti LKP simpatikai ir kuris pasibaigė pralaimėjimu.

1924 m. rudenį vieną dieną streikavo Šifro Melchiker moteriškų rūbų siuvyklos darbininkai. Darbininkai kėlė ekonominius reikalavimus, tačiau jie patenkinti nebuvo¹¹⁷⁵. 1926 m. birželio 30 dėl darbininkų atleidinėjimo sustreikavo Šančiuose veikusi linų apdirbimo dirbtuvė „Kabla“. Streikuojantys darbininkai pareikalavo grąžinti 17 atleistų darbininkų į darbą ir neatleisti planuojamų 43, duoti 2 savaites atostogų, darbininkus priimti ir atleisti tik per profesinę sąjungą, teikti medicininę pagalbą. Liepos 3 d. dirbtuvių savininkai iškvietė policiją, kuri sumušė dirbtuvę saugojusias moteris. Liepos 6 d. darbdaviai sutiko su visais reikalavimais išskyrus pirmuosius, susijusius su darbininkų atleidimu, todėl streikas tęsėsi¹¹⁷⁶ ir galiausiai buvo laimėtas tik dalinai¹¹⁷⁷.

Ilgą laiką odos pramonės centru buvę Šiauliai dažnai sulaukdavo šios srities darbininkų streikų. Pastarųjų reikalavimai taip pat buvo ekonominio pobūdžio. Pirmaisiais nepriklausomybės metais išsamesnių duomenų apie Šiaulių odos pramonės darbininkų streikus aptikti nepavyko; Frenkelio fabriko darbininkai buvo sustreikavę 7 kartus, tačiau visi streikai baigėsi pralaimėjimu, o Choronzickio dirbtuvėse rengti streikai buvo laimėti. 1925-1926 m. streikuota itin dažnai. 1924 m. odos pramonė susidūrė su ekonominiais sunkumais, todėl nemažai darbininkų liko be darbo, o likusiems dirbti sumažinti atlyginimai bei atimti maisto ir kitų produktų priedai. Vis dėlto dėl didelio bedarbių skaičiaus streikų ar kitų bruzdėjimų tarp odos darbininkų nebuvo tikimasi¹¹⁷⁸.

Prie odos darbininkų streikų organizavimo Šiauliuose prisidėjo socialdemokratų partijos atstovai, dominavę miesto taryboje, bei socialdemokratinės krypties profesinės sąjungos. Partijos organo teigimu, ankstesniems streikams vadovavo komunistai, todėl jie buvo pralaimimi¹¹⁷⁹. 1925 m. sausio 27 d. LSDP surengė Frenkelio odos fabriko darbininkų susirinkimą, kuriame jų dalyvavo net ~150. Susirinkime apsvaistytos algos bei darbo sąlygos:

¹¹⁷³ Agentūrinis pranešimas. LCVA f. 378 ap. 2 b. 7287 l. 3.

¹¹⁷⁴ Agentūrinis pranešimas. LCVA f. 378 ap. 2 b. 7287 l. 2.

¹¹⁷⁵ Agento Kalvis pranešimas, 1924-11-04. LCVA f. 378 ap. 2 b. 7287 l. 22.

¹¹⁷⁶ Streikas Šančiuose. *Kovos kelias*, 1926-07-11, p. 1.

¹¹⁷⁷ Trumpai apie viską. *Socialdemokratas*, 1926-08-05, p. 1.

¹¹⁷⁸ J. Kairionis. Odininkų streikas Šiauliuose, *Socialdemokratas*, 1925-02-26, p. 2.

¹¹⁷⁹ Ten pat.

iki 1924 m. rudens darbininkai gaudavo ne tik algą pinigais, bet ir maisto produktų, tačiau daliai darbininkų maisto priedas buvo panaikintas, todėl nutarta reikalauti jį grąžinti, o taip pat apskaičiuoti pageidautini atlyginimai: I kategorijos darbininkas turėjo uždirbti 10 litų dienai, II kategorijos – 9 litus, III – 8, padieniai darbininkai turėjo gauti 7,5 lito, moterys ir vaikai – po 5 litus į dieną. Kiekvienas darbininkas turėjo gauti 20 litų mėnesinį priedą malkoms, taip pat per metus gauti 4 poras naginių bei klumpių, o maisto produktai turėjo būti išduodami visiems darbininkams. Pastarieji reikalavimai buvo įteikti darbdaviams sausio 27 d. ir turėjo būti patenkinti per parą. Darbdaviai reikalavimų nepatenkino, todėl sausio 28 d. 12 val. ryto pradėtas streikas. Vasario 1 d. prie streiko prisijungė Choronzickio odų dirbtuvės darbininkai¹¹⁸⁰, įteikę darbdaviui panašius reikalavimus – padidinti algą, duoti maisto produktų, panaikinti akordinį darbą. Vasario 6 d. susitreikavo Nuroko ir Faino odų dirbtuvių darbininkai, įteikę darbdaviams tokius pačius reikalavimus¹¹⁸¹.

Siekiant užtikrinti sklandžią streiko eigą, buvo sudaryti streikų komitetai. Frenkelio fabrike jo nariais tapo Gureckis, Balbačinskas, Gužauskas, Bačiūnas, Savickis, Vaičiulis, Volpertas, Krumklis, Chinas, Poslovas, Masalskis, Pleskrinas, Choronzickio dirbtuvėse – Glinskis, Šabonas, Vinickis, Radavičius, Žilinskis, Stasevičius, Nuroko – Šukys, Urbietis, Stonis, Lapciovas, Gasparavičius, Svirskis, Faino – Bemūlis, A. Vilčiauskas, Barauskas ir Normantas. Kasdien streikuojantys darbininkai darė susirinkimus Šiaulių darbininkų klube¹¹⁸². Streikuojančius darbininkus palaikė ir vežikų artelė, atsisakiusi vežti žaliavas iš stoties į dirbtuves bei gaminius iš dirbtuvių į stotį¹¹⁸³.

Streikas Frenkelio fabrike užsitęsė daugiau nei dvi savaites, kadangi darbdavys siūlė darbininkams nepriimtinas sąlygas¹¹⁸⁴, todėl streikuojantys darbininkai net nesutiko pradėti derybų. Darbdaviai turėjo nusileisti ir pakviesti darbininkų atstovus deryboms, kurios buvo pradėtos vasario 14 d. ir tęsėsi kelias dienas. Derybose dalyvavo ne tik darbininkų bei darbdavių atstovai, darbo inspektorius, bet ir darbdavių pasikviestas policijos atstovas. „Socialdemokrato“ korespondento teigimu, „policijos vadas korektiškiau elgėsi nei darbo inspektorius. Pastarasis aiškiai palaikė darbdavių pusę, tuo tarpu policijos vadas laikėsi bešališkai“¹¹⁸⁵. Vasario viduryje Frenkelio ir Choronzickio fabrikuose streikas buvo laimėtas, tačiau Nuroko ir Faino dirbtuvėje užsitęsė kiek ilgiau¹¹⁸⁶.

¹¹⁸⁰ Mūsų žinios, *Socialdemokratas*, 1925-02-05, p. 3.

¹¹⁸¹ Mūsų žinios, *Socialdemokratas*, 1925-02-12, p. 4.

¹¹⁸² J. Kairionis. Odininkų streikas Šiauliuose, *Socialdemokratas*, 1925-02-26, p. 2.

¹¹⁸³ Ten pat, p. 3

¹¹⁸⁴ Mūsų žinios, *Socialdemokratas*, 1925-02-12, p. 4.

¹¹⁸⁵ J. Kairionis. Odininkų streikas Šiauliuose, *Socialdemokratas*, 1925-02-26, p. 3

¹¹⁸⁶ Mūsų žinios, *Socialdemokratas*, 1925-02-19, p. 3.

Iki laimėto streiko Frenkelio fabriko darbininkai vyrai per dieną uždirbdavo 5-8,5 litus, moterys – 3 litus, o streiku iškovotas aukštesnis atlyginimas, t. y. vyrams 6,5-10 litų per dieną, moterims – 4 litai. Taip pat prie atlyginimo išduotas maistas: 3 pūdai¹¹⁸⁷ ruginių, 2 pūdai kvietinių miltų, 3 svarai¹¹⁸⁸ cukraus, suteikiama 13 litų pašalpa malkoms įsigyti bei duodamos 3 poros naginių. Susitarta ir dėl viršvalandžių apmokėjimo: pirmosios dvi valandos apmokamos 1,5 karto didesniu tarifu, vėlesnės dvigubai. Panaikintas akordinis darbas ir visi darbuotojai pasamdyti kaip savaitiniai. Choronzickio dirbtuvių darbininkams po streiko atlyginimai padidinti 1 litu, taip mažiausia alga siekė 4 litus dienai, didžiausia – 9,5 litus. Pažadėta visiems išduoti maisto produktus, kuriuos iki tol gaudavo tik ilgiau dirbantys darbininkai, malkoms įsigyti duoti ne 8, o 13 litų mėnesiai. Darbininkams taip pat išduota medžiaga batams pasisiūti. Tą patį išsikovojo ir Nuroko dirbtuvių darbininkai, o Faino odų dirbtuvės darbininkų laimėjimas skyrėsi taip pat nedaug – tarp pažadėto išduoti maisto miltų kiekis buvo pūdu mažesnis. Be to, visiems streikavusiems darbininkams sumokėta už streiko laiką, todėl streiką reiktų laikyti itin puikiai pavykšiu. Vienintelė didesnė problema, su kuria susidūrė streikavę darbininkai – streiko fondo trūkumas, todėl streiko metu kai kurie darbininkai patyrė finansinių sunkumų¹¹⁸⁹.

1925 m. streikavo ne tik Šiaulių, bet ir Kauno odos pramonės įmonių darbininkai: birželio 9 d. Kaune prasidėjo Falkovskio odos dirbtuvės paruošėjų skyriaus darbininkų streikas. Streiko priežastimi buvo ne ekonominiai darbininkų reikalavimai, o profesinis solidarumas: tokiu būdu reikalauta priimti atgal į darbą atleistus du darbininkus, kurių atleidimo priežastimi buvo aktyvus dalyvavimas profesinės sąjungos veikloje¹¹⁹⁰. Birželio 16 d. sušauktas Kauno odininkų profesinės sąjungos susirinkimas, kuriame dalyvavo virš šimto narių. Susirinkimas nutarė paskelbti streiką ir kituose Falkovskio fabriko skyriuose, jei nebus patenkinti streikavusių darbininkų reikalavimai¹¹⁹¹. 1926 m. rugpjūčio 23 d. sustreikavo Rudnickio batų dirbtuvės Alytuje darbininkai. Streikas kilo dėl vieno atleisto darbininko. „Socialdemokrato“ duomenimis, tai buvo pirmasis streikas Alytuje¹¹⁹². 1926 m. Vasario 22 d. Kaune sustreikavo 60 darbininkų, dirbusių guminių paltų fabrike „Genteman“. Streikas kilo dėl blogo darbdavio elgesio su darbininkais. Sustreikavę darbininkai reikalavo priimti atgal į darbą be priežasties atleistus 15 darbininkų, ateityje darbininkus priimti ir atleisti tik per profesinę sąjungą, taip pat per ją spręsti visus išylančius konfliktus, užtikrinti, jog darbdaviai mandagiai elgtųsi su darbininkais (o taip pat ir darbininkai su darbdaviais). Visiems atleistiesiems reikalauta mokėti kompensacijas, apmokėti šventines dienas, laikytis 8 valandų darbo įstatymo, už viršvalandžius mokėti 50 proc.

¹¹⁸⁷ 1 pūdas – apytiksliai 16 kilogramų.

¹¹⁸⁸ 1 svaras – apytiksliai 0,45 kilogramo

¹¹⁸⁹ J. Kairionis. Odininkų streikas Šiauliuose, *Socialdemokratas*, 1925-02-26, p. 3

¹¹⁹⁰ Mūsų žinios, *Socialdemokratas*, 1925-06-18, p. 3.

¹¹⁹¹ Mūsų žinios, *Socialdemokratas*, 1925-06-25, p. 2.

¹¹⁹² Mūsų žinios. *Socialdemokratas*. 1926-09-09, p. 4.

daugiau, atlyginimus mokėti pagal kategorijas ir kelti augant kainoms, darbą paskirstyti pasitarus su darbininkų atstovais, panaikinti akordinį darbą ir vieną savaitę išdirbusį darbininką laikyti etatiniu¹¹⁹³. Streiko baigtis nėra žinoma.

Nors 1925 m. vasarį Šiaulių odos pramonės darbininkai streikuodami išsikovojo geresnes darbo sąlygas ir geresnius atlyginimus, jais pasitenkinta neilgam. 1926 m. birželio 28 d. sustreikavo daugiau nei 300 odos darbininkų iš „Bato“, Frenkelio, Nuroko, Chorondžickio ir kitų dirbtuvių. Streikas „Socialdemokrato“ korespondento teigimu kilo dėl bjauraus darbdavių elgesio, mažo darbo užmokesčio, beteisės darbininkų padėties ir fabrikantų nenoras su darbininkais skaitytis. Chorondžickio ir Faino dirbtuvės iš karto patenkino darbininkų reikalavimus, todėl pastarieji streiką nutraukė ir pradėjo dirbti, tačiau „Bato“, Frenkelio ir Nuroko dirbtuvės atsisakė derėtis su darbininkais, todėl streikas šiose įmonėse užsitęsė ilgiau. Liepos 1 d. Frenkelio fabriko administracija buvo beveik sutikusi įgyvendinti darbininkų reikalavimus, tačiau sekančią dieną derybos nutrūko. Darbininkai liepos 3 d. priėmė rezoliuciją, kurioje aiškiau išdėstyti jų reikalavimai, taip pat paskatinta prie streiko prisidėti ir įmonių kontorų tarnautojus, kitu atveju juos laikant streiklaužiais¹¹⁹⁴.

Galutinis susitarimas tarp streikavusių darbininkų bei Frenkelio fabriko administracijos buvo pasiektas tik liepos 26 d., pasirašius sutartį ir įsteigus fabrike komitetą iš 3 darbininkų atstovų, darbo inspektoriaus ir darbdavio atstovo. Komitetas turėjo rūpintis, jog darbui duodami produktai būtų sutartos rūšies, prižiūrėti, jog būtų vykdomi visi sutarties su darbininkais punktai, kad nebūtų atleidžiami darbininkai dėl savo politinių pažiūrų ar priklausymo profesinei sąjungai, kad būtų laikomasi darbininkų teises ir apsaugą reglamentuojančių įstatymų, būtų paisoma higienos normų, o esant nusižengimams, apie juos būtų informuojamas darbo inspektorius ar fabriko administracija, kad darbininkai be reikalo nebūtų baudžiami, taip pat komitetas turėjo prižiūrėti, jog darbo laiku nebūtų vedama jokia agitacija, kad meistrai besinaudodami savo padėtimi neišnaudotų darbininkų, o pats darbas būtų atliekamas kokybiškai¹¹⁹⁵. Taigi, pastarojo susitarimo svarbiausias aspektas – darbdavių ir pavaldinių santykių suregulavimas.

Prie visoje Lietuvoje 1926 m. vykusių odininkų streikų prisijungė ir marijampoliečiai: rugsėjo 26 d. susiorganizavę į Bendros darbininkų profesinės sąjungos odos sekciją įteikė darbdaviams reikalavimus padidinti atlyginimą, laikytis 8 valandų darbo dienos įstatymo, teikti medicinos pagalbą ligos ir nelaimingų atsitikimų atveju, darbininkus priimti ir atleisti per profesinę sąjungą bei atleistiems darbininkams mokėti kompensacijas¹¹⁹⁶. Darbdaviai nesutiko

¹¹⁹³ Iš Lietuvos. *Socialdemokratas*, 1926-02-25, p. 4.

¹¹⁹⁴ J. Jnš. Šiaulių odininkai streikuoja. *Socialdemokratas*, 1926-07-08, p. 2.

¹¹⁹⁵ Ką iškovojo Šiaulių odininkai. *Socialdemokratas*, 1926-09-30, p. 3.

¹¹⁹⁶ Korespondencijos. *Naujoji Lietuva*, 1922-10-01, p. 4.

patenkinti reikalavimus ir 70 darbininkų rugsėjo 27 d. 12 val. sustreikavo¹¹⁹⁷. Spalio 17 d. streikas vis dar tęsėsi; darbdaviai sutiko patenkinti dalį reikalavimų, tačiau nesutiko samdyti ir atleisti per profesinę sąjungą bei mokėti už streiko laiką¹¹⁹⁸.

Odos, tekstilės, drabužių ir avalynės pramonės darbininkai taip pat streikavo gan dažnai. Itin dažnai streikus skelbė Šiaulių, buvusių odos pramonės centru darbininkai. Šios srities darbininkų reikalavimai nesiskyrė nuo kitų sričių darbuotojų: prašyta kelti algas, laikytis 8 valandų darbo dienos, prie algos mokėti priedus produktais, taip pat kartais reikalauta teikti medicininę pagalbą, mokėti ligos pašalpas, užtikrinti tinkamas higienos sąlygas darbo vietoje.

3. 5. 4. Malūnų, lentpjūvių ir baldų fabričių darbininkų streikai

1921 m. kovą sustreikavo Panevėžio Rubinšteino malūno darbininkai. Jie reikalavo įvesti 8 valandų darbo dieną, padidinti atlyginimus, darbininkus samdyti ir atleisti per profesinę sąjungą. Tačiau savininkas su reikalavimais nesutiko ir ketino atleisti streikuojančius darbininkus ir į jų vietą priimti naujus, todėl streikuojantieji išplatino pranešimą prašydami kitų darbininkų nesidarbinti Rubinšteino malūne ir nelaužyti streiko¹¹⁹⁹.

Šiaulių medžio dirbinių fabrike „Venta“ streikas kilo 1922 m. liepą. Ten darbininkų dienos uždarbis buvo 60-100 auksinų ir iš šios sumos pragyventi buvo sudėtinga, todėl darbininkai pareikalavo kas mėnesį prie algos išduoti produktų: 2 pūdus ruginių miltų, 1 pūdą kvietinių miltų, 6 svarus cukraus ir 10 svarų lašinių. Fabriko savininkai sutiko duoti visus produktus, bet ne lašinius, ir vietoj lašinių duoti dar 20 svarų ruginių miltų, tačiau tai nepatenkino darbininkų ir liepos 11 d. jie paskelbė streiką. „Ventos“ savininkai darbininkams paskelbė lokautą ir ėmė ieškoti naujų darbuotojų, tačiau streiklaužių neatsirado¹²⁰⁰. Apie streiko baigtį pranešta nebuvo, bet galima daryti prielaidą, jog streikas laimėtas - vėlesniais metais „Ventos“ darbininkai jokių reikalavimų darbdaviui nekėlė ir nestreikavo. Tačiau 1926 m. rudenį darbininkų situacija buvo pablogėjusi, todėl rugsėjo 30 d. buvo paskelbtas streikas. Darbininkai reikalavo išduoti atsiskaitymo knygeles, tvarkingai jas vesti ir įrašyti teisingą darbo pradžios dieną, visus darbininkus darbinti neterminuotam laikui, kadangi fabrike vengiant kompensacijų buvo sudaromos sutartys 1 mėnesiui. Iš 60 darbininkų prie streiko neprisijungė 20, kurie dirbo

¹¹⁹⁷ Streikas. *Socialdemokratas*, 1926-10-21, p. 4.

¹¹⁹⁸ Marijampolės odos darbininkai streikuoja. *Kovos kelias*, 1926-10-17, p. 1.

¹¹⁹⁹ Panevėžio darbininkai, nelaužykite streiko. *Socialdemokratas*, 1921-03-24, p. 3.

¹²⁰⁰ Šiaulių medžio išdirbinių fabriko „Venta“ darbininkai paskelbė streiką. *Profesinės žinios*, 1922-08-12, p. 6.

geresnėmis sąlygomis,¹²⁰¹ todėl streikas dėl prasto organizuotumo buvo pralaimėtas – streikavę darbininkai turėjo grįžti į darbą ir dirbti dar blogesnėmis sąlygomis nei iki streiko¹²⁰².

1922 m. Kaune veikė 12 lentpjūvių, kai kurios iš jų turėjo ir malūnus; šiose įmonėse dirbo apie 600 darbininkų¹²⁰³. Kovo 8 d. visų Kauno lentpjūvių ir malūnų savininkams buvo įteikti reikalavimai pakelti darbo užmokestį 50 proc., mėnesiui duoti produktų (2 pūdus ruginių miltų, 1 pūdą kvietinių miltų), darbdavio lėšomis įsteigti ligonių kasą, ilgiau nei 3 metus išdirbusių darbininkų mirties atveju mokėti jo šeimai pašalpą, panaikinti akordinį darbą ir neleisti dirbti viršvalandžių. Įteikę reikalavimus sustreikavo Levino ir Bernšteino dirbtuvių darbininkai. Streikas baigėsi kovo 13 d. darbininkų pergale: sutarta produktus išduoti pagal reikalavimą, alga padidinta 25 proc., nutarta įsteigti ligonių kasą, į kurią darbdaviai mokėtų 2 proc., o darbininkai 1 proc., sutarta dėl pašalpų mirusių darbininkų šeimoms, akordinio darbo ir viršvalandžių panaikinimo¹²⁰⁴.

Kaune veikė lentpjūvių ir malūnų darbininkų profesinė sąjunga, kuri veikė itin aktyviai ir nuo 1922 m. liepos iki spalio organizavo bei laimėjo du streikus: pirmajame, trukusiame vos 4 valandas, iškovotas 40 proc. algos priedas, antrajame streike, kuris vyko rugpjūtį, reikalauta 100 auksinų brangenybės priedo diena, tačiau sutarta dėl mažesnio – 60 auksinų priedo, o taip pat buvo sudaryta komisija priedui reguliuoti. Ir toliau kylant kainoms, rugsėjo mėnesį priedas pakeltas iki 120 auksinų diena, todėl Kauno lentpjūvių ir malūnų darbininkai 1922 m. rudenį gaudavo 80-110 auksinų algą dienai, priedą, taip pat ir produktų - malkų, 4 pūdus ruginių miltų ir 10 svarų cukraus mėnesiui¹²⁰⁵. 1923 m. sausio 15 d. su profesinės sąjungos pagalba prasidėjo Ožinskio lentpjūvės ir malūno darbininkų streikas. Iškelę ekonominius reikalavimus sustreikavo 70 darbininkų. Darbdavys sutiko padidinti algą 0,5 lito, tačiau nesutiko mokėti už streiko laiką, todėl šis užsitęsė¹²⁰⁶. Apie jo baigtį sužinoti nepavyko, o ir pačios profesinės sąjungos veikla 1923 m. apslopo.

Iš Kauno lentpjūvių išsiskyrė Soloveičiko dirbtuvės, kuriose streikai kilo gana dažnai. 1921-aisiais metais liepos 16 d. lentpjūvės darbininkai reikalavo padidinti algą, tačiau savininkas nesutiko, o į streiko malšinimą įsikišo policija¹²⁰⁷. Šio streiko baigtis nežinoma. Tikėtina, jog darbininkų sąlygos nebuvo žymiai pagerintos, nes dar syki Soloveičiko lentpjūvės ir malūno 64 darbininkai streiką paskelbė 1923 m. balandžio 23 dieną ir reikalavo pakelti atlyginimus 50 proc., t.y. iki 6,9 lito dienai, mat iš gautos algos buvo neįmanoma pragyventi.

¹²⁰¹ Neišlaikė vienybės. *Socialdemokratas*, 1926-11-04, p. 2.

¹²⁰² Streikas pralaimėtas. *Socialdemokratas*, 1926-10-28, p. 3.

¹²⁰³ Korespondencijos. *Naujoji Lietuva*, 1922-10-01, p. 4.

¹²⁰⁴ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*. 1922-03-16, p. 4.

¹²⁰⁵ Korespondencijos. *Naujoji Lietuva*, 1922-10-01, p. 4.

¹²⁰⁶ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1923-01-25, p. 3.

¹²⁰⁷ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-07-21, p. 3.

Drauge sustreikavo 33 Gelermano lentpjūvės darbininkai, prašydami pakelti algas. Nors darbininkai derybų metu nusileido ir prašė algas didinti 40 proc., bet savininkas siūlė jų viso labo padidinti tik 20 centų, todėl streikas užsitęsė ir truko porą mėnesių. Viso streikavo 64 darbininkai, todėl visiškai sustojo malūno ir lentpjūvės darbas, todėl militai buvo įvežami iš Panevėžio, o „Socialdemokrato“ žiniomis, Kaune jautėsi duonos stygius¹²⁰⁸. Darbdaviams atsisakius patenkinti ~100 streikuojančių darbininkų reikalavimus, tokius pačius ekonominius reikalavimus darbdaviams įteikė ir sustreikavo likusių Kauno malūnų bei lentpjūvių darbininkai. Streikas ėjosi sunkiai, kadangi darbininkai neturėjo streiko fondo ir nedirbdami itin sunkiai vertėsi. Streiką sunkino ir darbdavių veiksmai: kreiptasi į policiją pagalbos ir, „Socialdemokrato“ korespondento teigimu, „į streikuojančių darbininkų butus vaikščiojo policininkai ir grasindami liepė eiti į darbą.“¹²⁰⁹ Kilus visuotiniam malūnų ir lentpjūvių darbininkų streikui, darbdaviai nusileido ir birželio 7 d. sutiko padidinti dienos užmokestį skaičiuojant nuo pirmos streiko dienos bei sumokėti už 15 streiko dienų. Kita vertus, 5-5,5 lito į dieną atlyginimas negarantavo deramo pragyvenimo, todėl liko galimybė streikams kilti ir ateityje¹²¹⁰. Vis dėlto per ateinančius 2 metus darbininkai tenkinosi paskutinio streiko metu iškovotais pasiekimais ir aktyviau gerinti savo būklės nereikalavo.

1925 m. pavasarį Kauno lentpjūvių ir malūnų darbininkai per Bendros darbininkų profesinės sąjungos Kauno II skyrių ėmė vesti derybas su darbdaviais prašydami kelti atlyginimus. Lietuvos pramonininkų bei fabrikantų sąjungos Lentpjūvininkų bei malūnininkų sekcija atstovaudama darbdavius pranešė darbininkams, jog „reikalavimai veda išimtinai naujomis iš fabrikantų pusės piniginiomis išlaidomis, o antras punktas net kalba apie tolimesnio darbo laiko sumažinimą duodant darbininkams dvi savaites atostogų vasaros metu. Padėtis visos pramonės mūsų krašte, o lentpjūvių bei malūnų ypač šiuo metu tokia kritiška, operacijos tokios nuostolingos bei blogos, kad apie išlaidinių pozicijų padidinimo nė viena pramonės įmonė ir manyti nebegalė!“¹²¹¹ ir reikalavimus atmetė. Kadangi derybos jokių rezultatų nedavė, gegužės 29 d. malūnų ir lentpjūvių darbininkai nutarė paskelbti streiką ir reikalauti algas pakelti 50 proc.¹²¹² Streikas pradėtas birželio 5 d. 10 val. ryto. Sustreikavo 7 lentpjūvės, 1 dėžių dirbtuvė ir 2 dideli malūnai, po savaitės prie streiko prisijungė ir Šančių lentpjūvė. Nestreikavo tik viena lentpjūvė – Levino ir Gelermano¹²¹³. Streikuojantys darbininkai kėlė reikalavimą sulyginti visose įmonėse darbo uždarbį ir jį pakelti 50 proc., išduoti pirmos rūšies produktus ir neimti už

¹²⁰⁸ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1923-05-31, p. 3.

¹²⁰⁹ Malūnų ir lentpjūvių darbininkų streikas pabaigtas. *Socialdemokratas*, 1923-06-14, p. 4.

¹²¹⁰ Malūnų ir lentpjūvių darbininkų streikas pabaigtas. *Socialdemokratas*, 1923-06-14, p. 4.

¹²¹¹ Lietuvos pramonininkų bei fabrikantų sąjungos Lentpjūvininkų bei malūnininkų sekcijos pranešimas Bendros darbininkų profesinės sąjungos Kauno II skyriaus valdybai, 1925-05-07. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 4 l. 79 l. 89.

¹²¹² Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-06-04, p. 3.

¹²¹³ Kauno lentpjūvių ir malūnų darbininkų streikas. *Socialdemokratas*, 1925-08-06, p. 2.

juos atlyginimo, mat už produktus buvo išskaičiuojama iš dienos užmokesčio, o tiems darbininkams, kurių šeimos sudarytos iš 5-7 narių, pridėti 50 proc. daugiau produktų ir tiems, kurių šeimose daugiau nei 7 nariai, duoti produktų dvigubai daugiau. Darbininkai taip pat reikalavo teikti nemokamą medicinos pagalbą tiek jiems, tiek ir jų šeimos nariams. Reikalauta vasaros metu duoti 2 savaites apmokamų atostogų ir apmokėti už visas valstybines šventes¹²¹⁴.

Norėdamas užtikrinti streiko dalyvių finansinę gerovę, streiko komitetas kreipėsi į Kauno darbininkų organizacijas, Lietuvos socialdemokratų partiją, socialistines jaunimo ir moksleivių organizacijas, prašydamas aukoti streikuojantiems darbininkams¹²¹⁵. Į kvietimą atsiliepė Kaune vykusio Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų kongreso dalyviai, išsiuntę palaikantį laišką streikuojantiems darbininkams¹²¹⁶, o birželio 13 d. į streikuojančius darbininkus kreipėsi Lietuvos Universiteto Studentų socialistų draugijos pirmininkas Vladas Karosa, išsakęs palaikymą bei draugijos vardu išsiuntęs 115 litų aukų streikuojantiems¹²¹⁷. Streikuojančius 100 litų parėmė ir Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos Kauno skyrius¹²¹⁸. Iš viso streikavo apie 300 darbininkų, kuriems į streiko fondą buvo suaukota 3461,70 Lt. 2616 litų išmokėta streikuojančių pašalpoms, o likę 845,7 Lt padėti profesinės sąjungos vardu į banką būsimų streikų fondui¹²¹⁹. Po 4 dienų streikas laimėtas tik vienoje – Jappo dėžių dirbtuvėje: darbo uždarbis pakeltas 25 proc., duota viena savaitė atostogų ir sumokėta už streiko laiką¹²²⁰. Streikas baigėsi po 3-4 savaičių daline darbininkų pergale: atlyginimai padidinti 50 centų (8 proc.), darbdaviai sutiko kurį laiką neimti atlygio už produktus, kas maždaug sudarė atlyginimą už streiko dienas¹²²¹.

Nors pastarasis streikas ir buvo užbaigtas, tačiau kai kuriems darbininkams su streiko pasekmėmis teko tvarkytis dar gerą pusmetį: dėl dalyvavimo streike buvo atleisti šeši Kamberio lentpjūvės ir vienas Šarobi lentpjūvės darbininkas, tačiau pagal įstatymus jiems priklausę kompensacijos išmokėtos nebuvo. Todėl lentpjūvių administracija buvo paduota į teismą. Darbininkus atstovavo advokatė Liuda Purėnienė, ir 1926 m. sausio 7 d. byla laimėta – darbininkams priteistos kompensacijos¹²²².

1925 m. lapkritį ėmė bręsti streikas Kauno „Universal“ baldų fabrike. Čia buvo

¹²¹⁴ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-06-11, p. 3.

¹²¹⁵ Kauno lentpjūvių ir malūnų darbininkų streikas. *Socialdemokratas*, 1925-08-06, p. 3.

¹²¹⁶ Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų kongreso laiškas Kauno lentpjūvių ir malūnų profesinės sąjungos streikuojantiems darbininkams, 1925-06-26. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 4 l. 71.

¹²¹⁷ Lietuvos Universiteto Studentų Socialistų Draugijos laiškas Kauno lentpjūvių ir malūnų darbininkų streiko komitetui, 1925-06-13. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 4 l. 79 l. 82.

¹²¹⁸ Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos Kauno skyriaus valdybos pirmininko J. Balsevičiaus pranešimas bendrosios darbininkų profesinės sąjungos Kauno II skyriaus valdybai 1925-06-09. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 4 l. 79 l. 86.

¹²¹⁹ Aukos streikuojantiems Kauno lentpjūvių ir malūnų darbininkams. *Socialdemokratas*, 1925-08-13, p. 4.

¹²²⁰ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-06-18, p. 3.

¹²²¹ Kauno lentpjūvių ir malūnų darbininkų streikas. *Socialdemokratas*, 1925-08-06, p. 3.

¹²²² Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1926-01-14, p. 3.

sumažinti atlyginimai, todėl darbininkai lapkričio 19 d. paskelbė streiką ir įteikė darbdaviams reikalavimus. Streikas truko vos daugiau nei valandą ir baigėsi darbininkų laimėjimu – atlyginimai sumažinti nebuvo¹²²³. Dar sykį tame pačiame fabrike streikas kilo 1926 m. rugpjūtį, tik šį kartą streiko priežastimi tapo į darbą priimtas, kaip teigta „Socialdemokrate“, „provokatorius“. Darbininkai streiką laimėjo,¹²²⁴ vadinasi, priimtas nepageidautinų pažiūrų darbininkas iš darbo buvo atleistas. Kas socialdemokratinei spaudai buvo tas „provokatorius“ galima tik spėlioti: tai galėjo būti tiek valstybės saugumo pareigūnas, tiek Lietuvos komunistų partijos statytinis.

Aptariamam periodu paskutinis šios srities darbininkų streikas užfiksuotas 1926 m. rudenį, kai spalio 11 d. sustreikavo Kaune veikusios Elpero ir Dinero dėžių dirbtuvės darbininkai, reikalavę padidinti atlyginimus, 2 savaitių atostogų, medicininės pagalbos, taip pat jog darbininkai būtų priimami ir atleidžiami tik per profesinę sąjungą. Susitarus tik dėl dalies reikalavimų,¹²²⁵ derybos tęsėsi, tačiau streiko baigtis liko nežinoma. Žvelgiant į visus nagrinėtus šios pramonės srities darbininkų streikus matyti, jog dažniausiai jie kilo dėl per mažų atlyginimų, taip pat reikalaujant laikytis darbininkų samdos įstatymų, tvarkingai vesti atsiskaitymo knygeles ir kt. Įdomu tai, jog 1925-aisiais vykęs Kauno lentpjūvių darbininkų streikas sulaukė politinių jaunimo organizacijų dėmesio, aktyviai rinktos aukos streikuojančių pašalpoms mokėti.

3. 5. 5. Statybos darbininkų streikai

Augant Lietuvos miestams ir statant vis daugiau naujų statinių, reikėjo vis daugiau darbininkų, dirbančių statybose. Kadangi statybų darbas buvo sezoninis, miestų darbininkų skaičių papildydavo iš provincijos atvykstantys nekvalifikuoti darbininkai. Tačiau net ir aktyvios darbo statybose rinkos metu kildavo nesutarimų tarp darbininkų ir darbdavių, kurie retkarčiais pasibaigdavo streikais.

Šiauliuose 1923 m. rugpjūčio 1 d. prasidėjo visuotinis statybos darbininkų streikas. Kitų miestų darbininkai buvo įspėti nevykti dirbti į Šiaulius ir nelaužyti streiko,¹²²⁶ tačiau darbininkams savo tikslo – didesnio atlyginimo – pasiekti nepavyko dėl prasto organizuotumo, o streiko komiteto nariai Šiaulių apskrities viršininko padėjėjo netgi buvo nubausti 1 mėnesio arešto arba 1000 litų bauda¹²²⁷.

¹²²³ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-11-26, p. 4.

¹²²⁴ Trumpai apie viską. *Socialdemokratas*, 1926-08-05, p. 1.

¹²²⁵ Darbo žmonių gyvenimas. *Kovos kelias*, 1926-10-17, p. 4.

¹²²⁶ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1923-08-09, p. 4.

¹²²⁷ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-01-31, p. 3.

Dėl prastų darbo sąlygų 1924 m. Kaune skundėsi Aleksoto elevatoriaus statybose dirbę darbininkai: darbo diena truko apie 11 valandų, valandos atlyginimas buvęs 1 litas, neužtikrintas dirbančiųjų saugumas, todėl darbininkai susižeisdavo¹²²⁸. Dėl to birželio 12 d. kilo elevatoriaus darbininkų streikas. Streikavę darbininkai reikalavo padidinti atlyginimą 50 centų valandai ir sutrumpinti darbo dieną iki 8 valandų. Po trijų dienų streiko malšinti atvyko policija; darbininkai apklausti ir jiems nurodyta grįžti į darbą. Policijos paklausė dalis darbininkų, kiti liko streikuoti. Streiko metu buvo platinami LKP atsišaukimai, kurie „Socialdemokrato“ teigimu buvo „provokatorių darbas arba naujas meškos patarnavimas darbininkams iš komunistų pusės“¹²²⁹. Streikas baigėsi liepos mėnesį darbininkų pralaimėjimu: 11 streike dalyvavusių darbininkų karo komendanto nutarimu buvo nubausti mėnesiu arešto¹²³⁰. Valstybės saugumo policijos duomenimis, šis streikas įvyko spontaniškai, prieš streiką darbdaviams nebuvo įteikti jokie reikalavimai, streiko organizatoriais buvo komunistai Andrius Sidiškis, Kazys Žiecius, Vladas Baronas, ir streiko metu vesta komunistų agitacija bei platinta LKP literatūra¹²³¹. Jei pastarieji duomenys teisingi, tuomet socialdemokratinė ir socialistų revoliucionierių įtakoje veikusių profesinių sąjungų kaltinimai komunistams dėl prasto streikų vedimo bei žalos darbo judėjimui iš tiesų turėjo pagrindą.

Dar sykį Aleksote dirbę statybų darbininkai sustreikavo 1926 m. rugpjūtį, tik šį kartą streikas buvo laimėtas ir darbininkams pažadėta padidinti atlyginimus 60 proc.¹²³² Daugiau apie statybų darbininkų streikus Kaune iki 1927 m. informacijos rasti nepavyko; galbūt streikai nebuvo dažnas reiškinys dėl didelio darbininkų skaičiaus, todėl nemažai jų stengėsi išlaikyti turimą darbo vietą ir taikstytis su esamomis sąlygomis. 1925 m. liepą sustreikavo Marijampolėje prie tiltų per Šešupę statybos dirbę darbininkai. Jų ten darbavosi apie 200, dirbta 13-16 valandų per dieną, o atlyginimas mokėtas tik 75 centai už valandą. Liepos 21 d. daliai darbininkų darbo laikas sumažintas iki 9 valandų, tačiau atlyginimas nepakeltas, todėl sustreikavę darbininkai reikalavo arba padidinti valandinę algą, arba netrumpinti darbo laiko. Streikas buvo pralaimėtas, kadangi vietoj streikuojančių darbininkų buvo pristatyti dirbti kaliniai¹²³³. Taigi panašu, jog iš tiesų statybų darbininkus kurį laiką nuo streikų sulaukė baimė prarasti darbo vietą, o be to, visi kilę streikai baigdavosi pralaimėjimu.

¹²²⁸ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-06-12, p. 2.

¹²²⁹ Ten pat.

¹²³⁰ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-07-24, p. 3.

¹²³¹ Žinios apie streikus, įvykusius birželio mėnesį. LCVA f. 378 ap. 2 b. 7287 l. 1.

¹²³² Trumpai apie viską. *Socialdemokratas*. 1926-08-05, p. 1.

¹²³³ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-08-06, p. 4.

3. 5. 6. Kiti streikai

Maisto ir gėrimų pramonės darbininkai Lietuvoje 1919-1927 m. dažnai nestreikavo. Galbūt tam įtakos turėjo aukštesni higienos standartai tokio pobūdžio įmonėse ar valstybės prioritetas šiai ūkio sričiai: 1939 m. maisto pramonė gamino apie pusę visos pramonės produkcijos¹²³⁴. 1923 m. dėl mažų atlyginimų ir 8 valandų darbo dienos nesilaikymo mėgino streikuoti Panevėžyje veikusio Montvilo spirito ir mielių fabriko darbininkai, tačiau darbdaviams pagrasinus fabriko uždarymu, streikas sustabdytas, o keli darbininkai už kurstymą streikuoti buvo atleisti¹²³⁵.

1924 m. kovo 31 d. Kaune sustreikavo juodos duonos kepėjai ir reikalavo padidinti atlyginimą vienu litu¹²³⁶. Streiko baigtis nežinoma. 1926 m. liepą Panevėžyje streikavo kepėjai. Šis kepėjų streikas buvo gan unikalus, kadangi streikuojantys kepėjai surinko daugiau nei 900 litų ir už juos įsteigė savo kepyklą,¹²³⁷ kurioje kepė duoną ir kvietė remti streiką bei pirkti tik jų kepamą duoną boikotuojant kepyklas, kuriose dirbo streiklaužiai¹²³⁸. Mėnesio pabaigoje kepėjų savininkai buvo sutikę su visais kepėjų reikalavimais išskyrus darbininkų samdymą ir atleidimą per profesinę sąjungą,¹²³⁹ tad nors ir galutinė streiko baigtis nežinoma, jį derėtų laikyti laimėtu.

1922 m. liepos 4 reikalaujamos didesnių atlyginimų streikavo Solomono cigarečių fabriko darbininkės,¹²⁴⁰ o 1924 m. birželio 11 d. apie 300 Kauno rotušėje susirinkusių tabako darbininkų nutarė pareikalauti padidinti atlyginimą bent 25 proc., o to nepadarius, birželio 13 d. 11 val. ryto paskelbti streiką¹²⁴¹. Kiek vėliau nei planuota, t. y. birželio 16 d. sustreikavo apie 400 Kauno tabako gaminių dirbtuvių darbininkų. Streikui vadovavo darbininkai Petras Jasevičius ir Vrublevskis. Birželio 18 d. susitarus su darbdaviais jog algos bus pakeltos 15-20 proc., streikas buvo baigtas. Streiko metu darbininkų gretose platinti komunistiniai atsišaukimai, kurių platinimu įtarta darbininkė Galoveckaite¹²⁴². Ar už šią veiklą darbininkė sulaukė kokių nors nuobaudų ar kt., nėra žinoma.

1924 m. gegužės 7 d. sustreikavo vartotojų bendrovės „Parama“ tarnautojai. Streikavusieji uždarė visas krautuves ir reikalavo brangymečio priedo prie algos, kurį po derybų išsikovojo, todėl streikas truko tik pusdienį¹²⁴³.

¹²³⁴ J. Grėška. *Lietuvos ūkio raida XX amžiaus pirmojoje pusėje ir jos problemos*. Lietuvos informacijos institutas, Vilnius, 1993, p. 7.

¹²³⁵ *Profesinės žinios*, 1923-03-25, p. 7.

¹²³⁶ Pareiškimas Politinės policijos viršininkui, 1924-03-31, Kaunas. LCVA f. 378 ap. 2 b. 7287 l. 4.

¹²³⁷ Iš Lietuvos. *Socialdemokratas*, 1926-07-29, p. 4.

¹²³⁸ Iš Lietuvos. *Socialdemokratas*, 1926-07-15, p. 3.

¹²³⁹ Iš Lietuvos. *Socialdemokratas*, 1926-07-29, p. 4.

¹²⁴⁰ Vardan streikų laisvės. *Socialdemokratas*, 1922-07-27, p. 2.

¹²⁴¹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-06-12, p. 2.

¹²⁴² Žinios apie streikus, įvykusius birželio mėnesį. LCVA f. 378 ap. 2 b. 7287 l. 1.

¹²⁴³ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1924-05-15, p. 4.

„Turtingiausi“ streikais buvo 1926-ieji metai: streikų ypač pagausėjo po kairiųjų partijų pergalės Seimo rinkimuose, karo padėties panaikinimo ir politinių laisvių išplėtimo. Šiauliuose 1926 m. vasarą streikavo odos pramonės, durpyno, miesto elektros stoties, Aleksandrijos plytų dirbtuvės, Rubišteino, Bero ir Siffmano malūno ir girnų fabriko darbininkai. Streikavę darbininkai reikalavo pripažinti profesines sąjungas kaip darbininkų atstovybes, per jas priimti ir atleisti darbininkus, taip pat laikytis 8 valandų darbo dienos įstatymo ir pakelti atlyginimus¹²⁴⁴. 1926 m. liepą Šiauliuose veikusio dažų fabriko „Star“ administracija planavo sumažinti darbininkams atlyginimus bei darbo dienų skaičių, todėl 18 fabriko darbininkų sustreikavo. Streikas buvo laimėtas ir administracijos planai neįgyvendinti¹²⁴⁵.

1926 m. rugpjūčio 8 d. sustreikavo „Livelos“ fabriko darbininkai. Po vienos dienos streiko buvo susitarta pakelti darbininkams atlyginimus ir streikas baigtas. Rugpjūčio 10 d. sustreikavo ~80 „Nemuno“ fabriko darbininkų, čia streikas laimėtas po 3 dienų¹²⁴⁶. Iki streiko darbininkai būdavo įdarbinami dviem mėnesiams, kaskart atnaujinant darbo sutarį ir tokiu būdu vengiant kompensacijų mokėjimo atleidžiant, tačiau dviem darbininkams rugpjūčio 1 d. pasipriešinus tokiai praktikai, šie buvo atleisti iš darbo. Šis įvykis ir vedė į streiką, kurio metu reikalauta ne tik priimti atgal į darbą atleistus darbininkus, bet ir laikytis 8 valandų darbo dienos įstatymo, vesti viršvalandžių apskaitą, silpnesnės sveikatos darbininkų ir jaunuolių nedarbinti prie skysto špižiaus, mokinių neversti dirbti kaip darbininkų, išduoti nevedusiems darbininkams dalį malkų davinio bei sumokėti už streiko dienas. Streikui vadovavo išrinktas komitetas, pats streikas vyko tvarkingai, prie fabriko vartų buvo pakabintas skelbimas, jog streiko metu čia neatliekamas joks darbas ir neleidžiamas joks produktų ar žaliavų įvežimas bei išvežimas¹²⁴⁷.

Likusių miestuose veikusių įmonių darbininkų streikams buvo būdingi tie patys reikalavimai, t. y. reikalauta kelti atlyginimus, laikytis darbą reglamentuojančių įstatymų. Išsiskyrė kepyklų darbininkai, kurie streiko metu įsteigė kooperatinę kepyklą ir galėjo save išsilaikyti ne iš aukų, o savarankiškai.

3. 5. 7. Policijos vaidmuo likviduojant streikus

Nors streikas – konfliktas tarp darbdavio ir darbuotojų, taigi, privatus reikalas, pasitaikydavo, jog į streikus Lietuvoje XX a. 2-3 dešimtmečiais įsikišdavo policija ar kariuomenė. 1922 m. pradžioje Kaune streikuose kelti ekonominiai reikalavimai, tačiau darbo konfliktą sprendė ne darbo inspekcija, o policija: buvo areštuojami streikuojantys darbininkai, o

¹²⁴⁴ Streikai Šiauliuose. *Kovos kelias*, 1926-07-11, p. 1.

¹²⁴⁵ Darbo žmonių gyvenimas. *Kovos kelias*, 1926-07-25, p. 4.

¹²⁴⁶ Iš Lietuvos. *Socialdemokratas*, 1926-08-19, p. 3.

¹²⁴⁷ „Nemuno“ bendrovės streikas ir darbininkų laimėjimai. *Kovos kelias*, 1926-08-22, p. 3.

privačiose dirbtuvėse, kuriose streikai nevyko, įvestos ginkluotos policijos pajėgos, tikintis tokiu būdu išvengti darbininkų įsijungimo į vykstantį streiką. „Socialdemokratas“ abejojo tokių priemonių efektyvumu: „Ginkluota jėga, žinoma, galima streiką likviduoti, sustreikavusius darbininkus į ožio ragą suriesi, o nestreikuojančius įbauginti, bet juk visa kita liks po senovei. Mėsa, duona, cukrus ir kiti produktai nuo to neatpigs. Ar ginkluotos pajėgos įneš ramumo į streiką, kilusį grynai ekonominiais reikalais, netenka abejoti“¹²⁴⁸. LSDP atstovas Seime Vladas Požėla policijos dalyvavimo streikų likvidavime klausimu 1922 m. liepos 26 d. kreipėsi į Vidaus Reikalų Ministrą. Buvo pateiktas konkretus pavyzdys: liepos 4 d. reikalaujant didinti algas sustreikavus Solomono cigarečių fabriko darbininkams streikas kelias dienas ėjosi ramiai, tačiau liepos 7 d. fabriko savininkas išsikvietė I policijos nuovados viršininką, kuris išvyjo iš fabriko streikuojančias darbininkes, o kelias ir smarkiai apstumdė. Tas pats pasikartojė ir sekančią dieną, todėl streikas buvo sutrukdytas ir buvo mažai tikėtina, jog darbininkės jį laimės¹²⁴⁹.

Įdomu, jog pats didžiausias policijos įsitraukimas į streikų likvidavimą įvyko kairiųjų partijų valdymo metu – 1926 m. vasarą, kai rugpjūčio 24 d. sustreikavo apie 320-350 trijų Kauno („Etna“, „Balkan“, „Elektra“) ir vieno Jonavos („Uran“) degtukų fabriko darbininkai ir reikalavo padidinti atlyginimus¹²⁵⁰. Iki streiko darbininkai gaudavo iki 6 litų per dieną, o moterys darbininkės – po 2,5 lito. Negana to, kai kuriuose fabrikuose dirbta ne 6 o 4 dienas per savaitę, todėl iš uždirbtų pinigų nebuvo įmanoma pragyventi¹²⁵¹: mėnesinis degtukų fabriko darbininkų uždarbis galėjo siekti vos 50-110 litų ir nesiekė nustatyto gyvenimo minimumo, kuris 1926 m. vienam žmogui buvo 111,35 lito, dviem – 189,49, o penkiems – 299,21 litas¹²⁵². Darbdaviai sutiko padidinti atlyginimą vyrams po 80 centų, moterims po 30 centų į dieną, tačiau darbininkai su tuo nesutiko ir streikas tęsėsi¹²⁵³. Darbininkai reikalavo vyrams mokėti po 7 litus į dieną, moterims – 4,5 lito, mažamečiams mokėti 3,5 litus per dieną. Akordiniams darbininkams už 1000 dėžučių pripildymą reikalauta vietoj 46 centų mokėti 60, už 1000 dėžučių įpakavimą vietoj 1,43 lito mokėti 2 litus, už 1000 dėžučių šlifavimą vietoj 19,05 lito mokėti 25 litus. Taip pat darbininkai reikalavo laikyti 8 valandų darbo dienos įstatymo, apmokėti švenčių dienas, duoti 2 savaites kasmetinių atostogų ir pripažinti profesinę sąjungą kaip darbininkų atstovybę sprendžiant kilusius konfliktus¹²⁵⁴.

Kilus grėsmei, jog streikas bus malšinamas pasitelkus policijos pagalbą, rugpjūčio 28 d. susirinkę degtukų fabriko darbininkai priėmė rezoliuciją, reikalaujančią jog policija nesikištų į

¹²⁴⁸ Darbininkų streikai ir milicija. *Socialdemokratas*, 1922-05-11, p. 1.

¹²⁴⁹ Vardan streikų laisvės. *Socialdemokratas*, 1922-07-27, p. 2.

¹²⁵⁰ Trumpai apie viską. *Socialdemokratas*. 1926-08-26, p. 1.

¹²⁵¹ Visoms profsąjungoms ir kitoms darbininkų organizacijoms. *Socialdemokratas*. 1926-09-02, p. 3.

¹²⁵² Degtukų fabriko darbininkų streikas. *Socialdemokratas*, 1926-09-23, p. 2.

¹²⁵³ Kauno degtukų fabriko darbininkų streikas. *Socialdemokratas*, 1926-09-16, p. 3.

¹²⁵⁴ Degtukų fabriko darbininkų streikas. *Socialdemokratas*, 1926-09-23, p. 2.

ekonominių darbininkų streiką¹²⁵⁵. Tokia grėsmė kilo todėl, kad darbininkai prie sandėlio, buvusio Klaipėdos g. pastatė sargybą, kad darbdaviai negalėtų streiko metu išsivežti prekių, todėl šie kreipėsi į policiją. Rugsėjo 1 d. ryte prie sandėlio atvyko 7 policininkai ir 15 raitosios policijos pareigūnų, kurie ėmė mušti sandėlį saugojusius darbininkus – 12 moterų (viena dėl sumušimų gydėsi ligoninėje) ir 3 vyrus; taip prie sandėlių prieita ir produkcija išvežta¹²⁵⁶. Socialistų revoliucionierių laikraštis „Kovos vėliava“ teigė, jog buvo užtikrinta, kad policija nesikiš į streiką, jei šiam vadovaus socialdemokratai, tačiau susitarimo nesilaikyta¹²⁵⁷. Įsikišus į degtukų fabriko darbininkų streiką Kaune, policijos pajėgos nuvyko streiko malšinti į Jonavą. „Socialdemokratas“ rašė, jog „yra žinių, kad policijos veikimo taktiką yra jai nurodęs pats departamentas, įsakydamas imtis visų griežtų priemonių, jei darbininkai trukdytų fabriku savininkams laisvai daryti apyvartą su jų prekėmis.“¹²⁵⁸ Taigi veikiausiai kai kuriais atvejais iš tiesų būta susitarimų nepaisyti darbininkų interesų bei ekonominių streikų laisvės. Nors Vidaus reikalų Ministras pripažino streikuojančių darbininkų kaltę dėl smurto protrūkio, kadangi šie savo rankose laikė svetimą turtą, tačiau išaiškino, jog „įvykus įmonėje streikui, darbo inspekcija turi paskelbti šalims, kad iki ji tarpininkauja, šalis turi susilaikyti nuo visų priemonių, kurios gali pakenkti taikiam konflikto išsprendimui ir nedaryti nė vieno bet kurios rūšies veiksmo, kuris galėtų apsunkinti ginčą. Policija neturi kištis tuo metu, kai yra vyriausybės atstovas-darbo inspektorius. Jis atsako už streiko padėtį. <...> Streikų metu daugiau destruktiviai veikia savininkai. Ne visuomen jie vykdo darbo inspekcijos nurodymus. Dažnai apsimeta reikalu gabenti prekę iš fabriko ar sandėlio, nors toji prekę ne taip jau reikalinga leisti į rinką“¹²⁵⁹, vadinasi tokie atvejai kaip degtukų fabriko darbininkų streiko metu įvykęs policijos įsikišimas buvo neleistinas ir nepageidautinas ateityje. Žinoma, toks Ministro išaiškinimas po gruodžio 17 d. įvykusio perversmo prarado prasmę.

Po mėnesio – rugsėjo 25 d. tarpininkaujant darbo inspektoriui Šostakui buvo galutinai likviduotas degtukų pramonės darbininkų streikas. Ilgiausiai jis išsilaukė „Urano“ fabrike Jonavoje. Čia darbininkai išsikovojo algos padidinimą vyrams 80 centų, moterims – 50 centų, 2 savaites apmokamų atostogų, tačiau apmokėta buvo tik už tris streiko dienas¹²⁶⁰. Tačiau streiko pasekmes darbininkai jautė dar ilgai: 1928 m. kovo 11 d. Kauno II nuovados Taikos Teisėjas nagrinėjo Bendros darbininkų profesinės sąjungos Kauno I skyriaus (degtukų) pirmininko Volkovičio ir „Balkan“ fabriko darbininkės Sasnauskienės bylą. Abu buvo kaltinami tuo, kad

¹²⁵⁵ Trumpai apie viską. *Socialdemokratas*, 1926-09-02, p. 1.

¹²⁵⁶ Kaip socialdemokratiška policija mušė streikuojančius darbininkus. *Kovos kelias*, 1926-09-19, p. 4.

¹²⁵⁷ Šalin policiją nuo streikų slopinimo! *Kovos kelias*, 1926-09-05, p. 1.

¹²⁵⁸ Reikia pagalios apsivalyti nuo smurtininkų. *Socialdemokratas*, 1926-09-09, p. 1.

¹²⁵⁹ Vid. R. Ministeris dėl policijos ir darbo inspekcijos elgesio darbininkų ir bedarbių santykiuose. *Socialdemokratas*, 1926-09-09, p. 4.

¹²⁶⁰ Streiko likvidavimas Jonavoj. *Socialdemokratas*, 1926-09-30, p. 4.

1926 m. streiko metu neleido iš „Etnos“ fabriko sandėlio išvežti dėžių su degtukais ir pasipriešino atvykusiai policijai. Volkovičius buvo nuteistas 3 savaitėms arešto, o Sasnauskienė - 2 savaitėms arešto. Abu dėl sprendimo padavė apeliacinį skundą¹²⁶¹. Toks teismo sprendimas puikiai atskleidė naują valstybės politiką streikų atžvilgiu: sklandus ir nenutrūkstamas pramonės įmonių darbas laikytas aiškiu prioritetu, todėl policijos kišimasis į streikų likvidavimą buvo pateisinamas.

3. 5. 8. Streiklaužiai

Streikuojantys darbininkai kartais turėjo spręsti problemas ne tik su į streikus besikišančia teisėsauga, bet ir su streiklaužiais. 1921 m. Marijampolės darbininkų leidinys „Profesiniai reikalai“ rašė, jog *streiklaužiai – tai nesąmoningi bado išvarginti darbininkai, arba sąmoningi buržujams pasidavę niekšai. <...> Su jais reikia griežtai ir smarkiai kovoti. Su streiklaužiais pirmiausia turi kovoti profesinės sąjungos. Nesąmoningiems darbininkams, laužantiems streiką, reikia nurodyti ir išaiškinti, kokį jie pragaištingą savo broliams darbininkams smūgį daro. Parsidavėliams arba atkakliems nesusipratėliams reikia griežtų priemonių. <..> Streiklaužiams, kurie neklausė darbininkų organizacijų, reik paskelbti darbininkų boikotą*¹²⁶².

Būtent toks požiūris į streiklaužius ir vyravo visą 1919-1926 m. laikotarpį. 1921 m. vasarį „Adatos“ profesinė sąjunga kvietė boikotuoti Mekininko ir Paškauskio dirbtuves, kurios prisidėjo prie siuvėjų streiko, kilusio sausio 11 d. sulaužymo¹²⁶³. 1924 m. sausį „Spaustuvininkas“ viešino streiko metu dirbusių darbininkų vardus; streiklaužiais tapo „Šviesos“ rinkėjai Alfonsas Liachnickis, Apolonija Jasiūnienė, Juozas Vencius, Grincevičaitė Viktorija, Diržytė Stefanija, lankstytoja Marija Korpovičaitė, o „Raidės“ spaustuvėje – rinkėjas Jonas Zaviša bei leidėja Ona Niaurytė. Taip pat paviešintas ir gan įžūlus darbininko Napalio Smalsčio poelgis: pastarasis buvo sustreikavęs ir paėmęs iš sąjungos pašalpą streikuojantiems, tačiau grįžo prie darbo¹²⁶⁴.

1925 m. vasarą Kaune vykus malūnų ir lentpjūvių darbininkų streikui, jį laužė Ožinskio dirbtuvės darbininkai Bruneiko, Kavaliauskas ir Moleras, kurie dirbo akordinį darbą ir gaudami neblogas pajamas nesijungė prie streikuojančių darbininkų. Dar vienas darbininkas taip pat iš pradžių neprisidėjo prie streiko, tačiau kaip rašė „Socialdemokratas“, „jis vėliau atsiprašė

¹²⁶¹ Degtukų fabriku darbininkų byla. *Socialdemokratas*, 1928-03-22, p. 4.

¹²⁶² Streikas. *Profesiniai reikalai*, 1921 m. Nr. 2-3, p. 10.

¹²⁶³ Visuomenės domei. *Socialdemokratas*, 1921-02-10, p. 4.

¹²⁶⁴ Streiko metu dirbo! *Spaustuvininkas*, 1924-01-10, p. 40.

streikuojančių ir pareiškė, kad prie streiklaužių prisidėjo per nesusipratimą¹²⁶⁵.

Streiklaužių pavardžių viešinimas tokiu atveju, jei būtų patenkinti darbininkų reikalavimai į darbą priimti tik per profesinę sąjungą, būtų leidęs nepriimti darbininkų, kurie anksčiau buvo prisidėję prie streiko sulaužymo. Tačiau net ir nevykdant tokios praktikos, streiklaužiai nebuvo pageidaujami tose įmonėse, kurių darbininkai aktyviai dalyvavo darbo judėjime.

Šiauliuose 1925 m. sausį vykusio geležinkelio krovikų streiko pralaimėjimu buvo apkaltinti streiklaužiai. Vienas iš jų – J. Kulikauskas – rugpjūčio 31 d. įsidarbino Chorondžiskio odų dirbtuvėje, tačiau kiti dirbtuvės darbininkai sužinoję, jog minėtas asmuo anksčiau prisidėjo prie streiko sulaužymo, pareikalavo J. Kulikauską atleisti, o nevykdant šio reikalavimo grasino paskelbti streiką. Darbdaviai patenkino darbininkų reikalavimus ir J. Kulikauską iš darbo atleido. „Socialdemokrato“ korespondentas rašė, jog „šis Chorondžiskio odų dirbtuvės darbininkų solidarumas tegul bus pavyzdys ir kitų dirbtuvių darbininkams, kaip reikia kovoti su streiklaužiais. Šios dirbtuvės darbininkai streikus visada laimi, nes labai solidariai laikosi“¹²⁶⁶.

Jau aptartame 1926 m. Panevėžio kepėjų streike pasirinktas Lietuvoje gan netradicinis sprendimas, kaip užtikrinti streikuojančių darbininkų gerovę ir įkurta nauja kepykla, kurioje darbavosi streikuojantys kepėjai. Prie streiko neprisijungusias kepyklas kviesta boikotuoti, o streiklaužių pavardės – Stasys Sinkevičius, Povilas Areška, Kostas Davidžionek, Aleksas Navickas ir Petras Ofčarikovas – buvo viešinamos¹²⁶⁷.

Tiriamuoju laikotarpiu pasitaikė atvejų, kada streikas kildavo valstybei ar savivaldybei svarbiame projekte ar įmonėje, buvo imtasi išskirtinių priemonių užtikrinti darbo tąsą. 1926 m. vasarą streikavo Šiaulių Bačiūnų elektros ir durpių gamyklos darbininkai, tačiau į streikuojančių vietas buvo nusiųsti dirbti kaliniai. Dėl tokio poelgio darbininkai per Seimo socialdemokratų frakciją kreipėsi į Teisingumo ministrą ir prašė neleisti kalinių darbu laužyti streiko, tačiau prašymas patenkintas nebuvo¹²⁶⁸.

3. 5. 9. Lietuvos miestų streikų dinamika 1919-1926 m.

Apžvelgus 66-is 1919-1926 m. vykusius streikus, galima išanalizuoti jų dinamiką. Žinoma, šiuo laikotarpiu streikų Lietuvos miestuose veikiausiai vyko ir daugiau, tačiau turima medžiaga leidžia kalbėti apie pasikartojančius darbininkų reikalavimus, streikų sėkmingumą ir dėsningumą – pasiaiškinti ar būta tam tikrų tendencijų, pvz. didesnis streikų skaičius atitinkamu

¹²⁶⁵ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-07-09, p. 4.

¹²⁶⁶ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-09-17, p. 4.

¹²⁶⁷ Iš Lietuvos. *Socialdemokratas*, 1926-07-15, p. 3.

¹²⁶⁸ Su kalinių pagalba nori sulaužyti darbininkų streiką. *Socialdemokratas*, 1926-06-10, p. 3.

metų laiku ar vienoje pramonės srityje.

Dauguma streikų vyko Kaune; po laikinosios sostinės pagal streikų skaičių sekė Šiauliai, tada Panevėžys. Keli streikai vyko Alytuje, Marijampolėje ir Jonavoje. Mažiausiai pusė nagrinėtų streikų (33 iš 65) pasibaigė darbininkų pergale, 24 streikų baigtis nežinoma, o 8 streikai baigėsi darbininkų pralaimėjimu. Pagal savo pobūdį išsiskyrė ir vienas „itališkas streikas“, kurį 1924 m. vasarą praktikavo Kauno spaudos darbininkai, o taip pat ir 1926 m. liepą streikavę Panevėžio kepėjai, kurie streiko metu įsteigė savo kepyklą.

Beveik visi tiriamuoju laikotarpiu kilę streikai buvo ekonominio pobūdžio. 48-ioose streikuose darbininkai reikalavo didinti atlyginimus, nemažinti atlyginimų arba mokėti brangymečio priedus, 9-ioose streikuose darbininkai reikalavo laiku mokėti algas arba išmokėti vėluojančius atlyginimus. 7-ioose streikuose streikuojantieji reikalavo greta piniginio atlyginimo išduoti ir maisto ar nemaisto produktus (pvz. malkas ar fabriko produkciją), dviejuose streikuose reikalauta mokėti vaikų priedą. 8-ioose streikuose reikalauta nedirbti arba apmokėti didesniu tarifu už dirbamus viršvalandžius, taip pat mokėti už šventines dienas. Keturiuose streikuose reikalauta išmokėti kompensacijas atleistiems darbininkams, taip pat keturiuose reikalauta ir apmokėti už streiko laiką. Vienuolikoje streikų reikalauta laikytis 8 valandų darbo dienos įstatymo, dešimtyje streikų – suteikti 2 savaites apmokamų atostogų. Keturiuose streikuose darbininkai reikalavo padienius darbininkus pervesti į savaitinius, dviejuose darbininkus darbinti neterminuotam laikotarpiui ir viename – daugiau darbininkų įdarbinti akordiniais. Dvylikoje streikų darbininkai išsakė reikalavimą teikti medicinos pagalbą ir/ar mokėti pašalpas susirgus, viename streike prašyta pašalpos darbininko mirties atveju, taip pat viename reikalauta socialinio draudimo. Profesinių sąjungų veikimo laisvės ir darbininkų atstovavimo reikalauta dvylikoje streikų. Taip pat verta pažymėti, jog sovietmečiu darbo judėjimą tyrinėjusios istorikės S. Čepulienės teigimu, 1925-1926 m. tik nedaugeliui streikų vadovavo profesinės sąjungos – dažniausiai darbininkai juos rengė sava iniciatyva¹²⁶⁹.

Gilinantį į darbininkų reikalavimus matyti, jog daugelis buvo visiškai pagrįsti: pavyzdžiui, 8 valandų darbo dienos įstatymas Lietuvoje priimtas 1919 m. gruodį, tačiau streikininkų reikalavimai rodo, kad jo laikomasi buvo ne visada. Dominuojantis reikalavimas kelti atlyginimus arba mokėti brangymečio priedus rodo, kad miestų darbininkams mokėti atlyginimai nebuvo pakankami oriam gyvenimui, o reikalavimai laiku išmokėti atlyginimus liudija ir pramonės įmonių savininkų patiriamus sunkumus ir/arba prastus verslo organizavimo įgūdžius. Reikalavimas užtikrinti profesinių sąjungų veikimo laisvę leidžia kalbėti apie darbininkų profesinį sąmoningumą bei polinkį savo reikalus spręsti su darbininkiškos

¹²⁶⁹ S. Čepulienė. *Už kovingas profsąjungas. LKP vaidmuo organizuojant profsąjunginį judėjimą buržuazinėje Lietuvoje (1919 m. antroji pusė – 1940-06-15)*. Vilnius, 1981 p. 86

organizacijos pagalba. O neretas reikalavimas užtikrinti sveikatos priežiūrą įrodo šios paslaugos stygių; į pastarąjį darbininkų reikalavimą atsižvelgta gana vėlai – ligonių kasos pradėtos steigti 1928-ųjų pabaigoje.

3. 6. Streikai Lietuvos miestuose 1927-1933 m.

Gruodžio 18-osios dienos Kauno karo komendanto įsakymu, pagal kurį Kauno mieste įsigaliojo karo stovis, buvo draudžiama streikuoti¹²⁷⁰. 1927 m. oficialinė Lietuvos spauda skyrė nemažai dėmesio Anglijoje sumanytam streikų draudimo įstatymui: laikytasi nuomonės, jog draudžiant streikus bus galima pakelti darbingumą. Tuo tarpu „Socialdemokratas“ aiškino, kad „darbininkams streikas irgi nėra joks smagumas. Tai tik neišvengiama blogybė. Ir kiekvienas darbininkas trokšta santvarkos, kada nereiktų savo interesus ginant kelti streikų“¹²⁷¹. Nors darbo judėjimas buvo suvaržytas, o profesinės sąjungos – išblaškytos, streikai Lietuvos miestuose kilo visą prezidentinio valdymo laikotarpį. Streikus 1957 m. tyrinėjusi Aldona Gaigalaitė suskaičiavo, kad 1929-1934 m. Lietuvoje įvyko 222 streikai, 113 iš jų kilo Kaune, 13 – Šiauliuose¹²⁷². 1934 m. kilo 90 streikų, iš jų 39 – provincijoje¹²⁷³.

9 lentelė. Streikai Lietuvoje 1929-1937 m.¹²⁷⁴

	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Streikų skaičius	12	5	20	38	57	90	78	84	62
Streikuojančiųjų skaičius	571	1140	5321	4534	6660	10236	~10000	~43200	~17100

1927 m. informacijos apie vykusius streikus Lietuvos miestuose rasti nepavyko: arba informacija apie juos nepateko į spaudą dėl cenzūros, arba streikai iš tiesų nevyko. Gali būti, kad tą lėmė griežta politika ir streikų prevencija; pavyzdžiui Šiaulių elektros stoties durpynuose 1927 m. vasarą dirbę darbininkai turėjo pasirašyti raštišką pasižadėjimą nestreikuoti¹²⁷⁵. Streikų tradicija atgimė 1928 m.: gegužės 14 d. streiką dėl prastų darbo sąlygų paskelbė Panevėžio Rockmano virvių dirbtuvės darbininkai. Streikas tęsėsi iki gegužės 21 d., tačiau nutrūko keturiems streikuojantiems grįžus į darbą tomis pačiomis sąlygomis. Likę darbininkai atgal į darbą dėl sukkelto streiko priimti nebuvo. Gegužės 27 d. dėl sumažintų atlyginimų sustreikavo ir

¹²⁷⁰ Kauno karo komendanto įsakymas 1926-12-18, LCVA f. 402 ap. 1 b. 76 l. 9.

¹²⁷¹ J. Ajaras. Organizacija ir darbingumas. *Socialdemokratas*, 1927-05-01, p. 1.

¹²⁷² A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1957, p. 74.

¹²⁷³ Ten pat, p. 66.

¹²⁷⁴ Parengta pagal: A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1957, p. 65-66; B. Sudavičius. *LKP kova už darbininkų klasės vienybę*. Vilnius, 1961, p. 57.

¹²⁷⁵ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1927-08-04, p. 4.

Abelskio virvių dirbtuvė, tačiau šio streiko baigtis nėra žinoma¹²⁷⁶.

1928 m. vasarą ėmė augti įtampa Kaune veikusiame Falkovskio avalynės fabrike. Ten dirbo daugiau nei 100 darbininkų (dauguma moterys). 1926 m. vykusio streiko metu darbininkai buvo išsikovoję 8 dienų apmokamas atostogas, fabriko darbininkų ligonių kasą bei kolektyvinę sutartį, tačiau uždarius Odininkų profesinę sąjungą, darbdavys ėmė nebesilaikyti susitarimų: darbininkams neduotos ligonių kasos veiklos ataskaitos, 1927 m. atostogos nebuvo duotos, vietoje jų pasiūlius sumokėti 5 dienų atlyginimą, taip pat imti mažinti atlyginimai akordiniams darbininkams¹²⁷⁷. Dėl 1926 m. sutarties laužymo darbininkai kreipėsi į Darbo inspektorius, tačiau darbdavys nesutinkantiems su naujomis darbo sąlygomis pasiūlė išeiti iš darbo¹²⁷⁸. Dalis šiuo pasiūlymu spalį pasinaudojo, tačiau kompensacijos išmokėtos nebuvo, todėl darbininkai dėl jų išieškojimo kreipėsi į teismą¹²⁷⁹, o darbas fabrike sustojo. Neišmokėjus apie 50 000 litų kompensacijų, be pajamų likusiems darbininkams rinktos aukos¹²⁸⁰. Spalio 25 d. fabrikas vis dar nedirbo: darbininkai sutiko grįžti į darbą tik senomis sąlygomis, t. y. kuomet bus mokama už 8 dienas kasmetinių atostogų bei apmokami 3 šventadieniai¹²⁸¹. Dėl šio konflikto darbininkai Galinis, Strolia ir Jurgis Daugėla lapkričio pradžioje buvo pakviesti apklausai į kriminalinę policiją¹²⁸². Šį streiką palaikė LKP: buvo išleistas atsišaukimas, kuriuo streikuoti skatinti ir kiti odos pramonės darbininkai, prašyta remti streikuojančius Falkovskio fabriko darbininkus ir kovoti už profesinių sąjungų legalizavimą¹²⁸³. Nėra žinoma, ar buvo pasiektas susitarimas tarp Falkovskio fabriko administracijos ir darbininkų, tačiau po beveik du mėnesius trukusio streiko, gruodžio 10 d. darbininkai grįžo į darbą¹²⁸⁴.

Kaip ir ankstesnių streikų metu, taip ir per šį streiką Falkovskio fabrike į streiklaužius žiūrėta itin nepalankiai. Streikui besitęsus kelias savaites, dalis darbininkų sulaužė streiką ir ėmė dirbti, o apie tai sužinoję streikuojantys darbininkai Jonas Budreika, Jurgis Daugėla, Juozas Karpalavičius ir Simulevičius organizavo būrius, kurie užpuldinėjo į darbą Falkovskio fabrikeėjusius darbininkus. Lapkričio 23 d. ryte toks būrys (streikavę darbininkai J. Budreika, Antanas Alechna, J. Karpalavičius, Zigmas Jasidavičius, J. Daugėla, Kuprys ir Kelkauskienė) Kęstučio g. užpuolė, akmenimis apmėtė ir sumušė į darbąėjusius streiklaužius Bronę Tamašauskaitę, Juozą Baltrukėną, Leoną Rimkaitį ir Vincą Petrusevičių. Darbininkas Vincas Petrusevičius buvo sumuštas Z. Jasidavičiaus ir J. Budreikos, o nuo užpuolikų J. Karpalavičiaus ir J. Budreikos

¹²⁷⁶ Panevėžy virvių dirbtuvėse prastos sąlygos. *Socialdemokratas*, 1928-06-14, p. 4.

¹²⁷⁷ Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1928-08-02, p. 4.

¹²⁷⁸ Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1928-10-04, p. 4.

¹²⁷⁹ Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1928-10-11, p. 4.

¹²⁸⁰ Draugai darbininkai ir tarnautojai! Pagelbėkite Falkovskio fabriko darbininkams, vedantiems sunkią kovą su savo darbdaviu. *Socialdemokratas*, 1928-10-18, p. 1.

¹²⁸¹ Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1928-10-25, p. 4.

¹²⁸² Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1928-11-08, p. 4.

¹²⁸³ Atsišaukimas Remkit streikuojančius Falkovskio darbininkus! LKP Kauno rajkomas, 1928 m.

¹²⁸⁴ Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1928-12-13, p. 4.

besigindama B. Tamašauskaitė atsišaudė „Buldog“ montekristu, o tada per Daukanto g. pabėgo į Laisvės al., kurio 42-uuju numeriu pažymėto namo malkų sandėlyje pasislėpė užsikrovusi save malkomis. Tos pačios dienos vakare Ukmergės pl. buvo užpultas ir Falkovskio fabriko meistras Bronius Čerkas – jį sumušė ir akmenimis apmėtė streikavę darbininkai Dambrasukas, Daugėla ir Mikas Lukavičius¹²⁸⁵.

Panašiomis priemonėmis su streiklaužiais kovota ir 1929 m. Rabinavičiaus ir Perdmano skarų fabriko Kaune streiko metu: gegužės 14 d. kilo darbininkų protestas dėl to, jog buvo įvesta 10 valandų darbo diena dirbant nuo 9 ryto iki 19 val. vakaro, kai darbininkės su darbo dienos prailginimu sutiko tik tuo atveju, jei dirbama bus 7-17 val. Darbininkės 13 val. metė darbą ir išėjo namo, tačiau darbininkė Valantaitė nesutiko palikti darbo vietos, todėl bendradarbės ją prievarta išvarė iš dirbtuvės bei sumušė. Vis dėlto darbininkėms pavyko išspręsti tarpusavio konfliktą taikiai, ir galiausiai buvo nusileista ir dirbta darbdavio nurodytomis valandomis¹²⁸⁶.

1929 m. rugpjūčio 16 d. dėl darbo dienų skaičiaus sumažinimo kilo streikas Tilmanso fabrike. Prie streiko neprisidėję fabriko darbuotojai buvo „koliojami“ ir vadinami „darbininkų išdavikais“¹²⁸⁷. Streiko komitetui pirmininkavo Darbo federacijos narys Petras Kovalskis. Streikuojantys darbininkai išsirinko delegaciją (Kovalskis, Grinvaldas, Blimkė), kuri vyko pas darbo inspektorių reikalauti palikti 6 darbo dienų savaitę. Inspektorius nepritarė darbininkų reikalavimams ir teigė, jog dirbti 6 dienas į savaitę yra neįmanoma, nes jo patenkinimas galėtų lemti dalies darbininkų atleidimą. Saugumo policijos duomenimis, dėl savanaudiškų paskatų kitus streikuoti agitavo darbininkai Juozas Lentys ir Mikas Šlikas, o taip pat ir pats streiko komiteto pirmininkas P. Kovalskis, mat jie norėjo būti atleisti su išmokamomis kompensacijomis¹²⁸⁸. Vis dėl to nors pastarieji darbininkai buvo kaltinami agitacijomis ir darbininkų ramybės drumstimu, jie patys teigė, „kad jokios agitacijos nevedė, ramybės nedrumstė, o tik <...> ėjo pas Tilmansą prašyti padidinti darbo dienų skaičių, nes dirbant per savaitę 4 dienas yra labai sunku ir varginga gyventi“¹²⁸⁹. Iš tiesų, nuo 1929 m. imtas mažinti darbo dienų skaičius darė neigiamą įtaką darbininkų pajamoms ir vertė dalį gyventi skurde, taip pat dažnai vengta mokėti kompensacijas atleidžiamiesiems darbininkams, todėl Tilmanso fabriko darbininkų reikalavimai nebuvo nepagrįsti.

Tais pačiais 1929-aisiais metais Kaune streikavo ir kelios smulkesnės dirbtuvės, kaip, pavyzdžiui, Levino ir Žuko aulų dirbtuvės: Levino darbininkai streiku iškovojo 8 valandų darbo

¹²⁸⁵ Kauno kriminalinės policijos I skyriaus viršininko nutarimas, 1928-12-03. LCVA f. 378 ap. 2 b. 10575 l. 14.

¹²⁸⁶ Kauno kriminalinės policijos VI rajono viršininko pareiškimas 1929-07-01. LCVA f. 378 ap. 2 b. 11362 l. 2.

¹²⁸⁷ Pareiškimas Kriminalinės policijos VI rajono viršininkui, 1929-09-13. LCVA f. 378 ap. 2 b. 11381 l. 4.

¹²⁸⁸ Agento Satsys pranešimas, 1929-08-19. LCVA f. 378 ap. 2 b. 11381 l. 5.

¹²⁸⁹ Kriminalinės policijos I skyriaus viršininko nutarimas. LCVA f. 378 ap. 2 b. 11381 l. 10.

dieną bei savaitinio atlyginimo pakėlimą 5 litais. Žukas sutiko su visais darbininkų reikalavimais, tačiau nenorėjo priimti atgal į darbą su darbininkais kartu streikavusių 3 mokinių. Streiką buvo paskelbusios ir 17 siuvėjų, dirbusių siuvykloje pas Fainšteinieneę. Streiko priežastimi tapo atlyginimų mažinimai iki 10 litų savaitei; iki tol darbininkų atlyginimai svyravo nuo 20 iki 50 litų per savaitę. Be to, siuvykla veikė be leidimo, o jos darbininkės nebuvo registruotos į ligonių kasas¹²⁹⁰. Tuo metu pragyvenimo minimumas vienam gyvenančiam asmeniui buvo apie 105 litus mėnesiui, todėl mažiausius atlyginimus gavusios siuvėjos buvo pasmerkto skurdui. Pastarasis siuvyklos pavyzdys parodo, jog smulkiose dirbtuvėse, kurios buvo mažiau kontroliuojamos ir prižiūrimos, darbininkų padėtis būdavo gerokai prastesnė.

Nuo 1930 m. Lietuvoje ėmė jaustis ekonominės krizės poveikis: pramonės įmonės mažino darbo dienų skaičių, atleidinėjo darbininkus. 1930 m. Lietuvoje bankrotą paskelbė 52 įmonės, o per pirmuosius aštuonis 1931-ųjų mėnesius bankrutavo dar 97 įmonės¹²⁹¹. Galbūt todėl streikų skaičius 1930-aisiais nebuvo didelis [A. Gaigalaitė suskaičiavo 5 streikus, nors vien tik „Socialdemokratas“ aprašė 9 vykusius streikus, vadinasi, 1957 m. A. Gaigalaitės sudaryta streikų statistika nėra labai patikima – U. M. A.] – stengtasi išsaugoti darbo vietas ir nekonfliktuoti su darbdaviais. Šiauliuose Frenkelio fabrike 1930 m. sausį per kelis kartus buvo atleista 10 darbininkų ir spėliota, jog ateityje jų bus atleidžiama dar daugiau. Darbininkai dėl atleidinėjimų ir prastėjančių darbo sąlygų ketino streikuoti, tačiau administracija buvo įspėta apie tokius planus ir streikas neįvyko¹²⁹².

Kauno trikotažo dirbtuvėje „Sportas“, kurioje dirbo 26 darbininkai, buvo atleista darbininkė. Atleidimo priežastimi įvardinta vagystė, tačiau jos kolegos su tuo nesutiko ir 1930 m. vasarį paskelbė solidarumo streiką, reikalaudami atleistąją priimti atgal į darbą¹²⁹³. Streiko baigtis nėra žinoma. Panašiu metu sustreikavo Vilkaviškio Sobolevičiaus šepėčių dirbtuvės darbininkai, tik šio streiko priežastis – atlyginimų mažinimas. Streikas tęsėsi daugiau nei tris savaites¹²⁹⁴ ir buvo laimėtas – darbo užmokestis pakeltas 7,5 lito¹²⁹⁵. Vasarį dėl laiku nemokamų algų streikavo „Universal“ fabriko darbininkai. Streikas laimėtas – darbdaviai pažadėjo algas mokėti laiku, o taip pat sumokėjo pusę sumos už streiko laiką¹²⁹⁶. Streikas vasarį kilo ir „Žaibo“ spaustuvėje – sustreikavo akordiniai rinkėjai, tačiau administracija vasario 25 d. paskelbė

¹²⁹⁰ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1929-12-19, p. 6.

¹²⁹¹ A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1957, p. 14.

¹²⁹² Audrų sūnus. Darbininkai kovoja. *Socialdemokratas*, 1930-01-30, p. 1.

¹²⁹³ Streikuoja trikotažo dirbtuvės „Sportas“ darbininkai. *Socialdemokratas*, 1930-02-27, p. 1.

¹²⁹⁴ Ir Vilkavišky streikas. *Socialdemokratas*, 1930-02-27, p. 1.

¹²⁹⁵ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1930-03-13, p. 4.

¹²⁹⁶ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1930-02-27, p. 4.

lokautą ir ėmė ieškoti naujų darbuotojų – į darbą buvo priimti du¹²⁹⁷. Kovo viduryje streikas vis dar tęsėsi, tačiau jo eiga nebuvo sėkminga, kadangi vyr. rinkėjas prie streiko neprisidėjo, nepalaikė darbininkų reikalavimų, taip pat nestreikavo mėnesiniai rinkėjai ir dirbo po 10-12 valandų, todėl streiko poveikis buvo minimalus¹²⁹⁸.

Pusmetį nedirbęs avalynės fabrikas „Era“ atnaujino savo veiklą 1930 m. kovą. Senieji darbininkai sutiko grįžti į darbą atsisakydami kompensacijos už praeitus metus, tačiau jau kovo 15 d. 20 darbininkų gavo pranešimus, jog nuo balandžio 1 d. šie atleidžiami iš darbo. Dėl to darbininkai paskelbė streiką ir kreipėsi į darbo inspektorių, kad pastarasis išspręstų kilusį konfliktą¹²⁹⁹. Kovo 31 d. dar sykį streikas kilo „Universal“ baldų dirbtuvėje Kaune. Streikas truko dvi dienas ir buvo pralaimėtas. „Socialdemokratas“ dėl pralaimėjimo kaltino komunistus, kurių iniciatyva streikas pradėtas nepalankiomis sąlygomis ir netikusiai vestas. Taip pat teigta, kad komunistai „kur tik nugirdę kokius nesutarimus, vis tik kursto prie streikų. Jiems svarbu streikas dėl streiko, o ne kaip darbininkų ekonominės kovos priemonė. Jiems nesvarbu, kad darbininkai laimėtų, bet kad tik jie būtų pagirti už „veiklumą“¹³⁰⁰.

1930 m. gegužės 24 d. Kauno audimo fabriko „Liteks“ verpimo skyriaus darbininkams buvo išmokėta tik dalis priklausiančio atlyginimo, todėl pirmadienį (26 d.) darbininkai nepradėjo darbo ir reikalavo išmokėti visą atlyginimą. Streikas truko porą valandų ir buvo laimėtas¹³⁰¹. Birželio 16 d. kilo streikas Kauno „Skietlit“ skėčių fabrike. Čia dirbo 12 darbininkų: dirbta po 10 ir daugiau valandų per dieną, o algos mokėta nuo 18 iki 35 litų į savaitę. Darbininkai reikalavo algos pakėlimo, 2 savaitinių apmokamų atostogų, atsiskaitymo knygelių išdavimo bei tvarkingo vedimo. Panašiu metu streikavo Galės ir Kapeleso odos pirštinių dirbtuvių 17 darbininkų. „Socialdemokratas“ kvietė palaikyti streikuojančius darbininkus, juos šelpti ir nepirkti fabrikų, kuriuose išnaudojami darbininkai, gaminių¹³⁰². Šių streikų baigtis nėra žinoma.

Nuo 1931 m. streikų skaičius ėmė sparčiai augti. Tam galbūt įtakos turėjo ir smarkiau Lietuvoje pasireiškusios Didžiosios ekonominės krizės pasekmės, o taip pat ir nauja LKP politikos linija, skatinusi visais įmanomais būdais išnaudoti darbo vietose kilusius konfliktus saviems tiklams ir organizuoti streikus. Lietuvoje veikusios įstaigos ir įmonės susidūrė su finansiniais sunkumais, tačiau dėl jų daugiausiai kentėti teko darbininkams; Kaune veikusioje „Meno“ spaustuvėje tris mėnesius visiškai nemokėti atlyginimai, todėl 1931 m. liepos 4 d.

¹²⁹⁷ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1930-03-06, p. 4.

¹²⁹⁸ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1930-03-13, p. 4.

¹²⁹⁹ J. M-is. Streikas avalynės fabrike „Era“. *Socialdemokratas*, 1930-04-03, p. 1.

¹³⁰⁰ „Kairieji“ blogina darbininkų būklę. *Socialdemokratas*, 1930-04-10, p. 1.

¹³⁰¹ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1930-06-05, p. 4.

¹³⁰² Streikai Kaune. *Socialdemokratas*, 1930-06-19, p. 2.

darbininkai paskelbė streiką ir pareikalavo sumokėti algas¹³⁰³. Ar streiku pavyko išsireikalauti algų nėra žinoma.

1931 m. Petrašiūnuose statytas popieriaus fabrikas; statybininkai dirbo po 10 valandų per dieną, o atlyginimas buvo nedidelis: 60-70 centų už valandą, todėl darbininkai pareikalavo geresnių darbo sąlygų. Į reikalavimus atsižvelgta nebuvo, todėl liepos 13 d. darbininkai paskelbė streiką¹³⁰⁴, kuris buvo pralaimėtas, nes atsirado streiklaužių¹³⁰⁵. Rugpjūčio 11 d. sustreikavo Kauno „Orfo“ dirbtuvės darbininkai. Streiko priežastis buvo sumažintas atlyginimas: akordinės darbininkės moterys per parą galėdavo uždirbti iki 1,5 lito, vyrai – iki 2,5 lito per dieną. Darbdavys siūlė palikti seną uždarbį, bet atleisti 4 darbininkus, tačiau darbininkams nesutikus, streikas tęsėsi¹³⁰⁶. Streiko baigtis nežinoma. 1931 m. rudenį streikai kartojosi Kauno „Universal“ baldų dirbtuvėse, kadangi jose laiku nemokėti atlyginimai¹³⁰⁷.

Dažniausiai streikai kildavo Kaune, kur buvo sukoncentruota Lietuvos pramonė, tačiau darbininkai streikuodavo ir kituose miestuose. 1931 m. rugpjūčio 20 d. streikavo Panevėžio kepyklų darbininkai: reikalauta įvesti 8 valandų darbo dieną bei panaikinti darbą sekmadieniais¹³⁰⁸. Rugsėjo 3 d. sustreikavo Marijampolės cukraus fabriko statybos darbininkai – rugsėjo 2 d. jie įteikė darbdaviui reikalavimą padidinti atlyginimus bent po 20 centų valandai, o dirbantiems poilsio dienomis, mokėti daugiau. Reikalavimai nebuvo įgyvendinti, todėl pradėtas streikas. Darbdavys sutiko pakelti algas 10 centų, bet darbininkams nesutikus, streikas tęsėsi. Kilusį konfliktą mėgino išspręsti iš Kauno atvykęs vyr. darbo inspektorius ir policijos rezervas. Buvo areštuoti keli darbininkai, likę sutiko su 10 centų algos pakėlimu ir grįžo prie darbo¹³⁰⁹. Rudenį streikuota ir Šiauliuose veikusioje Stankaus dešrų dirbtuvėje, kadangi joje nesilaikyta 8 valandų darbo dienos įstatymo bei dirbta sekmadieniais. Darbininkai streiką laimėjo¹³¹⁰. Policija dalyvavo darbo konfliktų likvidavime ir vėlesniais metais. 1932 m. kovo 7 d. dėl vėluojančių atlyginimų sustreikavo Kauno M. Kuktos spaustuvės darbininkai, tačiau gavę dalį algų, šie grįžo prie darbo. Nepaisant to, sekančią dieną keli darbininkai dėl streiko buvo apklausti policijos pareigūnų¹³¹¹. Dar sykį M. Kuktos spaustuvėje dėl vėluojančių atlyginimų streikas kilo tų pačių metų liepos 19 d., vadinasi, ši nuolatinė problema išspręsta vis dar nebuvo¹³¹².

1932 m. pavasarį kilo du dideli streikai Kaune. Pirmasis – „Kauno audinių“ darbininkų streikas – prasidėjo balandžio 15 d. 12 valandą. Streiką, kuriame dalyvavo apie 100 darbininkų,

¹³⁰³ Lietuvoje. *Socialdemokratas*. 1931-07-11, p. 6.

¹³⁰⁴ Streikuoja Petrašiūnuose popieriaus fabriko darbininkai. *Socialdemokratas*. 1931-07-18, p. 4.

¹³⁰⁵ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1931-07-25, p. 6.

¹³⁰⁶ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1931-08-22, p. 6.

¹³⁰⁷ Lietuvoje. *Socialdemokratas*. 1931-11-21, p. 6.

¹³⁰⁸ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1931-08-29, p. 6.

¹³⁰⁹ Cukraus fabriko darbininkų streikas Marijampolėj. *Socialdemokratas*, 1931-09-12, p. 4.

¹³¹⁰ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1931-10-24, p. 8.

¹³¹¹ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1932-03-19, p. 6.

¹³¹² Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1932-07-23, p. 2.

organizavo Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienytos profesinės sąjungos Kauno I-asis (tekstilės) skyrius. Profsąjungos atstovai įteikė fabriko administracijai darbininkų reikalavimus: 1) kad fabrikas grąžintų senas samdymo sąlygas, t. y. kad darbininkės būtų samdomos neapibrėžtam laikotarpiui ir panaikintas akordinis darbas; 2) kad atleistos darbininkės būtų priimtos atgal į darbą; 3) kad dienos uždarbis būtų ne mažesnis nei 6 litai dirbant 8 val. į dieną; 4) kad darbininkės, išdirbusios daugiau metų, gautų 14 dienų apmokamas atostogas; 5) kad darbininkės nebūtų persekiojamos; 6) jei dėl darbdavio kaltės darbininkės nedirba, mokama už sugaištą laiką; 7) tiksliai nustatyti ką laikyti klaidomis, klaidų didumą ir pabaudų didumą. Kelios streikavusios darbininkės buvo išvežtos apklausai į policiją, o nelietuvis fabriko vadovas streiko metu išvyko į gimtąją Rygą. Derybos pradėtos po kelių dienų į Kauną grįžus „Kauno Audinių“ vedėjui – pastarasis sutiko išpildyti dalį darbininkų reikalavimų, t. y. tiksliai apibrėžti kas laikoma klaidomis ir kokios nuobaudos už jas taikomos; palikti akordinį darbą, bet už jį mokėti sutartą atlyginimą; minimalus darbininkų dienos uždarbis (be išskaitymų už klaidas) turėjo būti ne mažesnis nei 4 litai už 8 darbo valandas; fabrikuo nedirbant ne dėl darbininkų kaltės, šioms bus mokamas ne mažesnis nei 4 litų darbo dienos atlyginimas; sutikta duoti 2 savaites apmokamų atostogų tarp gegužės 1-osios ir spalio 1-osios; darbininkės įdarbinamos neterminuotam laikui; duotas žodinis pasižadėjimas priimti atgal atleistas darbininkes. Apsvarsčius darbdavio pasiūlymus, su jais sutikta: streikas dalinai laimėtas ir balandžio 20 d. darbas fabrike vėl pradėtas¹³¹³. Vis dėlto pažadas priimti atgal atleistas darbininkes nebuvo išpildytas, o taip pat tarp fabriko darbininkų sklido gandai, jog bus atleistos aktyviau prie streiko prisidėjusios darbininkės, o į jų vietą priimtos mokinės bei atsivežta darbuotojų iš Latvijos¹³¹⁴.

„Kauno audinių“ streiko eigą sunkino tai, jog fabriko darbininkės nebuvo vieningos: apie 10-12 darbininkų dirbo streiko metu. Be to, streikuotojoms trūko patirties – dauguma jų streike dalyvavo pirmą kartą. Tuo tarpu fabrike buvo paleistos veikti mašinos, taip sudarant įspūdį, jog darbas vyksta ir tikintis, jog darbininkės grįš dirbti¹³¹⁵. Įdomu ir tai, jog įvykius fabrike komentavo Minsko radijas, pranešęs kad streikui vadovavo komunistai. Dėl to „Kauno audinių“ darbininkės išplatino pranešimą, jog streikui vadovavo Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienytoji profesinė sąjunga, o komunistai veikiausiai tik prisiėmė organizatorių „laurus“ sau¹³¹⁶.

Streikų organizatorių titulą prisiimdavo ne tik komunistai: 1932 m. balandžio 30 d. sustreikavo Levino ir Gelermano lentpjūvės darbininkai, tačiau šį kartą streiko organizatoriais

¹³¹³ A. Daunys. Kova, ištermė ir klasinis susipratimas laimėjo! *Socialdemokratas*, 1932-04-23, p. 1.

¹³¹⁴ Kauno fabrikuose ir dirbtuvėse. *Socialdemokratas*, 1932-04-30, p. 2.

¹³¹⁵ P. Rimkus. Dar dėl „Kauno Audinių“ streiko. *Socialdemokratas*, 1932-05-07, p. 2.

¹³¹⁶ Kauno fabrikuose ir dirbtuvėse. *Socialdemokratas*, 1932-04-30, p. 2.

apsiskelbė Darbo federacija. Todėl gegužės 7 d. 26 streikuojantys darbininkai spaudoje atsiribojo nuo Darbo federacijos teiginių¹³¹⁷. Streikas kilo dėl to, jog balandžio 29 d. aštuoniems darbininkams buvo sumažintas atlyginimas nuo 5,85-6 litų iki 5 litų per dieną. „Socialdemokratas“ rašė, kad streikas buvo ekonominio pagrindo, nes „jei darbininkas uždirba 5 lt per dieną, tai atmetus šventes, už kurias nemokama, susidaro mėnesiui 120-125 litai. Kaip darbininkas gali pragyventi su šeima Kaune už 120 litų?“ Viso sustreikavo 30 dirbtuvės darbininkų, o streiklaužių neatsirado. Streikuojantys darbininkai ateidavo į darbą, tačiau nedirbdavo. Konfliktą mėgino spręsti atvykęs darbo inspektorius, tačiau darbdaviai tartis su darbininkais atsisakė. Gegužės 4 d. sušauktas visuotinis lentpjūvių darbininkų profesinės sąjungos skyriaus susirinkimas, kuriame nutarta remti streikuojančius darbininkus, taip pat paaiškėjo, jog Levino ir Gelermano dirbtuvė mėgino savo užsakymus perduoti vykdyti kitoms lentpjūvėms, todėl nuspręsta visose Kauno lentpjūvėse streiko metu nedirbti viršvalandžių, kad nebūtų vykdomi streikuojančio fabriko užsakymai, o jei kitos lentpjūvės vis tiek sutiks vykdyti streikuojančiosios užsakymus, tuomet skelbti visuotinį Kauno lentpjūvių streiką. Taip pat streiko metu visi lentpjūvių darbuotojai nutarė įteikti reikalavimus ir savo darbdaviams – reikalauta 2 savaičių apmokamų atostogų¹³¹⁸.

Streikas Levino ir Gelermano lentpjūvėje užsitęsė – gegužės viduryje lentpjūvės savininkai mėgino pasisamdyti naujų darbininkų, kurie užimtų streikuojančių vietas, tačiau nesėkmingai¹³¹⁹. Streikas truko net 8 savaites, ir darbininkai grįžo prie darbo birželio 27 d. darbdaviui nusileidus ir palikus senas darbo sąlygas bei apmokėjus už 7 streiko dienas pilną atlyginimą¹³²⁰. Vis dėlto streikas turėjo ir neigiamų pasekmių: Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienytos profesinės sąjungos Kauno II-ojo (lentpjūvių) skyriaus valdybos narys Izidorius Aleksandravičius buvo nubaustas 500 litų bauda arba 1 mėnesiu kalėjimo „už kurstymą darbininkų streikuoti ir visuomenės kiršinimą, gąsdinančių ir grasinančių gandų skleidimą“¹³²¹.

1932 m. rugpjūčio 23 d. sustreikavo Šiaulių brolių Nurokų odų fabriko darbininkai, kadangi jame buvo mažinamos darbo dienos iki 3 dienų į savaitę, o darbininkams, kurie nesutiko su naujomis sąlygomis, kompensacijas atleidžiant išmokėti atsisakyta¹³²². Streiko baigtis nežinoma. 1932 m. rudenį kilo streikas „Spindulio“ spaustuvėje, nes nuo lapkričio 15 d. planuota sumažinti atlyginimus. Streikas truko vos pusę valandos ir buvo laimėtas: atlyginimai nesumažinti¹³²³. Sėkmingai baigėsi ir 1932 m. gruodžio 7 d. prasidėjęs streikas Kaune, Laisvės

¹³¹⁷ Streikas Levino ir Gelermano lentpjūvė. *Socialdemokratas*, 1932-05-07, p. 1.

¹³¹⁸ Ten pat, p. 2.

¹³¹⁹ Streikas tebevyksta. *Socialdemokratas*, 1932-05-14, p. 1.

¹³²⁰ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1932-07-02, p. 4.

¹³²¹ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1932-07-23, p. 2.

¹³²² Streikuoja br. Nurokų darbininkai. *Socialdemokratas*, 1932-09-09, p. 4.

¹³²³ Spaustuvių darbininkų kovos fronte. *Socialdemokratas*, 1932-11-26, p. 3.

al. veikusioje Trakenišio manufaktūros prekybos įmonėje. Ten nesilaikyta 8 valandų darbo dienos ir dirbta po 10-14 valandų, o atlyginimai mažinti. Buvo numatyta algas sumažinti 20 proc., bet darbuotojai paskelbė streiką. Derybų metu darbdavys siūlė algų nemažinti su sąlyga, jog keturi darbuotojai išeis iš darbo savo noru (be kompensacijų), bet darbuotojai su tuo nesutiko ir streikavo toliau. Galiausiai streikas buvo laimėtas ir visi darbuotojai liko dirbti senomis sąlygomis¹³²⁴.

1932 m. pasižymėjo naujomis tendencijomis streikų organizavime: vis dažniau streikai buvo geriau organizuoti, o taip pat pradėdami vasarą, kadangi tuo metu sumažėdavo bedarbių skaičius ir lengviau buvo galima rasti darbo kitur, o taip pat šiltuoju metų laiku fabrikai ir dirbtuvės turėdavo daug užsakymų, dėl to nutraukti darbą būtų buvę itin nuostolinga¹³²⁵. Be to, vis daugiau streikų kilo gan miglotomis aplinkybėmis; pavyzdžiui, rugpjūčio 29 d. sustreikavo keli remontuojamame name Kaune, Maironio g. 14 dirbę dažytojai. Jie taip pat skatino streikuoti ir kitus darbininkus, o tuos, kurie prie streiko jungtis nesutiko, grasino smurtu. Aiškinantis streiko aplinkybes, padaryta krata pas darbininką Adomą Norkų, kur rastas 21 asmens pasirašytas raštas su reikalavimais darbdaviui. Apklausiant kitus darbininkus paaiškėjo, kad streiko organizavimu kaltintas Chackelis Kaplanas nestreikavo ir neskatino kitų streikuoti, o buvo patenkintas gaunamu atlyginimu¹³²⁶. Streikuoti liepos 26 d. buvo skatinami ir „Maisto“ fabriko kanalizacijos darbuose dirbę darbininkai; į streiką kvietė Kazys Šumauskas ir Alfonsas Kazlauskas, kurie buvo įtariami komunistine veikla¹³²⁷. Tai veikiausiai galėjo būti viena iš priežasčių, todėl 1932 m. Kaune buvo galutinai uždarytos komunistinės odininkų, maisto pramonės, siuvėjų ir prekybos tarnautojų profesinės sąjungos¹³²⁸.

Lentpjūvių streikais buvo palydėti 1932-ieji metai ir sutikti 1933-ieji: gruodžio 30 d. dėl planuoto atlyginimų mažinimo sustreikavo Kauno Intriligatoriaus lentpjūvės darbininkai, sausio 2 d. dėl tokių pačių priežasčių streikas kilo Šančių Epelšteino lentpjūvėje – ten streikavo apie 20 darbininkų. Tą pačią dieną sustreikavo Aleksote veikusios Šapiro ir Levino lentpjūvės 26 darbininkai; streikas kilo dėl to, jog aštuoniems darbininkams sumažintas atlyginimas, tačiau jie su naujomis sąlygomis nesutiko, todėl buvo atleisti iš darbo¹³²⁹. Aptarti lentpjūvių darbininkų situaciją 1933 m. sausio 2 d. buvo sušauktas Bendrosios darbininkų profesinės sąjungos II-ojo (lentpjūvių) skyriaus susirinkimas, į kurį susirinko apie 100 darbininkų. Susirinkimas nutarė palaikyti vieni kitus streikų metu¹³³⁰. Sausio viduryje keturiose lentpjūvėse streikai baigėsi, nes

¹³²⁴ Kauno įmonėse. *Socialdemokratas*, 1932-12-17, p. 3.

¹³²⁵ A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1957, p. 87.

¹³²⁶ Kauno kriminalinės policijos I skyriaus viršininko nutarimas, 1932-08-31. LCVA f. 378 ap. 3 b. 967 l. 13.

¹³²⁷ Kauno kriminalinės policijos I skyriaus viršininko nutarimas, 1932-07-26. LCVA f. 378 ap. 3 b. 1234 l. 4.

¹³²⁸ A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1957, p. 103.

¹³²⁹ Lentpjūvių darbininkai streikuoja. *Socialdemokratas*, 1933-01-07, p. 6.

¹³³⁰ Lentpjūvininkų susirinkimas. *Socialdemokratas*, 1933-01-07, p. 6.

su darbdaviais susitarta, jog iki gegužės 1-osios bus dirbama 6 dienas į savaitę, o atlyginimai nebus mažinami. Tačiau Epelšteino lentpjūvėje streikas tęsėsi, kadangi darbininkai nesutiko su atlyginimo sumažinimu nuo 5 iki 4 litų į dieną¹³³¹, kol po 2 savaičių streiko darbininkai laimėjo ir buvo pasirašyta sutartis, jog iki gegužės 1-osios nebus algos mažinamos, o darbininkai nebus atleisti¹³³².

1932 m. gruodžio pabaigoje dėl laiku nemokamų atlyginimų streikavo Tipolito spaustuvės (Kaunas) darbininkai. Streikas vyko chaotiškai, o po kelių dienų gavę dalį atlyginimo, darbininkai streiką nutraukė¹³³³. Tačiau situacija spaustuvėje negerėjo, ir 1933 m. vasario 2-osios ryte Tipolito darbininkai vėl paskelbė streiką dėl neišmokėtų algų. Streikuojančius savininkas prašė baigti streiką, nes kitu atveju spaustuvė išvis bus uždaryta, tačiau darbininkai nenusileido. Antrą streiko dieną streikuojantys darbininkai buvo informuoti, jog už streiko laiką apmokėta nebus, o be to, į spaustuvę atėjo laikraščio „Lapas“ redaktorius, kuris siūlėsi sumokėti darbininkams, kad šie grįžtų prie darbo ir atspausdintų jo laikraštį. Šiuo klausimu darbininkų nuomonės išsiskyrė, ir gavę dalį reikalautos sumos, darbininkai grįžo prie darbo¹³³⁴. Su sunkumais taip pat susidūrė „Meno“ spaustuvė: joje nebuvo laiku išmokami atlyginimai, todėl vasario 27 d. spaustuvėje kilo streikas. Konflikto spręsti atvyko darbo inspektorius; darbininkai reikalavo išmokėti algas, išduoti atsiskaitymo knygeles, įregistruoti į ligonių kasas – vadinasi, spaustuvėje buvo nesilaikoma ir daugiau darbą reglamentuojančių įstatymų. Streikas truko 5 valandas ir buvo laimėtas: spaustuvės administracija sutiko iki kovo 4-osios ryto išmokėti algas, sutvarkyti atsiskaitymo knygeles ir įregistruoti darbininkus į ligonių kasas, o šių pažadų nevykdymas užtrauktų 500 litų pabaudos išmokėjimą darbininkams bei iššauktų dar vieną streiką¹³³⁵. Nepaisant susitarimo, liepos mėnesį „Meno“ spaustuvė atleido 40 streike dalyvavusių darbininkų, kadangi negalėjo įvykdyti darbininkų reikalavimų ir išmokėti jiems priklausančių atlyginimų¹³³⁶.

1933-ųjų pavasaris buvo itin prastas metas spaustuvių savininkams: nuolat trūko pinigų išmokėti algas, todėl kilo nemažai streikų. Balandžio pradžioje dvi savaites vėluojant atlyginimams streiką paskelbė „Litolit“ litografijos dirbtuvių darbininkai. Streikuojantieji reikalavo išmokėti algas, sutvarkyti atsiskaitymo knygeles, pagarbaus elgesio su darbininkais bei darbo grafiko sudarymo¹³³⁷. Balandžio 19 d. ryte sustreikavo „Varpo“ ir „Spindulio“ spaustuvės (apie 300 darbininkų) – streiką iššaukė atlyginimų mažinimas: streikavę darbininkai

¹³³¹ Visoje Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1933-01-14, p. 5.

¹³³² Lentpjūvininkai streiką laimėjo. *Socialdemokratas*, 1933-02-28, p. 1.

¹³³³ Spaudos darbininkų kovos fronte. *Socialdemokratas*, 1933-01-07, p. 4.

¹³³⁴ Spaustuvių darbininkų kovos fronte. *Socialdemokratas*, 1933-02-11, p. 2.

¹³³⁵ Spaustuvių darbininkų kovos fronte. *Socialdemokratas*, 1933-03-04, p. 5.

¹³³⁶ Visoje Lietuvoje. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-07-22, p. 5

¹³³⁷ Visoje Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1933-04-08, p. 5.

reikalavo palikti senas samdos sąlygas arba priimti Spaudos darbininkų sąjungos parengtus atlyginimo tarifus bei pasirašyti kolektyvines sutartis. Pradėjus vesti derybas, streikas buvo nutrauktas¹³³⁸. Nė vieno šių streikų baigtis nėra žinoma. Gegužės 16 d. prasidėjo streikas „Bekara-Kartonaž“ įmonėje, kadangi darbdaviai atsisakė duoti dvi savaites mokamų atostogų, mokėti už šventadienius bei dieną prieš juos dirbti trumpiau. Streikavo apie 150 darbininkų, o streikas truko dvi dienas, kol tarpininkaujant Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos atstovui bei darbo inspektoriui, pasirašyta sutartis, kuria darbdavys patenkino visus darbininkų reikalavimus¹³³⁹.

Nepalankiu ekonominio nuosmukio metu atsidariusiame kaliošų fabrike Vilijampolėje streikai kartojosi itin dažnai. Vos jam atsidarius, 1933 m. liepą apie 150 ten dirbusių darbininkų paskelbė streiką ir reikalavo padidinti atlyginimus; darbininkų reikalavimai patenkinti tik iš dalies¹³⁴⁰. Per porą mėnesių fabriko veikimo, jo darbininkai streikavo 3 kartus; antrą kartą streikuota liepos 24 d., kadangi darbdavys nesilaikė susitarimo su darbininkais. Trečiasis streikas kilo liepos 30 dieną, nes darbdavys atleido ankstesnių streikų aktyvesnius dalyvius¹³⁴¹.

1933 m. vasarą Kaune streikavo statybų darbininkai. Streikas prasidėjo tarp „Pažangos“ rūmų statybose dirbusių 27 tinkuotojų: jiems mokėta 1,5 lito už valandą, bet planuota atlyginimą sumažinti iki 1,25 lito, tačiau tinkuotojai reikalavo atlyginimą kelti iki 1,75 litų už valandą. Darbas statybose sustojo, nes be tinkuotojų jo neturėjo ir kitų specialybių darbininkai¹³⁴². Vėliau streikas išsiplėtė per visą Kauną – sustreikavo privačiai dirbę tinkuotojai, iš viso streikavo apie 400 statybų darbininkų. Streikas kilo dėl ekonominių priežasčių, kadangi statybų rangovai konkursuose siūlydavo pigesnes statybas darbininkų sąskaita. Po 80 centų į valandą gavę tinkuotojai nesugebėjo uždirbti pakankamos sumos pinigų, iš kurių galėtų susitaupyti ir pragyventi ne darbo sezono metu. Šešias dienas trukęs streikas buvo laimėtas, o darbininkų algos pakeltos iki 1,45-1,6 lito¹³⁴³.

Rugsėjo 14 d. kilo streikas Kauno ir Jonavos baldų dirbtuvėse: 200 darbininkų streikavo „Universal“ fabrike, 80 – Petriko, 70 – Sragavičiaus, 50 – brolių Sadinskų, taip pat streikavo Šmuiliovo ir Ko, Klioko bei dar 10 smulkių dirbtuvių darbininkų. Darbininkai reikalavo padidinti atlyginimus (pvz. už spintos padirbimą mokėta 27 lt, kuomet ji buvo parduodama už 150 lt), duoti apmokamų atostogų, tvarkingai vesti atsiskaitymo knygeles. Streikas Kaune buvo organizuotas prastai, todėl pralaimėtas¹³⁴⁴, o 12 streikavusių darbininkų buvo suimta. Tuo tarpu

¹³³⁸ Didelis streikas Kaune. *Socialdemokratas*, 1933-04-22, p. 1.

¹³³⁹ Visoje Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1933-05-20, p. 7.

¹³⁴⁰ Streikas kaliošų fabrike. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-07-22, p. 1.

¹³⁴¹ Kaliošų fabrikas. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-08-12, p. 5.

¹³⁴² Visoje Lietuvoje. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-08-12, p. 5.

¹³⁴³ Tinkoriai streiką laimėjo. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-09-30, p. 1.

¹³⁴⁴ Kaune streikavo staliai. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-09-30, p. 1.

Jonavoje streikas vyko sėkmingiau – čia streikavo apie 260 baldų dirbtuvių darbininkų, ir spalio 12 d. streikas baigėsi darbininkų pergale¹³⁴⁵.

Rudenį tęsėsi lentpjūvių darbininkų streikai: 1933 m. rugsėjo 15 d., penktadienį prasidėjo streikas Intriligatoriaus dirbtuvėje, kadangi ketinta sumažinti darbo laiką iki 3 dienų savaitėje, o taip pat sumažinti ir atlyginimą. Darbininkai nerimavo, jog sumažinus darbo užmokestį, bus lengviau atleisti darbininkus, nes kompensacijos gali būti išmokamos ne pagal senąjį, o pagal naująjį tarifą. Todėl lentpjūvės darbininkai reikalavo raštiško darbdavio pasižadėjimo, kad kompensacijos būtų mokamos pagal 5 dienų darbo savaitę, taip pat reikalavo avanso apsirūpinti žiemai reikalingais daiktais (malkomis, šiltais drabužiais), kadangi mokamo atlyginimo tam nepakako. Darbdavys sutiko patenkinti reikalavimus, todėl pirmadienį darbininkai grįžo prie darbo¹³⁴⁶.

Apžvelgus 1927-1933 m. vykusius streikus, matomos ryškios tendencijos: beveik visi streikai kilo dėl ekonominių priežasčių, kurios buvo glaudžiai susijusios su Lietuvoje pasireiškusia krize. Darbininkai dažniausiai reikalavo padidinti atlyginimus arba jų nemažinti, taip pat nemažinti darbo dienų skaičiaus. Darbdaviams streikais priminta apie tai, jog reikia tvarkingai vesti atsiskaitymo knygeles, registruoti darbininkus į ligonių kasas, suteikti atostogų, mokėti už šventines dienas. Nors nėra žinoma nemažos dalies streikų baigtis, tačiau jų sėkmingumas buvo gana didelis: remiantis A. Gaigalaitės surinktais duomenimis, 1929 m. buvo laimėta 9 iš 12 streikų, 1930 m – 2 iš 5, 1931 m. - 19 iš 38 streikų, o 1933 m. - 26 iš 57¹³⁴⁷.

3. 7. Streikai Lietuvos miestuose 1934-1940 m.

Dažni streikai įtakojo greitesnius pokyčius Lietuvos teisinėje sistemoje, o prasidėjusi ekonominė krizė lėmė didesnę dėmesį darbininkų būklės gerinimui: 1933 m. lapkričio 11 d. įsigaliojo Pramonės darbininkų samdos įstatymas, reglamentavęs darbo santykius pramonės įmonėse¹³⁴⁸. Tačiau tuo pačiu metu augo LKP įtaka darbo judėjime: istorikės S. Čepulienės teigimu, 1933 m. LKP įtakoje buvo Lietuvos spaudos darbininkų profsąjunga, Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienytos profsąjungos 6 skyriai, Kauno kepėjų ir cukrainininkų profsąjunga, Kauno dažytojų darbininkų profsąjunga¹³⁴⁹. Be to, LKP nariai vadovavo (ar prisidėjo) prie nemažo skaičiaus streikų 1932-1934 m.¹³⁵⁰ Suaktyvėjo nelegalių komunistinių

¹³⁴⁵ A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1957, p. 69-70.

¹³⁴⁶ Streikuoja lentpjūvių darbininkai. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-09-23, p. 1.

¹³⁴⁷ A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1957, p. 87.

¹³⁴⁸ A. Jakobas. *Darbo apsaugos įstatymų raida Lietuvoje*. Kaunas, 1939, p. 35.

¹³⁴⁹ S. Čepulienė. *Už kovingas profsąjungas. LKP vaidmuo organizuojant profsąjunginį judėjimą buržuazinėje Lietuvoje (1919 m. antroji pusė – 1940-06-15)*. Vilnius, 1981, p. 151.

¹³⁵⁰ S. Čepulienė. *Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius, 1964, p. 117.

profesinių sąjungų steigimas: 1934 m. rudenį „Adata“ turėjo 60 narių; jai pavyko surengti 7 streikus. Buvo suorganizuotos nelegalios odininkų, dažytojų, tarnautojų profesinės organizacijos, komunistų rateliai veikė „Inkaro“ fabrike, „Kauno audiniuose“ ir kitose įmonėse¹³⁵¹.

Nuo 1934 m. vasario mėn. darbo judėjimo organizavimą bei darbo konfliktų sprendimus imta perduoti į Vyriausybei pavaldžių organizacijų rankas, taip pat 1934 m. liepos 12 d. buvo papildytas Ypatingų valstybės apsaugos įstatų 10 paragrafas: pakeitimas suteikė teisę karo komendantams uždaryti kiekvieną draugiją, bendrovę ar sąjungą, jei dėl jos veikimo gali kilti pavojus valstybės saugumui¹³⁵². Tai turėjo pagreitinti ankstesnįjį procesą. 1934 m. vasario 18 d. įsteigus Generalinę darbininkų atstovybę¹³⁵³, o 1935 m. spalį įsteigus Darbo Rūmus¹³⁵⁴, veikiausiai buvo tikimasi ir streikų skaičiaus sumažėjimo, kadangi pastarosios institucijos rėmėsi tautininkų politika, kuri streikus laikė nepageidautiniais ir žalingais valstybės ekonomikai. Informacija apie vykusius streikus gan retai pateko į laikraščius, galbūt siekiant sukurti iliuziją, jog streikai nevyko ar bent jau buvo retas reiškinys. Vis dėlto 1957 m. surinkta statistika byloja, jog streikų skaičius ženkliai nesumažėjo: 1934 m. Lietuvoje kilo 90 streikų, kuriuose dalyvavo apie 10 200 darbininkų, 1935 m. kilo 78 streikai, kur streikavo apie 10 000 darbininkų, 1936 m. streikų skaičius paaugo iki 84, o streikuotojų – net iki 43 200, 1937 m. vyko 62 streikai, kuriuose dalyvavo apie 17 100 darbininkų¹³⁵⁵.

1934 m. sausio 31 d. sustreikavo Kauno autobusų tarnautojai ir darbininkai. Streike dalyvavo apie 200 žmonių. Streikas kilo dėl solidarumo su atleistais darbininkais – pastarieji buvo atleisti dėl to, jog darbdaviams visų autobusų tarnautojų ir darbininkų vardu jie įteikė reikalavimus darbdaviams. Streikas buvo laimėtas. Dar sykį streikas kilo 1934 m. rugpjūčio 23 d. - streikavo Kauno užmiesčio autobusų vairuotojai, konduktorai ir tarnautojai. Streikuotojai reikalavo palikti senus atlyginimus, priimti atgal į darbą vieną atleistą konduktorių, neatleidinėti streikuojančių darbininkų, suteikti poilsio dieną, dirbti ne daugiau kaip 12 valandų į parą, suteikti atostogas, mokėti darbuotojams žiemos metu kuomet autobusai nekursuoja. Pasak A. Gaigalaitės, streikavę vairuotojai „sulaikydavo streiklaužių vairuojamas mašinas, išdaužydavo autobusų langus, leisdami važinėti tik tiems autobusams, kuriuos vairavo patys savininkai“¹³⁵⁶. Savaitę trukęs streikas baigėsi daline darbuotojų pergale – patenkinti visi reikalavimai išskyrus atlyginimų pakėlimą.

¹³⁵¹ A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1957, p. 106.

¹³⁵² Ten pat, p. 31-32.

¹³⁵³ S. Černiauskas. *Profsąjunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius, 1966. p. 50.

¹³⁵⁴ Darbo Rūmai greit pradės veikti. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1935-10-27, p. 1.

¹³⁵⁵ A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1957, p. 65-66.

¹³⁵⁶ A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1957, p. 71-72.

Šiauliuose 1935 m. sustreikavo akių ligininės tarnautojos, kadangi algos seselėms buvo sumažintos nuo 120 iki 80 litų, slaugytojoms – iki 45-50 litų mėnesiui¹³⁵⁷. 1934 m. vasarį prasidėjo Kauno siuvėjų streikas, kuriame dalyvavo apie 450 žmonių: streikas truko apie 6 savaites ir buvo laimėtas. Balandžio 17 d. Kaune pradėtas odos darbininkų streikas, kurį iššaukė maži atlyginimai – kai kurie gaudavo vos 26 litus savaitei ir reikalavo algas pakelti iki 35 litų savaitei. Streikuojančiųjų reikalavimai patenkinti dalyje įmonių¹³⁵⁸. Streikavo apie 280 odos pramonės darbininkų¹³⁵⁹. Sovietmečiu streikus nagrinėjusio B. Sudavičiaus teigimu, 1934-1937 m. daugiausiai streikavo viešųjų darbų darbininkai, medžio apdirbimo, tekstilės, odos pramonės darbininkai, statybininkai ir siuvėjai¹³⁶⁰.

1937 vasario 5 d. Kaune kilo medžio apdirbimo pramonės darbininkų streikas; darbininkai reikalavo padidinti algas 30-40 proc., laikytis 8 val. darbo dienos, taip pat laisvės darbininkų organizacijoms, paleisti politinius kalinius, panaikinti koncentracijos stovyklas¹³⁶¹. Politinio pobūdžio reikalavimai leidžia daryti prielaidą, jog prie streiko organizavimo buvo prisidėję komunistai. 1937 m. rugpjūčio 24 d. sustreikavo net apie 700 „Inkaro“ kaliošų fabriko darbininkų, kurie reikalavo pakelti algas 40 proc. Streikas truko 3 savaites ir baigėsi darbininkų pergale¹³⁶².

1937 m. kelis kartus streikavo darbininkai, dirbę Vytauto Didžiojo Universitetų klinikų statybose. Pirmasis streikas dėl per mažų atlyginimų kilo birželio viduryje ir buvo laimėtas¹³⁶³, dar sykį dėl tos pačios priežasties sustreikuota rugpjūčio 9 d. Saugumo policijos duomenimis, streiką organizavo LKP ir jos narys Jonas Petraitis, kurio iniciatyva buvo sudarytas komunistinis streiko komitetas¹³⁶⁴. Nors keli streikavę darbininkai buvo suimti, tačiau streikas užsitęsė. Rugpjūčio 17 d. ryte agituojančią kalbą sakė darbininkas Jonas Nenartonis: jis skatino tęsti streiką tol, kol bus patenkinti visi darbininkų reikalavimai, be to tikino, jog streikuodami darbininkai pagerins ne tik savo, bet ir kitų darbininkų būklę. Streikavusieji darbininkai turėjo galimybę kreiptis į streiko komitetą, kuris mokėjo pašalpas streikuojantiems. Kalbėtojas buvo įspėtas dėl darbininkų susirinkimą stebėjusių policijos agentų, į ką atsakė, kad darbininkai „čia nepolitikuoja, o tik gina savo, kaip darbininkų reikalus, todėl policijos nėra ko bijoti, policija negali jiems trukdyti, kadangi jie nieko blogo nedaro, o tik reikalauja pagerinimo savo būvio, nes visiems aišku, kad jei darbininkai daugiau uždirba, daugiau ir perka, dėlei ko geriau esą ir

¹³⁵⁷ A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1957, p. 79

¹³⁵⁸ Ten pat, p. 71.

¹³⁵⁹ B. Sudavičius. *LKP kova už darbininkų klasės vienybę*. Vilnius, 1961, p. 60.

¹³⁶⁰ Ten pat, p. 57.

¹³⁶¹ Ten pat, p. 79-80.

¹³⁶² Ten pat, p. 72.

¹³⁶³ Statybos darbininkai vėl pradėjo darbą. *Darbas*, 1937-06-17, p. 4.

¹³⁶⁴ L. E. Valstybės saugumo policijos viršininko K. Matulio nutarimas, 1937-08-20. LCVA f. 378 ap. 4 b. 3848 l. 17.

visai valstybei¹³⁶⁵. Streiką stebėjęs pareigūnas pažymėjo, jog „apie 11 val. vienas darbininkas pradėjo surašinėti darbininkus ir dalinti jiems pinigų, matyt pietums. Apie 12 val. 25-30 darbininkų grupė tarpusavy ginčijosi dėl streiko: vieni tvirtino, kad streiką reikia baigti ir tęsti darbą, kiti priešingai. Sulaikytasis Šileika ir Šuleinas pradėjo pastaruosius įtikinėti, kad streiką reikia tęsti iki galo, nes dalį jų reikalavimų darbdaviai jau sutinka patenkinti, o jei ir kas norėtų dirbti, tai kiti darbininkai neleistų. 15:20 Nenartonis ir dar 5 darbininkai sugulę ant pievos pradėjo rašyti prašymą. 15:50 buvo girdėti kalbama, kad rytoj jau dirbsią. 16 val. pasiūlyta skirstytis namo, o ryt jau galima dirbti, nes jų reikalavimai bus patenkinti¹³⁶⁶. Taigi iš streikuojančių darbininkų veiksmų ir kalbų būtų sunku laikyti šį streiką turėjusiu politinę potekstę.

Kaip jau buvo minėta, nuo 1934 m. apie vykusius streikus legalios spaudos puslapiuose buvo informuojama gana retai, arba pranešimuose rašoma apie „darbų sustojimą“, tačiau ne apie „streiką“. Klinikų statybos darbininkų streiko metu Darbo rūmų laikraštis „Darbas“ savo puslapiuose patalpino keletą nemažų straipsnių iš esmės smerkiančių visus streikus. Rugpjūčio 10 d. pasirodė tekstas „Neprasminga kova“, kuriame teigta, jog „iš daugelio įvykių aprašymų skaitytojais galėjo įsitikinti, kad kartais darbo konfliktai yra tik neprasminga kova, kurioje svarbiausią vaidmenį vaidina ne realūs darbo žmonių interesai, o vien tik vadų ambicija, kuri tačiau brangiai kaštuoja¹³⁶⁷. Skaitytojams priminta, kad streikai kenkė valstybės ūkiui, ir kad „kiekvienas darbo konfliktas yra ekonominės pažangos stabdymas ir gerbūvio pagrindų ardymas¹³⁶⁸. Rugpjūčio 14 d. pasirodė dar vienas straipsnis, pasmerkęs streikus; jame rašyta, jog „streikai nėra tinkama priemonė kovoti dėl medžiaginės darbininkų būklės pagerinimo. Streikininkai dažnai reikalauja to, kas neįvykdoma¹³⁶⁹. Taigi iš esmės streiką kaip darbininkų kovos būdą mėginta pašalinti ne tik varžant streikų laisvę, bet ir taikant streikams informacinį filtrą ir nuolat primenant darbininkijai, jog streikai nėra priimtini ir pageidautini.

Apribojus legalių profesinių sąjungų veiklą, o darbininkų atstovavimą perdavus į Darbo rūmų rankas veikiausiai buvo tikimasi streikų skaičiaus mažėjimo, tačiau jis ne tik kad nemažėjo, bet ir buvo sunkiau stebimas ir kontroliuojamas streikų organizavimas, kadangi nemažai jų rengė nelegalios LKP organizacijos. G. Vaskelos skaičiavimais, lyginant su 1920-1929 m., XX a. 4-ajame dešimtmetyje streikų buvo 38 proc. daugiau, laimėta buvo 54 proc. daugiau streikų, ir juose dalyvavo 2,2 daugiau darbininkų. 1920-1929 m. buvo laimėta apie 33 proc. visų streikų (į nuošimčius neįskaičiuoti streikai, kurių baigtis nėra žinoma), o 1930-1939

¹³⁶⁵ Pareiškimas sekimo dalies vedėjui, 1937-08-17. LCVA f. 378 ap. 4 b. 3848 l. 1.

¹³⁶⁶ Pareiškimas sekimo dalies vedėjui, 1937-08-17. LCVA f. 378 ap. 4 b. 3848 l. 2.

¹³⁶⁷ Neprasminga kova. *Darbas*, 1937-08-10, p. 3.

¹³⁶⁸ Ten pat.

¹³⁶⁹ Apgaulinga priemonė. *Darbas*, 1937-08-14, p. 1.

m. laimėta 37 proc. streikų¹³⁷⁰. Todėl valdžios pastangas pažaboti darbininkų streikus reikėtų laikyti nepavykusiomis bei iššaukusiomis papildomų Lietuvos vidaus politikos problemų.

3. 7. 1 1936 m. Kauno darbininkų streikas

1935-1936 m. buvo tikri socialinių neramumų Lietuvoje metai: 1935 m. kilo Suvalkijos ūkininkų streikas, kuriame būta susirėmimų su policija ir aukų, o 1936 m. vasarą Kaune prasidėjo didžiausias streikas nepriklausomos Lietuvos istorijoje. Jo priešistorė susijusi su Aleksote veikusia Kamberio lentpjūve, kurioje buvo apdirbama mediena eksportui. Lentpjūvėje mokėti atlyginimai buvo nedideli ir siekė 3 litus už 8 valandų darbo dieną¹³⁷¹. Lentpjūvės darbininkai reikalavo mokėti didesnes algas – 1936 m. gegužės 25 d. dėl to darbininkai paskelbė streiką¹³⁷², tačiau jų prašymai išgirsti nebuvo. Kulminaciją nesutarimai lentpjūvėje pasiekė tuomet, kai vienas iš darbininkų, Lietuvos darbo jaunimo sąjungos narys Antanas Kranauskas 1936 m. birželio 15 d. nušovė lentpjūvės savininką, o po to nusišovė pats¹³⁷³. Spėta, jog šis įvykis tikrai susilauks atgarsio visuomenėje, todėl Kauno policija buvo numačiusi A. Kranausko laidotuvių eisenos maršrutą – laidotuvininkams leista eiti Mickevičiaus ir Miškų gatvėmis¹³⁷⁴, o jų procesiją turėjo stebėti Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos viršininko padėjėjas bei tvarką palaikyti policijos pareigūnai. Eisenos maršrutą parengė bei laidotuves organizavo Darbo jaunimo sąjunga – organizacija, kuriai priklausė A. Kranauskas¹³⁷⁵. Savo buvusiu nariu LDJS rūpinosi ir vėliau: rudenį rinktos aukos tvarkyti A. Kranausko kapą bei pastatyti paminklą¹³⁷⁶.

Birželio 17 d. vakare turėjusios vykti laidotuvės ėjo ne pagal planą: aplink anatomikumą, kur buvo saugomas A. Kranausko kūnas, buvo susirinkę apie 2000 žmonių (1956 m. streiką nagrinėjęs Povilas Štaras nurodė, jog jų buvo susirinkę net 30 000¹³⁷⁷, tačiau reiktų manyti, jog šis skaičius buvo gerokai padidintas – 1936 m. sausį Kauno mieste gyveno apie 105 000 žmonių¹³⁷⁸, todėl mažai tikėtina, jog apie trečdalis miesto gyventojų būtų susirinkę į A. Kranausko laidotuves). Maždaug 17:20 val. pradėjo rikiuotis eiseną su apie 50 vainikų (P. Štaras nurodė 100 vainikų¹³⁷⁹), dalis vainikų buvo papuošti raudonais kaspinais. Vainikams lėšas rinko

¹³⁷⁰ G. Vaskela. Streikai, jų priežastys ir rezultatai Lietuvoje 1929-1939 m. (remiantis statistinių duomenų analize). *Lietuvos istorijos metraštis* 1983, Vilnius, 1984, p. 71.

¹³⁷¹ P. Štaras. *Visuotinis politinis darbininkų streikas Kaune 1936 metais*. Vilnius, 1956, p. 20.

¹³⁷² B. Sudavičius. *LKP kova už darbininkų klasės vienybę*. Vilnius, 1961, p. 73.

¹³⁷³ A. Svarauskas. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918-1940). Politinė galia ir jos ribos*. Vilnius, 2014, p. 114.

¹³⁷⁴ Kranausko laidotuvių įvykiai. *Darbas*, 1936-06-20, p. 1.

¹³⁷⁵ Kvotų skyriaus viršininko pranešimas, 1936-06-27. LCVA f. 378 ap. 4 b. 2167 l. 26.

¹³⁷⁶ Kvotų skyriaus viršininko nutarimas, 1936-11-05. LCVA f. 378 ap. 4 b. 2135 l. 3.

¹³⁷⁷ P. Štaras. *Visuotinis politinis darbininkų streikas Kaune 1936 metais*. Vilnius, 1956, p. 23.

¹³⁷⁸ Gyventojų skaičius atskirose apskrityse 1936 m. sausio 1 d. *Statistikos biuletenis*. 1936, Nr. 2, p. 35.

¹³⁷⁹ P. Štaras. Visuotinis politinis darbininkų streikas Kaune 1936 metais. *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje*, Vilnius, 1957, p. 422.

velionio draugas. Eisenos organizavimu rūpinosi Lietuvos darbo jaunimo sąjungos iniciatoriai K. Ambrozaitis ir J. Bernotas. Apie 18 val. atvyko katafalkas, tačiau III-iosios nuovados viršininkas Kinduryš susirinkusiai miniai pranešė, jog laidotuvės neįvyks, kadangi velionio sesuo nori brolių laidoti sekančios dienos ryte, todėl A. Kranausko karstas iš anatomikumo buvo vogčiomis be policijos leidimo išneštas laidotuvių dalyvių iniciatyva. P. Štaras nurodė, jog karstą išnešė komunistai A. Kleineris, A. Vilimas ir komjaunuolis H. Baratinskas¹³⁸⁰. Eisena ėjo ne tiesiu keliu link kapinių, bet pasuko link Kęstučio g., po to į I. Kanto g. Laisvės alėjos link. Prie Daukanto g. eisena mėgino sustabdyti policijos pareigūnai, tačiau minios suvaldyti jiems nepavyko¹³⁸¹.

Kylančių neramumų malšinti atvyko policijos rezervo būrys, užtvėręs laidotuviniams kelią ties Maironio gatve ir davęs nurodymą grįžti į Kęstučio g. bei ja eiti į kapines, tačiau laidotuvių procesijos dalyviai apmėtė policiją akmenimis ir pagaliais. Iš gretimų namų buvo mėtomai puodai ir plytgaliai. Saugumo policijos pareigūno teigimu, nuo Amerikos Lietuvių prekybos bendrovės garažo ir „Raidės“ spaustuvės buvo paleisti šūviai į policiją, todėl ji atsitraukė bei paleido atsakomąją ugnį. Laidotuvių procesija į šūvius atsakė apmėtydama policiją įvairiais daiktais bei tęsė procesiją pagrindinėmis miesto gatvėmis. Apšaudymo metu žuvo dvidešimtmetis procesijos dalyvis Abromas Raškovičius¹³⁸².

Minios fenomeną nagrinėjusio Gustave le Bon teigimu, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, žmonių susibūrimas gali įgyti naujų bruožų, o jame dalyvaujančios sąmoningos asmenybės išnyksta, ir visų susibūrimo dalyvių jausmai ir idėjos nukreipiami viena kryptimi: susibūrimas virsta minia, kuri paklūsta vieningam mąstymui¹³⁸³; dažnai minioje atsidūrę žmonės elgiasi impulsyviai ir nekontroliuojamai¹³⁸⁴. Dėl šios priežasties tolimesni Kauno įvykiai buvo iš esmės nekontroliuojami: keli procesijos dalyviai užpuolė pro šalį važiavusį automobilį, išdaužė jo langą ir stūmė atbulomis tolyn nuo eisenos. Liudininko teigimu, Motelis Sengalis užšoko ant automobilio mojuodamas raudonu kaspinu ir šaukė „lai gyvuoja komuna“ ar „komunizmas“¹³⁸⁵. Netoli Valstybės teatro, Kęstučio gatve buvo vežami kaliniai – minia apmėtė autobusą akmenimis ir pagaliais, todėl kalinius saugoję prižiūrėtojai gynėsi šūviais. Laidotuvių procesija pasiekė Laisvės alėją apie 18:40 val. Į kapines įleista tik dalis procesijos - nešusioji vainikus. Prie kapo sakytos kalbos, aptarta darbininkų būklė, ir pastarieji skatinti būti vieningais, protestuoti prieš Darbo rūmų ir ligonių kasų rinkimus, prieš pajamų mokestį, kviesti jungtis į vieningą frontą, taip pat buvo girdėti šūkiei „Šalin tironų ir budelių valdžia“, „Tegyvuoja

¹³⁸⁰ P. Štaras. *Visuotinis politinis darbininkų streikas Kaune 1936 metais*. Vilnius, 1956, p. 23.

¹³⁸¹ Liudininko kvotos protokolas, 1936-06-18. LCVA f. 378 ap. 4 b. 2167 l. 6.

¹³⁸² Ten pat.

¹³⁸³ G. le Bon. *Minios psichologija*. Vilnius, 2011, p. 29-30.

¹³⁸⁴ Ten pat, p. 41.

¹³⁸⁵ Liudininko kvotos protokolas, 1936-06-18. LCVA f. 378 ap. 4 b. 2167 l. 6.

darbininkų valdžia¹³⁸⁶. Taigi galima spėti, jog tolesnį vadovavimą laidotuvėms jau buvo perėmę komunistai. Tą patvirtina ir P. Štaras, rašęs, kad A. Kranausko laidotuvėms vadovauti mėgino Darbo jaunimo sąjungos lyderiai, kurie „visaip stengėsi neprileisti, kad laidotuvės virstų antifašistine demonstracija, priešinosi planui, kad laidotuvių eiseną pereitų centrinėmis Kauno miesto gatvėmis.“¹³⁸⁷ LKP Kauno „rajkomas“ buvo iš anksto suplanavęs laidotuvių eiseną paversti „antifašistine demonstracija“¹³⁸⁸, ir, žinia, LDJS pastangos išlaikyti rimtą laidotuvių procesijoje bei išvengti politinės demonstracijos buvo bergždzios.

Ilgą kalbą prie kapo sakė valstybės saugumui žinomas komunistas Stasys Šeškevičius, kuris pasiūlė paskelbti rezoliuciją ir reikalauti suteikti laisvę politiniams kaliniams, panaikinti darbo rūmų rinkimus, panaikinti darbo pajamų mokestį, demokratinio Seimo, panaikinti karo lauko teismus, karo padėties režimą, taip pat skatino protestuoti ir pasmerkti 4 ūkininkų sušaudymą. Kalbėtoja Birutė Čiurlionytė kvietė rytojaus dieną nuo 12 val. paskelbti generalinį streiką, o S. Šeškevičius jai pritarė, sakydamas kad prie streiko turi jungtis visa darbininkija. Laidotuvės buvo baigtos šūkiomis „Šalin fašistų, budelių, tironų valdžia“, „Tegyvuoja sovietų Lietuva“, „Šalin budelių policija“, „Šalin karo teismai“, „Laisvė politikiniams“, „Protestuokime prieš valstiečių šaudymą“, „Internacionalo“ bei „Kovoj jūs pražuvot brangieji draugai“ giedojimu¹³⁸⁹.

Siekiant užkirsti kelią tolesniems neramumams, Kauno karo komendantas išleido įsakymus, apribojančius pėsčiųjų judėjimą pagrindinėse Kauno gatvėse bei liepiančius vengti žmonių sambūrių. Uždrausta uždaryti krautuves bei nutraukti darbą dirbtuvėse ir įmonėse. Įvesta komendanto valanda¹³⁹⁰. Tokia padėtis galiojo tris dienas¹³⁹¹. Nepaisant visų prevencinių priemonių, neramumai Kaune plito. Birželio 18 d. buvo sulaikyta Civija Beselaitė, kuri akmenimis daužė pravažiuojančių autobusų langus¹³⁹². Iš viso per birželio 18 d. į areštines buvo uždarytas 121 asmuo, 50 išgabenta į Kauno sunkiujų darbų kalėjimą. Sekančią dieną 32 asmenys paleisti, o birželio 20 d. 32 asmenys buvo išgabenti į IX-ąjį fortą. 3 buvo paleisit Kauno apskrities policijos vado iniciatyva, o daboklėje liko 4 suimtieji¹³⁹³. Atlikus kratas, pas sulaikytus riaušinininkus ginklų rasta nebuvo, todėl didelio pavojaus jie nekėlė. Pas vieną sulaikytą aktyvesnį riaušių dalyvį Juozą Dautartą buvo rasti du duonriekiai peiliai, kurie su

¹³⁸⁶ Liudininko kvotos protokolas, 1936-06-18. LCVA f. 378 ap. 4 b. 2167 l. 7.

¹³⁸⁷ P. Štaras. Visuotinis politinis darbininkų streikas Kaune 1936 metais, *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje*, Vilnius, 1957, p. 421.

¹³⁸⁸ P. Štaras. *Visuotinis politinis darbininkų streikas Kaune 1936 metais*. Vilnius, 1956, p. 26.

¹³⁸⁹ Liudininko kvotos protokolas, 1936-06-18. LCVA f. 378 ap. 4 b. 2167 l. 7.

¹³⁹⁰ Įvykis per Kranausko laidotuves. *Lietuvos Aidas*, 1936-06-19, p. 1, 8.

¹³⁹¹ Kaune gyvenimas vėl normalus. *Lietuvos Aidas*, 1936-06-22, p. 8.

¹³⁹² Kauno policijos vado Pranešimas Kauno karo komendantui, 1936-06-24. LCVA f. 402 ap. 1 bendrasis skyrius b. 387 l. 852.

¹³⁹³ Etapo daboklės vedėjo raportas Kauno apskrities policijos vadui, 1936-06-20. LCVA f. 402 ap. 1 bendrasis skyrius b. 387 l. 851.

kvota perduoti komendantui¹³⁹⁴. Be to, tai, kad nebuvo rasta jokių ginklų, leidžia suabejoti, ar iš tiesų A. Kranausko laidotuvių procesijos metu prieš policijos pareigūnus buvo panaudoti šaunamieji ginklai. Birželio 20 d. Kaunas vis dar buvo neramus: neblaivūs piliečiai Petras Kondratas, Kazys Lipinis ir Vaclovas Gineika išmušė kino „Lituanica“ vitrinos ir kasos langus¹³⁹⁵. Tačiau tokį aktą veikiausiai reiktų laikyti tiesiog paprastu chuliganizmu.

Dalis kauniečių neramumų metu atsisakė bendradarbiauti su teisėsaugos pareigūnais ir prisidėti prie neramumų malšinimo: birželio 17 d. riaušių metu Edvardas Vaitkevičius atsisakė duoti policijos sunkvežimui benzino¹³⁹⁶, o birželio 19 d. sandėlio savininkas Levinsonas Benjaminas neišdavė sandėlyje saugomų daiktų kariuomenės reikalams¹³⁹⁷. Dėl triukšmo ir kurstymo streikuoti per A. Kranausko laidotuves buvo nubausti 62 asmenys¹³⁹⁸. Įdomu, kad į prasižengusiųjų sąrašą pakliuvo ir socialdemokratė, buvusi Seimo narė advokatė Liuda Purėnienė, tačiau vis dėlto mažai tikėtina, jog ji prisidėjo prie riaušių ar streikų organizavimo, todėl veikiausiai jai skirta nuobauda buvo dėl kitų tikslų ar priežasčių.

Po A. Kranausko laidotuvių Kauno ir Jonavos darbininkai atsišaukė į kvietimą streikuoti: birželio 17 d. nutrūko darbas „Skarulit“ dirbtuvėje Daukšos g.; streikas tęsėsi iki birželio 22 d.¹³⁹⁹ Kauno policijos duomenimis, birželio 18 d. Katrė Narkevičiūtė lankėsi po įvairias Kauno įmones ragindama streikuoti bei eiti į gatvėse vykstančias demonstracijas¹⁴⁰⁰. Tą pačią dieną dėl kurstymo streikuoti, priešintis policijai bei priešvalstybinių šūkių buvo areštuoti Bliuma Savlerytė, Juozas Norkus, Chaimas Leikovičius, Juozas Dabkevičius, Vitas Povilavičius, Bronius Daugelavičius, Chajalis Kijavičius ir Darasida Zaikauskaitė¹⁴⁰¹. Informuota ir apie tai,

¹³⁹⁴ Raportas Kauno apskrities policijos vadui, 1936-06-25. LCVA f. 402 ap. 1 bendrasis skyrius, b. 387 l. 841.

¹³⁹⁵ Policijos vado Jankausko pranešimas Kauno Karo Komendantui, 1936-06-24. LCVA f. 402 ap. 1 bendrasis skyrius, b. 387 l. 840.

¹³⁹⁶ Kauno policijos vado pranešimas Kauno karo komendantui, 1936-07-17. LCVA f. 402 ap. 1 bendrasis skyrius, b. 387 l. 887.

¹³⁹⁷ Kauno policijos vado pranešimas Kauno karo komendantui, 1936-06-25. LCVA f. 402 ap. 1 bendrasis skyrius, b. 387 l. 872.

¹³⁹⁸ Nubausti buvo Karolis Freimanas, Richardas Danielius Bedarfas, Borisas Korovinas, Jonas Markelis, Izidorius Goldšteinas, Liuda Purėnienė, Šliomas Ickas Finkelšteinas, Aronas Gudeiskis, Taubė Rivka Geršonavičiūtė, Abromas Deičas, Olga Marija Miropolskaitė, Chana Videlevskaitė, Gita Turskaitė, Pėsė Baronienė, Mauša Frifmanas, Minucha Sudarskytė, Reisė Rabinienė, Chava Štolcaitė, Chaimas Krutas, Ruvinas Tokeris, Jeliustras Dorondovas, Alfonsas Vilimas, Leja Zasaite, Albertas Baleniūnas, Klemensas Borneika, Feiga Goldbergaitė, Vincas Michelkevičius, Golda Zilbermincaitė, Antanas Paradauskas, Adolfas Vagneris, Henachas Tokeris, Jankelis Gutmanas, Liba Abramsonaitė, Chaja Zalkindaitė, Leja Davidavičiūtė, Hesja Glezerytė, Chaimas Kleinas, Oda Furmonaitė, Ona Jasinskytė, Vincas Sabinčius, Aleksandras Ramanauskas, Šijus Langevičius, Leiba Lisonas, Chaimas Leizerovičius, Aleksandras Liškevičius, Mauša Zimelevičius, Leiba Zilberšteinas, Mejeris Abramavičius, Liba Levinaitė, Elena Kisielytė, Marijona Liaudinskaitė, Jenta Ceplavičiūtė, Chana Basmanaitė, Aleksandra Kazlauskaitė, Leiba Solominas, Irša Burginas, Sora Bajerytė, Dovydas Gelmanas, Šeina Baronaitė, Vladas Karpavičius, Alteris Kleineris, Dovydas Fridmanas. // Pranešimas Kauno apygardos tardytojui P. Žaliui, 1936-07-11d. LCVA f. 378 ap. 4 b. 2397 l. 19.

¹³⁹⁹ Nuovados viršininko raportas Kauno apskrities policijos vadui 1936-06-23. LCVA f. 402 ap. 1 bendrasis skyrius, b. 387 l. 857.

¹⁴⁰⁰ Kauno policijos vado pranešimas Kauno karo komendantui, 1936-06-24. LCVA f. 402 ap. 1 bendrasis skyrius, b. 387 l. 867.

¹⁴⁰¹ Kauno policijos vado pranešimas Kauno karo komendantui, 1936-06-24. LCVA f. 402 ap. 1 bendrasis skyrius,

jog birželio 18 d. Povilas Moricas uždaręs žmonai priklausančią kirpyklą su jos darbuotojais išėjo į gatvę demonstruoti, o vienas darbininkų užėjo į Dziskienės kirpyklą bei kvietė jos darbuotojus prisijungti prie streiko¹⁴⁰². Birželio 19 d. 10 valandą ryto Jonavoje prie streiko prisijungė šeši Moneso Klebansko dirbtuvės bei devyniolika Chaimo Solomino dirbtuvės darbininkų. Streikuojantys darbininkai vidurdienį ketino išeiti į gatves demonstracijoms, todėl daugelis krautuvinių dėl saugumo rengėsi uždaryti krautuves¹⁴⁰³.

Birželio 20 d. dėl Visuotinio Kauno darbininkų streiko nedirbo bent 36 Kauno įmonės, tačiau dalis jų apskritai nedirbdavo šeštadieniais dėl Šabo (pvz. Kontinental, brolių Saliamonų fabrikas, Mielspyr). Kauno policijos duomenimis, darbas nevyko šiose miesto įmonėse: „Boston“, „Diana“, „Fortūna“, „Ort“ žydų amatų mokyklos dirbtuvėse, „Inkaras“, „Liteks“, „Neris“, „Orfa“, „Silva“, „Šlios“ kamščių fabrike, „Tramit“ kojinių fabrike, „Ulka“, „Veicmanas“ aliejaus fabrike, „Vilkas“, Bagdonavičiaus batų dirbtuvėje, Brolių Kemberių lentpjūvėje, Dinerio fabrike, Falkovskio dirbtuvėje, Klioko medžio apdirbimo įmonėje, Levino lentpjūvėje, Levitano lentpjūvėje, Linų ir pakulų dirbtuvėje, „Liviela“, „Metalomet“, Ošinskio malūne, Pikerto lentpjūvėje, Soloveičiko malūne, šukų fabrike, Tilkos fabriko saldainių skyriuje, Šeinzono trikotažo dirbtuvėje, „Universal“; kiek vėliau prie streiko prisijungė „Vilija“ ir Sargėnų plytinė. Daugiausiai darbininkų streikavo „Šlios“ kamščių fabrike (34), „Orfos“ drabužių dirbtuvėje (30), „Tramit“ kojinių dirbtuvėje (25), Linų ir pakulų dirbtuvėje bei mezginių dirbtuvėje „Fortūna“ (po 15), Bagdonavičiaus batų dirbtuvėje (14). Kitose įmonėse darbų nevykdė mažiau nei 10 darbininkų¹⁴⁰⁴. Darbas sustojo daugumoje Kauno lentpjūvių; štai 9-osios policijos nuovados ribose birželio 22 d. veikė tik viena lentpjūvė-dirbtuvė¹⁴⁰⁵.

Dienraštyje „Lietuvos aidas“ birželio 20 d. pasirodė straipsniai, ginantys Lietuvos vyriausybę bei smerkiantys nepaklūstančius įsakymams asmenis, kurie titulinio puslapio straipsnio antraštėje vadinami visuomenės kenkėjais¹⁴⁰⁶. Visas straipsnis skirtas gynimuisi nuo streiko dalyvių mestų kaltinimų, valdžios veiklos darbininkų naudai apžvalgai, neramumų iniciatorių smerkimui bei pažeminimui. Be to, už neramumuose žuvusį atsakomybę primetama demonstracijų dalyviams, o visi Kauno įvykiai pateikti kaip pavyzdys, jog valdžia turi bet kokių priemonių numalšinti neramumams. Nagrinėjant 1936-ųjų birželio įvykius Kaune, galima įžvelgti ir šiokių tokių paralelių su 2009 m. sausio 16-osios įvykiais Vilniuje, kuomet po profesinių sąjungų mitingo prie Seimo kilo riaušės. Minėtasis mitingas buvo skirtas atkreipti

b. 387 l. 868.

¹⁴⁰² Kauno policijos vado pranešimas Kauno karo komendantui, 1936-07-12. LCVA f. 402 ap. 1 bendrasis skyrius, b. 387 l. 870.

¹⁴⁰³ Telefonograma 1936-06-19. LCVA f. 402 ap. 1 bendrasis skyrius, b. 387 l. 843.

¹⁴⁰⁴ Sąrašas apie dirbančius 1936-06-20. LCVA F. 402 ap. 1 bendrasis skyrius, b. 387 l. 847.

¹⁴⁰⁵ Raportas Kauno apskrities policijos vadui, 1936-06-22. LCVA F. 402 ap. 1 bendrasis skyrius, b. 387 l. 846.

¹⁴⁰⁶ Kas eina prieš valstybės tvarką, tas yra visuomenės kenkėjas. *Lietuvos Aidas*, 1936-06-20, p. 1.

dėmesį į tuometines politikos realijas – ekonominę krizę ir jos pasekmes Lietuvoje bei valdžios darytus nepopuliarius sprendimus kovojant su ekonominiu nuosmukiu. Tačiau vėliau prasidėjusias riaušes galima laikyti visuomenėje susikaupusios socialinės įtampos bei nepasitenkinimo valdžia sprogimu. Sausio 16-osios riaušės sekė vieši komentarai apie slaptus protestuotojų motyvus bei užsienio šalių vaidmenį organizuojant neramumus prie Seimo¹⁴⁰⁷.

Vakariniame 1936-ųjų birželio 20 d. „Lietuvos aidas“ numeryje stebėtasi Kauno įvykiais: teigta, jog valdžia puikiai dirba savo darbą, darbininkų reikalais rūpinasi atsakingos institucijos, todėl nebuvo jokių priežasčių kilti neramumams; tik labai nedidelė streikavusiųjų dalis galėjo skųstis prastomis gyvenimo sąlygomis¹⁴⁰⁸. Streikuotojų prašyta nuo birželio 22 d. grįžti į darbą, o už streiko dienas sugrįžusiems turėjo būti atlyginta, mat „darbininkai streikavo suklaidinti“¹⁴⁰⁹. Kita vertus, Kauno darbininkų streikas tapo puikia proga Vyriausybei atsižvelgti į darbininkijos reikalavimus: pareikalavus beišimtinio darbo apsaugos įstatymo vykdymo, daugiau teisių Darbo Rūmams suteikimo, aktyvių darbininkų judėjimo narių papildomos apsaugos nuo atleidimo iš darbo, Vidaus reikalų ministras bent jau teigė esąs linkęs derėtis šiais klausimais, taip pat pasižadėjo nutraukti nemokamų atostogų praktiką bei pakeisti įstatymus taip, kad darbininkui apie gresiantį atleidimą iš darbo būtų pranešama iš anksto¹⁴¹⁰. Vadinasi, streiku pasiekta ir šiokių tokių Kauno darbininkų padėties pagerinimų ar bent pažadų imtis atitinkamų priemonių situacijai pataisyti.

1936 m. Kauno darbininkų streikas, jo priežastys ir eiga buvo gan išskirtinis įvykis, atskleidęs nemažai sunkumų, su kuriais susidūrė to meto Lietuva. Didelis streikuotojų skaičius (P. Štaras nurodė 30 000), įvairių politinių pažiūrų asmenų dalyvavimas birželio įvykiuose (Lietuvos Darbo Jaunimo Sąjunga, LKP, taip pat Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje yra saugomos nuotraukos, kuriose užfiksuotas A. Kranausko laidotuvių eisenoje dalyvavęs poetas Kazys Jakubėnas, kuris siejamas su socialistais revoliucionieriais maksimalistais¹⁴¹¹) rodo, jog Lietuvos visuomenėje buvo gilios socialinės-ekonominės problemos, kurių draudimais bei cenzūra valdžiai išspręsti nepavyko. Be to, susidariusi situacija bei darbininkijos susirūpinimas savo padėties pagerinimu leido plačiau reikštis pagrindyje veikusiems komunistams¹⁴¹², kurie 1936 m. uždarius legalias opozicines partijas bei pakeitus darbininkų atstovavimą profesinėse sąjungose vyriausybine Darbo rūmų įstaiga, nesulaukė pasipriešinimo ir galėjo auginti savo įtaką miestų bei provincijos darbininkų

¹⁴⁰⁷ S. Trilupaitytė. Akcijos mieste ir išpuolių grėsmės retorika: Vilnius po 2009-ųjų. *Politologija*. 2016 m. Nr. 1 (81), p. 89-90.

¹⁴⁰⁸ Neatsakingų gaivalų darbas. *Lietuvos Aidas*, 1936-06-20, p. 4.

¹⁴⁰⁹ Rytoj visi darbininkai grįžta į darbą. *Lietuvos Aidas*, 1936-06-21, p. 1.

¹⁴¹⁰ Ten pat.

¹⁴¹¹ K. Jakubėnas A. Kranausko laidotuvių procesijoje. Nuotrauka. LNB RKRS f.143-60.

¹⁴¹² B. Sudavičius. *LKP kova už darbininkų klasės vienybę*. Vilnius, 1961, p. 78.

gretose. Praktiškai nesukontroliuota A. Kranausko laidotuvių procesija, riaušės bei streikas atskleidė visišką valdžios nesėkmę mėginant pažaboti organizuotą darbo judėjimą, o nepakankamai rūpintis dirbančiųjų gerove, pastarieji ėmė dažniau šnairuoti į politines jėgas, žadėjusias žymesnių pokyčių jų gyvenimuose.

4. PROFESINIŲ SAJUNGŲ ANATOMIJA: TRIJŲ ATVEJŲ ANALIZĖ

Būdamos nedidelės ir nestiprios, Lietuvos profesinės sąjungos dažnai nevedavo tvarkingos dokumentacijos, todėl apie jų „vidaus virtuvę“ sužinoti yra ganėtinai sunku. Vis dėlto norint geriau susipažinti su profesinių sąjungų veikimo principais, vidaus tvarka, pagrindiniais sprendžiamais klausimais bei veiklos kryptimis, o taip pat įvertinti realią profesinės sąjungos įtaką ir galimybes pagerinti savo narių būklę, būtina geriau įsigilinti į atskirų organizacijų istoriją. Dėl riboto šaltinių kiekio šiame skyriuje plačiau nagrinėjamos bus tos profesinės organizacijos, kurias išanalizuoti leidžia gausesni šaltiniai, o ne pačių sąjungų didumas, įtakingumas, veiklumas.

Atvejo analizei buvo pasirinktos trys Lietuvos miestuose veikusios profesinės sąjungos – Lietuvos šoferių ir autotarnautojų sąjunga [nors žodis *šoferis* yra nevertotina svetimybė, tačiau toks buvo originalus organizacijos pavadinimas, todėl tekste liko nepakeistas – U. M. A.], Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga bei Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinė sąjunga (o taip pat ir kitos šių tarnautojų organizacijos). Būtina pažymėti, jog šių sričių darbininkus ir tarnautojus atstovavusios profesinės organizacijos per visą tiriamąjį laikotarpį neveikė be pertraukų, kai kurios pakeitė pavadinimus, tačiau jų veiklos kryptys (o dažnai – ir aktyviausi nariai) iš esmės nesikeitė, todėl buvo galima papasakoti nuoseklią šių profsąjungų istoriją. Žinių apie Lietuvos šoferių ir auto tarnautojų sąjungą suteikė Lietuvos centriniame valstybės archyvo Lietuvos Respublikos profesinių sąjungų fonde (f. 1078) ir Vidaus reikalų ministerijos Valstybės saugumo departamento fonde (f. 378) bei 1932-1935 m. leistas periodinis profesinės sąjungos žurnalas *Lietuvos auto*. Apie Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos veiklą pavyko sužinoti iš LCVA f. 1157 (Lietuvos organizacijų dokumentų kolekcija) saugomų profesinės sąjungos dokumentų ir pastarosios profesinės sąjungos spaudos: periodinių leidinių *Spaustuvininkas* (1923-1925), *Poligrafijos darbininkas* (1931-1933) ir vienkartinių leidinių *Spaudos darbininkas* (1928), *Spauda* (1928), *Spaustuvininkų žinios* (1929). Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinių organizacijų istoriją atskleisti leido periodinė spauda, kurioje ne tik nagrinėtos įvairios aktualijos, bet ir spausdintos organizacijų ataskaitos: *Paštininkų balsas*, leistas 1920-1921 m., *Paštininkų žodis*, ėjęs 1926-1933 ir *Pašto pasaulis*, leistas nuo 1934 iki 1940 m.

4. 1. Lietuvos šoferių ir auto tarnautojų sąjunga

Vairuotojai Lietuvoje ėmė organizuotis 1924 m., kuomet buvo įsteigta šoferių sąjunga, tačiau jos veikla nebuvo aktyvi. 1926 m. ji dar formaliai veikė; sąjungos būstinė buvo Zanavykų g. 19, valdybos pirmininku buvo Jonas Leskevičius, nariais - Viktoras Povilaitis, Jonas Nacevičius, Leonardas Jurevičius, Petras Mikelionis¹⁴¹³. Kadangi su automobiliais dirbė asmenys nebuvo tinkamai atstovaujami, jų interesais 1926 m. metais rūpinosi Lietuvos metalo pramonės darbininkų profesinė sąjunga: pagalbos priėmė AB „Auto“ darbininkams. 1924 m. rugsėjį įsteigta „Auto“ bendrovė buvo organizuoto susisiekimo autobusais Kaune pradininkė. 1926 m. ji turėjo 18 autobusų, tačiau susidūrė su finansiniais sunkumais ir 1927 m. bankrutavo¹⁴¹⁴. Iki bankroto įmonė samdė apie aštuoniasdešimt žmonių, dirbti viršvalandžiai, už kuriuos mokama nebuvo. Darbininkai masiškai atleidinėti, atleistiems darbininkams nemokėtos kompensacijos, o kai kuriems neišmokėtos ir visos algos¹⁴¹⁵. Todėl Metalo pramonės darbininkų profsąjunga atstovavo įmonės darbininkus kilusiam konflikte: 1926 m. kovo pabaigoje „Auto“ bendrovės valdytojams įteikti reikalavimai išmokėti algas 1 ir 15 mėnesio dieną, duoti 2 savaites atostogų, mokėti švenčių priedą, skirti patyrusį gydytoją. „Auto“ darbuotojų pavyzdžiui pasiekė ir Kauno arklių tramvajaus tarnautojai ir darbininkai, kurie reikalavo laikytis senosios sutarties, mokėti algas 1 ir 15 dienomis, išmokėti švenčių priedus, duoti 2 savaites atostogų. Kadangi nė viena įmonė į darbininkų reikalavimus neatsakė, todėl abiejų įmonių darbininkai ir tarnautojai balandžio 1 d. 7 val. ryto paskelbė streiką. Streikas truko 8 valandas ir buvo laimėtas. „Auto“ bendrovės darbuotojams duota atostogų 3 savaites į metus, pažadėta išmokėti švenčių priedus, algas mokėti ne vėliau nei 1 ir 15 mėnesio dieną, skirti nemokamas gydymo paslaugas. Tramvajaus darbininkai ir tarnautojai išsikovojo dvi savaitės atostogų, švenčių priedo mokėjimą, pažadėta algas mokėti 1 ir 15 dienomis bei suteikti gydymą nemokamai¹⁴¹⁶.

Nepaisant to, kad streikas buvo laimėtas, darbdaviai susitarimo nesilaikė, todėl 1926 m. balandį „Auto“ bendrovės darbininkai ir tarnautojai per metalistų profsąjungą įteikė reikalavimus darbdaviams. Reikalauta laikytis balandžio 2 d. sudarytos sutarties, atleistiems darbininkams sumokėti algas, kompensaciją, švenčių priedą bei mokant algas paskirti tą

¹⁴¹³ Kauno profsąjungos 1926/27 m. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 9723 l. 17.

Nors nėra žinoma apie aktyvesnę P. Mikelionio veiklą profesinėje sąjungoje, tačiau apie jo karjerą bei kasdienį gyvenimą buvo rašyta: U. M. Andrijauskaitė. Dirbantys ir pramogaujantys „Krantai“: Šančių gyventojų kasdienybė XX amžiaus ketvirtame dešimtmetyje. *Darbai ir dienos*, t. 63, 2015, p. 47-63.

¹⁴¹⁴ A. Surblys. *Retro žvilgsnis į susisiekimą autobusais Kaune 1923 – 1940 m.* Prieiga per internetą: <http://senaknyga.kyb.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=455&Itemid=157> [Žiūrėta: 2017-05-04].

¹⁴¹⁵ Lietuvos metalo pramonės darbininkų skyrių atstovų plenumo posėdžio protokolas, 1926-05-07. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 121 l. 7

¹⁴¹⁶ Kauno „Auto“ bendrovės arklių tramvajaus darbininkų ir tarnautojų streikas. *Socialdemokratas*, 1926-04-08, p. 3.

kontroliuojančius dirbančiųjų atstovus¹⁴¹⁷. Nuostolingai dirbanti įmonė siūlė darbininkams duoti laisvadienius mažinant atlyginimus, atsisakė duoti atostogų, švenčių priedus sutiko išmokėti per tris mėnesius, taip pat pažymėjo, jog įmonėje dirbo gydytojas, darbininkai turėjo atsiskaitymo knygeles, o tarnautojams jas turėti nebuvo būtina. „Auto“ bendrovės valdyba pažymėjo, kad „net ir šios nuolaidos skaudžiai atsilieps bendrovės likimui, o jei darbininkai kels didesnius reikalavimus, bendrovė žlugs ir tai dar skaudžiau atsilieps patiems darbininkams.“¹⁴¹⁸ Darbuotojams toks pasiūlymas nebuvo priimtinas, todėl streikas tęsėsi ir buvo reikalaujama sumokėti vėluojančias algas (viso 1100 lt) ir šventpinigius, tą pačią dieną išmokėti algas ir kompensacijas atleistiems darbininkams bei grąžinti jų sumokėtus užstatus, neatleisti darbininkų tol, kol nebus pinigų jų algoms išmokėti¹⁴¹⁹. Užspiesta į kampa „Auto“ bendrovė gegužės 9 d. sušaukė valdybos posėdį, kuriame dalyvavo V. Frenkelis, S. Švarcas, V. Viršila, A. Malkelis ir S. Liutkus. Posėdyje nutarta atmesti darbininkų reikalavimus, nemokėti už streiko dienas, atleisti visus streikavusius darbininkus bei priimti į jų vietas naujus¹⁴²⁰.

Nors aktyviai profesinė sąjunga ir neveikė, bet 1926 m. Lietuvos šoferių ir automechanikų profsąjunga prisijungė prie komunistų vadovaujamo Vienybės komiteto¹⁴²¹, todėl kaip veikusi komunistų įtakoje ji 1927 m. sausį buvo uždaryta¹⁴²². Nuo tol vairuotojai, tarnautojai bei mechanikai ir jų interesai nebuvo atstovaujami profesinėse sąjungose.

Dar sykį transporto srities darbuotojai mėgino susiorganizuoti 1931 m. vasarą: birželio 26 d. Kauno miesto autobusų tarnautojai įsteigė Lietuvos šoferių ir tarnautojų sąjungą; pastaroji veikė tautininkų įtakoje. Naujos sąjungos pirmininku išrinktas A. Toleikis, valdybos pirmininku – J. Mardosas, sekretoriumi Vl. Vilčinskas, išdininku – J. Paliulis. Organizacijos įstatai buvo įregistruoti 1931 m. spalio 6 d., sąjunga jungė vairuotojus, tarnautojus ir darbininkus¹⁴²³. Sąjungos tikslas buvo „vienyti šoferius ir auto tarnautojus, nagrinėti šios profesijos kasdienius būklės ir darbo klausimus, kviesti prie kultūros, išsiauklėjimo bei tinkamo savo pareigų supratimo, tobulinti specialybėje, teikiant naujausių žinių iš auto ir technikos dalykų.“¹⁴²⁴ Nuo 1932 m. imtas leisti vairuotojams ir autotarnautojams skirtas mėnesinis laikraštis „Lietuvos auto“ skelbė, jog „auto tarnautojų ir šoferių profesinės organizacijos ir spaudos uždavinys –

¹⁴¹⁷ Pranešimas Kauno miesto Darbo inspektoriumi. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 121 l. 12.

¹⁴¹⁸ AB „Auto“ pranešimas Lietuvos metalo pramonės darbininkų profesinės sąjungos centro valdybai, 1926-04-??. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 121 l. 15.

¹⁴¹⁹ Pranešimas „Auto“ bendrovės valdybai, 1926-05-09. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 121 l. 2.

¹⁴²⁰ AB „Auto“ nutarimo nuorašas, 1926-05-09. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 121 l. 14.

¹⁴²¹ Suvažiavimo šaukimo komisijos laiškas Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos centro valdybai, 1926-11-26. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 120 l. 8.

¹⁴²² Sąrašas uždarytų profesinių sąjungų. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 9723 l. 82-83.

¹⁴²³ Iš sąjungos gyvenimo. *Lietuvos auto*, 1932 m. Nr. 1, p. 8.

¹⁴²⁴ Redakcijos žodis. *Lietuvos auto*, 1932 m. Nr. 1, p. 1.

išauklėti savo narių tarpe drausmę ir sukaustyti juos tvirtais draugiško solidarumo ryšiais”, skatino veikti drausmingai, solidariai bei pasitikėti profesinės sąjungos vadovybe¹⁴²⁵.

1932 m. sąjunga augo ir steigėsi nauji skyriai: 1932 m. balandžio 13 d. įsisteigė Marijampolės šoferių ir autotarnautojų sąjungos skyrius. Į narius įsirašė apie 40 asmenų¹⁴²⁶. Gegužės 28 d. sąjungos skyrius įsisteigė ir Vilkaviškyje. Jo nariais tapo apie 30 žmonių¹⁴²⁷. 1932 m. vasarą Lietuvos šoferių ir auto tarnautojų sąjunga vienijo apie 500 narių ir turėjo 4 skyrius¹⁴²⁸, o 1932 m. rudenį sąjunga turėjo jau apie 2000 narių¹⁴²⁹. 1932 m. pabaigoje sąjungos skyriai veikė Kaune, Šiauliuose, Marijampolėje, Vilkaviškyje ir Telšiuose¹⁴³⁰.

Nepaisant to, jog profesinė sąjunga augo narių ir skyrių skaičiumi, tačiau jos veikla rūpinantis darbininkų ir tarnautojų interesais vertinta gan neigiamai. 1932 m. gegužę vykusiame profesinės sąjungos susirinkime reikšti priekaištai, „kad ekonominiais šios profesijos darbininkų reikalais valdyba nelabai tesusirūpinusi, nes jai šie reikalai yra tik antraeiliai. <...> [V]ietoj rūpintis šoferių teisine ir medžiagine padėtim, kalba apie įvairius menkos vertės reikalus. Ot, kaip įsigyti paradinę vėliavą, kaip surinkti visus tarnautojus nusifotografuoti ir t.t.“¹⁴³¹ Ukmergėje dirbę vairuotojai skundėsi, kad Kaune įsisteigusi Šoferių ir autotarnautojų profesinė sąjunga per savo veikimo metus nieko nenuveikė, be to, jos nariais buvo ir darbdaviai (tai veikiausiai ir buvo neveiklumo priežastis – U. M. A.), todėl darbininkai ir tarnautojai negalėjo būti tokios sąjungos nariai. Dėl šių priežasčių Ukmergėje įsisteigė ne minėtos profesinės sąjungos skyrius, o vairuotojai bei autotransporto tarnautojai 1932 m. gegužės 8 d. prisijungė prie socialdemokratinės Suvienytos darbininkų ir tarnautojų profesinės sąjungos, kur sudarė savo profesijos sekciją¹⁴³².

1933 m. įtampa Šoferių ir autotarnautojų profesinėje sąjungoje pasiekė piką: pareikštas nepasitikėjimas sąjungos pirmininko A. Toleikio veiksmais, kadangi net ir stingant lėšų profesinės sąjungos veiklai, pastarasis sau išsimokėdavo algą. Todėl 1933 m. birželio 23 d. Kaune buvo sušauktas visuotinis narių susirinkimas, kurio metu buvo atstatydas pirmininkas A. Toleikis ir išrinkta nauja valdyba. Turto valdytoju tapo V. Nutautas, sekretoriumi liko Vl. Vilčinskis, pirmininku išrinktas Vl. Lukoševičius, vicepirmininku – J. Fedaravičius, išdininku – Viktoras Tamošiūnas, nariais – Balys Garšva, J. Bortkevičius, St. Čivilis. Naujoji valdyba priėmė rezoliuciją, kuri skelbė, jog tam, „kad išlaikyti šoferių ir auto tarnautojų tarpe algų pastovumą, nė vienas bedarbis neprivalo numušinėti algų, duoti užstato bei garantijų ir

¹⁴²⁵ K. Bielinis. Pasekmingo darbo. *Lietuvos auto*. 1932 m. Nr. 1, p. 2.

¹⁴²⁶ Įsteigtas Marijampolėje sąjungos skyrius. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 5, p. 23.

¹⁴²⁷ Iš sąjungos gyvenimo. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 6, p. 22.

¹⁴²⁸ Kaip praėjo šoferių ir auto tarnautojų sąjungos suvažiavimas-kongresas. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 7, p. 4.

¹⁴²⁹ Vl. Vilčinskis. Sukurkime stiprią savo profesijos šeimą. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 10, p. 2.

¹⁴³⁰ *Lietuvos auto*. 1932 m., Nr. 11-12, p. 22.

¹⁴³¹ Kauno darbininkų susirinkimai. *Socialdemokratas*, 1932-05-14, p. 2.

¹⁴³² Agento Dalivis pranešimas, 1932-05-08. LCVA f. 378 ap. 3 b. 805 l. 4-5.

pasirašinėti neleistinas sutartis.¹⁴³³ Profesinėje sąjungoje savo veiklą vykdė ir slapta komunistų kuopelė; 1931 m. jos narys J. Paliulis pateko į sąjungos valdybą, o 1933 m. valdybos rinkimai atidavė vadovavimą į komunistų rankas: valdybos narys J. Bortkevičius bei pirmininkas V. Lukoševičius veikė LKP naudai¹⁴³⁴. Dėl šio pokyčio pasikeitė profesinės sąjungos veikimo taktika: mėginimus spręsti darbo konfliktus taikiai nuo 1934 m. pakeitė streikai. Profesinės sąjungos veikla nutrūko 1934-1935 m. darbininkų ir tarnautojų interesų atstovavimą perdavus Generalinei darbininkų atstovybei ir Darbo rūmams.

4. 1. 1. Profesinės sąjungos veikla gerinant narių ekonominę ir socialinę padėtį

Pagrindinės problemos su kuriomis XX a. 4 dešimtmetyje susidūrė Lietuvos vairuotojai buvo nedarbas, maži atlyginimai, prastas susisiekimasis. Vairuotojų buvo daugiau nei jų reikėjo, ypač jų poreikis sumažėjo ekonominės krizės metais, todėl nemažai jų sutiko dirbti prastomis sąlygomis. Tokia situacija taip pat leido darbdaviams savivaliauti: vairuotojai skundėsi, jog jie galėjo būti atleidžiami bet kada ir be rimtos priežasties, laiku negavo atlyginimų, neturėjo laisvadienių, atleistiems nemokėtos kompensacijos. Taksi vairuotojų pajamos buvo nedidelės, o iš jų atskaičiavus išlaidas, pragyvenimui likdavo ne itin daug¹⁴³⁵, todėl kai kurie šoferiai gyveno itin prastomis sąlygomis – rūsiuose, pigiuose kambariuose po kelis¹⁴³⁶.

Į „Socialdemokratą“ 1931 m. rašęs V. Vilimas apžvelgė visas sritis, kuriose vairuotojai ir autotarnautojai tikėjosi pokyčių. Visų pirma, vairuotojai neturėjo socialinių garantijų, taip pat pradėdami darbą neretai turėjo įnešti užstatus, kuriuos ne visuomet pavykdavo susigrąžinti. Darbo valandos buvo nesunormuotas, atlyginimai – nereguliuoti. Todėl pasitaikydavo atvejų, kad vairuotojai ir konduktoriai dirbdavo po 14-20 valandų per parą, neturėdavo poilsio dienų. Nuovargis neigiamai veikė darbo kokybę: konduktoriai buvo nemandagūs, vairuotojai pikti, nervingi, todėl padidėjo eismo įvykių tikimybė. Garažuose dirbę darbininkai skundėsi higienos trūkumu ir tuo, jog ne visi dirbantieji buvo įrašyti į ligonių kasas¹⁴³⁷.

1932 m. vasario 20 d. įsigaliojo Autovežių įstatymas¹⁴³⁸, pagal kurį buvo leidžiama per parą važiuoti ne daugiau nei 8 valandas miestuose ir ne daugiau nei 12 valandų užmiesčio keliais. Tačiau norėdami uždirbti daugiau, vairuotojai dirbdavo viršvalandžius¹⁴³⁹. Be to, pagal šias taisykles greta vairuotojo sėdėti galėjo tik vienas žmogus, todėl „Paramos“ kepyklos

¹⁴³³ Visuotinis narių susirinkimas. *Lietuvos auto*, 1933 m., Nr. 3, p. 2-3.

¹⁴³⁴ S. Černiauskas. *Profų sąjunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius, 1966, p. 38.

¹⁴³⁵ Taksi šoferių reikalui. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 11-12, p. 6.

¹⁴³⁶ J. Federavičius. Laikas susirūpinti. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 11-12, p. 9.

¹⁴³⁷ Vl. Vilimas. Šoferių ir auto tarnautojų būklė. *Socialdemokratas*. 1931-09-19, p. 5.

¹⁴³⁸ *Výriausybės žinios*, 358 eil. 2439.

¹⁴³⁹ Vl. Vilčinskis. Ar reikia sunormuoti šoferiams darbo valandas. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 6, p. 2.

gaminus vežiojančiuose automobiliuose, kur be vairuotojo dirbo dar du krovėjai, vienas jų turėjo važiuoti drauge su karštais duonos gaminiais sunkvežimio krovinių erdvėje¹⁴⁴⁰. Marijampolėje dirbę vairuotojai važinėjo po 15 valandų per parą, tačiau uždirbtų pinigų pragyvenimui nepakako. „Socialdemokrate“ skūstasi, kad „šoferiauti arba kalėjime sėdėti yra vienas ir tas pats. Skirtumas esąs tik toks, kad kalėjime sėdi arba vaikščioji. O čia visą laiką reikia sėdėti susirietusiam. O šalia mašinos purve stovėti taipogi nėra jokio malonumo.“¹⁴⁴¹ 1932 m. gegužę Ukmergės vairuotojai skundėsi, jog jų algos buvo sumažintos iki 150 litų, o dirbti reikdavo ir po 18 valandų. Išreikštas susirūpinimas tuo, jog dalis automobilių buvo techniškai netvaringi ir netinkami eksploatuoti, todėl kildavo avarijos. Be to, dalintasi informacija, jog Kaune buvo galima už 150 litų įsigyti suklastotas vairuotojų knygeles, todėl augo vairuotojų bei eismo įvykių dėl nepatyrusių vairuotojų skaičius¹⁴⁴².

Padedant profesinei sąjungai, 1932 m. rugpjūčio 16 d. darbininkai ir tarnautojai Kauno autobusų savininkams įteikė savo reikalavimus. Prašyta sudarinėti raštiškas samdos sutartis, kurios užtikrintų, jog: 1) kiekvienas išdirbęs 6 mėnesius laiko, gautų dvi savaites apmokamų atostogų; 2) darbuotojo atleidimu rūpintųsi komisija, sudaryta iš Burmistro ar Darbo inspektoriaus, profesinės sąjungos ir darbdavio; 3) atleidžiant darbuotoją ne dėl jo kaltės, išmokama priklausanti kompensacija; 4) kas dvi savaites duodamas vienas laisvadienis; 5) darbuotojai už sutartą atlygį dirba po 8 valandas į dieną (vadinasi, iki tol vairuotojai ir kontrolieriai dirbo be laisvų dienų ir daugiau nei 8 valandas); 6) algos išmokamos laiku; 7) viršvalandžiai apmokami 50 proc. daugiau; 8) iš konduktorių imamas tik 500 litų užstatas; 9) darbuotojai neturėtų būti verčiami dirbti viršvalandžių; 10) darbuotojai privalo būti įrašyti į Ligonų kasą; 11) remontuojant automobilius, vairuotojai ir kontrolieriai turi gauti pilną atlyginimą; 12) darbdavys suteiktų reikalingą darbinę uniformą¹⁴⁴³. Tokie reikalavimai nebuvo išskirtiniai ar neįgyvendinami: daugeliu atveju viso labo reikalauta laikytis galiojančių darbą reglamentuojančių įstatymų, tačiau autobusų savininkai į reikalavimus nesureagavo, todėl 1932 m. rugsėjo 10 d. Kauno autobusų tarnautojai susirinko dar kartą ir priėmė rezoliuciją, kuria ne tik pakartojo ankstesnius reikalavimus (trečiųjų teismas spręsti atleidimui), bet ir išklė naujų sąlygų, kaip kad darbas pirmą Velykų ir Kalėdų dieną neturėjo būti privalomas, tačiau dirbti buvo galima pagal išankstinį susitarimą; prieš šventes – Kūčių ir Didžiojo Šeštadienio vakarą prašyta darbą baigti anksčiau – 18 val., bet paliekant galimybę norintiems dirbti viršvalandžius. Prašyta įvesti tarnybos laiką nuo 7 val. ryto iki 11 val. nakties, bei į darbo laiko apskaitą įtraukti

¹⁴⁴⁰ Lietuvoje. *Socialdemokratas*. 1932-05-07, p. 4.

¹⁴⁴¹ Rūstėnis. Sunki Marijampolės šoferių būklė. *Socialdemokratas*, 1932-04-16, p. 1.

¹⁴⁴² Agento Dalivis pranešimas, 1932-05-08. LCVA f. 378 ap. 3 b. 805 l. 3-4.

¹⁴⁴³ 1932 m. rugpjūčio 16 d. Kauno autobusų savininkams buvo įteikti darbuotojų reikalavimai. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 9, p. 21.

mašinos išvaramą bei pastatymą į garažą. Budėjimas garaže turėjo būti apmokamas 50 proc. brangiau, iš autobusų ir automobilių savininkų reikalauta iš anksto pranešti apie viršlaikinį darbą, taip pat nurodyta, jog savininkai būtų įdarbinę visus sklandžiam darbui reikalingus darbuotojus bei priiminėtų juos besikreipiančius tarnybiniais reikalais tam paskirtu laiku.¹⁴⁴⁴ Ar į darbuotojų reikalavimus buvo atsižvelgta, nėra žinoma.

Būdami socialiai ir ekonomiškai pažeidžiami, vairuotojai gan ilgą laiką nemėgino patys pagerinti savo būklės – neturėjo jokių fondų ar taupomųjų kasų, kuriomis galėtų pasinaudoti ligos ar nelaimės atveju, taip pat ne visi buvo įrašyti į ligonių kasas¹⁴⁴⁵. Todėl vos pusmetį veikianti sąjunga ėmė svarstyti apie poreikį steigti savišalpos kasą, kuri leistų sąjungos nariams padėti vieni kitiems, o taip pat mokytų taupyti, priimti kolektyvinius sprendimus bei populiarinti kolektyvizmą bei kooperatyvizmą Lietuvoje¹⁴⁴⁶. Kooperatyvo įsteigimas turėjo išspręsti vieną iš pagrindinių vairuotojų problemų – įsigyti nuosavus automobilius, kas leistų tapti nepriklausomiems nuo automobilių savininkų bei pagerintų darbo sąlygas bei uždarbį. Todėl siūlyta kaupti bendrą sąjungos narių kapitalą, iš kurio būtų galima pirkti automobilius, autobusus ir dirbti nuosavoje įmonėje, kurios pelnas galėtų būti naudojamas kooperatyvo narių numatytiems tikslams¹⁴⁴⁷.

Vairuotojų darbas buvo pavojingas, todėl 1932 m. Lietuvos Šoferių ir Auto Tarnautojų sąjungos centro valdyba sudarė sutartį su „Lietuvos“ draudimo draugija: mokant 50 litų per metus, vairuotojai apdrausti nuo mirties ir nelaimingų atsitikimų 8000 litų suma; numatytas įmokų mokėjimas dalimis, taip pat planuota susitarti ir dėl konduktorių bei automobilių garažų darbuotojų draudimo – pastarųjų įmokos dėl darbo pobūdžio turėjo būti dar mažesnės¹⁴⁴⁸.

Sąjunga rūpinosi ir savo narių mityba bei laisvalaikiu: 1932 m. vasarą Kaune, Maironio g. 2 buvo atidaryta Lietuvos šoferių ir auto tarnautojų valgykla, kurioje buvo galima papusryčiauti, papietauti ir išgerti *Volfo-Engelmano* alaus. Trijų patiekalų pietūs kainavo 1,5 lito, o sąjungos nariams – 1,25 lito. Taip pat siūlyta įsigyti pietus visam mėnesiui, už juos mokant 35 litus. Valgykla veikė nuo 6:30 ryto iki vidurnakčio. Joje buvo galima ir leisti laisvą laiką – valgyklos patalpose buvo nedidelis sąjungos knygynėlis, šachmatai, šaškės, bilijardas, patefonas su plokštelėmis¹⁴⁴⁹.

Daugiausiai darbo Lietuvos šoferių ir autotarnautojų sąjunga nuveikė tarpininkaudama sprendžiant darbo ginčus. Nemažai jų kilo tarp darbininkų ir autobusų savininkų Juozo Švarco ir Frenkelio. 1931-1932 m. sandūroje, per Naujuosius metus be pateisinamos priežasties buvo

¹⁴⁴⁴ Ko nori Kauno miesto autobusų tarnautojai? *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 10, p. 3.

¹⁴⁴⁵ Vl. Vilčinskas. Aktualiais šoferių būklės klausimais. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 5, p. 3.

¹⁴⁴⁶ Savišalpos draugijos steigimo reikalas. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 6, p. 5.

¹⁴⁴⁷ Į kooperaciją! *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 9, p. 14.

¹⁴⁴⁸ Draudžiami šoferiai. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 5, p. 23.

¹⁴⁴⁹ Valgome jau savo valgykloj. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 8, p. 3.

atleistas pas J. Švarcą dirbęs sąjungos narys vairuotojas St. Grigaitis. Darbdavys kompensaciją mokėti atsisakė, todėl dėl jos kreiptasi į teismą. 1932 m. gegužės 17 d. Kauno 1-osios nuovados Taikos Teisėjas iš darbdavio priteisė atleistam vairuotojui S. Grigaičiui 600 litų kompensaciją¹⁴⁵⁰. Tai buvo viena pirmųjų reikšmingesnių sąjungos pergalių sprendžiant darbo konfliktus. Tam, kad panašūs įvykiai nesikartotų ateityje, 1932 m. pavasarį buvo pasirašyta sutartis tarp Frenkelio ir Švarco tarnautojų ir Amerikos Lietuvių Akcinės bendrovės, kuri turėjo užtikrinti tinkamą algų mokėjimą ir užstatų surinkimą ar gražinimą¹⁴⁵¹.

Nors problemų pastarosiose įmonėse ir sumažėjo, tačiau kiti Kauno autobusininkai ir toliau savivaliavo bei nesilaikė atitinkamų įstatymų. 1932 m. birželį Šoferių ir autotarnautojų sąjunga aiškinosi, ar S. Skudskis tinkamai mokėjo atlyginimus, kadangi būta žinių, jog darbdavys daugumai savo samdinių algas išmokėjo priversdamas juos algų knygoje pasirašyti iš anksto, taip pat nemokėjo atlyginimų už viršvalandžius dirbant prie mašinų remonto. Dėl tokio autobusų savininko elgesio kreiptasi į Kauno burmistrą¹⁴⁵². Ištyręs įvykį, Kauno burmistras S. Skudskį nubaudė, o taip pat nurodė priimti atgal atleistą vairuotoją A. Siravičių – pastarasis veikiausiai ir buvo darbuotojas, pranešęs apie savo suklastotą parašą algų knygoje¹⁴⁵³. Kadangi vairuotojai nebuvo laikomi pramonės įmonių darbininkais, todėl konfliktus, kilusius tarp vairuotojų ir autobusų savininkų sprendė ne Darbo inspektorius, o Kauno miesto burmistras; 1932 m. jam taip pat teko reaguoti į skundą dėl to, jog autobusų savininkas L. Juknevičius be priežasties sumažino algas 4 vairuotojams, tuo, jog autobusų savininkas Valaitis atleidinėjo vairuotojus, kurie priklausė Šoferių ir autotarnautojų sąjungai. Tuo tarpu iš darbo be priežasties atleidus du metus Kauno sunkiųjų darbų kalėjime išdirbusį vairuotoją Praną Becaitį, dėl neišmokėtos kompensacijos ir atleidimo be pranešimo iš anksto kilusį konfliktą sprendė Teisingumo ministerija¹⁴⁵⁴. 1932 m. pabaigoje bylą prieš darbdavį laimėjo vairuotojas, sąjungos narys Žiniauskas: su darbdaviu L. Juknevičiumi pastarasis bylinėjosi dėl atleidimo be priežasties ir kompensacijos neišmokėjimo¹⁴⁵⁵.

1933 m. aktyvesnės veiklos Šoferių ir auto tarnautojų sąjunga nevykdė, tačiau kaip jau buvo minėta, jos vadovavimą perėmus komunistams, imti rengti streikai. 1934 m. sausio 31 d. sustreikavo apie 200 Kauno miesto autobusų tarnautojų ir darbininkų. Streikas kilo dėl to, jog darbininkų atstovai įteikė darbdaviams savo reikalavimus, bet darbdaviai ne tik kad į juos neatsižvelgė, bet ir atleido reikalavimus įteikusius darbininkus. Streikas buvo laimėtas. Darbo judėjimą sovietmečiu tyrinėjusios Aldonos Gaigalaitės teigimu, šio streiko metu autobusus kurį

¹⁴⁵⁰ Šoferiams priteisė kompensacijas. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 6, p. 21.

¹⁴⁵¹ Iš sąjungos gyvenimo. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 6, p. 22.

¹⁴⁵² Iš sąjungos gyvenimo. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 7, p. 23.

¹⁴⁵³ *Lietuvos auto*. 1932 m., Nr. 8, p. 18.

¹⁴⁵⁴ *Lietuvos auto*. 1932 m., Nr. 10, p. 21.

¹⁴⁵⁵ *Lietuvos auto*. 1932 m., Nr. 11-12, p. 21.

laiką vairavo ir kontrolieriais dirbo policininkai¹⁴⁵⁶. Dar vienas masyvus streikas kilo 1934 m. rugpjūčio 23 d., kuomet sustreikavo Kauno užmiesčio autobusų vairuotojai, kontrolieriai ir kiti tarnautojai. Streikuojantys darbuotojai reikalavo nemažinti algų, o sumažintas – grąžinti į seną lygį, priimti vieną atleistą kontrolierių, neatleisti streiko dalyvių, duoti poilsio dieną, dirbti 12 val. per dieną, duoti atostogas, mokėti atlyginimą už dienas, kada nedirbama žiemą. A. Gaigalaitė teigė, jog streikuojantys vairuotojai ėmėsi agresyvių priemonių prieš streiklaužius: sulaikydavo streiklaužių vairuojamas mašinas, išdaužydavo autobusų langus, leisdami važinėti tik tiems autobusams, kuriuos vairavo patys savininkai¹⁴⁵⁷. Buvo suimti streiko organizatoriai ir aktyviausi dalyviai (V. Lukoševičius, J. Bortkevičius, M. Snarskis ir M. Klimaitis)¹⁴⁵⁸. Streikas truko kelias dienas ir buvo laimėtas: rugpjūčio 28 d. tarpininkaujant Darbo inspektoriumi priimtas susitarimas: autobusų linijoje Kaunas-Zarasai dirbantys vairuotojai turėjo gauti 230 litų, kontrolieriai – 170 litų atlyginimą, linijoje Kaunas-Marijampolė ir kitose – vairuotojų algos turėjo siekti 200 litų, kontrolierių – 150 litų. Darbdaviai pažadėjo per metus duoti 12 dienų apmokamų atostogų, vieną laisvą dieną per savaitę, darbo laikas nustatytas 12 val. per parą. Dėl streiko atleistus darbininkus sutikta priimti atgal į darbą, išskyrus tuos, kurie niokojo autobusų savininkų turtą, o Darbo inspekcija rūpinosi suimtų 8 streikavusių darbininkų paleidimu¹⁴⁵⁹. Taigi panašu, jog radikalesnės priemonės, t. y. streikai leido išsikovoti geresnes vairuotojų, kontrolierių ir kitų susisiekimo darbininkų darbo sąlygas, tokiu būdu auginant palankumą naujajai sąjungos valdybai.

1934 m. įkūrus Generalinę Darbininkų Atstovybę, prie jos spalio 2 d. buvo pakviesta prisijungti ir Šoferių ir autotarnautojų sąjunga. Tačiau jos valdyba prie Darbininkų atstovybės neprisijungė; tą sąlygojo neigiamas LKP nusistatymas Darbo atstovybės atžvilgiu. 1935 m. Šoferių ir autotarnautojų sąjungos veikla nuslopo, o visus dirbančiųjų klausimus perduodant Darbo rūmams, 1936 m. pradžioje sąjunga buvo uždaryta¹⁴⁶⁰. Per savo neilgus aktyvios veiklos metus (1931-1934 m.) Lietuvos šoferių ir autotarnautojų sąjungai viešinant savo narių problemas veikiausiai pavyko įtakoti 1932-aisiais priimtą Autovežių įstatymą, kuris sunormavo vairuotojų darbo laiką, taip pagerindamas jų darbo sąlygas bei sumažino autoįvykių tikimybę. Sąjunga turėjo savo klubą ir valgyklą, kur jos nariai galėjo leisti laisvą laiką, gauti pigesnio maisto, taip pat rūpintis vairuotojų ir kontrolierių draudimu ir atstovauta sprendžiant darbo konfliktus, taigi bent kelis metus iki įsteigiant vieną sąjungos atstovaujama instituciją vairuotojų ir kitų autotarnautojų interesais buvo rūpinamasi gan neblogai.

¹⁴⁵⁶ A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1957, p. 71-72.

¹⁴⁵⁷ Ten pat, p. 72.

¹⁴⁵⁸ B. Sudavičius. *LKP kova už darbininkų klasės vienybę*. Vilnius, 1961, p. 34.

¹⁴⁵⁹ Užmiesčių autobusų šoferiai ir auto tarnautojai. *Darbininkas*, 1934-09-01, p. 4.

¹⁴⁶⁰ B. Sudavičius. *LKP kova už darbininkų klasės vienybę*. Vilnius, 1961, p. 34-35.

4. 2. Lietuvos spaudos darbininkų profesinės organizacijos

Lietuvos spaudos darbininkai į pirmąją profesinę sąjungą susibūrė 1918 m. gruodžio 30 d. Spaudos darbininkų profesinės sąjungos steigiamajame susirinkime dalyvavo 25 asmenys, į valdybą buvo išrinkti T. Gineika, Buršteinas, Jasiūnas, Rutkauskas, Mikalauskas. Į profesinę sąjungą norintys įstoti asmenys turėjo susimokėti 1 rublio stojimo mokestį, o narystės mokestis nustatytas 1 proc. nuo uždirbamos sumos. Pagrindiniai sąjungos darbai buvo rūpintis, jog augant infliacijai kiltų atlyginimai, ruoštas kolektyvinės sutarties projektas. Už jį atsakingi buvo sąjungos nariai Rutkauskas, Stumbras, Raudanskis, Levinas, Fridas, Rautas, Lukošis, Melamedas. 1919 m. vasario 13 d. parengto kolektyvinės sutarties projekto įgyvendinti nepavyko, kadangi profesinė sąjunga buvo uždaryta dėl įtarimų priešvalstybine veikla¹⁴⁶¹, tačiau tą patvirtinančių įrodymų rasti nepavyko.

1921 m. gruodžio 10 d. Kaune buvo įregistruoti nauji Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos įstatai, tačiau beveik metus ji jokios veiklos nevykdė¹⁴⁶². 1922 m. gruodžio 17 d. buvo sušauktas visuotinis profesinės sąjungos narių susirinkimas, kuriame dalyvavo apie 75 asmenys. Susirinkimo metu nutarta atnaujinti spaudos darbininkų profsąjungos veiklą¹⁴⁶³. Sąjungai vadovavo socialdemokratiškos pažiūrų asmenys¹⁴⁶⁴. Per pirmus devynis 1923-ųjų metų mėnesius buvo sušauktas visuotinis narių susirinkimas, padaryta apie 50 profesinės sąjungos posėdžių, suregistruoti nariai, ieškota darbo bedarbiams ir/ar rūpintis bedarbių pašalpomis, kovota už darbo sąlygų pagerinimą ir išspręsti keli darbo konfliktai, pradėtas leisti laikraštis „Spaustuvininkas“, taip pat įsteigti lietuvių kalbos kursai, kuriuos lankė apie 50 žmonių ir surengta gegužinė bei išvyka laivu į Kernavę¹⁴⁶⁵.

Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga ketino rūpintis savo narių ekonominiais reikalais, taip pat spaudos technikos pažanga bei darbo našumo kėlimu¹⁴⁶⁶. Svarbų vaidmenį vykdant organizacijos tikslus vaidino jos leidinys „Spaustuvininkas“: jo turinyje buvo apžvelgiama spaudos technika ir jos naujovės, spaudos darbininkai skatinti jungtis į organizaciją, steigti kursus, rengti paskaitas, tačiau svarbiausias „Spaustuvininko“ uždavinys buvo pakelti jo skaitytojų moralę, taip pat materialinę, fizinę ir profesinę būklę¹⁴⁶⁷. Tuo tarpu iš profesinės sąjungos valdybos tikėtasi, jog ji rengs paskaitas, diskusijas organizacijos reikalais, įsteigs spaustuvininkų klubą, knygyną, aiškins spaudos darbininkams apie organizacijos svarbą

¹⁴⁶¹ Penkiolika metų. *Poligrafijos darbininkas*, 1933 m. gruodis, p. 49.

¹⁴⁶² Spaudos darbininkų gyvenimas Kaune. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 6.

¹⁴⁶³ Agento Žičkaus pranešimas, 1922-12-17. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 4028 l. 235.

¹⁴⁶⁴ R. Šarmaitis. Revoliucinis judėjimas Lietuvoje 1919-1926 m. *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje*, Vilnius, 1957, p. 297.

¹⁴⁶⁵ Spaudos darbininkų gyvenimas Kaune. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 6.

¹⁴⁶⁶ Daug darbo. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 2.

¹⁴⁶⁷ Pirmasis mūsų žingsnis. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 1.

ir nurodyti skirtumus tarp organizuoto ir neorganizuoto darbininko, rengs viešus ar privačius vakarėlius su vaidinimais, kurie darbininkams padės tarpusavy susipažinti ir susidraugauti¹⁴⁶⁸. Atskiras dėmesys kreiptas į moteris darbininkes: stengtasi įtraukti jas į darbo judėjimą, kad būtų galima drauge išsirūpinti geresnę ateitį¹⁴⁶⁹. Nuo 1923 m. Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga buvo kviečiama prisijungti prie Tarptautinės spaudos darbininkų sąjungos, veikusios pagal Amsterdamo internacionalo principus¹⁴⁷⁰. Sąjungai 1924 m. priklausė 21 valstybė (įskaitant Latviją, Estiją ir Lenkiją), tačiau Lietuva prie jos jungtis dėl nežinomų priežasčių neskubėjo¹⁴⁷¹ ir nutarė į sąjungą įstoti tik 1925 m. liepos 7 d.¹⁴⁷²

1924 m. vasario 1 d. buvo išrinkta nauja Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos valdyba. Jos pirmininku tapo Kostas Stiklius¹⁴⁷³, kasininku – Jonas Adomavičius, sekretoriumi – Juozas Sabaliauskas, nariais - Jonas Juškevičius, Jonas Visockis, Eugenijus Vicas ir Jonas Aleksišūnas. Valdyba įsikūrė Kaune, Kęstučio g. 40-1¹⁴⁷⁴. Naujoji valdyba stengėsi atgaivinti profsąjungos veiklą; vasario 8 d. profesinės sąjungos skyrius įsisteigė Marijampolėje – į jį užsirašė 16 narių, pirmininku ir kasininku tapo Jonas Pikas, sekretoriumi – Jonas Kvedaravičius, valdybos nariu – Juozas Kilikevičius¹⁴⁷⁵. Sąjungos skyrių mėginta steigti ir Šiauliuose, tačiau nei Marijampolėje, nei Šiauliuose spaudos darbininkų profesinei sąjungai savo veiklos išplėtoti nepavyko¹⁴⁷⁶.

Sunkumų Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga patyrė todėl, kad ne visi jai priklausę nariai aktyviai dalyvavo jos veikloje. Dalis narių „tik tada šiek tiek sukrušdavo ir prabildavo, kai brangenybei kylant, mėnesio algos vos tik savaitei ar net kelioms dienoms prasimaitinti tužtekdavo“¹⁴⁷⁷. 1923 m. rugsėjo 25 d. Kaune surengtame spaudos darbininkų delegatų susirinkime dalyvavo 18 spaudos darbininkų, tačiau Gurvičiaus, Narkevičiaus, Bako, Neumano, Ekspreso spaustuvių, Prelmano knygrišyklos, Margolino ir Beregovskio litografijos, Jankauskio cinkofotografijos dirbtuvės savo atstovų į jį neatsiuntė¹⁴⁷⁸. Lapkričio 13 d. vykusiame susirinkime dalyvavo apie 40 darbininkų atstovų – maždaug dešimčia mažiau nei planuota, kadangi delegatus atsiuntė ne visos Kaune veikusios spaudos įmonės. Pavyzdžiui,

¹⁴⁶⁸ J.Petitas. Dėl spaudos darbininkų organizacijos. *Spaustuvininkas*, 1924-02-15, p. 1.

¹⁴⁶⁹ Spaudos darbininkų gyvenimas Kaune. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 8.

¹⁴⁷⁰ Mus pakvietė į Tarptautinę Spaudos Darbininkų Sąjungą Berne, Šveicarijoje. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 3.

¹⁴⁷¹ Mus vėl kviečia į Tarptautinę Spaudos Darbininkų Sąjungą Berne, Šveicarijoje. *Spaustuvininkas*. 1924-04-01, p. 3.

¹⁴⁷² Įstojimas į spaudos darbininkų internacionalą. *Spaustuvininkas*, 1925 m. Nr. 3, p. 2.

¹⁴⁷³ Kostas Stiklius (1880-1962) – knygnešys, LSDP narys, spaudos darbuotojas.

¹⁴⁷⁴ Liet. Spaudos Darbininkų Prof.Sąjungos Naujosios Valdybos pranešimas. *Spaustuvininkas*, 1924-02-15, p. 2.

¹⁴⁷⁵ Darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1924-02-15, p. 6.

¹⁴⁷⁶ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-02-12, p. 3.

¹⁴⁷⁷ Mus vėl kviečia į Tarptautinę Spaudos Darbininkų Sąjungą Berne, Šveicarijoje. *Spaustuvininkas*, 1924-04-01, p. 3.

¹⁴⁷⁸ Spaudos darbininkų gyvenimas Kaune. *Spaustuvininkas*, 1923-10-13, p. 7.

Bako spaustuvės darbininkai priklausė Lietuvos spaudos darbininkų profesinei sąjungai, bet nemokėdavo narystės mokesčio nemoka ir nedalyvaudavo sąjungos veikloje. Visi devyni „Aido“ spaustuvės darbininkai buvo sąjungos nariai, tačiau jos veikloje taip pat nedalyvavo¹⁴⁷⁹. 1924 m. kovą šią problemą aptarė „Spaustuvininkas“: kai kurių spaustuvių darbininkai profesinės sąjungos mokesčio nemokėjo kelis mėnesius. Be to, būta ir tam tikrų nesutarimų dėl sąjungos lietuviškumo: tarp valdybos narių nebelikus žydų, sumažėjo pasitikėjimas valdyba, todėl profesinės sąjungos nariai žydai mokesčių surinkdavo, tačiau į profsąjungos išdą neįmokėdavo. Lietuviškos profesinės sąjungos nepalaikė ir vokiečiai spaudos darbininkai, todėl siūlyta išspręsti ir šią problemą – susitikti su vokiečiais ir susitarti, kad jie klausytų sąjungos nutarimų¹⁴⁸⁰. Dar viena problema buvo kalbos barjeras: ne visi darbininkai mokėjo lietuvių kalbą, todėl dalis jų, pvz. Sokolauskienės, Lano ir Jolkio, Eideso ir Kuzmickio spaustuvės darbininkai negalėdami skaityti lietuviškai nepirko „Spaustuvininko“, tuo tarpu „Primos“ spaustuvėje dirbę lenkai perka, nors lenkai, bet lietuviškai supranta¹⁴⁸¹.

Iš esmės, profesinė sąjunga daugeliui spaudos darbininkų buvo reikalinga tik tais atvejais, kuomet jie susidurdavo su įvairiomis problemomis darbe. 1924 m. liepą „Spaustuvininkas“ konstatavo, jog „dauguma narių į sąjungą žiūri kaip į melžiamą karvę: tik tada vertės ir autoriteto priduoja, kai kokia bėda ateina, kai algų pakėlimas reikalingas, o algų pakėlimą-priedą gavo ir sudiev, sąjungėle!“¹⁴⁸². „Varpo“ spaustuvės darbininkai profesinės sąjungos mokesčio buvo neįnešę net 5 mėnesius, o iš Bako spaustuvės darbininkų aktyviai profesinės sąjungos veikloje dalyvavo tik jauni darbininkai. 1924 m. rugpjūčio pradžioje turėjo įvykti Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos delegatų susirinkimas, tačiau į jį delegatų nesusirinko, todėl susirinkimas nukeltas į rugpjūčio pabaigą: 29 d. vykusiame susirinkime dalyvavo 3 atstovai iš Valstybės, 2 iš „Varpo“, po vieną iš „Raidės“, Bako, „Žydų balso“, „Švyturio“, „Primos“ spaustuvių ir Margolino, Beregovskio ir Aramštamo litografijos dirbtuvių. Aptarus profesinės sąjungos reikalus paaiškėjo, jog daug sąjungos narių nemokėjo nario mokesčių, Marijampolės ir Šiaulių skyriai jokios veiklos iš viso nevykdė. Sąjungos valdyba buvo surengusi net 90 posėdžių bei 2 moterų darbininkų susirinkimus, kurių lankomumas buvo mažas, todėl jokių rimtesnių nutarimų priimta nebuvo. Kadangi reikėjo mokėti pašalpas bedarbiams, profesinė sąjunga surengė dvi vakarones, kurių pirmoji atnešė 300 litų pelno, bet antroji – 700 litų nuostolio. Galbūt todėl reikšti priekaištai revizijos komisijai dėl

¹⁴⁷⁹ Spaudos darbininkų atstovų (delegatų) lapkričio 13 d. 1923 m. susirinkimas. *Spaustuvininkas*, 1923-12-05, p. 28-29.

¹⁴⁸⁰ Mūsų sąjungos narių apsileidimas. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 7.

¹⁴⁸¹ Spaustuvininkų kronika. *Spaustuvininkas*, 1923-12-05, p. 31.

¹⁴⁸² Delegatų susirinkimo įspūdžiai. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6, p. 4-5.

prasto finansų paskirstymo¹⁴⁸³. 1924 m. rugsėjį apskaičiuota, jog jei būtų aktyviau mokamas profsąjungos nario mokestis, tai vietoje 2000 litų, buvusių profesinės sąjungos kasoje, joje būtų apie 5000 litų¹⁴⁸⁴. 1924 m. lapkritį Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos pasyvumo priešasčių mėginta ieškoti ir kitur, t. y. nesėkminguose mėginimuose įgyvendinti kolektyvinę sutartį, todėl sąjungos kaip darbininkų atstovės nepripažino darbdaviai. Todėl buvo nutarta koncentruotis būtent į jos įgyvendinimą, kadangi tą pasiekus „būtų aiškus atostogų klausimas, vaikų priedas, ligoj aprūpinimas, mokinių skaičiaus reikalavimas ir svarbiausia – spaustuvėse galėtų dirbti tik sąjungos nariai. Sustiprėjusi sąjunga, gyvenimui pabrangus, sugebėtų išsireikalauti algų priedo ir be streiko, nes streikas yra ženklas mūsų silpnumo“¹⁴⁸⁵.

Nors Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos vidaus tvarka buvo prastoka, per 1924 m. sąjunga turėjo 9079 litų pajamų ir 6817 išlaidų, taigi finansiškai laikėsi gan neblogai. Didžiąją dalį pajamų sudarė narių mokesčiai, o išlaidų – pašalpos bedarbiams (išmokėta 2157 litai), streikuojantiems darbininkams (437 litai), laikraščio „Spaustuvininkas“ leidimas (1486 litai); pastarasis buvo nuostolingas: išleista apie 500 laikraščio egzempliorių, bet nupirkta vos 150-200¹⁴⁸⁶. Šiek tiek pakito ir profesinės sąjungos valdybos sudėtis: veikiausiai atsižvelgus į nelietuvių darbininkų interesus, į valdybą kooptuotas Valstybės spaustuvės darbuotojas Vilius Krumpholz¹⁴⁸⁷. Tačiau situacija reikšmingai nepasikeitė: 1925 m. sausio 31 d. vykusiame metiniame profesinės surinkime dalyvavo apie 70 narių; sąjungoje buvo viso užsirašę 300 narių, nario mokestį mokėjo 150. Be to, silpnai veikusios profsąjungos susirinkimo metu reikšėsi „kairiaisiais“ įvardinti komunistai, kurie buvo nušvilpti¹⁴⁸⁸ - vadinasi, aktyvių sąjungos narių pozicija komunistuojančių profesinių sąjungų bei jų narių klausimu buvo neigiama, tačiau nepaisant to, istorikės S. Čepulienės duomenimis, 1926 m. profesinėje sąjungoje veikė LKP palankūs asmenys (E. ir J. Vica, M. Šumauskas, V. Šumauskaitė, Z. Švarcbergas)¹⁴⁸⁹.

1925 m. vasarą Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga pergyveno krizę: „Spaustuvininkas“ rašė, jog „dar nelabai seniai valstybės spaustuvės darbininkai buvo labiau persisėmę darbininkų idėjomis: darydavo susirinkimus, kuriuose išaiškindavo trūkumus ir pataisydavo klaidas. Tada ir administracija paisė darbininkų. Dabar administracija visai nepaiso darbininkų ir ką nori tą daro su jais, dėl to, kad mato, jog jie be darbininkiškos idėjos“¹⁴⁹⁰. Situaciją dar pablogino kooperatinės „Raidės“ spaustuvės administracijos darbuotojai, buvę aktyvūs profesinio judėjimo dalyviai Puodžiūnas, K. Stiklius, Perevičius, kurie pamynė savo

¹⁴⁸³ Antrasis delegatų susirinkimas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 7, p. 4-5.

¹⁴⁸⁴ Spaudos darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 8, p. 8.

¹⁴⁸⁵ Mūs reikalai. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 9, p. 1.

¹⁴⁸⁶ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-02-12, p. 3.

¹⁴⁸⁷ Sąjungos kasa. *Spaustuvininkas*, 1925 m. Nr. 1, p. 8.

¹⁴⁸⁸ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-02-12, p. 3.

¹⁴⁸⁹ S. Čepulienė. Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje. Vilnius: 1964, p. 113.

¹⁴⁹⁰ Spaudos darbininkų gyvenimas ir susipratimas. *Spaustuvininkas*, 1925 m. Nr. 3, p. 2.

ankstesnius idealus ir nepaisė darbininkų gerovės¹⁴⁹¹; „Raidė“ dėl aktyvaus dalyvavimo spaudos darbininkų profesinės sąjungos veikloje iš darbo atleido Kostą Markovą, kuris dėl tų pačių priežasčių negavęs darbo kitose spaustuose, buvo įdarbintas etatiniu Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos darbuotoju¹⁴⁹²; 1926 m. sausį Kostas Markovas buvo Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos pirmininku¹⁴⁹³.

Apie aktyvesnę Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos veiklą 1926 m. nėra žinoma: „Spaustuvininko“ leidimas buvo nutrūkęs, o kituose periodiniuose leidiniuose pranešimų, liudijančių profsąjungos aktyvumą rasti nepavyko. Lietuvos centriname valstybės archyve saugomi Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos dokumentai (f. 1028 b. 120) rodo, jog profesinę sąjungą pasiekė nemažai korespondencijos iš komunistinio darbininkų Vienybės komiteto bei socialdemokratinio Profesinių sąjungų Centro Biuro. 1926 m. rugpjūtį rūpintasi konflikto „Raidės“ spaustuvėje likvidavimu – tarpininkaujant profesinei sąjungai buvo sudaryta sutartis tarp darbuotojų ir spaustuvės vadovų¹⁴⁹⁴. Panašu, jog vėliau profesinėje sąjungoje įvyko skilimas ir dalis jos prisijungė prie Vienybės komiteto. Atskilusios ir prie komunistų vadovaujamo Vienybės komiteto profsąjungos valdybos nariais buvo Leonas Juškevičius (pirmininkas), Vladas Aleksiūnas (sekretorius), Juozas Genys (iždininkas), Vincas Eugenijus, Saliamonas Švarcbergas, Antanas Rutkauskas, Kostas Dagys¹⁴⁹⁵. Dėl įtarimų komunistine veikla 1927 m. sausio 24 d. Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga Kauno miesto apskrities viršininko nutarimu buvo uždaryta¹⁴⁹⁶.

Lietuvos spaudos darbininkai iš naujo ėmė organizuotis 1927-ųjų pabaigoje: gruodžio 8 d. šv. Zitos salėje vyko steigiamasis Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos Kauno skyriaus susirinkimas, kuriame dalyvavo apie 70 spaudos darbininkų, iš kurių 65 įsiregistravo į sąjungą. Jos valdybos nariais išrinkti Pranas Šulaitis (dirbo „Varpo“ spaustuvėje), Pranas Galinis (sekretorius, dirbo „Raidės“ spaustuvėje), Pranas Vaitiekaitis (pirmininkas, dirbo Valstybės spaustuvėje), Kostas Dagys (dirbo Valstybės spaustuvėje; iš sąjungos nario pareigų atsistatydino 1928-03-23¹⁴⁹⁷), J. Genys (kasininkas, dirbo „Varpo“ spaustuvėje), kandidatais tapo Bronius Bauža (nariu tapo atsistatydinus K. Dagiui, tačiau pats valdybą paliko 1928-08-14¹⁴⁹⁸), M. Rotenšteinas, J. Kasmauskas, o revizijos komisijos nariais – V. Mikalauskas, K. Nešokocas,

¹⁴⁹¹ Spaudos darbininkų gyvenimas ir susipratimas. *Spaustuvininkas*, 1925 m. Nr. 3, p. 2.

¹⁴⁹² *Spaustuvininkas*, 1925 m. Nr. 3, p. 8.

¹⁴⁹³ Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos valdybos prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, 1926-01-05. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 120 l. 70.

¹⁴⁹⁴ Sutartis, 1926-08-14. LCVA f. 1078 ap. 2 b. 120 l. 73.

¹⁴⁹⁵ Kauno profsąjungos, 1926/27 m. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 9723 l. 16.

¹⁴⁹⁶ Sąrašas uždarytų profesinių sąjungų. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 9723 l. 82-83.

¹⁴⁹⁷ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolai, 1928-03-23. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁴⁹⁸ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolai, 1928-08-14. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

Aleksiušas¹⁴⁹⁹. Taikantis prie naujų organizacijų veiklos aplinkybių, organizacija buvo pavadinta Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga: pavadinime neliko žodžio „profesinė“, veikiausiai siekiant visiškai atsiriboti nuo bet kokio organizacijos politiško ir galimų pretekstų jos uždarymui. Sąjunga turėjo būti organizuojama kuriant skyrius spaustuose, litografijos ir cinkografijos dirbtuvėse, o jos tikslas buvo rūpintis savo narių ekonominiais ir kultūriniais reikalais¹⁵⁰⁰.

Pradėjus sąjungos veiklą, valdybos nariams J. Geniui ir P. Galiniui buvo pavesta išsiaiškinti apie buvusios profesinės sąjungos turto padėtį, rūpintis nario knygelių spausdinimu ir atsišaukimo į spaudos darbininkus, kviečiančio stoti į sąjungą platinimu¹⁵⁰¹. Nors sąjunga buvo lietuviška, tačiau 1928 m. rugpjūtį iš jos valdybos atsistatydinus B. Baužai, jį pakeitė M. Rotenšteinas; tokie pokyčiai atvedė į svarstymus, jog į sąjungos veiklą reikėtų įtraukti ir žydų tautybės darbininkus, todėl nutarta spausdinti kvietimus stoti į profesinę sąjungą ir jidiš kalba¹⁵⁰². Iš likviduotos Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos buvo perimti 2032 litai¹⁵⁰³. Sąjungos kūrimas pareikalavo 880 litų išlaidų, todėl į banką iš gautosios sumos įnešta tik 1300 litų, dar 112 litų liko pas sąjungos kasininką. Pastarosios piniginės operacijos sulaukė revizijos komisijos dėmesio: manyta, jog sąjunga turi per daug išlaidų¹⁵⁰⁴.

Pirmosiomis veikimo dienomis sąjunga laikinai įsikūrė J. Genio bute Žaliakalnyje (Žalioji g. 43 – 2)¹⁵⁰⁵, jame trečiadieniais ir penktadieniais 17-20 val. buvo galima apsilankyti ir kreiptis įvairiais spaudos darbininkams aktualiais klausimais¹⁵⁰⁶. Žinoma, sąjungos nario privatus butas tam nebuvo tinkama vieta, todėl iš karto imta ieškoti veiklai plėtoti tinkamesnių patalpų – tą turėjo daryti visi valdybos nariai¹⁵⁰⁷. Paieškos ilgai netruko: nuo sausio 1 d. metams išnuomos buvusios Šachovo valgyklos patalpos Kaune, Ukmergės pl. (dab. Savanorių pr.) ir Lukšio g. (dab. šv. Gertrūdės g.) kampe¹⁵⁰⁸. Tam, kad spaudos darbininkų sąjungos veikla būtų geriau organizuota, nutarta pasisamdyti darbuotoją, jam per mėnesį mokant 50 litų atlyginimą¹⁵⁰⁹.

Nuo pat sąjungos veikimo pradžios rūpintis darbininkų laisvalaikiu ir kultūrine veikla: 1928 m. sausio 26 d. įsisteigė dramos sekcija, sudaryta iš artistų mėgėjų, choro ir muzikos

¹⁴⁹⁹ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos, Kauno skyriaus steigiamojo susirinkimo, įvykusio 1927-12-08 Zitos salėje protokolas. *Spauda*, 1928 m. balandis, p. 2.

¹⁵⁰⁰ Redakcijos žodis. *Spauda*, 1928 m. balandis, p. 1.

¹⁵⁰¹ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1927 m. Nr. 2. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁵⁰² Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-08-14. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁵⁰³ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-02-12. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁵⁰⁴ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos, Kauno skyriaus, Kauno m. spaustuvių atstovų susirinkimo, įvykusio 1928-03-08 d. protokolas. *Spauda*, 1928 m. balandis, p. 2.

¹⁵⁰⁵ Pr. [Šu]Laitis. Įsikūrė Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga. *Socialdemokratas*. 1927-12-15, p. 4.

¹⁵⁰⁶ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1927-12-16. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁵⁰⁷ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1927 m. Nr. 2. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁵⁰⁸ Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1928-01-19, p. 4.

¹⁵⁰⁹ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-01-13. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

kuopelių¹⁵¹⁰. 1928 m. kovo pradžioje Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga turėjo 128 narius, iš kurių 15 buvo bedarbiai. Kas mėnesį sąjunga savo reikalams (įskaitant buto nuomą) išleisdavo 175 litus¹⁵¹¹. Lietuvoje svarbų vaidmenį organizuotame darbo judėjime vaidino darbinikiška spauda, kuri laikyta visuomeninio ir individualaus gyvenimo atspindžiu bei vienu svarbiausių dalykų, jungiančių darbininkus į organizacijas¹⁵¹². Todėl buvo nutarta leisti sąjungos laikraštį, pradėdant nuo vienkartinio leidinio, kuriuo pavesta rūpintis Pranui Šulaičiui¹⁵¹³. Ketinta leisti laikraštį keliomis kalbomis – lietuvių, žydų ir lenkų, tačiau dėl lėšų stygiaus šios idėjos atsisakyta ir laikraštis leistas tik lietuvių kalba¹⁵¹⁴.

1929-1930 m. sandūroje Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos veikla nusilpo, kadangi dėl įtariamo susirinkimo be apskrities viršininko leidimo buvo areštuota sąjungos valdyba. Į naująją valdybą 1930 m. vasario 11 d. buvo išrinkti L. Juškevičius (pirmininkas), P. Galinis sekretorius, J. Genys (iždininkas), A. Rutkauskas ir K. Dagys.¹⁵¹⁵ Vėl buvo susidurta su tokiomis pačiomis problemomis kaip ir ankstesniais veikimo metais: į sąjungą įsirašė apie 400 narių, tačiau nario mokesčių mokėjo tik apie 150, kai kurie sąjungos nariai nebuvo solidarūs ir dirbo viršvalandžius, kuomet kiti liko be darbo¹⁵¹⁶. Vis dėlto aktyviau šių problemų spręsti nesimta ir sąjungos veikla liko apmirusi iki 1931 m. kovo 15 d., kuomet sušauktas visuotinis Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos susirinkimas. Jame nutarta suaktyvinti sąjungos darbą, leisti periodinį spaudos darbininkų leidinį, prašyti vyriausybės pilno socialinio draudimo, susitarta nedirbti viršvalandžių ir leisti taip gauti darbo bedarbiams (viršvalandžius leista dirbti tik esant būtinybei ir tik suaugusiems darbininkams, apmokant už viršvalandinį darbą 50 proc. daugiau), ir galiausiai, susitarus su kitomis darbininkų profesinėmis sąjungomis įteikti vyriausybei kolektyvinį memorandumą dėl pramonės darbininkų samdos įstatymo pakeitimo projekto¹⁵¹⁷.

1932 m. sąjunga veikė visu pajėgumu: dėl mažinamų algų į sąjungą būrėsi vis daugiau spaudos darbininkų, ir metų pabaigoje atnaujintos derybos su darbdaviais dėl kolektyvinės sutarties įgyvendinimo. Derybos buvo sudėtingos, kadangi darbininkai siūlė savo parengtą sutartį, o Darbo inspektorius ir spaustuvių administracija parengė savąją, kuri netenkino spaudos darbininkų. Vis dėlto kolektyvinės sutarties projektas vėl nebuvo įgyvendintas. Tais pačiais metais Lietuvos spaudos darbininkų sąjungoje ėmė reikštis LKP simpatizavę asmenys. Nors ir

¹⁵¹⁰ Pranešimai. *Spauda*, 1928 m. balandis, p. 6.

¹⁵¹¹ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos, Kauno skyriaus, Kauno m. spaustuvių atstovų susirinkimo, įvykusio 1928-03-08 d. protokolas. *Spauda*, 1928 m. balandis, p. 2.

¹⁵¹² Laikraštis – jungianti grandis. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 2.

¹⁵¹³ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-03-23. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁵¹⁴ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-08-24. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁵¹⁵ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1930-02-11. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁵¹⁶ Spautuvininkai tariaisi. *Socialdemokratas*, 1930-02-13, p. 1.

¹⁵¹⁷ Spautuvių darbininkai už aktyvų organizacinį darbą. *Socialdemokratas*, 1931-03-21, p. 6.

sąjungos vadovybė mėgino priminti savo nariams, kad spaudos darbininkų „tarpe nėra ir negali būti nei kairės, nei dešinės, o yra tik darbininkų klasė, dėl kurios išsilaisvinimo turime vesti bendrą kovą“, bet nesutarimai gilėjo ir organizacijoje įvyko skilimas¹⁵¹⁸. 1933 m. vasarį buvo išrinkta nauja Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos valdyba, tačiau vėliau paaiškėjo, jog rinkimuose dalyvavo ne tik sąjungos nariai, bet ir pašaliniai asmenys, todėl nesilaikyta rinkimų tvarkos. Dėl to spaustuvių darbininkai reikalavo naujai perrinkti valdybą – jai įteiktas protestas su 109 darbininkų parašais. Į jį buvo atsižvelgta ir paskelbti nauji valdybos rinkimai: jie vykdyti griežčiau – vasario 12 d. į rinkimus susirinko apie 250 žmonių, į salę įleisti tik turintys sąjungos nario knygeles. Į naują valdybą buvo išrinkti: Sabaliauskas, Aukštikalnis, Verpečinskis, Mikalauskas, Dobkevičius, į revizijos komisija: P. Šulaitis, Dagys, Baužienė¹⁵¹⁹. 1934 m. kovą komunistams prijautę sąjungos nariai pareiškė nepasitenkinimą sąjungos valdybos nariu Pranu Šulaičiu dėl pastarojo dalyvavimo Darbininkų atstovybės veikloje. Reaguojant į 1932-1934 m. Lietuvos spaudos darbininkų sąjungoje vis dažniau besireiškusius komunistus, 1934 m. gegužės 25 d. sąjunga buvo uždaryta¹⁵²⁰, o spaudos darbininkus atstovauti ėmėsi naujai įsteigta Generalinė darbininkų atstovybė.

4. 2. 1. Spaustuvinių kasdienio gyvenimo ir darbo sąlygų gerinimas

Kaunas buvo pagrindinis miesto darbininkų profesinių sąjungų veikimo centras; 1919 m. Kauno spaustuvėse dirbo 286 darbininkai, iš jų 140 priklausė spaustuvių darbininkų profesinei sąjungai¹⁵²¹. Spaudos įmonių darbininkai XX a. trečiajame dešimtmetyje susidūrė su panašiomis problemomis kaip ir visi Lietuvos miestų darbininkai: atlyginimai buvo maži ir, darbininkų teigimu, nesiekė prieškarinio lygio, kadangi už savaitės algą nebuvo įmanoma nusipirkti tiek produktų, kiek prieš karą. Todėl norėdami uždirbti daugiau, spaudos darbininkai dirbo viršvalandžius, taip pat švenčių dienomis. Be to, spaudos darbininkų netenkino neįgyvendinamas kolektyvinės sutarties projektas, algų mažinimas, darbo valandų ilginimas, mokinių normos nesilaikymas ir svetimšalių samdymas spaudos įmonėse¹⁵²². Dar sudėtingesnė buvo spaudos įmonėse dirbusių moterų situacija: nors jos sudarė tik apie šestadalį visų darbininkų, tačiau savarankiškai gyvenusios spaudos darbininkės iš gaunamų algų negalėjo išsiversti. Darbo užmokestis buvo mažesnis nei vyrų, be to, moterys dažniau susidurdavo su

¹⁵¹⁸ V. Lizdeika. Žvilgsnis į praeitį. *Poligrafijos darbininkas*, 1933 m. gruodis, p. 50-51.

¹⁵¹⁹ Spaustuvių darbininkų kovos fronte. *Socialdemokratas*, 1933-02-18, p. 2.

¹⁵²⁰ A. Gaigalaitė. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais*. Vilnius, 1957. p. 105.

¹⁵²¹ S. Čepulienė. *Profesijunginis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius, 1964, p. 8.

¹⁵²² Kad dirbame, tai dirbkime! *Spaustuvininkas*, 1924-04-01, p. 1.

nepagarbiu elgesiu darbo vietoje¹⁵²³. Visa tai neigiamai įtakėjo spaudos darbininkų gyvenimo kokybę: dalis darbininkų šaltuoju metų laiku negalėjo įsigyti kokybiškų malkų, dalis dėl prastų darbo sąlygų susirgdavo džiova, trūko prieinamo būsto Kauno miesto centre, kur veikė daugelis spaustuvių, todėl darbininkai gyveno prastuose butuose priemiesčiuose ir nesant patogaus susisiekimo, į darbą eidavo pėsčiomis¹⁵²⁴.

1923-1926 m. „Spaustuvininko“ puslapiuose reguliariai informuota apie padėtį Kauno spaustuvėse: jose atleidinėti darbininkai, nereguliariai mokėti atlyginimai¹⁵²⁵, spaustuvių vedėjai nepagarbiai elgėsi su darbininkais, neatsižvelgiant į bedarbių skaičių dirbti viršvalandžiai, todėl konstatuota, jog tie spaudos darbininkai, „kurie virš normos nedirba ar negauna dirbti, iš algų nebeišgyvena – galas su galu nebesuduria; o tie, kurie virš normos dirba, tie nors uždirba dvigubai ar dar daugiau, bet po 15 val. į parą dirbdami taip nusikankina, kad nė nebejučia šio gyvenimo eigos.“¹⁵²⁶ Spaudos darbininkai reiškė nepasitenkinimą tuo metu buvusiai populiaria praktika, kuomet didelę darbų dalį už itin mažą užmokestį atlikdavo mokiniai, tuo tarpu kvalifikuoti darbininkai būdami brangesne darbo jėga likdavo bedarbiais¹⁵²⁷. Pasitaikė ir nemažai nusiskundimų dėl spaustuvių higienos: kai kurios nebuvo pritaikytos tokiai veiklai, nestabilios, šaltos, prastai vėdinamos, per retai valomos, neturėjo darbininkams skirtų pagalbinių patalpų¹⁵²⁸.

Siekdami užtikrinti geras darbo sąlygas, tinkamai mokamus atlyginimus, socialines garantijas bei sveikatos apsaugą, Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga dar nuo 1921 m. mėgino įgyvendinti kolektyvinę sutartį¹⁵²⁹. Ja turėjo būti nustatyta 8 valandų darbo diena (naktinės pamainos darbo trukmė – 7 valandos) su pietų pertrauka, apmokami viršvalandžiai, darbuotojai suskirstyti į kategorijas bei apdrausti ir gydomi darbdavio lėšomis. Algos turėjo būti mokamos reguliariai kas savaitę, o prieš didžiąsias šventes – 3 dienomis anksčiau. Prie algos tikėtasi gauti vaikų priedą. Sekmadieniais ir švenčių dienomis darbas neturėjo vykti, bet už jas darbininkai algas turėjo gauti. Numatytos darbininkų atostogos vasaros metu, o jiems neatostogaujant ir dirbant privalėjo būti mokamas algos priedas. Atleidžiant darbininkus iš darbo ne dėl jų kaltės, jie turėjo gauti kompensacijas. Darbininkai įpareigoti darbą pradėti ir baigti laiku, laikytis tvarkos ir rimties darbo vietoje. Pati darbo vieta turėjo atitikti higienos reikalavimus, turėti pirmosios pagalbos rinkinius, reguliariai valoma, vėdinama ir šildoma. Dirbtuvėse turėjo būti geriamo vandens, rūbinės, tualetai. Atskiras dėmesys skirtas moterims

¹⁵²³ Spaudos darbininkų gyvenimas Kaune. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 8.

¹⁵²⁴ Mūsų reikalais. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 5.

¹⁵²⁵ Spaustuvininkų kronika. *Spaustuvininkas*, 1923-12-05, p. 30-31.

¹⁵²⁶ Spaudos darbininkų atstovų (delegatų) lapkričio 13 d. 1923 m. susirinkimas. *Spaustuvininkas*, 1923-12-05, p. 28-29.

¹⁵²⁷ J. Petitas. Dėl mokinių ir bedarbių. *Spaustuvininkas*. 1924-03-01, p. 2.

¹⁵²⁸ Valstybės spaustuvė. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 5.

¹⁵²⁹ Mūsų reikalais. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 4.

darbininkams: joms skirtos dvi laisvos dienos per mėnesį menstruacijų metu (su apmokėjimu), 3 mėnesių trukmės apmokamos gimdymo ir motinystės atostogos, įskaitant ir medicininių paslaugų apmokėjimą. Darbininkus turėjo atstovauti nepriklausomi darbininkų komitetai, veikiantys kiekvienoje spaudos įmonėje¹⁵³⁰. Žinoma, tokių planų įgyvendinimas žymiai būtų pagerinęs spaudos darbininkų būklę, tačiau pareikalautų itin daug darbdavių investicijų, todėl pastarieji jos pasirašymu nebuvo suinteresuoti. 1925 m. pradžioje likviduojant Kauno spaustuvių darbuotojų streiką buvo aptartos ir kolektyvinės sutarties pasirašymo galimybės; nors dėl jos sąlygų turėjo būti susitarta iki 1925 m. vasario 1-osios¹⁵³¹, tačiau ji taip ir nebuvo pasirašyta. Prie derybų dėl kolektyvinės sutarties buvo grįžta 1929 m. gegužę, kuomet dėl per didelio raidžių rinkėjų skaičiaus mažesnės spaustuvės įvedė akordinius darbus ir sumažino algas¹⁵³². Tačiau aktyvesnių veiksmų imtasi tik 1933 m. pradžioje: buvo sudaryta komisija, kuriai pavesta parengti sutarties projektą¹⁵³³. Derybos su darbdaviais dėl kolektyvinės sutarties pasirašymo visose Kauno spaustuvėse buvo bevaisės, todėl imta tartis su atskiromis spaustuvėmis - „Spindulio“, „Varpo“ ir „Raidės“¹⁵³⁴, tačiau ir šie bandymai įgyvendinti kolektyvinę sutartį nesibaigė sėkmingai.

Be kolektyvinės sutarties, tam, kad būtų pagerintos darbininkų sąlygos, mėginta susitarti ir dėl greičiau įgyvendinamų sprendimų. 1923 m. daugiausiai vestos derybos dėl algos priedų, kadangi pragyvenimas brango, tačiau atlyginimai nebuvo keliami, todėl darbininkai dirbdavo ne po 8, o po 10-14 valandų į parą, kad uždirbtų didesnes sumas, leidžiančias užsitikrinti geresnį pragyvenimą¹⁵³⁵. Tuo metu atlyginimai ne tik kad buvo nedideli, bet ir jų dydžiai stipriai skyrėsi: Margolino litografijos dirbtuvėje 1-os kategorijos darbininkas uždirbo (su algos priedu) 150 litų į savaitę, tuo tarpu Herman reklamos kontoros ir knygrišyklos 1-os kategorijos darbininkas per savaitę gaudavo 80 litų. „Prima“ spaustuvės 1-os kategorijos darbininko savaitinis uždarbis siekė 95 litus, tuo tarpu akordu dirbantys darbininkai per savaitę galėjo užsidirbti ir iki 160-170 litų. „Aido“ spaustuvės darbininkai gavo apie 93 litus į savaitę, Perelmano knygrišyklos 1-os kategorijos darbininkų uždarbiai svyravo nuo 50 iki 80 litų į savaitę¹⁵³⁶. Lapkričio 26 d. surengtas Kauno spaustuvių darbuotojų ir savininkų susirinkimas, kuriame dalyvavo atstovai iš Valstybės, „Varpo“, Sakalausienės, „Echo“, „Raidės“ ir kitų spaustuvių. Nors jų savininkai ir pripažino, jog dėl pabrangusio gyvenimo reikėtų mokėti algos priedus, tačiau juos išskirti atsisakė. Spaudos darbininkai nenuleido rankų ir kitą susirinkimą

¹⁵³⁰ Kainininkas (tarifas) darbo sąlygos ir sutartis Lietuvos Spaudos Darbininkų Profesinės sąjungos su Spaustuvių Savininkų Sąjunga Kaune (projektas). *Spaustuvininkas*, 1923-10-13, p. 2-5.

¹⁵³¹ Spaustuvininkai turės su darbdaviais kolektyvinę sutartį. *Socialdemokratas*, 1925-01-22. p. 4.

¹⁵³² Mūsų uždaviniai. *Spaustuvininkų žinios*, 1929 m. gegužė, p. 1.

¹⁵³³ Spaustuvių darbininkų kovos fronte. *Socialdemokratas*, 1933-02-18, p. 2.

¹⁵³⁴ Visoje Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1933-04-01, p. 4.

¹⁵³⁵ K. Markovas. Neišsivadėkim 8 valandų darbo dienos. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 9, p. 5.

¹⁵³⁶ Spaudos darbininkų atstovų lapkričio 13 d. 1923 m. susirinkimas. *Spaustuvininkas*, 1923-12-05, p. 28-29.

rengė pas Darbo inspektorių: darbininkus atstovavo Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos pirmininkas ir sekretorius, iš darbdavių į derybas atvyko Lano, Neimano, Piore, Gurvičiaus, „Echo“, „Žydų balso“ ir kitų spaustuvių atstovai. Visi spaudos įmonių savininkai išskyrus „Žydų balsą“ nepritarė algos priedo mokėjimui, todėl rimtesnių pokyčių susirinkimo metu pasiekta nebuvo; tik Valstybės spaustuvės vedėjas pasižadėjo parūpinti darbininkams pigesnių malkų, o Kalėdų proga išmokėti šventinį pusės algos priedą¹⁵³⁷. Pigių malkų klausimas buvo aktualus visiems darbininkams, todėl tikėtasi, jog profesinei sąjungai padedant, bus galima gauti geresnėmis sąlygomis sausų malkų visiems darbininkams, priklausantiems Lietuvos spaudos darbininkų profesinei sąjungai¹⁵³⁸. Ar tokie planai buvo sėkmingai įgyvendinti, sužinoti nepavyko.

Spaudos darbininkai kartais susidurdavo su gyvenimiškomis situacijomis, kurios staiga pareikalavo didesnės sumos pinigų – pradėdant ligomis ar kitomis nelaimėmis ir baigiant tokių elementarių dalykų kaip kostiumo ar tų pačių malkų įsigijimu. Todėl 1927 m. Valstybės spaustuvės darbininkai ir tarnautojai įkūrė savo taupomąją-skolinamąją kasą. Kasos steigėjais buvo aktyviai darbo judėjime dalyvavę B. Bauža, K. Dagys, taip pat Pr. S. Mačaitis, A. Kovaliauskas ir S. Olekas. Kasos veikloje dalyvavo apie 40 narių, buvo išrinkta jos valdyba ir taryba. Kasos nariai galėjo joje taupyti pinigus ir prireikus gauti paskolą¹⁵³⁹. Valstybės spaustuvei persitvarkius į „Spindulio“ spaustuvę, kasos veikla nenutrūko. 1929 m. gegužę kasa turėjo apie 60 narių, kurie į ją mokėjo 2 proc. nuo savo pagrindinės algos, tačiau taip pat buvo galimybė į ją padėti ir papildomų indėlių. Kasos valdybos nariais buvo išrinkti P. Mačaitis (pirmininkas), Linartas (sekretorius) ir B. Bauža (sekretorius)¹⁵⁴⁰. 1931 m. taupomoji kasa turėjo 75 narius, o jos kapitalas viršijo 17 000 litų¹⁵⁴¹.

Vienos pirmųjų darbininkų organizacijų Lietuvos teritorijoje kūrėsi dar XIX-XX a. sandūroje. Jos daugiausiai rūpinosi darbininkų savišalpa ir streiko kasų steigimu¹⁵⁴². Todėl nieko keisto, jog šiais klausimais rūpinosi ir Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga; daug dėmesio jiems imta skirti 1924 m., kai pirmasis 1924-ųjų metų „Spaustuvininko“ numeris kvietė steigti savišalpos draugiją, kuri „būtų gera mūsų centų saugykla, kuri mus gelbėtų įpuolus vargan.“¹⁵⁴³ Svarstyta apie neįgaliųjų fondo steigimą, kadangi sąjungos nariais buvo ir keli neįgalieji tapę spaustuvininkai, kurie negaudavo jokių pašalpų¹⁵⁴⁴. Nors toks fondas įsteigtas ir

¹⁵³⁷ Kovo už būvį. *Spaustuvininkas*, 1923-12-05, p. 29.

¹⁵³⁸ Mūsų reikalais. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 5.

¹⁵³⁹ Spaudos darbininkų gyvenimas. *Spauda*, 1928 m. balandis, p. 7.

¹⁵⁴⁰ Spaudos darbininkų gyvenimas Kaune. *Spaustuvininkų žinios*, 1929 m. gegužė, p. 7.

¹⁵⁴¹ Poligrafijos darbininkų gyvenimas. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 13.

¹⁵⁴² E. Mendelsohn. *Class struggle in the Pale. The formative Years of the Jewish Workers' movement in Tsarist Russia*. Cambridge University Press, 1970, p. 64-65.

¹⁵⁴³ Steikime savišalpos draugiją. *Spaustuvininkas*, 1924-01-10, p. 34.

¹⁵⁴⁴ Ir mums reikalingas invalidų fondas. *Spaustuvininkas* 1924-01-28, p. 42.

nebuvo, tačiau savišalpa organizuota: Valstybės spaustuovės darbininkai 1924 m. pradžioje surinko 224,10 litų apakusiam ir iš darbo atleistam savo buvusiam bendradarbiui Kostui Liubartui¹⁵⁴⁵. K. Liubartas šelptas ir vėliau: nuo 1924 m. vasario 1 d. iki liepos 1 d. jam buvo suaukota 476,60 litų¹⁵⁴⁶. 1924-ųjų sausį buvo iškeltas ir streiko fondo klausimas: tą paskatino sėkmingas Latvijos spaudos darbininkų profesinės sąjungos pavyzdys¹⁵⁴⁷. 1933 m. Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga siūlė drauge su kitomis darbininkų organizacijomis reikalauti socialinio draudimo įstatymų, kurie suteiktų globą darbininkams senatvėje ir bedarbystėje, kadangi sąjunga dėl ekonominės krizės nebepajėgė pati pasirūpinti bedarbių ir sergančiųjų šalpa¹⁵⁴⁸.

Kadangi nemažai spaudos darbininkų norėjo pasinaudoti galimybe gauti iš sąjungos įvairių pašalpų, tačiau tik nedidelė jų dalis mokėjo sąjungos nario įmokas, 1927 m. atsikūrusi Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga mėgino išspręsti šią problemą. 1928 m. vasarį sąjungos nariams P. Galiniui ir P. Šulaičiui pavesta sudaryti bedarbių šalpos taisykles¹⁵⁴⁹ ir nuo 1929 m. pašalpos išdavinėtos remiantis griežtesnėmis taisyklėmis: pvz. liepos 29 d. nuspręsta neišskirti pašalpos jos prašiusiam spaudos darbininkui Aleksui Kazakauskui, kadangi pastarasis daugiau nei pusmetį nemokėjo sąjungos nario mokesčio, vadinasi, nebebuvo laikomas nariu¹⁵⁵⁰. Be to, nutarta, kad bedarbiai nariai gavę maksimalią pašalpą, naują pašalpą gauti turėjo teisę tik išdirbę ne mažiau nei tris mėnesius bei mokėję sąjungos nario mokesčių pusę metų: tokiu atveju narys gautų pusę pašalpos sumos, o išdirbęs šešis mėnesius ir daugiau – pilną bedarbystės pašalpą¹⁵⁵¹. Nevedę sąjungos nariai turėjo teisę gauti 30 litų pašalpą, vedę – 40 litų, vedę ir turintys iki 3 vaikų – 45 litus, daugiau nei 3 vaikus – 50 litų. Bedarbių pašalpų fondui rinkta po 1 proc. sąjungos narių algų¹⁵⁵². Vis dėlto kartais darytos ir išimtys: 1930 m. vasarą „Spindulio“ spaustuvei atleidus dvylika darbininkų, Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga sušelpė ne tik atleistus narius, bet ir ne narius – jiems išduota pusė pašalpos sumos¹⁵⁵³. Nuo 1932 m. spalio iki 1933 m. vasario sąjunga išdavė apie 3000 litų bedarbių pašalpų; kas savaitę vedęs bedarbis gavo 20 litų, nevedęs – 15 litų¹⁵⁵⁴.

Bedarbystė buvo opi problema, kurią gilino spaudos darbininkų solidarumo stygius. Prie jos prisidėjo ir darbininkai-mokiniai, kurie sutikdavo dirbti už gerokai mažesnę atlyginimą ir

¹⁵⁴⁵ Aukos. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 8.

¹⁵⁴⁶ Aukos. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6, p. 8.

¹⁵⁴⁷ Pr. Remeikis. Ar mums reikalingas streiko fondas? *Spaustuvininkas*, 1924-01-10, p. 34.

¹⁵⁴⁸ Apie mūsų veikimą. *Poligrafijos darbininkas*. 1933 m. gruodis, p. 52.

¹⁵⁴⁹ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-02-12. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1.

¹⁵⁵⁰ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1929-07-29. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1.

¹⁵⁵¹ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1929 m. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1.

¹⁵⁵² Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1929-04-11. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1.

¹⁵⁵³ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1930-07-01. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1.

¹⁵⁵⁴ Spaustuvininkų susirinkimas. *Socialdemokratas*, 1933-02-04, p. 3.

ilgesnes darbo valandas nei kvalifikuoti spaudos darbininkai¹⁵⁵⁵. 1929 m. pavasarį „Spaustuvinių žinios“ išreiškė susirūpinimą, kad „darbininkas vienas kitam ne kolega, bendradarbiu, bet priešu virsta. Vieni dirba po 10 valandų, kiti visai neturi darbo. Šie gyvenimo verčiami konkuruoja dirbantiems – siūlosi už pigesnę kainą, ilgesnį darbo laiką. Tokia padėtis nėra normali ir pakenčiama. Ji skaudžiai atsiliepė ne tik į darbininkų ekonominius reikalus, bet ir darbdaviai pradėjo dairytis, kas bus toliau“¹⁵⁵⁶. Priekaištauta, kad turint bedarbių spaudos darbininkų, kai kurie dirbantieji neatsisakydavo dirbti viršvalandžių, taip užsidirbdami iki dviejų algų dydžio, tuo tarpu pasmerkdami bedarbius skurdui. Darbininkiško solidarumo pavyzdžiu pateikti žydų darbininkai – raidžių rinkėjai, dirbę dienraščio „Jidiše Štime“ redakcijoje: kuomet prieš šventes buvo leidžiamas padidintas laikraščio numeris, raidžių rinkėjai patys viršvalandžių nedirbdavo, o pakviesdavo padirbėti bedarbius¹⁵⁵⁷. Gan solidarūs buvo ir „Spindulio“ spaustuvės darbininkai: 1933 m. gruodį pritrūkus darbo šešiams akordiniams darbininkams, spaustuvės vadovybė jiems nurodė būti namie ir laukti, kol pakvies dirbti, tačiau darbininkai vis tiek ateidavo į darbo vietą ir laukdavo užduočių spaustuvės patalpose. Matydami tokią situaciją, nuolatiniai darbininkai surinko 130 litų, kuriuos perdavė darbo neturintiems akordiniams darbininkams¹⁵⁵⁸.

Bene įdomiausias sprendimas kaip užtikrinti geras spaudos darbininkų darbo sąlygas, buvo kooperatinės bendrovės „Raidė“ įsteigimas dar 1922 m. Manyta, jog darbininkams patiems organizuojant spaustuvės darbą, bus galima išvengti išnaudojimo bei kitų nepageidautinų reiškinių. Vis dėlto jau 1923 m. kooperatinės spaustuvės darbininkai streikavo dėl per mažų ir laiku neišmokamų atlyginimų. Panašu, jog „Raidės“ spaustuvės administracija nebuvo pajėgi vadovauti įmonei; verslui besisekant kiek geriau, buvo nutarta plėstis, tačiau įlįsta į skolas, todėl darbininkams net iki 2 mėn. vėluodavo atlyginimai, o siekiant, kad jie būtų išmokėti greičiau, skelbti trumpi streikai¹⁵⁵⁹. Veikiausiai tai lėmė aktyvaus profesinės sąjungos nario K. Markovo atleidimą iš darbo „Raidės“ spaustuvėje 1925-ųjų vasarą¹⁵⁶⁰. Žinoma, toks spaustuvės administracijos žingsnis sukėlė didžiulį pasipiktinimą: „Raidei“ vadovavę buvę profsąjungiečiai Puodžiūnas, K. Stiklius, Perevičius gėdinti darbininkiškoje spaudoje „už tai, kad jie paniekino darbininkų idėjas [ir] nesidrovi pasijuokti iš darbininkų“¹⁵⁶¹.

1927 m. „Raidės“ spaustuvė subankrutavo, o darbininkams liko neišmokėta daugiau nei 20 000 litų algų. Tačiau buvę bendrovės nariai skelbiant spaustuvės bankrotą, įsteigė naują

¹⁵⁵⁵ Bedarbių reikalu. *Spaustuvinių žinios*, 1929 m. gegužė, p. 3

¹⁵⁵⁶ Darbo jėgų konkurencija ir darbo kalkuliacija. *Spaustuvinių žinios*, 1929 m. gegužė, p. 2.

¹⁵⁵⁷ Nauji laikraščiai ir bedarbių klausimas. *Spauda*, 1928 m. balandis, p. 3.

¹⁵⁵⁸ Vietos kronika. *Poligrafijos darbininkas*, 1933 m. gruodis, p. 62.

¹⁵⁵⁹ „Raidės“ spaustuvėje. *Spaustuvininkas*, 1925 m. Nr. 2, p. 2.

¹⁵⁶⁰ Spaudos darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1925 m. Nr. 3, p. 8.

¹⁵⁶¹ Spaudos darbininkų gyvenimas ir susipratimas. *Spaustuvininkas*, 1925 m. Nr. 3, p. 2.

kooperatyvinę bendrovę, kuri neva nupirko spaustuvę iš bankrutavusios „Raidės“ įmonės. Darbininkams reikalaujant išmokėti atlyginimus, naujosios bendrovės administracija neigė savo ryšius su senąja „Raidės“ spaustuve ir algas išmokėti atsisakė, tuo tarpu bankrutavusios spaustuvės vadovas sutiko išmokėti tik pusę algų dalimis. Dėl to kai kurie darbininkai buvusį darbdavį padavė į teismą ir bylą laimėjo, tačiau bankrutavusi įmonė neturėjo jokio turto, iš kurio būtų galima išieškoti neišmokėtus atlyginimus. Maža to, parduotoje spaustuveje likusiems dirbti darbininkams planuota išduoti naujas atsiskaitymo knygeles kaip naujai priimtiems į darbą, tačiau to Darbo inspektorius to daryti neleido¹⁵⁶². Iš naujosios 1927 m. rugsėjo 13 d. įsisteigusios „Raidės“ kooperatinės bendrovės 1928 m. apyskaitos sužinome, jog spaustuvė su visa įranga buvo nupirkta už 137 000 litų (išsimokėtinai per 5 metus) ir perimta 1927 m. gruodžio 31 d., vadinasi, darbininkams atlyginimus išmokėti buvo įmanoma¹⁵⁶³. Nepaisant visų nesklandumų reorganizuojant „Raidės“ spaustuvę, naujoji „Raidės“ bendrovė ėmė sėkmingai vystyti savo veiklą bei rūpintis savo darbininkų gerove. 1928 m. balandį kooperatyvinė bendrovė „Raidė“ savo spaustuvės darbuotojams ir jų šeimos nariams gydyti pasamdė gyd. L. Epšteiną¹⁵⁶⁴. Be to, tų pačių metų gruodį buvo nuspręsta, jog visi darbininkai, kurie „Raidės“ spaustuveje uždirbo mažiau nei 350 litų per mėnesį, nebeturės mokėti įmokų į ligonių kasas – už juos tą padarys spaustuvė, todėl neišskaičiuojant įmokų, darbininkų pajamos išliks didesnės¹⁵⁶⁵. „Raidės“ spaustuveje buvo neįprasta ir tai, jog 1928 m. vienuolika iš trisdešimt dviejų „Raidės“ kooperatyvo narių buvo spaustuvės darbininkai, o taip pat tarp vadovybės buvo dvi moterys (Emilija Luobikaitė – valdybos narė, El. Stankevičaitė – revizijos komiteto narė)¹⁵⁶⁶.

Per savo veikimo laiką (1919-1926 m.), Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga daugiausiai rūpinosi darbo sąlygų gerinimu, atlyginimų kėlimu, stengėsi užtikrinti, jog būtų laikomasi darbą reglamentavusių įstatymų bei mėgino užpildyti valstybinės socialinės politikos spragas pati besirūpindama darbingumą praradusių ir bedarbių šalpa. Minėtosios sąjungos įpėdinė Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga 1927-1934 m. tęsė savo pirmtakės pradėtus darbus. Abi organizacijos nemažai dėmesio ir laiko skyrė deryboms dėl kolektyvinės sutarties pasirašymo visose ar bent dalyje Kauno spaustuvių. Nors Lietuvos spaudos darbininkų sąjungai savo planų dėl kolektyvinės sutarties įgyvendinti ir nepavyko, tačiau kolektyvinės sutartys Lietuvoje ilgainiui ėmė populiarėti: 1936 m. Darbo rūmų pirmininkas Pranas Šulaitis rašė, jog „Lietuvoj yra sudaryta nemažai tokių sutarčių ir tenka manyti, kad ateity jų skaičius

¹⁵⁶² Spaudos darbininkų gyvenimas. *Spaudos darbininkas*, 1928 m. lapkritis, p. 8.

¹⁵⁶³ *Spaudos darbuotojų kooperatinės bendrovės „Raidė“ apyskaita*, 1928, p. 3-4.

¹⁵⁶⁴ Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1928-04-19, p. 3.

¹⁵⁶⁵ Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1928-12-20, p. 4.

¹⁵⁶⁶ „Raidės“ kooperatyvo spaustuvė. *Socialdemokratas*, 1929-03-07, p. 3.

padidės¹⁵⁶⁷. Požiūris į kolektyvines sutartis buvo pasikeitęs: manyta, jog jos galėjo sumažinti streikų bei lokautų skaičių, jų sudarymas leido išvengti materialinių nuostolių dėl kilusių darbo konfliktų bei apsaugoti dirbančiųjų interesus¹⁵⁶⁸. Tikėtina, jog prie tokios pozicijos įtvirtinimo stipriai prisidėjo minėtasis Pranas Šulaitis, savo kaip darbininkų atstovo karjerą pradėjęs būtent Lietuvos spaudos darbininkų sąjungoje.

4. 2. 2. Darbo konfliktai ir jų likvidavimas

Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga taip pat intensyviai atstovavo savo narių interesus ir tarpininkavo likviduojant kilusius konfliktus. Pirmasis Lietuvos spaudos darbininkų streikas veikiausiai kilo 1919 m. lapkričio 11 d., kuomet darbą sustabdė Valstybės spaustuvės darbininkai, reikalavę išmokėti vėlavusius atlyginimus¹⁵⁶⁹. Žinoma, streikas laikytas kraštutine priemone išsireikalauti darbininkų būklės pagerinimo, todėl dažniausiai stengtasi vesti derybas su darbdaviais, kad streikų būtų galima išvengti. Kadangi spaudos darbininkų streikai jau buvo plačiai aptarti trečiame skyriuje, čia jie bus nagrinėjami minimaliai, didžiausią dėmesį skiriant profesinės sąjungos tarpininkavimui gerinant spaudos darbininkų darbo sąlygas ar sprendžiant kilusius konfliktus. O darbo čia būta gan nemažo; 1921 m. lapkritį Kauno spaustuvių darbininkai dėl pabrangusio pragyvenimo reikalavo pakelti atlyginimus 50 procentų – dalyje spaustuvių šis reikalavimas buvo įgyvendintas, dalyje darbdaviai sutiko pakelti algas 25-50 proc. ir buvo vedamos derybos, dalyje įmonių darbdaviai skatinti pakelti atlyginimus pasitelkiant streikus¹⁵⁷⁰. 1921-1924 m. spaudos darbininkai skelbė nemažai streikų: tą lėmė valiutos nestabilumas, naujai įvestas litas ir maži atlyginimai, pagal perkamąją galią nesiekę ikikarinio lygio, todėl reikalauta juos kelti arba mokėti taip vadinamą *brangenybės priedą*¹⁵⁷¹. Vis dėlto spaustuvių vedėjai priedus mokėti vengė: 1924 m. vasario 12 d. Valstybės spaustuvės darbininkai siuntė savo išrinktą komitetą pas spaustuvės vedėją – komitetas buvo įpareigotas sužinoti, ar bus mokamas pažadėtas 25 proc. algos priedas, o jei pažadų bus nesilaikoma, ketino nedirbti viršvalandžių vakarais. Spaustuvės darbininkai stengėsi save atriboti nuo politikos ir viešai skelbė: „Mes ne kokie politiniai maištininkai, bet mes norime tik pagerinti savo ir savo šeimos ekonominę padėtį, kad sunkų ir kenksmingą darbą dirbdami galėtume ilgiau savo gyvastį pratęsti ir sveikus – tvirtus valstybei piliečius – savo vaikus užauginti; todėl reikia mums tvirtai stovėti savo gyvasties reikalų sargyboje ir reikalui esant neatsilikti nuo susipratusių

¹⁵⁶⁷ P. Šulaitis. *Darbo sutartis*. Kaunas, 1936, p. 65.

¹⁵⁶⁸ Ten pat, p. 68.

¹⁵⁶⁹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1919-11-13, p. 2.

¹⁵⁷⁰ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1921-11-17, p. 3.

¹⁵⁷¹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1923-05-31, p. 3.

darbininkų¹⁵⁷².

1924 m. I kategorijos darbininkas gaudavo apie 300 litų per mėnesį ir, „Spaustuvininko“ teigimu, negalėjo „nė pusės nupirkti to, ką galėdavo nupirkti prieš karą“¹⁵⁷³. Kitų miestų darbininkai uždirbo mažiau nei Kaune, pavyzdžiui, 1924 m. pradžioje Marijampolėje veikusioje „Dirvos“ spaustuvėje dirbo 15 darbuotojų, I kategorijos darbininkas per savaitę gavo 70 litų, II kategorijos – 60 litų, 3 metus specialybės besimokę mokiniai – 45 litus, pusantrų metų besimokę mokiniai – vos 12 litų, o darbininkės moterys – 22 litus¹⁵⁷⁴. Tačiau reikia pažymėti, jog marijampoliečiai spaudos darbininkai profesinėms sąjungoms nepriklausė, todėl išsireikalauti sąlygų pagerinimo jiems buvo sunkiau. Todėl siekdami pagerinti savo gyvenimus, spaustuvių darbininkai reikalavo ne tik algos priedų, bet ir kitokios paramos ar pagalbos: 1924 m. rugpjūtį Vokiečių spaustuvės Kaune darbininkai reikalavo per savaitę gauti 20 litų buto nuomos pinigų ir nemokamo gydytojo, Aronštamo litografijos dirbtuvės darbininkai reikalavo 20 litų vaikų priedo už kiekvieną vaiką iki 14 metų amžiaus¹⁵⁷⁵. 1924 m. spalį „Raidės“ spaustuvės darbininkai reikalavo laiku mokėti atlyginimus ir vaiko priedus, o kaip būdą ateityje išvengti vėluojančių mokėjimų, sutarė įsteigti spaustuvės darbininkų kasą, kurioje darbininkai įneš viso 1000 litų, kuriuos galės naudoti, jei algos vėl vėluotų¹⁵⁷⁶.

Nemažai darbininkų jėgų bei laiko reikalavo bylinėjimasis su darbdaviais. 1923 m. gruodį sustreikavo „Šviesos“ spaustuvės darbininkai, todėl 14 jų prarado darbą, tačiau atleidus juos be išankstinio perspėjimo, darbininkai turėjo gauti kompensacijas. Spaustuvės valdytojas kun. Maliauskas kompensacijų neišmokėjo, todėl 1924 m. vasario 20 d. įvyko teismo posėdis dėl kompensacijų išmokėjimo – darbininkams darbdaviai liko skolingi 4195 litus kompensacijų¹⁵⁷⁷. Kauno miesto 2-osios nuovados Taikos teisėjas išnagrinėjo bylą ir nustatė, jog darbdaviai (Šv. Kazimiero draugija) netvarkingai vedė darbo knygeles, darbininkus atleido dėl ekonominio pobūdžio streiko, todėl nusprendė, jog draugija privalėjo išmokėti 4058 litus kompensacijos darbininkams bei padengti teismo išlaidas (400 litų)¹⁵⁷⁸. 1924 m. sausį iš darbo be priežasties buvo atleistas šiaurietis spaustuvės darbininkas Gocas, jam kompensacija taip pat nebuvo išmokėta, todėl kompensacijos išmokėjimas buvo vienas iš Šiaulių spaudos darbininkų streiko reikalavimų¹⁵⁷⁹; tačiau streikui pasibaigus dėl kompensacijos šiam darbininkui susitarti nepavyko¹⁵⁸⁰.

¹⁵⁷² Pr. Kurmis. Santykiai aštrėja. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 3.

¹⁵⁷³ *Spaustuvininkas*, 1924-04-01, p. 3.

¹⁵⁷⁴ Kronika. *Spaustuvininkas*, 1924-01-10, p. 39.

¹⁵⁷⁵ Spaudos darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 7, p. 6-7.

¹⁵⁷⁶ Spaudos darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 8, p. 8.

¹⁵⁷⁷ Streiko atgarsiai. *Spaustuvininkas*, 1924-02-15, p. 2.

¹⁵⁷⁸ „Šviesos“ spausd. darbininkai streiko bylą laimėjo! *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 4.

¹⁵⁷⁹ Šiaulių spaudos darbininkų streikas. *Spaustuvininkas*, 1924-02-15, p. 7.

¹⁵⁸⁰ Darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1924-04-01, p. 8.

1927 m. pabaigoje atkurta Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga ir toliau rūpinosi darbininkų gerove; jau pirmosiomis savo veiklos dienomis ji kreipėsi į „Raidės“ bendrovės darbininkus ir patarė jiems kreiptis į advokatą, kad netektų nukentėti dėl įmonės įsiskolinimų¹⁵⁸¹. Tuo metu gan dažnai pasitaikydavo atveju, kuomet įmonėms persitvarkant ar bankrutuojant (pvz. Petrašiūnų stiklo fabrikas, bendrovė „Betonas“ ir minėtoji „Raidės“ spaustuvė), darbininkams likdavo neišmokėtos algos. Todėl sąjunga siūlė imtis iniciatyvos ir siūlyti keisti atitinkamus įstatymus, kad darbininkų algų išmokėjimas bankroto atveju turėtų prioritetą prieš kitas išlaidas ir pretenzijas¹⁵⁸². Nepaisant šių pasiūlymų, 1928 m. persitvarkant Valstybės spaustuvei, jos darbininkai susidūrė su tokiais pačiomis problemomis kaip ir „Raidės“ darbininkai: darbininkams neišmokėtos kompensacijos, nesutarata su nauja įmone dėl darbo sąlygų, todėl pirmą „Spindulio“ spaustuvės darbo dieną darbas iš karto pradėtas nebuvo, kadangi dėl daugelio neaiškumų darbininkai konsultavosi su teisininkais. Galiausiai darbininkams pažadėta nekeisti darbo sąlygų ir palikti jas tokias kaip Valstybės spaustuveje, o atlyginimų nemažinti, tačiau jau po mėnesio „Spindulio“ spaustuvės darbininkai prarado vaikų priedą. Vienas iš darbininkų dėl to kreipėsi į teismą ir bylą laimėjo – spaustuvei nurodyta mokėti vaikų priedą, tačiau administracija tokiu sprendimu nebuvo patenkinta ir pateikė apeliaciją¹⁵⁸³; kaip baigėsi šis konfliktas, sužinoti nepavyko.

1929 m. pavasarį „Spindulio“ spaustuveje tarpininkaujant Lietuvos spaudos darbininkų sąjungai buvo sušauktas susirinkimas, kurio metu spaustuvės darbininkų komitetas ir administracija mėgino susitarti dėl laikinų ir akordinių darbininkų darbo sąlygų. Balandžio 26 d. pasirašyta sutartis, kuria panaikintas akordinis darbas, o anksčiau atleisti darbininkai priimti atgal bandomajam vieno mėnesio laikotarpiui, kuriam pasibaigus, darbininkai turėjo gauti atitinkamas kategorijas ir tapti nuolatiniais. Sutartimi taip pat įvestos minimalios išdirbio normos (priklausomai nuo kategorijos): jų nepasiekusių darbininkų algos turėjo būti atitinkamai mažinamos. Galiausiai, sutartimi suteikta galimybė ir buvusiems spaustuvės mokiniams, kurie neišlaikė egzaminų: mėnesio bėgyje suplanuoti nauji egzaminai, po kurių darbininkai turėjo gauti atitinkamas kategorijas¹⁵⁸⁴. Iš šalies „Spindulio“ spaustuvė kaip darbo vieta atrodė tikrai neblogai: joje 1929 m. gegužę dirbo beveik 200 darbininkų, jų tarpusavio santykiai buvo geri, nemažai priklausė Lietuvos spaudos darbininkų sąjungai, tačiau greitesniam ir efektyvesniam problemų sprendimui spaustuveje veikė darbininkų komitetas¹⁵⁸⁵. Tačiau panašu, jog iš tiesų darbininkų padėtis nebuvo tokia jau gera: 1929 m. lapkritį Spaudos darbininkų sąjungai pavyko

¹⁵⁸¹ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1927-12-16. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1.

¹⁵⁸² Svarbus reikalas. *Spaudos darbininkas*, 1928 m. lapkritis, p. 6.

¹⁵⁸³ Spaudos darbininkų gyvenimas Kaune. *Spaudos darbininkas*, 1928 m. lapkritis, p. 8.

¹⁵⁸⁴ 1929-04-26 susirinkimas su Spindulio spaustuvės direkcija. *Spaustuvininkų žinios*, 1929 m. gegužė, p. 4.

¹⁵⁸⁵ Spaudos darbininkų gyvenimas Kaune. *Spaustuvininkų žinios*, 1929 m. gegužė, p. 6.

sužinoti, jog dalis „Spindulio“ darbininkų norėdami išlaikyti darbo vietą pasirašo slaptas sutartis, kuriomis išsižada kompensacijų bei atostogų¹⁵⁸⁶.

1929 m. pavasarį padėtis buvo gan prasta daugumoje Kauno spaustuvių: dėl didelės konkurencijos kai kurios spaustuvės pvz. Narkevičiaus ir Atkočiūno, turėjo užsidaryti, todėl didelis skaičius spaudos darbininkų liko be darbo, o dėl neišmokėtų atlyginimų teko bylinėtis teismuose¹⁵⁸⁷. Kitose spaustuvėse darbų įkainiai buvo mažinami darbininkų sąskaita. „Varpo“ spaustuvės darbininkams panaikintos atostogos, taip pat leista pasirinkti arba dirbti ilgesnes valandas, arba už 8 valandų darbo dieną gauti mažesnę atlyginimą. Darbininkai su tokiais pokyčiais nesutiko, todėl buvo sukviestas susirinkimas, kurio metu pasiektas kompromisas: administracija paliko senas darbo sąlygas, o darbininkai taip pat sutiko su keliais pokyčiais jų interesų nenaudai. „Ryto“ spaustuvėje dirbo 9 žmonės, kurie per savaitę gaudavo 109 litus, bet atlyginimas sumažintas iki 101 lito; atlyginimai mokėti nereguliariai, 8 valandų darbo dienos įstatymo nesilaikyta. Rankų darbą pakeitus linotipu, iš darbo atleisi 5 darbininkai, tačiau po kelių dienų priimtas naujas darbininkas. Spaustuvės mašinų skyrius rėmėsi pigiu mokinių darbu. Todėl „Ryto“ darbininkai įteikė savo darbdaviams reikalavimus, turėjusius pagerinti jų būklę. Reikalauta išduoti visiems darbininkams atsiskaitymo knygeles, laikytis nustatytos mokinių normos, panaikinti akordinį darbą akordinius darbininkus pervedant į nuolatinius, suteikti 2 savaites atostogų, algas išmokėti laiku bei užtikrinti švarą ir higieną darbo vietoje¹⁵⁸⁸. Konfliktas brendė ir nuo 1928 m. pabaigos veikusioje Grafikos spaustuvėje. Joje dirbo 21 asmuo, buvo nesilaikoma 8 valandų darbo dienos (dirbta 12-14 valandų), mokėti maži atlyginimai. Todėl darbininkai reikalavo pakelti atlyginimus ir išduoti tvarkingas atsiskaitymo knygeles, tačiau į reikalavimus atsižvelgta nebuvo, todėl beveik visi darbininkai apleido darbo vietą. Gegužės 1 d. pradėtos derybos su administracija, tačiau jos baigėsi be rezultatų, todėl gegužės 2 d. derybos tęsėsi; darbininkai reikalavo laikytis 8 valandų darbo dienos, išduoti atsiskaitymo knygeles, įrašyti dirbančiuosius į ligonių kasas ir padidinti atlyginimus. Nors spaustuvės administracija sutiko išpildyti didžiąją dalį reikalavimų (algų didinti nesutiko), tačiau darbininkams grįžus į darbą pažadų nesilaikyta¹⁵⁸⁹. Tenka pastebėti, jog didžioji dalis darbininkų reikalavimų nebuvo niekuo ypatingi: viso labo prašyta laikytis tuo metu Lietuvoje galiojusį įstatymų, kuriuos spaustuvių vadovybės ignoravo ir veikiausiai nė nesulaukė drausminių priemonių iš atitinkamų institucijų.

Su bene didžiausiais sunkumais susidūrė „Žaibo“ spaustuvės darbininkai. Kadangi beveik visi jie priklausė Lietuvos spaudos darbininkų sąjungai, pastaroji atstovavo sprendžiant

¹⁵⁸⁶ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1929-11-10. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1.

¹⁵⁸⁷ Spaudos darbininkų gyvenimas Kaune. *Spaustuvininkų žinios*, 1929 m. gegužė, p. 8.

¹⁵⁸⁸ Ten pat, p. 7.

¹⁵⁸⁹ Spaudos darbininkų gyvenimas Kaune. *Spaustuvininkų žinios*, 1929 m. gegužė, p. 7.

kilusius darbo konfliktus bei tarpininkavo derybose su darbdaviu. Nuo spaustuvės atidarymo atlyginimai ne augo, o krito: iš pradžių raidžių rinkėjai už 1000 raidžių gaudavo 2 litus, vėliau atlygis sumažintas iki 1,8 lito, o 1929 m. pavasarį jis siekė 1,5 lito. Be to, kvalifikuoti darbininkai imti keisti pigesne darbo jėga - mokiniais¹⁵⁹⁰. 1930 m. vasarį raidžių rinkėjams atlyginimai dar sykį buvo sumažinti, todėl darbininkai atsisakė dirbti tol, kol bus grąžintos senosios sąlygos. Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga palaikė kilusį streiką ir kreipėsi į kitus raidžių rinkėjus ignoruoti vasario 25 d. spaustuvės paskelbtus darbo skelbimus ir nelaužyti streiko¹⁵⁹¹. Nepaisant to, atsirado keli streiklaužiai, kuriems Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga išsiuntė streiklaužiams pakvietimus atvykti į sąjungos būstinę aptarti sąlygų, kuriomis jie pradėjo darbą. Keli raidžių rinkėjai į kvietimą atsiliepė ir atvyko pokalbiui, tačiau visi sąjungos būstinėje susirinkę asmenys (9 darbininkai ir 4 sąjungos valdybos nariai) buvo suimti apkaltinus neteisėtu susirinkimu¹⁵⁹². Nėra aišku, ar incidentas su policija buvo tik atsitiktinumas, ar suplanuotas veiksmas, turėjęs padėti likviduoti kilusį darbo konfliktą. Dėl vasario 26 d. nepagrįstai areštuotų asmenų Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga pateikė skundą; jame aiškinta, jog visi asmenys buvo susirinkę interesantų priėmimo dieną, kuri buvo iš anksto užregistruota pas apskrities viršininką¹⁵⁹³. Tačiau į skundą atsižvelgta nebuvo, o sąjungos valdybos areštas ilgam sutrukdė sąjungos veiklą. Akordinių darbininkų streikas tęsėsi kelias savaites, tačiau jį laimėti buvo neįmanoma, kadangi nuolatiniai darbininkai prie streiko neprisidėjo ir dirbo po 10-12 valandų¹⁵⁹⁴. Dėl to Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga prašė dirbančių raidžių rinkėjų mesti darbą, atsisakiusius tą daryti išbraukti iš sąjungos narių sąrašo, o streiką laužančių nenarių ateityje į sąjungą nepriimti¹⁵⁹⁵. Kaip baigėsi šis darbo konfliktas taip pat nėra žinoma, tačiau reikėtų manyti, jog dėl silpno ir nevieningo streiko, akordinių darbininkų reikalavimai patenkinti nebuvo.

1931 m. „Žaibo“ spaustuvė buvo antra pagal dydį Kaune, tačiau darbo sąlygos joje vis dar buvo prastos: algos mokėtos nereguliariai, dauguma darbininkų buvo akordiniai, kiti dirbo 2-3 pamainomis. Todėl kartais esant daug užsakymų akordiniai darbininkai dirbdavo ir po 12 valandų į parą, tačiau užsakymų trūkstant, likdavo be jokio darbo. Viršvalandžiai buvo apmokami, tačiau ne didesniu tarifu, o mažesniu, darbininkams dėtos pabaudos, viršijančios nustatytus maksimalius nuobaudų dydžius¹⁵⁹⁶. 1933 m. pradžioje spaustuvė plėtėsi ir pirkto

¹⁵⁹⁰ Spaudos darbininkų gyvenimas Kaune. *Spaustuvinių žinios*, 1929 m. gegužė, p. 7.

¹⁵⁹¹ Spaudos darb. S-ga praneša raidžių rinkėjų dėmesiui. *Socialdemokratas*, 1930-02-27, p. 1.

¹⁵⁹² Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1930-03-06, p. 4.

¹⁵⁹³ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1930-03-13, p. 14.

¹⁵⁹⁴ Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1930-03-13, p. 14.

¹⁵⁹⁵ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1930-02-25. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1.

¹⁵⁹⁶ „Žaibo“ spaustuvė. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 14.

naujus įrenginius, tačiau darbininkams algos vėlavo du su puse mėnesio¹⁵⁹⁷. Nors spaustuvės darbininkai buvo organizuoti ir mėgino pagerinti savo padėtį, tačiau aktyvesnieji profesinio judėjimo nariai Juodžbalis ir Mickevičius, mėginę pasiekti, kad algos būtų išmokamos laiku, buvo atleisti iš darbo. Negana to, jiems nebuvo išmokėtos kompensacijos, o Juodžbalio darbo knygelėje atleidimo priežastimi buvo įrašytas „agitacijos varymas“. Dėl to atleistieji darbininkai kreipėsi į teismą, kuris bylą išsprendė ieškovų naudai¹⁵⁹⁸.

Lietuvoje pasireiškusi ekonominė krizė dar labiau pablogino spaustuvių darbininkų darbo sąlygas. 1932 m. buvo įvesta 4 dienų darbo savaitė, tačiau turint daugiau užsakymų, buvo grąžinta 6 dienų darbo savaitė atlyginimą mokant už 4 dienas¹⁵⁹⁹. Tačiau nenorėdami prarasti darbo, spaustuvės darbininkai aktyvių priemonių dėl tokių pokyčių nesiėmė, o Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga savo iniciatyva taip pat nieko nedarė. Tokia situacija ėmė brandinti didesnę konfliktą. Turbūt tą nujausdamas vyr. darbo inspektorius 1933 m. pradžioje sukviėtė susirinkimą, kuriame buvo mėginama išspręsti nesutarimus, kilusius dėl algų mažinimo. Šią problemą siūlyta išspręsti visose spaustuvėse nustatant vienodas darbininkų kategorijas¹⁶⁰⁰, taip grįžtant prie dar 1919 m. Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos pasiūlytos kolektyvinės sutarties. 1933 m. vasario pabaigoje Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga parengė naują kolektyvinės sutarties projektą ir jį įteikė darbo inspektoriumi¹⁶⁰¹. Vis dėlto darbininkų pasitikėjimas Darbo inspekcija buvo labai nedidelis; spaudos darbininkų sąjungos leidinyje „Poligrafijos darbininkas“ teigta, kad „ką inspekcija mano apie darbininkus, galime būti tikri, kad tai ne vienos inspekcijos nuomonė, bet oficialioji valdžios nuomonė“¹⁶⁰². Darbo inspekcija iš esmės rūpinosi tik tuo, jog būtų laikomasi galiojančių įstatymų, tačiau iniciatyvos gerinti darbininkų būklę šios institucijos esą buvo vertintos gan skeptiškai. Tame pačiame „Poligrafijos darbininko“ numeryje skųstasi, jog „pasitarimuose dėl kolektyvinės darbo sutarties Vyr. Darbo Inspektorius ne kartą išsireiškė, kad spaudos darbininkai esą liurbiai, tinginiai, nenorį ir nemoką dirbti ir kad geriau būtų įvesti visur akordinį darbą: kas sugebėtų daugiau padaryti, tas ir didesnę atlyginimą gautų. Tik tokiu būdu gabesnieji nebūtų nustelbiami liurblių. Inspektorius įtariai žiūri į sąjungą, manydamas, kad sąjunga yra tik priedanga kažkokiems slaptiems tikslams. Per susitikimus Darbo inspektoriaus neįtikinome, kad mes veikiame be jokių slaptų tikslų, o tik stengiamės poligrafijos darbininkų darbą taip sutvarkyti, kad visi turėtų darbo, pakenčiamą

¹⁵⁹⁷ Spaudos darbininkų kovos fronte. *Socialdemokratas*, 1933-01-07, p. 4.

¹⁵⁹⁸ Vietos kronika. *Poligrafijos darbininkas*. 1933 m. gruodis, p. 61.

¹⁵⁹⁹ Už 6 darbo dienas atlyginimas 4 dienų. *Socialdemokratas*, 1932-03-26, p. 1.

¹⁶⁰⁰ Spaudos darbininkų kovos fronte. *Socialdemokratas*, 1933-01-07, p. 4.

¹⁶⁰¹ Spaustuvių darbininkų kovos fronte. *Socialdemokratas*, 1933-03-04, p. 5.

¹⁶⁰² Kaip mus įvertina. *Poligrafijos darbininkas*. 1933 m. gruodis, p. 53.

užmokestį ir t.t.¹⁶⁰³ Jei tokie priekaištai šiai institucijai buvo pagrįsti, tai paaiškintų, kodėl kolektyvinės sutarties įgyvendinimas nebuvo sklandus.

Tuo tarpu 1933 m. Kauno spaustuvių darbininkų padėtis tapo itin prasta: „Typolito“ spaustuvės darbininkai vietoje algos gaudavo vekselius, nors toks atsiskaitymo būdas įstatymais buvo draudžiamas¹⁶⁰⁴, be to, nesilaikyta 8 valandų darbo dienos, neapmokėta už atostogas, netvarkyti vestos atsiskaitymo knygelės, o atlyginimai 1933-ųjų vasarą sumažinti nuo 175 iki vos 100 litų per mėnesį¹⁶⁰⁵. Bankrutavus M. Kuktos spaustuvei, darbininkams liko neišmokėtų atlyginimų, todėl buvo bylinėjamasi teisme; vasario 23 d. dviem darbininkams buvo priteisti atlyginimai, tačiau teismų maratonas tęsėsi ir vėliau. Atlyginimai laiku nebuvo mokami ir „Meno“ spaustuvėje, todėl vasario 27 d. kilo streikas. Streikuojančius darbininkus atstovavo Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos valdyba. Atvykus Darbo inspektoriumi, buvo išdėstyti darbininkų reikalavimai: išmokėti vėluojančias algas, išduoti atsiskaitymo knygeles, įregistruoti dirbančiuosius į ligonių kasą. Streikas truko 5 valandas ir baigėsi darbininkų pergale – reikalavimai turėjo būti patenkinti iki kovo 4-osios, kitu atveju darbininkai streiką žadėjo pakartoti, o darbdaviui tektų mokėti 500 litų baudą už pasižadėjimų nevykdymą¹⁶⁰⁶. Su sunkumais susidūrusios spaustuvės 1933 m. pavasarį ėmė mažinti atlyginimus: „Spindulio“ spaustuvėje algos sumažintos balandžio 3 d., tačiau darbininkai su tokiais pokyčiais nesutiko ir pranešimus apie mažinamas algas grąžino atgal. „Varpo“ spaustuvė taip pat sumažino atlyginimus; darbininkai pranešė spaustuvės administracijai, jog sutiks su algų mažinimu tik tuo atveju, jei jos mažės ne daugiau nei 5 proc., o kitu atveju skelbs streiką. „Litolit“ spaustuvėje algos vėlavo dvi savaites, dėl to darbininkai paskelbė streiką ir reikalavo išmokėti algas, sutvarkyti atsiskaitymo knygeles, sudaryti darbo grafiką ir pagarbiai elgtis su darbuotojais¹⁶⁰⁷. Balandžio 19 d. streiką paskelbė didžiosios Kauno spaustuvės - „Varpo“ ir „Spindulio“, viso streikavo apie 300 darbininkų. Streikas kilo dėl sumažintų atlyginimų – reikalauta palikti senas darbo sąlygas arba priimti Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos parengtus atlyginimo tarifus ir pasirašyti kolektyvines sutartis¹⁶⁰⁸. Streiko baigtis nėra žinoma.

Kaip ir ankstesniais metais, taip ir 1933 m. Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga mėgino rūpintis savo narių bei sąjungai nepriklaususių darbininkų gerove, bet kadangi vien savo pajėgomis daug ko pasiekti nebuvo įmanoma, nusiųsta delegacija pas vyr. Darbo inspektorius, kuriam pasiūlyta uždrausti spaustuvėse dirbti viršvalandžius, jei yra bedarbių, uždaryti kalėjimo spaustuvę, atleisti iš darbo nepiliečius, nepriimti į spaustuves naujų mokinių, už įv. pažeidimus

¹⁶⁰³ Kaip mus įvertina. *Poligrafijos darbininkas*. 1933 m. gruodis, p. 53.

¹⁶⁰⁴ Spaustuvių darbininkų kovos fronte. *Socialdemokratas*, 1933-03-04, p. 5.

¹⁶⁰⁵ Visoje Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1933-06-10, p. 5.

¹⁶⁰⁶ Spaustuvių darbininkų kovos fronte. *Socialdemokratas*, 1933-03-04, p. 5.

¹⁶⁰⁷ Visoje Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1933-04-08, p. 5.

¹⁶⁰⁸ Didelis streikas Kaune. *Socialdemokratas*, 1933-04-22, p. 1.

skirtas baudas spaustuvių administracijai paskirti bedarbių šelpimui. Tačiau delegantams buvo atsakyta, jog jų pateikti reikalavimai neverti dėmesio arba neįgyvendinami (pavyzdžiui, nėra teisinio pagrindo drausti naujų mokinių priėmimą) ir apskritai jų vykdymas nėra Darbo inspekcijos kompetencijų ribose, kadangi pastaroji atsakinga tik pramonės įstatymų vykdymo užtikrinimu. Be to, dėl viršvalandžių dirbimo pasiūlyta pačiai Lietuvos spaudos darbininkų sąjungai sudrausminti savo narius ir reguliuoti viršvalandžių (ne)dirbimą¹⁶⁰⁹. Tokiu atveju sąjunga atsidūrė aklavietėje: nors ir buvo aiškios veiklos kryptis bei pokyčiai, kuriuos įgyvendinus būtų galima pagerinti spaudos darbininkų būklę, tačiau viena ir be pagalbos iš Darbo inspekcijos bei pačių darbininkų, spaudos darbininkų sąjunga jokių didesnių planų įgyvendinti negalėjo. Vis dėlto Generalinės darbininkų atstovybės įsteigimas 1934 m. bei Darbo rūmų įstatymo paskelbimas rodo, jog tiek Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos, tiek kitų darbininkų profesinių organizacijų siūlymai buvo pagrįsti ir reikalingi įgyvendinti, siekiant darnesnės visuomenės bei didesnio pasitenkinimo valdžia ir jos sprendimais.

4. 2. 3. Švietimo ir laisvalaikio organizavimas

Į „Spaustuvininką“ rašiusio Jono Petito teigimu, spaudos darbininkai išsiskyrė savo inteligentiškumu: „kasdien turėdami reikalą su spauda ir literatūra, jie nejučiomis šviečiasi. Jeigu pažiūrėt į Lietuvos spaudos darbininkus, nerasi nė vieno, kuris neskaitytų dienraščių ir nenusimantų apie politinius bei ekonominius šalies reikalus.“¹⁶¹⁰ Galbūt dėl to Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga rūpinosi ne tik darbo sąlygų pagerinimu, bet ir darbininkų savišvieta bei laisvalaikio organizavimu.

Atsižvelgiant į tai, jog dalis darbininkų prastai mokėjo lietuvių kalbą, 1923 m. profesinės sąjungos iniciatyva Kaune buvo įsteigti vakariniai lietuvių kalbos kursai (A. Mickevičiaus ir Nemuno kranto g. kampe esančiose patalpose); veikė dvi kalbos klasės – viena tiems, kurie visiškai nemokėjo lietuviškai, kita – tiems, kurie lietuvių kalbą šiek tiek mokėjo. Kursai vyko tris kartus per savaitę, į juos 1923 m. liepos 9 d. įsirašė 50 asmenų, iš jų 44 buvo spaudos darbininkų profesinės sąjungos nariai. Pastarieji už kursus mokėjo 2 litus per mėnesį, ne nariams jie kainavo 5 litus¹⁶¹¹. Nedidelę kursų kainą lėmė iš šalies gaunamos lėšos: 1923 m. rugsėjo 29 d. buvo surengta vakaronė Tilmanso salėje, už kurią surinktų lėšų dalis paskirta kursų išlaidoms¹⁶¹². 1924 m. vasario 12 d. pradėjo veikti ir esperanto kalbos kursai, kuriuose

¹⁶⁰⁹ Kaip mus įvertina. *Poligrafijos darbininkas*. 1933 m. gruodis, p. 53.

¹⁶¹⁰ J.Petitas. Dėl spaudos darbininkų organizacijos. *Spaustuvininkas*, 1924-02-15, p. 1.

¹⁶¹¹ Kursai. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 7.

¹⁶¹² Spaustuvininkų vakaras. *Spaustuvininkas*, 1923-10-13, p. 8.

tarptautinės kalbos žinių galėjo pasisemti ir spaudos darbuotojai¹⁶¹³.

Nuo 1923 m. rudens imta plėtoti profesinės sąjungos knygyno idėja: knygynas su skaitykla galėjo talpinti ir įvairias paskaitas bei diskusijas. Mąstyta, jog turint knygyną būtų kur leisti laisvą laiką, ir darbininkai rečiau lankytų smukles ar loštų kortomis. Spaustuvių darbuotojai skaityklos steigimo klausimu buvo gan patogioje pozicijoje – siūlyta kreiptis į spaustuvių administracijas su prašymu, kad jos sutiktų savo leidinių knygynui duoti veltui.¹⁶¹⁴ 1924 m. nutarta įsteigti spaustuvinių klubą, „be kurio darbininkų organizacijos darbas, moralinis ir materialinis kilimas negalomas“¹⁶¹⁵, tačiau šie planai įgyvendinti nebuvo.

Dirbdami darbą kenksmingomis sąlygomis, spaudos darbininkų profesinė sąjunga skyrė nemažai dėmesio sveikatai. 1923 m. pradžioje darbininkų J. Ir P. Galinių iniciatyva Kaune susibūrė spaustuvinių futbolo komanda, į kurią užsirašė 20 žaidėjų. Treniruotės vyko vasaros vakarais bei šventadienių rytais. Futbolo kamuolį komanda įsigijo iš pačių susirinktų lėšų, tačiau dėl futbolo aprangos įsigijimo kreipėsi į profesinės sąjungos valdybą, kuri nesutiko skirti tam lėšų, todėl komanda buvo pradėjusi irti¹⁶¹⁶. Vis dėlto 1924 m. pradžioje profesinės sąjungos pozicija darbininkų sporto klausimu pasikeitė: įsteigta sporto sekcija, kuriai suteiktas „Spaudos“ pavadinimas, planuota įsigyti aprangas su spaustuvinių simbolika bei išsiuvinėtas Lietuvos vėliavos spalvomis. Į vos įsisteigusią sporto sekciją užsirašė 19 darbininkų iš Valstybės spaustuvės, 12 iš Varpo, 2 iš Neumano spaustuvių. Spaudos darbininkai skatinti įsirašyti į sporto sekciją taip rūpinantis savo sveikata:

*Sporto sekcija mums, spaudos darbininkams, itin naudinga ir reikalinga, nes mes visą dieną švino dulkių, visokių garų (klijų, dažų) pilną gerklę priryjam, o kitą dieną vėl juos ryjam – ir taip diena iš dienos, - tai kaip tik reikalinga daugiau tyro oro kvėpuoti. Mes žaisdami, sakysim, Lan-Tennisą, futbolą spardydami, giliai kvėpuojame, tuo būdu gerkle ir plaučiais dirbame, veidas tuoj parausta ir tai rodo mums sveikatos žymę. <...> Sportininkas nepažįsta ligų, jis didesnę dienos dalį praleidžia tyrame ore: žiemos metu rogelėmis nuo kalnų leidžias, čiuožkloj su pačiūžom ir t.t., vasarą – laively darbuojas, maudos, lantenu, futbolu, dviračiu užsiima. Tad, spaudos darbininkai, eikit visi į sportą!*¹⁶¹⁷

1924 m. vasarą spaustuvinių sporto sekcija jau turėjo dvi futbolo komandas ir planavo burti trečiąją, taip pat pradėti treniruotis bėgimą, šuolius, graikų-romėnų imtynes, tačiau naujomis sporto šakomis užsiimti trukdė lėšų trūkumas. Futbolą žaidę spaustuviniai turėjo

¹⁶¹³ P. Šulaitis. Darbininkams žinotina. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 3.

¹⁶¹⁴ Rūpinkimės savo knygyną įsigyt. *Spaustuvininkas*, 1923-10-13, p. 6.

¹⁶¹⁵ Klubo reikalai. *Spaustuvininkas*, 1924-04-01, p. 7.

¹⁶¹⁶ Spaudos darbininkų gyvenimas Kaune. *Spaustuvininkas*, 1923-10-13, p. 7-8.

¹⁶¹⁷ Sporto reikalai. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 6.

įsigiję futbolo aprangas bei išsimokėtinai pirko futbolo batelius¹⁶¹⁸ - į reikalingą sporto inventorių žiūrėta gan rimtai. „Spaudos“ futbolo pirmoji komanda įsiregistravo į Lietuvos Futbolo Lygos B klasę, o 1924 m. rudenį ruošiasi žiemos sezonui ir svarstyta įsigyti žiemos sportui reikalingo inventoriaus – pačiūžų, rogučių¹⁶¹⁹. Spaudos darbininkų sporto sekcijos veikla nutrūko po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo uždarius Lietuvos spaudos darbininkų profesinę sąjungą¹⁶²⁰.

Nemažai profesinės sąjungos renginių teikė dvejopą naudą: buvo organizuojamas darbininkų laisvalaikis, o parduoti bilietai leido surinkti lėšų, kurios buvo skiriamos įvairioms profesinės sąjungos narių reikmėms. 1923-1924 m. į rengiamas vakarones dažnai rinkosi ne spaudos darbininkai, bet pašaliniai asmenys¹⁶²¹, kadangi bilietai buvo gan brangūs, o vakaronių programa nepatraukli spaudos darbininkams ne tik savo turiniu, bet ir neprieinama dėl kalbos barjero, mat nemaža dalis spaudos pramonėje dirbusių asmenų buvo žydų ar lenkų tautybės, todėl lietuviški spektakliai jiems buvo nesuprantami¹⁶²². Nepaisant visų trūkumų, rengiamos vakaronės leido surinkti lėšų tam, kad būtų mokamos bedarbių pašalpos¹⁶²³; 1924 m. kovo 4 d. Rotušėje spaudos darbininkai surengė Užgavėnių vakaronę, kuri atnešė 456 litų pelno. Vakaronės metu grojo Jamonto balalaidžių orkestras, deklamuotos eilės, pasakoti juokai, dainuoti kupletai. Programą užbaigė šokiai. Dar viena vakaronė šelpti bedarbiams surengta po mėnesio, balandžio 5-ąją Tilmanso salėje. Joje vyko loterija, veikė meilės paštas, bufetas, suvaidinta drama „Du broliai“, o po programos vyko šokiai¹⁶²⁴. 1924 m. liepą paskaičiuota, jog iš visų vakaronių buvo gauta 699,40 litų gryno pelno¹⁶²⁵. 1924 m. pavasarį taip pat vyko spaustuvinių vakaras Marijampolėje – jo metu gauta 460 litų pajamų, o turėta 360 litų išlaidų¹⁶²⁶. Spaudos darbininkai organizavo laisvalaikio leidimą ir gamtoje: 1924 m. buvo surengta gegužinė Kačerginėje, kurios metu surinkta 1315 litų, išleista 1143,4 litų, vadinasi, gauta 171,6 litų pelno¹⁶²⁷. 1925 m. birželio 14 d. surengta gegužinė nebuvo sėkminga: joje dalyvavo 119 profesinės sąjungos narių ir 14 svečių, buvo patirta 264,8 lito nuostolių¹⁶²⁸. Kaune rengtos vakaronės visgi buvo populiareesnės: „Socialdemokrato“ duomenimis, 1925 m. spalio 31 d. Tilmanso salėje surengtame spektaklyje lankėsi net apie 700 žmonių, o vakaronė atnešė apie

¹⁶¹⁸ Sporto reikalai. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6, p. 8.

¹⁶¹⁹ P. Š[alčius]. Iš sporto sekcijos darbuotės. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 9, p. 8.

¹⁶²⁰ Sporto naujienos. *Spaudos darbininkas*, 1928 m. lapkritis, p. 11.

¹⁶²¹ Spaustuvinių vakaras. *Spaustuvininkas*, 1923-10-13, p. 8.

¹⁶²² Dėl rengiamųjų vakarėlių. *Spaustuvininkas*, 1924-01-10, p. 37.

¹⁶²³ Skelbimas. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 8.

¹⁶²⁴ Darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1924-04-01, p. 8.

¹⁶²⁵ Pasilinksminimai ir pelnas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6, p. 5.

¹⁶²⁶ Darbininkų gyvenimas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6, p. 6.

¹⁶²⁷ Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos valdybos pranešimai. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 9, p. 8.

¹⁶²⁸ LSDPS valdybos pranešimai. *Spaustuvininkas*, 1925 m. Nr. 3, p. 7.

1300-1400 litų pelno¹⁶²⁹.

Panašu, jog 1926 m. apmirus profesinės sąjungos veiklai, vakaronės rengiamos nebuvo, ir tik 1927 m. pabaigoje atkūrus spaudos darbininkų profesinę organizaciją, vėl imtasi organizuoti jos narių laisvalaikį. 1928 m. sausį Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga nutarė suburti teatro mėgėjų kuopelę,¹⁶³⁰ muzikantų kuopelę ir sporto sekciją¹⁶³¹. Sporto sekcija buvo organizuojama perimant anksčiau veikusios darbininkų sporto sekcijos turtą¹⁶³². Kitaip nei ankstesnės sporto sekcijos, buvo planuojama, jog naujoji turės pajamų iš futbolo rungtynų su kitais klubais ir taip galės padengti savo išlaidas sporto inventoriui, o pačiai veiklos pradžia ir reikmenų įsigyjimui sąjunga suteikė 255 litų kreditą¹⁶³³. Rūpintasi ir individualiu spaudos darbininkų laisvalaikiu: 1928 m. kovą Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga susitarė su kino teatru „Odeon“, kad sąjungos nariai galėtų įsigyti pigesnių bilietų į kino filmus¹⁶³⁴.

Nuo 1928 m. vėl rengtos spaudos darbininkų vakaronės; pirmoji – su vaidinimu ir šokiais – turėjo įvykti per Užgavėnės Tilmanso salėje, tačiau salė tai dienai jau buvo užsakyta, todėl renginys nukeltas vėlesniam laikui¹⁶³⁵. Balandžio 28 d. Tilmanso salėje sąjunga surengė savišalpos vakaronę, kurios pelnas turėjo atitekti bedarbių pašalpomis; vakaronės metu planuotas vaidinimas, koncertas, šokiai ir loterija¹⁶³⁶; tokio renginio išlaidos sudarė apie 700 litų¹⁶³⁷, o pelno būta 369 litai¹⁶³⁸. Vakaronėje suvaidintas vieno veiksmo skečas „Jūrininko poilsis“ ir vieno veiksmo bufonada „Išbučiuok mane iki mirties“, parodyti keli baletų numeriai, koncerto metu atliktos kelios arijos iš operų, griežta smuiku ir violančele. Vakaronę užbaigė džiazo grupės koncertas ir šokiai. Į „Socialdemokratą“ apie vakaronę rašęs J. Fabianaitis išreiškė nusivylimą, kad spektaklį vaidino ne spaustuvinių sąjungos teatro kuopelės nariai, o samdyti aktoriai, taip pat kad nors ir į renginį prisirinko pilna salė žmonių, tarp jų būta mažai spaudos darbininkų, visiškai nedalyvavo žydų spaustuvių darbininkai¹⁶³⁹. 1928 m. spalio 10 d. Tilmanso salėje spaudos darbininkai surengė šokių vakarą, kurio pelnas (apie 750 litų) buvo skirtas bedarbių pašalpomis¹⁶⁴⁰. Dar viena vakaronė Tilmanso salėje surengta ir 1929-ųjų sausio 19 d.: vyko šokiai, rodyta „kabaretiška“ programa, o renginio pelnas buvo paskirtas bedarbiams¹⁶⁴¹. Vėliau apmirusi organizacija vakaronių neberengė, todėl panašių iniciatyvų ėmėsi atsikru

¹⁶²⁹ Mūsų žinios. *Socialdemokratas*, 1925-11-12, p. 3.

¹⁶³⁰ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-01-04. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁶³¹ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-01-20. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁶³² Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-05-04. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁶³³ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-05-11. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁶³⁴ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-03-23. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁶³⁵ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-01-13. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁶³⁶ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-03-23. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁶³⁷ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-04-10. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁶³⁸ Truputis iš sąjungos valdybos darbuotės. *Spaudos darbininkas*, 1928 m. lapkritis, p. 5.

¹⁶³⁹ J. Fabianaitis. Kauno spaustuvininkų vakaras. *Socialdemokratas*, 1928-05-10, p. 3.

¹⁶⁴⁰ Truputis iš sąjungos valdybos darbuotės. *Spaudos darbininkas*, 1928 m. lapkritis, p. 5.

¹⁶⁴¹ Lietuvoj. *Socialdemokratas*, 1929-02-07, p. 6.

spaudos įmonių darbininkai; pavyzdžiui, 1931 m. sausio 17 d. šeimyninę vakaronę Tilmanso salėje surengė „Spindulio“ spaustuvės darbininkai¹⁶⁴².

Atšilus orams, Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga rengė gegužines: pirmoji planuota Kernavėje 1928-ųjų gegužės 27 d., o jei tą dieną pasitaikytų blogas oras – tuomet rengti ją birželio trečiają¹⁶⁴³. Gegužinei ruošiami rimtai: atspausdinta 200 afišų ir paruošta 500 bilietai, kurių vienas kainavo 3 litus¹⁶⁴⁴. Deja, prasti orai privertė koreguoti planus – planuota gegužinė neįvyko ir buvo perkelta vėlesniam laikui. Tačiau dėl tos pačios priežasties teko atšaukti ir gegužines, turėjusias vykti 1928 m. birželio 17 ir 24 dienomis¹⁶⁴⁵. Taigi, dėl dažnai nenuspėjamų lietuviškų orų geriau sekėsi įgyvendinti planus rengiant vakarones uždarose patalpose.

Nors rūpestis darbininkų laisvalaikio bei švietimu nebuvo pagrindiniais Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos tikslais, 1923-1929 m. tam buvo skirta nemažai dėmesio; sąjungai pavyko ne tik rasti būdų, kaip paskatinti savo narius turiningai leisti savo laiką, bet ir iš organizuojamų renginių papildyti savo išdą ir surinkti lėšų, kurios buvo panaudotos savišalpai.

4. 3. Lietuvos pašto, telefono ir telegrafo tarnautojų organizacijos

Pirmieji įvykiai, liudiję Lietuvos pašto tarnautojų vieningumą ir spontanišką organizavimąsi vyko dar 1905 m., kuomet paštininkai tapo revoliucinių įvykių dalyviais: kovodami prieš caro politiką ir režimą skelbė streikus, o kartais netgi gadindavo telegrafo laidus¹⁶⁴⁶. Vėlesniais laikais smulkių tarnautojų būrimasis į profesines organizacijas buvo gan įprasta praktika. Pasak Arvydo Mikalausko, tarnautojai į profesines sąjungas jungėsi dėl to, jog jų netenkino tarnybos neapibrėžtumas, finansinių ir socialinių garantijų trūkumas bei nepakankamas atsakingų institucijų dėmesys sprendžiant šias problemas¹⁶⁴⁷. 1920 m. kovo 14 d. Kaune į pirmąjį posėdį susirinko Valstybinių ir visuomeninių įstaigų tarnautojų profesinės sąjungos nariai – į ją buvo įsirašę daugiau nei 500 asmenų, didžioji dalis dalyvavo ir minėtame susirinkime¹⁶⁴⁸. Lietuvos pašto, telefono ir telegrafo tarnautojus organizuoti kvietė nuo 1920 m. pradėtas leisti laikraštis „Paštininkų balsas“. Jo įvadinis straipsnis kreipėsi į pašto tarnautojus kviesdamas „vienytis savo tarpe, organizuoti į profesinę sąjungą, bendrai reikšti savo balsą,

¹⁶⁴² Poligrafijos darbininkų gyvenimas. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 13.

¹⁶⁴³ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-05-04. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁶⁴⁴ Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos posėdžio protokolas, 1928-05-22. LCVA f. 1157 ap. 5 b. 1 s.n.

¹⁶⁴⁵ Truputis iš sąjungos valdybos darbuotės. *Spaudos darbininkas*, 1928 m. lapkritis, p. 5.

¹⁶⁴⁶ St. Gintneris. Paštininkai 1905 m. judėjime. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 5, p. 10.

¹⁶⁴⁷ A. Mikalauskas. Valstybės tarnautojų profesinės sąjungos Kaune 1918–1940 m. *Kauno istorijos metraštis*, 2007, T. 8, p. 129.

¹⁶⁴⁸ Iš tarnautojų gyvenimo. *Paštininkų balsas*, 1920-03-29, p. 3.

bendrai ginti savo teises ir žiūrėti, kad tas darbas, kuriam mes atiduodame savo jėgas, nebūtų atskirų asmenų išnaudojimas savo egoistiniams tikslams, o neštų vien visuomenei naudą. Mes turime visokiais būdais protestuoti prieš aukštųjų valdininkų darbus, o su mūsų nuomone, kuomet ji bus ne vieno asmens, negalės nesiskaityti¹⁶⁴⁹. Pašto tarnautojai į kvietimą atsiliepė: 1920 m. gegužės 29 d. Kaune sušauktas steigiamasis Kauno valstybės ir visuomeninių įstaigų tarnautojų profesinės sąjungos pašto, telegrafo ir telefonų tarnautojų sekcijos steigiamasis susirinkimas. Į sekcijos valdybą buvo išrinkti Kerys, Šaikūnas, Ilgauskas, Vilimas, Kudlajus¹⁶⁵⁰. Jau po dviejų dienų – gegužės 31 d. įvyko pirmasis sekcijos posėdis, kurio metu pasiskirstyta pareigomis bei aptarta būsimoji veikla: paštininkų sekcija turėjo rūpintis pašto, telegrafo ir telefonų tarnautojų teisiniais bei ekonominiais reikalais¹⁶⁵¹. Vis dėlto panašu, jog aktyvesnės veiklos paštininkų sekcija taip ir neišplėtojo.

Pašto tarnautojai dar kartą ėmė burtis į profesinę organizaciją 1926 m. vasarą: birželio 3 d. išrinkta organizacinė komisija, į kurią įėjo tarnautojai S. Dvaranauskas, B. Mačiulaitis, P. Berlinskis, J. Matulis ir senesnės paštininkų sekcijos valdybai priklausęs J. Šaikūnas. Jiems buvo patikėta paruošti pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinės sąjungos įstatus – šie buvo įteikti registracijai birželio 17 d.¹⁶⁵², o įregistruoti liepos 3 d. Sąjungos tikslais buvo vienyti visus Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojus, ginti ir atstovauti jų teisinius, profesinius ir ekonominius reikalus, siekti, kad būtų įgyvendintas valstybinis socialinis draudimas ir darbo apsauga bei šviesti savo narius bei skatinti jų gretose solidarumą. Įgyvendindama šiuos tikslus, profesinė sąjunga galėjo atstovauti savo narius, teikti jiems teisinę pagalbą, organizuoti savišalpą, steigti kooperatyvus, klubus, ambulatorijas, sanatorijas, knygynus, rengti paskaitas, vakarones, leisti įvairius leidinius¹⁶⁵³. 1926 m. rudenį profesinė sąjunga turėjo 25 skyrius, kuriuose buvo apie 1200 narių¹⁶⁵⁴, o visos Lietuvos pašto skyriuose dirbo 2218 žmonės¹⁶⁵⁵, vadinas, į profesinę sąjungą galėjo būti susiorganizavę daugiau nei 50 proc. paštuose dirbusių tarnautojų ir darbininkų: tokiu atveju, pašto, telegrafo ir telefono tarnautojai turėtų būti laikomi vienais organizuočiausių darbuotojų to meto Lietuvoje. Lapkričio 14-15 d. Kaune, šv. Zitos salėje vykusiame profesinės sąjungos suvažiavime dalyvavo atstovai iš sąjungos skyrių Kaune, Vilkaviškyje, Kybartuose, Prienuose, Marijampolėje, Kėdainiuose, Kretingoje, Šakiuose, Rokiškyje, Kaišiadoriuose, Joniškyje, Pasvalyje, Raseiniuose, Alytuje, Tauragėje, Ežerėnuose, Radviliškyje, Utenoje, Ukmergėje, Mažeikiuose, Telšiuose, Šiauliuose,

¹⁶⁴⁹ Profesinis paštininkų laikraštis. *Paštininkų balsas*, 1920-01-23, p. 1.

¹⁶⁵⁰ Iš paštininkų gyvenimo. *Paštininkų balsas*, 1920-07-24, p. 2-3.

¹⁶⁵¹ Paštininkų sekcijos darbuotė. *Paštininkų balsas*, 1920-07-24, p. 3.

¹⁶⁵² Paštininkai organizuojasi. *Paštininkų žodis*, 1926 m. Nr. 1, p. 14-15.

¹⁶⁵³ Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinės sąjungos įstatai. *Paštininkų žodis*, 1926 m. Nr. 2, p. 5.

¹⁶⁵⁴ Mūsų suvažiavimą palydint. *Paštininkų žodis*, 1926 m. Nr. 6, p. 6.

¹⁶⁵⁵ Pašto susisiekimas Lietuvoje. *Paštininkų žodis*, 1927 m. Nr. 3, p. 7.

Panevėžyje, Klaipėdoje¹⁶⁵⁶. Suvažiavimo metu buvo nutarta įstoti į Lietuvos profesinių sąjungų centro biurą¹⁶⁵⁷.

Nuo pat profesinės sąjungos įsikūrimo akcentuotas šios sąjungos apolitiškumas; „Paštininkų žodis“ rašė, jog „profesinis judėjimas, juoba valstybių įstaigų tarnautojų, privalo atsipalaiduoti visokių politinių atspalvių ir tapti *grynai profesiniu judėjimu*“¹⁶⁵⁸; galbūt tai ir lėmė tai, jog ji po 1926 m. gruodžio perversmo uždaryta nebuvo. 1927 m. sausį pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinė sąjunga vėl viešai deklaravo, jog ji „turi legalizuotus savo įstatus, įrodančius, kad jinais yra profesinė **apolitinė** [paryškinta originale – U. M. A.] organizacija, įsikūrusi ekonominiais ir kultūriniais tikslais. <...> Mums, kaip valstybės tarnautojų profesinei organizacijai, nerūpi kokios krašto politinės grupės sudaro krašto vyriausybę. Mūsų uždavinys buvo, yra ir turi būti **teisėtai pastatytos vyriausybės autoritetą ginti** [paryškinta originale – U. M. A.] ir jos paliepiamus valstybės labai gyveniman vykinti, o kartu iš tos vyriausybės už tat teisėtai sau priklausančio aprūpinimo reikalauti. Tam tikslui ir reikalui esame organizacijon susibūrę“¹⁶⁵⁹. Vis dėlto 1927 m. valstybės saugumo policijos duomenimis, sąjunga veikė Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos įtakoje, taip pat palaikė ryšius su Lietuvos socialdemokratų partija, o kai kurie sąjungos nariai šmeižė naująją Vyriausybę. 1927 m. pradžioje profsąjungos veikla buvo nusilpusi¹⁶⁶⁰, tačiau ją imta atgaivinti ir 1927 m. pabaigoje Kauno skyrius turėjo apie 400 narių¹⁶⁶¹. Profesinės skyrius veikė Panevėžyje, Valančiaus g. 16; jos pirmininku buvo Juozas Sneršinskas, sekretoriumi – Bronius Masaitis, o išdininku – Vytautas Juchnevičius¹⁶⁶².

Atstovaudama savo narių interesus, Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinė sąjunga 1928 m. sausio 27 d. Ministrų Kabinetai įteikė memorandumą. Reikalauta sutvarkyti darbo šventadieniais ir naktimis apmokėjimą bei nuo sausio pirmosios visiems tarnautojams pridėti bent 35 proc. algos priedą, taip pat peržiūrėti kategorijas ir pakelti tarnautojus į aukštesnes, kadangi apie 65 proc. visų pašto tarnautojų gaudavo tik 150-200 litų atlyginimą, kurio pragyvenimui nepakakdavo¹⁶⁶³. Nors profesinės sąjungos reikalavimai buvo pagrįsti, memorandumas jokių pokyčių neatnešė¹⁶⁶⁴. Apskritai, nors Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinė sąjunga sau kėlė nemažai tikslų, tačiau jų aktyvesniu vykdymu neužsiimta. Bene didžiausias sąjungos pasiekimas besirūpinant savo narių gerove buvo

¹⁶⁵⁶ Mūsų suvažiavimą palydint. *Paštininkų žodis*, 1926 m. Nr. 6, p. 6-7.

¹⁶⁵⁷ Ten pat, p. 2.

¹⁶⁵⁸ Mūsų organizacija ir tikslas. *Paštininkų žodis*. 1926 m. Nr. 2, p. 2.

¹⁶⁵⁹ Naujus metus pradedant. *Paštininkų žodis*, 1927 m. Nr. 1, p. 2-3.

¹⁶⁶⁰ Sąrašas neuždarytų profesinių sąjungų. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 9723 l. 89-90.

¹⁶⁶¹ Iš paštininkų prof. sąjungos Kauno skyriaus veikimo. *Paštininkų žodis*, 1927 m. Nr. 4, p. 22.

¹⁶⁶² Kauno profsąjungos 1926/27 m. LCVA f. 378 ap. 2 t. 1 b. 9723 l. 37-38.

¹⁶⁶³ Memorandumas Ministerių Kabinetai. *Paštininkų žodis*, 1928 m. Nr. 2, p. 25-26.

¹⁶⁶⁴ Ar ir vėl sena istorija? *Paštininkų žodis*, 1928 m. Nr. 6, p. 2.

įgyvendintas 1927 m. pabaigoje: Kauno skyriaus valdybai pavyko susitarti su gydytoju L. Epšteinu, kuris sutiko gydyti sąjungos narius (ir jų šeimos narius) mažesnėmis kainomis¹⁶⁶⁵. Tai turėjo ne tik palengvinti finansinę naštą, kuri užklupdavo ligos atveju, bet ir leisti rūpintis tarnautojų šeimų sveikata, mat iki tol medicininė pagalba jiems nebuvo teikiama. Dėl neaktyvios profesinės sąjungos veiklos skūstasi paštininkų spaudoje: 1930 m. „Paštininkų žodis“ rašė, jog „Mūsų šeima iškrikusi. Mumyse nėra vieningumo, nėra sugyvenimo, nėra reikiamos organizacijos. Jei neskaityti Panevėžio, Šiaulių ar Kauno, kur tam tikrų asmenų dėka tarnautojai sugebėjo įgauti kolektyvinės šeimos vienetą, visi kiti paštininkai savų tarpe neturi nė mažiausio sąryšio. <...> Jei mes dejuosime vieni, neorganizuoti, mūsų dejones tik vėjai nušvilps. Organizacijos, tvirtos organizacijos mums reikia!“¹⁶⁶⁶ Tačiau jokių veiksmų keisti tokiai situacijai imtasi nebuvo ir 1931 m. kovo 11 d. profesinė sąjunga buvo likviduota¹⁶⁶⁷.

XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje paštininkus ėmė vienyti ne profesinė, o tautinė idėja; nėra žinoma, ar tokie pokyčiai buvo savaiminiai, ar padiktuoti to meto politinių aplinkybių. 1928 m. Vilijampolėje, kuri įvardinta „kaip labiausiai sulenkėjęs Kauno priemiestis ir žydų judėjimo centras“, kuriame „neįmanomas joks organizacinis ir visuomeninis veikimas“¹⁶⁶⁸, paštininkai surengė lietuvišką vakarą Vilniui Vaduoti Sąjungos vardu. „Paštininkų žodžio“ korespondento teigimu, po šio renginio Vilijampolė atgimė, imtos švęsti tautinės šventės, į Šaulių sąjungą įsirašė pora žydų, taip pat buvo pamiršti ankstesni nesusipratimai ir tarp paštininkų reiškėsi solidarumas¹⁶⁶⁹. Žinoma, tokius teiginius derėtų vertinti itin kritiškai ir abejoti jų patikimumu, tačiau bendrąsias tendencijas jie tikrai atspindėjo: 1932 m. rugsėjo 1 d. buvo įsteigtas Lietuvos tautininkų sąjungos pašto tarnautojų skyrius. Jo nariais užsirašė 20 tarnautojų, valdybos pirmininku išrinktas pašto tarnybos viršininkas J. Aneliūnas, pavaduotoju-iždininku – J. Gečiauskas¹⁶⁷⁰. Lapkričio mėnesį sąjunga turėjo 35 narius, o lapkričio 18 d. vykusiam susirinkime Tautininkų sąjungos atstovo Jono Navako padarytas pranešimas iš esmės nubrėžė naujas gaires paštininkų (ir ne tik) profesiniam organizavimuisi: pristatyti Tautininkų sąjungos ypatumai – klasių kovos neigimas, solidarumo skatinimas, kitų šalių politinių programų idėjų ignoravimas¹⁶⁷¹, taip politizuojant darbo judėjimą ir supriešinant minėtąją paštininkų sąjungą su komunistinėmis darbininkų organizacijomis. Toks žingsnis iš esmės apribojo galimybes pašto, telegrafo ir telefono tarnautojams burtis į apolitišką profesinę organizaciją.

¹⁶⁶⁵ Medicinos pagalba. *Paštininkų žodis*, 1927 m. Nr. 10, p. 14.

¹⁶⁶⁶ Vieningumo stoka. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 5, p. 8.

¹⁶⁶⁷ A. Mikalauskas. Valstybės tarnautojų profesinės sąjungos Kaune 1918–1940 m. *Kauno istorijos metraštis*, 2007, T. 8, p. 131.

¹⁶⁶⁸ A. Gintneris. Trumpa Vilijampolės paštininkų veikimo apžvalga. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 5, p. 16.

¹⁶⁶⁹ Ten pat.

¹⁶⁷⁰ Įsisteigė Lietuvos tautininkų sąjungos pašto tarnautojų skyrius. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 9, p. 248.

¹⁶⁷¹ LTS Kauno paštininkų skyriaus narių susirinkimas. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 12, p. 330.

Vis dėlto pašto, telegrafo ir telefono darbuotojai dažniau būrėsi ne į profesines organizacijas, kurios turėjo rūpintis tarnybos klausimais ir darbe kilusių problemų sprendimu, o steigė taupomąsias kasas, vartotojų kooperatyvus ar švietimo ir kultūros draugijas. Mutualizmas tarp darbininkų buvo įprastas reiškinys, leidęs pagerinti darbininkijos gyvenimo kokybę: kasdieniame gyvenime trūkstant darbo, prekių ar pinigų, darbininkija burdavosi į mutualizmu grįstas organizacijas, leidusias lengviau patenkinti savo poreikius¹⁶⁷². Lietuvos paštininkai svarstė tokio pobūdžio organizacijos (savišalpos) įsteigimą 1920-1921 m., kadangi esant nestabiliai valiutai bei silpnai jaunos valstybės ekonomikai, atlyginimai kartais vėluodavo ir 2-4 mėnesius. Tokios organizacijos idėja buvo pasiskolinta iš Rusijos valstybės pašto tarnautojų taupomosios-skolinamosios kasos: turėti ir išsiversti į lietuvių kalbą jos įstatai¹⁶⁷³. Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų taupomoji, skolinamoji ir susiėlpimo kasa buvo įsteigta 1922 m. balandžio 1 d. - į ją užsirašė 189 nariai, o pradinis kasos kapitalas siekė vos 448 litus 15 centų. Nors kasa steigta tam, kad jos nariai galėtų taupyti pinigus, gauti palankiomis sąlygomis paskolas ir pašalpas nelaimės atveju, dauguma jos narių labiausiai buvo suinteresuoti paskolų gavimu¹⁶⁷⁴, kas visiškai nestebina: pasak istoriko Marcel van der Linden, valstybėje nesant geros socialinės apsaugos sistemos, pažeidžiami namų ūkiai ieško alternatyvių būdų apsisaugoti nuo galimų finansinių nepriteklių, tokių kaip pagrindines pajamas uždirbusio asmens mirtis, nedarbingumas dėl senyvo amžiaus, ligos ar nelaimės¹⁶⁷⁵. Taigi įsteigdami taupomąją kasą pašto, telegrafo ir telefono tarnautojai viso labo išsprendė šias problemas taip pat, kaip ir daugybė panašioje situacijoje buvusių to meto dirbančiųjų kitose pasaulio šalyse.

Ilgainiui pašto tarnautojų kasa išaugo į stiprią kooperatyvinę organizaciją: 1925 m. jai priklausė apie 1000 narių, metinis balansas viršijo 120 000 litų, ir turėta daugiau nei 5 200 litų pelno, iš kurio 4 155 litų dividendų paskirstyti kasos nariams¹⁶⁷⁶. 1926 m. kasos metinis balansas pasiekė 166.725 litus¹⁶⁷⁷. 1927 m. balandį kasa turėjo 1121 narius, iš kurių 344 buvo kauniečiai, 587 iš provincijos, o likę – klaipeidiečiai. Kasai priklausė apie pusę visų Lietuvos pašto tarnautojų, jos kapitalas siekė 166 725,15 litų ir nuo 1926-ųjų buvo padidėjęs 38 procentais¹⁶⁷⁸. 1928-aisiais kasos balansas pasiekė beveik 300 tūkstančių litų¹⁶⁷⁹. 1930 m. kasa turėjo 1531 narį, o iš viso pašto įstaigose dirbo 2300 etatiniai darbuotojai, taigi net apie du trečdalius pašto tarnautojų priklausė kasai. Per 1929-uosius metus kasa išdavė 3600 paskolų

¹⁶⁷² M. van der Linden. *Workers of the world: essays towards a global labor history*. Brill, 2008, p. 81.

¹⁶⁷³ J. Šaikūnas. Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasos užuomazga ir vystymasis. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 5, p. 111.

¹⁶⁷⁴ Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasa. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 4, p. 1.

¹⁶⁷⁵ M. van der Linden. *Workers of the world: essays towards a global labor history*. Brill, 2008, p. 109.

¹⁶⁷⁶ Redakcijos žodis. *Paštininkų žodis*, 1926 m. Nr. 1, p. 1, 9.

¹⁶⁷⁷ Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasos 1926 m. apyskaita. *Paštininkų žodis*, 1927 m. Nr. 4, p. 15.

¹⁶⁷⁸ Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasos atstovų suvažiavimo 1927 m. balandžio 22-23 d. protokolas. *Paštininkų žodis*, 1927 m. Nr. 5, p. 10.

¹⁶⁷⁹ Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasos 1928 m. apyskaita. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 4, p. 15.

(viso 915 422,80 litų), už kurias gavo 30 856,48 litų palūkanų; 1929-aisiais išduotos 109 pašalpos (viso 11 872,45 litai) ir išmokėtos išmokos septynių mirusių kasos narių šeimoms (viso 16 869 litai)¹⁶⁸⁰. 1930 m. kasos balansas siekė 508 824,36 litus, o lėšos buvo išskirtos ne tik pašalpomis, bet ir sanatorijos veiklai (4.444,51 lt)¹⁶⁸¹. 1931 m. kasos balansas siekė 687.103,25 litus, ir be įprastų išlaidų buvo išskirtas vedybų fondas (367 litai)¹⁶⁸² - vadinas, kasa padėjo savo nariams padengti išlaidas ir smagesniais gyvenimo atvejais nei ligos ar laidotuvės. Ši idėja veikiausiai pasiteisino, nes 1932-aisiais vedyboms išduota jau 2.694 litai¹⁶⁸³. 1933 m. kasos apyvarta siekė net 3.544.908 litus; pašalpos vis dar buvo labai paklausios, todėl planuota sumažinti jų skaičių, kadangi kai kurie nariai kasmet stengdavosi gauti maksimalų dydį pašalpų¹⁶⁸⁴. 1934 m. siūlyta pašalpų fondą sutvarkyti taip, kad pirmiausiai pašalpos būtų išduodamos darbo netekusiems kasos nariams¹⁶⁸⁵.

1932-aisiais metais kasa turėjo daugiau nei 2000 narių, knygyną, orkestrą, valgyklą, leido laikraštį, įrenginėjo vasarnamį, išdavinėjo paskolas ir pašalpas savo nariams¹⁶⁸⁶. Minint kasos įsteigimo dešimtmetį, buvo prisimintos ir jos įkūrimo aplinkybės. „Paštininkų žodis“ rašė, jog kasa įsteigta kaip būdas pagerinti savo gyvenimą kapitalistinėje sistemoje, todėl „profesinių sąjungų vardu atgaivinami viduramžiški cechai, kalbama apie atsisakymą nuo patobulintų mašinų vartojimo, sindikatai išperka ir uždaro nepageidaujamus fabrikus, gatvėn paleidžiama vis naujos išalkusių benamių esybių minios, kurioms trūksta pasaulyje darbo ir duonos“¹⁶⁸⁷. Geriausias būdas išgyventi kapitalizmo sistemoje laikyti kolektyvizmas ir kooperatyvizmas, kurie, kaip pabrėžta, „neturi nieko bendro su labdarybe, su kuo nuolat rišama dėkingumo ir nusizeminimo jausmai. Čionai žmonės patys save laisva valia šelpia, patys renka pinigus savo juodai dienai, niekieno neeksploatuojami ir nieko patys neeksploatuodami. <...> Kasai nesvarbu kas kaip yra nusistatęs, ji tik žino, kad visų skausmai ir nelaimės yra vienodos, visų ašaros vienodai sūrios, jaunų ir senų, moterų ir vyrų, lietuvių ir žydų“¹⁶⁸⁸. Šie pasvarstymai leidžia daryti prielaidą, jog pašto tarnautojai buvo įtakoti sindikalizmo idėjų: įvairių darbininkų ir tarnautojų solidarumu grįstų organizacijų steigimas jiems suteikė galimybę patiems kurti ir valdyti ekonomines struktūras, padėjusias susikurti kokybiškesnį gyvenimą kapitalizmo sąlygomis.

¹⁶⁸⁰ Pašto tarnautojų kasa. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 4, p. 1.

¹⁶⁸¹ Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasos 1930 m. apyskaita. *Paštininkų žodis*, 1931 m. Nr. 4, p. 19.

¹⁶⁸² Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasos 1931 m. apyskaita. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 5, p. 127.

¹⁶⁸³ Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasos 1932 m. apyskaita. *Paštininkų žodis*, 1933 m. Nr. 4, p. 127.

¹⁶⁸⁴ B. Mačiulaitis. Pašto tarnautojų taupomosios skolinamosios kasos 1933 m. veikla. *Pašto pasaulis*, 1934 m. Nr. 3, p. 55.

¹⁶⁸⁵ B. Mačiulaitis. Pašto tarnautojų taupomosios-skolinamosios kasos 1934 metų veikla. *Pašto pasaulis*, 1935 m. Nr. 3, p. 55.

¹⁶⁸⁶ Įžymios sukaktuvės. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 5, p. 99.

¹⁶⁸⁷ Įžymios sukaktuvės. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 5, p. 98.

¹⁶⁸⁸ Ten pat, p. 100, 102.

Dar viena sritis, kurioje pašto, telegrafo ir telefono tarnautojai drauge mėgino pagerinti savo buitį ir būtį, buvo plataus vartojimo prekių poreikių patenkinimas. Tuo metu pasaulyje jau buvo gan įprasta praktika steigti vartotojų kooperatyvus. Tokie kooperatyvai remiasi lėšų iš narių surinkimu, kai turint surinktą didesnę sumą pinigų galima įsigyti didelį kiekį prekių už didmeninę kainą ir jas išsidalinti tarpusavyje¹⁶⁸⁹. 1924 m. kovo 10 d. Kaune pašto valdybos direktoriaus A. Sruogos bei tarnautojų A. Oranto, Br. Mačiulaičio, J. Kerio ir J. Šaikūno iniciatyva buvo įsteigtas pašto tarnautojų vartotojų kooperatyvas „Taupa“, kurio tikslas buvo aprūpinti savo narius pigesnėmis prekėmis. Šio kooperatyvo įsteigimas sietas su Roberto Oweno¹⁶⁹⁰ idėjomis: „Taupa“ turėjo didinti narių pajamas, mažinti išlaidas ir kelti narių ekonominę gerovę¹⁶⁹¹. 1927 m. kooperatyvas turėjo virš 100 narių, o jo mėnesinė apyvarta siekė 8000 litų¹⁶⁹². 1929 m. balandį „Taupos“ narių skaičius nebuvo žymiai pakitęs, tačiau apyvarta didėjo, turėta beveik 3600 litų pelno, o metinė sąmata numatyta 17 715 litų¹⁶⁹³. Vis dėlto tuo nereikėtų stebėtis: vartotojų kooperatyvų išlaikymas buvo sudėtingiausias dėl nemažos konkurencijos (pvz. sunku buvo varžytis su didžiule „Paramos“ bendrove) bei sudėtingesnio tokio pobūdžio kooperatyvo valdymo; kitus darbininkų ir tarnautojų kooperatyvus irgi ne visuomet lydėjo sėkmė – 1936-aisiais dėl ekonominės krizės ir prasto valdymo bankrutavo nuo 1922 m. veikęs geležinkelių vartotojų kooperatyvas¹⁶⁹⁴.

Kultūrinės veiklos kolektyvinis organizavimas taip pat buvo gana dažnas reiškinys darbininkijos gretose. Įvairiuose laisvalaikio klubuose dirbantieji galėjo mokytis muzikos, šokių, ar lankyti vakarines mokyklas, leidusias įgyti pradinį išsilavinimą. Be to, laisvalaikiu besirūpinusios organizacijos leido darbininkams lavintis ir bendrauti tarpusavyje, kas buvo reikalinga po darbo dienos triukšmingoje, nešvarioje ir varginančioje aplinkoje. Turėdami galimybę lankytis tokiuose klubuose, darbininkai rečiau tapdavo barų ar viešnamių svečiais¹⁶⁹⁵. Būtent švietimas ir kultūra labiausiai domino Šiaulių pašto tarnautojus, todėl 1923 m. gruodžio 23 d. įsteigta Šiaulių paštininkų draugija „Žinia“, kuri turėjo rūpintis savo narių fiziniu ir dvasiniu ugdymu bei laisvalaikio organizavimu. Draugijos steigimą iniciavo Šiaulių pašto viršininkas Rasteika, kitais steigėjais buvo tarnautojai Gintautas, Čepulis, Šarka ir Bikus. Į pirmąją draugijos valdybą buvo išrinkti Rasteika, Gintautas, Čepulis, Sasnauskas, Kazlauskaitė, Kupčikienė, Šapkaitė ir Tomaševičiūtė. Savo sudėtimi „Žinios“ valdyba išsiskyrė iš kitų

¹⁶⁸⁹ M. van der Linden. *Workers of the world: essays towards a global labor history*. Brill, 2008, p. 133.

¹⁶⁹⁰ Robert Owen (1771-1858) – anglų socialistas utopistas, organizavęs eksperimentines bendruomenes, kuriose buvo panaikinta privatinė nuosavybė, dirbančiųjų išnaudojimas, propaguotas kooperatyvizmas.

¹⁶⁹¹ P. Mureika. Paštininkų kooperatyvo „Taupa“ septynerių metų sukakties proga. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 5, p. 13.

¹⁶⁹² Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kooperatyvas. *Paštininkų žodis*, 1927 m. Nr. 12, p. 16-17.

¹⁶⁹³ Korespondencijos. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 6, p. 13.

¹⁶⁹⁴ Kas dedasi su kooperatyvu. *Geležinkelininkas*, 1936 m. Nr. 2, p. 21.

¹⁶⁹⁵ M. van der Linden. *Workers of the world: essays towards a global labor history*. Brill, 2008, p. 111.

profesinių organizacijų, kadangi daugumos jų valdybos nariais buvo tik vyrai. Draugija savo veiklą pradėjo išde turėdama vos 15 litų 16 centų, todėl jos steigėjas Rasteika paskolino jai nemažą pinigų sumą, leidusią įsibėgėti: pinigų pakako įsigyti namą, kurio patalpas draugija nuomavo ir turėjo reguliarių pajamų šaltinį¹⁶⁹⁶.

Trečiojo dešimtmečio pabaigoje Šiaulių pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų švietimo draugija „Žinia“ laikėsi puikiai: 1928 m. nuo ankstesnių metų draugijos išde buvo likę 3293,85 litai, iš patalpų nuomos uždirbta 4710 litų, valgyklos nuomos – 2100 litų, iš nuomos už salę susirinkimams ir paskaitoms – 1361 litų. Išdą 2042,81 litų papildė ir draugijos rengti vakarai ir spektakliai, nariai sumokėjo 1351,13 litų nario mokesčio, dar buvo gauta 300 litų dovanų. Iš viso išde buvo 15 158,79 litai. Daugiausiai išlaidų pareikalavo buto klubui nuoma (4200 litų), knygų, laikraščių, žurnalų pirkimas (2235,45 litų), įvairaus inventoriaus įsigijimas (1033,35 litų), 1166,91 litų sumokėta už elektros energiją, 1100 litų – renginiuose grojusiems muzikantams, taip pat reikėjo sumokėti 540 litų turto mokesčių, taip pat įvairios smulkios išlaidos pareikalavo 330,45 litų. Taigi iš viso per 1928 m. buvo išleista 10 606,16 litų, o 1929-iesiems metams išde liko 4552,63 litai. Per tuos pačius veiklos metus „Žinia“ savo nariams išdavė 7796 litų smulkių paskolų¹⁶⁹⁷. 1929 m. 93 narius turinti „Žinios“ draugija turėjo 16 951 litų pajamų, o išlaidų – 10 319,89 litų, todėl kitiems metams išde liko dar didesnė pinigų suma – 6 631,11 litų. Draugijos nariams išduota 170 smulkių paskolų (viso 8 502 litai)¹⁶⁹⁸. Tokia draugijos sėkmė buvo laikoma jos vadovo Petro Rasteikos nuopelnu. Tačiau nepaisant sėkmingai besiplėtojančios veiklos, prasidėjus ekonominei krizei, „Žinios“ draugijos kultūrinė veikla apmirė. 1933 m. „Žinios“ išde buvo 13 387 litai, vis dar turėti savi draugijos namai, biblioteka, sporto ir muzikos įranga bei kitas įvairus inventorius, kurio vertė buvo apie 30 000 litų. Dėl prastesnės draugijos narių finansinės padėties, žymiai išaugo išduodamų paskolų skaičius ir sumos: 1933 m. išduota apie 20 000 litų paskolų¹⁶⁹⁹. Žinios draugija savo veiklą sėkmingai veikė iki pat Lietuvos nepriklausomybės saulėlydžio 1940-aisiais.

4. 3. 1. Pašto darbuotojų poilsio ir laisvalaikio organizavimas

Lietuvos paštininkų profesinės organizacijos veikė nuo 1920 m., tačiau laisvalaikio organizavimu jos neužsiėmė. Išimtimi buvo Šiaulių paštininkų draugija „Žinia“, veikusi nuo 1923 m. gruodžio pabaigos. Savo veiklos pradžioje draugija įsteigė biblioteką, kurioje buvo 399 knygos – daugelį jų paaukojo draugijos narys Gintautas bei pašto viršininko Rasteikos žmona.

¹⁶⁹⁶ Šiaulių paštininkų „Žinios“ draugijos dešimtmečio veikla. *Pašto pasaulis*, 1934 m. Nr. 2, p. 29.

¹⁶⁹⁷ Šiaulių pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų švietimo draugija „Žinia“. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 6, p. 14.

¹⁶⁹⁸ Apie Šiaulių „Žinios“ draugiją. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 7, p. 24.

¹⁶⁹⁹ Šiaulių paštininkų „Žinios“ draugijos dešimtmečio veikla. *Pašto pasaulis*, 1934 m. Nr. 2, p. 30.

Per daugiau nei 10 metų biblioteka išaugo – 1934 m. pradžioje joje buvo 5017 knygų, prenumeruota apie 40 laikraščių ir žurnalų, o 104 draugijos nariai per metus išsirašydavo skaitymui daugiau nei 400 knygų. Bibliotekai nuo pat jos įsteigimo vadovavo Čepulis¹⁷⁰⁰. 1927 m. kovą geromis sąlygomis iš Valstybės ir savivaldybės įstaigų tarnautojų profesinės sąjungos „Žinia“ nupirko darbininkų klubą su visu jo turtu. Klube buvo salė su scena, biblioteka ir valgykla, kurioje nebrangiai siūlyti pusryčiai, pietūs ir vakarienė ne tik profesinės sąjungos nariams (Šiauliuose narių buvo virš 80), bet ir svečiams. Klubas buvo pertvarkytas ir atidarytas 1927 m. balandžio 24 d., tačiau ir toliau plėstas: gausinta knygų kolekcija, nupirkta muzikos instrumentų, radijas, sporto priemonės¹⁷⁰¹. 1928 m. „Žinia“ nupirko 755 knygas ir užprenumeravo 24 laikraščius ir žurnalus savo bibliotekai, o per metus draugijos nariai pasiskolino ir perskaitė 1985 knygas¹⁷⁰². 1929 m. nupirkta 976 naujos knygos, užprenumeruoti 25 leidiniai, bibliotekoje buvo užsiregistravę 81 skaitytojas, ir per metus jie perskaitė 2538 knygas¹⁷⁰³. Nors 1933 m. Šiaulių paštininkų „Žinios“ klubo veikla buvo prislopusi dėl ekonominės krizės, tačiau minėtosios patalpos vis dar buvo tarnautojų ir darbininkų traukos centru: vakarais po darbo ten skaityti laikraščiai, klausyta radijo, lošta šaškėm ir šachmatais¹⁷⁰⁴. O 1936 m. „Žinios“ klubo biblioteka buvo viena didžiausių bibliotekų visame Šiaulių mieste: ji turėjo apie 6000 knygų, prenumeravo 36 laikraščius ir žurnalus¹⁷⁰⁵.

1926 m. vasarą įsteigus Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinę sąjungą, ji ėmė rūpintis daugiau nei tik darbo sąlygų gerinimu. Ši organizacija po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo nebuvo uždaryta, todėl galėjo toliau plėtoti savo pradėtą veiklą. Vienas pirmųjų profesinės sąjungos darbų savo narių švietimo ir laisvalaikio srityje buvo lietuvių kalvos kursų organizavimas: 1927 m. tokie kursai buvo rengiami Kaune ir Panevėžyje¹⁷⁰⁶. Kursai buvo reikalingi, kadangi ne visi tarnautojai gerai mokėjo valstybinę kalbą, o ateityje buvo planuojama vykdyti kalbos egzaminus, po kurių lietuviškai nemokantys darbuotojai galėjo prarasti darbus. Be to, „Paštininkų žodis“ pažymėjo, jog ir patys pašto, telefono ir telegrafo tarnautojai ėmė suprasti, jog valstybinę kalbą buvo pravartu gerai mokėti ir į kursus eidavo tie asmenys, kurie jautėsi prasčiau mokėję lietuvių kalbos gramatiką. 1928 m. lietuvių kalbos kursai veikė Kaune, Panevėžyje, Alytuje, Mažeikiuose, Šeduvoje ir kituose miestuose; Kaune veikusius kursus lankė virš 50 pašto tarnautojų¹⁷⁰⁷. Šiauliuose 1928 m. spalio 1 d. lietuvių kalbos kursus įsteigė „Žinios“ draugija: juos lankė daugiau nei 60 klausytojų, o

¹⁷⁰⁰ Šiaulių paštininkų „Žinios“ draugijos dešimtmečio veikla. *Pašto pasaulis*, 1934 m. Nr. 2, p. 29.

¹⁷⁰¹ Šiaulių paštininkų kultūriškas darbas. *Paštininkų žodis*, 1928 m. Nr. 3, p. 10.

¹⁷⁰² Šiaulių pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų švietimo draugija „Žinia“. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 6, p. 14.

¹⁷⁰³ Apie Šiaulių „Žinios“ draugiją. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 7, p. 25.

¹⁷⁰⁴ Šiaulių „Žinios“ klubo veikla. *Paštininkų žodis*, 1933 m. Nr. 3, p. 89.

¹⁷⁰⁵ Šiaulių „Žinios“ biblioteka. *Pašto pasaulis*, 1936 m. Nr. 5, p. 98.

¹⁷⁰⁶ Švietimas. *Paštininkų žodis*, 1927 m. Nr. 11, p. 3.

¹⁷⁰⁷ Mokosi lietuvių kalbos. *Paštininkų žodis*, 1928 m. Nr. 1, p. 12.

kursų mėnesinė kaina buvo 4 litai¹⁷⁰⁸. 1929 m. kursų lankytojų skaičius sumažėjo iki 40¹⁷⁰⁹, tačiau kursai veiklą tęsė.

Vis dėlto daugiausiai pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kultūriniais reikalais rūpinosi ne profesinė sąjunga, o 1922 m. įsteigta kasa ir kooperatyvas, o kartais tarnautojai susiorganizuodavo gan spontaniškai: 1927 m. Panevėžyje pašto tarnautojai savo iniciatyva surinko lėšas, už kurias įsteigė nedidelį knygynėlį ir skaityklą, prenumeravosi įvairių lietuviškų bei užsienietiškų laikraščių ir žurnalų¹⁷¹⁰. Panašiomis aplinkybėmis kaip „Žinia“ 1927-aisiais, paštininkai įsigijo biblioteką ir Kaune. 1926 m. Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų taupomoji kasa išdavė 4000 litų paskolą Valstybės ir savivaldybės įstaigų tarnautojų profesinei sąjungai: paskola buvo reikalinga profesinės sąjungos knygyno išsaugojimui ir išduota vieneriems metams, o kaip garantija, jog paskola bus grąžinta, užstatu paimtas minėtasis knygynas. Galiausiai paskola grąžinta nebuvo, todėl knygynas atiteko paštininkams. Buvo nutarta jį pasilikti, su sąlyga, jog knygyno išlaikymas nekainuos didelės sumos pinigų¹⁷¹¹. Patalpos knygynui buvo surastos gan greitai – tik 1929 m., ir tik su Paštų valdybos direktoriaus bei Kauno pašto viršininko pagalba¹⁷¹², o jį atidaryti buvo planuojama rugsėjį. Ruošiant knygyną atidarymui ir tvarkant knygas paaiškėjo, jog dauguma knygų buvo rusų kalba, ir lietuviškos knygos sudarė mažąją knygyno dalį, todėl planuota įsigyti daugiau leidinių lietuvių kalba¹⁷¹³. Paštininkų knygynas kiek ankštese patalpose Laisvės al. 74 buvo iškilmingai atidarytas 1929 m. rugsėjo 21 d. Biblioteka veikė nuo pirmadienio iki penktadienio 17-19 val. Joje buvo keletas tūkstančių knygų, bet naujausios – 3 metų senumo, todėl ieškota lėšų įsigyti naujų lietuviškų knygų¹⁷¹⁴.

Pašto tarnautojų kasa XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Kaune turėjo savo valgyklą, tačiau nors joje ir siūlyti pigūs pietūs, jų kokybė tarnautojų netenkino; Kauno centrinio pašto tarnautojai netgi padavė skundą kasos valdybai, jog valgyklos pietūs buvo per prasti¹⁷¹⁵. 1934 m. pabaigoje valgyklą perėmė pašto darbuotojų kooperatyvas, kuris mėgino pakelti maisto kokybę. Iš tiesų, pietūs buvo geresni, todėl valgykloje lankėsi nemažai paštininkų: senoje valgykloje pietaudavo 40-45 asmenys, o naujojoje – virš 120. Visgi priekaištų dėl valgyklos maisto dar būta: tarnautojai skundėsi per brangiais bufeto užkandžiais¹⁷¹⁶. 1935 m. pabaigoje į valgyklą pietauti užsukdavo nemažai pašalinių asmenų. Dalis pašto tarnautojų nebuvo patenkinti

¹⁷⁰⁸ Šiaulių pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų švietimo draugija „Žinia“. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 6, p. 14.

¹⁷⁰⁹ Apie Šiaulių „Žinios“ draugiją. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 7, p. 24-25.

¹⁷¹⁰ Žinutė apie Panevėžio pašta. *Paštininkų žodis*, 1927 m. Nr. 6, p. 21.

¹⁷¹¹ Kasos atstovų suvažiavimą palydėjęs. *Paštininkų žodis*, 1928 m. Nr. 5, p. 5.

¹⁷¹² Pagaliau Kauno paštininkai turės knygyną. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 7, p. 12.

¹⁷¹³ Baigiamas tvarkyti kasos knygynas. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 9, p. 12.

¹⁷¹⁴ Paštininkų biblioteka. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 10, p. 17.

¹⁷¹⁵ *Paštininkų žodis*, 1933 m. Nr. 1, p. 20.

¹⁷¹⁶ Persitvarkiusioje Kauno paštininkų valgykloje. *Pašto pasaulis*, 1935 m. Nr. 1, p. 13.

šiuo reiškiniu, kadangi patys paštininkai ne visada rasdavo vietas prie pietų stalo, tačiau didesnis valgytojų skaičius garantavo ir didesnę pelną. Vis dėlto siūlyta suteikti pirmenybę pietauti pašto tarnautojams, o pašaliniais asmenims leisti pietauti tik nuo 14:30 val. Valgyklos išpopuliarėjimas sukėlė ir daugiau nepatogumų: pietų metu patalpose būdavo apie 40-50 asmenų, tačiau ventilacijos nebuvo, todėl oras viduje buvo tvankus¹⁷¹⁷. Deja, bet tolimesnio valgyklos likimo sužinoti nepavyko. Verta pažymėti, jog paštininkų organizacijos rūpinosi ir kitais kasdieniais savo narių reikalais: 1935 m. metais Kauno pašto rūmuose veikė kirpykla, kurioje pašto tarnautojų kasos nariai galėjo apsikirpti pigiau ir be eilės¹⁷¹⁸, o Panevėžio paštininkų kultūros ir švietimo draugija susitarė dėl pigesnių bilietų į kiną savo nariams¹⁷¹⁹.

Kaip ir kitos darbininkų organizacijos, pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinė sąjunga ir kitos paštininkų draugijos ėmė rūpintis pramogų savo nariams organizavimu. Vienas pirmųjų tokių renginių buvo 1927 m. kovo 2-ąją Kaune, Rotušės salėje surengtas kaukių balius, kuriame galėjo dalyvauti ne tik pašto tarnautojai, bet ir pašaliniai asmenys. Vakaronės pelnas buvo 614 litų – jis visas buvo paskirtas darbininkų ir tarnautojų klubo bei skaityklos įsigijimui. Kadangi renginys buvo sėkmingas, buvo nutarta vakaronę surengti ir atvelykio proga – toje pačioje Rotušės salėje turėjo vykti šeimyninis šokių vakaras, o visas jo pelnas taip pat turėjo būti paskirtas klubui ir skaityklai¹⁷²⁰. Tam, kad rengiami vakarai atneštų dar daugiau pelno, 1930 m. buvo iškelta Kauno paštininkų orkestro įsteigimo idėja: manyta, jog paštininkų orkestras galėtų ne tik pasirodyti gegužinėse, šokių vakaruose ir kituose renginiuose, bet ir padaryti paštininkus vieningesniais bei paskatinti jų bendradarbiavimą siekiant tų pačių tikslų¹⁷²¹. Dūdų orkestrą turėjo sudaryti apie 15-20 žmonių, o instrumentus planuota įsigyti už 4000 litų; šią sumą ketinta surinkti iš vienkartinį aukų bei gauti pašalpą iš vyriausybės¹⁷²².

Itin daug vakarėlių surengta 1932-1933-iaisiais metais; „Paštininkų žodis“ tokias tendencijas net pavadino lenktynėmis tarp skirtingų paštininkų organizacijų¹⁷²³. 1932 m. lapkričio 5 d. Panevėžio paštininkų švietimo ir kultūros draugija suruošė vakarėlį, kuriame vaidintos pjesės „Vyro ieškojimas“ ir „Išdykėlė“, o po spektaklio vyko šokiai. Vakarelis atnešė beveik 650 litų pelno¹⁷²⁴. Po kelių dienų - lapkričio 7 d. kaukių balių savo klube surengė Šiaulių paštininkai. Vakaronėje dalyvavo apie 60 žmonių¹⁷²⁵. Kauno pašto tarnautojų kasos nariai Centrinį pašto rūmų salėje surengė Naujųjų metų vakarėlį; į jį susirinko apie 300 žmonių. 1933

¹⁷¹⁷ Ko trūksta paštininkų valgyklai. *Pašto pasaulis*, 1935 m. Nr. 11, p. 210.

¹⁷¹⁸ Paštininkų kirpykla. *Pašto pasaulis*, 1935 Nr. 3, p. 52.

¹⁷¹⁹ Iš Panevėžio paštininkų kultūros ir švietimo draugijos veiklos. *Pašto pasaulis*, 1935 m. Nr. 3, p. 54.

¹⁷²⁰ Iš paštininkų prof. sąjungos Kauno skyriaus veikimo. *Paštininkų žodis*, 1927 m. Nr. 4, p. 22.

¹⁷²¹ A. Gintneris. Paštininkų orkestro reikalai. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 6, p. 25.

¹⁷²² A. Gintneris. Realūs žygiai orkestro reikalai. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 7, p. 23.

¹⁷²³ Kauno paštininkai kruta. *Paštininkų žodis*, 1933 m. Nr. 3, p. 88.

¹⁷²⁴ Korespondencija. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 12, p. 335.

¹⁷²⁵ Korespondencija iš Šiaulių. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 12, p. 30.

m. vasario 4 d. Lietuvos tautininkų sąjungos paštininkų skyrius organizavo šeimyninę vakaronę, kurioje dalyvavo apie 200 žmonių, o vasario 25 d. Vilniui vaduoti sąjungos paštininkų skyriaus vakaronė pritraukė taip pat apie 200 dalyvių – šio vakarėlio pilnas atiduotas Vilniaus Geležiniam Fondui¹⁷²⁶.

Kai kurie paštininkų renginiai tapo tradiciniais: kiekvienais metais pirmąjį gegužės šeštadienį Panevėžio paštininkai rengė šeimyninę vakaronę¹⁷²⁷, o Šiaulių paštininkų „Žinios“ draugija kasmet rengė Kalėdinę eglutę paštininkų vaikams. 1931 m. šventė surengta sausio 8 d., Jarienė parengė vaikų spektaklius, Karaša, Kaladė ir Kanišauskas pasirūpino scena ir dekoracijomis. Po vaidinimo vaikus aplankė Kalėdų senelis, ir vaikai loterijos būdu gavo dovanų (saldumynų ir žaislų); nepatenkintiems dovana buvo palikta galimybė ją išsimainyti su kitais vaikais¹⁷²⁸. 1936 m. sausio 5 d. Kalėdinę eglutę vaikams surengė ir Kauno paštininkai: renginys vyko Pašto valdybos salėje, jame dalyvavo apie 220 vaikų, taip pat jų tėvai ir kiti svečiai. Pašto valdyba vaikų dovanoms paskyrė 200 litų, dar 600 litų buvo surinkta iš paštininkų tarpo – už šiuos pinigus nupirktos Kalėdinės dovanos. Šventės metu grojo paštininkų orkestras, vaikai dainavo ir šoko¹⁷²⁹. Sausio 7 d. panašus renginys vyko ir Šiauliuose – jame dalyvavo 135 pašto, telefono ir telegrafo tarnautojų vaikai¹⁷³⁰.

Kadangi kelionės Lietuvoje kainavo gana brangiai, dauguma renginių ir pramogų miestų darbininkai ir tarnautojai organizuodavosi pačiame mieste. Vis dėlto pašto, telefono ir telegrafo tarnautojai esant galimybei stengėsi kuo daugiau laiko praleisti už miesto ribų. 1931 m. rugpjūčio 15 d. Žolinių proga Šiaulių paštininkų draugija „Žinia“ surengė gegužinę Bubių pušyne. Renginį parėmė Ch. Frenkelis, paskolinęs automobilį bei Gubernijos bravoro direktorius Bielskis, pardavęs alaus mažesne kaina¹⁷³¹. 1932 m. birželį Alytaus paštininkai susiorganizavo nedidelę ekskursiją į Daugus, Varėną, Perloją, Merkinę bei aplankė Varėnos džiovininkų sanatorijoje besigydančią savo viršininką¹⁷³². Paštininkai skatinti atostogauti provincijoje ne tik dėl to, kad galėtų pailsėti nuo darbų; „Paštininkų žodis“ poilsiautojams kėlė daug rimtesnius tikslus: „atostogaudamas inteligentas turi laiko ir progos arčiau susidurti su liaudimi, kuriai visur ir visuomet turi būti geru pavyzdžiu, patarėju. Jo būtina pareiga palaikyti liaudyje susipratimą, nušviesti neaiškius klausimus, skleisti pasaulines idėjas. Paštininkai, būdami kooperatininkai, ypatingai daug gali nuveikti šioje srityje. Kaip didelės kooperatinės organizacijos nariai jie pavyzdžiu gali nurodinėti, kad solidarai dirbant, didelius darbus galima

¹⁷²⁶ Kauno paštininkai kruta. *Paštininkų žodis*, 1933 m. Nr. 3, p. 88.

¹⁷²⁷ Panevėžio paštininkai susirūpino sportu. *Pašto pasaulis*, 1934 m., Nr. 4 p. 8.

¹⁷²⁸ Šiaulių „Žinios“ draugija. *Paštininkų žodis*, 1931 m. Nr. 3, p. 22.

¹⁷²⁹ Eglutė Kauno paštininkų vaikams. *Pašto pasaulis*, 1936 m. Nr. 1, p. 14.

¹⁷³⁰ Eglutė paštininkų vaikams. *Pašto pasaulis*, 1936 m. Nr. 1, p. 20.

¹⁷³¹ Korespondencija iš Šiaulių. *Paštininkų žodis*, 1931 m. Nr. 8, p. 20-21.

¹⁷³² *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 8, p. 227.

nuveikti. Mūsų visuomenėje, ypatingai liaudyje, kaip tik to solidarumo trūksta¹⁷³³. Taigi, pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų organizacijos laikė poilsivimą naudingą ne tik patiems tarnautojams, bet ir provincijos gyventojams, o toks argumentas galėjo būti parankus kovojant dėl apmokamų metinių atostogų.

Tarp pašto tarnautojų itin populiariu buvo vasaromis ilsėtis kurortuose ir sanatorijose. Teigta, jog paštininkas „metus išsėdėjęs už rašomojo stalo ar kitą kokią darbą dirbdamas, jis pavargsta, yra reikalingas poilsio, kad protas ir dvasinės jėgos pailsėtų, <...> dirbančiam ištisus metus ir gana nepalankiose sąlygose vieno mėnesio vasaros metu poilsis yra būtinai reikalingas kaip tarnautojų sveikatos taip darbo produktyvumo atžvilgiu“¹⁷³⁴. Be to, miestiečiai dėl augančio gyventojų skaičiaus, prastų darbininkų ir smulkių tarnautojų gyvenimo sąlygų bei higienos reikalavimų darbo vietoje nesilaikymo patyrė didesnę pavojų užsikrėsti įvairiomis ligomis; Vakarų Europos šalyse sprendžiant šią problemą statytos sanatorijos – joms pasirinktos vietovės toliau nuo miestų, pasižyminčios sausesniu oru, miškais ar kalnais¹⁷³⁵.

Atostogos populiariame Palangos kurorte dėl didelių kainų buvo prieinamos toli gražu ne visiems, o į Varėnos sanatoriją gydytis vykdavo jau smarkiai sergantys darbininkai ir tarnautojai; dalis tarnautojų vykdavo ilsėtis į kaimo vietas pas gimines ir artimuosius¹⁷³⁶. Todėl paštininkai Palangos pašto pastatų komplekse 1928-1929 m. įsteigė savo sanatoriją. Iš pat pradžių vasarotojai galėjo apsigyventi pašto pastato antrajame aukšte įrengtuose aštuoniuose kambariuose, iš kurių vienas buvo mažas, likę – dideli. Kiekviename kambarielyje buvo lova (bei galimybė pristatyti ir antrą lovą), stalas, praustuvai (sanatorijoje taip pat buvo skalbykla), dvi kėdės ir spinta. Iki vidurnakčio buvo galima naudotis elektra, o patys kambariai buvo šviesūs ir tvarkingi, balintomis sienomis ir lubomis, dažytais grindimis, langus dengė užuolaidos. Sanatorija turėjo griežtas taisykles: poilsiautojai privalėjo laikytis tylos nuo 22 val. vakaro iki 7 val. ryto, negalėjo gamintis maisto kambariuose, tačiau nustatytomis valandomis galėjo gauti karšto vandens arbatai. Kambarių nuoma buvo nebrangi, todėl sanatorija visada buvo pilnutėlė; perkant nakvynę su pusryčiais, pietumis ir vakariene reikėjo mokėti po 6-6,5 litus už parą. Pusryčiams įprastai duota kavos, kiaušinio, sūrio, duonos ir sviesto, pietums – sriubos, kepsnio ir deserto, vakarienei – žuvies ar kito lengvesnio karšto patiekalo bei kavos. Poilsiaujantys paštininkai daug laiko leido prie jūros, vakarais parke klausydavo muzikos. Dėl didžiulio sanatorijos populiarumo buvo nutarta ją plėsti: buvo suremontuotas pašto kieme buvęs sandėlys

¹⁷³³ Paštininkai ir atostogos. *Paštininkų žodis*, 1931 m. Nr. 8, p. 2.

¹⁷³⁴ Atostogos. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 6, p. 1-2.

¹⁷³⁵ V. Migonytė-Petruilienė. *Lietuvos tarpukario (1918–1940) kurortų architektūra kaip modernėjančio visuomenės reiškinys*. Daktaro disertacija. Kaunas, 2016, p. 99.

¹⁷³⁶ Kurortų sezonui artėjant. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 5, p. 6.

ir jame įrengta dar dvylika (nors iš pradžių planuota įrengti keturiolika) kambarių¹⁷³⁷. Padidinus kambarių, sanatorijoje galėjo ilsėtis ir žemesnieji pašto, telefono ir telegrafo įstaigų tarnautojai – iki tol „Paštininkų žodžio“ teigimu, sanatorijoje dažniausiai ilsėdavosi Pašto valdybos nariai bei pašto poskyrių viršininkai. Taip pat siūlyta suteikti nuolaidų toliau nuo Palangos gyvenantiems pašto tarnautojams, kadangi jie atvykdami ilsėtis turėdavo daugiau išlaidų¹⁷³⁸.

Palangos vasarnamiu per vasarą pasinaudoti galėjo apie 50-60 pašto tarnautojų¹⁷³⁹, o norinčiųjų pailsėti buvo gerokai daugiau. Todėl 1929 m. buvo kreiptasi į Žemės ūkio ministeriją su prašymu išskirti žemės sklypą Aukštosios Panemunės miške, kur būtų galima įsteigti dar vieną paštininkų sanatoriją. Kadangi tokio sklypo ministerija paskirti negalėjo, paštininkams buvo pažadėta išskirti sklypą Kulautuvoje ar Kazlų Rūdoje¹⁷⁴⁰. Tačiau pažadai buvo išpildyti gan greitai – tik 1931 m., bet suteiktas 0,5 hektaro dydžio sklypas Aukštojoje Panemunėje. Jame nutarta pastatyti medinį dviejų aukštų namą, 24 metrų ilgio ir 12 metrų pločio¹⁷⁴¹. Vasarnamyje turėjo būti įrengta 20 gyvenamųjų kambarių (4 iš jų tinkami gyventi ir žiemą) bei salė, o jo statybos kaina paskaičiuoja apie apie 75000 litų. Statybas planuota užbaigti iki 1932 m. gegužės pirmosios¹⁷⁴². Statybos buvo baigtos laiku ir 1932-aisiais vasarnamis jau priėmė poilsiautojus; Panemunėje ilsėjosi Kauno paštininkai, pragyvenimas ten buvo nebrangus, veikė valgykla, kurioje buvo galima už 1,60 lito gauti pietus, tačiau buvo įrengta ir virtuvėlė, kurioje norintys galėjo pietus pasigaminti patys¹⁷⁴³. Vis dėlto daug pašto tarnautojų norėjo ilsėtis pajūryje, todėl 1935 m. pradėtas statyti dar vienas paštininkų vasarnamis Nidoje. 1936-aisiais jame jau galėjo apsistoti poilsiautojai¹⁷⁴⁴.

1930 m. vasarnamį Bubių pušyne nutarė statyti Šiaulių paštininkų „Žinios“ draugijos nariai¹⁷⁴⁵, o 1931 m. pašto tarnautojų poilsiu susirūpino ir panevėžiečiai: balandžio 22 d. įsisteigė Panevėžio paštininkų švietimo ir kultūros draugija, kuri turėjo rūpintis savo narių sveikata, švietimu bei kultūriniais reikalais. Draugijos įsikūrimą paskatino 1930 m. gautas pusės hektaro dydžio sklypas prie Nevėžio upės Berčiūnų miške (5 km nuo Panevėžio miesto): planuota jame pastatyti vasarnamį bei įrengti sporto aikštelę¹⁷⁴⁶. 1932-aisiais poilsiavietės statyba artėjo į pabaigą: buvo pastatyti 3 namai (nedidelis 4 kambarių namas, didesnis 6 kambarių namas su veranda bei namukas su bendro naudojimo patalpomis – virtuve, prausykla ir kt.). Vienas kambarys mažajame name buvo išnuomotas pašto agentūrai, o kituose galėjo

¹⁷³⁷ J. Šai-nas. Palangos paštininkų sanatorijoje pabuvojus. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 9, p. 3-4.

¹⁷³⁸ Kurortų sezonui artėjant. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 5, p. 8.

¹⁷³⁹ Paštininkų vasarnamis. *Paštininkų žodis*, 1931 m. Nr. 9, p. 7.

¹⁷⁴⁰ Šiaulių pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų švietimo draugija „Žinia“. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 6, p. 15.

¹⁷⁴¹ Poilsio namų reikalai. *Paštininkų žodis*, 1931 m. Nr. 6, p. 28.

¹⁷⁴² Paštininkų vasarnamis. *Paštininkų žodis*, 1931 m. Nr. 9, p. 8.

¹⁷⁴³ Panemunės poilsio namai. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 8, p. 225.

¹⁷⁴⁴ Naujasis paštininkų vasarnamis Nidoje. *Pašto pasaulis*, 1936 m. Nr. 6, p. 111.

¹⁷⁴⁵ Apie Šiaulių „Žinios“ draugiją. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 7, p. 24-25.

¹⁷⁴⁶ *Paštininkų žodis*, 1931 m. Nr. 5, p. 23-24.

atostogauti Panevėžio paštininkai su šeimomis: susisiekimas su miestu buvo geras – kasdien keturis kartus per dieną važiuodavo traukinys, kursavo autobusai. Netoli poilsia vietės buvo įrengtos vyrų ir moterų maudyklės. Berčiūnų poilsia vietės statybos kainavo apie 13 000 litų, sklypo nuoma – 227 litai mėnesiui¹⁷⁴⁷. Viltės Migonytės-Petrulienės teigimu, ketvirto dešimtmečio viduryje nemažai įvairių organizacijų savo narių poilsiui bei sveikatinimui steigė sanatorijas; tokia praktika buvo tapusi įprastu reiškiniu¹⁷⁴⁸, vadinasi pašto tarnautojų rūpestis poilsiu nebuvo išskirtinis, bet atspindėjo to meto tendencijas.

Pašto, telefono ir telegrafo tarnautojai savo bei savo šeimos narių sveikata rūpinosi ne tik vasaros atostogų metu: sveikas gyvenimo būdas buvo propaguojamas ištisus metus: lygiuotasi į užsienio šalis, kur „Paštininkų žodžio“ duomenimis, įvairiose įmonėse ar prie jų buvo įrengtos „sporto-poilsio salės, kur tarnautojai pertraukų metu, užuot pypkes trauktų, plepėtų, eina pasportuoti, pasigimnastikuoti, atgaivinti savo nuilsčius nervus ir visą kūną“¹⁷⁴⁹. Sportu darbininkija susidomėjo dar XIX a. pabaigoje: pasak istoriko Tony Collins'o, tą stipriai įtakojo populiarėjantis socializmas, organizuoto darbo judėjimo plėtra bei ribotos darbininkijos galimybės užsiimti sportu. Darbininkų sporto organizacijos ne tik prisidėjo prie profesinio judėjimo augimo, bet ir suteikė darbininkijai galimybę aktyviai sportuoti bei gerinti savo sveikatą ir fizinę būklę¹⁷⁵⁰.

Viena pirmųjų Lietuvos pašto tarnautojų sportine veikla susirūpino Šiaulių „Žinios“ draugija, kurioje 1928 m. įsisteigė sporto sekcija, vadovaujama P. Urmono¹⁷⁵¹. Sporto sekcijos narys Steponas Liaučys 1928 m. Kaune vykusiose Lietuvos lengvosios atletikos pirmenybėse laimėjo antrą vietą trikovės varžybose¹⁷⁵² – tai buvo pirmasis sportuojančių Šiaulių pašto, telefono ir telegrafo tarnautojų pasiekimas. 1929-ųjų gegužės 5 d. „Žinios“ draugijos futbolo komanda sužaidė rungtynes su Kuršėnų LFLS komanda ir namuose nusileido varžovams 0:3. Po rungtynių futbolininkai ir kiti „Žinios“ nariai laiką leido šokiuose, kuriuose grojo pučiamųjų orkestras¹⁷⁵³. 1930 m. „Žinios“ futbolininkai varžėsi daug dažniau: Šiaulių apygardos pirmenybių pavasarario rate sužaistos 9 rungtynės, iš kurių laimėtos 5, pralaimėtos 3, o vienerios baigėsi lygiosiomis; „Žinia“ su tokiais rezultatais užėmė antrąją vietą ir tikėjosi nugalėti rudens rate rudens rate bei užsitikrinti čempionės titulą. Pašto tarnautojai draugiškoms varžyboms sužaisti vyko į Biržus, Tauragę, Telšius, Joniškį, Žagare, Radviliškį, Kuršėnus, Akmenę, Gruzdžius, o kai norinčiųjų žaisti futbolą atsirado daugiau, sudaryta antroji komanda

¹⁷⁴⁷ Panevėžio paštininkų vasarnamių statyba Berčiūnuose. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 8, p. 228.

¹⁷⁴⁸ V. Migonytė-Petrulienė. *Lietuvos tarpukario (1918–1940) kurortų architektūra kaip modernėjančios visuomenės reiškinys*. Daktaro disertacija. Kaunas, 2016, p. 108.

¹⁷⁴⁹ H. Bankauskas. Paštininkų sveikatos ratelių reikalas. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 6, p. 7.

¹⁷⁵⁰ T. Collins. *Sport in capitalist society*. Routledge, 2013, p. 94-95.

¹⁷⁵¹ P. Urmonas. Korespondencija iš Šiaulių. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 10, p. 22.

¹⁷⁵² Šiaulių paštininkų „Žinios“ draugijos dešimtmečio veikla. *Pašto pasaulis*, 1934 m. Nr. 2, p. 30.

¹⁷⁵³ Šiaulių pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų švietimo draugija „Žinia“. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 6, p. 15.

(komandos pavadintos Žinia-1 ir Žinia-2). Be futbolo Šiaulių pašto tarnautojai užsiiminėjo lengvąja atletika, sunkumų kilnojimu, boksu, imtynėmis, stalo tenisu¹⁷⁵⁴. 1931 m. „Žinios“ sporto sekcijoje buvo 30 narių: sportavo ir vyrai, ir moterys¹⁷⁵⁵, tačiau Lietuvą pasiekusi ekonominė krizė sukliudė aktyviau plėtoti paštininkų sportines veiklas. 1934 m. sporto sekcijos veikla buvo nusilpusi¹⁷⁵⁶, o 1936 m. nebevykdoma dėl lėšų stokos bei dėl to, jog vyresnio amžiaus pašto tarnautojams užsiimti intensyvia sportine veikla buvo per sunku¹⁷⁵⁷.

Nors šiauliečiai paštininkai sportą apleido, tačiau jų pavyzdys užkrėtė kitų miestų pašto tarnautojus: dar 1929 m. „Paštininkų žodis“ pateikė „Žinios“ draugijos sportininkus kaip sektiną pavyzdį. Visi Lietuvos paštininkai skatinti steigti savo ratelius ir klubus, „kurių tikslas būtų kaip tik rūpintis tarnautojų sveikata. Į tokio ratelio programą turėtų įeiti paskaitos apie žmogaus anatomiją, higieną, fiziologiją, sportas bei gimnastika. Tokie rateliai turėtų rūpintis ir įstaigų higienišku įrengimu, nurodydami šalintinus reikalus. Žinoma, jie turėtų būti grynai apolitiniai, priklausyti prie jų galėtų tarnautojai ir jų šeimos“¹⁷⁵⁸. Be to, kultūros istorikų manymu, sportas tarnautojams, kurie įprastai dirbo sėdimą darbą biuruose, leido lavinti kūnus bei atskleisti vyriškumą sportuojant, kadangi tai buvo sunkiai įmanoma dėvint kostiumus bei slepiant kūnus po drabužiais¹⁷⁵⁹. Vis dėl to aktyviau paštininkai sportu pradėjo užsiimti 1934 m., kai Panevėžio paštininkai metų pradžioje nutarė įsirengti sporto aikštelę su gimnastikos įranga, kroketo aikštelę ir lauko biliardą – šie darbai turėjo būti įvykdyti iki gegužės. Taip pat nuspręsta įrengti gimnastikos aikštelę ir Berčiūnų sanatorijoje¹⁷⁶⁰. 1934-ųjų rugsėjo 16 d. įvyko ir pirmosios futbolo varžybos tarp Lietuvos paštininkų: Šiaulių pašto tarnautojai sulošė mačą prieš Kauno paštininkus. Rungtynės vyko Šiauliuose „Makabi“ aikštėje, jas stebėjo apie 100 žiūrovų, daugiausia paštininkų. Varžybas rezultatu 4:1 laimėjo šiauliečiai¹⁷⁶¹. Paštininkų sportas galutinai atsigavo 1935-aisiais, kai pradėta rengti Lietuvos paštininkų-sportininkų sąskrydžius. Tokių renginių tikslas buvo paštininkų vienybės skatinimas: „susispietus kur nors numatytoje vietoje ištisai grupei iš įvairių krašto vietų paskiriems žmonėms jau savaimė gimsta draugingumo ir artimumo jausmas. Ši minia susiartina, lyg viena šeima.“ Pirmasis sąskrydis vyko 1935 m. rugsėjo 7-8 d. Klaipėdoje¹⁷⁶², o antrasis – 1936 m. rugsėjo 6-7 d. Kauno valstybiniame stadione¹⁷⁶³. Vadinas, ketvirtajame dešimtmetyje darbininkų ir tarnautojų sportas buvo tapęs masinės kultūros dalimi: jis buvo ne tik pačių sportuojančių laisvalaikio leidimo forma, tačiau

¹⁷⁵⁴ P. Urmonas. Korespondencija iš Šiaulių. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 10, p. 22.

¹⁷⁵⁵ Korespondencijos. *Paštininkų žodis*, 1931 m. Nr. 4, p. 29-30.

¹⁷⁵⁶ Šiaulių paštininkų „Žinios“ draugijos dešimtmečio veikla. *Pašto pasaulis*, 1934 m. Nr. 2, p. 30.

¹⁷⁵⁷ Korespondencijos. *Pašto pasaulis*, 1936 m. Nr. 5, p. 98.

¹⁷⁵⁸ H. Bankauskas. Paštininkų sveikatos ratelių reikalai. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 6, p. 8.

¹⁷⁵⁹ T. Collins. *Sport in capitalist society*. Routledge, 2013, p. 82.

¹⁷⁶⁰ Panevėžio paštininkai susirūpino sportu. *Pašto pasaulis*, 1934 m. Nr. 4, p. 8.

¹⁷⁶¹ Pirmosios tarp Lietuvos paštininkų futbolo rungtynės. *Pašto pasaulis*, 1934 m. Nr. 9, p. 152.

¹⁷⁶² Realus žingsnis vieningumo link. *Pašto pasaulis*, 1935 m. Nr. 7, p. 117.

¹⁷⁶³ II-asis Lietuvos paštininkų-sportininkų sąskrydis. *Pašto pasaulis*, 1936 m. Nr. 9, p. 162.

įtraukė į pramogą ir žiūrovus, suteikdamas jiems galimybę išgyventi intensyvius jausmus sporto varžybų metu¹⁷⁶⁴.

Lietuvos paštininkai į profesines organizacijas jungėsi nuo 1920 m., tačiau Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinė sąjunga platesnės veiklos neišvystė ir aktyviau savo narių interesų neatstovavo. Tuo tarpu daug populiareesnės buvo kooperatinės pašto įstaigų tarnautojų organizacijos, palengvinusios kasdienį gyvenimą: leidusios apsirūpinti pigesnėmis plataus vartojimo prekėmis, gauti paskolas ir pašalpas nedarbo, ligos, mirties ar vedybų atveju, suteikusios galimybę šviestis, sportuoti ir poilsiauti.

Visų 4-ame skyriuje nagrinėtų profesinių sąjungų ir kitų organizacijų veikla vystėsi išimtinai tik Lietuvos miestuose, daugiausiai Kaune ir Šiauliuose. Taip pat jos atstovavo gan skirtingų sričių dirbančiųjų interesus: privačių asmenų samdomus vairuotojus ir kotrolierius, privačių ir valstybinės įmonių samdomus kvalifikuotus ir nekvalifikuotus darbininkus, pašto įstaigų tarnautojus, kurių darbdaviu buvo valstybė ir savivaldybės.

Išanalizavus šių profesinių organizacijų veiklą rūpinantis savo narių gerove, sprendžiant darbo konfliktus bei organizuojant darbininkų ir tarnautojų švietimą, poilsį ir laisvalaikį, galima matyti jų veiklos prioritetus ir jų skirtumus, o tuo pačiu atskleisti platų ir išsamų profesinių organizacijų vaizdą. Privatiems asmenims ir įmonėms dirbusiųjų teisės buvo pažeidinėjamos gerokai dažniau, todėl Lietuvos šoferių ir auto tarnautojų sąjunga bei Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga daugiau rūpinosi tokiais dalykais kaip reikalavimais duoti algos priedus ar didinti atlyginimus, laikytis darbą reglamentuojančių įstatymų, registruoti darbuotojus į ligonių kasas, taip pat darbo konfliktų sprendimu, sąjungos narių atstovavimu teismuose, streikų rengimu ir streikuojančiųjų bei bedarbių šalpa. Tuo tarpu pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinė sąjunga buvo beveik neveikli, kadangi rimtesnių darbo konfliktų nekildavo, todėl daug aktyviau veikė tarnautojų kooperatinės organizacijos – taupomoji-skolinamoji kasa, vartotojų kooperatyvas ir kultūrinės draugijos, besirūpinusios tarnautojų poilsiu ir laisvalaikiu.

¹⁷⁶⁴ T. Collins. *Sport in capitalist society*. Routledge, 2013, p. 86.

IŠVADOS:

1. Išanalizavus Lietuvos miestų darbininkų gyvenimo sąlygas paaiškėjo, kad 1918-1940 m. dažnai susidurta su gyvenamųjų patalpų stygiumi. Mažesnes pajamas gavę dirbantieji ar nedarbingi asmenys neretai gyvendavo prastos būklės butuose ar gyvenimui netinkamose patalpose. Aukštos nuomos kainos mieste skatino keltis į priemiesčius, kurie ilgainiui tapo darbininkiškais kvartalais ir integralia Lietuvos miestų dalimi. Sprendžiant būsto problemas tiek profesinės organizacijos, tiek valstybė palaikė kooperatinių būstų bei gyvenamųjų miestelių greta didžiųjų fabriku statybas, o skurstantiesiems stengtasi suteikti socialinį būstą.

Įsigilinus į miestų darbininkų pragyvenimo galimybes sužinota, kad pragyvenimo minimumas Lietuvoje neatitiko realių žmogaus poreikių. Todėl turintiems mažas pajamas buvo sunku įsigyti malkų bei drabužių, o kone būtinybe buvęs kostiumas tapo prabangos preke.

Atliktas miestų darbininkų kasdienybės tyrimas atskleidė, kad finansinė padėtis bei darbo dienos ilgumas) įtakojo ir darbininkų laisvalaikį: mažiau uždirbę asmenys rinkosi pigesnes pramogas, lankė skaityklas, kino teatrus, sportavo ir daug laiko leido gamtoje. Miesto darbininkų ir smulkių tarnautojų mityba buvo neįmantri; dirbantieji pusryčiaudavo namuose, o pietaudavo darbo metu per pertraukas – dažniausiai valgyti iš namų atsinešti sumuštiniai, kartais lankytasi valgyklose. Turintys artimųjų kaimo vietovėse, miestų gyventojai nemažai maisto produktų atsiveždavo iš ten, todėl jų išlaidos maistui buvo mažesnės. Kvalifikuoti darbininkai ir aukštesnių kategorijų tarnautojai galėjo maitintis pilnavertišku maistu, taip pat lankytis viešojo maitinimo įstaigose bei įsigyti egzotinių vaisių.

2. Darbo sąlygų miestų įmonėse ir įstaigose analizė parodė, jog gerų darbo vietos sąlygų užtikrinimu rūpintis nepakankamai. Atsikuriant Lietuvos pramonei, nemažai įmonių ir įstaigų veikė netinkamose patalpose, dalis jų nebuvo perkeltos į naujas patalpas per visą nepriklausomybės laikotarpį. Dėl to dažnai nepavykdavo užtikrinti tinkamų higienos sąlygų: švaros, ventiliacijos, šviesos, šildymo, tualetų ir prausyklų. Pastebėta tendencija, jog didesnės įmonės galėjo užtikrinti geresnes darbo sąlygas ir uoliau laikėsi darbą reglamentavusių įstatymų nei mažosios.

Tyrimas atskleidė, jog prastos sąlygos darbo vietose, pasenę ar techniškai netvarkingi įrenginiai bei ilgos darbo valandos buvo nelaimingų atsitikimų darbo vietose pagrindinėmis priežastimis. Nemažai dirbančiųjų darbo vietoje susidūrė su mobingu, nepagarbiu elgesiu ar smurtu, o darbininkės – ir su seksualiniu priekabiavimu ar prievarta. Dažniausiai netinkamu elgesiu su dirbančiaisiais pasižymėjo vadovaujančias pozicijas užimantys asmenys. Kadangi

šios problemos tinkamai sprendžiamos nebuvo, augo savižudybių bei socialinių neramumų grėsmė.

Surinkus ir išanalizavus duomenis apie dirbančiųjų skundus paaiškėjo, jog daugiausiai skųstasi dėl netinkamos darbo laiko apskaitos, aštuonių valandų darbo dienos įstatymo nesilaikymo, nereguliariai išmokamų atlyginimų, neapmokamų viršvalandžių, neišduodamų atsiskaitymo knygelių, neregistravimo į ligonių kasas, neduodamų atostogų, užsienio piliečių samdymo ir naudojimosi pigiu mokinių darbu. Dažnai reikštas nepasitenkinimas ir per mažais atlyginimais, kurie neužtikrino oraus pragyvenimo. Nustatyta, jog nepasitenkinimas darbo sąlygomis skatino dirbančiųjų organizavimąsi į profesines sąjungas bei reikalavimų išspręsti minėtas problemas kėlimą, o jų nesprendžiant skelbti streikai. Aiškinantis Lietuvos valstybės vaidmenį socialinės sistemos kūrime paaiškėjo, jog valstybė prisiėmė aktyvų vaidmenį, tačiau nepaisant to, socialinę politiką formavę įstatymai priimti gana vėlai, o pačios vieningos ir funkcionuojančios socialinės politikos nepriklausomybės metais sukurti nepavyko, todėl nemažai socialinio ir ligos draudimo funkcijų vykdė profesinės sąjungos

3. Atliktas tyrimas bei išsiaiškintos darbo judėjimo tendencijos leido darbo judėjimą nepriklausomoje Lietuvoje suskirstyti į kelis periodus. Pirmajam periodui (nuo nepriklausomybės paskelbimo iki 1926 m. gegužės) būdingas aktyvus darbininkų ir tarnautojų organizavimasis, pirmųjų darbą reglamentuojančių įstatymų priėmimas ir minimalus darbo judėjimo varžymas. Antrajam periodui (1926 m. gegužė – 1926 m. gruodis) būdinga didelė darbo judėjimo laisvė bei komunistinių organizacijų veiklos sustiprėjimas. Trečiuoju periodu (1927-1935 m.) buvo slopinama profesinių organizacijų veikla ir nepriklausomos profesinės sąjungos buvo keičiamos valdžiai palankiomis darbininkų organizacijoms. Taip pat jam būdingas ir aktyvus darbas, sveikatos draudimą ir socialinę apsaugą reglamentuojančių įstatymų priėmimas bei tarptautinių sutarčių ratifikavimas. Ketvirtuoju periodu (1935-1940 m.) darbininkų interesų gynimas buvo perduotas įsteigtiems Darbo rūmams, o likusiose legaliose ir nelegaliose profesinėse sąjungose sustiprėjo komunistų veikla. Šis laikotarpis laikomas „iš apačios“ organizuotų nepriklausomų Lietuvos profesinių sąjungų egzistavimo pabaiga.

Tiriant Lietuvos dirbančiuosius paaiškėjo, jog nors jiems ir buvo būdingas profesinis sąmoningumas, tačiau klasinis sąmoningumas kaip masinis reiškinys neegzistavo. Sužinota, jog darbo judėjimas Lietuvos miestuose pasižymėjo ir tuo, jog jame aktyviai dalyvavo ne tik pramonės darbininkai, bet ir smulkūs valstybės ir savivaldybės įstaigų tarnautojai, kurie pagal gaunamus atlyginimus ir gyvenimo sąlygas buvo artimesni kvalifikuotiems pramonės darbininkams nei aukštesnių kategorijų tarnautojams. Tyrimas leido išsiaiškinti ir įvardinti pagrindinę priežastį, skatinusią burtis į profesines organizacijas – ja buvo dirbančiųjų siekis

pagerinti savo ekonominę padėtį. Nustatyta, jog dažniausiai į profesines sąjungas buvo jungiamasi pagal darbo sritį, taip pat būta mėginimų sukurti vienijančias skėtines profesinių sąjungų organizacijas. Paaiškėjo, jog dėl profesinių organizacijų smulkumo ir lėšų trūkumo, Lietuvos profesinės sąjungos aktyviai tarptautiniame darbo judėjime nedalyvavo.

Analizuojant darbo judėjimo ir politinių partijų ryšius išsiaiškinta, jog Lietuvos miestų darbininkų profesinės sąjungos įprastai palaikė ryšius su socialdemokratais, krikščionimis demokratais, kai kurios – su Lietuvos komunistų partija, tautininkais ir socialistais revoliucionieriais. Socialdemokratinės, tautininkiškos ir socialistų revoliucionierių įtakoje veikusios profesinės sąjungos laikėsi pozicijos, jog darbo judėjimas turėtų likti apolitiškas, tuo tarpu krikščioniškoji darbininkų organizacija Lietuvos Darbo Federacija (LDF) bei komunistų (LKP) įtakoje veikusios profesinės sąjungos aktyviai užsiėmė politine veikla ir lobizmu. LDF politinė veikla nebuvo varžoma, tačiau artimai su LKP bendravusios profesinės organizacijos ir jų nariai buvo dažna priežastis, dėl kurios pastarosios darbininkų organizacijos buvo likviduojamos, o nariai – areštuojami.

Tyrimo rezultatai rodo, jog darbo judėjimas Lietuvoje nebuvo gausus, daugiausiai darbininkų ir tarnautojų į profesines sąjungas būrėsi Kauno mieste (1926 m. apie 8-10 tūkst. Kauno darbininkų ir tarnautojų buvo profesinių sąjungų nariais), taip pat Šiauliuose ir Panevėžyje. Profesinės sąjungos ir kitos darbininkų bei tarnautojų profesinės organizacijos rūpinosi savo narių materialinės ir dvasinės būklės gerinimu, organizavo savišalpą bei laisvalaikį. Profesinių sąjungų veikla suaktyvėdavo tada, kai jų nariai susidurdavo su daugiau problemų, tačiau jas išsprendus, neretai apmirdavo. Nors profesinės sąjungos ir gebėdavo pagelbėti savo nariams darbo konfliktų metu, pašalpomis ar organizuojant streikus, tačiau įtakingo vaidmens Lietuvos valstybėje jos neturėjo.

4. Duomenų apie vykusius streikus analizė atskleidė, jog 1919-1923 m. streikai Lietuvoje dažniausiai kildavo dėl augančių kainų tačiau nekylančių atlyginimų, todėl už piniginių atlyginimų dirbantiems asmenims miestuose būdavo sunku pragyventi. Tiriamuoju laikotarpiu kai kurie streikai kildavo spontaniškai, tačiau dažniausiai jiems vadovauti imdavosi profesinės sąjungos. Streikuojantiems darbininkams pagal galimybes mokėtos pašalpos ar rinktos aukos jiems paremti. Sužinota, jog dažniausiai streikuojantys darbininkai kėlė ekonominius reikalavimus (didinti ar nemažinti atlyginimų, mokėti brangymečio priedus, laiku mokėti algas, apmokėti viršvalandinį darbą ir pan.) bei darė spaudimą laikytis 8 valandų darbo dienos, suteikti priklausančias apmokamas atostogas, teikti medicinos pagalbą ir mokėti pašalpas susirgus; tuo tarpu nedažni politiniai reikalavimai (pvz. politinių kalinių paleidimas) streiko metu leido sužinoti apie LKP įtaką rengiant ir vedant streiką. Paaiškėjo, kad streiklaužių problema

Lietuvoje buvo sprendžiamos gan griežtai: streiką sulaužiusių asmenų vardai ir pavardės skelbtos darbinikiškoje spaudoje, streiklaužiai šalinti iš profesinių sąjungų narių sąrašų, o kartais jie susidurdavo su streikuojančių darbininkų smurtiniais išpuoliais.

5. Siekiant plačiai išanalizuoti profesinių sąjungų veiklą bei vidaus tvarką, buvo pasirinkta atvejo analizės forma ir ištyrinėtos trys profesinės sąjungos: Lietuvos šoferių ir autotarnautojų sąjunga, Lietuvos spaudos darbininkų profesinė *sąjunga* ir Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinė sąjunga. Tyrimas atskleidė, jog visos trys organizacijos daugiausiai dėmesio skyrė savo narių ekonominės padėties gerinimui, tačiau Lietuvos šoferių ir autotarnautojų sąjunga bei Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga tarpininkavo sprendžiant darbo konfliktus, prisidėjo prie streikų rengimo, tuo tarpu Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinė sąjunga šioje srityje nebuvo aktyvi. Tokius skirtumus lėmė tai, jog pirmųjų organizacijų narių darbdaviu buvo privatūs asmenys, o pašto tarnautojų – valstybės ir savivaldybės įstaigos. Todėl tarp pašto, telefono ir telegrafo tarnautojų buvo populiareesnės visuomeninio tipo organizacijos, kurios ne tik stengėsi pagerinti narių ekonominę ir socialinę būklę, bet ir intensyviai rūpinosi laisvalaikio ir poilsio organizavimu.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. Literatūra:

1. *A History of Everyday Life in Twentieth-Century Scotland*. Ed. Abrams, Lynn, Brown, Callum. Edinburgh University Press, 2010.
2. Abrams, Lynn. *Workers' culture in imperial Germany: leisure and recreation in the Rhineland and Westphalia*. Taylor & Francis, 2002.
3. Aldcroft, Derek H. *Europe's Third World: The European Periphery in the Interwar Years*. Ashgate, 2006.
4. Andrijauskaitė, Ugnė Marija. *Aušrininkų organizacija 1910-1938 m.* Magistro darbas. Vytauto Didžiojo universitetas, 2013.
5. Andrijauskaitė, Ugnė Marija. Dirbantys ir pramogaujantys „Krantai“: Šančių gyventojų kasdienybė XX a. ketvirtame dešimtyje. *Darbai ir dienos*, T. 63, 2015, p. 47-63.
6. Andrijauskaitė, Ugnė Marija. Kinas kauniečių gyvenime 1918-1940 m. *Kauno istorijos metraštis*, T. 12. Kaunas, 2012. p. 209-220.
7. Auslander, Leora. Perceptions of Beauty and the Problem of Consciousness: Parisian Furniture Makers. *Essays on Discourse and Class Analysis*. Ed. L. B. Berlanstein. University of Illinois Press, 1993.
8. Avrich, Paul. *The Russian Anarchists*. AK Press, 2005.
9. Balandis, Egidijus. Lietuvių sporto draugija „Viltis“ (1928–1931). *Kauno istorijos metraštis*, T. 13, 2013, p. 301-318.
10. Balevičius, Zigmas. *Darbininkų išnaudojimas buržuazinėje Lietuvoje*. Vilnius, 1950.
11. Balkelis, Tomas. In search of the people: the Lithuanian intelligentsia and the emergence of mass politics in the 1905 revolution. *Revolution in Nordosteuropa*. Wiesbaden, 2011, p. 105-125.
12. Balkus, Mindaugas. Pigių butų kolonijos Kaune XX a. 3–4 dešimtmečiais: socialinio būsto sistemos veikimo apžvalga. *Kauno istorijos metraštis*, 2012, T. 12, p. 51-64.
13. Bayat, Assef. *Work, politics and power. An international perspective on workers' control and self-management*. London, 1991.
14. Blažytė-Baužienė, Danutė, Tamošaitis, Mindaugas, Truska, Liudas. *Lietuvos Seimo istorija. XX-XXI a. pradžia*. Vilnius, 2009.
15. Borsay, Peter. *A History of Leisure: The British Experience since 1500*. Palgrave, 2006.
16. Brady, David. *Rich democracies, poor people. How politics explains poverty*. Oxford university press, 2009.
17. Brody, David. Reconciling the Old Labor History and the New. *Pacific Historical Review*, Vol. 62, No. 1, 1993, p. 15.
18. Brownmiller, Susan. *Against Our Will: Men, Women and Rape*. New York, 1975.
19. Čepulienė, Stefa. Lietuvos KP kova už miesto ir kaimo proletarų susivienijimą revoliucinėse profsąjungose 1920-1926. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, Serija A, 1962, t. 2, p. 119-135.
20. Čepulienė, Stefa. LKP – profsąjunginio judėjimo organizatorius 1919-1920 metais. *Lietuvos TS aukštųjų mokyklų mokslo darbai. LKP istorijos klausimai*, t. 2, 1962, p. 79-107.
21. Čepulienė, Stefa. *Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje (1919-1926)*. Vilnius, 1964.
22. Čepulienė, Stefa. *Už kovingas profsąjungas. LKP vaidmuo organizuojant profsąjunginį judėjimą buržuazinėje Lietuvoje (1919 m. antroji pusė – 1940-06-15)*. Vilnius, 1981.
23. Černiauskas, Norbertas. Bedarbių organizuotumas ir veikla Lietuvoje XX a. 3-4-ajame dešimtmetyje. *Istorija. Mokslo darbai*. 2012, T. 85, p. 26-34.
24. Černiauskas, Norbertas. Kada Lietuvoje atsirado nedarbas? *Lietuvos istorijos studijos*. 2011. t. 28. p. 77-90.

25. Černiauskas, Norbertas. *Nedarbas Lietuvoje 1918-1940 m.* Daktaro disertacija. Vilnius, 2014.
26. Černiauskas, Simonas. *Profesųjunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927-1940 metais.* Vilnius, 1966.
27. Cheisinas. Minejus. *Profesinės darbininkų sąjungos: jų esmė, organizacija, veikimas ir kovos priemonės.* Kaunas, 1922.
28. Clarke, Simon. What in the F---'s Name is Fordism. *Fordism and Flexibility. Divisions and Change.* ed. Burrows, Roger, Gilbert, Nigel, Pollert, Anna. Palgrave, 2001, p. 13-30.
29. Collins, Tony. *Sport in capitalist society.* Routledge, 2013.
30. Crago, Laura A. The "Polishness" of Production: Factory Politics and the Reinvention of Working-Class. National and Political Identities in Russian Poland's Textile Industry, 1880-1910. *Slavic Review*, Vol. 59, No. 1 (Spring, 2000), p. 16-41.
31. Dambrauskienė, Genovaitė. Darbo santykių teisinio reguliavimo raida. *Regnum est: 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės aktui - 20: Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui.* Mykolo Romerio Universitetas, 2010, p. 557-574.
32. Daniliauskas, Antanas. Kai kurie pirminiai Lietuvos pramonės darbininkų šeimos tyrimo klausimai. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1980 m. (1981) p. 29-40.
33. Daniliauskas, Antanas. Kauno proletarų butai XIX a. pabaigoje – XX a. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, A serija, T. 29. Vilnius, 1969, p. 131-146.
34. Daniliauskas, Antanas. *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.* Vilnius, 1978.
35. Drėmaitė, Marija. *Progreso meteoras. Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1920–1940 m.* Vilnius: Lapas, 2016.
36. Ealham, Chris. *Class, Culture and Conflict in Barcelona 1898–1937.* Routledge, 2005.
37. Eidintas, Alfonsas. Lietuvos profesinių sąjungų suvažiavimas 1920 metais. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija*, XVIII, Vilnius, 1978, p. 28-41.
38. *Encyclopedia of European Social History*, vol. 1, New York, 2001.
39. Epšteinai, Lazaris. *Privalomasis socialinis darbininkų draudimas*, Kaunas, 1927.
40. Foner, Phillip Sheldon. *May Day: A Short History of the International Workers' Holiday, 1886-1986.* New York: International Publishers, 1986.
41. Gaigalaitė, Aldona. *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais.* Vilnius, 1957.
42. Goodrich, Carter. The Obsolescence of Piece Work. *The University Journal of Business*, Vol. 2, No. 3 (June, 1924), The University of Chicago Press, p. 328-330.
43. Gramsci, Antonio. *Selections from the Prison Notebooks.* New York, 1971.
44. Grėška, Jeronimas. *Lietuvos ūkio raida XX amžiaus pirmojoje pusėje ir jos problemos.* Lietuvos informacijos institutas, Vilnius, 1993.
45. *Handbook of mental health in the workplace.* ed. Thomas, Jay C., Hersen, Michel. Sage, 2002.
46. Harvey, Jean, Horne, John, Safai, Parissa, Darnell Simon and Courchesne-O'Neill, Sebastien. *Sport and Social Movements. From the Local to the Global.* Bloomsbury, 2014.
47. Hobsbawm, Eric. *How to Change the World. Reflections on Marx and Marxism.* Yale University Press, 2011, p. 402.
48. Hobsbawm, Eric. *Worlds of Labor.* LBS, 1984.
49. Horkheimer, Max, Adorno, Theodor W. *Apšvietos dialektika.* Vilnius: Margi raštai, 2006.
50. *Housing the workers 1850–1914: A Comparative Perspective.* Ed. Daunton, Martin J. London: Bloomsbury Academic, 2015.
51. Huberman, Michael. Piece Rates Reconsidered: The Case of Cotton. *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 26, No. 3 (Winter, 1996), The MIT Press, p. 393-417.
52. Jakobas, Antanas. *Darbo apsaugos įstatymų raida Lietuvoje.* Kaunas, 1939.
53. Jurėnienė, Virginija. Darbo rinka ir moterys tarpukario Lietuvoje. *Lyčių studijos ir tyrimai.* 2006. Nr. 2. p. 28-37.
54. K. M. Profesinis judėjimas Lietuvos darbininkų tarpe. In: M. Cheisinas. *Profesinės*

- darbininkų sąjungos: jų esmė, organizacija, veikimas ir kovos priemonės*. Kaunas, 1922.
55. Kančienė, Jolita. Projektuotojų profesinės organizacijos Kaune 1918-1940 m., *Kauno istorijos metraštis*, 2000, t. 2, p. 121-129.
 56. Kaplan, Steven Lawrence. *The bakers of Paris and the bread question, 1700-1775*. Duke University Press, 1996.
 57. Kuodys, Modestas. Diskusijos apie butų nuomą Kaune XX a. 4 dešimtmečio Lietuvos spaudoje. *Kauno istorijos metraštis*, 2012, T. 12, p. 65-91.
 58. Kuodys, Modestas. *Karo padėties režimas Lietuvos respublikoje 1919-1940 m.* Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.
 59. Kuodys, Modestas. *Varniai, Dimitravas, Pabradė: koncentracijos ir priverčiamojo darbo stovyklos Lietuvoje 1927-1940 m.* Vilnius, 2007.
 60. Labanauskas, Ramūnas. *Jaunųjų katalikų sąjūdžio genėzė, ideologiniai principai Ir jų realizavimo praktika (1919 – 1940)*. Daktaro disertacija. Vilniaus Universitetas, 2011.
 61. Le Bon, Gustave. *Minios psichologija*. Vilnius, 2011.
 62. *Lietuva 1918-1938*. Kaunas, 1990.
 63. *Lietuvos darbo federacijos istorija*. Prieinga per internetą: <<http://www.ldf.lt/istorija/>> [Žiūrėta: 2017-02-04].
 64. *Lietuvos sovietinė istoriografija*. Red. Bumblauskas, Alfredas, Šepety, Nerijus. Vilnius: Aidai, 1999.
 65. Lukoševičienė, Bronė. *Klasių kovos sukuryje. Apie Kauno profsąjungų darbininkų klubo veiklą 1919-1921 m.* Vilnius, 1967.
 66. Mažeikis, Gintautas. Propaganda ir simbolinis mąstymas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010.
 67. McDermottm Kevin. *The Czech Red Unions, 1918-1929. A study of their relations with the Communist Party and The Moscow Internationals*. Columbia University Press, 1988.
 68. Melancon, Michael. „Stormy Petrels“. *The Socialist Revolutionaries in Russia's labor organisations 1905-1914*. The Carl Beck Papers, 1988.
 69. Mendelsohn, Ezra. *Class struggle in the Pale. The formative Years of the Jewish Workers' movement in Tsarist Russia*. Cambridge University Press, 1970.
 70. Merkys, Vytautas. Proletarinis judėjimas ir nacionalinis klausimas. *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas*, red. V. Merkys, et. al. Vilnius, 1987.
 71. Meškauskas, Kazimieras. *Lietuvos ūkis 1900-1940*. Vilnius, 1992.
 72. Migonytė-Petruilienė, Viltė. *Lietuvos tarpukario (1918–1940) kurortų architektūra kaip modernėjančios visuomenės reiškiny*s. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas, 2016.
 73. Mikalauskas, Arvydas. Valstybės tarnautojų darbo sąlygos Kaune 1918–1940 m. *Kauno istorijos metraštis*, T. 11, Kaunas, 2011, p. 45-54.
 74. Mikalauskas, Arvydas. Valstybės tarnautojų profesinės sąjungos Kaune 1918–1940 m. *Kauno istorijos metraštis*, 2007, T. 8, p. 127-154.
 75. Minkevičius, Rolandas. Farmacininkų profesinės organizacijos 1919-1940. *Lietuvos farmacijos žinios*, 1999, Nr. 3/4, p. 16-23.
 76. Norkus, Zenonas. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius, 2014.
 77. Outerbridge, Alexander E., Jr. The Premium System of Wage Payment. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 21, 1903, p. 10-19.
 78. Padraic, Kenney. *Rebuilding Poland: Workers and communists 1945-1950*. Cornell University Press, 1997.
 79. Pate, Alice K. *Workers and Unity. A study of social democracy, St. Petersburg metalworkers, and the labor movement in late Imperial Russia, 1906-1914*. Indiana University, 2014.
 80. Pimpare, Stephen. *A people's history of poverty in America*. The New Press, 2008.

81. *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas, 1990.
82. Pocius, Arūnas. Darbo rinka ir jos statistika tarpukario Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*. 2000, Nr. 3. p. 31-38.
83. Pruskus, Valdas. Jaunosios kartos katalikų intelektualų pažiūros į kapitalizmą ir socializmą tarpukario Lietuvoje. *Problemos*, 2002, t. 62, p. 34-57.
84. Pšibilskis, Vyginas Bronius. Lietuvos darbininkų klubai (1919-1926). *Kultūros barai*, 1984, Nr. 6, p. 59-61.
85. Puzinas, Jonas. Šiaulių miestas ir jo istorija. *Šiaulių metraštis*, 1930.
86. Raškauskas, Kęstutis. *Revoliucinės kultūros eksperimentas Lietuvoje (1927–1935 m.)*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas, 2014.
87. Raun, Toivo U. The Revolution of 1905 in the Baltic Provinces and Finland. *Slavic Review*, Vol. 43, No. 3 (Autumn, 1984), p. 453-467.
88. Rethinking Labor History. *Essays on Discourse and Class Analysis*. Ed. L. B. Berlanstein. University of Illinois Press, 1993.
89. *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje*. Vilnius, 1957.
90. Roser, Christoph. *"Faster, Better, Cheaper" in the History of Manufacturing: From the Stone Age to Lean Manufacturing and Beyond*. CRC Press, 2016.
91. Šarmaitis, Romas. Jonas Kubickis. *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, T. 2 (Grūdas-Marvelės). Vilnius, 1986, p. 414.
92. Šepetys, Nerijus. M. Tamošaitis. Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtyje. Vilnius, 2010, recenzija. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2011, Nr. 5, p. 357.
93. Siegelbaum, Lewis H. The Shaping of Soviet Workers' Leisure: Workers' Clubs and Palaces of Culture in the 1930s. *International Labor and Working-Class History*, No. 56, Fall 1999, pp. 78-92.
94. Štaras, Povilas. Visuotinis politinis darbininkų streikas Kaune 1936 metais. *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje*, Vilnius, 1957.
95. Štaras, Povilas. *Visuotinis politinis darbininkų streikas Kaune 1936 metais*. Vilnius, 1956.
96. *Strikes, wars and revolutions in an international perspective. Strike waves in the late nineteenth and early twentieth centuries*. ed. Haimson, Leopold H., Tilly, Charles. Cambridge University Press, 2002.
97. Sudavičius, Bronius. *LKP kova už darbininkų klasės vienybę (1934-1937)*. Vilnius, 1961.
98. Surblys, Alvydas. *Retro žvilgsnis į susisiekimą autobusais Kaune 1923–1940 m.* Prieiga internetu: http://senaknyga.kvb.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=455&Itemid=157 [Žiūrėta: 2017-05-04].
99. Svarauskas, Artūras. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918-1940). Politinė galia ir jos ribos*. Vilnius, 2014.
100. Svarauskas, Artūras. Lietuvos darbo federacijos nesutarimai su katalikų politine srove po 1926 m. perversmo. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. 2008. t. 31. p. 49-76.
101. Svarauskas, Artūras. Nuo pamokslų iki partinės agitacijos: politinė Krikščioniškosios Demokratijos institucionalizacija Europoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, T. 34, Vilnius, 2001, p. 107-140.
102. Švoba, Jonas. Seiminė ir prezidentinė Lietuva. Vilnius, 1990.
103. Tamošaitis, Mindaugas. *Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtyje*. Vilnius, 2010.
104. *The rise and fall of revolutionary syndicalism. Revolutionary syndicalism: an international perspective*. Ed.: M. van der Linden and W. Thorpe. Scholar press, 1990.
105. Trilupaitytė, Skaidra. Akcijos mieste ir išpuolių grėsmės retorika: Vilnius po 2009-ųjų. *Politologija*. 2016 m. Nr. 1 (81), p. 80-110.
106. Van der Linden, Marcel. *Workers of the world: essays towards a global labor history*. Brill, 2008.
107. Vaskela, Gediminas. Darbo užmokestis ir darbininkų bei tarnautojų šeimų gyvenimo lygis

- Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1938–1940 metais. *Lituanistica*. 2007, Nr. 4. p. 19-37.
108. Vaskela, Gediminas. Streikai, jų priežastys ir rezultatai Lietuvoje 1929-1939 m. (remiantis statistinių duomenų analize). *Lietuvos istorijos metraštis* 1983, Vilnius, 1984, p. 63-77.
 109. Weinberg, Robert. The Politicization of Labor in 1905: The Case of Odessa Salesclerks. *Slavic Review*, Vol. 49, No. 3 (Autumn, 1990), p. 427-445.
 110. White, Hayden. History as Fulfillment. *Philosophy of History after Hayden White*, ed. Doran, Robert. Bloomsbury, 2013.
 111. Wishnia, Judith. *The proletarianizing of the fonctionnaires. Civil service workers and the labor movement under the Third Republic*. Louisiana State University Press, 1990.
 112. *Workers' worlds. Cultures and communities in Manchester and Salford, 1880-1939*. ed. Andrew Davies, Steven Fielding. Manchester University Press, 1992.
 113. Yla, Stasys. *Komunizmas Lietuvoje*. Vilnius, 2012.
 114. Zweiniger-Bargielowska, Ina. *'Healthier and Better Clothes for Men': Men's Dress Reform in Interwar Britain. Consuming Behaviours: Identity, Politics and Pleasure in twentieth Century Britain*. London: Bloomsbury Academic, 2015.

2. Šaltiniai:

2. 1. Archyviniai šaltiniai:

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1. LCVA f. 378 – Vidaus reikalų ministerijos Valstybės saugumo departamentas
2. LCVA f. 381 – Kauno miesto I apygardos darbo inspekcija
3. LCVA f. 389 – Darbo rūmai
4. LCVA f. 402 – Kauno apskrities viršininkas
5. LCVA f. 412 – Šiaulių apskrities viršininkas
6. LCVA f. 804 – Panevėžio apygardos darbo inspekcija
7. LCVA f. 928 – Darbo ir socialinės apsaugos, socialinio draudimo bei aprūpinimo institucijos
8. LCVA f. 1078 – Lietuvos respublikos profesinės sąjungos
9. LCVA f. 1141 – Lietuvos žydų visuomeninės organizacijos
10. LCVA f. 1157 – Lietuvos organizacijų dokumentų kolekcija

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, retų knygų ir rankraščių skyrius

1. LNB RKRS f. 10 – Kazys Boruta
2. LNB RKRS f.143 – Kazys Jakubėnas

2. 2. Memuaristika

1. Bielinis, Kipras. *Penktieji metai. Revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai*. Niujorkas, 1959.
2. Būtėnas, Julius. *Literato duona*. Vilnius, 1975.
3. Gudelis, Martynas. *Lo que oí en la U. R. S. S. Mexico*, 1946.
4. Jakubėnas, Kazys. *Raštai*. T. 3, Vilnius, 2009.
5. Meškauskienė, Michalina. *Tolimi artimi metai*. Vilnius, 1979.
6. Meškauskienė, Michalina. *Žvelgiu į tolius*. Vilnius, 1969.

7. Mitkiewiczus, Leonas. *Kauno atsiminimai (1938-1939)*, Vilnius, 2002.
8. Siekiau būti ištikimas. Antanas Tyla atsako į Aurimo Švedo klausimus. *Naujasis židinys-Aidai*, 2008 / 1-2, p. 30-37.
9. Staugaitis, Antanas. Šiek tiek atsiminimų iš darbininkų sąjūdžio istorijos. *Darbininkas*, 1934-05-12, p. 2.
10. *Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakytinės istorijos epizodų*. Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas. Vilnius, 2008.

2. 3. Spauda

Korespondencijos iš leidinių:

1. *Darbas*, Kaunas, 1919-1920.
2. *Darbininkas*, Kaunas, 1919-1940.
3. *Darbininkų atstovybės balsas*, Kaunas, 1934-1935
4. *Kovos kelias*, Kaunas, 1926.
5. *Lietuvos auto*, Kaunas, 1932-1935
6. *Paštinkų balsas*, Kaunas, 1920-1921
7. *Paštinkų žodis*, Kaunas, 1926-1933
8. *Pašto pasaulis*, Kaunas, 1934-1940
9. *Poligrafijos darbininkas*, Kaunas, 1931-1933
10. *Profesinės žinios*, Kaunas, 1922-1923.
11. *Profesiniai reikalai*, Marijampolė, 1921.
12. *Socialdemokratas*, Kaunas, 1919-1933.
13. *Spauda*, Kaunas, 1928.
14. *Spaudos darbininkas*, Kaunas, 1928.
15. *Spaustuvininkas*, Kaunas, 1923-1925.

Straipsniai:

1. „Kairieji“ blogina darbininkų būklę. *Socialdemokratas*, 1930-04-10, p. 1.
2. „Importas“. *Socialdemokratas*. 1930-12-13, p. 6.
3. „Nemuno“ bendrovės streikas ir darbininkų laimėjimai. *Kovos kelias*, 1926-08-22, p. 3.
4. „Paramos“ meisterių išnešė kepyklos darbininkai nemokamai ant rankų į gatvę. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-09-09, p. 1.
5. „Paramos“ viešpačiai reikalauja, kad jų pavaldiniai prašytų malonės. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-09-16, p. 1.
6. „Raidės“ kooperatyvo spaustuvė. *Socialdemokratas*, 1929-03-07, p. 3.
7. „Raidės“ spaustuvėje. *Spaustuvininkas*, 1925 m. Nr. 2, p. 2.
8. „Spindulio“ svetimšaliai. *Poligrafijos darbininkas*. 1933 m. gruodžio mėn., p. 58.
9. „Šviesos“ spausd. darbininkai streiko bylą laimėjo! *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 4.
10. „Žaibo“ spaustuvė. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 14.
11. 1925 metai. *Socialdemokratas*, 1925-12-31, p. 1-2.
12. 1929-04-26 susirinkimas su Spindulio spaustuvės direkcija. *Spaustuvininkų žinios*, 1929 m. gegužė, p. 4.
13. 1932 m. rugpjūčio 16 d. Kauno autobusų savininkams buvo įteikti darbuotojų reikalavimai. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 9, p. 21.
14. A. Baltrušaitis. Sukaktuvių minėjimas. *Spaustuvininkas*, 1925 Nr. 2, p. 1.
15. A. Bružas. Šiaulių pramonė ir darbininkų būklė. *Darbas*, 1936-05-09, p. 3.
16. Ajaras, J. Bijomasi: komunistų ar socialdemokratų? *Socialdemokratas*, 1927-08-18, p. 3-4.
17. Ajaras, J. Daugiau tvirtumo. *Socialdemokratas*, 1928-04-12, p. 2.

18. Ajaras, J. Organizacija ir darbingumas. *Socialdemokratas*, 1927-05-01, p. 1.
19. Akcinė b-vė „Drobė“. *Socialdemokratas*. 1931-07-11, p. 1.
20. Albert Thomas. *Lietuvos žinios*, 1927-08-02, p. 1.
21. Antrasis delegatų susirinkimas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 7, p. 4-5.
22. Apgaulinga priemonė. *Darbas*, 1937-08-14, p. 1.
23. Apgrauztas ir ore pakabintas kaulas. *Socialdemokratas*, 1926-02-04, p. 1.
24. Apie 8 val. darbą ir svajoti negalima. *Socialdemokratas*, 1931-05-09, p. 5.
25. Apie mūsų veikimą. *Poligrafijos darbininkas*. 1933 m. gruodis, p. 51-52.
26. Apie Šiaulių „Žinios“ draugiją. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 7, p. 24-25.
27. Ar blogi Lietuvos darbininkai? *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovo mėn., p. 4-5.
28. Ar geru keliu eita? *Socialdemokratas*, 1921-04-21, p. 1.
29. Ar ir vėl sena istorija? *Paštininkų žodis*, 1928 m. Nr. 6, p. 2.
30. Ar yra darbininkų išnaudojimo riba? *Socialdemokratas*, 1932-05-14, p. 1.
31. Ar laukti, ar plaukti? *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 6.
32. Ar taip ugdoma savoji pramonė? *Socialdemokratas*, 1930-01-23, p. 1.
33. Ar uždarytina Kauno pirtis. *Geležinkelininkas*, Nr. 15, 1936, p. 240.
34. Artimiausieji mūsų uždaviniai. *Profesinės žinios*, 1922-11-28, Nr. 9, p. 2.
35. Atleidžia darbininkus. *Socialdemokratas*, 1927-03-17, p. 4.
36. Atleidžia darbininkus. *Socialdemokratas*. 1927-06-02, p. 4.
37. Atleisti iš darbo darbininkai. *Socialdemokratas*, 1928-05-17, p. 3.
38. Atostogos. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 6, p. 1-2.
39. Atpigo butai. *Lietuvos žinios*, 1932-02-05, p. 6.
40. Audrų sūnus. Darbininkai kovoja. *Socialdemokratas*, 1930-01-30, p. 1.
41. Audrų sūnus. Ligonių kasų rinkimai Šiauliuose. *Socialdemokratas*, 1928-10-04, p. 4.
42. Augutis. Valstybės spaustuvė. *Socialdemokratas*, 1922-04-27, p. 3.
43. Aukos streikuojantiems Kauno lentpjūvių ir malūnų darbininkams. *Socialdemokratas*, 1925-08-13, p. 4.
44. B-tis, A. Nuošimtiniai darbininkai. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-12-01, p. 11.
45. B. Ap. Užmirštieji žmonės. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-10-15, p. 14.
46. Baigiamas tvarkyti kasos knygynas. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 9, p. 12.
47. Baltrušaitis, A. Kai kurios darbininkų kovos priemonės. *Spaustuvininkas*, 1924, Nr. 9, p. 4.
48. Bankauskas, H. Paštininkų sveikatos ratelių reikalu. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 6, p. 7-8.
49. Bazilius, V. Dėl profesinių organizacijų taktikos. *Mokykla ir gyvenimas*, 1923 Nr. 2, p. 17.
50. Bedarbių reikalu. *Spaustuvininkų žinios*, 1929 m. gegužė, p. 3.
51. Beleckas, Juozas Kazys. Ekskursija po Kauno landynes. Pigioji butų kolonija. *Lietuvos žinios*, 1929-08-17, p. 2.
52. Beleckas, Juozas Kazys. Pirmieji darbininkams namai Kaune. *Lietuvos aidas*, 1939-09-26, p. 4.
53. Beleckienė, Ona. Darbininkų reikalai. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-12-01, p. 2.
54. Beleckienė, Ona. Darbininkų reikalai. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-12-15, p. 5.
55. Bendros Darbininkų Profesinės Sąjungos byla. *Socialdemokratas*, 1926-06-17, p. 2-3.
56. Beržaitis. Lietuvių darbininkų judėjimas. *Varpas*, 1904 m. Nr. 2, p. 20-21.
57. Bielinis, Kipras. Pasekmingo darbo. *Lietuvos auto*, 1932 Nr. 1, p. 2.
58. Brangenybė ir profesinės sąjungos. *Profesiniai reikalai*. 1921 Nr. 1, p. 2-3.
59. Bružas, A. Šiaulių pramonė ir darbininkų būklė. *Darbas*, 1936-05-09, p. 3.
60. Būkime taupūs. *Spaudos darbininkas*, 1928 m. lapkritis, p. 8.
61. Būtinuoju reikalu. *Naujas rytojus*, 1920-12-20, Nr. 5, p. 1.
62. Butų priedo reikalas. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 11, p. 2.
63. Butų stoka. *Spaustuvininkas* 1924 m. spalio, Nr. 8, p. 2-3.
64. Cukraus fabriko darbininkų streikas Marijampolėje. *Socialdemokratas*, 1931-09-12, p. 4.

65. D. Aras. Dėl priverstinių sutaupų. *Socialdemokratas*, 1930-02-13, p. 5.
66. D. J. Mes ir profsąjungos. *Socialdemokratas*, 1926-08-19, p. 1.
67. Dagys, Jonas. Reikia kovoti už didesnę atlyginimą. *Socialdemokratas*, 1930-05-29, p. 3.
68. Dagys, Jonas. Rūmas turi būti statomas nuo pamatų. *Socialdemokratas*, 1930-01-30, p. 5.
69. Darbą pradėdant. *Darbininkas*, 1919-11-30, p. 1.
70. Darbininkai prieš Vienybės Komitetą. *Socialdemokratas*, 1926-11-25, p. 3.
71. Darbininkai reikalauja geresnių sąlygų. *Socialdemokratas*, 1928-12-20, p. 2.
72. Darbininkų atstovybės klausimu. *Darbininkas*, 1935-03-23, p. 1.
73. Darbininkų būklė Marijampolės fabrikuos. *Socialdemokratas*, 1932-04-09, p. 1.
74. Darbininkų kolonija Palemone. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-08-25, p. 4.
75. Darbininkų kultūrinio klubo klausimu. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-10-15, p. 13.
76. Darbininkų organizacijų žygiai. *Profesinės žinios*, 1922-06-01, p. 3-4.
77. Darbininkų reikalais. *Darbininkas*, 1922-03-19, p. 4.
78. Darbininkų sąjungos vis dar neregistruotos. *Socialdemokratas*, 1930-05-22, p. 1.
79. Darbininkų streikai ir milicija. *Socialdemokratas*, 1922-05-11, p. 1.
80. Darbininkų vienybė. *Socialdemokratas*, 1925-10-15, p. 4.
81. Darbininkus reikia auklėti valstybinėje ir pilietinėje dvasioje. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-02-01, p. 9.
82. Darbininkus skriaudžia. *Socialdemokratas*, 1927-03-31, p. 3.
83. Darbo Federacijos nusistatymas dėl Vyriausybės programos. *Darbininkas*, 1927-06-12, p. 4.
84. Darbo federacijos pareiškimas dėl Vyriausybės programos. *Darbininkas*, 1927-07-17, p. 1.
85. Darbo jėgų konkurencija ir darbo kalkuliacija. *Spaustuvinių žinios*, 1929 m. gegužė, p. 2.
86. Darbo Rūmai greit pradės veikti. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1935-10-27, p. 1.
87. Darbo žmonių gyvenimas. *Kovos kelias*, 1926-10-03, p. 4.
88. Daug darbo. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 2.
89. Daugiau rimtumo! *Socialdemokratas*, 1922-05-04, p. 2.
90. Daugiau tikslumo. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1935-09-22, p. 2.
91. Dauginis, J. Komunistų pavojus. *Socialdemokratas*, 1926-06-24, p. 2.
92. Daunys, A. Kova, ištvėrmė ir klasinis susipratimas laimėjo! *Socialdemokratas*, 1932-04-23, p. 1.
93. Degtukų fabriku darbininkų byla. *Socialdemokratas*, 1928-03-22, p. 4.
94. Degtukų fabriku darbininkų streikas. *Socialdemokratas*, 1926-09-23, p. 2.
95. Dėl gelžkeliečių padėties. *Socialdemokratas*, 1921-09-29, p. 1.
96. Dėl Lietuvos matininkų profesinės sąjungos tautiškumo. *Matininkas*. 1927, Nr. 3, p. 11.
97. Dėl mokinių klausimo. *Spaudos darbininkas*, 1928 lapkritis, p. 2.
98. Dėl mūsų profesinio judėjimo. *Socialdemokratas*, 1921-01-06, p. 2.
99. Dėl profesinių sąjungų partingumo. *Profesinės žinios*, 1923-03-25, p. 3.
100. Dėl projektų darbininkams steigti kolonijas. *Lietuvos žinios*, 1937-01-15, p. 5.
101. Dėl rengiamųjų vakarėlių. *Spaustuvininkas*, 1924-01-10, p. 37.
102. Deleгатų susirinkimo įspūdžiai. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6, p. 4-5.
103. Di prof.bavegung in Lite. *Unzere tseytung*, Kaunas, 1926 m. kovas, p. 1.
104. Didelis streikas Kaune. *Socialdemokratas*, 1933-04-22, p. 1.
105. Didelis Šiaulių bekono fabrikas baigiamas statyti. *Lietuvos aidas*, 1932-09-15, p. 7.
106. Dienos įvykiai Kaune. *Dienos naujienos*, 1933-11-29, p. 3.
107. Dirba naktimis. *Socialdemokratas*. 1933-02-25, p. 4.
108. Draudžiami šoferiai. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 5. p. 23.
109. Draugai darbininkai ir tarnautojai! *Socialdemokratas*, 1928-10-18, p. 1.
110. Eglutė Kauno paštininkų vaikams. *Pašto pasaulis*, 1936 m. Nr. 1, p. 14.
111. Eglutė paštininkų vaikams. *Pašto pasaulis*, 1936 m. Nr. 1, p. 20.
112. Fabianaitis, J. Kauno spaustuvinių vakaras. *Socialdemokratas*, 1928-05-10, p. 3.

113. Federantai vis dar nerimsta. *Socialdemokratas*, 1930-05-08, p. 1.
114. Federavičius, J. Laikas susirūpinti. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr.11-12, p. 9.
115. Gana tyčiotis! *Paštininkų žodis*, 1926-11-10, Nr. 5, p. 5.
116. Geležinkeliečiams stato namus. *Dienos naujienos*, 1931-08-26, p. 2.
117. Geležinkelininkų profesinės sąjungos organizavimas. *Socialdemokratas*, 1923-03-08, p. 2.
118. Geležinkelio darbininkų profesinės sąjungos pareiškimas. *Socialdemokratas*, 1927-02-17, p. 2.
119. Geležinkininkų reikalais. *Socialdemokratas*, 1924-05-22, p. 1.
120. Geležkeliečių streikas. *Socialdemokratas*, 1922-05-18, p. 3.
121. Geležkelietis. Geležinkelininkai, organizuokime savo profesinę sąjungą! *Socialdemokratas*, 1923-02-15, p. 2.
122. Gintneris, A. Paštininkų orkestro reikalu. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 6, p. 25.
123. Gintneris, A. Realūs žygiai orkestro reikalu. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 7, p. 23.
124. Gintneris, A. Trumpa Vilijampolės paštininkų veikimo apžvalga. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 5, p. 16.
125. Gintneris, A. Paštininkai 1905 m. judėjime. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 5, p. 10.
126. Gruodžio perversmas ir darbo žmonių reikalai. *Darbininkas*, 1927-01-30, p. 1.
127. Į geležkeliečius-darbininkus. *Socialdemokratas*, 1921-11-24, p. 1.
128. Į kooperaciją! *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 9, p. 14.
129. Į mūsų skaitytojus. *Socialdemokratas*, 1919-09-11, p. 1.
130. II-asis Lietuvos paštininkų-sportininkų sąskrydis. *Pašto pasaulis*, 1936 m. Nr. 9, p. 162.
131. Yla, Stasys. Kristus darbininkas Kauno gatvėse. *Darbininkas*, 1934-05-19, p. 1.
132. ILO - Per savaitę. *Socialdemokratas*. 1927-09-01, p. 1.
133. Ylos iš maišo išlindo. *Socialdemokratas*, 1927-02-24, p. 1.
134. Interpeliacija valdžiai. *Profesinės žinios*, 1922-06-01, p. 1.
135. Ir mums reikalingas invalidų fondas. *Spaustuvininkas* 1924-01-28, p. 42.
136. Ir mums reikalinga poilsio! *Darbininkas*, 1933-10-14, p. 1.
137. Ir Vilkavišky streikas. *Socialdemokratas*, 1930-02-27, p. 1.
138. Įregistravo Lietuvos Darbininkų ir Tarnautojų suvienytą Profesinę Sąjungą. *Socialdemokratas*, 1931-07-18, p. 3.
139. Įsisteigė Lietuvos tautininkų sąjungos pašto tarnautojų skyrius. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 9, p. 248.
140. Įspūdžiai iš fortų gyvenimo. 5 KMS butų kolonija. *Socialdemokratas*, 1930-02-20, p. 2-3.
141. Įstatymai niekai. *Socialdemokratas*. 1929-03-14, p. 1.
142. Įsteigtas Marijampolėje sąjungos skyrius. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 5, p. 23.
143. Įstojimas į spaudos darbininkų internacionalą. *Spaustuvininkas*, 1925 m. Nr. 3, p. 2.
144. Iš Kauno kepėjų gyvenimo. *Socialdemokratas*, 1932-05-14, p. 3.
145. Iš Panevėžio darbininkų vargų. *Socialdemokratas*, 1928-03-22, p. 4.
146. Iš Panevėžio paštininkų kultūros ir švietimo draugijos veiklos. *Pašto pasaulis*, 1935 m. Nr. 3, p. 54.
147. Iš partijos gyvenimo. *Socialdemokratas*. 1921-10-27, p. 2.
148. Iš paštininkų prof. sąjungos Kauno skyriaus veikimo. *Paštininkų žodis*, 1927 m. Nr. 4, p. 22.
149. Išvyksta į Londoną. *Paštininkų žodis*, 1929 Nr. 5, p. 22.
150. Ivanauskis, P. Iš Kauno metalistų gyvenimo. *Socialdemokratas*, 1932-05-21, p. 2.
151. Įvykis per Kranausko laidotuves. *Lietuvos Aidai*, 1936-06-19, p. 1, 8.
152. Įžymios sukaktuvės. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 5, p. 98-102.
153. Jau metas susirūpinti. *Paštininkų žodis*, Nr. 4, 1926-10-10, p. 2.
154. Jau patvirtina kepyklų darbininkams uždario normas. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1935-04-15, p. 7.
155. Jnš. J. Šiaulių odininkai streikuoja. *Socialdemokratas*, 1926-07-08, p. 2.
156. K. Markovas. Neišsižadėkim 8 valandų darbo dienos. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 9, p.

- 5.
157. K. VI. Kapitalo internacionalizmas ir tautiškos valstybės kenkėjai. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1934-09-01, p. 7-8.
 158. Ką iškovojo Šiaulių odininkai. *Socialdemokratas*, 1926-09-30, p. 3.
 159. Ką rašo kiti laikraščiai apie paštininkų vargus. *Paštininkų žodis*. 1928 m. Nr. 12, p. 10-11.
 160. Kad dirbame, tai dirbkime! *Spaustuvininkas*, 1924-04-01, p. 1.
 161. Kada ir kaip streikuoti. *Socialdemokratas*, 1926-09-16, p. 2.
 162. Kainininkas (tarifas) darbo sąlygos ir sutartis Lietuvos Spaudos Darbininkų Profesinės sąjungos su Spaustuvų Savininkų Sąjunga Kaune (projektas). *Spaustuvininkas*, 1923-10-13, p. 2-5.
 163. Kaip bus gerinama darbininkų būklė. *Geležinkelininkas*, Nr. 2, 1935, p. 21.
 164. Kaip bus tvarkomas Kauno miestas. *Lietuvos žinios*, 1937-01-29, p. 9.
 165. Kaip elgiasi su darbininkais „Liteks“ ponai. *Socialdemokratas*, 1931-07-11, p. 1.
 166. Kaip gyvena Kauno darbininkas. *Diena*, 1935-12-22.
 167. Kaip leidžiama darbas svetimšaliams Lietuvoje. *Socialdemokratas*, 1930-09-11, p. 4.
 168. Kaip mus įvertina Darbo inspekcija. *Poligrafijos darbininkas*, 1933 m. gruodžio mėn., p. 53.
 169. Kaip parengti savų specialistų. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-10-27, p. 3.
 170. Kaip praėjo šoferių ir auto tarnautojų sąjungos suvažiavimas-kongresas. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 7, p. 4.
 171. Kaip socialdemokratiška policija mušė streikuojančius darbininkus. *Kovos kelias*, 1926-09-19, p. 4.
 172. Kairauskas pralaimėjo visose instancijose. *Darbininkas*, 1939-08-24 p. 12.
 173. Kairionis, J. Odininkų streikas Šiauliuose, *Socialdemokratas*, 1925-02-26, p. 2-3.
 174. Kairionis, J. Šiauliai. *Socialdemokratas*, 1923-02-22, p. 3.
 175. Kaliošų fabrikas. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-08-12, p. 5.
 176. Kalvis. Kaip gerinsim savo būklę. *Darbo žinios*. 1935, Nr. 4, p. 3.
 177. Kam gera, kam ne. *Socialdemokratas*. 1927-09-22, p. 3.
 178. Karosa, Vladas. Lapkričio revoliuciją beminint. *Revoliucionierius*, Nr. 5, 1927 m. lapkritis, p. 2-3.
 179. Kartonažo darbininkų kova su darbdaviais. *Socialdemokratas*, 1925-10-22, p. 2.
 180. Kartukas, Vincas. Laiškas iš Žaliojo Kalno. *Dienos naujienos*. 1931-10-19, p. 3.
 181. Kas dedasi su kooperatyvu. *Geležinkelininkas*, 1936 m. Nr. 2, p. 21.
 182. Kas eina prieš valstybės tvarką, tas yra visuomenės kenkėjas. *Lietuvos Aidas*, 1936-06-20, p. 1.
 183. Kas kaltas dėl darbininkų žuvimo kanalizacijoje. *Diena*, 1931-06-05, p. 2.
 184. Kas kaltas? *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6, p. 7.
 185. Kasos atstovų suvažiavimą palydėjus. *Paštininkų žodis*, 1928 m. Nr. 5, p. 5.
 186. Katalikiškoj Lietuvoje darbininkams naudingi įstatymai nevykdomi. *Socialdemokratas*, 1926-01-21, p. 3.
 187. Kaune gyvenimas vėl normalus. *Lietuvos Aidas*, 1936-06-22, p. 8.
 188. Kaune sargų butai – ligų lizdai. *Socialdemokratas*. 1930-07-10, p. 3.
 189. Kaune streikavo staliai. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-09-30, p. 1.
 190. Kauno „Auto“ bendrovės arklių tramvajaus darbininkų ir tarnautojų streikas. *Socialdemokratas*, 1926-04-08, p. 3.
 191. Kauno bobutė nemačiusi Laisvės alėjos. *Diena*, 1937-05-02.
 192. Kauno Brazilijos vaizdai. *Sekmadienis*, 1934-08-19, p. 9.
 193. Kauno darbininkai stoja griežton kovon su darbdavių savivaliavimais. *Socialdemokratas*. 1932-02-27, p. 1.
 194. Kauno darbininkų susirinkimai. *Socialdemokratas*, 1932-05-14, p. 2.
 195. Kauno degtukų fabriku darbininkų streikas. *Socialdemokratas*, 1926-09-16, p. 3.
 196. Kauno fabrikuose ir dirbtuvėse. *Socialdemokratas*, 1932-04-30, p. 2.

197. Kauno gelžkeliečiai sustreikavo. *Socialdemokratas*, 1921-11-17, p. 2.
198. Kauno kiemsargiai ir jų šeimos. *Socialdemokratas*. 1932-09-03, p. 3.
199. Kauno lentpjūvių ir malūnų darbininkų streikas. *Socialdemokratas*, 1925-08-06, p. 2-3.
200. Kauno miesto lignonų kasos tarybos posėdis. *Socialdemokratas*, 1928-12-05, p. 1.
201. Kauno miesto Lignonų Kasos Tarybos rezoliucija socialinio draudimo reikalu. *Socialdemokratas*, 1930-04-17, p. 3.
202. Kauno paštininkai kruta. *Paštininkų žodis*, 1933 m. Nr. 3, p. 88.
203. Kauno pliažuose. *Pliažas*, 1932 m. Nr. 1, p. 13.
204. Kauno pliažuose. *Pliažas*, 1933 m. Nr. 1, p. 8.
205. Kauno spaustuvininkų-ių streikas. *Spaustuvininkas*, 1924-01-10, p. 37.
206. Kauno tarnaičių butai. *Socialdemokratas*. 1932-09-17, p. 3.
207. Kauno užkulniai. *Sekmadienis*, 1938-06-19.
208. Kepėjų susirinkimas. *Socialdemokratas*, 1933-02-18, p. 1.
209. Kiaulė žviegia, o žmogus tyli. Kiemsargių būklė. *Socialdemokratas*. 1932-02-27, p. 2.
210. Kiek darbininkų dirba Lietuvos fabrikuose. *Darbininkas*, 1934-05-12 p. 3.
211. Kiemsargių bėdos Kaune. *Socialdemokratas*. 1932-08-13, p. 4.
212. Klubo reikalu. *Spaustuvininkas*, 1924-04-01, p. 7.
213. Ko mums trūksta? *Profesinės žinios*, 1922-07-28, p. 1.
214. Ko nori Kauno miesto autobusų tarnautojai? *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 10, p. 3.
215. Ko trūksta paštininkų valgyklai. *Pašto pasaulis*, 1935 m. Nr. 11, p. 210.
216. Kokia turi būti darbininkų draudimo organizacija. *Profesinės žinios*, 1922-08-23, p. 2.
217. Komunistai griauna profesines sąjungas. *Socialdemokratas*, 1926-11-04, p. 3.
218. Konduktorius. Ar verta ilgiau tylėti? *Socialdemokratas* 1923-03-29, p. 2.
219. Konfiskavo. *Socialdemokratas*. 1927-02-10, p. 2.
220. Kooperatyvo tarnautojas. Savižudybės kooperatyvuose. *Lietuvos darbo balsas*, 1933 m. rugpjūtis, p. 4.
221. Korespondencijos. *Naujoji Lietuva*, 1922-10-01, p. 4.
222. Kova dėl aštuonių valandų darbo dienos. *Socialdemokratas*, 1927-08-25, p. 1.
223. Kovoje už būvį. *Spaustuvininkas*, 1923-12-05, p. 29.
224. Kovos draugams. *Revoliucionierius*, 1926 m. Nr. 1, p. 1.
225. Kranausko laidotuvių įvykiai. *Darbas*, 1936-06-20, p. 1.
226. Kronika. *Spaustuvininkas*, 1924-01-10, p. 39.
227. Kur daugiausiai savižudybių. *Mūsų rytojais*, 1927-10-20, p. 7.
228. Kurkime profesines sąjungas. *Socialdemokratas*, 1931-08-29, p. 1.
229. Kurmis, Pranas. Santykiai aštrėja. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 3.
230. Kurortų sezonui artėjant. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 5, p. 6-8.
231. Kursai. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 7.
232. L.D.F-jos apskričių sekretoriatų atstovų nepaprastasis suvažiavimas. *Darbininkas*, 1927-02-06, p. 2.
233. Laikraštis – jungianti grandis. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 2.
234. Lentpjūvininkai streiką laimėjo. *Socialdemokratas*, 1933-02-28, p. 1.
235. Lentpjūvininkų susirinkimas. *Socialdemokratas*, 1933-01-07, p. 6.
236. Lentpjūvių darbininkai streikuoja. *Socialdemokratas*, 1933-01-07, p. 6.
237. Lentpjūvių darbininkams. *Socialdemokratas*, 1932-02-20, p. 1.
238. Lentpjūvių darbininkų gyvenimas. *Socialdemokratas*, 1932-02-13, p. 5.
239. Levickas, J. Aktualiausieji Šiaulių m. reikalai. *Lietuvos aidas*, 1935-09-03, p. 8.
240. Liet. Darb. Ir Tarn. Suv. Prof. sąjungos Kauno II skyriaus nutarimas. *Socialdemokratas*, 1932-03-26, p. 1.
241. Liet. Spaudos Darbininkų Prof.Sąjungos naujosios valdybos pranešimas. *Spaustuvininkas*, 1924-02-15, p. 2.
242. Lietuvos darbininkai. *Socialdemokratas*, 1927-01-20, p. 2.
243. Lietuvos Darbininkų susiv. Organizacijos generalinės atstovybės posėdžiai. *Darbininkų*

- atstovybės balsas*, 1934-05-01, p. 5.
244. Lietuvos gamyklų ir šiaip darbininkų atstovų konferencijos, įvykusios Kauno Darbo Inspektoriatu rūmuose 1934-02-19 d. protokolas. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1934-05-01, p. 3.
 245. Lietuvos matininkų profesinė sąjunga. *Socialdemokratas*, 1921-01-20, p. 2.
 246. Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinės sąjungos įstatai. *Paštininkų žodis*, 1926 m. Nr. 2.
 247. Lietuvos Socialdemokratų Partijos konferencijos nutarimai. *Socialdemokratas*, 1921-03-10, p. 2.
 248. Lietuvos spaudos darbininkų profesinės sąjungos valdybos pranešimai. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 9, p. 8.
 249. Lietuvos spaudos darbininkų sąjungos, Kauno skyriaus steigiamojo susirinkimo, įvykusio 1927-12-08 Žitos salėje protokolas. *Spauda*, 1928 m. balandis, p. 2.
 250. Ligonių kasas Seime svarstant. *Socialdemokratas*, 1921-06-23, p. 1-2.
 251. Ligonių kasos reikalingos. *Socialdemokratas*, 1930-05-08, p. 4.
 252. Ligonių kasos. *Socialdemokratas*, 1928-08-23, p. 1-2.
 253. Ligonių kasų įstatymą priėmus. *Socialdemokratas*, 1926-10-07, p. 1.
 254. Ligonių kasų rinkimai Kaune. *Socialdemokratas*, 1928-10-11, p. 1.
 255. Lithuanian rulers again under fire. *The New York Times*, 1930-06-06, p. 4.
 256. Lizdeika, V. Žvilgsnis į praeitį. *Poligrafijos darbininkas*, 1933 m. gruodis, p. 50-51.
 257. LSDPS valdybos pranešimai. *Spaustuvininkas*, 1925 m. Nr. 3, p. 7.
 258. LTS Kauno paštininkų skyriaus narių susirinkimas. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 12, p. 330.
 259. Lukoševičius, Jonas. Alkani bedarbiai patys eis duonos ieškoti. *Revoliucionierius* Nr. 11, 1928 m. gruodis, p. 4.
 260. Lupus Novus. Profesinės sąjungos ir valstybingumas. *Paštininkų žodis*, 1926-11-10, Nr. 5, p. 6.
 261. M-is, J. Streikas avalynės fabrike „Era“. *Socialdemokratas*, 1930-04-03, p. 1.
 262. Mačiulaitis, B. Pašto tarnautojų taupomosios skolinamosios kasos 1933 m. veikla. *Pašto pasaulis*, 1934 m. Nr. 3, p. 55.
 263. Mačiulaitis, B. Pašto tarnautojų taupomosios-skolinamosios kasos 1934 metų veikla. *Pašto pasaulis*, 1935 m. Nr. 3, p. 55.
 264. Maeder, R. Darbdaviai ir darbininkai. *Darbininkas*, 1934-11-30, p. 4.
 265. Malūnų ir lentpjūvių darbininkų streikas pabaigtas. *Socialdemokratas*, 1923-06-14, p. 4.
 266. Marijampolės odos darbininkai streikuoja. *Kovos kelias*, 1926-10-17, p. 1.
 267. Marijampolės pašto namai. *Paštininkų žodis*, Nr. 5, 1926-11-10, p. 14.
 268. Markovas, Kostas. Mūsų stovis ir algų kilimo lentelė. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6 (liepa), p. 2.
 269. Matininkas. Iš matininkų profesinės sąjungos gyvenimo. *Socialdemokratas*, 1923-03-15, p. 2.
 270. Matininkų gyvenimas. *Socialdemokratas*, 1923-04-09, p. 4.
 271. Mažieji Kauno taksuikai su dideliais rūpesčiais. *Diena*, 1935-02-17, p. 4.
 272. Medicinos pagalba. *Paštininkų žodis*. 1927 m. Nr. 10, p. 14.
 273. Memorandumas Ministerių Kabinetui. *Paštininkų žodis*, 1928 m. Nr. 2, p. 22-26.
 274. Mes alkani ir badaujam! *Socialdemokratas*, 1932-05-28, p. 3.
 275. Mes reikalaujame darbo ir duonos! *Socialdemokratas*, 1932-03-19, p. 2.
 276. Mes reikalaujame darbo ir duonos! *Socialdemokratas*. 1932-03-19, p. 2.
 277. Miesto savivaldybę laukia dideli darbai. *Lietuvos žinios*, 1937-10-04, p. 5.
 278. Mikalauskaitė, M. Neatidėliojant gelbėtinos moterys darbininkės iš skriaudėjų rankų. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-09-22, p. 3.
 279. Mokosi lietuvių kalbos. *Paštininkų žodis*, 1928 m. Nr. 1, p. 12.
 280. Mureika, P. Paštininkų kooperatyvo „Taupa“ septynerių metų sukakties proga. *Paštininkų*

- žodis, 1930 m. Nr. 5, p. 13.
281. Mus pakvietė į Tarptautinę Spaudos Darbininkų Sąjungą Berne, Šveicarijoje. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 3.
 282. Mūs reikalai. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 9, p. 1.
 283. Mus vėl kviečia į Tarptautinę Spaudos Darbininkų Sąjungą Berne, Šveicarijoje. *Spaustuvininkas*. 1924-04-01, p. 3.
 284. Mūsų darbininkų butai. *Socialdemokratas*, 1932-10-15, p. 3.
 285. Mūsų organizacija ir tikslas. *Paštininkų žodis*, 1926 m., Nr. 2, p. 1-2.
 286. Mūsų profesinio judėjimo ydos. *Profesinės žinios*, 1922-07-12, p. 1.
 287. Mūsų reikalais. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 5.
 288. Mūsų reikalais. *Spaustuvininkas*, Nr. 2, 1923-10-13, p. 4.
 289. Mūsų sąjungos narių apsileidimas. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 7.
 290. Mūsų spaustuvių švara. *Spauda*, 1928 m. balandis, p. 5.
 291. Mūsų suvažiavimą palydint. *Paštininkų žodis*, 1926-12-10 Nr. 6, p. 2-7.
 292. Mūsų tikslai. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1934-05-01, p. 2.
 293. Mūsų uždaviniai. *Spaustuvininkų žinios*, 1929 m. gegužė, p. 1.
 294. N. J. „Litex“ fabrikas neišmoka darbininkams kompensacijos. *Socialdemokratas*. 1932-03-12, p. 1.
 295. Nakties darbai kepyklose nesiliauja. *Socialdemokratas*, 1932-12-03, p. 5.
 296. Naujasis paštininkų vasarnamis Nidoje. *Pašto pasaulis*, 1936 m. Nr. 6, p. 111.
 297. Nauji laikraščiai ir bedarbių klausimas. *Spauda*, 1928 m. balandis, p. 3.
 298. Naujienos. *Spaustuvininkas*, 1924, Nr. 5, p. 2.
 299. Naujos kryptys darbininkų klausime. *Lietuvos auto*, 1932, Nr. 10, p. 5.
 300. Naujos spaudos įmonės, o spaudiniai brangsta. *Socialdemokratas*. 1928-11-22, p. 2.
 301. Naujus metus pradėdant. *Paštininkų žodis*, 1927 m. Nr. 1, p. 2-3.
 302. Neatsakingų gaivalų darbas. *Lietuvos Aidas*, 1936-06-20, p. 4.
 303. Negražus išnaudojimas. *Socialdemokratas*. 1931-10-10, p. 6.
 304. Neišlaikė vienybės. *Socialdemokratas*. 1926-11-04, p. 2.
 305. Nemoka nustatyto atlyginimo. *Darbininkas*, 1935-03-09, p. 4.
 306. Neprasminga kova. *Darbas*, 1937-08-10, p. 3.
 307. Nori išvaryti į gatvę 10 darbininkų. *Socialdemokratas*. 1929-03-28, p. 1.
 308. Nusinuodijo šoferis Kazlauskas. *Dienos naujienos*, 1932-06-10, p. 1.
 309. Nuskriaustasis. Akordo darbas. *Socialdemokratas*, 1923-08-02, p. 1.
 310. Nustatytas specialistams minimalinis atlyginimas. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1935-10-06, p. 1.
 311. Odininkas. Odų pramonės krizė. *Socialdemokratas*, 1927-05-19, p. 1.
 312. Organizuokimės. *Lietuvos mūrininkas*. 1933, Nr. 1, p. 1.
 313. Organizuokimės. *Socialdemokratas*, 1921-07-28, p. 1.
 314. Pabaltės profsąjungų pasitarimas Rygoje. *Socialdemokratas*, 1928-05-10, p. 1.
 315. Pagaliau Kauno paštininkai turės knygyną. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 7, p. 12.
 316. Pakštiranka, P. Kokie pliažai kam patinka. *Pliažas*, 1932 m., Nr. 2, p. 1.
 317. Panemunės poilsio namai. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 8, p. 225.
 318. Panevėžy virvių dirbtuvėse prastos sąlygos. *Socialdemokratas*, 1928-06-14, p. 4.
 319. Panevėžio darbininkai, nelaužykite streiko. *Socialdemokratas*, 1921-03-24, p. 3.
 320. Panevėžio ligonių kasos taryba. *Socialdemokratas*, 1928-10-25, p. 1.
 321. Panevėžio paštininkai susirūpino sportu. *Pašto pasaulis*, 1934 m., Nr. 4 p. 8.
 322. Panevėžio paštininkų vasarnamių statyba Berčiūnuose. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 8, p. 228.
 323. Papartis, P. Panevėžys. *Socialdemokratas*, 1923-04-16, p. 3.
 324. Paplauskas, Juozas. Centralinis biuras įregistruotas. *Socialdemokratas*. 1926-07-08, p. 2.
 325. Pasaulis ir mes. *Paštininkų žodis*. 1927, Nr. 9, p. 2.
 326. Pasibaigė gelžkelio darbininkų streikas. *Profesinės žinios*, 1922-06-01, p. 6.

327. Pasilinksminimai ir pelnas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6, p. 5.
328. Pastatė geležinkeliečiams namus. *Lietuvos žinios*, 1932-07-20, p. 4.
329. Pašalinis pranešimas dėl konflikto Falkovskio fabrike. *Lietuvos Aidas*, 1928-10-13, p. 5.
330. Paštinių ir atostogos. *Paštinių žodis*, 1931 m. Nr. 8, p. 2.
331. Paštinių organizuojasi. *Paštinių žodis*, 1926 m. Nr. 1, p. 14-15.
332. Paštinių biblioteka. *Paštinių žodis*, 1929 m. Nr. 10, p. 17.
333. Paštinių kirpykla. *Pašto pasaulis*, 1935 Nr. 3, p. 52.
334. Paštinių sekcijos darbuotė. *Paštinių balsas*, 1920-07-24, p. 3.
335. Paštinių vasarnamis. *Paštinių žodis*, 1931 m. Nr. 9, p. 7-8.
336. Pašto susisiekimas Lietuvoje. *Paštinių žodis*, 1927 m. Nr. 3, p. 7.
337. Pašto tarnautojų kasa. *Paštinių žodis*, 1930 m. Nr. 4, p. 1.
338. Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasa. *Paštinių žodis*, 1929 m. Nr. 4, p. 1.
339. Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasos 1926 m. apyskaita. *Paštinių žodis*, 1927 m. Nr. 4.
340. Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasos 1928 m. apyskaita. *Paštinių žodis*, 1929 m. Nr. 4.
341. Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasos 1930 m. apyskaita. *Paštinių žodis*, 1931 m. Nr. 4.
342. Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasos 1931 m. apyskaita. *Paštinių žodis*, 1932 m. Nr. 5.
343. Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasos 1932 m. apyskaita. *Paštinių žodis*, 1933 m. Nr. 4.
344. Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasos atstovų suvažiavimo 1927 m. balandžio 22-23 d. protokolas. *Paštinių žodis*, 1927 m. Nr. 5, p. 10.
345. Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kooperatyvas. *Paštinių žodis*, 1927 m. Nr. 12, p. 16-17.
346. Penkiolika metų. *Poligrafijos darbininkas*, 1933 m. gruodis, p. 49.
347. Per metus įvyko 4858 nelaimingi atsitikimai. *Darbininkas*, 1939-02-24, p. 3.
348. Per savaitę. *Socialdemokratas*, 1927-09-01, p. 1.
349. Persitvarkiusioje Kauno paštinių valgykloje. *Pašto pasaulis*, 1935 m. Nr. 1, p. 13.
350. Pespėjimas. *Socialdemokratas*, 1921-03-17, p. 3.
351. Petitas, J. Dėl mokinių ir bedarbių. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 2.
352. Petitas, J. Dėl spaudos darbininkų organizacijos. *Spaustuvininkas*, 1924-02-15, p. 1.
353. Petrauskaitė, P. Iš tabako fabriku darbininkų gyvenimo. *Socialdemokratas*, 1932-05-07, p. 3.
354. Pirmasis ligonių kasos tarybos posėdis. *Socialdemokratas*, 1928-11-01, p. 1.
355. Pirmasis mūsų žingsnis. *Spaustuvininkas*, 1923-09-09, p. 1.
356. Pirmieji žingsniai. *Spauda*, 1928 m. balandis, p. 2.
357. Pirmosios tarp Lietuvos paštinių futbolo rungtynės. *Pašto pasaulis*, 1934 m. Nr. 9, p. 152.
358. Poilsio namų reikalai. *Paštinių žodis*, 1931 m. Nr. 6, p. 28.
359. Prekybos tarnautojų sunkios darbo sąlygos. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-02-15, p. 3.
360. Pribrendusiu reikalai. *Socialdemokratas*, 1930-02-27, p. 1.
361. Prof. sąjungų suvažiavimas neįvyks. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-09-16, p. 6.
362. Prof.sąj. Centro Biuro pareiškimas. *Socialdemokratas*, 1927-01-20, p. 1.
363. Profesinė sąjunga ir partija. *Profesiniai reikalai*, 1921 m. Nr. 2-3, p. 2.
364. Profesinės sąjungos ir partijos. *Kovos kelias*, 1926-07-25, p. 2.
365. Profesinės sąjungos klubo įkurtuvės Vilkavišky. *Socialdemokratas*, 1921-02-10, p. 3.
366. Profesinės sąjungos reikalai. *Paštinių žodis*, 1926, Nr. 3, p. 3.
367. Profesinis paštinių laikraštis. *Paštinių balsas*, 1920-01-23, p. 1.
368. Profesinių sąjungų centro reikalai. *Socialdemokratas*, 1926-01-21, p. 1.

369. Profesinių sąjungų susirinkimo protokolas (ištrauka). *Socialdemokratas*, 1924-05-29, p. 3.
370. Profesinių sąjungų suvažiavimas. *Kovos kelias*, 1926-12-12, p. 1.
371. Profesinių sąjungų vienymo reikalas. *Kovos kelias*, 1926-10-17, p. 2.
372. Prof sąjungų centro biuro nutarimas. *Socialdemokratas*, 1926-10-28, p. 4
373. Protokolo ištrauka. *Socialdemokratas*, 1925-09-17, p. 3.
374. Rajevskis, L. Neatidedamieji eiliniai darbai. *Socialdemokratas*, 1926-06-03, p. 2.
375. Realus žingsnis vieningumo link. *Pašto pasaulis*, 1935 m. Nr. 7, p. 117.
376. Redakcijos žodis. *Lietuvos auto*, 1932 m. Nr. 1, p. 1.
377. Redakcijos žodis. *Paštinių žodis*, 1926 m. Nr. 1, p. 1, 9.
378. Redakcijos žodis. *Spauda*, 1928 m. balandis, p. 1.
379. Reikia pagalios apsisvalyti nuo smurtininkų. *Socialdemokratas*, 1926-09-09, p. 1.
380. Reklama. *Diena*, 1939-01-01, p.11.
381. Remeikis, Pranas. Ar mums reikalingas streiko fondas? *Spaustuvininkas*, 1924-01-10, p. 34.
382. Rezoliucija. *Socialdemokratas*, 1926-08-05, p. 4.
383. Rimkus, P. Dar dėl „Kauno Audinių“ streiko. *Socialdemokratas*, 1932-05-07, p. 2.
384. Rinkimų į ligonių kasas daviniams aiškėjant. *Socialdemokratas*, 1928-10-18, p. 1.
385. Ripka, J. Kam aš nužudžiau gražią moterį. *Lietuvos žinios*, 1937-05-24, p. 4.
386. Rytoj visi darbininkai grįžta į darbą. *Lietuvos Aidas*, 1936-06-21, p. 1.
387. Rudaitis, L. Nenormalumai prekybos įmonėse. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-09-01, p. 6.
388. Rudaitis, L. Pirtys darbininkams. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-05-01, p. 12.
389. Rudaitis, L. Sunki praktikantų būklė įstaigose. *Darbo žinios*, 1935, Nr.4, p. 3.
390. Rūpinkimės savo knygyną įsigyt. *Spaustuvininkas*, 1923-10-13, p. 6.
391. Rūstenis. Sunki Marijampolės šoferių būklė. *Socialdemokratas*, 1932-04-16, p. 1.
392. S. K. Kilkime ir kelkime. *Spaustuvininkas*, 1923 Nr. 4, p. 23.
393. Sąjungos kasa. *Spaustuvininkas*, 1925 m. Nr. 1, p. 8.
394. Sakalas, J. Ten, kur rengiami ir gydomi riedmenys. *Geležinkelininkas*, 1935 m. Nr. 1, p. 5.
395. Saugokitės provokatorių. *Socialdemokratas*, 1926-04-01, p. 4.
396. Savišalpos draugijos steigimo reikalu. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 6, p. 5.
397. Siuvėjų streikas. *Socialdemokratas*, 1921-02-10, p. 3.
398. Skaudžios žinelės. *Darbininkas*, 1940-01-04, p. 12.
399. Skelbimas. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 8.
400. Smulkmenos. *Spaudos darbininkas*, 1928 m. lapkritis, p. 6.
401. Spaudos apžvalga. *Socialdemokratas*, 1927-10-06, p. 3.
402. Spaudos apžvalga. *Socialdemokratas*, 1928-08-30, p. 2.
403. Spaudos darb. S-ga praneša raidžių rinkėjų dėmesiui. *Socialdemokratas*, 1930-02-27, p. 1.
404. Spaudos darbininkų atstovų (delegatų) lapkričio 13 d. 1923 m. susirinkimas. *Spaustuvininkas*, 1923-12-05, p. 28-29.
405. Spaudos darbininkų domei! *Socialdemokratas*, 1921-09-15, p. 3.
406. Spaudos darbininkų gyvenimas ir susipratimas. *Spaustuvininkas*, 1925 m. Nr. 3, p. 2.
407. Spaudos darbininkų gyvenimas. *Spauda*, 1928 m. balandis, p. 7.
408. Spaudos darbininkų kovos fronte. *Socialdemokratas*, 1933-01-07, p. 4.
409. Spaustuvininkai tariasi. *Socialdemokratas*, 1930-02-13, p. 1.
410. Spaustuvininkai turės su darbdaviais kolektyvinę sutartį. *Socialdemokratas*, 1925-01-22, p. 4.
411. Spaustuvininkų kronika. *Spaustuvininkas*, 1923-12-05, p. 30-31.
412. Spaustuvininkų susirinkimas. *Socialdemokratas*, 1933-02-04, p. 3.
413. Spaustuvininkų vakaras. *Spaustuvininkas*, 1923-10-13, p. 8.
414. Spaustuvių darbininkai už aktyvų organizacinį darbą. *Socialdemokratas*, 1931-03-21, p. 6.
415. Spjaudyti ant grindų griežtai draudžiama ten, kur grindų nėra. *Socialdemokratas*, 1931-03-21, p. 1.

416. Sporto naujienos. *Spaudos darbininkas*, 1928 m. lapkritis, p. 11.
417. Sporto reikalai. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 6, p. 8.
418. Sporto reikalai. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 6.
419. Statybos darbininkai vėl pradėjo darbą. *Darbas*, 1937-06-17, p. 4.
420. Statys „Maisto“ miestą. *Lietuvos žinios*, 1937-11-29, p. 4.
421. Steigiamos darbininkų sąjungos. *Socialdemokratas*, 1930-02-06, p. 1.
422. Steikime savišalpos draugiją. *Spaustuvininkas*, 1924-01-10, p. 34.
423. Streikai Kaune. *Socialdemokratas*, 1930-06-19, p. 2.
424. Streikai Šiauliuose. *Kovos kelias*, 1926-07-11, p. 1.
425. Streikas kaliošų fabrike. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-07-22, p. 1.
426. Streikas Levino ir Gelermano lentpjūvė. *Socialdemokratas*, 1932-05-07, p. 1.
427. Streikas pralaimėtas. *Socialdemokratas*, 1926-10-28, p. 3.
428. Streikas Šančiuose. *Kovos kelias*, 1926-07-11, p. 1.
429. Streikas tebevyksta. *Socialdemokratas*, 1932-05-14, p. 1.
430. Streikas. *Profesiniai reikalai*, 1921 m. Nr. 2-3, p. 10.
431. Streikas. *Profesiniai reikalai*. 1921 Nr. 1 p. 3-4.
432. Streikas. *Socialdemokratas*, 1926-10-21, p. 4.
433. Streiko atgarsiai. *Spaustuvininkas*, 1924-02-15, p. 2.
434. Streiko likvidavimas Jonavoj. *Socialdemokratas*, 1926-09-30, p. 4.
435. Streiko metu dirbo! *Spaustuvininkas*, 1924-01-10, p. 40.
436. Streikuoja br. Nurokų darbininkai. *Socialdemokratas*, 1932-09-09, p. 4.
437. Streikuoja lentpjūvių darbininkai. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-09-23, p. 1.
438. Streikuoja Petrašiūnuose popieriaus fabriko darbininkai. *Socialdemokratas*. 1931-07-18, p. 4.
439. Streikuoja trikotažo dirbtuvės „Sportas“ darbininkai. *Socialdemokratas*, 1930-02-27, p. 1.
440. Studentai aušrininkai – į platuji kelią. *Aušrinė*. 1926 m., Nr. 2, p. 13.
441. Su kalinių pagalba nori sulaužyti darbininkų streiką. *Socialdemokratas*, 1926-06-10, p. 3.
442. Sunki geležinkeliečių padėtis. *Socialdemokratas*, 1923-07-26, p. 2-3.
443. Sunki mūsų dalis. *Socialdemokratas*. 1932-01-30, p. 2.
444. Sunkūs laikai prof.sąjungoms. *Socialdemokratas*, 1927-02-10, p. 1.
445. Susirgo – išmetė! *Socialdemokratas*, 1930-12-20, p. 3.
446. Sužalojimai ir nelaimingi atsitikimai. *Darbininkas*, 1939-07-27, p. 12.
447. Svarbu prof.sąjungoms. Bendros Darbininkų Profesinės Sąjungos Skyrių valdyboms. *Socialdemokratas*, 1927-06-23, p. 1.
448. Svarbus reikalas. *Spaudos darbininkas*, 1928 m. lapkritis, p. 6.
449. Sveikatos reikalais. *Spaustuvininkas*, 1924 m. rugsėjis, Nr. 7, p. 5.
450. Šaikūnas, J. Palangos paštininkų sanatorijoje pabuvojus. *Paštininkų žodis*, 1929 m. Nr. 9, p. 3-4.
451. Šaikūnas, J. Pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų kasos užuomazga ir vystymasis. *Paštininkų žodis*, 1932 m. Nr. 5
452. Šalčius, P. Iš sporto sekcijos darbuotės. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 9, p. 8.
453. Šalin policiją nuo streikų slopinimo! *Kovos kelias*, 1926-09-05, p. 1.
454. Šiauliai. Kanalizacijos darbai sparčiai eina. *Lietuvos aidas*, 1935-07-19, p. 8.
455. Šiaulių „Žinios“ biblioteka. *Pašto pasaulis*, 1936 m. Nr. 5, p. 98.
456. Šiaulių „Žinios“ draugija. *Paštininkų žodis*, 1931 m. Nr. 3, p. 22.
457. Šiaulių „Žinios“ klubo veikla. *Paštininkų žodis*, 1933 m. Nr. 3, p. 89.
458. Šiaulių apygardos darbininkų padėtis. *Socialdemokratas*, 1919-10-02, p. 2.
459. Šiaulių medžio išdirbinių fabriko „Venta“ darbininkai paskelbė streiką. *Profesinės žinios*, 1922-08-12, p. 6.
460. Šiaulių paštininkų „Žinios“ draugijos dešimtmečio veikla. *Pašto pasaulis*, 1934 m. Nr. 2, p. 29-30.
461. Šiaulių paštininkų kultūriškas darbas. *Paštininkų žodis*, 1928 m. Nr. 3, p. 10.

462. Šiaulių pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų švietimo draugija „Žinia“. *Paštinių žodis*, 1929 m. Nr. 6, p. 14-15.
463. Šiaulių spaudos darbininkų streikas. *Spaustuvininkas*, 1924-02-15, p. 7.
464. Šiauliuos laimėjo socialdemokratiški sąrašai. *Socialdemokratas*, 1928-10-18, p. 1.
465. Šių dienų įmonės – ligų šaltiniai. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovo mėn., p. 9.
466. Šlėga. Liuosos nuo darbo valandos. *Socialdemokratas*, 1923-11-08, p. 1.
467. Šn. P. Darbininkų sporto reikalu. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-04-15, p. 6.
468. Šoferiams priteisė kompensacijas. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 6, p. 21.
469. Štai kam prof. sąjungos ardamos. *Socialdemokratas*. 1927-02-10, p. 2.
470. Štai kas darbininkų vienybę ardo. *Socialdemokratas*, 1926-10-28, p. 1.
471. Šulaitis, Pranas. Darbininkams žinotina. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 3.
472. Šulaitis, Pranas. Įsikūrė Lietuvos spaudos darbininkų sąjunga. *Socialdemokratas*, 1927-12-15, p. 4.
473. Šulaitis, Pranas. Ligonijų kasos. *Poligrafijos darbininkas*, 1931 m. kovas, p. 8.
474. Šulaitis, Pranas. Nepavyko nustatyti uždario normų. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-04-01, p. 10.
475. Švietimas. *Paštinių žodis*, 1927 m. Nr. 11, p. 3.
476. Taksi šoferių reikalu. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 11-12, p. 6.
477. Tamošauskas, A. Koks turi būti krikščionis darbininkas. *Darbininkas*, 1936-03-14, p. 3.
478. Tamošius, K. Lietuvos prof.sąjungų klausimus. *Socialdemokratas*, 1922-04-20, p. 3.
479. Tarnaičių atostogų klausimu. *Socialdemokratas*, 1931-07-11, p. 4.
480. Tarnautojai dirba 18 valandų į parą. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-09-09, p. 5.
481. Tarnautojų algų reikalu. *Paštinių balsas*. 1920-05-20, p. 3.
482. Tarptautinė telegrafo konferencija Briuselyje. *Paštinių žodis*, 1928 Nr. 11, p. 5.
483. Tarptautinio Darbo Biuro direktoriaus p. Albert Thoma[s] atsilankymas ir jo pasikalbėjimas su Darbo Federacijos atstovais. *Darbininkas*, 1927-09-04, p. 1.
484. Tautybės klausimas. *Spaustuvininkas*, 1924 m. Nr. 8, p. 6.
485. Timinskas, J. Pigių butų kolonijos Kaune. *Savivaldybė*, Nr. 8, 1934, p. 20-21.
486. Tinkoriai streiką laimėjo. *Lietuvos darbo balsas*, 1933-09-30, p. 1.
487. Traupis. E. Dėl darbo dienos ilgumo įstatymo. *Socialdemokratas*, 1921-02-03, p. 1.
488. Trobesių statymo reikalu. *Socialdemokratas*. 1923-02-22, p. 1.
489. Truputis iš sąjungos valdybos darbuotės. *Spaudos darbininkas*, 1928 m. lapkritis, p. 5.
490. Turėtų būti geresnė priežiūra darbavietėse. *Darbininkas*, 1939-07-20, p. 11.
491. Tvarkytinas krautuvų atidarymas ir uždarymas. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-08-18, p. 3.
492. Urmonas, P. Korespondencija iš Šiaulių. *Paštinių žodis*, 1930 m. Nr. 10, p. 22.
493. Už 6 darbo dienas atlyginimas 4 dienų. *Socialdemokratas*, 1932-03-26, p. 1.
494. Užmiesčių autobusų šoferiai ir auto tarnautojai. *Darbininkas*, 1934-09-01, p. 4.
495. Užmiršti žmonės. *Socialdemokratas*, 1930-02-13, p. 4.
496. V. Bazilius. Proto darbininkų organizacijos reikalu. *Mokykla ir gyvenimas*, 1923 Nr. 4-5, p. 16-18.
497. Vakarykštė nelaimė Šančiuose. *Lietuvos Aidas*, 1937-12-12, p. 3.
498. Valdyba už pinigus. *Socialdemokratas*, 1923-02-08, p. 3.
499. Valdinkai ir tarnautojai organizuojasi. *Socialdemokratas*, 1921-03-17, p. 2.
500. Valgome jau savo valgykloj. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 8, p. 3.
501. Valstybės įstaigų tarnautojų pareiškimas. *Socialdemokratas*, 1922-03-23.
502. Valstybės spaustuvė. *Spaustuvininkas*, 1924-03-01, p. 5.
503. Valstybės spaustuvės namų statymo reikalu. *Lietuva*, 1924-02-09, p. 3.
504. Valstybinių tarnautojų padėtis. *Socialdemokratas*, 1923-06-28, p. 1.
505. Vandalizmas. *Socialdemokratas*. 1926-10-14, p. 3.
506. Vardan streikų laisvės. *Socialdemokratas*, 1922-07-27, p. 2.
507. Vid. R. Ministeris dėl policijos ir darbo inspekcijos elgesio darbininkų ir bedarbių

- santykiuose. *Socialdemokratas*, 1926-09-09, p. 4.
508. Vienerių metų darbo sukaktis. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-02-15, p. 1.
 509. Vieningumo stoka. *Paštininkų žodis*, 1930 m. Nr. 5, p. 8.
 510. Vietos kronika. *Poligrafijos darbininkas*, 1933 m. gruodis, p. 61-62.
 511. Vilčinskas, Vladas. Aktualiais šoferių būklės klausimais. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 5, p. 3.
 512. Vilčinskas, Vladas. Ar reikia sunormuoti šoferiams darbo valandas. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 6, p. 2.
 513. Vilčinskas, Vladas. Sukurkime stiprią savo profesijos šeimą. *Lietuvos auto*, 1932 m., Nr. 10, p. 2.
 514. Vileišis, Jonas. Kauno pasivaikštinėjimo vietos. *Lietuvos žinios*, 1936-07-23, p. 5.
 515. Vilimas, V. Šoferių ir auto tarnautojų būklė. *Socialdemokratas*. 1931-09-19, p. 5.
 516. Viltrakytė, K. Negydomas sopulys. *Darbininkas*, 1934-12-07, p. 2.
 517. Vingėla, Henrikas. Kaip gyvena Kauno darbininkas. *Diena*, 1934-05-06.
 518. Visai be reikalo stengiasi. *Socialdemokratas*, 1926-02-25, p. 2.
 519. Visiems darbininkams ir tarnautojams. *Socialdemokratas*, 1932-02-20, p. 1.
 520. Visoms profsąjungoms ir kitoms darbininkų organizacijoms. *Socialdemokratas*. 1926-09-02, p. 3.
 521. Visuomenės domei. *Socialdemokratas*, 1921-02-10, p. 4.
 522. Visuotinis narių susirinkimas. *Lietuvos auto*, 1933 m., Nr. 3, p. 2-3.
 523. Zibėtis, F. Skurdas šaukiasi pagalbos, o latrai – sutvarkymo. *Lietuvos žinios*, 1938-12-12, p. 4.
 524. Žaslas, R. Krizė ir darbininkai. *Darbininkų atstovybės balsas*. 1935-01-15, p. 10.
 525. Žemaitis. Gyvi darbininkų reikalai. *Socialdemokratas*, 1927-09-08, p. 3.
 526. Žibartas, Paulius. Panevėžio kepyklų darbininkai. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1934-12-01.
 527. Žibartas, Paulius. Daugiau rūpestingumo ir atsargumo prie darbo. *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-05-12, p. 3.

2. 4. Kiti šaltiniai:

1. Akelaitis, Vincas. *Darbo apsaugos įstatymai Lietuvoje*. Kaunas, 1935.
2. Angarietis, Zigmąs. *Revoliuciniai darbininkai į komunistų partiją*. 1930.
3. Atsišaukimas Remkit streikuojančius Falkovskio darbininkus! LKP Kauno rajkomas, 1928.
4. *Autovežimų įstatymas*. *Vyriausybės žinios*, Nr. 358-2439.
5. *Autovežimų įstatymui vykdyti taisyklės*. *Vyriausybės žinios*, 1932-02-20, Nr. 376-2579.
6. *Darbininkų krikščionių draugijos įstatai*. Suvalkai, 1909.
7. *Darbo diena*. Lietuviškoji Social-Demokratų Partija, Paryžius, 1902.
8. Darbo rūmų įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, Nr. 505-3505.
9. Greifenbergeris, Juozas. *Raštai*. Sud. R. Čepas. Vilnius, 1978.
10. Gyventojų skaičius atskirose apskrityse 1936 m. sausio 1 d. *Statistikos biuletėnis*. 1936, Nr. 2.
11. *Informacinis darbininkų ir tarnautojų iliustruotas kalendorius 1940 metams*. Kaunas: Darbo rūmai, 1939.
12. Jakubėnas, Kazys. Raidžių rinkėjo laimė. *Bundanti žemė*, Vilnius, 1972.
13. Janulaitis, Augustinas. *Ar geras katalikas gali būti socialistu?* Tilžė, 1907.
14. Kapsukas, Vincas. *Darbo diena*. Vilnius, 1906.
15. Karosa, Vladas (K. Burneika). *Kas tie socialistai revoliucionieriai maksimalistai*, 1928.
16. Konvencija dėl savaitinio poilsio pramonės įmonėse. *Vyriausybės žinios*, 1931-06-10, Nr. 359-2451.

17. *Lietuvos darbo federacijos (trumpai L.D.F.) statutas*. Kaunas, 1924.
18. *Lietuvos darbo žmonės*, LDF atsišaukimas, 1920.
19. Matulaitis-Matulevičius, Jurgis. *Miestų ir apskrityje pramonės darbininkų klausimas*. Kaunas, 1909.
20. Pramonės darbininkų samdos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1933-11-11, Nr. 429-2966.
21. Pramonės darbininkų sveikatai ir gyvybei saugoti taisyklės. *Vyriausybės žinios*, 1934-12-06, Nr. 462-3243.
22. Pramonės įstatų papildymas. *Vyriausybės žinios*, 1921-04-02, Nr. 61-552.
23. *Profesinių sąjungų uždaviniai*. Voronežas, 1918.
24. Samoškaitė, Eglė. *E. Aleksandravičius: mums komunizmas – kančios sinonimas, vakariečiams – gerovės valstybės prielaida*. 2010 10 29. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=38028079>> [Žiūrėta: 2014-01-24]
25. *Socialinis kodeksas*. Kaunas, 1929.
26. *Spaudos darbuotojų kooperatinės bendrovės „Raidė“ apyskaita*, 1928.
27. *Statistikos biuletenis*, 1938 m. gegužė, Nr. 5 (175)
28. Staugaitis, Justinas. *Darbininkų klausimas*. Tilžė, 1912.
29. *Steigiamojo Seimo darbai*, 17 sąsiuvinis. Kaunas, 1921.
30. *Steigiamojo seimo socialdemokratų frakcijos deklaracija, pareikšta seimo posėdyje frakcijos vardu ats. St. Kairio birželio 23 d.* Kaunas, 1921.
31. Šulaitis, Pranas. *Darbo sutartis*. Kaunas, 1936.
32. Švenčių ir poilsio įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1925-02-02, Nr. 181-1236.
33. Valaitis, Zigmas. *Profesinės sąjungos marksininkų pažiūromis*. Kaunas, 1921.
34. Vaskela, Gediminas. *Lietuva 1919-1940 metais skaitmenimis*. Vilnius, 2002. Prieiga per internetą: <<http://ls1919.esy.es/>>
35. Vertėjo J. Pakalkos žodis. In: M. Cheisinai. *Profesinės darbininkų sąjungos: jų esmė, organizacija, veikimas ir kovos priemonės*. Kaunas, 1922.

Priedai

Priedų sąrašas:

Priedas Nr. 1. Mažmeninės kainos 1924/1928–1939 metais (metinis vidurkis), p. 331.

Priedas Nr. 2. Karikatūra „Įvykdytos svajonės“, p. 332.

Priedas Nr. 3. Karikatūra „Taip šventėms ruošias nesusipratę darbininkai“, p. 332.

Priedas Nr. 4. 1939 m. reklama, p. 333.

Priedas Nr. 5. Lietuvos miestų darbininkų profesinės sąjungos 1919-1927 m., p. 334.

Lentelių sąrašas:

1 lentelė. Geležinkelių šeimos mėnesinės išlaidos 1921 m., p. 41.

2 lentelė. Tarnautojo mėnesinės išlaidos 1922 m., p. 42.

3 lentelė. Metinės šeimos išlaidos drabužiams 1922 m., p. 42.

4 lentelė. Mėnesinės Kaune gyvenančios tarnautojo šeimos išlaidos maistui 1922 m., p. 43.

5 lentelė. Pragyvenimo minimumas Lietuvoje, p. 47.

6 lentelė. Vidutinis pramonės darbininkų 8 val. darbo dienos atlyginimas 1930–1939 metais, p. 48.

7 lentelė. Darbo rūmų tarpininkavimas sprendžiant konfliktus, p. 200.

8 lentelė. Darbo rūmų kultūrinė veikla, p. 201.

9 lentelė. Streikai Lietuvoje 1929-1937 m., p. 234.

Priedas Nr. 1. Mažmeninės kainos 1924/1928–1939 metais (metinis vidurkis)

Produktai	Kiekis	1924/28	1929	1930	1934	1935	1938	1939
Maisto produktai								
Rugiai	50 kg.	25,50	22,80	11,30	9,00	6,20	8,05	8,00
Kviečiai	50 kg.	32,50	28,10	16,30	12,10	7,90	12,10	14,30
Kvietiniai miltai	1 kg.	1,26	1,10	0,75	0,52	0,37	0,54	0,49
Ruginė juoda duona	1 kg.	0,20	0,24	0,24
Perlinės kruopos	1 kg.	1,30	1,15	0,90	0,47	0,37	0,47	0,48
Bulvės	50 kg.	7,25	7,80	3,15	2,60	1,50	1,95	2,40
Rauginti kopūstai	1 kg.	0,17	0,17	0,20	0,25
Penėta kiaulė	50 kg.	107,00	115,00	96,00	44,00	29,00	45,00	46,00
Višta	1 vnt.	4,70	4,75	4,95	2,10	1,90	2,50	2,75
Silkė	1 kg.	1,45	1,30	1,30	0,95	0,95	0,95	1,06
Jautiena	1 kg.	1,75	1,80	1,95	0,65	0,50	0,74	0,81
Kiauliena	1 kg.	3,05	3,20	3,05	1,25	0,85	1,50	1,49
Arbatinė dešra	1 kg.	4,95	5,00	4,50	...	1,65	2,00	2,15
Sausa dešra	1 kg.	2,20	2502	3,20	3,30
Rūkytas kumpis	1 kg.	1402	2,00	2,05
Kiaušiniai	10 vnt.	190	2,05	1,65	0,80	0,75	0,90	0,93
Pienas	1 ltr.	0,45	0,40	0,37	0,18	0,16	0,17	0,18
Grietinė	1 ltr.	2,10	2,10	1,90	1,00	0,85	1,00	1,05
Varškė	1 kg.	1,40	1,25	1,25	0,55	0,50	0,59	0,62
Olandiškas sūris	1 kg.	5,95	5,60	5,45	2,50	2,20	2,30	2,35
Tilžės sūris	1 kg.	6351	5701	5151	2351	1832	2,15	2,25
Sviestas (pieninės)	1 kg.	6,50	6,85	6,00	3,10	2,75	3,30	3,40
Druska	1 kg.	0,21	0,20	0,19	0,16	0,15	0,14	0,15
Smulkus cukrus	1 kg.	1,45	1,15	1,10	1,30	1,26	1,00	1,05
Arbatžolės	50 gr.	1653	1,60	1,55	1,45	1,45	1,45	1,46
Sėmenų aliejus	1 kg.	3,95	3,70	3,55	2,05	1,77	1,48	1,54
Kakava	100 gr.	0,65	0,61	0,60
Kava (pigiausia)	1 kg.	8,25	8,50
Paprastas muilas	1 kg.	2,20	2,35	2,30	1,75	1,50	1,57	1,71
Audiniai, apranga								
Vietinė gelumbė	1 m.	43,30	38,00	36,00	16,80	15,40	15,40	15,60
Perkelis	1 m.	3,10	2,65	2,55	1,50	1,35	1,38	1,44
Vyriškas vilnonis kostiumas	1 vnt.	74,00	80,00	86,50
Perkelinė suknelė	1 vnt.	8,40	8,95	9,20
Vyriški pusbačiai	1 pora	39,50	37,70	34,50	18,10	15,60	16,30	17,15
Kuras, energija								
Beržinės malkos	1 m3	19,20	16,90	17,00	10,10	8,80	11,15	12,70
Elektra	1 kWh	1,10	1,10	1,08

Šaltinis: Gediminas Vaskela. Lietuva 1919-1940 metais skaitmenimis. Vilnius, 2002.
 Prieiga per internetą: <<http://ls1919.esy.es/HTM/g012.htm>> [Žiūrėta: 2017-08-28]

Priedas Nr. 2. Karikatūra „Įvykdytos svajonės“.

Šaltinis: *Kuntaplis*. 1936 m. liepos 26 d., p. 3.

Priedas Nr. 3. Karikatūra „Taip šventėms ruošias nesusipratę darbininkai“

Šaltinis: *Socialdemokratas*, 1930-12-20, p. 3.

DARBININKŲ

Tamsta dirbi dulkėse ir kasdieną trauki į plaučius kilogramais įvairių nešvarumų ir jeigu Tamsta dar šiandieną neguli sanatorijoje, dar nereikia, kad ryt joje neatsigulsi.

Taigi kol dar laikas pasirūpink savo sveikata ir nusipirk dulkių kaukę: jų kainos palyginamai neaukštos nuo 5,20 litų ir mažai uždirbęs darbininkas tiek gali sutaupyti, įsigyti kaukę ir tuo apsaugoti savo plaučius nuo sužalojimo.

Taip pat patartina ir motinoms sergančioms nosies ligomis ir slaugančioms savo mažutėlius užsidėti tokią kaukę, nes užsirišimas skara burną viena nepatogu, o antra maža apsauga nuo užkrėtimo kūdikio sloga.

Atstovas Lietuvai D. Jurjonas, Kaunas, Laisvės pl. 3 b.
telefonas 24042.
Ten kreipkitės ir būsite patenkinti.

Šaltinis: *Diena*, 1939-01-01, p.11.

Priedas Nr. 5. Lietuvos miestų darbininkų profesinės sąjungos 1919-1927 m.

Profesinė sąjunga	Miestas	Išteigta	Likviduota
Kauno m. elektros energijos profesinė sąjunga	Kaunas	1919-07-23	?
Kauno m. ir apskr. mokytojų profesinė sąjunga	Kaunas	1919-07-27	likviduota
Virėjų ir oficianų profesinė sąjunga	Kaunas	1919-08-21	1923-08-27
Tartoko fabrikos ir malūnų darbininkų profesinė sąjunga	Kaunas	1919-08-21	1924-04-14
Odininkų profesinė sąjunga	Kaunas	1919-08-23	1924-04-14
Lietuvos profsąjungų centralinis biuras	Kaunas	1919-08-26	?
Profesinių darbininkų degtųjų fabrikų sąjunga	Kaunas	1919-08-27	likviduota
Juodadarbių ir nešėjų profesinė sąjunga	Kaunas	1919-09-18	?
Kauno centralinė amatininkų sąjunga (13 skyrių)	Kaunas	1919-09-19	?
Profesinė spaudos darbininkų sąjunga	Kaunas	1919-09-22	likviduota
Prekybos ir pramonės tarnautojų profesinė sąjunga	Kaunas	1919-11-10	1924-04-14
Laikrodininkų ir auksakalių profesinė sąjunga	Kaunas	1919-12-06	likviduota
Marijampolės darbininkų sąjunga	Marijampolė	1919-12-09	?
Kauno m. metalistų profesinė sąjunga	Kaunas	1919-12-13	?
Panevėžio darbininkų profesinė sąjunga	Panevėžys	1920-01-22	?
Lietuvos matininkų profesinė sąjunga	Šiauliai	1920-01-27	?
Darbininkų profesinė sąjunga	Marijampolė	1920-02-07	?
Lietuvos mokytojų profesinė sąjunga (12 skyrių)	Kaunas	1920-02-14	?
Kauno m. ir provincijos papirosų ir gilzių fabrikų darbininkų sąjunga	Kaunas	1920-04-10	?
Įvairių įstaigų tarnautojų sąjunga	Šiauliai	1920-04-14	?
Lietuvos kooperacijos darbininkų profesinė sąjunga	Kaunas	1920-05-12	?
Šiaulių amatininkų sąjunga	Šiauliai	1920-05-15	?
Kauno m. centralinis profsąjungų biuras	Kaunas	1920-10-19	1921-01-26
Šiaulių m. darbininkų profesinė sąjunga	Šiauliai	1920-12-06	1923 m.
Šiaulių ruožo geležinkelio darbininkų profesinė sąjunga	Šiauliai	1921-03-08	?
Marijampolės apskrities tarnautojų profesinė sąjunga	Marijampolė	1921-04-02	1923-04-04
Kauno profesinė sąjunga „Adata“	Kaunas	1921-09-07	1924-04-14
Statybos darbų darbininkų profesinė sąjunga	Kaunas	1921-11-05	?
Lietuvos valstybės įstaigų tarnautojų profesinė sąjunga	Kaunas	1921-12-10	?
Lietuvos spaudos darbininkų profesinė sąjunga	Kaunas	1921-12-10	?
Kirpėjų darbininkų profesinė sąjunga	Kaunas	1922-04-22	?
Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinė sąjunga	Kaunas	1922-05-05	?
Lietuvos valstybinių įstaigų tarnautojų profesinė sąjunga	Marijampolė	1922-11-01	?
Prekybos ir pramonės įmonių tarnautojų profesinė sąjunga	Šiauliai	1923-08-28	?
Lietuvos kooperatyvų tarnautojų ir darbininkų profesinė sąjunga	Kaunas	1923-10-19	?
Panevėžio darbininkų profesinė sąjunga (1 skyrius)	Panevėžys	1924-07-29	?
Lietuvos prekybos ir pramonės įmonių ir visuomenės įstaigų tarnautojų profesinė sąjunga	Kaunas	1924-12-02	?
Lietuvos maisto pramonės darbininkų profesinė sąjunga	Kaunas	1924-12-02	?

Lietuvos rūbų, skalbinių ir kepurėlių amato darbininkų profesinė sąjunga (1 skyrius)	Kaunas	1925-03-14	?
Lietuvos odos pramonės darbininkų profesinė sąjunga	Šiauliai	1925-03-18	1927-06-15
Lietuvos geležinkelių darbininkų ir tarnautojų profesinė sąjunga	Kaunas	1925-07-25	?
Lietuvos elektrotechnikų sąjunga	Kaunas	1926-02-11	?
Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinė sąjunga (4 skyriai)	Kaunas	1926-07-03	?
Lietuvos darbininkų ir tarnautojų profesinių sąjungų Centralinis Biuras	Kaunas	1926-07-03	?
Lietuvos cheminės pramonės darbininkų profesinė sąjunga	Kaunas	1926-10-23	?
Lietuvos tarnaičių profesinė sąjunga	Kaunas	1926-10-23	?

Parengta pagal: *Darbininkų profesinės sąjungos Lietuvoje. LCVA f. 378 ap. 2, t. 1, b. 9723 l. 158-162.*

Ugnė Marija ANDRIJAUSKAITĖ

**MIESTŲ DARBININKAI IR ORGANIZUOTAS
DARBO JUDĖJIMAS LIETUVOJE 1918-1940 M.**

Mokslo daktaro disertacija

Redaktorė Dalia Kaladinskienė

Spausdino – Vytauto Didžiojo universitetas
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)
Užsakymo Nr. K17-082. Tiražas 15 egz. 2017 10 18.
Nemokamai.